

Мурод Муҳаммад Айёт

ДОСГАВОР



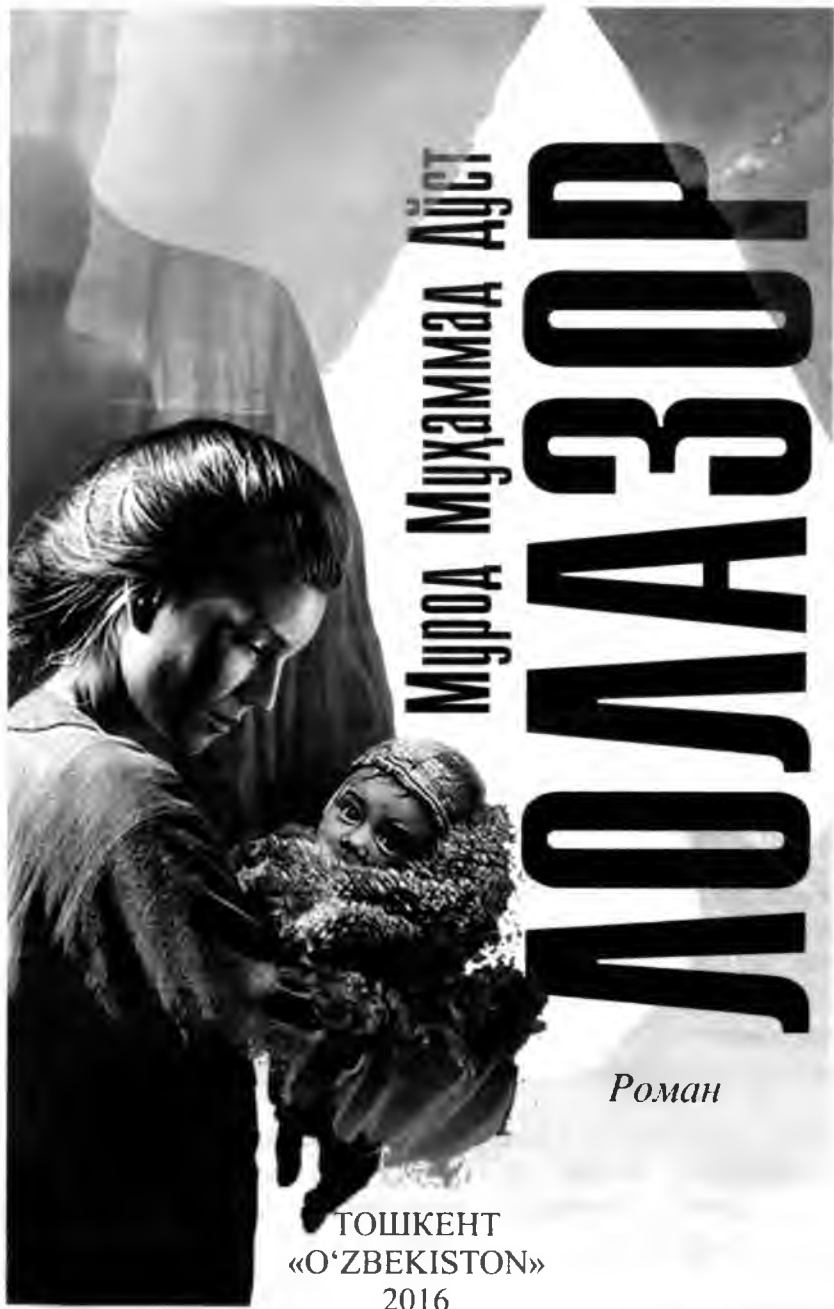
821.512.133-31

D-99	2017/40
	6393

Лычен, М. М.
Новгород.

-2016.	-5500
	13,3000
0090	4.28.18
	4.04.19

2017/40
6393



Мирод Муҳаммад Аҳст

ЛОЛАЗОР

Роман

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

УЎК: 821.512.133-31
КБК 84(5У)6
Д 99

Ўзбек адабиёти

ISBN 978-9943-28-466-1

© Мурад Мухаммад Дўст (муал.) 2016
© «O'zbekiston» НМИУ, 2016

2017/70
6393
Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

gyl

Истифода

Султонлара бош эмарам,
харчанд фақирам.

ВОҲИД

МУҚАДДИМА ЎРНИДА

«Осмон мезонлардан йилтирар эди».

Йигирма йил аввал эди, куз эди, еру осмон тиниқ эди. Ва ҳавода ўргимчак иплари оҳиста сузардики, Назар Яхшибоевнинг хаёлига айни чиройли ўй келди. Келгани баробар дилга жойлади – гўё рўмолча учини тугун қилиб тугди.

Кейин дўстларига гапириб юрдики, э биродарлар, Булдуруққа бориб гаройиб манзара кўрдим, шу десангиз, тиниқ куз осмони мезонлардан йилтираб ётарди. Дўстлар аслида у қадар дўст ҳам эмасди, Яхшибоевдан кўрқишарди, холос. Шу боиски, маъқул, деб айтишди, айни кўҳли жўмла билан роман ёки қисса, жуда бўлмаганда, узунроқ ҳикоя бошласа бўларкан, нозик, хўб нозик!.. Рағбат Назар Яхшибоевга ёқди, шогирди Чоршанбиевга қаради, айтмоқчи бўлдики, эй сен мирзақуруқ, кўриб қўй, маза-бемаза гапларингни менга нисбат бериб керилмоқни йигиштир, х о ҳ л а с а м сендақаларнинг мингтасидан беҳроқ ёзишим мумкин, лекин – начора, вақт йўқ, бурчу вазифалар залвори елкамдан босган, сен буни тушунмайсан, ҳеч қачон тушунмагансан, тушунмасдан ўтиб кетасан, негаки, сенинг манглайингга фақат мардикорлик ёзилган. Аммо у ўйлаганларини айтмади, аксинча, илтифот кўрғазиб жилмайди: Чоршанби болам, шуни бир жойга илдириб қўйсанг, балки бирор кунимизга яраб қолар?..

Чоршанбиев ялтироқ муқовали ёндафтарини олди-да, устозининг ташбеҳини ёзиб қўйди: «19... йил. Фалон ойнанинг фалон куни. Назар ака айтдиларки, осмон мезонлардан йилтираб ётаркан».

Устозига ҳурмати ошди, шу баробар, тақдир ўзига ато этган ноёб бахтдан масрур бўлиб – у Назар Яхшибоев ҳақида китоб ёзишни орзу қиларди – тўкин дастурхонга юз бурди.

Яхшибоев дўстларнинг қўрқоқлигидан завқланди, ёйилиб қолди – уларнинг ожизлигини ўзича тушунган ва кечирган бўлди.

Дўстлар ҳам унга қўшилиб ҳиринглашди.

Шу баҳона, хотирида мезонлардан йилтираган осмон ёнида яна бир тугунча қолди: ҳушомадгўй лайчалар!

Топган ташбеҳини аёлларга гапириб юрди. У пайтлар Яхшибоев аёлларга сал ўчроқ эди. Аёллар анча завқланишди («Билсанг, дўстим, улар биздан минг чандон тозароқ!..»), лекин ўзи завқланмади. Сабабки, аёллар, «Яхшибоев айни ғалати гапи билан бизга кўпроқ ёқмоқчи», деб ўйладилар.

Улар ҳақ эдилар. Ростдан ҳам, Яхшибоевнинг кўнглида ўзгача истак йўқ ҳисоби эди. У баланд бўйли эди, қорувли эди, овози нақ гулдуррак, ҳар қоши бошмалдоқдай, кўзларидан шиддат ёғар – хуллас, аёл зотига жуда ёқар, лекин уларга ҳадеганда ишонавермас эди.

Умуман, ёқши истаги билан ҳадик дегани бир нарса эмас.

Кейин недир мўддат ёлғиз қолди. Ҳеч кимга айтмасдан, тоғдаги, чўпон танишининг ўтовида яшади, қирғизлардан қимиз олиб ичди, тандиркабоб еди, икки-учта ҳикоя ёзди (кейинчалик бу ҳикояларни Яхшибоевнинг ўзи ёзганига бировлар ишонмайди), болалигини эслади, отасини, онасини, урушида ўлган кенжа укасини эслади, ўн кун тугал тўлиқиб юрди, ҳатто, йиғлади, ўн кун тугал унга ўша ғалати ташбеҳи ором бермади: ёзди, ўчирди, тагин ёзди, тагин ўчирди – хуллас, битта жумланинг ортига тиркайдиган тўйгу тополмади. Укинч бордай эди, афсусу соғинч бордай эди, лекин айни жумла недир ўзгача бир ҳолатни, ўзгача бир кўтаринки кайфиятни тақозо қиларди. Ишқилиб, шаҳарга қайтганида кўнглида биргина истак ҳоким эди: энди бошқача яшашмоқ керак.

Афсуски, бошқача яшашнинг иложи бўлмади. Кўп ишлар йиғилиб қолган экан. Боз устига, ҳамманинг юзида ташвишу ҳадик. Билса, ўн кундан бери Ошино йўқлаётган экан. Ошинонинг ҳузурига борди. Бориб, унинг тундлигини кўрди, лекин ҳайиқмади, негаки, ўн кун мобайнида, чўпон ўтовни ёнига чиқиб, тунлари юлдузларга боққан, оламнинг бемисл чексизлигини идрок этган, ҳусусан, ўзининг ҳам, хотинию болалари, бошқа одамларнинг, ҳаттоки Ошинонинг ҳам айни бемисл олам олдида арзимас бир зарралар эканини мулоҳаза қилган эди. Шу сабабки, Ошинонинг кўзларига тик боқди. «Ўзр деди, – кечикдим, сал олдинроқ оғоҳ этмаган экансиз, ўзимга яра-

ша ишларим бор эди». Ошино унинг кўзларида недир саркашликни пайқагандай бўлди, совуққина жилмайди, ҳол-аҳвол ҳам сўрамай, бирдан расмий оҳангга ўтдики, «сиз, ўртоқ Яхшибоев, фақат ўзингизни эмас, эли ҳам ўйланг, зудлик билан Уртақўрғонга кетишингиз керак, бу – менинг истагим эмас, балки вазият талаби, энди у ёқдаги ишларни ҳам тартибга солиб бермасангиз бўлмайди». Яхшибоев индамади. Ошонинг шунчаки синаш учун гапирётганини сезиб турарди. Андак ялинса, важ кўрсатса қоларини ҳам биларди, лекин ўша ўн кунлик озодлик завқи сўнмаган экан, бирдан гажирлиги тўтди, наст тушгиси келмади. «Майли, – деб ўйлади, – булар ҳаммаси ўткинчи гаплар, қайтага, Уртақўрғон билан Бўлдуруқнинг ораси яқин, тез-тез бориб тураман, бир кун минг кун эмас, ажабмаски, кейин замона сал ўзгарса... Э, майли, Ошино бўлса – ўзига, усиз ҳам бир яшаб кўрай».

Ўй баробарида боши хиёл эгилган экан, сезиб қолиб ори келди, тагин тикланди, тагин тик қаради:

«Менга рухсатми?»

«Рухсат».

«Борай бўлмаса...»

«Боринг. Бу ёқларга келганда... мундоқ... кириб туришни ҳам унутманг».

«Унутиб буларканми?!»

«Бекорга ранжияпсиз, Назарбой. Харна, эски қадрдонлармиз. Иш дегани – бурч. Тагин, мени қувгин қиляпти, деб ўйламанг. Азбаройи суянганимдан...»

«Хўдо урдими, биз ҳам тушунамиз».

«Балли, Назарбой. Мени сиз жуда тўғри тушундингиз. Ҳозирча хайр».

Яхшибоев икки кун ўтгач, кўч-кўронини олиб Уртақўрғонга кетди. У ерда икки йил яшади. Қувгинда эканига ишонмайроқ яшарди. Негаки, Ошино ҳар сафар Уртақўрғонга келганида унинг уйида меҳмон булар, маслаҳатлашар, нуфўзлироқ ҳамроҳларига, «ўв, бохабар бўлинглар, Яхшибоев ерда қолган одамлардан эмас» дея шама қиларди. Ошино қайтиб кетарди-ю, ўша бир оғиз шамаси яна қайтиб келгунича Яхшибоевнинг бошида тож янглиз ярақлаб турарди. Иззат-икром ҳам шунга яраша. Яхшибоевнинг Уртақўрғонда қиладиган иши йўқ эди. Касби – директорлик. Уртача бир театр,

ўртача бир бино, ўртача актёрлар ўйнайдиган томошалар. Ҳатто, бир-икки мавсум зерикканиданми, ўзи ҳам пьеса саҳналаштирди. У Ошинонинг росмана ранжиганини ҳижрат мuddати учинчи йилга қараб кетиб, ўзи «Хизмат кўрсатган артист» унвонини олганида тўшунди. Ич-ичидан зил кетди. «Яша, Ошино», деб ўйлади, – яша, Бойқаро дўстим, майли, кулавер, ҳарна унутмаганингга, охиратимни таъмин этганингга шукр».

Ўйласа, ўша пайтларда ёлғизликдан лаззат оларкан. Ҳар қалай, айни ҳолатида недир саркашлик ва иддао бор эдики, Ошинога ялинмаганидан, унга тик боқолганидан гурурланар, каттаю кичик ҳикоялар ёзар, ҳикояларида недир норозилик оҳанглари бўлар эди. Кейинчалик қиладиган гуноҳларини ҳам ювиб юборадиган китобчалари ўша маҳалда тўгилган эди.

Кейинроқ яраш-яраш бўлди. Яхшибоев марказга қайтиб келди. Ҳижратда орттирган озгина шўҳрати тўғ бўлди-ю, бирор беш-олти йил иззатда яшади. Вақти-вақти билан саркашлик ҳам қилар, саркашлиги кўрқоқроқ ҳамкасбларининг гашига тегар, баъзида Ошинонинг ҳам қулогига етиб борар, кейин, Ошино уни чақириб олиб озгина дакки бергач («Олифталик ҳам эви билан, ўртоқ Яхшибоев, сал жиддийроқ бўлиш керак. Улар ҳам бирига чидайди, иккисига чидайди, учинчисига менинг ҳам чидашим қийинроқ»), гуноҳи яна унут бўларди.

Дилдаги тўгун эса ҳеч ёзилмасди.

Бугун аниқ эслайдики, у нақ йигирма йил олдин, Булдуруқнинг кунботар томонида, тошлогу тиканзор қир устида, ботаётган кўёшга юз тўтиб, юраги ҳаприқиб, недир саодатли дамларга интиқ бўлиб, Ошино билан ёнма-ён, шодланиб турмоқни тусаган экан. Гўё ўшал аснода ҳам тепада мезонлар учса, осмон мезонлардан йилтираб ётса. У гапирса, Ошино гапирса, гаплари ҳам куз осмонидай тиниқ ва юксак бўлса!..

Айни манзара – кузнинг тиниқ осмони, оҳиста сузган мезонлару бошиқа белгилар, токи кунботардаги қир ёки адирга қадар – қишлоқдан адашиб келган қалам аҳлининг барчасига таниш эканини у билмасди. Янада аниқроғи, ўзгаларнинг туйғуларини унчалик менсимасди. Кейинроқ, ҳали темирқанот бўлиб ҳам улгурмаган сўрбет бир йигитчанинг ўзидан ҳам ёқимсизроқ бир қаҳрамони, Ғайбаров деган кимса («Фамилиясига қаранг, Чоршанби болам, фа-

милиясида қанча иддао бор!)), Галатепа деган қишлоқнинг кунботарида, худди Яхшибоев ўйлаган қирдақа бир қир устида, тошлогу тиканзорда, ақли кўтоҳ бир одам билан ёнма-ён, ботаётган қўёшга юз буриб турганини тасодифан ўқийди, газабланади, ушал манзарани сал олдинроқ амлокига қўшиб олмаганига афсусланади. Афсус асносида, болаликдаги ўйинларини эслаб жилмаяди, яъниким, туф – меники, туф-туф – меники!..

Ҳар ҳолда, Яхшибоев кўрган манзара кейинчалик сурбет салафи тасвирлайдиган манзарадан гоаят кўҳли эди, айниқса – мезонлари! Кейин у айни манзарани Ошинога боғлашга мойиллик сезарди. Истаги шунча қадар кучли эдики, вақт утиб, Ошино билан қайтадан қалинлашиб, каттаю кичик сафарларга биргаликда борадиган бўлганларида, уни атай Булдуруқнинг кунботаридаги тошлогу тиканзор қир белига бошлаб чиқди. Лекин унда ёз эди, бинобарин, мезонлар ҳам кўчмаган эди. Яхшибоев элайдики, иссиқ эди, гир этган шабада йўқ; унинг ўзи кўйлакчан, Ошино ёзлик жузжунча костюмида, атир суртилган одмигина рўмолчасини олиб, манглайига тошган майда терни тез-тез артар эди. Қолаверса, Ошино билан ёлғиз туришгани ҳам хийла нисбий эди, негаки, настда – куни кеча асфальт босилган йўлда, йўл ёқаларида тўп-тўп одам, тўп-тўп машина тепадаги икки кишининг қўйиға эниб келишига мунтазир эди. Уларнинг мунтазирлиги Яхшибоевга хуш ёқарди. Бу тўйғуға сўнгероқ аниқ бир ном ҳам топилди. Яхшибоев уни қайсидир ГЭС қурувчисининг нутқидан ўғирлаб олди. «Мен, – деб сўзлади ўша қурувчи каттакон йиғинда, – асримизнинг буюк қурилишига дахлдор эканимдан бахтиёрман». Яхшибоевнинг танлагани дахлдорлик бўлди. Лекин, унинг айни сўзни шилатмасликка ақли етарди. Қолаверса, у Ошинонинг номини халқ орасида деярли тилга олмасди. Шусиз ҳам тушунарли эди. Бирор нуфузлироқ танишининг номини тилга олиб, «ўзлари айтдилар», «ўзларидан маслаҳат сўрадик», «ўзларининг тавсияси» қабилида шама қилаверадиган майда-чўйда одамлар Яхшибоевнинг нафратини қўзғатарди. Билардики, ҳар қандай эътирофдан сукут яхшироқ, негаки, эътироф дегани, албатта, изоҳ талаб этади, сукут эса – чўнгероқ, маънолироқ, камтаринроқ. Сукутнинг кучини баъзан амалда ҳам синаб кўрарди. Дейлик, у кечикиброқ қолғудай бўлса, жўнроқ йиғинлар бошланмай турарди. Яхшибоев келарди, интиқ ўтирган одамларга қараб

илжаярди, узр сўрарди, хатто, ваажху баҳоналар ҳам тўқирдики, бариси жўяли бўларди. Лекин одамлар Яхшибоевга ишонмасди. Уйлашардики, Яхшибоев ўша жойдан келяпти. Бу тушунча улар учун Ошнинг юзлаб нусхаларда босилган ранглию рангсиз, аммо бирдай жозибали суратлари каби сирли туюлар, бинобарин, айтилган ва унга боғлиқ дабдабали мавҳумотга дахлдор бўлмиш Назар Яхшибоевнинг нуфузи ҳам дақиқа сайин ўсиб борарди.

Яхшибоевнинг кўнглига ўрнашиб қолган манзаранинг тадрижи эса тахминан шундай эди:

«...мезонлар кўкка учди, томларнинг буготларига, дарахт шохларига, симларга, симёғочларга илашди, тагин учди, токи куз шамоллари келтирган ёмғирларда ивиб, секин-секин узилиб-чўзилиб-чириб битмагунча учаверди».

У шундай деб ўйларди, шундай деб ёзмоқчи ҳам бўлди, лекин ёзолмади. Шогирди Чоршанбиевга айтиб ёздиршига ор қилди, негаки, бу йигитни очерк-почерк каби қорароқ меҳнат учун ёнида асрар эди. Кейинчалик, шогирди ҳам узунроқ саноқларнинг қуйруғига иланиб, битта-иккита юпқа китобча чиқарганида, Яхшибоевнинг андак раҳми кўзгаб, у билан очилиброқ суҳбат қурганида, ҳалиги жумлани эслатди:

«Чоршанби болам, бир жойга илдириб қўювдинг, ёдингдами? Сенга осмон мезонлардан йилтираб ётганини айтувдим!»

Чоршанбиев бу пайтга келиб андак димоқ касб этган эди, усто-зига кулиброқ қаради:

«Мухтарам Назар ака, ростдан ҳам осмон ялтираб ётармиди? Бу, дейман, осмоннинг ётиши сал эришироқ эшитилади-ку!»

Яхшибоев қовоқ уйди:

«Биринчидан, ялтираб эмас – йилтираб. Кейин... Билмадим, Чоршанби болам, айтганларим шунчаки сўзнинг айланишига ўхшайди. Дилга алоқаси йўқдай. Ҳа, болам, шунчаки сўз тизмаси. Умрингда ипга маржон тизганмисан?»

«Йўқ, ўзим тизганим йўқ, лекин болаликда аёллар маржон тизганини кўрганим бор».

«Балли!»

Яхшибоев болаликда ипга маржон тизган эди, шўни эслади, маъюс тортиди: эҳ, умр дегани ингичка бир кечувдай экан-а! Оёқ

ҳўл бўлиб улгурмади-я! Лекин у маъюслигини сездирмади, бирдан сергакланди-ю, ҳушқоллик билан сўзланди:

«Айтмоқчиманки, Чоршанби болам, буларнинг бариси бамисоли инга тизилган маржон, бири – оқ, бири – қора, бири – қизил, бири – кўк... Хуллас, турфа ранглар. Маънодан холи».

Чоршанбиев устозининг талқинига кўнмади, ўзича, маржон тизмасида маъно, яъники недир тартиб бўлиши шарт, бусиз шода чиройли чиқмайди, деб уқтирмақчи бўлди, лекин Яхшибоев гапларини эшитмади, уни назарига илмади. Қолаверса, Яхшибоев чарчаган эди, шу сабаб, шогирдини паиша ҳайдагандай ҳайдади:

«Бор, Чоршанби болам, кейинроқ келарсан, эртага, йўқ, индинга, ҳафта ўтиб келсанг ҳам майлига... Мен сал ўзимга келиб олай, кейин...»

Чоршанбиев устозига илкисроқ гапирмоқчи бўлди, лекин тилини тийди, сабабки, икки йилча бурун ундан минг сўм карз кутарган, лекин ҳалигача қайтармаган эди.

І БОБ

Бемор

Үйлади-ю, кулади: баттар бўлинглар, садкаи илм, садкаи ном, мен касал эмасман, танда оғрик йўқ, хорғинлик бор, холос. Кўнгилдаги оғрик ҳисобмас. Ахир, бу лаънатининг оғримаган пайти борми? Сабаб топилади, топилмаса – топиб беришади, ана, агар эслайдиган бўлсак, бир ойча бурун олими фозил Салимхон бир халта гап кўтариб келдики, устози бузрук, фарзандингиз Аввалбек устахонасида кайф қилиб олиб, кейин мендан: «Падаримизни... кейинроқ ҳам ўқишармикин», деб сўради.

Яхшибоев биладик, Аввалбекнинг айтганлари сал бошқачароқ, яъники анави сассик така ўлганидан кейин ҳам бировлар китобини ўқирмикан? Ҳар ҳолда, таърифи аниқ, неча йилдирки, бу таъриф болаларнинг миясига ўрнашиб қолган. Таърифни Мухсина тўқиган, мендан ғазабланиб, мени лаънатлаб, бечора Олиянинг гўрига гишт қалаб тўқиган. Билмайдик, гўрингда тўнғиз кўпгур Яхшибоев у пайтларда кўп покиза эди, Олия ҳам покиза эди, Яхшибоев Олияни тусагани билан, бирор уч йилгача қўлини ҳам ушлай олмаган, ботинмаган, кўрққан, эҳтимолки, ўша аёлни яхши кўрган...

Лекин Мухсина бунга тушунармиди?

Шошма, Яхшибоев, қўй, шошмайлик, сал бошқачароқ – тушунини шартми? Ҳар ҳолда, унинг нафратига недир самимият бор, негаки, Мухсина озор чеккан, узок тунлари ёстикка юз буркаб йиғлаган, ҳар ҳолда, у менга яхшию ёмон таъриф беришга ҳақли, аммо – анави тирранча ўғил-чи?

Окпадар! Сўтак! Э, садкаи ҳақорат!..

Аввалбек, деди, фарзандларнинг аввали, давлатимнинг аввали, бу метиндек заминга отган илк томирим, деди, токи заха етмагай. Севинди, доя хотиннинг қўлларидан бир бурда холида олди, юзи қордай оқарган Мухсинага боқди – гўёки айбдордай.

Туғруқхонага элтган гулдастаси таратган хид димоғида тургандай. Албатта, бу гапларнинг турган-битгани ташбеҳ, ташбеҳки, бошдан-оёқ ёлғон, лекин севинганим рост-ку?

Аслида у пайтлар айбим йўқ эди: ахил эдик, шаҳар четида, ижарада, ғариб бир кулбада, баджаҳл бир кампирнинг ғазабидан ҳайиқиброк яшардик. Кулбанинг тагидан ариқ утарди, тунлари каламушлар чийиллаб безор қиларди. Мухсина кўркарди, мен юпатардим, ахил эдик... Нега аҳилликни такрор ўйладим? Ичим ачидими? Эҳтимол, эҳтимол... Алам қиладигани ҳам аслида шу – эркинлик бўлмагани. Канийди ўша дамларга қайтсам, ўша жаҳлдор кампир бўлмаса-да, ўша ғариб кулбачада Мухсинани, ҳали жуда ёш, ҳали жуда гўзал, жуда шафқатли Мухсинани о ш к о р а суйсам! Пичирлаб гапиришлар, оёқ учида юришлар, муҳаббат шавқи ошганида бўғиздан тошиб чиқаётган эҳтиросли хитобларнинг нақд гирибонидан олишлар бўлмаса!.. Алам қиладики, бағримдаги гўзал аёлнинг оғзини кафтим билан бекитардим: жим, кампир эшитади! Айтардики, эшитса – гўрга, қўйинг, уни йўқ деб ўйланг, Назар акажон!.. Оҳ, ўзимнинг акажоним!.. Яна, яна!.. Акажоним!.. Уни ўйламанг, ахир, у йўқ-ку! Эй кампир, эшитяпсанми, сен – йўқсан, сен – йўқсан, ижара ҳақини оладиган пайтингдан бўлак пайтда йўқсан!..

Ўшанда Мухсинани бир шапалоқ урди. Аёл бечора йиғлади, хўрланиб узок-узок йиғлади, айтдики, сиз кўрқоксиз, Назар ака, кўрқоксиз, кўрқоксиз!!

Ростдан ҳам кўрқок эдимми? Балки, бу шунчаки уятчанликдир? Ибодир? Лекин, ибодиб деб атасак... кейинчалик... ўзгалар билан... мушукдай миёвлаганларим-чи?.. Тўғри, кейинчалик Мухсинанинг кўнглидаги ўт сўнди: аввал Аввалбек туғилди, кейин – Оллоёр, кейин – Сокина, энг бакирок, энг шўх, эндиликда энг бамаъни ва энг суюкли фарзандим... Лекин унда Олияга чалғиб, йўқ, чалғиб эмас, Олияни суйиб, Мухсинанинг наздида сассиқ такага айландимки, бугун фарзандлар сарвари бўлмиш Аввалбек айна унвондан ўзгасига раво кўрмайдир.

Шу жойда Назар Яхшибоев марҳум Абдулла Қодирийни эсладики, «сўз бердик, Отабек ўғлим, наслимиздан лафзсизлар чиқмоғи бизга маъқул кўринмайдир». Оҳанглар уйқашлигини пайқаб, сал ажабланди. Ҳатто недир тилсим изламоққа мойиллик сезди-ю, ўзини тийди. Бариси – ҳасталик оқибати, деб ўйлади; тан оғримайди, ле-



кин хасталик бордай, ҳар ҳолда, касалхонада, касал ётадиган палатада ётибман; бош тарафдаги тумба устига шиша идиш қўйилган, идиш устига бир парча дока сирилган, дока ўртасидан кичкина тешик ўйилган-у, ўша тешикдан икки-учта термометр диққайиб чиқиб турибди, демакки, менинг хасталигим аниқ.

Бир жиҳати тузук – деворлар окка бўялмаган, кўкиш тусда. Тепаси – ганчори, чиройли кандил осилган. Ётган жойидан – кенг ва юмшоқ каравотдан – нариги хонада турган каттакон овқат столи, кичикроқ сервант, бурчакка такаброк қўйилган телевизор экрани кўринади. Стол четида – кичкина ваза, вазада – гул. Ваза атай шу жойга қўйилган. Касалнинг кўзи кувнаши учун. Муҳсина хоним тарафидан – дидли, саводли Муҳсина хоним тарафидан қўйилганки, ок нилуфар деб аталади. Сарғиши ҳам учрайди, қизғиши ҳам бор, лекин буниси – ок тусда. Ок нилуфар яшилранг, ярим шаффоф ваза бўғзига тикилган. Банди ҳам калта. Туси кўнгил ёки ниятнинг оклигига ишора бўлса керак.

Яхшибоев бунақа гулларни кўпроқ шаҳарнинг дарёга туташ боғларида, тубига атай балчик солинган тўртбурчак ҳавзаларда кўриб ўрганган, шу боис, гарчи гул анча узокда, тоза сувли шиша вазада турса-да, димоғида ботқок ҳидини туйгандай бўлаверади.

Кўшни хона негадир «меҳмонхона» деб аталади. Юмшоқ ўриндиқлари бор. Пастак столчага газетаю журналлар ёйилган – ўки, саводингни ошир. Лекин, Яхшибоев касалхона дарвозасидан бери ҳатлаганидан буён янгилик ўқимайди.

Докторлар, ҳамширалар, то энагаларга қадар – ҳаммаси ёш. Бари дуркун, бари чиройли. Беихтиёр эслайдики, марҳум дўсти (дўст эдими?) Шариф ўлими олдидан, чамаси ўлимидан бирор ҳафта бурун, эмлагани кирган ҳамширага ташланиб қолган экан: фақат сиз эмлайверасизми, жонидан? Куладики, Шариф шунақа аҳмоқ бўлиб туғилган эди, аҳмоқлигича ўлиб кетди. Етмиш яшар чол, миясини еган чол, сенга ёшгина ҳамширани ким қўйибди! Хайриятки, мен ҳали андак қулишга қодирман. Йўқса, хунобим ошиб, вақтидан бурун жон таслим этган бўлардим. Хасталик номини билгим келади, билмоқ илинжида яна озгина яшаб қолсам не ажаб?..

Бориб турган таннозлик! Буни анави оксоч профессор ҳам сезади. Дарвоқе, докторларнинг ҳаммаси ҳам ёш эмас, аксарияти ёш. Оксоч профессор бирор олтмишни қоралаб борган. Жуда одоб-

ли одам. Ҳаммага бирдай. Тўғри, андак захарлиги бордай, лекин захарки, беморга ёқади. Ҳар ҳолда, чўчийсан-у, умидворлик ҳам тарк этмайди. Кесатиброк юпанч беради. Кесатиғи ёққани кизик. «Сиз хаста эмассиз, Яхшибоев, – деб кулади, – шунчаки чарчагансиз, кўп ёзгансиз, жуда кўп, хатто, керагидан кўпроқ, баъзилар борки, суҳбати соз тушганда, ичим жуда равон-да, деб мактанади, сиз ҳам худди шундайсиз, азизим Яхшибоев, ёзишингиз равон. Яна айтадики, сиз нақд отилиб турган вулконсиз, азизим Яхшибоев». Бемор жаҳлини ичига ютади, жилмайнишга уриниб сўрайди: ўшандай равон вулконми? Оғзи қаёққа қараган – тепагами, пастгами?..

Оксоч профессор қаҳ-қаҳ уриб кулади. Гинаю кудуратлар ўшал лаҳзадаёқ тамом йитади. Йитгани баробар, оксоч профессор лунжларини ушлаб, кулги зўридан қўзғалган ясама жағларини жойига туширади.

Эндигина тузукроқ кулишни ўрганган пайтингда тишларинг тушиб кетгани ёмон, дея захарханда аралаш ўйлайди Яхшибоев, бечора Шарифнинг ҳам тишлари тугаб қолувди. Қизик, уни ерга қандай қўйишди экан – ясама жағи биланми?

Шаккоклик қилаётганини сезди, ўзига танбех берди. Қайғуришга уриниб ўйладики, Шариф ўлганида мен Булдуруқда эдим, таъзияга келолмадим, бир кун аввал радиодан эшитдим, колхознинг ғарибгина боғида ўтирдим, айна соат учда – Шарифнинг тобути кўтарилиши керак бўлган дамда, каттакон лаганни тўлдириб ош келтирдилар, ёнимда ўтирган тўрт меҳмону икки мезбон бирдан завкли хитоб қилдилар. Девзира гуруч, зираворлар хиди ҳар ёнга уфурган, сергўшту серёғ ош келдики, кимдир бояғи завкли хитоблардан уялган бўлиб, секин уф тортди. Айтдики, дунё шу экан-да, Назар ака, у ёқда Шариф ака қазо қилдилар, биз бу ёқда тинчгина ўтирибмиз, ҳадемай бечорани унутиб ҳам юборамиз. Йўғ-э, дедим унга тасалли бериб, аввал бевасига таъзия билдирамиз, кейин унутамиз. Меҳмонлардан бири айтдики, мен таъзиясига бормайман, Шарифни тириклигида ёмон кўрардим, энди ўлигиниям ёмон кўраман. Хуллас, гап шу жойда узилди. Қўллар ошга чўзилди. Кейин, лаган яримлай деган пайтда, шўхлигим тутди-ю, секин гап котдим: агар ерга қўйишган бўлса, агар Мункару Накир лаҳадга киришган бўлса, хўш, ўйланг-чи, уларни дўстимиз Шариф қандай кутиб оларкан?.. Сир бой бермаса кераг-ов, яъники, мархабо, эй азизлар, мана, сиз-

ларни кўргали ҳам келдик, келиб билдикки, таърифу тавсифлар кўп хира экан... бу не нафосату бу не каромат! Офарин ва тасанно, тасанно ва офарин!.. Шундайми?

Иштаҳа бўғилди чоғи, менга ўкрайиброк қарашди. Ўзим ҳам килигимдан ранжидим. Ҳарна, Шариф билан машваратимиз бир эди, оғир йилларда курашганмиз, аввал бир-биримиз билан, сўнграк – биргаликда; курашиб шу кунларга етганмиз – яхши бўлмади. «Эй сен, беокибат Назар, – деб ўйладим, – бир кун сенинг ҳам бошингга Шарифнинг куни тушар-ку?...» Хуллас, шу аснода ўлимни эсладим, лекин ўлимдан эмас, балки манави шерикларимнинг ҳам ўшанда мана шундай бир лаган ош устида ўтириб, худди камина Шарифни мазах қилгандай – менинг ўзимни майна этишларидан чўчидим. Ва аҳд қилдимки, энди обрў-эътибор деган сармоядан ғамлашим керак. Расмий обрў – ўз йўлига, энди мен жўнрок давраларда ҳам ном қозонсам зиён қилмас.

«Эй биродарлар, – дедим, – марҳум кўп яхши одам эди, менга-ям кўп яхшилиқлар қилган, сизлар ҳали ёшсиз, ҳали кўп нарсаларни билмайсиз, агар билмоқни истасангиз, ана, ўттиз йил олдинги газетларни бир қаранглар, ўшанда мени роса уришган, унда мен музей директори эдим, қўйган айблари шуки, бу музейдаги ҳамма нарса ўтмишга қаратилган. Ҳа, биродарлар, бағишланган эмас – қаратилган! Ҳолим хароброк эди, ҳолимга қараган маймунларнинг кўнгиллари бузилай-бузилай деб турганида, гўринг нурга тўлгур Шариф жонимга оро қирган. Гўринг нурга тўлгур дўстим Шариф айтганки, «Э ўртоқлар, дурустроқ ўйланглар, бировнинг умрига зомин бўлмайлик, бу ўзи музей бўлса, музейда тарихдан, яъники ўтмишдан ўзга яна нима бўлиши мумкин, ёркин келажакни музейга тиксак, сиёсий хато бўлмайдами?!» Хайриятки, масъул ўртоқлар тушунишган. Улар аввалбошдан тушунишга мойил эдилар, лекин тушунтирадиган мард топилмай гаранг бўлардик. Ҳа, биродарлар, марҳум дўстимиз шундай мард одам эди, музейда ўтмиш сақланади, деб айтишга журъати етган!»

Мажлис аҳли жим қолди. Кўнгиллари ийганини сезиб турардим. Ичимда қувондимки, балли, Назар, барака топ, Шарифдан фаришта ясайвер, савобининг бир чеккаси ўзингга ҳам тегади. Аслида, музей ҳақидаги гап ғирт ёлғон эди. Шундай айбнома бўлгани рост. Факат мени эмас, бошқа одамни, камсуқум бир олимни айблашган.

Лекин мендан не кетди, айтдим-қўйдим-да, ахир, манави эринчок ошхўрлар ўттиз йил олдинги рўзномаларни титиб юрмайди-ку? Қолаверса, мархум дўстим Шариф, мени ёлғондан мактадинг, деб гўридан туриб келмайди-ку? Умуман, айна жой ва айна лаҳзада Шарифни ўйлаганимдан не фойда? У тегажоклик қилган ҳамширалар аллақачон уйли-жойли бўлиб кетган, яъниким, тўрт-беш боланинг онаси, энга тортган... энди уларни Шарифнинг ўзи ҳам танимаса, не ажаб?..

Дарвоқе, энди у танийдиган аҳволда эмас.

Ҳар ҳолда, бу ҳамширалар жуда ёш, Шариф ўлганида жамалак тақиб юришгани аниқ. Лекин, барибир, менга ёкмайди, ҳамширалар эмас, шу ерда ялпайиб ётиш ёкмайди, авайлаб парвариш қилишлари, ширин сўз айтишлари ёкмайди, ҳатто игналарини ҳам думбамга алоҳида бир назокат билан тикаётгандай... Оксоч профессорга қулги бўлса бас. Айтадики, хушмуомала учун ўн беш фоиз устама ҳақ тўланаркан... Ўзимни тиёлмадим, сўрадимки, ўртоқ Ваҳобов, сиз дўстимиз Шарифни билармидингиз? Нарёғига қўлдан келганича қўшиб-чатдим:

«Кўп беназир олим эди, эскичаю янгичадан бирдай саводли, кейин озгина созандалик ҳунари ҳам бўларди, болалигида босмачилар опқочиб кетишган экан, ўшаларга қарши курашиб, маълум муддат дуторчилик ҳам қилган экан. Билармидингиз?»

«Билардим. Нағмаларини эшитганмиз. Касали, агар янглишмасам, раққа яқин эди-ёв».

«Ҳали сиз саратонга чалинганларга ҳам қарайсизми?»

«Йўқ, азизим, мен бор-йўғи бош врачман, ҳамманинг ҳолидан хабардор бўлишим шарт».

«Шарифнинг ҳамшираларга тегажоклик қилгани ростми?»

«Сизам қизиксиз-да, ўртоқ Яхшибоев. Менимча, бу гаплар ғирт уйдирма. Кичик-пичик гаплар қилган бўлса эҳтимол, лекин тегажоклик қиладиган аҳволда эмасди. Мана, сизнинг йўригингиз бошқа, касалингиз арзимас, куч-қувватингиз етарли».

«Таскин беряпсиз чоғи?»

«Вазифам шу, азизим, вазифам шу бўлгандан кейин... Лекин маслаҳат шуки, аввал аёлнинг кўнглини олиб, кейин қўл солинг, йўкса... бош врач сифатида кунига учтадан хукна буюраман».

«Илтифотингиз учун кулдук. Минг йиллар омон бўлинг, дунё тургунича турунг».

Оксоч профессор жилмайди, тикилиброк каради – гуё энди кураётгандай. Яна жилмайди.

- «Айтаверинг, профессор, аяманг. Демокчисизки, менинг ичим равон, сўз турмайди...»

«Аксинча. Гуё бўғзингизда махсус фильтр бордай, гуё у жунрок сўзларни ушлаб қолади. Шалдиноклари ўтиб кетаверади. Соддарок гапиролмайсиз. Майли, сизга таскин берсам бераколай, ишонингки, бу палатада дўстингиз Шариф ётмаган. Сизга шу керакми?»

Яхшибоев индамади. Эътирофни кутган эди, эшитиб энгил тортди. Албатта, булар бариси – бачкана ирим. Лекин кўнгилда ором бўлгани маъкул, оромнинг бачкиси бўлмайди – у ё бор, ё йук.

Тумба ичидаги шиша банкадан термометр олиб кўлтиғига тикди. Фурсат ўтгач, кўзойнагини такиб каради: ўттиз олтию олти. Муъгадил. Уйладики, бир замонлар, Булдурук кўчаларини чангитиб юрганида, бунақа ғалати сўзларни билмасди: муътадил, муътабар, зеро, зотан. Бор-йўғи «хайҳот» билан «эвоҳ»ни биларди. Сабабки, шеърлар ёзарди. Энди ўйлаб уялади. Ким билсин, яна ёзаверса ахийри нима бўларди, ахир, бошқалар ханузгача хайҳоту эвоҳни ташламаган-ку, ҳеч ким уларнинг холига кулмайди-ку? Яхшибоевнинг маҳрига тушгани – кора сўз бўлди. Қора сўз дегани жуда оғир, кора сўз билан ёлғон айтиш жуда қийин.

Яхшибоев кулиб юборди: айтганмиз, ошна, кўп айтганмиз! Оқу кора аралаш, кўпини айтганмиз. Сездикки, уйда бўлса, ўзининг хилват кабинетида бўлса, ростакамига, хандон отиб куларди.

Кимдир нариги хонага кирди. Яхшибоев сергак тортди, юзидаги кулгини сидириб ташлаб, андак ғамгинлашди.

Остонада Мухсина хоним кўринди. Бош ирғаб салом берди, сўнг стол устидаги вазани олиб, кўздан ғойиб бўлди. Зум ўтиб, қувурларнинг дириллагани эшитилди... Аёл-да, келибок гулнинг сувини янгилаяпти. Энди меҳмонхона деразасининг бир табақасини сал очиб кўяди, узокмас, бир лаҳзага, бу муддатда хона шамоллаб улгурмайди, лекин – аёл-да, аёл! – Шу ишни қилмаса кўнгли тинчимайди, умуман, хотин зотининг бемаъни юмушлари кўпки, улар айна юмушларни азбаройи ихлос ёки эҳтиёж туфайли эмас, балки эркакларнинг ландавурликларини таъкидлаш учунгина бажаради-

лар. Үй оҳанги боис бўлди-ю, Яхшибоев беадаброк бир латифани эслади: эмишки, илғор сувчи пайкал бошида пинакка кетибди, уйкусида сезинибди-ю, чўчиб кўзларини очибди, кўрса – тепасида ёввойи одам турганмиш, маймунсифат, мўйдору буйдор, хайбатли ва хоказо. Ушал аснода кўз кўзга тушибди-ю, халиги тасқара кўллари билан авратини бекитибди – харна, одам-да, ёввойи бўлсаям салпал уяти бор экан.

Яхшибоев истехзо аралаш жилмайди. Ҳар ҳолда, Муҳсина хоним жимгина келиб ўтираверса ҳам буларди, негаки, Яхшибоев – касал, ўрнидан турмайди ҳисоб, қолаверса, касал кишининг хаёли паришонрок, дейлик, деразани қия очиб хонани андак шамоллатиш ёдига келмаслиги ҳам мумкин, қолаверса, бунда ҳамшираю энагалар бор, хона шамоллатиш – ушаларнинг иши, яна қолаверса, Муҳсина хоним ўз уйида рўзғорга аралашмайди, харажатга пул санаб беради, неки юмуш бўлса, барини Робиға эплайди. Робиға, Робия, Роби – хоҳлаганча аташ мумкин – ойига юз йигирма маош билан ёлланган, меҳнат бюроси тасдиқлаган, меҳнат дафтарчаси бор, унвони – уй хизматчиси, стажи – йигирма етти йил.

Хайрият, Муҳсина хоним деразани қия очмади. Чамаси, очишга эринди. Бериги хонага кирди, эгнидаги плашини ечиб, курси суянчиғига ташлади, бошқа бир курсини суриб, Яхшибоевнинг қаравоти ёнига қўйди, ўтирди.

- Ҳорманг, ўртоқ Яхшибоев.
- Ўзларидан сўрасак, хоним.
- Соғинтириб қўйдингиз, уйга кетмайсизми, шуёғиям етар?..
- Кўз киймаяпти, ҳамширалари ёшгина экан.
- Ўлинг сиз, қариб қуюлмаган!..

Айни хитобни эшитгач, Яхшибоевнинг кўнгли яйради. Муҳсина хонимнинг овози жуда ширали эди. Ширали ва жарангдор. Ўзини кўрмасанг, нақд ўн саккиз яшар киз деб ўйлайсан. Овози зўр, айниқса – киноларда! Яхшибоевнинг қойил қолган жойи шуки, бир куни телевизор кўриб ўтириб, ёшгина қизчанинг дугоналаридан қочганига эътибор берди. Қизгина қочарди-ю, тез-тез ортига қайрилар, изма-из қувлаб келаётган дугоналарига: «Етолмейсан, етолмейсан, етолмейсан!..» – деб қичқиради эди. Қизчанинг овози жуда таниш эди. Хотинига қаради:

Ўзларими, хоним?

Мухсина хоним камтарона бош эгди:
«Кўлимиздан келгани-да, ўртоқ Яхшибоев».

Хонада икковлари ёлғиз эдилар, Яхшибоев пайтдан фойдаландию Мухсина хонимнинг белидан кучди:

«Овозларидан ойнаниб кетай!..»

Мухсина хоним ўзини курсининг нариги четига олди:
Суюлманг, ўртоқ Яхшибоев!..

Яхшибоев бўш келмади:

«Ана шу овозингизга борман-да, хоним, ана шу овозда аллалаб, ана шу овозда уйғотсангиз нетади, қулингиз бўлай?..»

Мухсина хоним шамани тузуккина англади, нозланиб кулди:

«Ана шу овозим учун тилло узук обрасизми, акажон?»

Мухсина хонимнинг тилла узугу тилла балдоклари бисёр эди, лекин шарт деганда шарм йўқ. Яхшибоев яна битта тилла узук олиб берди, Мухсина хоним тунлари ўн саккиз яшар кизнинг овозида эркалигу ноз киладиган бўлди. Бу шўх овоз Яхшибоевни гўё ёшлигига кайтарарди. Сабабки, фронтдан кайтиб келиб, қирк еттинчи йилнинг майида Мухсинаю унинг дугоналари билан (Ошно ўшанда уйли-жойли эди) Бўзтоғ тарафларга сайр қилган эди. Бўзтоғ этакларида Мухсина Яхшибоевга тегажоклик қилиб қочган, қочгани баробар ортига қайрилиб: «Етолмейсиз, етолмейсиз, етолмейсиз!..» дея кулган эди. Ўҳ, ёшлик, ёшлик!.. Ўшанда Яхшибоев етолган эди, етган-у, кизга карчиғайдай ташланган эди, агар Мухсина сал уялиб ноз қилмаганида эди, агар қуйироқда қараб турган бегона кўзлар бўлмаганида эди, ким билади дейсиз, балки ўша жойдаёқ бечора кизнинг масаласини ҳал қилиб қўярмиди?.. Ҳар ҳолда, Мухсина Бўзтоғ этакларида биттагина муччи билан қутулиб қолди. Кейинчалик, кўп кейин, Мухсина хоним овоз берган кизча дугоналаридан қочадиган кинофильмни иккинчи бор кўриб, Мухсина хонимга ўша ҳолатни эслатганида, хотини шарақлаб кулдики, ана, кўрдингизми, хаётий тажриба деганларига ишонмайсиз, нукул кабинетда ўтирасиз, мундоқ чиқиб юрт айлансангиз бўлмайдимми?.. Яхшибоев, турган гапки, таънага эътибор бермади, негаки, юрт кезишдан камийўқ эди, кезганда ҳам унча-мунча ҳамроҳлар билан эмас, Ошнонинг шахсан ўзи билан кезарди. «Бу кунлар кўп ғанимат, Назарбой, – дер эди Ошно, – юртни ўрганинг, юртнинг юрагига қулоқ тутинг, кейин аскотади...»

Мухсина хоним хиёл энгашиб, эрининг юзидан ўпди. Бу – одатий бир ўпич эди. Одатки, уйларида, хар кун эрталаб, ҳамма ювиниб-гараниб бўлиб дастурхон атрофига йиғилган пайт, энг олдин келиб ўтирган одамни ўпиш шарт эди. Яхшибоев бошқалардан аввал уйғонарди, демакки, ҳамма уни ўпарди. Чамаси, бу одатни Мухсина хоним ўзи ўйнаган беҳисоб хорижий пьесалардан ўрганиб, сўнг рўзғорида ҳам жорий қилган эди. Чўлп эткизиб ўпарди-ю, сўрарди: «Яхши ухладингизми, ўртоқ Яхшибоев?» Кейин фарзандлар – Аввалбек, Оллоёр, Сокина – келишарди: «Ассалому алайкум, дада-жон!» Кейинрок, йиллар ўтиб, Яхшибоев билан Мухсина хоним келинли бўлишганида, бир талай неваралар келадиган бўлдилар: «Деда, деда, деда!..» Кенжа келин узоқроқ бир кишлоқдан етишиб чиккан эди, шу боис, Яхшибоев ўзича, невараларим келиннинг ше-васида «дада»лашяпти, деб ўйлаб юрди, кейинрок билса, болакай-лар кардошлар тилида «бобо» дейишаётган экан. Норози бўлган эди, Мухсина хоним ётиғи билан тушунтирди: «Хафа бўлманг, ўртоқ Яхшибоев, – деди, – мен ҳам болаларнинг она тилида гапиришларини хоҳлайман, лекин қўшнимиз Қирғизбоевнинг келини кичкинтойларини, ана, бобойка келяпти, деб қўрқитар экан, бола – ўз оти билан бола, тагин невараларингиз сизниям ўшанака кишлоқи бобойларга ўхшатиб юрмасин». Яхшибоев Мухсина хонимнинг гапларини жўяли топди. Номига бир-икки тўнғиллаган бўлди, кейин... кейин нима бўларди – кўникиб кетди!

Хуллас, Мухсина хоним хиёл энгашди, эрининг юзидан ўпди.

– Нақд типатикон бўп кетибсиз, ўртоқ Яхшибоев.

Яхшибоев кулди. Мухсина хоним неварасига – Сокинанинг кизчаси Нигорага таклид қилиб гапирган эди: типатикон, яъни – типратикан, кирпичи.

– Миша кечикди, – деди Яхшибоев соқоли ўсинкираган юзини силаб. – Яхши сартарош, лекин кўп гапиргани ёмон. Уч минут соқол олади, ярим соат валаклайди.

– Касби-да, – дея илжайди Мухсина хоним. – Қизингиз келди, эмизикли боласи бор, бу ёкка ўтолмади, самолётда кўзикканми, боланинг ичи кетаётган эмиш. Эрта-индин кеп колар...

– Болага қарасин, бола – мухимрок, – деди Яхшибоев. – Хўш, ўртақўрғон жойида эканми?

– Жойида шекилли...

– Нигор калай?

– Нигора Уртақұрғонда. Аммасининг қулида экан. Сокинанинг бир ұзига икки бола билан юриш оғирлик килади. Папаси – ишда, раҳбарлари ёпишиб олган, ҳеч жавоб бермасмиш...

– Отаси, денг, хоним. Нигорнинг ўзи «ота» дейди. Умуман, шу неварамизга бошқачарок от қўйсақ бўларди, масалан – Ойсулув.

– Ҳар кимнинг тусагани...

– Албатта. Лекин, назаримда, отасини «ота» дейдиган кизнинг исми сал бошқачарок, дейлик, Ойсулув ёки Момосулув бўлиши керакдай.

– Тошбуви дея қолинг!.. – деди Мухсина хоним. Рапжигани билинди, лаблари андак буришиброқ кетди, сўнг бирдан ўзини унглади-да, навбатдаги янгиликка кўчди: – Аввалбекнинг аввалги хотини келди.

– Тамара-чи? – деди Яхшибоев чўчинқираб. – Тамара билан ажрашдимми?

– Йўғ-э, – деб кулди Мухсина хоним. – Ажрашгани йўқ. Тўнғич келин ўзининг янги эри билан келди.

– Тамара-чи?

– Айтдим-ку, Тамара жойида, деб!.. – асабийлашди Мухсина хоним.

– Жойида эканини тушундим, лекин... бу воқеани... – Яхшибоев сўз тополмай қийналди, сўнг аввал келган осонроқ жумлани айтиб юборди: – Тамара бу ҳолни қандай қабул қилди?

– Ҳеч қандай. Ўтираверди. Апоқ-чапоқ бўлиб ўтирди.

– Мухсина, – деди Яхшибоев, кейин ўрнидан қўзалиб, оёқларини каравот ёнига тўшалган юмшоқ намагга тушириб ўтирди, – Мухсина, сенинг ақлинг бутунроқ, айт-чи, бу гапларнинг нима кераги бор? Буларингда ор борми, номус борми?

– Билмадим. Келишди, ўтиришди, чой ичишди.

– Аввалбек-чи?

– Аввал ўлсин!.. – деди Мухсина хоним йиғламсираб. – Аввалингиз ҳалиям ўшандан кўнгил узмаган, ҳалиям иликишади, илгари кисир эди, ўн йил яшаб туғмовди, энди туғиб ҳам олибди, боланиям стаклаб келди, бола эридан эмас – Аввалдан, Аввалнинг ўзгинаси, э, эриям ўлсин, бузукка ўхшаб стовда юради, уялмабди, анавининг

ортидан эргаши-ниб келаверибди, сиргдан – туппа-тузук, мўйловиям бор, э, садқан мўйлов кет!.. Бечора Тамаранинг аҳволини кўрсангиз!..

– Апок-чапок бўлиб ўтирди, дедингиз-ку, хоним, қайси гапингизга ишонамиз?..

– Э, ўтирганда апок-чапок утирди, кейин...

Кейин нима бўлганини Яхшибоев тахминан бўлса-да, тасаввур этарди. Кенг ҳовли, нақд қирқ сотих: тўрда бир уй – Яхшибоевнинг ўзига тегишли; чап ёнда бир уй – Оллоёр билан хотини Сорага тегишли унғ ёнда бир уй – фарзандларнинг сарварига, тўнғич ўғил билан хотини Тамарага тегишли: ойнаванд айвонли, айвон ичида турфа гуллару лиммў кўчатлари, ҳар неки шароит муҳайё; эру хотин иккови, иккита бола, йўқ, уч бола, негаки, Тамара келин юклигина, юзидаги доғлари кўнайиб қолган, инжик, кўнгли кўп нарсаларни тусайди, лекин энг тусагани – ором: тинчлик бўлса, сокинлик бўлса, биров кўнглини оғритмаса, болалари соғ бўлса, бўйидаги ҳам соғлом туғилса, шунинг ўзи бир давлат, фарзандларни деб ишини қўйди, ёзган озгина илми чала қолиб кетди; эрга суянди, қайнотага, қайнонага суянди, лекин буларнинг аҳволи ин қадар... кейин... анави мегажин, манжалаки, эр аталмиш мўйловли хезалакни эргаштириб, културний бўлиб, ўзи талок олган хонадонга яна кириб келса-я!.. Эрга теккунча каро ерга тегса бўлмасмиди?

– Ёмон йиғладими? – деб сўради Яхшибоев. – Бу, соғлиғига зарар етади-ку?..

– Йиғламади, қарғанди.

– Қарғанса ёмон, хоним, йиғласа бир нави эди, қарғишдан кейин умидни узаверасиз. Ёмон қарғандими? Сизу бизни қўшмадим. ишқилиб?

– Билмадим, ювуксиз, деб қичқирганини кенжа келин эшитибди.

– Кенжа келин гап таширкан-да?

– Қуюнади-да, бечора, рўзғор бир бўлгандан кейин... Аввалбекни ювуксиз, деб атаган чоғи?

– Ҳаддан ошиброқ кетибди, – деди Яхшибоев сал аччиқланиб. – Ўйламадингизми, балки Аввалбекнинг ҳалигиндай... эскича никоҳсиз туғилганига шама қилгандир?

– Э, билмайди бунини!.. – деди Муҳсина хоним. – Ғалча у, сиз мактаган Тамара келин! Кейин, ўртоқ Яхшибоев, нима, ҳукуматнинг

никохи никоҳ ўрнига ўтмас эканми? Ахир, келинларниям комсомол тарбиялаган!..

– Менимча, «ювуксиз» дегани «ҳароми» дегани эмас. Лекин, умуман олганда, сиз ҳақсиз, хоним. Эндиги ёшларга тушуниб бўлмайди. Ташвиқот сусайиб кетган. Эслайсизми, биз ёшлиқда қандай даҳрий эдик!

– Эсимда, – деди Муҳсина хоним шивирлаб, ғамгин тортиб. – У кунлар асло қайтиб келмайди энди. Сиз шу эътиқодни деб отангизнинг жанозасига бормагансиз.

Эскартиш Яхшибоевга ёкмади. Булар бари эски гаплар эди. Отасининг ўлиб кетганига салкам ўттиз йил бўлди-ю, Муҳсина хоним ҳалигача шуни эслатади. Гўё мақтагандай бўлади, лекин мақтов ичида бир мисқол оғуси бордай. Эътиқод эмиш... Чол кишида эътиқод нима қилади? Дарвоқе, нега чол бўларкан? Ахир, ота ўлганида буғунги ўғлидан ёшроқ эмасмиди?

– Отам кизилтаёкчи бўлган, – деди Яхшибоев бирдан маъюсланиб. – Урушда қатнашган, ярадор бўлган, ярадан ўлган, нега мен шундай мўтабар одам билан курашарканман, хоним? Сал ўйлаброк гапирсангиз бўлмайдимиз?

Муҳсина хоним сергақланди, эрига андак ҳайрат билан боқди, илжайди, сўнг, гўё ҳеч нарса бўлмагандай, гўё эшикка чиқиб, кўчада кўриб келганларини гапирётгандай, жўнгина сўзланди:

– Ёшлиқ экан-да, эътиқод борасида ҳеч кимни аяб ўтирмасдик.

Яхшибоев хотинига маъноли қараб қўйди – рағбат билдирган бўлди. Ана, кўрдингми, демокчи бўлди, бир гапни икки хил қилиб айтиш мумкин, хотинжон, иложи борича кўпол иборалардан қочиш керак, жўялироқ, умумийроқ бўлсинки, ўшанда гўё маъно тиник чикади, маъно ортидаги муайян воқеа эса дахлсиз тураверади. Энди ёшлигимиз қолмади, хоним, бир оёқ тўрда-ю бир оёқ тўрда, кўрадиганимизни кўрдик, оладиганимизни олдик, гўё ҳаётдан неларнидир ундиргандай бўлдик – обрў, шухрат, бойлик... Аслида-чи? Аслида ҳаёт дегани бизни маҳв этмадимиз? Гўё бир умр майда-чуйда ўйинчоқлар тутқазиб, алдаб-авраб келгандай. Бу не ўзи, хоним? Умидсизликми?.. Афсусга ўрин йўқдай, ҳар ҳолда, биз эришган нарсалар унчалик кўп эмаски, ачиниб ташлаб кетсак? Ачинадиган бошқа, дейлик, Искандари Зулқарнайн, дейлик, Ошно. Йўқ, Ошно

ул шарафга арзимаиди, ул шараф ва ул латифа бир мартагина айтилгани тузук, яъники, Искандар ўлибди-ю, тошбутдан кўлларини осилтириб кетибди, айтмоқчи бўлибдики, «мана, мен дунёни забт этдим, лекин у ёққа ҳеч вако олиб кетолмадим!..» Лаънати шох, мугуздору ғаддор, кўп ақлли бўлган, эҳтимолки, дунёни забт этиб юриб, етиму есирларни зор какшатиб юриб, неча йиллар мобайнида шу латифани ўйлаб-пишитган-у, ўлим бахонасида ошкор этган. Забт этган дунёси ҳам, дунё қадар шуҳрати ҳам оздай туюлган. Ўзича давр сурган, еган-ичган, қиличбозлик қилган, аёллар билан ётган, лекин, жиддийроқ ўйлаб қарасанг, бугун умри нари борса уч сатрли латифаю маталга жо бўлибди, бутун умри, урушу истилолари, еган-ичганлари, суйган-қучганлари, хуллас, бариси – шу уч сатрли маталга илова, холос. Худбинлик ёмон нарса, хоним. Хайриятки, Искандар бўлолмадик, Искандар бўлсак эди, балки шармандамиз чиқарди, сабабки, биз туғилган замонлар ўзгача, одамлар ҳам ўзгача, Искандар замонидаги соддалигу гўллик йўқ, ўзимдан киёс қиламанки, ўшал қизик нақл туғилмаслиги ҳам мумкин эди, агар мен ўша оламгирга замондош бўлсам эди, ўлим соатида бошида турсам эди, дейлик, унга ғассоллик қилсам эди, дунёни забт этиб ҳамки у ёққа ҳеч вако олиб кетолмаган Искандари Зулқарнайнинг кафтига тўрттагина тилла танга солиб юборардим, шунинг ўзи кифоя эди – шунда латифа туғилмасди, Искандардан бор-йўғи урушу истилолар хотира бўлиб қоларди, холос. Шунда жаҳонгир бугунги жозибасидан айриларди, негаки, урушу истилода жозиба бўлмайди. Ўзига латифа ўйлаб тополмаган саркарданинг холига вой. Чингизхоннинг латифаси йўқ, Гитлернинг латифаси йўқ, эҳтимолки, Темур ҳам латифа бўлмасди, лекин у шум қария анави Ғилай Йилдирим боис латифа тўқиб улгурган, яъники, «эй Боязид, сенинг устингдан эмас, дунёнинг устидан қуляпман, бу не шўрлик дунёки, тақдири сендай бир ғилай билан мендай бир чўлокка қолган бўлса?!» Сену бизда латифа йўқ, хотин, сену мен лоақал Ғилай Боязид ҳам эмасмизки, Темур бахонасида латифага кирсак. Ҳамма айб Ошнодаки, у латифани мутлако тушунмайди, ғулғул товукдай жиддий. Худди шундай, хотин, биз умримизни тиккан карта ўйинида чекимизга ғулғул товук чиққан, холос. Хуллас, хотин, «Бу гулшан ичра йўқдир бако гулига сабот, ажаб саодат эрур қолса яхшилик била от». Лекин ўшал отни қачон қолдирамыз, қолдириб улгурамызми?..

Яхшибоев эътибор берса, хотини гапираётган экан. Англадики, буткул бегона гаплар, шунчаки ғийбат, турган-битгани ғийбат, хотинларнинг ғийбати, эмишки, Ҳайбатулло кизини мажлисга элтибди, уни залда колдириб, ўзи минбарга чикибди, лекин ахли машварат ер тепиниб сўзлагани қўймабди, Ҳайбатулло ғазабланибди, кизи уялибди, уялганидан қочиб чикибди, чикиб хўнг-хўнг йиғлабди, шармандалик, дебди, энди қандай бош кўтариб юрамиз?..

– Кимнинг бошини? – деб сўради Яхшибоев. – Ўзининг бошини ёки отасининг бошини?

– Билмасам...

Мухсина хонимнинг шапти сусайди, эрига ўқрайиброк қаради, чамаси, у кўпроқ гапирмоқчи эди, гап асносида ўзининг ташвишларини, Аввалбекни, талоғи айтилган тўнғич келинию унинг ўрнига янги тушган келинини унутмоқчи эди, ҳарна, Ҳайбатуллонинг қизи дуч келган исноддан Мухсина хоним кўрган шармандаликлар сал бўлса-да беҳроқ, кўримлироқ эмасми?

– Ёшлиқ – бебошлиқ, – деди Яхшибоев. – Ҳали ғайратлари кўп, умрлари ҳам узун, андак шаккоклик қилишган бўлса, майли, буни-си ҳам кечиримли, биз – катталар, сал кенгроқ бўлишимиз керак. Дунёни ўзимиз билан олиб кетармидик?!.

– Нукул «ёшлар» дейсиз, ораларида эллик-олтмишни уриб қўйганлари ҳам бор экан.

– Барибир ёш, хоним, суврати бўлмаса, сийрати ёш уларнинг, – деб қулди Яхшибоев, сўнг бояги гапини яна такрорлади: – Дунёни кўтариб кетармидик, хоним, шуларга мерос қилиб қолдирамиз-да!..

Мухсина хоним маъқуллаб бош ирғади. Яхшибоев унинг соддалигидан қулди: балли, Яхшибоев, нақд Искандар бўлиб кет-э!..

Шу гап ўзи етарли, энди Мухсина хоним Ҳайбатуллога ачина бошлайди, ғийбат ҳамдардликка айланади, яъники, бечора Ҳайбатулло домла, ландавур Ҳайбатулло домла, анойи, анқов, азбаройи шўри қуримаса, анави безориларга тенг бўлармиди, аслида-ку, уларни авайлагани – ўзини авайлагани, ўшаларга икки оғиз ширин сўз айтиб, иккитасининг бошини силаса олам гулистон эди, ҳеч ким унга тил тегизмасди, машварат ҳам бузилмасди, қизи бояқиш ҳам залдан қочиб чикмасди.

Аслини олганда, ўша ертепарлар ҳақ, деб ўйлади Яхшибоев, ростдан ҳам Ҳайбатулло ўлгудай нодон, кўру гумроҳ, ўзи-ку,

уртадан пастрок, даъводан узга ҳеч вақоси йўк. Нотавонгина бир рўзноманинг шеърят бўлимида жон саклаб юрувди, энди, холи шу бўла туриб... машваратга аралашгани нимаси? Ахир, одам дегани кўрпага қараб оёқ узатиши керак-ку?! Энди мен ўша галварс Ҳайбатуллонинг тарафини олишга мажбурман. Агар ўзимга қолса, ўша ертепарларга иш қолдириб ўтирмасдим, чала академиклардан бирортасига айтиб Ҳайбатуллони бир ёқли қилардим, лекин энди жуда кеч, ғишт қолипидан қўчган, энди ўша тўнканинг ёнида собит тураман, йўкса, сал фурсат ўтиб менинг ўзимга ҳам гашланиб қолишлари мумкин. Асли бу борда Шарифга, гўринг нурга тўлғур Шарифга етадигани йўқ эди. «Эй биродарлар, деб келарди, халқнинг сабр қосаси тўлди, кимнидир қурбон бермасак ҳеч бўлмайдиган...» У ташвиқотни бошларди-ю, кимдир арзимас бир кишини, дейлик, анави Ҳайбатуллони қурбон берардик, қурбон ўзимизга тенгдош бўларди, қурбонни аямасдик, урардик, танкид қилардик, чангини осмонга чиқарардик, қарабсизки, ҳақиқат ўй бўлиб доврўқ таратардик!.. Афсуски, энди Шариф йўқ, гўрини нурга тўлдириб ётибди...

– Мана, ўзингиздан киёс, хоним, – деди Яхшибоев, қутилмаганда қайфияти хушланиб, – мана сиз, хизмат кўрсатган бир инсон, вақтида ариза бердингиз, ортингиздан ўсиб келаётган шогирдларга йўл очдингиз, мардлик бўлса... шунчалик бўлар? Энди сизни ҳамма мураббия деб билади. Шогирдларингиз хурсанд, шундай эмасми?

– Шундай, лекин мен...

– Балли! – Яхшибоев оғиз очгани қўймади. – Негаки, сизнинг обрў-эътиборингиз унвон ёки мансабда эмас, балки – қалбингизда!

– Лекин...

– Лекин-пекини йўқ, хоним. Мақтаяпти деб ўйламанг, ахир, шунақа пайтда айтмасам, яна қачон ширин сўзимни сизга етказаман? Мундоқ бир ўйланг-чи, хоним?..

Муҳсина хонимнинг кўнгли юмшади. Курсида ёйилиброк ўтирди. Қаддини сал тиклаган бўлди. Яхшибоев сал диққат қилиб, хотинининг ёқаси анча пастдан ўйилганини пайқади: бўйнию кўксининг ўртароқ қисми сўлинқираган, увадароқ, ярашмайдиганроқ. Илгари бўлса, ғаши келарди, лекин ҳозир ранжимасди ҳам. майли, билганини қилсин, агар шу билан кўнгли овунса... майли, яна пастрокдан ёқа ўйсин...

– Кўйлагингиз ярашибди, хоним, устингизда тўзисин. Бичими ҳам янгича экан.

– Башоратхон тикиб берди.

– Қўллари дард кўрмасин.

– Чевар-да, чевар, бир ой олдин навбатга туриш керак. Вазирларнинг хотинлари ҳам эшигида сарғайиб туради. Сиз ҳали Тамара келинга тикканини кўрмабсиз!..

– Зўрми?

– Бундан зўр!

– Уни кўяверинг, хоним, сизники – зўррок!..

– Ҳарна, келин ҳали ёш-да, Назар ака! Чит либос ҳам ярашаверади.

– Ўзингиз зўрроксиз!

– Мактаманг!

– Мактайман!.. Арзийди-да, хоним, арзийди!..

Яхшибоев Мухсина хонимнинг қўлларидан тутиб, лабларига босди. Жим қолишди. Мухсина хоним қўлини тортмади, эрининг соқоли ўсинкираган юзини силади. Яхшибоев димоғида бинафша ҳидини туйди, юраги орзиқди, «Эй нодон, – деб ўйлади, – илгарирок бу ақлу фаросат қайда эди, бу фасохат қайда эди: уришардик, талашардик, аччиғу тиззиқ, бакириқлар, ўқилмаган никоҳга талок айтишлар... Э, оналари ўлсин! Ўйма ёқаларни деб асабийлашиш ўрнига, мундоқ силаб-сийпасанг бўлмасмиди, ахир? Ўйма ёқалар ҳам, ўйма ёқа ортидаги нарсалар ҳам сенинг амлокинг эди-ку, майли, ғаркўзлар қараса қарасин эди, камиб-нетиб колмасди, қайтага, не-не говмижжаю назланинг ёстиғи қуримасмиди?..»

Эҳ, ёшлиқ, ёшлиқ, бекадру бебако ёшлиқ!

Яхшибоевнинг димоғи ачишди, кўзларига жикқа ёш қуйилиб келди. Секин жойига чўзилиб ётди. Мухсина хоним чўчиди, бир муддат кўзлари жавдираб турди, сўнг йиғлаб юборди:

– Мендан яширяпсиз, Назар ака, бир балоларни яширяпсиз!.. Айтинг, яширманг, шу пайтда кунингизга ярамасам, кейин менинг нима юргулигим қолади?!

Хотин эгилди, эрининг кўксига бошини қўйди. Яхшибоев уялди. Ёлғон, деб ўйлади, уят, ёлғон бўлгани учун ҳам уят, кимдир ҳозир палатага кирса-ю, биз икковнинг ҳолимизни кўрса, эҳтимолки, кўнгли бузилади, раҳми келади. Балки, Яхшибоевдай қарчиғай ҳам қариган чоғида мусича бўпти-ку, деб ўйлар? Шунисиям тузук, деб

уйлайди, ҳар неки тадорикнинг охири бахайр бўлсин, мана, булар ҳам биров-бировига суяниб қолибди. Ҳар ҳолда, шундай уйлагани маъқулроқ. Муҳсина хонимнинг сахнага чикмай қўйганига неча йиллар бўлди, энди унинг не-не ботирларнинг бошида ўтиргани, не-не Тоҳиру не-не Равшанхону не-не Авазхонларнинг кўкракларига бош қўйганлари унут бўлди, эҳтимолки, улар бариси шунчаки машк бўлгандир, мана, бугун келиб, палатада қўзғалмай ётган эрининг кўксига бош қўймоғи учун машк бўлгандир?..

Яхшибоев ётган жойида ғимирлаб қўйди. Бекор гап, ҳали қўзғалиш мумкин, ҳамма аъзолар жойида.

Муҳсина хоним бошини кўтарди, эрига айбсиниброк боқди, узр демокчи бўлди, сизга азият етказдим.

Яхшибоев жилмайди, ҳеч бокиси йўқ, демокчи бўлди, қайтага, дардимни кўтардингиз. Қолаверса, хотини кўксига бош қўйганида айтарли залвор сезгани ҳам йўқ эди. Муҳсина хонимнинг сахна машки зўр эди, бир дақиқалик кўримли манзара асносида қўлларини каравот четига тираб турган эди.

– Аввалбек масаласини жиддий уйлаб кўраман, – деди Яхшибоев. – Айтиб қўйинг, мен ҳали ўлганим йўқ, кадамини уйлаброк босин. Айтингки, бўёқчилигига бола боқолмайди, неки шов-шув гапи бўлса – ҳаммаси мен туфайли. Мен тирик эканман, бозори чаккон, мен ўлсам, уни биров сариқ чақага олмайди. Келинга айтинг, анави манжалаки яна келса, остонадан ўтказмасин, сочини юлсин, бетини тимдаласин, майли, мелисага тушсин – ўзим опчиқаман!..

Муҳсина хонимнинг чиройи очилди: эрини бундай дарғазабу чўрткесар ҳолда – соғ кўриш унга ёкарди.

– Майли, дадаси.

– Уйда, столнинг устида китобнинг ўнинчи боби ётибди. Нашриёт билан гаплашаман, кейин Оллоёр мен ўзим тайинлаган одамга элтиб беради.

– Майли, дадаси. Оллоёрнинг иши йўқ ҳисоби, кечгача каловланиб юради.

– Яна кечки сменага ўтдимиз?

– Илтимос қилишган экан...

– Нима, илтимос қилишса, бошини обориб сиртмоққа ҳам тикиб берадимиз? Айтинг, энди бунақа аҳмоқлик қилмасин, ҳеч ким раҳмат демайди.

– Хуп, дадаси.

– Ошно телефон килмадим, хоним?..

Яхшибосвнинг суз оҳанги бирдан юмшади. Юмшаганини сезиб, салгина ори келди. Мухсина хонимга ялт этиб қаради. Йуқ, хайрият, бояги қатъияти сабаб, хотин ҳеч нарсани пайқамаган экан.

– Телефон килса, айтинг, касалхонада ётибди, деб хабар килинг, келиб бир қуриб кетсин, гаплашадиган гапларим бор.

– Ҳаҳдим сигармикан, дадаси, ахир, у киши...

Мухсина хонимнинг овози азбаройи эҳтиромдан титрагандай булди.

– Қурқманг, хоним, шунчаки шама қиласиз. Уям сизу менга ухшаган одам, осмондан оёғини узатиб тушган эмас. Яхшибоев касалхонада, сизни соғинибди, деб айтсангиз кифоя.

– Майли... Мен бу ёқда... озгина овқат келтирувдим. Келин пиширган экан, касалингизни ўйлаб, мурч қўшолмабди, мурчни алоҳида опкелдим.

– Тузук, тушликка татирман. Майли, энди бора қолинг. Невараларни ўпиб қўйинг.

Мухсина хоним жойидан турди, лекин бирданига чиқиб кетолмади. Дераза ёнига борди, парданинг четидан тутиб, эрига қаради:

– Озгина очиб қўяй?..

– Шартмикан, ўзи оқ-ку? Ташқари қалай?

Мухсина хоним пардани сал очиб, кейин жавоб килди:

– Ҳаво очик. Бу йил киш бўлмайдиганга ўхшайди. Одамлар шундай дейишяпти.

– Нима, бориб сураб келишибдимиз?

– Башоратхон айтди. Тайлоқов телевизорга чиқиб, бу йил киш бўлмайди, деган эмиш. Касалгарчилик кўпаймаса гургайди.

– Шунгаям ташвишми, хоним, бўлганича кўрармиз. Майли, бора қолинг, кейин... бу ёққа ҳар куни қатнайвериш шарт эмас, кунора келсангиз ҳам бўлаверади, парвариши яхши.

– Ҳамширалари ёш экан, дадаси... – Мухсина хоним қикирлаб кулди. – Тағин шу ердан уйланиб қўйманг!..

Яхшибоев сергак тортди: бежизга қикирламайди бу, дарди бор, ҳозир бирор гап бошлайди.

Мухсина хоним яқинроқ келди, креслонинг суянчиғига қўлини қўйиб тураверди.

– Пул-мул керакми, хоним?

– Йўғ-э, дадаси, хамма нарса бор. Мен... мен ўзим... яна бирор ишнинг бошини тутсаммикан, деб эдим, икки-уч таклиф бўлди, лекин сиздан берухсат розилик беролмадим.

– Яхши кинсиз, хоним, бамаслаҳат иш тутган тузук.

– Ўзингиз ёрдам берарсиз?

– Қани, бу ердан чикайлик-чи, уйлашиб кўрармиз.

– Тез чикасизми?

– Тез, хоним, тез орада. Зўрлаб ушлаб туришибди, бўлмаса, менга зарил кептими!.. Парвариши дуруст-у, лекин боғида қарғаси кўпроқ экан.

Муҳсина хоним деразага қараб олди. Деразадан каттакон чинорнинг пастки шохлари кўринар эди.

– Ҳозир йўқ. – деди Яхшибоев. – Кечқурун йиғилиб келишади.

– Телевизор қўйинг, – дея маслаҳат берди Муҳсина хоним. – Овозини баландроқ қўйсангиз, қарғалар эшитилмайди.

– Қарғалар кўнгилда бўлса-чи? – деди Яхшибоев зорланиброк. – Кўнгилда қағиллаб турса-чи?..

– Қўйинг-э, нафасни иссиқроқ қилинг, дадаси!

Яхшибоев тўшакка қулайроқ ўрнашиб, кўзларини юмди. Секин ух тортди – хориганини билдирди. Муҳсина хонимнинг секин юриб нариги хонага чиққанини, эшик очганини, кейин яна ёпганини эшитиб ётди. Палата жимиб қолди. Яхшибоев кўзларини очмади, ётаверди. Уйладики, ҳозир индамай тўғри килди, йўкса, ширингина суҳбатлари жанжалга айланиши мумкин эди. Муҳсина хоним юрагини очолмади, кўнгли алағдарок бўлиб кетди, камситилгандай бўлди, ҳар ҳолда, кетаётган маҳали андак далда берилса зиён қилмасди, лекин далда бериш курсин, бошланса бас, гап тўла копнинг оғзини очиб юборади, кейин... дийдиёнинг адоғи бўлмайди, ҳисоб. Қадру қиммат, кўрсатилган хизматларию хизмат кўрсатганлари, хуллас, таънаю иддаолар калашиб келаверади...

Яхшибоев уйладики, ҳозир хотини йўлак охирида лифт кутяпти. Лифт келди, эшиги очилди, Муҳсина хоним ичкари кирди, эшик ёпилди, лифт юрди, Муҳсина хоним ёнидаги бир парча ойнага қаради, ажинларини кўриб кўнгли чўкди, қаддини ростлади, оёқларини тарангрок тутди, қолган-қутган мушакларида недир қувват сезгандай бўлди, озгина севинди, лифт тўхтади, эшик яна очилди, рўпарада

эса, эхтимолки, таниш одамлар... салом ва аликлар, озгина лутф, «ха-ха, дадаси дам олаётувдилар, ха-ха, люкс хонадалар, ўзларига қолса умумий палатада ётардилар, лекин маъмурият дегани гапга қулок солармиди... хўп, хайр... омон бўлинг... кеп-кеп туринглар... дадаси тузалсин, сизларни меҳмонга айтамин... вой-й, ташвиши бор эканми, мен энди пенсиядаги одам бўлсам, э, ўзи муддатиям кеп колувди-да, оповси... энди шу... ёшларнинг истикболини берсин!..

Кейин у кўчага чиқади. Кўчада, дарвоза ортида Аввалбек машина билан кутиб турибди. Бу ёкка кирмаган. Фарзандлар сарвари бўлмиш отадан чўчийди, олими фозил Салимхоннинг гап ташиб келганидан хабардор, чеккароқда туриб сассик таканинг жаҳлдан тушмоғини кутади.

Окпадар! Сўтак! Кутавер!.. Ўлсам кечирмасман!

Яхшибоевнинг жаҳли чиқди. Қўлини кўксига қўйди, кўксини силади, сўнг корнини, оёқларини силади. Андак таскин топгандай бўлиб, ўрнидан кўзгалди. Нариги хонага чикиб, телефон симини чувалтириб келди. Нашриёт ракамини терди. У ёкда трубкани кимдир аёл киши олди.

– Яхшибоев сўзлаяпти.

– Танидим, домлажон, Сайфиддин hozиргина чикувди-я.

– Айтинг, менга кўнғирок килсин.

– Хўп, албатта айтаман. Телефонингизни билладими?.. Э, мана, ўзи кеп колди!

– Сайфиддин болам!..

– Лаббай.

– Соғлиғинг яхшими, болам?

– Раҳмат, домла. Ўзингиз тузукмисиз, кўргани боролмадик, энди бир вақт топиб...

– Биздан биргина хато утибди, болам.

– Хўш, домла?

– Романнинг бир боби уйда коп кетган экан. Сезмадингизми?

– Узр, домла, лекин сезмай қолибман. Энди, йирик полотно, кўздан кочган шекилли-да...

– Обориб беришади. Шуни улаб юборсангиз.

– Босмахонага кетувди-ку, домла?

– Қайтариб оласиз-да, болам. Қариб қолибмизми, эс хам мундай... кирарли-чиқарли...

– Энди, бўларкан-да, домла...

– Соғ бўлинг, Сайфиддин болам. Қалам хакидан бир товукхўрлик қиламиз, болам.

– Соғайиб кетинг.

– Эсдан чикмасин-а?..

Яхшибоев трубкани қўйди. Телефонни яна эски жойига элтди. Яна ўринга чўзилди. Йўқ, хангомадан ўзи кутганчалик лаззат туймади. Зерикарли чикди. Тўғри, муҳаррир бола хали ёш, хали ҳазилкаш, эшитган гапларини дўстларига айтиши, дўстлари яна дўстларига айтиши тайин. Лекин шугина нарса латифага арзирмикан?.. Яъники, Яхшибоевнинг романи босмахонага тушиб кетган эди, териблиб ҳам бўлган эди, шунда Яхшибоев телефон килиб, муҳаррир болам, уйда романнинг ўнинчи боби қолиб кетибди-ку, деб айтса...

Хуллас, кўнгли тўлмади. Бачканалик, бориб турган бачканалик. Шугина гап учун романнинг бутун бир бобини уйда қолдириш шарт эмасди. Босмахонага тўлайдиган беш-ўн сўм жаримага ҳам арзимайди.

У яна Мухсина хонимни ўйлади. Йўлда бозорга кириши тайин. Аввал, деб айтади, машинангни бур, аввал бир бозорга кириб ўтайлик. Мухсина хоним сахнада юрган пайтлари сўзни тузукрок хис этишни ўрганган, ўғли Аввалнинг исми ёнига яна бир «аввал»ни қўшиб айтишни хуш кўради. Аввал, дейди, аввал бозорга кирайлик. Робига-Робия-Роби аввали бир кун карам тугади, деб айтгандай бўлудди. Табиийки, уйда карам бор, картошка ҳам бор, Робига-Робия-Роби кўп сариштали хизматчи, егулик доимо муҳайё туради, лекин Мухсина хоним бугун, айниқса бугун, ишдан кетиб, уй бекаси бўлиб қолган дамларда, бозор айланиши шарт. Бозорда халқ бор, бировлар сотади, бировлар олади, лекин сотармон ҳам, олармон ҳам... бирдай... хизмат кўрсатган аёл Мухсина хоним Яхшибоевани танишлари шарт. Албатта танишади, таниб салом беришади, саломлари таскин, таскин не кўнгил ярасига босилган малҳамки, бир боғ шивитни ўн тийин арзонига берган мухлисларига Мухсина хоним йигирма тийин кимматрок ҳақ тўлашга ҳам тайёр. Бозор оралаб, бозор ахлининг пичир-пичирига, бармок бигиз қилишларига обдан тўйиб («қаранг, Мухсина опа!.. Мухсина опанинг ўзлари!.. Мухсина опа-ку!...»), беш-олти бойлам редиска, пиёзу сабзи, саримсоғу кашнични Аввалбекка кўтартириб, солланиб бир-

бир босиб, бозор дарвозасидан чиқади-да, минг кузли халойикнинг юрагини уйнатиб, кимсан Назар Яхшибоев давлат нархида олган сунгги нусха «Волга» машинасига утиради. Уйга боради, харид қилган кўкини Робига-Робия-Робига топшириб, хонага киради, кийимларини алмаштиради, японча кимоносини кийиб, сочларини теглапа гурмаклаб, елпиғичини олиб, нақд Чио-Чио-Сан бўлиб, рангли телевизор рўнарасига утиради-да, Аввалбекдан, энди кайга борасан, деб сўрайди. Аввалбек айтадики, устахонага, чала қолган ишларим бор, шуларни битказсам, бобойдан умид камрок, ўз кунимни ўзим кўрмасам бўлмайди. Мухсина хоним шамани тузуккина англайди, лекин эътибор бермайди, колаверса, Аввалбекнинг устахонасига боришига ҳам ишонмайди, эҳтимолки, устахона баҳона, бирортасига бориб суйкалишса... Аввал, дейди, Аввалбек ўғлим, майли, расмингни чизсанг чизавер, лекин аввал менга телевизорни қўйиб берсанг. Аввалбек телевизорни қўяди, кейин хонадан чиқмоқчи бўлади, лекин яна тўхтайди, сабабки, Мухсина хоним тагин чақиради: Аввалбек, Аввал!.. Ҳа, дейди Аввалбек тоқати тоқ бўлиб, яна нима дейсиз? Аввал калитни ташлаб кет, дейди Мухсина хоним, устахонанг якин, пиёда борсанг ҳам булаверади. Аввалбек ғижинади, лекин онасининг гапини қайтаролмайди, машинанинг калитини беради. Бирдан устахонага боргиси келмай қолади, ховлига чиқиб, ўзининг уйига қараб бурилади, уйига кириб, хогини Тамаранинг кўзини қувонтириб, бадантарбиячиларнинг «Adidas» ёзувли костюмини кийиб чиқади, келиб, онасининг ёнига курси қўйиб утиради. Кейин бошқалар ҳам йиғилиб келади. Нарху навою об-ҳаводан гап кетади. Мухсина хоним, санам янглиғ улуғвор, жиддий, елпиниб ўтираверади. Жиддий ўтираверса бошқаларнинг асабига тегишини биледи, шу сабаб, атай жиддий утиради, бировга гап котмайди, лекин ўғиллар ҳам, келинлар ҳам асабларини бузгилари келмайди, ноиложликдан онаю қайнонага хушомад қилишга ўтадилар. Хушомад Мухсина хонимга ёғдай ёқади. Елпиниш камаяди, хона ҳавоси салкинлагандай бўлади, юздаги булутлар ариб, кайфият хуш тортади. Неваралар келиб бувига суйкалишади, суйкалганлари Мухсина хонимга ёқмайди. Боринглар, дейди, хой Оллоёр, буларга кара, хой Аввалбек, буларни нарироқ ол, жуда шўх бўп кетишибди, хаттоки телевизор қўришга ҳам беришмайди!..

Худди шундай: кўргали қўйишмайди эмас, кўришга беришмайди! Муҳсина хоним сахнада тўғри гапирари, лекин уйда, кўча-қўйда лаҳжаси ўзгариброк қолади.

Оллоёр болаларни чалғитади. Хўроз бўлиб қичқиради, сигир бўлиб мўрайди, ит бўлиб вовуллайди, хулласи – феълени билмаган парранда ҳам, дарранда ҳам йўқ. Ичакдай узун, ориғу чайир, туя бўлиб чўкса борми, устига уч-тўрт бола бемалол миниб олиши мумкин.

Баъзида унга таъна қилишади: болабоғча бўлсанг тузук эди. Оллоёр оғринмайди, шунчаки жилмаяди, айтадики, ҳеч иложи йўқ, эр-какларни тарбиячи қилиб олишмайди.

Муҳсина хоним телевизор кўради. Экрандаги одамларнинг рангу рўйига қараб, ўзича фол очади:

– Анали кампирга неча ёш, Оллоёр? Ана, кара, дўхтир экан, халатиям бор, сенингча, неча ёш?

– Билмадим, ойи, бирор олтмишларда бордир.

– Етмишни айтавер, бола, етмиш бешда бўлсаям ҳеч ажабмас!.. Тамара, сен айт, анали чолга неча ёш?

– Етмишда, ойижон.

– Нега у ишлайди? Нега уни пенсияга чиқариб юборишмайди?

– Билмасам, ойижон.

– Сен билмасанг, мана, мен биламан!.. Кадрларни кадрлаш йўқ, айниқса – бизнинг санъат соҳамизда! Сув келтирган хор-у, кўза синдирган азиз! Нега мени бўшатишди? Нега? Шунча йиллик хизматларим бекор экан-да?!

Ҳеч ким гап қўшмайди. Бунда тазйик ҳам, рағбат ҳам – бирдай ортикча. Билишадикки, Муҳсина хоним кўп йиллар олдин пенсияга чиқиши керак эди. Нақ қирк беш ёшида, сабабки, штатга ашулачи бўлиб ўтган, ашулачилар эса, айни қирк бешда сахнани ташлаб кетаверишлари мумкин. Лекин, Муҳсина хоним сахнани ҳали-бери ташламоқчи эмасди.

– Қорнимга эмас, кадримга йиғлайман, болам!.. – дейди Муҳсина хоним Оллоёрга юзланиб. У фарзандларнинг ичида биргина Оллоёрга ишонади, биргина Оллоёр унинг гапини икки қилмайди, онаси ҳакми, ноҳакми, эътироз билдирмайди, жилмайиб, бош эгиб тураверади. – Ўзинг айт, болам, менинг Барчиним ёмон эдими? Зулхуморим ёмон эдими?

Оллоёр индамайди. Муҳсина хоним Барчин билан Зулхумор бўлиб сахнага чиккан кезларда у ҳали гудак эди.

– Нурхон-чи? Дездемона-чи?

Оллоёр индамайди.

– Сана, болам, санаб адоғига етармикансан!..

Оллоёр секин бош ирғаб маъкуллаган бўлади: рост, ойижон, улар жуда кўп эди, лекин сиз унда ёшроқ эдингиз. Уйлашга уйлайди-ю, ташига чикармайди.

– Тўғри айтасан, болам, – дея давом этади Муҳсина хоним, гўё ўғлидан гасдик эшитгандай. – Булар у даражага етгунча, ҳали минг ковун пишиғи бор.

Хаммасига даданг айбдор, болам. Мени эмас, дадангни оёқ ости килишди. Билки, энди Яхшибоевнинг сарик чакалик кадри йўқ, бугун мени бўшатишди, эртага сени бўшатишади, ғорат, дегин, болам, паторат бу, гулдай рўзгоримиз шундайин тарқа-аб кетса-я!..

Оллоёр онасига тузукрок разм солади. Айтилаётган гаплар қайси пьесадан олинганини чакишга уринади. Шу орада кўтаринки оҳанг йўқолади-ю, Муҳсина хоним жўнгина дийдиёга ўтади:

– Яхшибоев биргина кўнғирок килса бўлмасмиди, болам? Бир кўнғироклик иш эди-ку? Ҳарна, мен олаётган уч юз сўм пул ҳам шу рўзгорга эш бўларди-ку?..

– Гап пулдами, ойижон?.. – дея секин эътироз билдиради Оллоёр.

– Ўргатма менга!.. – қаҳрланиб кичқиради Муҳсина хоним.

– Уйлаганимни айтдим-да..

– Айтма!.. Ҳали сен айтадиган даражага етганинг йўқ! Сен ҳали ҳеч кимнинг бурнини терлатмадинг! Жойингни билиб ўтир!.. Индамасам бас, дарров бошимга чикиб оласанлар! Бир гала сўким, бир гала текинтомок!..

Оллоёр ўғринча атрофга разм солади. Хайриятки, хотини йўқ – жанжал олдидан чикиб кетган. Сора келин – аклли, эрини хижолат чектиргиси келмайди, ҳар қалай, эркак киши, мулзам бўлмагани маъқул. Хонада Аввалбек ҳам йўқ, хотини Тамара ҳам, неваралар ҳам – ҳаммаси чикиб улгурган. Биргина Оллоёр қолган. Неки қарғиш бор – Оллоёрнинг бошида. Муҳсина хоним уни атай қарғиш учун туғиб олгандай. Мўмин, мулойим, эътироз килмайди, жаҳли чикмайди, синикқина илжайиб ўтираверади. Умуман, бу оилада ҳамма уни уришади. Ҳаттоки, Робиға-Робия-Роби ҳам озгина

захрини Оллоёрга тўкади. Биргина Сора келин уришмайди, сабабки – хотини. Эрни озгина иззат қилиши керак.

Нихоят, телевизор тугайди. Оллоёр хоксорлик билан онасига қарайди, ишора бўлгач, бориб телевизорнинг симини узади.

Уйку вақти етди. Хайрли тун, Мухсина хоним! Хайрли тун, Оллоёр ўғлим!..

Эхтимолки, ширин тушлар кўрилса. Эхтимолки, Мухсина хоним тушида рақсга тушса, Ширин бўлиб, Мохинбону кўшқида, Фарходнинг ишқида... рақсга тушса... инсофданми?.. Айниқса ҳозир... мен бу ёқда Ёсуман кампирни кутиб ётганимда... инсофданми?.. Диёнат қани?

Яхшибоев беихтиёр қулиб юборди. Аммо-лекин, оксоч профессор тўғри айтади, деб қулди, ростдан ҳам ичим равон, сўз турмайди. Қалашиб келаверади! Ажабмаски, қалашиб келиб, айқашиб-уйқашиб-мингашиб... ахийри бирор маъно ҳам чикса?

Дарвоқе, эмлаш пайти етди. Эмлагани ҳамшира келди. Қўлида чоғроғу ялтирок темир патнис, патнисда шприци, игналари, дорилари, келиб, қаравотим ёнига ўтирди. «Тузукмисиз, домла. – деб сўради, – отдай бўб қолдингизми? Ўзи сиз касал эмассиз, – деди, – сизга қараш – бизга ортиқча ташвиш, миннат қиялпти деб ўйламанг, лекин, ана, бошқа палаталарда оғирроқ беморлар қанча, сизга эмас, ўшаларга қараш керак».

Бирам ширинсўз, бирам илтифотли!..

Ўзимча ўйлаб туриб, гўринг нурга тўлгур Шариф бекорга йўлдан озмаган, дея мулоҳаза қиламан. Гап билан овора, баданимга игна санчилганини ҳам сезмайман. Хоп, дейди қизалоқ, ана – бўлди!.. Э, балли қизим, дейман, қўлингиз енгил экан, яхши жойлардан ато қилсин. Жилмаяди, доридан бўшаган шпричини бўлақлаб, патнис четига қўяди: бизга яна нима хизмат, домлажон? Хизмат йўқ, қизим, фақат бир илтимоски, бошлиқлардан сўраб билсангиз, менга қачон жавоб беришаркан? Мумкинмас, дея бош чайқайди, бошлиқлар бу гапларни бизга айтишмайди, ўзингиз сўраб боқинг. Майли, ўзим сўраб боксам боқарман. Асли бирор узок жойга кетсам бўларкан. Қрим, Кавказ, Болтиқбўйи, Азовбўйи... Кетсам, ўзимизнинг Бахмалу Шохимардонлар ҳам чакки эмасди. Қадамимга мунтазир не-не оромгоҳлар бор. Бор-у, бормадим, уйда ҳам ўтиролмадим, кетгим келди-ю, шу ерга келдим, токи қулоғим тинч бўлса, Мухсинанинг

Ғингшиганларини эшитмасам. Менга очик иддао килолмайди, кўркади, харна, семизгина ҳамёним бор, жуда бўлмаганда, ўшанинг бир ёнидан умидвор, каттиқроқ гапиролмайди, лекин шамалари жонимга тегади, телевизор кўришлари, телевизорда кўрган ок сочли чолу кампирларнинг ёшидан фол очишлари... миннат – дийдиё, дийдиё – миннат... нега анавилар ишлаб юришибди, нега анавиларни бўшатишмайди, нега анавиларга тегишмайди... нега мени бўшатишади? Қадрим бир пул экан-да? Шунча йиллик хизматларим? Тўккан терларим? Ижодим? Уйкусиз тунларим? Ҳаётим? Бутун борлиғим?..

Дийдиёси зиғирёғдай меъдага тегади. Баъзида, кутаётганим Ёсуман асли шу эмасми, деб ўйлаб қоламан. Ёсуман келиши тайиндай. Ёсуман, албатта, келади. Юрагимга ваҳм оралайди. Айниқса – кечкурун, кош қорайиб, дераза ортидаги чинорларга қарғалар учиб келишганда. Қағиллайди, лаънатилар!.. Бошимни кўрпага буркаб оламан. Лекин қарға овози эшитилаверади, хаёлимда, кўнглимда, танимда бир гала қарғалар уя қургандай!..

Қариган чоғингда уйда бир мудом тинчиб ўтиролмасанг, билки, барча тоат-ибодатларинг бир пул экан.

Аслида Муҳсинага дахл қилмасак бўларкан. Ишни Сокина бошлади, Ўртақўрғонидан икки кунга келиб, секин кўнглимни овлаган бўлди: «Энди сизга сал-пал ором керак дада, келинлардан умид йўқ, ўзлари билан ўзлари, уларга бола-чақанинг тапвиши ҳам етиб ортади, мен узоқда – Ўртақўрғонда бўлсам, ҳадеганда хабар ололмайман, бу ёғи Робия хола ҳам қариб қоляпти, энди бозор-ўчарга ярамайди ҳисоб, харна, қозон-товокка яраб турибди экан, шуниси-га шукр, бу ёқда Оллоёр бечоранинг аҳволига ачинаман, ойим уни эшак қилиб миниб олган, тепинсаям гўрға эди, лекин мик этмайди, териси қалин, тўқими ундан ҳам қалин, айили маҳкам тортилган, синикиб илжаёди, холос, ойимнинг аҳволи бу, кулги бўлаётганини ўзи сезмайди, бадий раҳбар эмиш, олтмишдан ошган кампир бадий раҳбар бўлмаса ўладими!.. Қайси куни телевизорга чиқиб ўйнади, ашула айтишини сўрашувди, қайсидир йилнинг ашуласини, қирқинчими, қирқ бешинчи йилники, лекин ойим ашулани оғзаки эслаган бўлди-ю, бирдан лапар бошлади, лапар бўлгандан кейин ёнида ўйини ҳам бўлади, бир қоп гўшт, экранда саланглаб юридики, ер ёрилмади – мен кириб кетмадим!.. Куёвингиз ҳам ёнимда эди, бе-

чора уям бўлари бўлди. Биргина Нигор хурсанд, бувим телевизорга чиқди деб, эртаси куні бутун маҳаллага ёйиб юборди. Шу, бадий раҳбарни сал тийиб олсангиз бўлмайдими, дада? Уйда тинчгина ўтирсин, чойингизни дамлаб берсин, иштон-қўйлагингизни ювсин, ахир, қачонгача дув кизариб келинларга кир берасиз? Нону сувдан зорикмаса, жимгина ўтирсин-да энди!..»

Ўйлаб хайрон қоламан. Чамамда, Сокинанинг гапларидан сўнгандак қизардим-ов. Бўлмаса, уйда автомат машина бор, сувни ўзи олади, совунни ўзи солади, ўзи ювади, ўзи сикади, ўзи қуритади – жоннинг ҳузури. Пахтамомик қўйлак-иштонларни дазмоллаш шарт ҳам эмас. Лекин ўшал аснода гўё келинларнинг кир пайпоғимни ушлаб, бурунгиналарини жийрганини кўргандай бўлдим. Ғазабим ошди, пешонамга иссик уриб, Даминовнинг телефонини тердим.

Икки кун ўтиб, буйрук чикарди: «Мухсина Яхшибоева ўз ариза-сига кўра бадий раҳбарлик лавозимидан озод қилинсин...»

Даминовнинг Мухсинага қандай ариза ёздириб олганига ҳалигача ақлим етмайди. Бир нарса аёнки, Мухсина хоним икки ойдан бери гарангсиб юрибди. Икки ойдан бери исён қилади. Ўн кундирки, касалхонага қочиб келдим. Булар ҳам касалимга ишонгандай бўлишди.

Мухсина ҳеч балони билмайди. Пайпоқларимни қачон ювишини кутаман. Атай эскиларини ташлаб юбормайман. Елимҳалтага солиб, кўзга кўринадиган жойга қўяман. Кўрмайди, кўришни истамайди. Ажабмаски, янаги келишида ўша ҳалтани стол устига ташласам.

Ўйлаш барибир завкли. Айниқса – кир пайпоқлар солинган елимҳалтани ўйлаш. Кўнглимда недир шайтонлик бордай. Шайтонлик эмас, шайтоннинг ўзгинаси. Шайтон ҳам, худди қарғалар янглиғ, танимга маскан қурган. Кўриб, билиб, сезиб тургандайман...

II БОБ

Қиссанавис

Эҳтимолки, айна ёзувлар битилмаганида тузук бўларди. Лекин қоғозлар сони бирор эллик-олтмиш бетга бориб қолди – шу ҳолда ташлаб юборишга кўз қиймайди. Яхшибоевга муҳаббатим зўр, деб

айтсам ёлгон бўлади. Нону намакни баҳам кўрган пайтларимиз йўқ эмас, лекин, росмана маънода дуст эдик, деб айтолмайман. Ёшимизда фарк камдай – нари борса беш ёш. Илгари бу муддат жуда улкан туюларди, аммо йиллар ўтиб, улғайиб, мана энди қариб қолаётганимиз сайин... бу фарк ҳам сезилмай кетди. Яхшибоев ўзини баландрок тутиши бор гап: мен уни сизлайман, у эса гоҳ сизлайди, гоҳ сенсирайди – кайфиятига боғлиқ. Лекин кейинги ўттиз-қирк йил ичида кўрган-кечирган воқеаларимиз ҳам, суҳбатдош бўлган одамларимиз ҳам бир хил. Шу нарса бизни тенглаштиради, деб айтсам ёлгон бўлмас.

Ёзувларимнинг охири сусайиб, сўлжайиброк кетганини ўқувчи пайкаган бўлиши керак. Гапнинг тўғриси, Яхшибоев ҳақида ёзиш мен учун жуда оғир. Оғир, зерикарли, уятли. Гуё ўзим ҳақимда ёзаётгандайман. Аслида эса, қўлингиздаги ёзувларнинг дунёга келишига сабаб шуки, сўнгги икки йил ичида Яхшибоев билан анча яқин бўлдик. Унинг яхши-ёмон ишларига аралашдим. Энди, пайти келиб, жилла курса ўзим учун, окни окка, корани корага ажратиб олмоқчиман.

Адашмасам, бурноғи йилнинг охирлари эди. Ойини аниқ айтолмайман. Ишқилиб, кейинги уч ойнинг бирида, қайсидир байрам олдидан мажлисга йиғилдик. Пенсияга чиқиб, ташвишлар камайиб, уйда ўтириб қолган одамман, кейин... ишларим ҳам сусайган, олдинги куч-ғайрат йўқ, нари борса, қунига икки саҳифа қоралайман, ёзолмаганим алам қилади, ҳуллас, ишдан эмас, ожизлигимни ўйлашдан кўпроқ чарчайман. Шулар баҳона бўлиб, сўнг «бир кўча айланиб, таниш-билишларни кўриб, ўзимни ҳам кўрсатиб келай» деган ўй билан мажлисга бордим. Аксига олиб, ўша кунлари андак иссиғим ҳам бор эди. Грипп касофат ёмон ёпишди, беш-олти кун ваража қилди, кейин белга оғрик берди. Оғрикка қарамай, бир кадок туя жунини белга белбоғ билан таңғиб, кенг-мўлроқ пиджак кийиб, қадни долдан алифга ўтказмоқ умидида азобланиб, терлаб-пишиб, бурнимдан булок оқизиб, мажлис бўладиган бинога келдим. Келиб, четроқда турдим. Кучимга ошиқчароқ ишониб юборган эканман, кўзларим ёшланиб, бошим айланиб туриб қолдим. Аксига олиб, мажлис тўртинчи каватдаги залда экан. Ёш-яланғлар келса, кўнгил етадиганроқ бировидан илтимос қиламан, зора тепагача суяб чикса, деган умид билан эшикка тикиламан. Ёшлар ҳам кел-

япти, лекин, ҳали айтганимдай, созимиз тушадигани йўк. Хуллас, бир муддат пастки каватда, кийим ечиладиган жойда қолиб кетдим. Бирдан ўзимни ёлғиз ҳис этдим. Гуё ҳеч кимга керагим йўқдай. Бўлмаса, келаётган одамлар ҳол сўрашяпти, қўл беришяпти, бундай караганда, боягидақа бемаъни хаёлларга бормоклик гуноҳ. Ёмон туш кўраётган одамдай, танимни бир силкитиб олдим, сал ўзимга келиб, «қўй, Саидкул, инжикликни бас қил, ҳали балодайсан», дея таскин бердим. Нафакахўр бўлганимдан бери ғалати бир касалга йўлиққанман – тортинчоклик касали. Ҳеч ким мени четлатиб қўйгани йўк, қайтага, аввалгидан ҳам кўпроқ сўрашади. Укаларим, дўстларим кўп, акамиз ёки дўстимиз хафа бўлмасин, деб тез-тез кўнғирок қилишади, мақола, ҳикоя буюртма беришади. Баъзида бутунлай кераксиз нарсаларни ҳам буюртма қилаверишади. Худди шунисидан ҳушёр тортаман. Сезаманки, азбаройи раҳмлари келганидан, азбаройи жонлари ачиганидан мени эслашяпти. Айниқса, дафтарларига адресим, омонат кассадаги ҳисобим битилгани ёдларидан чиқиб, боз кўнғирок қилиб сўрашлари мени баттар эзди. Тўғри, пул ҳаммага керак. Айниқса – менга ўхшаган катта рўзғорли одамларга. Вақтида йиғинмаган эканман, кейин бола-чақани ҳам аямай кўпайтирибмиз – оғири энди елкага тушяпти. Йўк, бу гапим бемаъни бўлди. Унта бўлса – ўрни бошқа, юзта бўлса – йўриғи. Мен болаларимдан розиман. Хотинимдан ҳам, буткул рўзғоримдан, умуман, дунёдан, яшаб ўтган умримдан розиман. Дўстларимдан ҳам розиман. Мени унутиб қўймаганларидан, ёрдам қўлини чўзиб туришларидан... ҳамма-ҳаммасидан розиман. Лекин, барибир, боя айтганим – тортинчоклик туйғусидан ҳалос бўлолмайман. Иложи борица, бачкироқ ишлардан ўзимни олиб қочаман. Недир арзирли нарса ёзсам, чикса, гап-сўзга дош берса, зора қариган чоғимда бир замонлар беомон бой берилган вақтимнинг ҳам ҳиссасини чиқарсам, юзим ёруғ бўлса, деб ўйлайман. Лекин ўйлаганларим ҳар доим ҳам ўнгидан келавермайди, боиси – куч-ғайратнинг су-сайгани, турли хасталиклар, болалару невараларнинг ташвишлари. Яқиндан бошлаб умримда қилмаган ишга қўл урдим – тонг соат бешда уйғонишни одат тутдим. Тонг соат бешда уйғониб, совуқроқ душга тушиб, дадилланиб, кейин ёзув столи ёнига ўтираман. Қунига беш саҳифадан ёзаман. Оддий бир арифметика: қунига беш бетдан ёзсам, бир ойда юз эллик саҳифа бўлади, икки ойда – уч юз

саҳифа, уч ойда – яна кўпроқ. Авваллари ўзларини темир тартиб
исканжасига соладиган ҳамкасбларимдан кулиб юрардим. Лекин
бугун ўйласам, ўшаларнинг билгани билган экан. Ростдан ҳам, ўн
кун ичида эллик саҳифа кораладим. Ўзим ҳам хурсандман, оила-
дагилар ҳам хурсанд. Гап – ёзаётганим ёки ёзиш унумида ҳам, ёки
бўлмаса, ёзганимга келадиган фалон сўм қалам ҳақида ҳам эмас.
Гап – менинг кайфиятимда. Айни ёзувларни ўқиган олижаноб ки-
шилар мен тўғримда, одамшавандагина экан, жўялигина гапирар-
кан, деб ўйлашлари мумкин. Аслида-чи? Аслида мен худбинман.
Ишим унмаган кунлари нақ дажжолга айланаман. Чой ҳам ёкмайди,
нон ҳам ёкмайди, овқатнинг тузи йўқ, кўкатнинг хиди йўқ ва ҳоказо,
ва ҳоказо. Рузғорим ҳам ўшандай кезларда мендан безиб қолади.

Лекин, мана, ўн кундирки, ҳаммалари хурсанд. Билишадики,
Саидкул Мардоновнинг, бу инжик, бу серхархаша Саидкул Мардо-
новнинг иши тузуккина уняпти, Саидкул Мардонов ўзидан мамнун,
Саидкул Мардоновнинг кайфияти ҳам дурустгина, демак, ҳаммаёк
ёруғ, ҳаммаёк фаровон – саодатки, асло чеки йўқ.

Хуллас, мен хурсандман.

Кексалик курсин, бурноғи йилги мажлисдан гап очиб, бугунги
иш унумига ўтиб кетибман. Ёдингизда бўлса, мен фақир, маҳобатли
бир бинонинг пастки каватида, кийим ечиладиган жойда, бурним-
дан булок очиб, совук терга ботиб турган эдим.

Бир маҳал, кимдир келиб тирсагимдан тутди. Қарадим. Қарадим-у,
хайратга тушдим. Назар Яхшибоев, новча, бақувват, юзидан нур
ёғилиб, кўзлари кулиб турибди. Ростини, сал шошиб қолдим. Гарчи
кўп йиллардан бери таниш бўлсак-да, ханузгача ундан ҳайикиброк
турардим. Чамаси, мендаги бу туйғу ўшал эски замонлардан,
Ўртақўрғонда ўқиб юрган пайтларимиздан – Назар Яхшибоев до-
рилфунунда аълочи, фаол талаба, мен ўзим муаллимлар тайёрлай-
диган курсларда чаласавод тингловчи бўлиб юрган пайтларимиздан
қолган эди. Ҳозир ҳам шошиб қолдим, Назар аканинг қўлларини
маҳкам қисдим. Ичимда, сал паст кетмадингми, Саидкул, деб
ўйлаган бўлдим, лекин шубҳаларим ўшал ондаёқ тарқаб кетди. На-
зар ака ўзини эски кадрдонлардай тутди, меҳрибон бир оҳангда,
хатто «сиз»лаб сўради:

– Сал синикибсиз, Саиджон. Уйда бикиниб ётгунча, мундоқ са-
фарларга чиксангиз бўлмайдами? Эртага Ўртақўрғонга кетяпман,
балки ҳамроҳ бўларсиз?

– Тумовгарчилик, – дедим. – Шамоллаб колибман.

– Касал бўлмаслик керак, – деди Яхшибоев. – Сизу бизнинг касал бўлишга ҳақкимиз йўк. Бўлмаса, манави ёшлар биздан ўзиб кетишади! Нима дедингиз, Чоршанби ўғлим?

Яхшибоев шараклаб кулди, сўнг ёнидаги ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги қоратури йигитга қаради. Йигит ийманиброк кулди:

– Э, сизларга етиб бўларканми, устоз!..

– Таниб қўйинг, Саиджон, – деди Яхшибоев, сўнг йигитнинг тирсагидан тутиб, менга рўпара қилди. – Чоршанбижон – менинг энг яхши шогирдларимдан. Очерклар ёзади, яхши очерклар ёзади. Насиб этса, биргалашиб Уюшмага ҳам киритиб қўямиз.

– Домлани яхши таниймиз, – деди йигит боягидай ийманиб, сўнг менга қўлини чўзди. – Одилбек, – деди «бек»ка алоҳида урғу бериб. – Одилбек Жумаев. Устознинг бизга ўхшаган шогирдлари кўп, нуқул адаштириб юрадилар. Ўқиган чикарсиз, ҳикояларим ҳам босилиб туради.

Унинг ҳикояларини ўқиганимни эслай олмадим. Ўзимча, марказга энди келганлардан бўлса керак, деб ўйладим. Шу аснода мажлисга қўнғирок чалинди-ю, Яхшибоев қўлимдан олиб, тепага судради. Уяг – ўлимдан қаттиқ, у билан баробар юраман деб, то тўртинчи қаватга чиққунча тандан мадорим кетиб, хансираб қолдим. Яхшибоев мендан ёши улуғ бўлса-да, балодай экан – лоақал пишнаганини ҳам сезмадим. Эшик оғзида рўйхатга олаётган қизларга юзландик. Ҳисобдан ўтиб, энди залга қараб юрган ҳам эдикки, нақ пешонамизда сураткашларнинг чироғи икки марта ярқ этди. Қўзларим қамашиб, бир муддат жойимда тек қотдим. Ичкари кирганимда, Яхшибоев аллақачон қўлма-қўл бўлиб, тўрга ўтиб кетган эди.

Бўлган гап шу. Мажлис тафсилотларини айтиб ўтирмайман. Яхши гаплар бўлганини айтсам кифоя. Назар ака ҳам ўшанда сўзга чиқди. Кимнидир қаттиқ танқид қилди, тўғри танқид қилди, анчамунча қарсак олди. Мажлистан сўнг уни табрик этишди. Лекин мен ўз дардимга андармон бўлиб, ёнига боролмадим. Борганимдан бирор маъно чикмасди ҳам. Гапнинг рости, тўғри гапни айтган одамга бориб, «рахмат, сиз тўғри гапни айтдингиз», деб табриклашнинг ўзиёқ қулгили туюлади.

Шу воқеадан сўнг икки ойча вақт ўтиб, почтачи келтирган янги журнални варақлаб ўтириб, ўртарокдаги рангли саҳифалардан би-

рида ғаройиб суратга кўзим тушди. Суратда ўша мажлис залига кирётган пайтимизни кўрдим: Яхшибоев билан иккимиз неларнидир гаплашиб турибмиз. Яхшибоевнинг калди мендан тикрок эмасми, салгина эгилиб, гапни маъқуллатаётгандай чикибди. Пастрокда кискагина бир ёзув: «ДҮСТЛАР СУҲБАТИ».

Ўша куни бир-икки кўнғирок бўлди. Тили захаррок бир дўстимиз: «Салом, Яхшибоевнинг дўсти!» – деб йўқлади. Кейин бошқалар ҳам шунга ўхшаш гаплар килишди. Аввалига эътибор бермадим, лекин кейин карасам – газак олиб боряпти. Бояги хазилкаш дўстимизнинг гап таркатадиган одати бор: кўп ўтмай, хамкасблар орасида «Яхшибоевнинг дўсти» деган лақаб орттирдим. Ноилож сураткашни ичимда лаънатлаб юравердим. Ҳалиги сурат Яхшибоевнинг «Сайланма»сига ҳам кирди. Яна ўша ёзуви билан – «Дўстлар суҳбати». Муҳаррир йиғит шогирдларимиздан эди. Оти – Сайфиддин. Шунини сал олдинрок билсам, эҳтимолки, суратни олиб қол, деб илтимос қилган бўлардим. Лекин на чора – ғофил қолибман. Кейин, бир куни кўчада учратсам, ҳалиги шогирдим совуқрок сўрашди. Тил курсин, нукул, шогирдим, деётган эканман. Укам, укахоним, деб айтсам тузукрок бўларкан. Хуллас, кўнгилга яқин укамиз мендан хафарок кўринди. Ичга ютиб кетадиган одатим йўқ, дарров боисини сўрадим. Укамиз ҳалиги суратни эслатди. «Сизга ярашмайди, Саид ака, Яхшибоевга суйкалманг, сизга панд беради, кагта охурдан ем еб ўрганган одам, ажабмаски, қулай келган онда сизни оёғига патак қилиб кетса», деди. Тўғриси, жаҳлим чиқди. Укамиз, ҳар ҳолда, биздан бирор йиғирма беш қўйлакни камрок тўзитган, ўргатгани, писанда қилиб тургани унчалик ёқмади. Тўнимни тескари кийиб, «Аввал ўзларидан сўрасак, Сайфиддинжон, деб ачитдим, Яхшибоевни бунчалар иқингиз суймас экан, нега «Сайланма»сига муҳаррир бўлдингиз?» Шунда укамиз аччиқ кулди, кейин бирдан маънос тортди, сўнг мендан узр сўради. Айтдики, «Э Саид ака, ихтиёр ўзимда бўлса эди, Кўхикофда дев бўлардим!..»

Шу билан ўртадаги совуқчилик кўтарилди. Яна аввалгидай ака-ука бўлиб кетдик. Мен ҳам унга узримни айтдим, тумовраб турганимни, суяб тепага опчиқадиган одамни кутганимни, эҳтимолки, укамизнинг ўзини кутганимни, хуллас, Яхшибоев пайдо бўлганию тепага чиққан пайтимизда сураткашнинг чироғи ярқ этиб ёниб-ўчганигача хикоя қилдим. Сайфиддин ахволимни тушунди,

хамдардлик билдирди, сўнг, ҳатто, бошка жўраларига айни англашилмовчиликни айтиб, менинг номимдан узр сўрашни билдирди. Куюнчаклиги эришрок туюлди. «Кўйинг-э, ука, – дедим, – шунгаям ота гўри козихонами, ахир, иблисга мурид бўлганим йўқ-ку, бекорга ўзингизни овора килманг». Сайфиддин гапимга кўшилмади. Йўқ, Саид ака, деди, сиз ҳали тушунмабсиз, сизни яхши кўрамиз, десам, сал-пал хушомадга етиб кетаркан, хўп, майли, сизга хўрматимиз йўқ эмас, деб айтаколай. Ҳар ҳолда, номаи аъмолингиз тоза тургани маъқул. Э, бўлди-е, дедим хижолат чекиб, кўйинг, мени уялтирманг. Ука, шу кунгача бир амаллаб етдим, номимга доғ тушмади, энди, бу ёғига ҳам эсон-омон етиб олармиз, кейин, ука. Назар акани бунчалар ёзғириш шартмикан, хўсусан, мен ўзим ундан заррача ёмонлик кўрмаганман. Сиз фақат ўзингизни ўйлайсиз, Саид ака, деб таъна килди укамиз, сиз кўрмаган бўлсангиз, ана, бошкалар кўрган! Ким кўрган, деб сўрадим мен, айтинг, ким ундан ёмонлик кўрган? Турган гапки, укамиз бирорта жабрдийданинг номини атай олмади. Тахминан бўлса-да, атагани тузук эди. Мум тишлагандай тек турганини кўриб, укамиздан ихлосим кайтди. Ниҳоят, тили калимага келди-ю, Одилбек Жумаевнинг номини атади. Ана, Жумаев, деди, Назар аканинг зуғумини чекапти, бўлмаса, дурустгина калами бор, бечора мардикорликда хор бўлиб юрибди. Бекор гап, дедим жаҳл билан, мен ўша Одилбегингизни кўрдим, азият чекканга сира ўхшамайди, кайтага, ўлгудай мамнун, устозу шогирд бўлиб юришибди, афти ҳам тўйган хўроздай, кип-кизил... уни Назар ака даврага кўшган бўлса, не ажаб? Йўқ, деди укамиз, келибок калхат Яхшибоевнинг чангалига тушган! Кизиксиз, ука, дедим мен, сизга ўша Одилбекнинг ўзи бирор оғиз шикоят килдими, чангал-чангал, деб нолиш қиласиз, хўш, чангал нелигини сиз биласизми ёки чангалга тушган жўжа биладими?!.

Хуллас, яна орадан гап кочди. Сайфиддин мендан норози бўлди. Бир-биримиздан ранжиброк хайрлашдик.

Шу жойда бир нарсани айтиб ўтмасам бўлмайди. Одамларнинг кўнглини оғритишдан кўрқаман. Оғритиб қўйсам борми, кейин ўзимга келолмай юраман, ишим унмайди, ўзимни еганим-еган. Ўша хафакон одамни учратиш учун атай кўчага чиқаман, токи тезроқ ярашиб олсам, токи бир-икки оғиз илик сўз айтсам, унинг ҳам илик сўзини эшитсам, кейин уйга кайтсам-у, дарров ишга унна-

сам!.. Шу бемаъни одатим сабаб бўлиб, бировга қасд қилолмадим, бирор арзийдиган душман орттиролмадим. Нақл бор-ку, «душмани йўқ қимса одам ҳисобига ўтмас экан». Билмадим, ўша айтилган ҳисобга қираманми, йўқми, лекин бир амаллаб қунимни қўриб юрибман. Битта-яримта ғаддорроқ ҳамқасбларимнинг оркаворатдан «илимилиқ» деган лақаб қўйганларидан хабарим бор. Алам қилади, аммо – начора, ахир, лақабдан қутулиш учун қўчага чиқиб, биров билан муштлашолмайман-ку? Ота-онадан эрта айрилдик, етимхонада ўсдик, кейин, тақдирнинг изми билан, мана бундай азим шаҳарларни қўрдик, қаторга қиргандай бўлдик, донишманд устозларнинг суҳбатига қўшилдик, аввалига жимгина қулоқ тутдик, кейинчалиқ ўзимиз ярим-юлуқ сўз қўшадиган бўлдик, лекин бирор-таси бурнини жийирганини қўрмадик. Ахир, бундай ўйлаб қаралса, тортган жабримиз бир ҳисса-ю, қўрган яхшилигимиз минг ҳисса эмасми? Ёмонлик шундай бир қасофатки, бири ҳам юздай қўринади, бири ҳам эсдан чиқмайди. Баъзида ўйлаб қоламан: модомики шундай экан, дунёга келиб, ёмонликдан қўра яхшилиқни қўпроқ билган эканмиз, модомики нисбат яхшилиқнинг фойдасига экан, унда, эй, биродарлар, ўшал қаро қўнларни ҳадеб эслайвериш керакми? Эҳтимол, эсда тутиш керақдир, лекин эслайвериш шарт эмас.

Хуллас, Сайфиддин укамизнинг оғриниброқ кетаётгани юрагимни қабартди. Ёшимга ярашмаса ҳам, югуриб бориб билагидан тутдим. Йўқ, дедим, бу кетишингиз менга ёқмайди, қайтинг, бирор чойхонага қирайлик, бир пиёладан чой ичиб, бутун гинаю қудуратни ёзайлик. Укамиз овозимдаги ялинчоқликни сездим, бирдан хижолат чекди. Қўнгли бузилди, деб айтсам ёлғон бўлар, лекин юмшади, қўзимга қараб туриб узр сўради. Бошқа бир сафар, Саид ака, деди, борадиган зарур жойим бор, ҳеч қийиб бўлмайдиган. Тағин Назар аканинг ёнига бормаяпсизми, деб ҳазиллашган бўлдим. Укамиз қулиб туриб айтди: йўқ, Саид ака, ундан ҳам зарурроқ, аёл киши, биласиз, биз ҳали сўққабошмиз, энди рўзғорнинг ташвишини қилмасак бўлмайди, олтмишга қирганда бешиқтўйи қилиш уят бўлар... Бўлмаса, уйга ўтинг, укажон, дедим, гапнинг рости, чойхона дегани қўп зерикарли даргоҳ, чойхона сизу бизнинг китобларимиздагина гавжум бўлади. Ана холос, деб қулди укамиз, яна адабиётга ўтиб кетдингиз, домла, рости, нашриётда қўн бўйи ўтиравериб, адабиёт деган нарсадан безиброқ қолганман. Бўлмаса, келинг, битта

қўлбола ош қиламиз, дедим, кейин биттагина шиша, секин майда-лаб ўтирамиз, ўшанда адабиёт ҳақида гапирган номард!

Хуллас, қайтадан ярашдик. Кўнглим анча чароғон бўлди. Бозорга элтадиган троллейбусга ўтирдим, бозорга етиб, ундан шаҳар четига чиқадиган автобусга ўтдим.

Ўйимиз марказдан анча олис. Роса бир соат юриш керак. Йиғирма йилча олдин, шаҳардаги икки хонали квартирада қийналиброк яшар эдик. Мархум устозларимиздан бири аралашиб, шаҳар четидан, айна колхозга туташ жойдан ўн сотих ер гаплашиб берди. Ёру дўстлар билан хашарлашиб, бинойидай маскан қуриб олдим. Боғимиз ҳам бор. Олим ошналаримиз серҳосил мева навларидан экиб беришган. Баски, мева-чевадан камчилик йўқ. Йил бўйи тишимиз тегиб туради. Мева кўпроқ урчиган йиллари болалар бирикки яшигини бозорга ҳам элтишади. Катта рўзғор, харна, бирига бўлмаса, яна бир йиртиғига ямок қиламиз. Меҳнати уят бўлмагандан кейин, меваси уят бўларканми...

Сайфиддин укамизни кўп кутдим. Лекин келмади, бирор ойча ўтиб, телефонда узр сўради – шунисига ҳам хурсанд бўлдим. Албатта ўтаман, оғайнилардан бир-иккисини олиб ўтаман, суҳбатингизни оламиз, деб ваъда берди. Ҳатто, келадиган кунини ҳам атади. Ўша кунни уйдагиларга ош буюрдим, боғдан чиққанини ҳам дастурхонга жамлаб, меҳмон келарига шай бўлиб турдик. Кўнглимда ғалати бир илинж ҳам бордай. Гап шундаки, камина ёшларнинг суҳбатини хуш кўраман, уларни тергаб, сал-пал шўхликларига томок кириб ёки ковок уйиб турадиган одатим йўқ. Уларнинг гап-гаштагига кўшилиб, ўзим ҳам яшариб кетгандай бўламан. Албатта, қўлдан келганича обрў ҳам сакланади – ёш нечадалиги ёддан чиқмайди, суюлиб кетишлар йўқ. Лекин, барибир, бояги гапим – яшаргандай бўламан.

Шартлашилган шанба кунни кўчада машина сигнали эшитилди. Ўғилларга тайинлаб қўйган эдим, бориб дарвозани ланг очишди. Сутранг «Волга» бостирмага охиста сузиб кирди-ю, эшиги очилиб, мен кутган одамлар эмас, Назар Яхшибоев тушди. Шошиб колдим. Яхшибоевни кутганимдан эмас, ёш-яланглари кутганимдан шошдим. Мабодо улар ҳам келишса, кейин булар бирга ўтиришса, укаларимнинг бировни аяйдиган одатлари йўқ, қолаверса, уларнинг Назар акага муҳаббатлари ин кадар, ишкилиб, қиличлар тиглашиб,



кейин маломатга колмайин-да, деб чўчидим. Лекин, начора, мехмон – отангдай улуғ, юзимга андак хуррамлик суртиб, Яхшибоевнинг истикболига шошилдим.

Назар ака бу тарафга икки-уч кадам ташлади, шу аснода кўлларини ёзиб кучок очдики, ноилож бориб, бу улкан, бу забардаст одамнинг пинжига суқилдим. Ичимда, худо урди, бу девнинг олдида мен бечора пашшадай бўп колдим, ишқилиб, хотин кўрмасин-да, деб ўйладим. Хайрият, хотин кўрмади. Ўғиллар кизиксиниб караб тургандай туюлди. Кейин кўрсам, йўк, улар бизга эмас, дарвозахонага кирган яп-янги машинага маҳлиё бўлишган экан. Машинанинг иккинчи эшиги ҳам очилиб, рулда ўтирган хушмўйлов, соқолини калта кузаган йигит ҳам тушиб келди.

– Саидкул, таниб олинг, болаларга танитинг, то киёмат ошно тутинишсин, мана бу – бизнинг ўғил, фарзандларнинг сарварию аввали – Аввалбек бўлади, – деб ўғлининг елкасидан тутиб, менга карата итарди. Йигит бир чайкалиб, бақамти келди-да, кўлини узатди.

– «Гармсел»ни сиз ёзгансиз-а? – деб сўради. – Я читал... ничего книга...

– Мен ёзганман, – дедим, ўзим ҳам унутиб юбораёзган китобимни эслаб. Сездимки, ота-бола йўлда ўша китоб ҳақида гаплашиб келишган. Чамаси, Назар ака бундан ўттиз йил бурун ёзган китобимни ўқиган-у, кейинроқ ёзганларимни билмайди, ўзича, ўша эски китобнинг номиёқ ўғли қиладиган лутф учун етарли, деб хаёл қилган. Ўғилнинг эса, менинг бирорта сатримни ҳам ўқигани даргумон. Лекин – майли, лутф учун раҳмат, риёзат чекиб, ўттиз йил олдинги заифгина асаримнинг номини ёдлаб олибдими, отасига раҳмат.

Мехмонларни маҳтал қилиб кўйганим эсга тушиб, уй тарафга сал ҳаллослаб йўл бошлаган ҳам эдимки, Яхшибоев секин енгимдан тутиб тўхтатди.

– Шошманг, Саидкул, – деди. – Огоҳ этмасдан бостириб келавердик, кўрпача солингунча боғингизни томоша қилайлик.

Яхшибоевнинг гапини рад этолмадим. Қолаверса, ёмон бир кусурим бор, боғимни кўрсатиб мактангим келади. Ҳарна, олим дўстларим ўзлари танлаб, ўтказиб, пайванд қилиб берган эрсаларда, дарахтларнинг тагини чопиш, сийраклатиш, буташ, таналарини оҳаклаш каби юмушлар ўзимнинг бўйнимда. Дарахт тагидаги пушталар ҳам жуда пухта, китоб кўриб бўлса-да, дехкончиликдан салги-

на хабаримиз бор. Ҳай, майли, шуларни Яхшибоевга ҳам кўрсатай, деб ўйладим.

Боғ хазонрезга юз тутган, жуда кўримли эди. Тепадаги япроқлар тилло рангида, пастга тушганлари қорайиб хира тортган, андак парокандалик, андак маъюслик, хуллас, томоша қиладиган бир ҳолда эди.

Шаҳарда мевали боғлар камроқ қолди. Шу сабабми, марказда яшайдиган ёр-биродарлар бизнинг маҳаллага ўтишса бас, доврахтларимизни макташга тушадилар. Мен, Яхшибоевнинг ҳам тузуккина ҳовлиси бор, деб эшитганман, лекин ўзим кўрганим йўқ. Индамайроқ, боғ айланганини кўриб, ўзимча, бизники ёкмади-ёв, деб ўйладим. Кейин қарасам Яхшибоев ғамгин тортибди. Нуқул тепага, офтобда ёнаётган япроқларга тикилади, даррахтларнинг танасини силайди, силкитиб кўради, силкитганида япроқлар ерга дув-дув тўкилади...

– Яхши, – деди бир пайт менга юзини буриб. – Яхши, Саидкул.

– Баҳоли қудрат, – дедим мен. – Энди, сизчалик боғбон бўлмасак кераг-ов.

– Э, менинг боғбонлигимни сўраманг, Саидкул, – деди Яхшибоев. – Бизда боғ йўқ. Бир-икки туп акасимиз бор, қолгани – гулзор. Мен сизга айтсам, биргина армоним бор... мана бу ерда... – Яхшибоев чап кўксига бармоқ нуқиди. – Армонки, уйку бермайди. Булдуруқда бир боғ қиламан, деб эдим. Ёшимиз бир жойга бориб қолди, лекин у боғ ҳали йўқ... Болаларнинг аҳволи бу – боғ нималигини билишмайди ҳам, Аввалбек ўғлимиз суратқашлик қилади, боғларнинг ҳам суратини чизади, лекин Дўрмондаги умумий боғимизни ҳисобга олмасак, бариси бегона боғлар. Билмаган одам, Яхшибоев яхши яшайди, айтган ишини қилди, энди беармон кетаверса ҳам бўлади, деб ўйлайди.

– Э, беармон одам бўларканми, Назар ака, – дея таскин берган бўлдим. – Айтишларича, худоям Одам Атони тўқисроқ яратолмаганидан армонда экан.

– Мен сизга боғдан гапирдим, Саидкул, сиз буни динга буряпсиз, – Мен худога ишонмайман, – деди Яхшибоев қовоғини уйиб.

– Мен ҳам боғни айтяпман, Назар ака.

Очиғи, Яхшибоевнинг нолиш қилаётгани менга ёкмади. Ёкмади, десам ҳам мавхумроқ бўларкан, аниқроғи – нолиши рост эканига

ишонмадим. Кейин хаёлим бошқа ёкка кетди, Назар Яхшибоевдай сернуфуз одам, мендек факирнинг ёнига не хизмат билан келдийкин, деб ўйладим.

– Саидкул, – деди у бирпас утиб. – Хўп десангиз, битта маслаҳатли иш бор.

– Қўлимдан келармикан...

– Аввал хўп денг.

– Йўқ, аввал айтинг.

– Э, ука, сиздан дунё сўрармидим, – деб кулди Яхшибоев. – Боя айтган дардим-да. Агар хўп десангиз, сизни баҳорда Булдурукка оборардим. Бир парча ерни чегириб олиб, боғ қилардик. Ўзим экман, лекин сиз маслаҳат бериб турсиз.

– Майли, – дедим осон қутулганимга қувониб. – Бажонидил, Назар ака. Яхши ишнинг эрта-кечи бўлмайди.

– Юпатманг, – деди Яхшибоев. – Энди кеч, Саидкул. Лекин кеч бўлсаям майли, ҳар нечук, юрагимнинг тафти босилади-ку!.. Иккита ўғлим бор, Саидкул, сўқимдай боқилган, шуларни обориб... бир герлатайлик!..

– Хўп, Назар ака. Қани, уйга қирайлик, бир пиёла чойимиз бор.

– Қандай бўларкин? Сизни огоҳ этмай келавердик, балким бирор ишга боғланиб турган пайтингиз бўлса... ижоднинг белига тепмай-мизми?

– Тепмайсиз, Назар ака. Ижод ўзи колмаган ҳисоби.

– Майли, қирамиз, лекин тезроқ руҳсат берасиз.

Уйга ўтдик. Яхшибоевнинг ўғли бизнинг ўғиллар билан колди. Отасининг истаги шу бўлди. Мен ҳам ортиқча кистаб ўтирмадим, балки Яхшибоевнинг хос гапи бўлса, ёшларнинг ёнида тилига тушов гушиб ўтирмасин, деб ўйладим.

Яхшибоев столдаги ноз-неъматлардан озгина тотинган бўлди. Бир-икки пиёла иссиқ чой ичди. Машқи пастрок эди. Кўнгли учун, бир ҳафта бурун чикқан очеркани эслатган бўлдим. Сездимки, лутфим унча ёкмади.

– Э, у очеркни ўзим ёзмаганман, – дея қўл силтади. – Шотирларим бор, йўлини айтиб турганман, колганини ўзлари юмалоқ-ёстик қилишган. Ҳов бирда танитиб эдим-ку, Чоршанби ўғлимиз...

– Жумаев, – деб унинг гапини тузатган бўлдим, – Одилбек Жумаев.

– Барибир эмасми, Саидкул! – деди Яхшибоев. – Унақалар сон мингта. Аввал Чоршанби эди, энди – Жума... Лекин аслида улар... ҳаммаси – Чоршанби!.. Ҳаммаси – елим, тўё сен ҳукизу улар – кана, ҳаммаёғнингга ёпишиб олишади. Мен шогирдларимни унча хуш кўрмайман, Саидкул. Қайтага, сизнинг шогирдларингиз тузук, бариси чўрткесар йигитлар, хушомад нималигини билишмайди.

Яхшибоев шунчаки, йўлига гапирган бўлса бордир, лекин кейинги сўзлари, ўлай агар, менга хуш келди. Аввалроқ айтганимдай, уларни шогирд деб аташга ҳаддим сиғмайди, лекин, ҳар ҳолда, маслаҳат сўраб келишганида рост гапимни аяганим йўқ, озгина бўлса-да, нафим теккан, журналда ишлаган пайтларим бировининг шърини бостирганман, бировининг – ҳикоясини, албатта, арзийдиган нарсасини бостирганман. Хуллас, ака-укачилигимиз яхши. Мухими – улар мендан чўчишмайди, бор гапни очик айтишади, демаски, ўртамизда ёлғон йўқ, беҳуда такаббурлик йўқ, керилишу эшилишлар йўқ. Булар бари ою офтобдай ойдин гаплар, лекин Яхшибоевнинг ҳам шуларни ўйлагани мени бироз таажжубга солди. Кейин ўзи имзолаган очеркдан воз кечгани ҳам ғалатирок туюлди. Очерк жудаям унчалик ёмон эмасди. Ижикилаб айтадиган бўлсак, янги машиналар ҳақида, эски машиналарини ҳали-ханузгача мақтаб юрган мансабдор машинасозлару янгиларини ўтказолмай қийналаётган жабрдийда машинасозлар ҳақида эди. Қолаверса, очеркнинг тагида Яхшибоевнинг имзоси тургани ҳам фойдадан холи эмасди. Яхшибоев нафақат мавзу учун, балки газета учун ҳам тузуккина қалқон буларди. Сабабки, Яхшибоевни ҳамма танийди; Яхшибоевни ҳамма катталар ҳурмат қилади, ажабмаски, очерк баҳона, бир жойда қоғиб қолган иш секин олға силжиса, дори-пори деган нарсалар камрок ишлатилса, биннобарин, пахтакорларга, борингки, бутун халққа нафи тегса. Мен Яхшибоевнинг илгарирок икки-уч хайрли ишга аралашиб, нуфузининг зўри билан ютиб чиққанини билардим. Хусусан, ноҳақ камалган бир аёлни оклашга ёрдам берган эди. Кейин, Яхшибоевдек одамни шогирдлари ёзган мақолага қўл қўйишда айблаб ўтириш ҳам ножоиздай туюларди. Дейлик, мендан ҳам баъзида мақола ёки хабарчалар сўраб туришади. Вақтим йўқлигини айтиб баҳона қиламан. Лекин кўнишмайди, хатто, ўзлари қоғозга тушириб, кейин имзога олиб келишади. Турган гапки, мен бунақа мақолага имзо чекмайман. Ноилож ўзим ёзиб бераман. Лекин бир-икки гал,

дастлабки текстни олиб қолиб, ундаги тайёр фактлардан фойдаланган пайтларим бўлган. Умуман, газетчиларда «макола уюштириш» деган гап борки, жўнрок каллобликнинг ўзгинаси. Лекин бунга ҳамма кўниккан. Агар шу кичкина каллоблик бўлмаса, эҳтимолки, газета вақтида чиқмай қолади. Қолаверса, айни шу усул ёш журналистлар учун тузуккина мактаб вазифасини ўтайди. Мана, биз ўзимиз ҳам, ёшликда, ҳали гўррок эканимизда, неча-неча тўкувчи, неча-неча тикувчи, неча-неча теримчию кончию палончию писмадончилар номидан маколалар уюштирганмиз. Ёдимда бор, газетада ишлаган пайтимизда Мамарайим деган ҳамкасбимиз бўларди. Нукул катта олимлар номидан ёзарди. Мухарриримиз йиғилишларда қўйиб қолса борми, худо урарди, денг! Мамарайим сўз олиб, нукул кўксига урарди: фалончи – менман, писмадончи ҳам – ўзим! Шу кетишда, ўзи номларидан макола уюштирган бир тўда олимларнинг рўйхатини келтирардики, нақ бир академия бўларди! Кейин айтардики, «сиз, ўрток мухаррир, менинг тимсолимда бу мухтарам инсонларни ҳақорат қиляпсиз!..» Ва доимо енгиб чиқарди – мухаррир бечора лом-мим деёлмай қоларди.

Яхшибоев чой устида шкафлардаги китобларга кўз ташлаб ўтирди. Шўрим қуриб, ўзимнинг ҳам китобларим жавонга терилган экан. Атай ўрnidан туриб, бир-иккитасини варақлаган бўлди, вазинини салмоқлаб кўрди, чет тилларда чиққанларига дуч келиб, хиёл хайратланди.

– Айтмайсиз-а, Саидқул, – дея таъна қилди. – Катта воқеа-ку, бу?

Индамандим. Нимаям дердим, воқеами, йўқми – ҳар қалай, ўзга элда чоп этилгани рост, лекин бирор сўз айтсам, мактанчоқликка ўхшаб кетади.

– Катта юбилейга қанча қолди? – деб сўради Яхшибоев, китобларни жойига қўйиб.

– Ҳали кўп. Шошмасак ҳам бўлаверади.

– Тўғри қиласиз. Юбилей дегани, мана, биздака қарикартанларнинг иши. Лекин, ёдингизда бўлсин, Саидқул, каттасини жуда зўр қилиб ўтказамиз. Умрдан қисмаса, ўзим раис бўламан.

– Раҳмат, Назар ака, ҳали арзийдиган иш қилмадик.

– Раҳматни кейин айтасиз. Ёки, Яхшибоев у кунларга етолмайди, ўлиб кетади, деб ўйлайсизми?

– Йўғ-э, нафасни иссиқроқ килинг. Ҳали юз йил яшайсиз. Кўринишингиз зўр.

– Албатта зўр! – деди Яхшибоев мамнун бўлиб, сўнг курсида каддини ростлаброк ўтирди. – Аммо, тўғриси айтсам, сиздек бир меҳнаткаш адибнинг кадрига етишмади, Саидкул. Менга колса, тириклигингиздаёқ хайкал қўярдим сизга. Эҳ, билмайсиз-да!.. Ўлгудай камтарсиз. Сўзингиз ҳам камтар. Камтарлиги боис, сўзингизга одамлар ишонади. Яқинда бир бемаъни иш бўлди: мен фақирни китоб килиб ёзишди. Биласиз, Собит деган чала академик бор.

– Собитовми? – деб сўрадим.

– Йўқ, Собит, – дея тақрорлади Яхшибоев ўжарлик билан. – Уша ёзди. Китобидан бир нухасини олиб келди. «Портрет» дейиларкан. Жуда қалин китоб, нақ йиғирма тобок келади! Лекин турган-битгани уйдирма, ёлғон-яшиқ гаплар. Мени нукул мактаган. Нима кераги бор бунинг, Саидкул? Мен унинг мактовига зорманми? Шу гапларни ўзига айтдим. «Бўлмайди, хой, Собит ука. – дедим, – умуман, сенга ёзиш ярашмайди. Сен ўша ярим академик эканингдан колма, мўмайгина пулни олиб ётаверганинг маъқул», дедим. Ёмон хафа бўлди. Билмадим, энди юз кўришмасак кераг-ов. Рост-да, Саидкул. Нега келиб-келиб ўша мени ёзади? Буюртма килишган эмиш! Нега мендан сўрамай заказ килишади? Шу билан яхши кўринамиз, деб ўйлашадими? Йўқ, хато килишибди. Яхшибоев кимни яхши кўришини ўзи билади. Шу гапларни очик айтдим. Энди менинг номимни тилга ола кўрма, Собит, дедим, хушомадингга зор эмасман, менга колса, сен ёзган қалин китобдан кўра, Саидкул Мардонга ўхшаган ростгўй ҳамкасабаларимнинг ёзадиган кичкина мақоласи минг бора афзалроқ, дедим!..

Яхшибоев гапиряпти-ю, мен эса ўзимча фикр килиб ўтирибман: нима бало, акамиз мактов истаб келганми? Уша мухбир-аъзо билан оралари жуда қалин эди. Мухбир-аъзо маъниликроқ гап айтолмасам ҳам, лекин мактовни роса келиштиради. Мактови одамга хуш ёқади. Ўзимдан киёски, бирор ўн йил олдин, у хали мухбир-аъзо бўлмай туриб, жўнгина профессор бўлиб юрган пайтида камина ҳақида ҳам икки оғиз лутф қилган эди. Лутфи менга ёккан, ҳатто, ўзини кўчада учратиб раҳмат айтганман. Кўзимга жуда иссиқ кўринган, гўё ундан зукко одам йўқдай, биргина у мен фақирнинг шунча йиллик меҳнатимни тушунгандай.

Яхшибоев мухбир-аъзодан ротакамига норозидай кўринди. Норозилиги ҳам майли, лекин бошқа нарса – менинг ёзишимдан умидворлиги ёмон. Ҳамкасбларни мактаб ёзган кезларим бўлган, аммо ўзимга ёккан асарларини мактаганман. Ёзганда ҳам, фалончини мактаяпман, деган уйим бўлмаган. Жунгина килиб, ўзим ўйлаган нарсаларни ёзганман. Сал-пал хато қилган бўлишим мумкин. Ҳар ҳолда, кимки ким ҳақида ёзмасин, ўша одамнинг ўзига ўхшашини хоҳлайди, бошқача айтганда. ўз аршини билан ўлчайди.

Яхшибоевнинг сўзи ҳеч тугай демасди. Мавзу ўша-ўша – «чала академик»ни чандишу менга тан бериш. Эшитмай десам, афсуски, қар эмасман. Энг ёмони – аввал эриш туюлган сўзлар энди мойдай ёкиб боряпти. Кўй, Саидкул, гуноҳга богма, деб ўйладим-у, меҳмоннинг гапини бўлдим:

– Жоним билан ёзардим-у, Назар ака, лекин ҳозир вақтим йўқроқ.

Гапим бемаъни эканини лаҳза ўтиб, Яхшибоев ковок уйганида сездим. Рост-да, ахир, бундан ҳам мантиксизроқ баҳона бўладими? Сиз қайси бир ижодкордан «вақтим мўл» деган гапни эшитгансиз? Қалами чўлтоқлари ҳам, ўламан саттор – вақтим тиғиз, деб туришади. Ноз дейсизми, кадру қимматни шишириш дейсизми, қандай аташ ўзингизга ҳавола. Хато ўтганини сезиб, кизариб-бўзариб, чойи тугаган чойнакни беҳуда сиркитиб турганимда, Яхшибоевнинг бирдан авзойи ўзгарди, юзига кулги югурди, дўстона таънаю дашномларни қалаштириб ташлади:

– Тарбия кўрмагансиз-да, Саидкул! – деди у. – Ахир, мезбон ҳам шунақа бўладими! Хўп деб туринг, кейингисига худо пошшо. Ахир, Насриддиндан қолган гап бор-ку: мухлат етгунча ё мен ўламан, ё – шаҳаншоҳ ўлади ва ё – эшак!..

– Ёлғон ваъда бергим келмади-да, Назар ака.

– Э, шунгаям ота гўрими? Қасбингиз нелигини эсдан чиқардингизми, Саидкул? Ахир, бир умр ёлғон-яшиқни тўкиб-бичиб яшаяпмиз-ку!

– Йўғ-э, Назар ака, бундай деманг. Ўхшатиб ёзолмасак ҳам, ҳартуғул, ростини гапирамиз-ку?

– Сиз ўзингизни айтяпсиз, Саидкул, – деб кулди Яхшибоев. – Менда ҳаммаси аралаш. Ростиям бор, ёлғониям бор.

Шундай деди-ю, кўзларимга тик қараб тураверди. Тўғриси, дош беролмадим. Ичимда унга ҳавас қилдим. Девдай бир одам, овози

гулдуракдай, ўйлаганини шарт-шарт айтаверади. Чўчиш деган гап йўқ. Қизиғи шуки, ўзининг қусурларини ҳам яширмайди. Недир бир ишончи борки, айтган қусурлари ўзига юкавермайди. Унинг айни хислатини ўзимнинг бир яқин укамда ҳам кўраман. Унда ҳам шунақа шартакиликдан бор. Хеч кимни аямайди, мажлису машваратларда сўз олиб кимнидир дўппослаб қолади. Албатта, сўзларида ҳақиқат бўлади, ҳақиқати боис, одамлардан олқиш эшитади. Аммо гап ҳақиқат ёки ёлғонда, олқиш ёки қарғишда ҳам эмас. Мени ажаблантирадиган нарса шуки, шартаки укамиз айтган ҳақиқатни унинг бошқа бирор тенгдоши айтса эди, ҳамманинг энсаси котарди. Буники эса, жуда кўримли, бинобарин, жуда кечиримли – гапга тегмайди. У ҳам, Яхшибоев ҳам шундай бир қавмданки, бетгачо-парлик уларга бинойидай ярашади. Дарвоқе, уларнинг қиёфаларида ҳам ўхшашлик бор: иккиси ҳам бақувват, иккиси ҳам қоратўри, иккиси ҳам бароқ қошли. Фарқи шуки, унисининг қошлари ҳали коп-қора, бунисининг қошлари ўсиб-оқариб улгурган. Лекин биздек қарияларнинг ёдида борки, бир пайтлар Яхшибоев ҳам жуда қорақош йигит эди.

– Соддасиз, Саидқул, – дея гапини давом эттирди Яхшибоев, – нахотки, сиз, туппа-тузук одам, мени шунча йўлдан икки оғиз мадҳия ёзишни сўраб келди, деб ўйласангиз? Мадҳия ёзишга бошқа киши қуриб кетганми? Тагин хафа бўлманг-у, сиз бунақа ишларга ярамайсиз – услубингиз тўғри келмайди. Сизнинг услубингиз – босиқ услуб, мадҳиябоп эмас, завқу шавқдан бўғилишга, оғиздан кўпик сочишга имкон бермайди.

– Тушунолмай қолдим, Назар ака, бу нима қилганингиз – мақтаяписми ёки ерга уряписми?

– Мақтаяпман, Саидқул. Кейин айтмоқчиманки, сиз мени анча жўн тушунаркансиз. Тушунчангиз жўн эмас, йўқ, сиз хийла зукко одамсиз, лекин менинг ўзимни жўн деб ўйлаганингиз ёмон.

– Ҳали бу гапни айтмадим чоғи?

– Айтиш шарт эмас. Аммо, мен шуни эшитгандай бўлдим. Одамзод бир куйки, талқини минг хил. Эҳтимол, мен талқинда янглишгандирман. Лекин ҳар кимнинг қўлидан келгани-да... «Муножот»ни ноғорада чалган одамларни ҳам кўрганмиз. Майли, ихтиёр сизда, ўйлангки, майли, мен бечора ноғорачи бўлай...

– Мақсад? – дедим, оргик сабрим чидамай. – Мен мақсадингизни билсам дейман.

– Мақсадим шуки, сиз мени мактаб ёзмайсиз, – деб илжайди Яхшибоев.

– Ёзмокчи ҳам эмасман, – дедим баттар асабийлашиб. – Хўш, кейин-чи?

– Мезбонсиз-а, Саидкул, – деди Яхшибоев. – Мехмоннинг кўнглиниям ўйланг.

Жилмайишга, орани сал-пал юмшатишга уриндим, лекин иложини тополмадим – лаб-лунжим осилиб кетаверди. Ахийри, чойни баҳона қилиб ташқарига чиқдим. Янги чой дамлаб, панарок жойга бекитилган бир шиша коньякни тўн тагидан қўлтиққа қисиб, анча босилиб, тинкиб, юзимга кулги югуртириб, яна ичкарига қайтдим; бориб турган театр бўлди – ичимда ўзимдан ранжидим. Лекин менга мураса жуда-жуда зарур эди. Ҳали-замон яна меҳмон келиши керак, кейин кечқурунга мўлжаллаб қўйган озгина ёзув-чизувим бор, асаб бузилмаса, рух булганмаса дейман. Йўкса, ёзганларимда зардоб кўпайиброк кетади. Мен кексайиб қолдим, энди дунёни ёруғроқ, тўқисроқ кўргим келади. Қаҳримни кўзгайдиган нарсалар бўлиши табиий бир ҳол, лекин ушалар ҳақида ҳам кўнгилни равшан тутиб, умидга уфкни кенгрок қолдириб гапиргим келади.

Сухбатнинг давомидан маълум бўлдики, Яхшибоев кўрслигимдан кўпда ранжимабди. Э, парво қилманг, деган қабилда сўз қотди, мен ўзим ҳам асалу бол эмасман, юмшок супурги бўлишдан худо асарин. Тўн тагидан ҳалиги шишани чиқарганимда, юзида хижолатга ўхшаш бир нима пайдо бўлди, кейин бир ютинди, атай ютинди, атай қафтларини бир-бирига ишкалаб, хушхоллик билан сўзланди:

– Ёшимни аямайсизми, Саидкул?

– Ҳолга қараб оласиз, Назар ака.

– Одамни камситманг-да, бу гапдан кейин ичиб маст бўлиб қолишим ҳам мумкин.

– Сизни ҳеч маст бўлмайди деб айтишади.

– Ёлғон, Саидкул, ёшлиқда бўккан пайтларимиз кўп бўлган.

Шишани очиб, шкафдан кичкина қадах олиб, озгинадан қўйдим. Яхшибоев ўзининг қадахини бўш турган пиёлага ағдарди:

– Хафа бўлмайсиз, Саидкул, менинг битта оладиган одатим бор, – деди-да, пиёлани олдимга сурди. – Силарок қилиб қуйинг энди.

Айтганидай, силарок килиб куйдим – ичимлик пиёланинг чизигига етди. Яхшибоевга «буладими?» дегандек карадим, у эса, шўх кулиб:

– Кўлингиз калтирамасин, – деди. – Дадилрок куйинг.

– Шопиёла опкелайми? – деб ҳазиллашдим.

– Йўғ-э, – деди. – Бир марта олганга яраша, тузукрок килиб олиш керак-да. Энди ўзингизгаям...

– Менга озрок...

– Шундайми?.. Майли, ихтиёрингиз.

Қадах билан пиёлани тукиштирдик. Жаранги тузукрок эшитилмади. Яхшибоев тагин кулди:

– Бизнинг пиёла айбдор, – деди. – Қорни тўк одам қачон ашулани яхши айтган?

Шундай деди-ю, пиёлани бир химо билан бўшатди. Йўғон кекирдаги бор-йўғи бир марта кимирлаб кўйганини кўриб, ўзимча, урвоқ ҳам бўлмади-ёв, деб ўйладим. Ликопчадаги конфетдан арчиб, газагига тутдим.

– Биз дехқон одаммиз, Саидкул, – деди у. – Сиз у – аёллар билан кўп гаплашиб, оз тановул килиб, кейин газагига канд сўрадиган. Бизга мана... кази-картаям бўлавереди.

Шишани яна кўлга олган эдим, у томчи ҳам куйдирмади.

– Бўлди, Саидкул. Ҳали борадиган жойимиз кўп. Лекин, мен сизга айтсам... Одатда, озгина ичган одам шундай гап бошларди, шекилли, нима дедингиз?

– Тўппа-тўғри. Айтаверинг, Назар ака.

– Мен сизга айтсам, Саидкул, бояги гапингиздан андақ оғриндим. Сизнинг мактовингизга зор эмасман. Мактайдиганларим кўп. Собитни сўқдим-у, лекин аслида ўшанақалар ҳам керак. Турган гапки, унга кўйган тошимни сизга кўймайман. Айтмоқчи бўлган гапим асли шу эди. Лекин сиз сал ғайрироқ тушундингиз. Шунисидан оғриндим.

– Унда маъзур тутасиз, Назар ака.

– Эшилманг, Саидкул, ярашмайди, – деди Яхшибоев жиддий тортиб. – Бу гапларнинг барисини кўшиб-чатсангиз, ғоз патича ғози бўлмайди. Энди максадга ўтайлик. Бу ёғи умримиз оз коляпти. Сиз сал ёшроксиз, сизда озмунча умидворлик бўлса бордир. Мен ўзимдан қиёс килиб гапиряпман. Қариган чоғида одам кўрок бўлиб

қоларқан, харна, ўзинг билган одамларнинг бири ҳам ғанимат, дардингни айтсанг, чайқалган чоғинг суюсанг... Сиз билан шунча йил ёнма-ён юрдик, лекин дўст бўлолмадик. Мен дўстлик тилаб келмадим, Саидкул. Уйлаб қарасам, не-не табаррук зотлар ўтиб кетибди. Умрлари қиска экан, бўлмаса, ораларида биз қаторилари ҳам кўп эди. Улар кетди-ю, энди бизга ўхшаганлар сафнинг олдироғига чиқиб қолдик. Бунга маънан ҳаққимиз борми, йўқми – ўзига аён. Маслаҳат шуки, бундан буёғига, беш кунлик умримизнинг борида, ҳар биримиз бир бутанинг тагида, айрию ғайри бўлиб юрмасак. Ўзаро бақамтироқ келсак, ёшларга бошу қош бўлсак. Бизлар – иззатда, улар – хизматда, аҳилу иноқ бўлиб яшасак... Нима дедингиз?

– Яхши ўйлабсиз, Назар ака.

– Маъқулми, ишқилиб?

– Номаъкул жойини кўрмайпман.

– Балли, Саидкул, – деди Яхшибоев хурсанд бўлиб. – Асли кўнглим сезувди, сиз билан тил топишса бўлади. Яна бир-икки биродарлар бор, улар ҳам кўшилса, кўпчилик бўлиб ишимизда туб ўзгаришлар қилсак.

Лекин илтимосим шу билангина тугамайди. Яна бир тадорик бор. Агар кўнглингиз бўлса, икковлашиб би-ир юрт айлансак. Бу ерда димиқиб ётмасдан, очик ҳавога ҳам чиқинг.

– Майли, Назар ака. Озгина ишларим бор, шуларни битирай, кейин ихтиёрингизда бўламан.

– Энди бизга рухсат.

– Ўтиринг эди...

– Йўқ, сизни ишдан қолдирмай...

– Кечадан қолган иш бор эканми?!

– Йўқ, Саидкул, бекорга овора бўласиз, барибир, қолмайман. Лекин – бояғи аҳдимиз қатъий. Бирга саёҳатга чиқамиз. Ажойиб одамлар билан таништираман. Кейин бу саёҳатдан ғаразим шуки, бизнинг юртга ўтганда бир парча ерни чегириб оламиз, шунга ўз кўлингиз билан тўрт-бешта кўчат ўтқазиб берасиз. Атай ирим билан келдим, ҳар қалай, боғ дегани табаррук нарса, ўзингиз бошлаб берасиз, чунки сизнинг кўлингиз тоза...

Яхшибоевнинг нимага шама қилаётганини кўпда тушунмадим. Лекин илтимосидан бошим кўкка етди. Умуман, қалам аҳлининг андак баландпарвозлиги, андак йиғлоқилиги бор. Боғ ҳақидаги гапини

эшитиб, бирдан маъюсланиб қолдим. Етимлигим эсга тушди. Ўша пайтларда, уйсиз-жойсиз, бирор раҳнамосиз юрган кезларимда орзу қилардимки, токи менинг ҳам бир бошпанам бўлса, токи менинг ҳам оилам бўлса, бола-чака кўрсам, боғ қилсам, гулзор қилсам!.. Ният холис экан, мана, озми-кўпми, ўша ўйларимнинг самарасини кўриб турибман. Назар ака етим усмаган, бағри бут одам, лекин шундай бўлса-да, негадир унга раҳмим келди. Сездимки, унинг ҳам кўнглида ёруғ максадлари кўп бўлган, у ҳам ўзининг боғини ўйлаган, ўшани ўйлаб, умрини буткул ўтказиб юборишига бир баҳя қолганида, мана, бугун... сал кечроқ бўлса-да, дилга туғиб келибди, келиб мендан ёрдам сўраяпти. Хуш, нега гапини қайтаришим керак? Майли, унинг ҳам армони ушалсин, балки у ҳам дарахтлари гуллаб ҳосил қилганини қурар, мевасига тиши тегар, ўзининг тиши тегмаса, ана, ўғиллари бор, неваралари бор, ўшаларнинг кўрмоғини ўйламоқ ҳам ўзи бир саодат эмасми!

Хуллас, аввал унчалик хушламай турган одам, бирдан ўзгардим-қолдим. Эски кадрдонлардай иссиқ хайрлашдик. Кета туриб, яна икки оғиз ширин сўз айтди. Жўяли айтди, тишга тегмайдиган қилиб айтди.

Ўйга қайтиб кирдим. Болалар бир зумда дастурхонни янгилашди. Яна укаларимизни кута бошладим. Лекин шом тушди ҳамки, улардан дарак бўлмади. Ҳай майли, ёшларнинг мендан бошқа ташвишлари ҳам кўп, бирор зарур ишлари чиқиб қолгандир-да, дея ўзимга юпанч бердим.

Яхшибоевга қўшилиб ичган бир қадахим таъсир қилди чоғи, кечаси алламаҳалгача ухлай олмадим. Умуман, сўнгги пайтларда қушуйку бўлиб қолганман. Асли бунинг ҳам чораси бор: кундузи босиброк ишласам бас, тунда тарракдай қотаман. Лекин бугун иш бўлмади ҳисоб, эрта туриб бир ярим саҳифа қораладим, кейин Яхшибоев келди, кейин боя айтганим биргина қадах... хуллас, ўйку қочдию ҳаёлларим чувалашиб кетаверди.

Бир чеккаси Яхшибоевга ҳам бориб туташди. Ёшлигимни, Ўртақўрғондаги муаллимлар курсида ўқиганларимни эслаб кетдим. У пайтлар ёзувчиликни ҳаёл ҳам қилганим йўқ. Ёзувчилигимиз шу эдики, ёзги таътил кезларида қишлоқларга чиқиб, баҳшию гўяндларнинг айтганларини ёзиб келардик. Тўғриси, бу иш ўқув дастурига кирмасди. Шинавандарок бир домламиз бўларди. Ўша

киши кўнглимизга чўғ ташлаган. У ёғи Лутфий ҳам Саккокийдан тортиб, бу ёғи Жуманбулбулгача – жамики дostonларни ёд биларди. Мен ҳам шу муаллимга хавас қилиб, насиб этса, албатта, дoston-шунос бўламан, деб ўйлар эдим. Муаллимнинг маслаҳати билан шаҳар дорилфунуни қошидаги адабий тўғаракка қатнай бошладим. Тўғаракчиларнинг кўпи шеър уғзал машқ қиларкан. Ушалардан юкиб, мен ҳам шеър ёзишга тутиндим. Кўпроқ халқ оҳанглирида ёзардим. Ёзганларим бир пулга қимматлигини ўзим ҳам сезиб турардим, бошқа, кўзга кўриниб қолган, ҳар ҳафта бўлмаса ҳам, ой оралатиб вилоят газеталарида ижодлари чиқиб турадиган тўғаракчилардан уялардим. Лекин уларнинг ҳаммаси одобли йигит-қизлар эди, бирор гал, «хов, Саидқул, ёзганларинг бўш-ку», деб юзимга солишмаган. Ортикча лутф қилишганларини ҳам сезмасдим. Чамаси, улар мени тасодифан адашиб қелган қимса, деб ўйлашар, шу сабаб, кўнглимни оғритмай, пайти қелиб ўзим тушунишиму ўз ихтиёрим билан қетишимни қутишар эдилар.

Тўғаракчилар орасида иккитагина носир бор эди – баланд бўйли, қорақош (ҳар қоши бошмалдоқдай қелади), овози гулдуракдай, бошқаларга кўпда аралашмайдиган йигит билан унинг хушбичимгина, доимо озода қийиниб, бўйинбоғ тақиб юрадиган ошнаси. Иккови жуда ҳам қалин, ўтирганда ҳам, турғанда ҳам бир-бирининг кўнглига қарайди. Икковлашиб қўшчилар артели ҳақида қисса ҳам ёзишган. Ёзганлари қитоб бўлиб босмадан қикқан. Аввал айтганимдай, тўғаракчиларнинг кўпи шоирлар эди, нуқул шеър ўқишарди, иккала носир эса, бир чеккада жимгина қулок тутиб ўтиришарди. Бир-икки бор тақлиф бўлганида ҳам, қамтарлик қилиб, қичқирок лавҳалар ўқиш билан чекланишган.

Бир қуни, навбатим етиб, мен ҳам тўғаракда шеър ўқидим. Шеърим пилла қурти боқиб, юртни атласга белаيمان, дея ниёт қилган илғор хотин-қиз ҳақида эди. Қисиниб-қимтиниб ўқидим, кейин қалтақлашларини қутдим. Йўқ, хайрият, қалтақлашмади, мавзунинг долзарблигини айтишди, муаллифнинг ижтимоий қелиб қиқиши ижобий эканига шама қилишди, хуллас, ўзим сезмаган ҳолда, қайфиятим ўнғланиб, гўё муқофот теккандай хурсанд бўлиб қикдим. Қўчада ҳам анча вақт туриб қолдим. Тўғаракчилар қўлимни олиб табриқлашар, шу суръатда янада олға юришимни тилашар, ҳатто, қелажак ҳақида, жўнрок бўлса-да, ром ўнғлашар эдилар. Ниҳоят,

хамма таркаб, бир ўзим қолдим. Энди кўнка бекатига қараб юрган ҳам эдимки, ичкаридан икки ошна – носирлар чиқиб келишди. Хушбичими менга сиполик билан бош ирғади, новчаю норғули эса, яқинроқ келиб, тирсагимдан тутди:

– Саидкулсиз-а? – деб сўради.

Саволи беписандрок туюлди. Ғашим келди.

– Гап бундай, ука, – деди новча йигит, менинг кайфиятимга нарво қилмай. – Боя ўқиган шеърингиз сарик чақага арзимаёди, курук гаплар, нукул олди-қочди. Ниятингиз тузукдай, лекин юртни атласга белайман деган қахрамонингиз – ғирт ёлғончи, демакки, сиз узингиз ҳам ёлғончисиз. Эҳтимолки, сиз айтган саодатли онлар ҳам бир кун етиб келар, лекин унгача биз ҳали кўп тер тўкишимиз керак. Сиз масалага анча жўн қарайсиз экан.

Гапи оғир ботди. Тўгаракчиларнинг бояги мактовларига жиндақ инониб қолган эканман, ўшаларни яна тақрор келтириб, шеъримга қалқон қилмоқчи бўлдим-у, дарҳол фикримдан қайтдим; ўзим ярим-юпун бир тингловчи бўлсам, илигим пучроқ, ажабмаски, манави девкомат йигит бир туртиб, йўл четидаги ариққа икки буклаб тикиб кетса. Хуллас, кўрқдим. Жимгина бош эгиб туравердим.

Шунда қаршимдаги йигит жилмайгандай бўлди.

– Сўқмайсизми? – деди. – Нега индамай турибсиз?

– Ҳаддим сиғмайди, ака.

– Саидкул, – деди йигит баттар юмшаб, – сиз етимхонада ўсгансиз-а, ука?

Индамадим. Жавобга ҳожат йўқ эди. Сабабки, тўгарак мажлисида етимлигиму етимхонада ўсганим айтилган эди.

– Кўрган-кечирганларингизни ёзсангиз бўлмайдимиз? – дея давом этди йигит. – Ёзсангиз бас, ўшанда ҳамма нарса акс этади. Оғир ўтмиш ҳам, нурли келажак ҳам – бари-бариси... Ўшанда тақдир қоғозга тушади, иним. Мендан маслаҳат – шеър ёзишни ташланг, ҳикоя ёки қисса ёзишга ўтинг. Сездимки, ёзганда халқ оҳангларидан фойдаланар экансиз, ана ўшани насрга кўчиринг, зўр чиқади.

Лом-мим деёлмадим. Унинг гапларида жон бор эди.

– Хафа бўлманг, Саидкул, – деб таскин берди у гуё хаёлимни уққандай. – Ўйлаб кўринг, мен сизга тўғриси айтдим. Энди бу ёғига таниш бўлайлик, биздан неки ёрдам керак бўлса, марҳамат, хизматингизга тайёрмиз. Ана, у ёқда яна бир ошнаимиз бор, – йи-

гит шундай дея, нарироқда кутиб турган хушбичим носирга ишора килди. – У ҳам айни фикримга қўшилди, икковлашиб сизни шоир тугаракчилардан тортиб олмоқчимиз.

Кўнглим ёришди. Мен таҳдид қилади, деб чўчиб турсам, булар менга дўстлик илкни чўзмокда экан. Хурсанд бўлдим! Ҳўзимдан носир чиқарига гумоним мул эди, лекин шундай эрса-да, тўлқинланиб, ихтиёрсиз ваъда бериб юборибман:

– Бўпти, ака, бир уриниб кураман.

– Балли! – деди йигит, сўнг каттакон панжасини узатди: – Менинг отим – Назар, фамилиям – Яхшибоев. Асли Булдурук кишлоғидан бўламан. Булунгурга адаштириб юрманг, бошка, бутунлай бошка – Булдурук! Ошнамит ҳам ўша жойдан. Унинг оти – Хорун, фамилияси...

Хурсандлигим сабаб бўлдими, шу жойда андак беадаблик қилиб, Яхшибоевнинг сўзини бўлдим:

– Бағдод халифаларидан эмасми?

– Йўғ-э, бунинг ижтимоий келиб чиқиши тузук бир факир бўёқчининг ўғли, – деди Яхшибоев кулимсираб. – Тўғри, фамилияси зўррок, кимсан – Калонов. Лекин пайровингиз дуруст, мен ўзим ҳам ҳазиллашиб, халифаи Хорун ар-Рашид деб атайман.

Энди озгина чекиниш килсам... Чекиниш қиска бўлади. Негаки, Хорун билан дўстлигимиз жуда қиска бўлди. Дўстлашиш у ёқда турсин, шунчаки яқинлашиб ҳам кетолмадик. Бу озода ва хушбичим йигит доимо банд бўларди. Дорилфунуннинг барча ишларига аралашарди. Фаол эди, ҳамманинг ҳурматини қозонган эди. Бизнинг муаллимлар курсидаги домлаларнинг у билан қуюқ сўрашганларини кўриб, «бу йигитни бутун шаҳар билса керак», деб ўйлардим. Ташвишга кўмилиб яшарди. Тугаракка қатнашишни қанда қилмаса-да, машғулот чоғларида чурк этиб оғиз очмасди. Жиддий эди. Лекин жиддийлиги беписандликдан эмас, камтаринликдан эди. Ичмасди, чекмасди, ҳавойи йўлларга юрмасди. Ушал кезларда яйпанлик бир захаррок талаба ҳазил аралаш: «Хорун узокка боради», дея башорат қилган эди. Ростдан ҳам, Хорун узокка кетди. Дастлаб, у хали кичикрок давраларда эканида, ўсиб-улғайишини кўриб-қузатиб бордик. Кейинрок ҳам кўзимиз тушиб турарди, лекин энди у шундай бир юксакликда ва қамрови шу қадар кенг эдики, бу кенгликлар биздақа жўн одамларнинг шуурига сиғмасди. Ёшлиқдаги са-

лом-алик боис, кейинрок бир неча бор сўроклатди, хузурни а таклиф килди, лекин мен боролмадим. Сабаби оддий – унга айтадиган гапим йўқ эди. Унинг ҳам шахсан менга аталган зарур гапи борлигига ишонмас эдим.

«Чекиниш»ни шу билан бас килсам-да, Хорун билан Яхшибоевнинг оралари бир умр бузилмаганини айтиб ўтсам. Шундай бўлмоғига барча асослар бор эди, чунки улар бир кишлоқда ўсиб-улғайган эдилар, бунисининг асрори унисига беш кўлдай аён эди. Кейинчалик орттирилган дўстларнинг бири келиб, бири кетаверди, лекин булар икковининг ошна-оғайнигарчилигига путур етмади. Эхтимолки, мен билмаган совишу илишлар ҳам бўлгандир, ораларидан гап ҳам кочгандир, лекин бунака нарсаларни сиртларига чиқаришмаган. Уларнинг кейинги муносабатлари ва муносабатлардаги нисбату мувозанат менга унчалик ойдин эмас. Оз-моз билганларимни эса, кейинрок, мавриди билан хикоя киларман. Ҳозирча Ўртақўрғон даври билан кифояланган маъқул. Яна бир эскартма шуки, шу дақиқадан эътиборан, Хорун Калоновни исм-фамилияси билан атамайман. Уни шартли бир тарзда ОШНО деб атасак тузук бўларкан. Қолаверса, бу ном унчалик шартли ҳам эмас. Билган одамларнинг ҳаммаси Хоруннинг Яхшибоевга яқин ошно эканига кафиллик бера олади. Қиссамиз кўпрок Яхшибоевга тааллуқли бўлгани учун, Хорунни ОШНО деб олганимиз оддий мантикка ҳам зид келмайди.

Энди, ўша ўтмиш кунга қайтадиган бўлсак, суҳбатимиз унча узокка чўзилмади. Ошно билан Яхшибоев иккови дорилфунун ёнидаги жинкучага бурилиб кетишди. Мен эса, нарига – кўнка тўхтайдиган бекатга қараб жўнадим.

Гарчи мухтасар бўлса-да, ўшал суҳбатнинг менга анча нафи тегди. Бир-икки ой ўйлаб юриб, Яхшибоевнинг танкидию маслаҳатини жўяли топдим. Худди у айтганидай, озми-кўпми бошимдан кечган савдоларни кичкина кисса қилиб ёздим. Сарлавҳаси «Эл ўғли» бўлди. Буни ҳам Яхшибоев топиб берганини айтмасам инсофдан эмас. Бирор йил ўтиб, ёзганларим китоб ҳолида қўлимга тегди. Ҳозиргача бир нусхасини жавонимда асрайман. Сарғайиб кетган, муковаси тўзиган китобча. Аҳён-аҳёнда, ҳеч ким йўқлигида жавондан олиб, секин кўзларимга суртаман. Ҳар ҳолда, шу китобча туфайли йўлим очилди, каттарок бўлмаса ҳам мундайрок каторга

қўшилдим ва ҳоказо, ва ҳоказоки, исботи яхшию ёмон яшаб адо этаётган умрим, рўзгорим, бола-чакам, невараларим...

Айтаверсанг – гап кўп. Аммо курук гап-гаштак билан ушал замонни, ушал замондаги Уртақўрғон муҳитини тасвирлаб бўлмайди. Недир бошка оҳанг керакдай. Оҳангки, ўтмиш йилларнинг нафасини берса.

Бунда изҳори дил ёки тазарру услуби кўл келмоғи кийинрок. Эҳтимолки, дилим изҳорга озмунча ярар, лекин тавбаю тазарруга арзийдиган ҳунар кўрсатолганим йўқ. Албатта, булар – шунчаки ҳазил. Рости шуки, ланж сўзларни шу жойда тугатиб, бу ёғига бир-иккита чоғрок манзаралар чизсак-да, асосий мақсад ва воқеаларга ёвуқрок борсак...

Биринчи манзара

Булдурук кишлоғи Уртақўрғоннинг ғарбида эди. Шаҳар вокзалдан аравага тушилса, бирор ўн соатда етса бўларди. Қишлоқнинг кунчиқару кунботари очик эди. Қолган икки тарафида эса пасту баланд тепалар қад кўтарган. Баландрок тепалар яссирок тоғларга туташиб кетади. Тепаларнинг тагидан уч-тўрт булок сизиб чиқарди, лекин суви қишлоқнинг ярмига ҳам етмасди ҳисоб. Этак томонлардаги хонадонлар қирқ қулочлик қудук қазиб, туя ёки йилки тортиб оладиган қовғалардан сув ичишарди. Сув танқислиги боис, қишлоқнинг этак тарафида дарахт ёки гиёҳ зоти ёлчителиброк ўсмасди. Янтоқ ўсарди, қаррак ўсарди, шувоғу бурганларнинг йили келарди-ю, лекин мундоқ кўзни қувнатадиган зироат унмас эди.

Айтишларича, илгари Булдурук кўп обод қишлоқ бўлган экан. Дов-дарахти ҳам кўп бўларкан. Нақ ўртасидан дарё айқириб ўтаркан. Аммо кейинчалик бориб, дарё ўзани қишлоқдан нари қочибли...

Афсонада сал-пал жон бордай, негаки, Булдуруқдан йигирма чақирим шарқроқдан қичкина бир дарёча оқиб ўтади. Лекин бу дарёчанинг бир замонлар Булдуруқни обод этганини тасаввур этиш қийинрок. Ўзанини қочирган бебош дарё ҳақидаги чўпчакни қишлоқ аҳли сув танқислигидан безган чоғларида шунчаки таскин учун ўйлаб чиқаришган бўлса ҳам ажабмас.

Қишлоқнинг номига келсак, яна ўша чўпчакка дуч келамиз. Гўё дарахт кўп экану қиш фаслида яланг тарафдан совуқ эсиб, булдурук

босиб қоларкан. Булдурук ахли эслашни ёктирмайдиган яна бир изоҳ мавжудки, унда одамларнинг табиатига шамаю ишора бордай...

Назар Яхшибоев Булдурукнинг пастроғида – чўпон кулбасида туғилган эди, Ошно – тепароқда, булок пойидаги боғли-роғли ҳовлида. Инқилобу шўролар шарофати билан иккиси ҳам мактабга боришди, яхши одамларнинг қулида ўқишди, аввал етти йилликни тугатишди, кейин, бахтлари чоғиб – кишлоқ шўросининг раиси Ҳотамбой вилоят марказига бориб, жанжалу тўполон билан ўрта мактаб ва бешта нўғой муаллима ундириб келгач – ўнинчини ҳам тугатиб олишди. Ҳотам Шўро тараккиёт ва ислохот кули эди. Қадим жўраси, Галатена колхозининг раиси Раимбой Ғайбаров билан гаров бойлашган эдики, яқин йигирма йил ичида Булдурук ахли ўзбекчаю русчада бийрон гапиради, деб. Ўзининг русчадан мазаси йўқроқ эди, шаҳарга тушганларида «твоя-моя» деб қийналарди, шу сабаб, гарчи эзгу орзусининг ҳали-бери амалга ошмаслигини кўнглида сезса-да, хамир учидан патир қилиб, «тўм мактаб»ни битирганлардан икки йигитни нақ Маскопга жўнатмоқчи эди. Бизнинг кишлоқ – зўр, деб мактанарди у Раимбой дўстига, бизнинг кадрлар Андижону Бухоро, Ўртақўрғону Самарқанд, ҳатто пойтахтимиз Тошканни ҳам эгаллайди, керак бўлса, биз ҳали Маскопни ҳам оламиз! Турган гапки, бу хил режалар галатеналик раиснинг хаёлига сиғмасди, ноиложликдан гапни ҳазилга бурарди: оббо, Ҳотамбой, сенинг шу ҳотамлигинг бўлса, оламини булдурук босаркан-да!..

«Тўм мактаб»ни битирганларни йиғиб қуръа ташлади. Ташлаган қуръаси Яхшибой чўпоннинг ўғли Назар билан Калонқул бўёкчининг ўғли Хорунга тушди. Йигитлар кўриб, минг тавалло қилишдики, йўқ, бормаймиз, раҳмингиз келсин, бормаймиз!.. Йигитчаларнинг оналари ҳам уввос тортиб йиғлашди. Лекин Ҳотам Шўро кўнмади, тараккиёт йўлида зўравонлик қилишга мажбурман, деб туриб олди.

Йигитлар шаҳарга жўнайдиган куни эрта тонгда, ҳали куёш чикмасидан, Ҳотам Шўро одамларни йиғиб, кичкина митинг ўтказди. Ўзи гапирмади, камтарлик қилиб, кишлоқ шўросининг қотиби мулла Ғаффорга буюрди:

– Ўзинг гапир, Ғаффор, сенинг ақлинг бутунроқ. Мулла Ғаффор ноз қилиб ўтирмади, дарров минбарга чикди.

– Гапир, – деди Ҳотам Шўро унинг бикинига туртиб, – кунглинда борини гапир!..

– Гапираман! – деб чинкирди мулла Ғаффор хезланиб, сўнг кунглида борини тукиб ташлади: – Ўртоқлар! Ана, орамизда безрайиб турибди у! Ана у, шўролар муаллими деган номга доғ туширган бетамизу кисталок Ҳожиев! – нотик шундай деб, оломон орасида турган ўқитувчи Ҳожиевни кўрсатди. – Бу кисталок бизнинг Низомбойни хар куни урармиш!..

Мажлис аҳли ҳайрон бўлди.

– Аҳмок! – деб кичкирди Ҳотам Шўро мулла Ғаффорга караб. – Сенда сиёсий савод борми ўзи? Нега хаддингдан ошасан? Давр ўтди, энди кулок килолмайди, деб ўйлайсанми?! Сен афюнсан, эскилик саркитисан!

– Ахир... – мулла Ғаффор довдираб колди – Ахир... кунглимда борини гапирдим-ку?!.

– Э, уша кунглинга... кўтир жомашов!.. – деди Ҳотам Шўро баттар фиғони чикиб. – Э, сени ўқитган мадрасанинг куббасига кўяй! Одамга ўхшаб гапир-да, номард! Ёт унсур экансан-ку! Унта калдирғочимиз учирма бўлди, шулардан иккитаси парвозга шай бўлиб турибди, шуни гапирмайсанми?!. Нима, энди шу Низомбойнинг еган бир тарсақисини оламга дoston киласанми? Ҳожиев муаллим ҳалиям инсоф кипти, мен бўлсам, кетига тепардим, нарёги Галатепага бориб тушарди! Ҳожиев туғри кипти, Низомбойнинг бетамиз бола, Калонбойнинг икки кадок бўёғини ўғирлаган, ана, гувоҳиям бор!..

– Билмаган эканман, – дея ғудранди мулла Ғаффор, сўнг ўзи мулзам килган муаллимга юзланди. – Уринг уни, ўртоқ Ҳожиев, яна уринг, мendan рухсат!..

– Ҳожиевни тинч кўй! – деб буюрди Ҳотам Шўро. – Мен айтган гапларни гапир!..

Мулла Ғаффор унга мўлтираб каради, лекин Ҳотам Шўронинг юзида шафкат кўрмагач, ноилож, баланд овозда нутқини бошлади:

– Ўртоқлар! Мана, унта калдирғочимиз учирма бўлди! Шулардан иккитаси узок шаҳарга парвоз этарга шай бўлиб турибди! Ишонманки, улар юзимизни ерга қаратмайди, бири камида биргад, бири эса, камида менинг ўрнимга шўро котиби бўлиб кайтиб келади!..

Шундай деди-ю, дами чиккан пуфакдай шалвираб колди. Ортик айгарга сўз тополмади, минбардан тушди. Ҳотам Шўро бунисини кутмаган эди. Котибга еб кўйгудай ўкрайди-ю, ўзи минбарга чиқди. Гўё икки навкирон йиғит шу бугун борибок Ўртақўрғонни забт этадигандай, баланд рух билан нутқ сўзлади:

– Азиз улус! Ҳурматли халойик! – деди у. – Мулла Ғаффор алжираб конти, унга ишонманглар! Мен бу икки калдирғочни биргад ёки шўрога котиб бўлиш учун юбораётганим йўк! Улар эришажак мартаба саводсиз мулланинг тушига ҳам кирмайди! Буларнинг ўсгани – бизнинг ўсанимиз! Оқ йўл, азаматлар! Келажак сари олға!

Йиғинга келган кари-картанглар юзларига фотиҳа тортишди. Ҳотам Шўро худога ишонмасди, шу сабабли, беш киррали юлдуз изи билиниб турган будённийча шапкасини чап қўлига олиб, унг қўлини Ўртақўрғон тарафга (келажак унинг назарида айни ўша ёқда эди) чўзиб кўрсатди. Мулла Ғаффор худога оз-моз ишонарди-ю, лекин Ҳотам Шўродан кўркарди. Эътиқоддан кўрқув устун келиб, у ҳам юзига фотиҳа тортмади, у ҳам Ўртақўрғон тарафга қўлини чўзган бўлди. Кейин Ҳотам Шўро ёғоч оёғини дуқиллатиб, чойкутиллардан апил-тапил ясалган минбаридан тушиб, сафарга шайланган икки йиғитни навбати билан кучоклади, елкаларига кокиб, далда берди, лекин бу ҳам оз туюлди чоғи, тағин чўлокланиб минбарга чиқди.

– Азиз улус! Ҳурматли халойик! – деди у овозини янада баландроқ кўтариб. – Бу икки ёш, узок манзиллар сари парвоз килаётган бу икки калдирғоч бизнинг Булдурук номини бутун юртга ёйса, не ажаб? Биз уларни узатаётган ушбу онлар аслида тарихий онлар бўлса, не ажаб? Не ажабки, бизнинг калдирғочларимиз кейин бориб сор бургутларга айланса, парвозлари янада юксакроқ бўлса?! Оқ йўл, азаматлар! Келажак сари яна бир марта олға!

Қишлоқ ахли ёшларни яна бир бор дуо килди. Ҳотам Шўро яна қўлини олдига чўзиб, Ўртақўрғон тарафни кўрсатди. Икки йиғит эса, елкаларида нону намак солинган иккита тўрва, оналарию кариндош хотин-халажни сел йиғлатиб, Ҳотам Шўро кўрсатган ёққа шахдам кадам ташлаб кетдилар.

Тантанавор бир дақиқа эди. Буни, айникса, Ҳотам Шўро кўпроқ ҳис этди. Икки навкирон йиғит, заранг йўлдан, бошларини тик тутиб, кунчиқарга – куёш томонга кетиб борар эди! Шуни кўриб, Ҳотам Шўронинг бўғзига йиғи тикилди, кўзларига ёш калқди, алам

билан ўйладики, «канийди, мен ҳам навкирон бўлсам, канийди икки оёғим ҳам бут бўлса, канийди баданимда босмачи қолдирган дарра излари ўчиб битса, мен ҳам шуларга қўшилсам-у, узок шаҳарларга кетсам, дунёни кўрсам», дея армон қилди. Лекин армони ушалмасини ўзи ҳам сезиб турарди. Негаки, Булдурукнинг бор ташвиши унинг бўйнида эди, қолхоз раиси ярим йилдирки, эски яралари очилиб, қон қусиб ётарди, қолхознинг меҳнати кўп эди-ю, меҳнат куни оз эди, омочларнинг тишлари ейилиб битган, ҳўкизларнинг дармони кетган – қуллас, аҳвол шу қадар оғир эдики, ҳар қандай мард одам сингари, Ҳотам Шўро ҳам, «шу ерда қолсам, шулар билан бирга бўлсам, зора биргаллашиб ёруғ-қувноқ-саодатли онларга етсам ҳам чаккимас», дея ўзига таскин берди. Таскин баробар кўзларига қалққан ёшларини дағал қафти билан сидириб ташлади-ю, этик қўнжиги тикилган қамчисини олиб, боши узра баланд кўтарди:

– Бригадлар қолсин, қолганларга жавоб! Далага боринглар!

Бригадирлар қолди, қолганлар секин-секин тарқаб кетишди. Ҳотам Шўро бригадирларнинг ҳориган юзларига бир зум қараб турди, уларнинг ҳам бояги икки бўз йигитга ўхшаб узок шаҳару яқин келажак сари олға кетмаганларига ачинди, недир яхши гаплар айтмоқчи, юпанч бермоқчи бўлди-ю, лекин оғзидан бутунлай бошқа сўзлар чиқиб кетганини пайкамай қолди:

– Раисни касал деб ўйлаб, ҳамманг қутуриб кетдинг! Қўш ҳўкиз овора-ю, бир ботмон ер ҳайдамайсан! Хотиннинг бутига тикилиб ётгунча, мундоқ далага қара, дала туғиб бермаса – хотиннинг тукқани очидан ўлади-ку, номардлар! Норма қани? Нормани қаерингга тикдинг, Норматбой? Сен-чи, энағар Эшмат, иштонбоғдай эшилиб ётгунча, далага сал эртароқ чиқмайсанми? Ҳали ҳаммангнинг энангни кўрсатаман!..

Бригадирларни сўқарди-ю, икки кўзи йўлда эди. Офтоб тирак бўйи кўтарилган, арава йўли ингичка тортиб, унда бораётган икки йигитнинг қораси ҳам тобора кичрайиб, узоклашиб борар эди. Ҳотам Шўро асли шоиртабиатроқ одам эди, гапирганда ҳам уйкашроқ қилиб, баайни қўшиқни тугатиб, жўнроқ баёнга ўтган дostonчига ўхшаб гапирарди, ҳаттоки бригадирларни ҳам оҳангдор қилиб сўқарди. Йигитларнинг ёрқин келажак сари кетиш манзараси Ҳотам Шўронинг дилига маҳкам ўрнашиб қолди, бечора ҳаяжонга тушди, гўё босмачи олган оёғи қайта танига битгандай, айна ўша

оёғи билан депсингиси келди, кейин унинг йўқлигини эслади, тиз-засига уланган ёғоч парчасига ўқрайиб қараб: «Э, эналариниям!..» дея хитоб қилди. Хаяжони босилмади. Назарида, йигитлар жуда имиллаб кетаётгандай эди. Унга қолса, йигитлар то узоқдаги азим шаҳарга қадар югуриб кетишса, шаҳарга ҳам дадил кириб боришса, шаҳар ахли уларни қувониб, чиройли шиорлар айтиб кутиб олса!..

Афсуски, йигитлар Ҳотам Шўронинг кўнглидан кечган гаплардан беҳабар эдилар. Улар югуришга иштиёқ сезишмас, шунчаки ёшларига мос шахдам юриб боришарди, холос. Қишлоқдан чиқиб, бирор фарсах йўл босилгач, офтоб киздириб андак лоҳас қилди. Йигитлар четроқдаги тош устига нафас ростлагани ўтиришди. Бир-бирига қараб ночорроқ илжайишди. Иккисининг ҳам юрагида ваҳм бор эди, иккиси ҳам келажакдан чўчиб турарди. Бу ҳақда гап очишдан иккиси ҳам уяларди. Айни ҳолатда, улар иккови чўчиб-уялиб турган аснода, орқадан қирқ туяли қарвон етиб келди. Қарвон олдида бир отлик эркак, ундан орқароқда, икки ўрқачли туянинг қўмида жикқаккина бир аёл; қарвон етиб келиб, йигитлар ўтирган тош ёнида андак секинлади. Йигитлар ўрниларидан туриб, қарвонбошига куллук қилдилар. Бири, Яхшибой чўпоннинг ўғли Назар, норғулу қорақош йигит, дадилгина гап қотди:

– Ўртақўрғонга доғур опкетмайсизми, тоға?

Қарвонбоши, бошига кийик танғиган серсокол киши, уларга менсимайроқ қаради:

– Қимсанки, мен сенларни опкетсам?

– Ўқишга кетяпмиз, тоға.

– Бале! – деди қарвонбоши. – Ўқиган – ўзади. Лекин ҳозир ўзадиган чоғларингни сезмадим. Қайдан бўласанлар? Галатепаданми?

– Галатепа икки ошув нарида, бизлар берироқдан, Булдуруқдан бўламиз, тоға.

– Топиб қўйган экан лекин. Мижозларингга мос-да, а?

– Энди, бори-да, тоға. Жон тоға, шаҳаргача опкетинг.

Қарвонбоши отини буриб, беш-олти туя қадар ортга қайтди, сўнг салт келатган норига буюрди:

– Чўк, жонивор, чўк!..

Нортуя чўқди. Йигитлар апил-тапил қўмга қўндилар. Норғули олдинга, хипчароғи ортга ўтирди. Туя бир пишқириб, ўрнидан турди.

– Раҳмат, тоға. Пулимиз бор, бўйнимизда қолмайди.

- Рахматни онангга айтасан. Онанг борми?
- Тоға дедим-а, тоға!!.
- Ҳа, энди, бир сўрадик-да, – деди карвонбоши. – Борми ўзи?
- Борликка бор-у, лекин эгасиям бор.
- Неча ёшда?
- Иккови баробар. Йўғ-э, отамиз бир ёш кичик.
- Чаток экан, – деди карвонбоши ковоғини солиб. – Майли, онангни отангга кайтадан инъом этдим. Борганда айтиб қўясан.
- Хушбичим йигит пик этиб кулиб юборди.
- Кулма, – деб ўкрайди карвонбоши.
- Хушбичим кулгисини йиғиштирди.
- Сениям отанг борми?
- Хушбичим индамади.
- Буникиям бор, – дея жавоб қилди норғул йигит. – Буниям отаси онасидан бир ёш кичик.
- Чаток экан, – деди карвонбоши, сўнг илк бор тишининг окини кўрсатди. – Майли, ўшаларга буюрсин. Битта шартим бор, пул-мул бераман деб бир хил жойларимни тумовратмайсан. Пулинг керакмас. Ўқиб, амалдор бўлиб кетганингда карвон йўлини тўсмасанг, бас.
- Бўлди! – деб хитоб қилди норғул йигит. – Сизни томорка солиғидан озод қилдим, тоға!
- Менда томорка йўқ, – деди карвонбоши.
- Бўлмаса, ана, туяга солиқ тўламайсиз!
- Туя Норбўтанинг ихтиёрида, – деди карвонбоши. – Солик солчи, ўзингни қайда кўраркансан!..
- Бўлмаса нима қилайлик, тоға?
- Карвоннинг йўлини тўсмасанг бас, – деди карвонбоши жиддий туриб. – Қарокчиям карвоннинг йўлини тўсмаган.
- Йўғ-э, – деб кулди норғул йигит. – Тўсган, талаган эмасми?
- Тўсмаган, – деди карвонбоши. – Тўхтатган, холос. Кейин, оларини олиб бўлиб, яна карвонни ўтказиб юборган. Тушундингми?
- Норғул тушунмади. Яна нимадир эътироз айтмоқчи бўлиб оғиз жуфтлади, лекин хушбичим йигит унинг енгидан тортди, демокчи бўлдики, бас қил, шу билан баробар бўлиб ўтирасанми.
- Карвон йўлини тўсма, – дея такрорлади карвонбоши. Шундай деди-ю, отини буриб, карвон бошига караб кетди.

– Отингиз нимаиди, тоға? – деб кичкирди хушбичим йигит.
– Жонузок карвон бўламан.
– Каерни маскан тутгансиз?
– Масканимни айтмайман, бориб хароб киласан!
– Хизр эмасмисиз, ишкилиб?
– Хизр колхознинг ғалласини ташимаиди, – деди карвонбоши. – Жонузок карвон бўламан. Бошпуртим йўк. Боши очик арабман, ихтиёрим узимда. Туялар – Норбутанинг ихтиёрида. Бўлдими?

Карвонбоши карвон бошига етди. Зум ўтиб, саф кўзгалди. Қўнғироклар чалинди, туялар лукиллади, юку йўловчилар чайкалди, Ўртақўрғон йўли қирқилгандан қирқилиб бораверди.

Карвон роса ўн соат деганда, Ўртақўрғон вокзалига етди. Жонузок вокзалга етганда ортга қайрилди-ю, йигитлар минган туяни салт кўрди – улар карвон шаҳар сарҳадини кесган жойда тушиб қолган эдилар. Карвонбоши йигитларнинг индамай кетганига парво қилмади. Умри бино бўлиб, неча минглаб одамларни – ёшу қари, эркагу аёл, мусулмону тарсо... кўп ташиган эди. Кимлар хайрлашиб кетди-ю, кимлар хайр-маъзурни насиё қилиб жўнаб қолди – буни ҳисоблаб ўтиришга, ҳисоблаш тугул, эслаб кўришга ҳам ҳафсаласи етмасди. Қолаверса, у йўловчилардан бирор тийин тама ҳам қилмасди. Хуши келса, ҳаққига онангни берасан, деб ҳазиллашган бўларди, хуши келмаса – буям йўк...

Жонузок араб ўзи Ўртақўрғонга элтиб қўйган йигитларнинг норғулроғи қимсан Яхшибоев, хушбичими қимсан Ошно эканини бир умр билмай ўтди. Карвонбоши йигитларнинг кейинчалик маълуму машҳур бўлиб кетганини эшитса хурсанд бўлармиди, йўқми, деган савол туғилиши мумкин. Тайинлироқ гап айтиш қийин. Жонузок араб сал гуппирок ва беписандрок одам эди. Унинг назарида, бу ёруғ дунёда атиги иккитагина хурматга лойиқ одам бор эди: бири – галатепалик ранс Раим Ғайбаров, иккинчиси – камашилиқ ранс Норбута Шароф. Эски ошнолик боис, шу икки раиснинг қолхозига хизмат қиларди, арпа-бўғдойини Каттақўрғону Ўртақўрғонга ташиб, ҳақига меҳнат куни оларди.

Эски замонларнинг удумларига учиб, вақтида уч-тўрт хотин олиб, эндиликда фарзандларнинг сонини бирор қирк-элликтага етказган эди – ишламаса бўлмасди. Косону Қарши, Китобу Шаҳрисабз атрофига сочилган каттакон рўзғорини боқиш анча қийин кўчарди.

Лекин у умидсизлик нелигини билмасди, серғайрату сермехнат эди, майдарок одамлар туя сақлагани учун солиқ солиб кўнглини чўктирмоқчи бўлишганида ҳам парво қилмаган, яъники, ўша иккига ишонган ошнаси бўлган. Жонузок арабдан қолган ҳикмат – «Ой билан офтобнинг кўзи ўнг бўлса, юлдуз пишириб ермиди!» деган нақл айна ўшал замонда туғилган.

Ер юзи кенг-у, йўллари тигиз. Пайти келиб, урушдан кейинги йилларда, Ошно бир шикоят юзасидан Галатепага боради, у ерда Раим Ғайбаров билан учрашади-ю, уни озгина тухмат-шалтоқдан аритиб олади. Иккиси ҳам шикоят билан овора бўлиб идорада димиқиб ўтирганларида, Жонузок араб шундок кўчадан қарвони билан ўтади. Лекин булар пайқамайди. Кейинчалик Раим Ғайбаров озгина муддат камокда ҳам ётади, ноҳақ ётади, ноҳақликни аниқлаб, уни муддатидан олдин озодликка чиқарган киши ҳам биз тилга олаётган Ошно эди. Раим Ғайбаров «сафар»дан қайтиб, аввалги нуфузидан айрилиб, бор-йўғи рўзғорига бошлиқ бўлиб ўтирганида, Жонузок араб ундан кўнгили сўраб келади. Иккови роса икки кун кўрпачада думалаб суҳбат куради. Ғайбаров Ошнони эслайди, барака топсин, ёрдам берди, деб айтади. Жонузок араб ҳам унга қўшилиб Ошнони дуо қилади, лекин дуо қилаётган одами билан ўшал бир замонлар ўзи Ўртақўрғонгача бепул элтган хушбичим йигит аслида бир киши эканини хаёлига ҳам келтирмайди. Хуллас, улар бир умр дуч келмайдилар. Мабодо, учрашсалар эди, балки Ошно ўзини Ўртақўрғонга – катта ишлар йўлига илк бор чиқариб қўйган савобталаб қарвонбошини таниган бўлармиди...

Умуман, Ошнода меҳру оқибат масаласи ёмон эмасди. Кейинчалик у Раим Ғайбаровни ҳам сўроқлатади, лекин у сўроқлатган пайтда Раим оқсоқол оламдан ўтган эди. Ошно, ноилож, унинг зурриётларини суриштиради. Битта ўғли Тошкентда эканидан хабар топади. Кўнгилетар одамлардан дарак юбориб, хузурига таклиф этади. Лекин Раим Ғайбаровнинг тўнғичи Тошпўлат ўлгудай ўжар йигит эди – бормайди. «Мартабаси кичикрок Эломонов сўроқлатганда бормаган одам, энди ундан каттароғига бораманми», деб айтади. Бу гапда недир тесқари мантиқ бор. Лекин айна гапни галатепалик мардум айтганини ўйлагудай бўлсанг, бояги телба-тесқари мантиқ бирданига тўғри туюла бошлаганини сезмай қолсан.

Тақдирларнинг узвийлигини ўйласанг, бас, юрагинг ортга тортиб кетади. Бу дунё, боя зикр эгганимиздек шу қадар кенг ва йўллари шу қадар тигизки, айни ҳадсизу тор хилқатни камрашга ожизлик киласан, шартта қаламни синдириб отгинг келади. Кейин, сал туриб, уятни унутиб, қайтадан кўлга оласан, мақсадни чеклайсан, не-не тақдирларни бир химо билан ҳисобдан чегириб ташлайсан-да, кўлдан келгани шу бўлса на илож, бир-икки одамнинг номаи аъмолини қораласам ҳам катта гап, дейсан-у, яна қоғоз қоралашга тушасан. Аммо кўнгилнинг туб-тубида кенг ёзмок истаган қанотларинг аслида чўлтоқлигини пайқаб турганинг ёмон, сен тушган йўлнинг учию, сен ахтарган манзилнинг шундоқкина шарпаси сезилиб қолгани ёмон.

Яна ўша гап – сени иззат қилиб юрадиган ёшгина бир фозил йигитнинг ҳазиломуз ҳикмати ёдингга тушади:

«Э, ака, ихтиёр узимда бўлса эди, Кўҳикофда дев бўлардим!...»

Яна ортга қайтасан, йигитлар салт нортуянинг кўмидан сакраб тушган жинкўчага кирасан, жинкўча бўйлаб уларнинг ордидан юрасан. Бу жинкўча қайга олиб чиқиши номаълумдай. Лекин йигитлар ҳам, сен ҳам биласанки, жинкўчалар охирида, албатта, бирор майдон ёки яланглик бўлади, жинкўчалар, барибир, катта кўчаларга олиб чиқиши тайин. Бунда ҳам недир бир рамз бордай. Негаки, бу шаҳарни мутлақо билмайдиган икки йигит зах ва қоронғу жинкўча охирига қараб боришяпти, кўнгилларида зиё кўрмок истаги бор, ҳадиклари бисёр-у, шумликлари йўқ, танлари недир саодат илинжи билан лиммо-лим. Уларга раҳминг келади, уларни ўзинг ўйлаган ёруғ манзилларга гард ҳам теккизмай, пок-омон етказишни хоҳлайсан.

Афсуски, бунинг ҳеч иложи йўқ. Йигитлар аслида бу жинкўчадан аллақачон ўтиб бўлишган, жинкўчанинг ўзи аллақачон ер юзидан суриб ташланган, унинг ўрнида ойнаванд, деворлари яраклаган уч қаватли магазин турибди, умуман, сен айни чоғда ортларидан юриб бораётган икки йигит аллақачон манзилга етишган, сен ўйлаган манзилга эмас, ўзларининг манзилига етишган, хуллас, ғишт дега-нимиз отам замонида қолипдан кўчган-у, лекин сен, болафеъл, хаёл-параст банда, ўзингни кодиру якто ҳисоблаб, бутун-бутун умрларни, тариқату йўриқларни, тақдирларни қайтадан тўкиб-бичмоқчи бўласан. Эҳтимолки, бу қўлингдан келар ҳам, лекин кўнгилчанлик қилиб, виждондан айри тушмок шартми? Унда айни ёзувларга не

хожат? Ва бу ёзувларда Яхшибоев билан Ошно нима қилиб юрибди? Бошқа, уларга бор-йўғи ўсмирликлари билан ўхшайдиган содда-баёв йигитчаларни олиб, жинқучага киритиб, ортларидан юриб, ўзинг ўйлаган ёруғ ва саодатли манзилларга ўшаларни элтсанг осонроқ эмасми?

Кўркув не бонсдан? Иштирок гуфайлими? Иштирокни ўйлаб туриб, ўзингни ҳам андак фош этишдан чўчиётган бўлма?!.

Соддалик бу, дўстим. Ахир, қачон биз ўзимиздан ўзгани ёзганмиз? Яхшибоев ҳам, Ошно ҳам, бошқалар ҳам аслида бизнинг ўзгинамиз эмасми? Жилла курса, уларнинг тақдирини ўзимизга аталган, лекин недир сабаблар билан бизни четлаб ўтган тақдир деб қарасак-чи? Балки ўшанда кўнглимизда озгина раҳму шафқат ўғонар? Улар бизга сал яқинроқ келар? Уларни тугалроқ англаб етармиз, тақдирлари бизга недир сабоқ ўрнига ўтар?

Ўук, афсуски, энди бизга сабоқларнинг хожати ҳам йўқ. Сабаб-ки, умримиз поёнига етай деб қолди. Майли, бизга сабоқ бўлмасин, лекин дунё биз билан тугамайди, ортимизда фарзандларимиз бор, суяғи қотмаган укаларимиз бор, бу ёзувлар лоақал ўшаларнинг кунига яраб қолар?

Умид тарк этмагани қанчалар яхши!..

Иккинчи манзара

Чамаси, Яхшибоев билан Ошно етиб келган Ўртақўрғон шаҳрининг номи Каттақўрғондан кичик бўлгани билан эмас, балки юртнинг ўртасида, қадим қарвон йўллари кесишган жойда барпо этилгани билан изоҳланади. Ўртақўрғон – кўп гавжум шаҳар, Каттақўрғондан уч-тўрт баробар катта, қолаверса, Каттақўрғон бир лаҳжали шаҳар, Ўртақўрғон эса, неча асрлар ўтибдики, турфа миллату элатларни бағрига олиб, турфа тилларни эшитиб, ўзи ҳам ўшаларга мослашиб, қиёфаси ўзгариб, кўхна Бобил янглиғ кўп лаҳжали шаҳарга айланган. Бир тарафда гумбазлару осмонўпар миноралар, бир тарафда тепасига хоч қўндирган черковлар, яна бир тарафда, гарчи чеккароқда ва анча камтарин бўлса-да, яҳудийлар саждагоҳи. Буларнинг деярли бариси бўш, айримлари борки, дўқонларга омбор қилиб берилган. Янги замон, янги гича рух, янги гича ақидаларки, жами улус уларга риоя қилади.

Уртақұрғоннинг марказида каттакон хиёбони бор. Хиёбоннинг бир томонида узунасига дорилфунун бинолари жойлашган. Дорилфунунни шаҳарнинг юраги деб бўлмаса ҳам, мияси деб атаса арзийди. Не-не фозил одамлар сабоқ беради, не-не умидвор ёшлар сабоқ олади.

Дорилфунун бинолари эски замондан қолган. Ушал замонда Левича деган пахтачи бой ўтиб, шу биноларни курдирган экан. Бинолар бирор йиғирма йил ичида битибди. Левича кўп тадбиркор экан, хали иморатларнинг ҳавозалари тикланмай туриб, рўпарадаги ялангликка арик келтирибди, дарахт экибди, қарабсизки, йиғирма йил ўтиб, бинолар тикланиб, ҳавозалари олиб ташланганида, олд тарафда каттакон хиёбон шамолда шовуллаб турган эмиш.

Хиёбонни оврупоча қилиб, «бульвар» дея аташибди. Лекин халқнинг тили келишмагани боис, «Левича бўлбор» бўлиб кетибди. Бунда бошқача синоат бўлиши ҳам мумкин. Ажабмаски, Левичадан жабр қўрган ҳалойиқ аввал айни номни топиб, кетидан машхур термани тўқнган бўлса:

*Левича – кўлвор
Қўрибди бўлбор.
Нақ мингта чинору
Битта қўли бор.*

Термада тилга олинган қўл эндиликда йўқолиб кетган. Чинорлару жуқалар турибди. Левичадан қолган яна бир мерос – кейинчалик отаси барпо этган бино ёнида тахта будка қўриб, толиби илмларнинг пойабзалини ямаган Симхо этикдўз эди. Симхода отасининг сарғайиб кетган сурати бўларди. Гапи сўз тушган одамларга ишониб кўрсатарди ҳам. Суратдаги одам жуда озғин, кўзлари киртайган, ғамгин – хуллас, абгору забун туюлардики, уни кўлвор илонга ўхшатиш адолатсизликдай... Симхонинг ўзи саволингизга изох бериб:

– Йўқ, ақо, у киши ростдан ҳам халқ душмони бўлгон, сиз қўрғон суратнинг асрори шулким, инқилоб бўладигон вақтинда, яъниким, яқ ҳазору нух саду ҳабдахум солида тушурилгон, – деб айтарди.

Симхонинг бошқача исми ҳам бор эди – Саъдулло. Лекин унинг ўзи иккинчи исмига эҳтиёж сезмасди.

– Отамизга керак бўлгон, – дер эди. – Лекигин бизга керак йўк. Биз озод замонга яшагон.

Айтишларича, пахтачи бой Левича серҳашам бинолар куриб, бинолар олдида шамолда шовуллаган хиёбон барпо этганидан кейин, халкнинг норозилиги багтар кучайган экан. Лекин Левича шошиб қолмабди, шартта мусулмонликни қабул этиб, Левича исмини Лутфиддинга ўзгартирибди. Симоби салла ўраб, ҳар жума намозида ахли исломнинг олд каторига ўтиб, имомнинг ўнг тарафида саждага бош қўяркан. Айтишларича, масжидга ҳам анча пул иона қилган экан. Кейин, Ўртақўрғоннинг жануб мавзесидаги масжид ёнидаги сўфи азон айтадиган мезанаю минорани ҳам ўша тиклатган экан. Хуллас, мусулмонликка ўтиб, кимсан Лутфиддин зовутчи деб ном чиқарибди. Савдоси кун сайин эмас, соат сайин авжига минибди. Лекин пайти келиб, инкилоб бўлибди-ю, Лутфиддин зовутчининг ишлари чаппасига кетибди. Унинг кейинги тақдири не кечгани аниқ маълум эмас. Бировлар, афғонга кочган, деб айтади, яна бировнинг гапига караганда, бир жабрдийда йўқсил инкилобнинг эртаси куниёқ дарвоза тақиллатиб, Лутфиддин бойни сўроқлабди. Бой қатта бошини кичик қилиб чикканида, ўйлаб ўтирмасдан, қўлидаги доскала билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди. Бу тахминларнинг ҳар иккисига ҳам ишонса бўлади. Аммо Симхонинг ўзгача бир фарази бор эди. Симхо айтардики, Лутфиддин зовутчи қочмаган ҳам, ўлмаган ҳам, қайдадир бекиниб-биқиниб юрибди, ажабмаски, Китоб ёки Шаҳрисабздаги хешларига томон ўтиб кетган бўлса. Ахир, Ўртақўрғон билан Китоб ёки Шаҳрисабзнинг ораси унча узокмас, Лутфиддин зовутчидай машҳур, ҳамма танийдиган одам, наҳотки ўша ерда сездирмай яшаса, деган саволга эса, файласуфна сўлиш олиб, оғзидаги михларни чап лунжига ўтказиб, илжайиб жавоб берарди:

– Бир думалаш қилиб, баъдаз кабутарга эврилса не? Дасти узун унинг, ако. Як калом билан дегонда – халқ душмани... Мана, бизнинг якта иштон, якта чопон билан қолгонимиздан билмайсизму?..

Ростдан ҳам, Симхонинг ҳеч вақоси йўқ эди. Ҳеч вақоси йўқлигиданми, ўзини қушдай эркин ҳис қиларди.

– Халқ душмани бизга ота эмас, – дер эди у. – Бизнинг бобомиз – ана бу, отамиз – ана бу!..

Шундай деб, будка деворидаги кичкина зарҳал рамкага солинган икки дохийнинг суратини кўрсатарди, кейин мамнунлик билан:

– Отамиз ҳам асли этикдўзлардан бўлгон, – деб қўшиб қўярди.

Симхо ўлғудай меҳнаткаш эди. Кейин у гаплашишни хуш кўрарди. Шу боис, бир ишни эртага қолдирмасди. Мижози билан ўтган-кетгандан гурунг қилиб ўтириб, пойабзалини айна гурунг асносида ямаб-тузатиб берарди. Сўнгра Лутфиддинов Саъдулло, яъники Симхо, Уртақўрғон шўросига ҳам сайланди. Сал туриб, шаҳардаги барча сартарошу этикдўзларга бошлик бўлди. Айтишларича, бошлик бўлганида ҳам камтарлигича қолган экан. Ҳафтада бир марта дорилфунунга келиб, ўзининг эски будкасида ўтирган этикдўзни уйига юбориб, бир сиким миҳни оғизга солиб, энг қадим ва кўнгилга яқин мижозларининг ишини қиларкан.

Дорилфунун биқинидаги эски будка ҳали-ҳанузгача сақланиб қолган. Биладиган одамлар ҳалигача «Симхонинг катаги» деб аташади. Хиёбон ҳам сақланиб қолган. Лутфиддин зовутчи узокни кўзлаб, нуқул чинор билан жўка кўчатларини эккан экан. Нақ бир асрдирки, дарахтлар кўкка бўй чўзиб турибди. Бу ёқдаги умрларининг ҳам чеки йўқдай. Жўкалар қийғос гуллаган кезлари хиёбонни болариларнинг овози тутиб кетади. Қолган пайтларда – қарғаларнинг овози. Уруш йилларида майналар ҳам кўпайган эди. Симхонинг гувоҳлик беришича, бу шаддод қушларнинг қарғаларни хиёбондан қувиб юборишларига бир баҳя қолган экан. Лекин шаҳар янада кенгайиб, ичкарироқ маҳаллалар орасидаги ўтзор яланглиқлар тугаб, қўй-қўзию сигир-бузоқлар қамайиб кетгач, емишсиз қолган майналар тевақалдаги кишлокларга тарқалиб кетишибди. Энди ўша ёқдаги сигирларнинг устларига кўниб, ўша ёқдаги хашаротларни еб кун кўрармиш.

Майналар кетгач, хиёбондаги дарахтлар яна қарғаларнинг ўзларига қолди. Хиёбоннинг икки чеккаси қаттақон йўл, машиналар кўп ўтади, лекин қушлар шовкинга ўрганиб қолишган. Парво қилишмайди. Кечқурун йиғилиб келишиб, бир-икки соат мажлис қуришади-да, кейин мириқиб ухлашади. Эрталаб яна қайларгадир учиб кетишади. Фаррошларнинг сўқинишу қарғанишларини кўринг. Миш-мишларга қараганда, бир куни фаррошлар исён кўтариб, қарғалар дастидан дод, деб, шаҳар бошлиғига боришибди. Шаҳар бошлиғи ноилож хиёбон ичкарисини тозалашга махсус машина

ажратибди. Энди ўша машина йўлаклардан бирсидра ўтиб, тагидаги симсупургиси билан юмшатиб бераркан-у, кейин фаррошлар юмшок супурги билан юриб ўтишаркан.

Айтилган гаплар – шунчаки лоф, албатта. Лекин айни лофларни Ўртақўрғонга, ёшлигимиз ўтган азиз масканга тааллукли бўлгани учун атай келтирдим. Ошикча эканини ўзим ҳам сезаман. Аммо ёзмасдан иложим йўқ. Дейдиларки: «Энг гаштли, энг зериктирмайдиган саёхат не?» – деб сўрашганида, бир донишманд одам: «Энг гаштли ва энг зериктирмайдиган сайр – ёшликка сайр», – деб жавоб берган экан. Менинг ҳам, сузамоллик боис, ёшликка қилган сайрим андак чўзилармикан, деган умидим бор. У кунларни ҳикоя қилавериб асло чарчамасам керак... Шундай дейман-у, лекин юрагимда санчик сезаман. Хаёл – йилдирим. Йилдиримки, юз йил ортга қайтса ҳам заррача толикмайди, аммо юрак курғурнинг дош бериши кийинрок. Қариганда одам ғалатирок бўлиб коларкан. Худа-беҳудага кўнглинг бузилаверади. Бўлмаса, ўша воқеалардан бери неча ўн йиллар ўтиб кетди. Лекин бугун, оғил ёнида бойлоғлик турган сигир ёнига майна учиб келса бас, бирдан Симхо эсимга гушади. Сабаби – майналар ҳақида кўп гапиргани учун унинг лақаби «майнавоз» бўлиб кетган эди. Симхонинг ортидан Левичанинг бульвари, дорилфунун, муаллимлар тайёрлайдиган курслар, яхшию ёмон таниш-билишлар... бирин-кетин ёпирилиб келаверади. Хотиралар жуда кўп, барини туширай десам қоғоз етмайди. Куч-қувват ҳақида гапирмасак ҳам бўлаверади. Шу сабаб, хотираларимни салгина тинитсам, залвори борлари тагрокка чўкса, юзада қалқиб турган ғози йўқ гапларни тўкиб юборсам-да, энг маъқулларини олиб колсам...

Йил ҳисобини юритиш, барча воқеаларни жадвалга тизиш ҳам шарт эмас. Дарвоқе: улар тартибга унча оғир кўчмайди, боиси – кутубхонадаги қоғозларни титкилаб ўтирганимда ўша йилларга оид анча-мунча ёзувлар чиқиб қолди. Жўн гаплари жуда кўп, ҳатто, бир-икки қизга кўнгил қўйиб, бояқишларни вафодору бевафо атаб дийдиё қилган жойларим ҳам бор экан. Шуларни хотинимга ўқиб бердим, икковлашиб қулишган бўлдик. Аммо, кейин сездимки, беқор қилибман. Ёшимиз бир жойга бориб қолибди ҳамки, ҳали бир-биримизни тузукрок тушунмабмиз. Айтмоқчиманки, ўттиз-қирк йил аввал берган кўнгилларим хотинга унча ўтиришмади. Гўё мен унинг мулкиман-у, кимдир ғаддор бу мулкка қўз олайтиргандай. Хуллас,

тескари қараб, икки-уч кун тўрсайиб юрди. Қилган овқатида ҳам маза-матра йўк. Кейин, гап нимада эканини англаб, секин кўлидан тутдим-да, хонадаги кўзгу ёнига олиб бордим. Иккимиз ҳам кўзгуга бемалол сиғдик. Хотин мендан бирор ун ёш кичик кўриниши ҳам шунга яраша, лекин ўзимизнинг бўларимиз бўлган. манглайдаги ажинлар нак арк бўлиб кетган. бурун сўппайиб чиққан, лунжлар андак осилган, бўйин килтирик тортган... хуллас, кўзгудаги аксимга бармок нукиб, «Э хотин, шу одамни ҳам кизганса арзийдим», деб сўрадим. Хотин гапимни тушунди-да, секин кулди. кейин эркаланиб айтди:

– Ҳар кимники ўзига, Саидкул ака. Сизга ёкмаса, мана, менга ёқади...

– Шу туришда-я? Абдулла билан Эркиннинг китобидай титилиб кетибди-ку?!

– Титилса, муковаси титилибди, ичидаги сакланиб қолгандир?..

Хуллас, хотини тушмагур лутф қилди. Умримда мактов эшитиб, бунчалар маза қилмагандирман. Донмо хижолат чекиб турганман. Кейин кўнглимда шубҳа бўлган – ишонмаганман. Лекин бу гал паккос ишондим. Ҳар ҳолда, бу мактов хос мактов эди, бунда ғараз йўк, бир-биримизга маҳрамиз, тамаю домангирлик бўлиши мумкин эмас. Шундай экан, ишонмай иложим қанча. Қайтага, кундаликка битилган ишқномаларни ўйлаб (уларнинг самимийлигига шубҳа йўк), ёш йигитчадай уялиб кетдим. Хотиндан узр сўрадим. Аммо сездимки, узрим ҳам кўпда ўтиришмади. Хотиннинг кўнглида недир тугун қолди. Ўйлаб туриб фикр қилдимки, э Саидкул, тан кексайгани билан жон кексаймас экан-да. Ўзимни айбдоррок сезганим баробарида меҳрим ҳам ошгандай бўлди, меҳр ошгани баробар ёшаргандай сездим ўзимни.

Кундаликдаги одамни уялтирадиган нарсалар биргина ишқномалар эмас. Бошқа гаплар ҳам кўп. Ўқиб туриб, ҳар ҳолда, иймоним бут бўлганига амин бўламан-у, лекин фикр тарзим жуда жўн, жуда тўпори бўлганига ғашим келади. Боиси саводнинг равонлиги ёки норавонлигида ҳам эмас, балки – умумий руҳда, ўша кезларда ўзимнинг ҳақлигимга рўй-рост ишонганимда. Гуё менинг фикрим – фикр, бошқалар шунчаки лайлак хайдаб юрибди.

Сағир болада ҳам шунақа беписандлик бўларкан-да!

Ўқиб кўриб англадимки, кундаликларим бир пулга арзимас экан. Факат айрим тафсилотларигина кадрли. Улар ҳам мен ёзганим учун эмас, балки ўшал дамларни жўнрок бўлса-да акс эттиргани учун кадрли. Дейлик, эллингичи саҳифада (рақамлаб борганимни каранг!) арзимас бир битик учради: «Кечкурун совук емадим, пальто дегани иссиқ бўларкан». Бир қарашда бемаъни гапдай, яъники, пальтонинг пиджакдан иссиқроқ экани исбот талаб қилмайди. Лекин айни бемаъни жумла туфайли мен бундан бирор қирк йил олдинги қаҳратон киш кечасини аниқ-таниқ эсладим. Пальто иссиқ бўлишини илк бор ўшанда кашф этганман, ўшангача эскирок чопону эски гуппида юрганман. Пальтони шунчалар улуғлашимга, умуман, беулчов шодлигимга яна бир сабаб шуки, бу ажойиб кийим илк китобимга теккан қалам ҳақиға харид қилинган эди. Илк китобим эса, Назар Яхшибоевнинг далдасию ундови билан ёзилган эди.

Баҳонаю сабаб ришталарининг қанчалар чуваланиб бораётганини сезаётган чиқарсиз?..

Ўшанда шунчалар хурсанд эдимки, кечаси уйкуға ётганимда ҳам пальтони ечгим келмасди. Хотирани яна қавлайдиган бўлсак, эртаси куни, янги харидимни эгнимга илиб, энди бу ёғи ҳам ялтираса чаккимас, деб Симхонинг ёнига этик мойлатгани борганимни эслаيمان. У ерда Яхшибоевга дуч келдим. Яхшибоев мени кўрибок: «Пўрим бўп кетибсиз-ку, Саидкул, буюрсин, буюрсин!..» деб ҳазиллашган эди. Демак, кичик бир тафсилот боис, ҳазилнинг мусикий оҳанги ҳам қайта тирилди ҳисоб. Гуё ўшанда ҳам, айни ёзувлар битилишини олдиндан пайқаб, кейинчаликка атай хомаки тайёрлагандай сезасан ўзингни. Лекин, айни лаҳзада нафи тегиб турса-да, кундаликларни бировга кўрсатиб бўлмайди. Ажабмаски, ёзувларим тугаши биланок ўчоққа ташлаб юборсам...

Кундалиқлар орасидан беш-олтита сурат ҳам чиқди. Бирида – Симхо билан ўзим. Яна бирида – ўзим, Яхшибоев ва яна иккита бўлажак адиб. Уларнинг биттаси ҳали тирик. Шу сабаб, исмини атаб бўлмайди. Хомрок бир асарини шўрим қуриб танқид қилганман-у, андақ аразлашиб қолганмиз. Бир гал кўчада учратиб, эски сурат топиб олдим, бирга тушган эканмиз, деб айтгим келди. Аммо айтолмадим: сурат баҳона, мен билан ярашишга майли бор экан, деб ўйлашидан чўчидим. Майлим борлиги рост, лекин борлигини у билмагани маъкул. Негаки, биз энди қайтадан ярашиб,

қайтадан дўстлик ришталарини улайдиган ёшдан ўтиб кетдик. Атай ярашмоққа эҳтиёж йўқ, ажаб эмаски, яна йўлимиз туташ келса, дейлик, Яхшибоев мени излаб келганидай, у ҳам излаб-сўроқласа ёинки бирор савобталаб одам иккимизни келиштириб қўйса... Учинчи суратда – яна ўзим, яна ўша исмини атамаган ўртоғим, чеккароқда, ўнг тарафда, Ошно ҳам мулойим илжайиб турибди. Биринчи май сайлига чиқиб, минбарлар ёнидан ўтиб, сўнг Ўртақўрғоннинг эскирок бир даҳасидаги пивохоёнага ўтган эдик. Озгинадан пиво ичганмиз. Йўқ, Ошно ўшанда ҳам ичмаган, шу боисдан ҳам биз суратда андак сўлғинмиз, Ошно эса – дуркун, гўё бизга раҳми келгандай, бизнинг енгилтаклигимизни ўйлаб куюнгандай, куюниб, тагин гунохимиздан ўтгандай... мулойим жилмайиб турибди. Ҳалиги ўртоғимизнинг исмини атамаслигимга яна бир сабаб шуки, у кейинчалик айни суратнинг ўзида сакланиб қолган яна бир нусхасини кўтариб, Ошнонинг қабулига чиққан экан. Ошно мени танигани танимагани номаълум, лекин ўзини суратда ганибди, ўртоғимизни ҳам танибди, сўнг унга далда бериб:

«Биз сизнинг авлодингизни эрдан чиқармаймиз, яхши биламиз, Фалончижон, – деб айтибди. – Сўраб келганингиз учун раҳмат. Хўш, биздан нима хизмат, буюринг...»

Дўстимиз ўзини тутиб турулмабди, ўпкаси тўлиб, йиғлаб юборибди:

«Хизмат йўқ, ота! – дебди кўз ёшларини артиб. – Ёшлигимни соғиниб келдим, айбга санамайсиз... Энди бу ёғига ҳам фидокорона хизмат қилишга тайёрман».

«Сизга ишонамиз, Фалончижон, – дебди Ошно, сўнг дўстимизга графиндан бир стакан қайнатиб совитилган сув қуйиб узатибди. – Айтинг, бола-чака борми, уй-жойдан қийналмаяпсизми?»

«Бола-чака бор, – дебди дўстим. – Уй-жой ҳам бор, лекин дала ховлимиз йўқ...»

Ошно ёрдамчисини чақириб айтибди:

«Фалончижонга фалон жойдан чорбоғ берилсин, – сўнг яна дўстимизга юзланибди. – Китоблар чиқиб турибдими?»

«Чиқиб турибди, – дея шодон хитоб қилибди дўстимиз, сўнг уйда дастхат битиб келган икки-учта семиз китобини инъом қилибди. – Чиқиб турибди-ю, лекин «сайланма»миз кечикиб кетди, режада – икки жилд, лекин бори беш жилдга бемалол етади».

Ошно тағин ёрдамчисини чакириб, тағин айтибди:

«Фалончижоннинг олти жилдик асарлари чоп этилсин! – шундай деб, яна дўстимизга карабди: – Машина борми, Фалончижон?»

«Бор, бор! – дебди дўстимиз. – Бор-у, сал кичикроғидан, рўзғор катта, сиғишмайроқ коляпмиз».

Ошно эринмабди, яна-тағин ёрдамчисини чакирибди, яна-тағин буюрибди:

«Фалончижонга катта машинадан берилсин, шаҳар советига телефон қилинг, кўп чўзишмасин! – сўнг яна дўстимизга кулиб карабди. – Яна нима хизматлар бор, Фалончижон?»

Дўстимиз харчанд ўйлабди ҳамки, миясига бирор тузукрок илтимос келмабди, ноилож Ошнони олқабди:

«Тағин кўришгунча хайр. Маргабаю унвонингиз янада юксакрок бўлсин!...»

Ошно дўстимизнинг гапларини тузукрок англамабди чоғи, яна ваъда берибди:

«Майли, унвонни ҳам маслаҳатлашиб кўрармиз».

Дўстимиз Ошнонинг ёнидан хурсанд бўлиб чиқибди. Чикибдию ҳафта ўтиб унвонни ҳам олибди.

Албатта, бу гапларга андак латифа аралашган. Лекин латифа оҳангини олиб ташласа ҳам, олиб ташламаса ҳам бирдай – воқеа шу тарзда кечгани аниқ. Хуллас, кундалигим орасидан чиққан сурат ўз вазифасини аллақачон ўтаб улгурган. Энди уни йирғиб ташласа ҳам бўлаверади.

Яна бошқа суратлар борки, уларда ёлғиз ўзимман. Турли пайтларда туширилган суратлар. Буларни асраб қўяман, зора неваралар, чеваралар, эваралар, «бизнинг мана шундай бобомиз ёки бобокалонимиз бўлган экан», дея эслаб юришса. Ҳеч кимнинг унутти-либ кетгиси йўқ. Аслида, бутун умримиз айни соддагина истакка бўйсундирилганки, ҳамма одамлар, ҳатто энг қаззоблар ҳам, мендан яхши от қолса, дея орзу қилади. Бизнинг ишимиз, яъники ёзувчилик меҳнати эса, шу орзунинг бўртганроқ бир кўриниши, холос. Тўғри, юртни ободроқ, одамларни тўқисроқ, фозилроқ, ҳалолроқ кўргимиз келади, деб айтишимиз – қисқаси, фаолият деган нарсага бирор ярашиғли маъно бериш унчалик қийин эмас. Лекин бу хил умумий гапларни ёзувчилардан бошқа одамлар ҳам ўйлайди-ку? Яна қавлайдиган бўлсак, мен худди шу гапларни учига чиққан муттахам

кишилардан ҳам эшитган кезларим бўлган. Бундай жуъали ва тоза сўзлар улар учун никобдай бир нарса эди, никоб бўлганда ҳам – асло ечилмайдигани. Бориб, шартга юзидан сидириб ташлай олмаслигинг алам қилади!..

Ўук, мен яна чалғиб кетдим. Чарчок мянга уряпти чоғи, уйларим ҳам бадбинлашиб боряпти. Бошдан холис бўлишга аҳд қилдимми, энди собит туришим керак. Токи ўртага ёлғон кўшилмасин. Хотираларга бугунги уйларим ҳам аралашмоғи табиий, лекин бугунги кундаги тажриба ва билимларим билан ўтмишда қолган воқеаларни, одамларни, айниқса, ўзимнинг ёшлигимни бўяб-бежаб кўрсатмоқ ярашмайди. Шундай хавф бордай. Бордирки, жўнрок тафсилга юрагим бетламаяпти, нуқул аравани курук олиб кочяпман.

Сезган бўлсангиз, Ўртақўрғон тасвиридан Левича билан Симхога ўтиб кетдим; кейин навбат қарғаларга, майналарга, фаррошларга етди; орада бир-икки оғиз Яхшибоев билан Ошнони эслагандай бўлдимۇ тағин бир сакраб, бугунги кунга қайтиб келдим. Лекин бугунги кунда туриб баён этсам, воқеаларнинг кизиғи қолмайди, шунчаки бир шарҳ ўқийсиз, холос. Мен эса, асло шарҳ ёзмокчи эмасман, балки ўзим билган, қисман қатнашган воқеаларимни қайта бошдан кечирмокчиман. Иштирокчининг холис бўлиши кийинлигини энди сезяпман...

Учинчи манзара

Ўртақўрғонга келиб, таниш-билишсиз, тайинли бошпанасиз, сарсону саргардон бўлиб, ахйири эски мачит ёнидаги қарвонсаройда кўним топдилар. Кундузи шаҳар кезиб, кечкурунлари қайтиб келишарди. Қарвонсаройда кўрпа-тушак йўқ ҳисоб-у, бит билан қандала мўл эди. Дўстлар ҳар тун баданларини қонагунча қашлаб чиқар эдилар.

Ўн кун ўтди ҳамки, тайинли бир қарорга келишолмади. Ўқийдиган жойлар кўп экан, қай бирини танлашни билмай бошлари қотарди. Ошно бечора бит зулмидан безор бўлди чоғи, ўн биринчи кун деганда, «Юр, Назар, кишлоққа кетамиз, пешонага ёзилгани бўлар, барибир очдан ўлмаймиз, янги замон – хур замон, қайтага, бу замонда чўпон билан бўёқчининг иши тинчроқ», деб ота қасбларини ташвикот этишга тушди. Лекин Яхшибоев кўнмади, Ошнонинг



бўшанглигидан кулди. «Э журажон, – деб айтди, – бит бўлса, бир кун тўкилиб битали, лекин ўкиганимиз қолади-ку? Яна бир хафтага етарли қоқ нонимиз бор, сабр қил, ажабмаски, бирор яхши одам қўллаб юборса».

Карвонсарой эгаси кўзларига бинойидай кўришиб, ўшанга маслаҳат солишди. У икки дўстнинг шикоятини жон қулоғи билан эшитди, ёрдам бераман, оғайниларим кўп, дея ваъда қилди, кейин қўлларига курак тутказиб, сайисхонага бошлаб кирди: аввал бизга озроқ ёллашиб юборасизлар. Икки оғайни, ўзларида йўқ хурсанд, уч-тўрт кун карвонсаройдаги оту эшакларнинг тезагини курашди. Кейин яна саройбонга рўбарў бўлдилар. Саройбон уларнинг истақларини яна бир бошдан эшитди; бош кашлаб ўйланди: кейин, ўқиб нима қиласанлар, яхшиси новвойга шогирд тушинглар, ўзим гаплашиб бераман, нону қулча бепул бўлади, фақат кийим-бош ўзларингдан, деб маслаҳат берди. Ошно новвой бўлишга кўнди, лекин Яхшибоев унамади. Саройбонни бўралаб сўқди, кейин, лашлушларини йиғиб, Ошнони ортидан судраб, бошка карвонсаройга жўнади. Бу ерда ҳам бити мағазак мўл экан, лекин саройбони сал одамшавандароқ чиқди. Йигитларнинг ниятини эшитиб, нима, менинг сенларга атаган мадрасам борми, деб гапни қиска қилди, пулларинг етганча ётиб юринглар, ўқийсанми, бошка қиласанми, менга дахли йўқ, мана, ўқимасдан ҳам нонимни топиб юрибман.

Уйини соғинди чоғи, ўша тун Ошно йиғлаб чиқди. Кетайлик, Назар, деб ялинди, кетайлик, жура, хўп деяқол, эртагаёқ вокзалга борамизу Жонузоқ тоғани топамиз, кишлоккача элтиб қўяди. Тоғанга онангни берасанми, деб жеркиди Яхшибоев, шусиз ҳам қира ҳақини насия қилиб қочдик. Хуллас, Яхшибоев дўстини кўлидан келгунча юпатди, лекин у юпанавермагач, жаҳли чиқиб, бир-икки шапалоқ урди. Ошно жимиб қолди. Қўрқди. Кейин яна йиғлай бошлади. Мусофир юртда бўлсак, сен даҳадош бўлатуриб, мени урсанг, деб нолинди. Яхшибоевнинг ўзининг ҳам кўнгли бузилиб турган эди, бир хаёли дўстига қўшилиб уввос тортиш бўлди, лекин ўзини тийди, овозини сал дўриллатиб, писта қил, деб буюрди, ўқийсан, ўқимасанг, ўзим шу ерда ерга топшириб кетаман!

Ошно ортик гап қотмади.

Эрталаб яна шаҳар кеза бошладилар. Шу кунгача улар Ўртақўрғоннинг эски маҳаллаларидан нарига ўтмаган эдилар, бу

гал узокрок юриб, бутунлай бошка жойлардан – икки-уч каватли улугвор бинолар олдидан чикиб колдилар. Бинолар олдидаги хиёбонда улар умрида кўрмаган бахайбат чинорлару жўкалар шовуллаб турарди. Икковининг ҳам оғзи ланг очилиб колди. Ошно чўчиди. «Қайга кеп турибмиз, Назар, – деб сўради, – тагин бизни хайдаб юбормайдимми?» Назар индамади. Унинг кўнглидан ҳам худди шу ўй кечган эди. Ахийри, иккови кўрка-писа, серхашам бинога якинрок бориб, бахайбат эшиклардан кириб-чиқаётган одамларга хавасу хайрат аралаш бокиб туришди. Кейин, кириб-чиқаётганлар орасида чориғу чопон кийганлар ҳам борлигини кўриб, сал дадиллашиб, эшикларга янада якинрок боришди. Қарашса, деворга бу ернинг дорилфунун экани ёзиб қўйилган экан. Яхшибоев Ошнони ичкарига тортди. Ошно тисарилди, Яхшибоев яна тортди, хуллас, ичкарига судраб олиб кирди.

Уч-тўрт кун ўтиб, улар имтиҳон топширдилар. Аввал Яхшибоев ичкари кирди. Имтиҳон қилувчи муаллимлар: «Қофия нима?» деб сўрашди. Яхшибоев ўзи билганича жавоб берди, яъни Булдурукда эшитиб юрган «қофия»ларини қалаштириб ташлади:

*Қофияннга қоплаб урай,
Тандирингга тоблаб урай,
Чақ, дедим, чақмоқ, дедим...*

.....

Турган гапки, соддалик килиб, у ёғини ҳам айтди, кейин муаллимларнинг юзига дадил бокиб, уятли терманинг мудом такрорланувчи қаторини айтди: «Бунисига нима берасан?..» Ёшрок бир муаллим тушунмади. У Булдурукдаги «қофия»лардан хабарсизрок эди, шу боис, ғазаби кўзиб, кизариб-бўзариб, одобсиз йигитчани хайдаб чиқаришга чоғланиб турган ҳам эдики, ёнида ўтирган мўйсафид Яхшибоевнинг кимлигига кизикиб колди:

- Қасрдансиз, мулла йигит?
- Булдурукдан, – деди Яхшибоев.
- Мижозингиз иссиқдай-ку, – деб кулди мўйсафид.
- Бори шу, – деди Яхшибоев ковоғини солиб. – Булдурукдан кўчиб кетолмаймиз, учирик килаверманг.

Мўйсафид тагин илжайди, бир зум ўйланиб турди, кейин Яхшибоевни имтиҳон қилган ёш муаллимга юзланди:

– Нима қиламиз, Солижон ўғлим?
– Бўладиган суроби йўқ экан, устод.
– Бўлмайди. деб айтиш жуда осон. Укамизнинг савияси ин қадар.
Энди, мана шунақа уқаларнинг савиясини сал-пал юксалтирмасак,
сизу биз нега нон еб юрибмиз? Бу йигитга «уч» кўясиз, ўғлим.

– Бўлмайди, устод. Бу киши одобсиз экан.
– Бир гал гуноҳидан ўтинг. Солижон ўғлим. Майли, шу гал
марҳамат қилинг, Булдуруқдан ҳам битта чиқсин!..

Яхшибоев уларнинг гапини унчалик тушунмади. Лекин яхши-
ликка эканини сезди.

– Нима чиқади, домулло? – деб сўради. – Муаллим бўламизми?
Ёшроқ муаллим, мана, кўрдингизми бу галварсни, дегандай,
устозига зимдан бир қараб кўйди. Лекин мўйсафид аччиғланмади,
тагин мулойим жилмайди:

– Сиздан ким чиқиши ўзингизга боғлиқ, мулла йигит. Ажабмас-
ки, зўр одам бўлиб кетсангиз.

– Мен бир ўзим бўлмайман, домулло! – деди Яхшибоев, томдан
тараша тушгандай.

– Бу гапингиз тузук, ука, – деди ёш муаллим ҳам юмшаб. – Халқ
билан бирга бўлмоқчи эканингиз таҳсинга сазовор. Бу ёнга ҳам
шундай некбин бўлинг. Майли, сизга қарз тарикасида «уч» кўямиз
энди.

– Ошнамга-чи? – деб сўради Яхшибоев. Муаллимлар хангу
манг бўлиб қолдилар. Лекин Яхшибоев уларни ортиқча кийнаб
ўтирмади, шарт югуриб чиқиб, имтиҳон навбатини кутиб ўтирган
Ошнони етаклаб келди.

– Буям Булдуруқдан, – деди. – Чиқадиган бўлса, мана, иккита
чиқсин!

Муаллимларнинг ёшроғи тагин кизариб-бўзариб, лекин
мўйсафиди бу гал ҳам кенглик қилди:

– Офарин! – дея хитоб этди у. – Ростдан ҳам олижаноб йигит
экансиз, ука! Соддаликка келсак, буям фазилат, майли, бировлар
қулса қулар, лекин сиз асло қуюнманг!..

Яхшибоев ҳеч балони тушунмади. Эшитган сўзлари унинг
луғатида йўқ эди. Билган ҳикмати шу эдики, кишлоқда Ҳотам Шўро
тайинлаган гап: «Бир-бирингдан ажралмайсан, биринг не бўлсанг,

унинг хам шу... Ахил-инок бўлиб юрмасанг, икковингнинг хам энангни кўрсатаман!..»

Мўсафид муаллимнинг кўзи унг эди-ю, лекин ёши сал тихирлик қилиб олди. Ошнони ўтирғизиби, икки-уч савол берди. Ошно хам унчалик ёлчитмади. Лекин у «Гул ва Наврўз» достонини биларкан. Шундан бирор йигирма байтини баралла айтди. Ёш муаллим ийди, кейин Яхшибоевга зарда билан каради-да, Ошнонинг қоғозига «тўрт» қўйиб юборди.

Имтиҳондан хурсанд бўлиб чиқиб, тўғри карвонсаройга боришди. У ерда халфана ош тайёр экан. Ошно пулга пишиқрок эди, лекин хурсандчилик шарофатидан, липпасига туккан дунёсидан озгина чиқариб берди, Яхшибоев камини гўлдирди, хуллас, одамга ўхшаб, шаҳарга келганларидан бери биринчи бор ош еб, оғизлари ёғланиб, қўлга юкканини этикларининг қўнжларига суриб, дастурхондан турдилар. Кейин, чарчок билиниб, уйқу хумор қилиб, хавоси оғиррок хужрада, мусофирлар узунасига калашиб ётган жойга келиб, бир бурчакка чўзилдилар. Яхшибоев тезда ухлаб қолди. Ошнонинг уйқуси қочди. Жимгина ўйланиб ётаверди. Ахийри, қўнгли тўлиқди, хурракни ванг отаётган дўстини туртиб уйғотди. Яхшибоев бўралаб сўкинди, лекин кўзини очди.

– Назар, – деди Ошно овози титраб. – Сен мард йигитсан, ўлай агар, кирови жўра бўлса сендай хўроз бўлади, сен бўлмасанг, мени йўлда бўри еб кетарди!

– Емабди-ку, юрибсан-ку!.. – деб тўнғиллади Яхшибоев. – Ёт энди, уйқуни ҳаром қилма.

– Ҳаммаси – сен туфайли. – деди Ошно. Кўзларида нам кўринди. – Назар, мен буну унутмайман, жўра.

– Э, қўй, дунё оберамидинг!.. – деди Яхшибоев. Энди унинг хам уйқуси учган, кўзларини катта очиб ётарди. – Ишкилиб, Ҳотам Шўронинг ёнига шарманда бўлиб қайтиб бормадик-ку, шуниси ҳисоб-да, ошна.

– Сен билмайсан, Назар, лекин мен биламан... Раҳмат, оғайни. Анави ёш домулло чагоғрок экан, йиқитиб юборса нима қилардик? Лекин униси тузук...

– Раҳматингни ўшанга бориб айт. Афти мулла Ғаффорга ўхшар экан, сездингми?

– Кироати йук-ку?

– Кироат шарт эканми. Аммо-лекин жуда ухшаркан. Ким биледи, балки униям Низомбой деган ўгли бордир.

– Куйсанг-чи, Назар, домулло каёқдаю мулла Ғаффор кайда! Яхши одам экан, қўллаб юборди. Лекин мен... унутмайман, жура!..

– Куй шу гапингни... Ҳадеб айтаверасанми? – деди Яхшибоев ғаши келиб. – Урай десам, кишлокдошлигинг бор.

– Мени урма, жура. Биласан-ку, сенга ёмонлик тиламайман.

– Овора бўлмай кўякол, – деди Яхшибоев беписанд кулиб. – Ёмонлик тилаганингда қўлингдан нима келарди!

– Йук. келади, – деди Ошно. – Сен билмайсан, одамзоднинг қулидан хар бало келади. Лекин мен сенга ёмонлик тиламайман. Бундан бу ёғгаям... ҳеч ёмонлик қилмайман. Айт, қасам ичайми, айт?..

Яхшибоев чордана қуриб ўтирди. Ошнонинг феълига ғаши келди, мазахомуз илжайиб сўзлади:

– Майли, кани, бир онт ич, кўрайлик!..

Ошно онт ичди. Отасини, онасини, уйда қолган учта укасию иккита синглисини уртага қўйиб онт ичди. «Қиёматли ошно бўламан, ўз дардимни қўйиб, сенинг дардингни оламан», деб онт ичди. Яхшибоев яна бир зум қараб турди, сўнг бирдан феъли айниди:

– Эзмаланма, ёт энди! – деб жеркиди. – Лекин эслаб қуй, онт ичган – сен, мен сенга қасам бермадим!..

Ошно индамади. Унга Яхшибоевнинг ҳам онт ичиши шарт эмасдай туюлди. Шунча оқибат кўрсатган одам, энди бу ёғига панд берармиди, деб ўйлади. Аммо Яхшибоевнинг дилида ўзга ўй эди. Бу бир лапашанг бўлса, деб хаёл қиларди у, оғзига кесак қаласанг – увоғи турмайди, майли, бу гал бир амаллаб ўтиб кетдик, анави мулла Ғаффор домулло ёрдам қилди, лекин эртага нима бўлади, индингачи? Бу бир юрган дардисар-ку? Товонига қолмасам бўлгани эди. Э, шуни менга етовга берган Ҳотам Шўрониям!..

Яхшибоев кўрсрок бир гап айтмоқчи бўлиб, Ошнога қаради. Лекин у энди уйкуга кетган, масъум гўдақлардай илжайиб, ширин тушлар қуриб ётарди.

Бемор

Кеча бадантарбиячи аёл келган эди. Тим кўк шимда, ошпоқ майкада, кўп ёкимтой, кўп хушбичим, келиб, қўлгиғидаги бўйрага ўхшаган аллабало гиламчасини ёзиб, думалаб, ўмбалок ошиб, ўтириб, туриб, белларини айлантриб, думбаларини диркилла-тиб... машқ кўрсатди. Кейин айтдики, ўрток Яхшибоев, энди сиз ҳам туринг. Яхшибоев унинг коматига караб, ёшлик ғайрати ан-дак жўшган, туришга иштиёки уйғонган эди, лекин сал ноз килди, инкиллаброк жойидан кўзгалди. Энди манави наматчага ётинг, деб буюрди аёл. Яхшибоев наматчага чўзилди. Кейин машқ бошланди. Оёқларини беш-олти марта тиззадан буккан бўлиб, сўнг ялинди: кўйинг, кизим, кекса одамни овора килманг, шармандаликнинг ўзи бу. Бадантарбиячи аёл кўнмади: бас, ўрток Яхшибоев, ўн кун шалпайиб ётганингиз етар, энди туриб машқ киладиган бўласиз, ўшанда ҳар қандай касаллик ҳам минг чакирим нарига қочади. Э, йўқ, деди Яхшибоев, мен касал эмасман, шунчаки... ремонт... Соғ одамга машқ янада фойдалирок, деди аёл.

Хуллас, умрида килмаган ишини қилиб, бадантарбиячи раҳбарлигида, белларини кимирлатиб, тиззаларини букиб, ўтириб, туриб, бирор ўн дақиқа машқ бажарди. Аёл меҳрибонгина экан. Ҳаммомсочикни олиб, Яхшибоевнинг терларини артди, сўнг ўрнига яхшилаб ётқизиб қўйди. Эртага яна келаман, дея ваъда берди.

У кетгач, Яхшибоев ўзича, не балоларга қолдим, деб хаёл сурмокчи, кулмокчи бўлди. Лекин машқ асносида ҳолдан тойган экан, куларга ҳоли келмади. Шу ётганича ухлаб қолди. Эмлашга келган ҳамширага ҳам эътибор бермади. Чим этган оғрикни сезар-сезмас, яна ухлаб қолди. Тушга якин тиникиб уйғонди. Шунда ҳам жойидан туришга эринди. Ширин-ширин хомуза тортди. Э, мана, ҳақиқат қайда, деб ўйлади, энди машқ қиларканмиз, турган-битгани роҳат!..

Эрталабки машқ сабаб, кечаги куннинг ўтгани ҳам сезилмади. Уни бардам кўрган оқсоч профессор ҳам ажабланган бўлди: яхши-ликка, ўрток Яхшибоев, билсам, сал олдинроқ юборардим!.. Яхши-боев шамани тушунди, лекин тушунмаганга олди. Шу, профессор, –

деди, – колган умримизни роҳат-фароғатда ўтказмоқчимиз, тарбия қиладиган бадан бўлмасаям, бадантарбия фойдали бўларкан.

Тунда ҳам яхши ухлади. Босириксиз, тахликаю қайғудан холи, нукул ёшлигини туш кўриб чиқди. Гуё оқ бедов миниб, қайгадир узок сафарга чиққан эмишу ортидан Ошно эргашиб, мениям олиб кет. жура, деб ялинаётган эмиш... Одатда у кўрган гушларини ўша захотиёк унутиб юборарди, лекин буниси уйғонган чоғида ҳам аниқ-таниқ эсида турарди. Оқ отни некликка йўйиб, Ошнони эслаб, кўнгли фахрга тўлди. Рост-да, деб ўйлади, ўша оқ тулпор минган ўғлон бўлмаса, Ошно қайга ҳам борарди!..

Атай совук сувда ювинди, соқолини киртишлаб, яна совук сувга юзини чайди. Дадил тортди. Кеча шогирдлари келтирган тайёр кўлёмаларга кўз югуртирди, ўзига ёкмаган жойларига савол аломатлари қўйди, сўнг биринчи бетига муҳаррирнинг номини битиб: «Ҳали хомроқ, билимдон укаларимиз яна бир марта жиддийроқ қараб чиқишса...» деб ёзди, имзо чекди.

Эшик очилиб, остонада патнис кўтарган қиз кўринди:

– Нонушта опкелувдим, домлажон.

– Йўқ, қизим, – деди Яхшибоев. – Мен ҳали оёқдан қолганим йўқ, эл қатори ошхонага бориб ейман.

Овқат ташийдиган қиз хиёл ажабланди, негаки, шу кунга қадар Яхшибоев палатага овқат келтиришларини талаб қиларди, бугун эса... Ҳар қалай, у эътироз билдирмади – бу муборак масканда беморларга эътироз билдириш расм эмасди.

– Майли, домлажон... – дедию патнисини кўтариб чиқди.

Яхшибоев пўримгина кийиниб, юзига фаранги атирдан озгина пурқаб, палатадан чиқди. Ошхона йўлакнинг чап учида эди. Тамадди қилаётган бир-икки таниш бемор уни кўриб, беихтиёр ўринларидан туришди. Салом беришди.

– Баҳузур, баҳузур, – дея миннатдорлик билдирди Яхшибоев. – Ош бўлсин...

Тақлифу мулозаматларни сезмаган бўлиб, атай нотаниш бир кампирнинг столига бориб ўтирди. Ҳарна, бунда гап-сўз камроқ бўлади, чалғимайсан, кўнгил ўзи тиникиб турибди, ажабмаски, хонага қайтиб, бирор тузукроқ нарса ёзса...

Дастурхонга тортилган неъматлар сархил – бири биридан тотлироқ эди. Аммо Яхшибоев нафсини тийди; одам деган сал очроқ

юргани маъкул, ушанда иш унади. Каршисида ўтириб майда кавшанаётган кампирга зўр иштаха тилаб, палатага қайтди. Стол ёнига ўтиб, қулига қалам олди. Бир-икки жумла тизди-ю, ўзига ёкмади. Кеча кўргани келган бир муҳаррир газетасига мақола сўраган эди. Лекин мақола дегани бир кунлик нарса. тезда унут бўлади. Мақола ёзиш шарт эмас, балки, узларни ёзиб, кейин имзога келтиришар?.. Шуниси аниқроқ. Қолаверса, муҳаррир ҳам, ўзингиз ёзиб беринг, деб айтгани йўқ, бизгаям қатнашсангиз, оксокол, деди, битта зўр мақола уюштирсак... Демак, уюштирилади. Жон куйдириб ўтиришга арзимайди. Дарров унут бўлмайдиган нарсаларга қўл уриш керак, дейлик, хотиралар. Хотира деганлари аслида ғийбатнинг бир тури, кимса йўқки, бировларнинг икир-чикирларига қизикмаса. Ёзсам нима кийти, деб ўйлади Яхшибоев, ахир, кўпни кўрганман; не-не одамларнинг суҳбатларида бўлганман; не-не зотларни сўнгги йўлга узатиб қўйганман; кўпларининг қабрлари устида сўз айтганман, шулардан бирини олсам-чи? Дейлик, дўстим Шарифни, гўринг нурга тўлгур Шарифни? Йўқ, уни ёзиш кийинроқ. Кейин унинг қабри устида гапирганимни эслолмайман. Ҳа, тўғри, у пайтда мен узоқда эдим, Булдуруқда, колхознинг боғида, тузукроқ мондимаган дарахтлар тагида, сўрида, девзира ош устида. Қолаверса, гўринг нурга тўлгур Шарифдан тузукроқ латифа қолгани ҳам йўқ. Биттаси борки, урушдан сал аввал Германия ҳақида мақола ёзган, дарвоқе, унда Германия эмасди, Олмония эди, ҳуллас, дўстимиз мақолани ёзган, мақола газетда сонма-сон чика бошлаган, лекин шу орада ўртоқ Молотов билан анави аблах Риббентроп деганлари учрашгану гўринг нурга тўлгур Шариф газет муҳарририга телефон қилган: шу мақолани тўхтатиб турсак тузук. Нега, деб ажабланган бечора муҳаррир, чиқаверсин-да? Йўқ, деган гўринг нурга тўлгур дўстимиз Шариф, сал тўхтатиб турайлик, айни пайтда чикса, икки давлатнинг ўзаро муносабатларига салбий таъсир қилиши мумкин...

Ўша муҳаррир бечора (энди қайтиш қилиб кетди) шу гапни айтиб, думалаб-думалаб куларди. Ростдан ҳам, латифа анча тузукдай, лекин, минг афсуски, у бор-йўғи газетчиларни қулдиришга ярайди, холос. Қайтага, марҳумнинг ўлиmidан бир ҳафта бурун эмлагани келган ҳамшира қизга тегажоклик қилганини ёзган дурустроқ. Ҳарна, недир ҳақиқат бор бунда. Лоақал, гўринг нурга тўлгур дўстимиз Шарифнинг табиатини ифода эта олади. Асли шуни батафсилроқ

ёзса зўр чикарди, лекин айни орзу жуда бемаъни, барибир босиб чикаришмайди, негаки, хотира деганлари мукаддас нарса, хар холда, шундай бир акида бордай, умуман, гўринг нурга тулгур дўстимиз Шариф унчалик ҳам ёмон йигит эмасди, кўрқоклиги бор эдики, ботирлик билан аралаш; олим эдики, нукул аёллардан шогирд танларди; боши очикларини бирдан ишга оларди; боши боғлиқларини сал уйлаб, мулоҳаза қилиб, аввал эрини кўриб, эрнинг кучини ёки мавкенни чўтлаб-чамалаб... Чўту чамада янглишмасди ҳисоб. Йўғ-э, бир гал янглишган. Дарвоқе, гўринг нурга тулгур Шарифдан қолган ягона латифа аслида шу, боягиси ҳисобмас, лекин, боз минг афсуски, бунисини ҳам ёзиб бўлмайди. Айтишларича, ўшанда шогирд хотиннинг эри тўполон қилибди, аввалдан ажрашгиси бор экан чоғи, хотинни судга берибди, айблабдики, бу – хотинмас, бориб турган манжалаки, бошка одам қуригандай, устози билан дон олишадди! Ўшанда жанжал судга оширилди-ю, тузукрок ажримсиз қолиб кетди, дўстимиз Шариф чакқонлик қилди, дўхтирларга кўриниб, «...ушбуни кўрсатувчи шахснинг аёлларга тоби йўқ», деган мазмунда қоғоз келтирди. Сўнг бирор ой касалхонага ётиб олди, кўргали борсак ҳам жойидан турмасди, нукул беҳолликдан шикоят қиларди. Хайриятки, жанжал тез орада босди-босди бўлиб кетди. Шариф касалхонадан чиқди, тузалдим, дея дўстларга хабар етказди, лекин ўшандан сўнг, то ўлимига қадар, «ётса турмас» деган лақабдан қутулолмади.

Дўстимиз Шарифнинг беморлиги бизга тузуккина хангома эди. Уни кўргали бормаган одам қолмаган эди, ҳисоб. Биргина хотини боргани йўқ. Қаттиқрок аразлаган чоғи, ўлсин, керак бўлса ўзи келади, деб айтган экан. Турган гапки, дўстимиз Шариф уйига қайтиб борди, тазарру қилди. Хотини жуда раҳмдил эди, қолаверса, унинг ҳам андақ олималиги бор эдики, бир вақтлар китобча ёзиб, «Оила – мисли кўрғон, бу кўрғон деворлари метин бўлсин, қўйди-чиқдиларнинг олдини олайлик», дея қаттиқ ташвиқот қилган эди. Эҳтимолки, ўша сўзлари боис, гўринг нурга тулгур дўстимиз Шарифдан ажралиб кетолмади. Ўша воқеалар сабаб бўлиб, дўстимиз Шарифнинг рафикаси ҳам «етти ўлчаб, бир кес» деган ғалати ва узундан-узук лақаб олган эди.

Умуман, тирик жон борки, лақаби ўзи билан. Афсуски, мен ўзимнинг лақабимни билмайман. Бир маҳаллар «қорақош» деган

лакаб куйишувди, лекин унга магазиннинг елими суртилган эканми, ҳеч ёпишмади-ёпишмади. Сал-пал занчалишроқ бўлсам, балки айни сўздан оғринардим, аммо, минг қатла шукрки, қадди-бастимиз тузук, куч-қувватдан ҳам қисмаган, қолаверса, овозимиз ҳам гавдага яраша – хуллас, лакаб сира ёпишмади, кейинроқ, кош-пош дегани сал барокланиб, бир чеккадан оқардию лакабқаш чиранмачокларнинг бутун тоат-ибодатлари сарик чақа бўлди. Аммо, сезаманки, недир ўзим билмаган лакабим бордай. Баъзида суҳбатдошларимнинг лаблари жийрилганига кўзим тушиб қолади, тек турганларида айниқса сезилади, лекин – у лакаб не, ким тўкиган?.. Балки буни билиш насиб этмас? Ахир, Ошно ўзининг лақаби «Ошно» эканини билмайдикун? Шунақа нарсаларни билавериш жудаям шартми?..

Яхшибоев толиқди. Бугун ёзолмаслигини ҳам сезди. Бир хаёли телефонни тиззага олиш бўлди, лекин кўнғирок қиладиган жой ҳам йўқ ҳисоби. Тўғри, бирортасига сим қоқиш мумкин, чўчитиш мумкин, лекин тинчгина ишлаб юрган бандаларнинг оромини бузиб нима қилади? Барибир латифа чикмайди. Ўтган кунги латифадан ўтказиброк яна бирор нарса тўкиши даргумон. Аммо ўша латифа ёмон чикмади. Чошгоҳ пайти эди, шарт трубкани кўтардию айтди: «Болам, анави Чоршанби деганинг бўлмағур бола экан!» «Қайси Чоршанби?» деб сўради трубка. «Анави, очерк бўлимингда ишлайдиган бола-да...» «Э, Соибжон демайсиэми, устоз?» «Барибир эмасми!..» «Шундайку-я, лекин у Чоршанби эмас-да... Нега бунчалар қахрингиз келди, устоз?» «Бўлмағур бола экан, менинг мақоламни ёмон ёзибди...» Трубка жим бўлиб қолди. Яхшибоев сездики, уни қафт билан тўсишди. Зум ўтиб, қафт кўтарилди, сунъийроқ йўтал овози эшитилди: «Узр, устоз, сал шамоллаб қолибман...» «Тезроқ тузалиб кет, болам, соғайиб чиксам, уйга бир келасан, икков яхшилаб товукхўрлик қиламиз». Яна йўтал овози эшитилди. Яхшибоев мамнун бўлди: «Майли, болам, сув-пув ичиб, кейин кўнғирок қиларсан, лекин ўзингни эҳтиёт қил!..»

Шу, холос. Айни чоғда давраларда латифа кезиб юргани аниқ: «Ҳа, нима? Соибжон ёмон! Нега ёмон? Яхшибоевнинг мақоласини ёмон ёзибди!» Аслини олганда, ўша йигит унчалик ёмонмас, саводлигина, одоби жойида, мақоласи ҳам тузук, лекин латифага зориқиб турганингдан кейин... қийин-да! Латифа ким яхшию ким ёмон деб танлаб ўтирадимиз! Лекин Соибжон ростдан ҳам одобли

йигит. Одоблики, ўзи ёзган мақоланинг хақини ҳам менинг номимга жўнатади. Энди пулини ўзига бериш керак, йўкса, кўнгли чўқади. Латифа унга озгина шуҳрат келтириши тайин, лекин бу болалар сал инжиқроқ, ҳазилнинг кадрига етмайди, тушунмайдики, мен ўлсам, номим қолса, тўкиган латифам қолса, табиийки, ўша латифага кўшилиб, унинг ҳам номи қолади. Шу маънода Чоршанби тузук, Чоршанби жуда пухта, у ўзидан латифа қолмаслигини яхши билди, шу боис, сарқит латифаларга кўшилишдан ҳазар қилмайди. Булар эса, ўлгудай димоғдор, бошлари булут ортида, кўзларини туман босганки, танасининг пастки қисми яланғоч эканини пайқамайди ҳам, яъники, иштонсиз... Сенга ким Яхшибоевнинг номидан мақола ёзгин, деб айтиб эди, чида энди! Ҳа, муҳарриринг буюрдими, муҳарриригдан кўркдингми? Ҳолинг шу экан, зардага не ҳожат? Ахир, муҳаррир ҳам одам, сен ундан чўчигандай, у бечора ҳам бировлардан, дейлик, Яхшибоевдан чўчийди, унияш тушунмиш керак. Хўш, ишни қилган қарнайчи-ю, бу ёқда сурнайчи Яхшибоев балого қолсинми? Лоқал қулинига руҳсат беринглар энди!.. Фақир Яхшибоев ҳам бир яйрасин! Ахир, сенлар учун идея муҳим эмасми? Ўша идеяни Яхшибоевнинг номидан сотганигдан кейин, энди номи бозорга чиққан банданинг ҳам нозу фироғига чидаш керак-да. Қараб туринглар, ҳали фақир Яхшибоев латифанинг зўрларини тўқийди. Ҳар латифаларки, Искандару Доролар... чангаллаб қолади!

Яхшибоевнинг қайфияти анча ўнгланди, кўнгли озгина сайр туседи. Эгнига касалхонанинг янги момик халатини олиб (бу азиз масканда охорсиз кийимнинг ўзи бўлмасди), аждар шакли туширилган ҳассасини олиб, олган баробарида уни совға қилган Равилбой деган шогирдини эслаб («асло бунга кунингиз қолмасин, устоз, лекин ҳашамга олиб юрсангиз тузук»), хонадан чиқиб, лифтга миниб, ахийри кенг ховлига қадам қўйди.

Ҳаво очик эди. Тафти ҳам дурустгина, дарахтларнинг барглари бут, йўлақлар супуриб-сидирилган, сув сепилган... Бино олдидаги чоғроқ гулзор атрофига қўйилган харрақларда уч-тўрт бемор танларини офтобга тоблаб ўтирибди. Бири ўрнидан туриб, таъзим қилди. Яхшибоев уни дарров таниди – номи тушган фелъетонни ушлаб қолувди. Ўша фелъетон чикса борми, бу бечора анча йирок жойларга кетарди. Мана, яқинда юрибди, таъзим қиляпти. Сал-пал ўсган

кўринадди. Ҳар ҳолда, аввалги чоғи билан касал бўлса, бу жойларга тушолмаслиги аниқ эди.

Яхшибоевнинг кўнгли ғаш бўлди. Касалхонада танишлар бўлмагани маъқул, соғлиқдан шикоят қилавериш, нақ жонингни олади.

Рупарадан бир кучок гул кўтариб келаётган хамшира киз унга битта атиргул узатди:

– Тезроқ соғайиб кетинг, домлажон!

– Раҳмат, кизим.

Чўчиб турди, ҳозир бирор китобдан гурунг бошлайди, деб ўйлади. Йўқ, хайрият, хамшира тезда нари кетди; у Яхшибоевни танимас эди, гулни ҳам шунчаки беморга узатган эди. Балли, отасига раҳмат, умуман, шу масканини ўйлаб топган одамларга минг бора қуллук, дардингга қулок тутишади, лаззатли таомлар беришади, хаттоки, бутунлай нотаниш бўй кизлар қўлларингга атиргул тутказиб қўйишади. Яхши-да, ўртоқ Яхшибоев!..

Олмазорга етганида кимдир ортидан қувиб етди. Оҳиста қайрилиб, таъкибчининг ҳаллослаб турганини кўрди.

– Телефонми? – деб сўради.

Уни қувиб етган кишининг ёши қирқларда эди, бичими кишлоқ тарафлардан, бечора сал довираб қолди:

– Узр, домлажон... Безовта қилдим... Суратингизни кўриб юрардик, лекин дарров таниёлмабман... Мана, дийдорингиз насиб этди.

– Қаерлардан сўраймиз?

– Узоқдан, домлажон, жануб томонлардан. Аммо-лекин, баҳаво жойлар. Сиздек улуғ одамни кўрмоқ орзуимиз эди, мана, орзуимизга етдик...

Яхшибоев ичида ғижинди. Намунча культурний бўлмаса, деб ўйлади, ўзи билмаган сўзларни айтади-я!.. Дарвоқе, бу сўзларни билади, лекин айтадиган мавриду жой топмаган, энди айтса бўлаверади, мени кўрди, менга айтса бўлади. Худойим, ёзиғим не эди!..

– Колхозда раис бўлсангиз кераг-а? – деди у эрмаклаб.

– Топдингиз! – деди мухлис шодланиб. – Икки йилча бўлди. Халкимиз ҳеч қўймади. Қўймагандан кейин... иложимиз қанча. Аммо-лекин, анча иш қилдик, кишлоққа сув келтирдик, иккита олижаноб молхона қурдик.

Яхшибоевнинг баттар ғаши келди, лекин кўрс гапиришдан ўзини тийди, атай ижиклаб сўради:

– Бу, дейман, олижаноб молхонадаги сигирларнинг зотлари ҳам олижанобми?

– Зотиям олижаноб! — дея хитоб килди мухлис. — Қозоғистондан ўзим опкелдим. У тарафлар анча салкин экан, сал тобимиз кочди. Соғлиқни ўйлаб, бу тарафларга ташриф буюрдик.

Ол-а, деди Яхшибоев ичида, сен ўзинг кимсанки, ташриф буюрсанг! Йўқ, бунням айбситиб бўлмайди, телевизор-пелевизорга чикадиган хотин шоирлардан ўрганган чиқар. У мухлисига кизиксиниб каради. Мухлис эса, парвойи палак, сўзини давом эттирди:

– Мана, бир кўрган – таниш, икки кўрган – билиш... Энди, биз тарафларга ҳам кадамингизни ранжида килсангиз, домлажон. Аммо лекин, жуда баҳаво жойлар, айникса, баҳор фаслида зўр бўлади!

– Хўп, хўп, албатта кадамимизни ранжида киламиз.

Раиснинг гаплари Яхшибоевга хуш ёқа бошлади. Уни гаптириб кўйиб, ўзи секин кулок тутди, кулок тутгани баробар боғ турига караб бораверди. Раис соддагина йигит экан, гаплари баландпарвоз-у, лекин тушунса бўлади: хотини бор; боласи – бешта; отаси тирик, онаси ўлган, чамаси, отаси уйлантирасан, деб гаранг килади; колхози бадавлатгина, лекин бадавлатлиги у туфайли эмас, эски раис туфайли; раҳматли зўр одам эди, ўзиям емасди, ўзгагаям едирмасди; ордени йўқ эди-ю, лекин медаллари бир талай. Бировга бўйин эгмаган, бировларнинг бўйинини ҳам қайирмаган, бошқалар ҳаволаниб, ховликиб, кўша-кўша ховли куриб, ҳар шаҳардан биттадан ўйнаш орттириб, пул жониворни чамадонлаб совурган пайтлари ҳам, у ўша ўтгизинчи йиллардан қолган эски кителини елкасига илиб юраверган. Энди қолхоз эгасиз қолди, янги раис бўлмиш мухлис хали ёш, тажрибаси йўқ, агрономликка ўкиб келиб, уч йилча ишлаган, холос. Бу ёғи қанд касалига чалинди; бемаъни касал экан, айтишларича, соппа-соғ одам ҳам ёмонрок кўркса, бас, чиппа ёпишиб оларкан; янги раиснинг кўркқани рост, бултур пахта плани учма-уч бўлди; битта-иккитаси, ана, кўшнилари сотиб ол, пулини мукофотдан коплаб юборасан, деб кутқу солди, лекин мухлис бу ишни килолмади, кўркди; бировни ота деб, бировни ака деб – хуллас, қолхозчиларни алдаб-сулдаб, ўз қучлари билан, учинчи сорту

гўртинчи сорт килиб бўлса-да, бир амаллаб планни бир жойга етказишди, лекин ўшанда ёмон кўрқкани боис, мана, кандга чалинди, биладиган одамлар шу касалхонани айтишди, сабабки, пора-мора сўрамас экан; ноилож, бу азим шаҳарга келиб, кагтарок одамларга ялиниб, ахийри йўлланма олди.

Раис дардини гапиргани сайин жўнлашиб, туппа-тузук одамга айланди-колди.

– Касални тузатинг-у, бошқа бу ёкларга келманг, – дея маслаҳат берди Яхшибоев. – Ўрганиб колсангиз ёмон бўлади.

– Э, ўзимиздаям шу ният, домлажон, – деди раис. – Тузалиб олай, қайтиб қорани кўрсатмаймиз. Лекин, бизники курук манзират эмас, домлажон, чин кўнгилдан айтдик, адресни колдирсак, бир меҳмон бўп борасиз.

– Насиб этса, – деди Яхшибоев. – Бу ерлардан эсон-омон чиксак.

– Э, сизки шу гапни айтгандан кейин... – дея ранжиди раис. – Қаранг, домлажон, мендан зўрроксиз, кирчиллама йигитсиз!..

– Гап-да, укажон, – деди Яхшибоев сўлиш олиб. – Отингиз нимайди?

– Чорибой, – деди раис. – Фамилиямиз – Маматкулов.

– Энди, Чорибой ука Маматкулов, агар оламан деса, ёш-пошга қараб ўтирмайди. Бир гап бор-ку, кирчиллама кирк ёшда кирчинидан кийилди?..

– Бу гап ўз йўлига, домлажон, – деди Маматкулов. – Лекин бизнинг уйдан бир пиёла чой ичиб келасиз. Бошқа нарса ваъда қилмайман, битта дўппи кийгизиб, битта тўн ёпаман, холос.

– Мен бўлсам, колхознинг ярмини елкамга кўтартириб юборасизми, деб ўйлабман! – дея ҳазиллашди Яхшибоев.

Раис қизаринди.

– Йўғ-э, домлажон, – деди. – Биз ҳали у даражага етганимиз йўқ. Кейин одамларимиз ҳам пухтагина, раҳматли раисимиз шунга ўргатиб кетган экан, сал нарсага Москвага югуради.

– Москвага югурмайдиган қилиш керак-да.

Раис Яхшибоевнинг гапларини тузукрок тушунмади, бир муддат анграйиб турди.

– Айтмоқчиманки, барча муаммоларни биз ўзимиз ҳал қилишимиз керак, – дея изох берди Яхшибоев. – Ахир, пойтахтдаги раҳбариятнинг биздан бошқа ташвишлари ҳам кўпдир? Адолат

булмоғи керак, Чорибой ука. Уша адолатни сизу биз урнатмасак, халкимиз албатта бошқа ёқдан – Тошкенту Москвадан ахтаради-да.

– Аммо-лекин койилман, домлажон! – деди Маматкулов хаяжонланиб. – Шу гапларни бизнинг колхозда ҳам айтсангиз зур буларди. Одамларни бирпасда йиғнаймиз, радиоузелимиз бор, улар бир йиғналиб келса-да, сиздек улуғ одамнинг гапларини ўз кулоғи билан эшитса. Шунинг ўзи бир йиллик планга етадиган ғайрат беради-да, аммо-лекин!..

– Бўпти, укажон!

– Сиз мени, телевизор-пелевизорда кўриб юргану энди келиб ёпишяпти, деб уйламанг, домлажон. Газетдаям кўп ўкиймиз. Узимиз унта газетга обунамиз, хотиндаям тўрт-бештаси бор, буёғи болалар ҳам «Гулхан»у «Гунча» ўкийдиган бўп колган. Ана, қайси куниям битта мақолангиз чиқди. «Пахта терайдиган мошиннинг зўрлари бор, лекин чикмаяпти», деб ёзибсиз. Агар сиз ёзмасангиз, бизга ўхшаган нодонлар, э, бори шу экан-да, деб юрайдик-да? Энди бўлса, домлажон, уша зуридан берасизлар, деб талаб қилаверамиз.

Яхшибоев, мақолани узим эмас, шогиртларим ёзган, деб айтмоқчи бўлди. Лекин ийманди. Ёнидаги содда-баёв йиғитни ёзувчиликту газетчиликнинг ёкимсиз икир-чикирларини айтиб ранжитгиси келмади.

– Энди, сизга яна бир маслаҳат чикиб қолди. Маматкулов укажон, – деди Яхшибоев. – Мен билан ўзингизнинг шевангизда гаплашсангиз. Бизлардаям андак бор, ўзимиз жўкчи бўлмасак ҳам, хар холда, ҳамсояларимиз жўкчи бўлган. Булдурукнинг гирд тевараги кўнғирот эди. Биргина биз барлос уруғидан. Албатта, уруғ деганимиз жуда эски, жуда шартли ва колоқ тушунча, лекин айни атама колган экан – бизда на илож?

– Энди, домлажон, бизлар жудаям ўтиб кетган жўкчимизки, у ёк-бу ёғи йўк, – деди Маматкулов хижолат чекиб. – Гапирсам тушунмайсизми деб кўркаман.

– Кўрқманг, – деди Яхшибоев. – Вақт топиб, бизнинг палатага ҳам қиринг, гурунглашамиз. Палатамиз гўртинчи каватда, йўлакнинг энг тўрида.

– Тўр тарафларга бизларни кўярмикан? – деди Маматкулов.

– Э ука, сиз қайси мамлакатдан келгансиз ўзи? – деб кулди Яхшибоев. – Албатта қўяди. Навбатчи ҳамширага айтинг, Яхшибоев қариндошимни кўрмоқчиман, денг.

– Ҳаддимиз сиғмайди-да, домлажон.

– Дадилроқ бўлиш керак, Чорибой. Бунақада қахрамон бўлолмай қоласиз, ука.

Яхшибоев уни нега таклиф қилганини аввалига ўзи ҳам тушунмади. Кейин англадики, сал далда бергиси келган экан. Раис йигит дўлворгина кўринади, ажабмаски, ишлари юришиб кетса. Салгина кийналади, албатта. Биринчидан, бодиликни ташлаши керак, хусусан, анави ташриф буюришлару қадам ранжидаларни. Одам деган сал жўнроқ гапириши керак. Иккинчидан, уяту ийманиш масаласи. Бунда ибo билан бодилик чатишиб кетган экан ўзи. Бир ёқда ибo-ю, нариги ёқда маҳмаданалик қилиб турса, ҳеч қимга ёқмайди, баски, бир умр рўшнолик кўрмай ўтади.

Яхшибоев маслаҳатини кўчада эканида айтса ҳам бўларди-ю, лекин кўчада айтилган гап қулоқда турмайди, номига яраша – шунчаки кўчагап бўлиб қолаверади. Ва аксинча, суҳбатни хонага кўчирсангиз, унда жўнгина маслаҳат ҳам х о с гапга айланади, залвори ошади, агар бунга дўлвор раиснинг ихлосини ҳам зарб этсак, унда нархи тиллога тенг бўлди деяверинг! Қарабсизки, яна бир афсона тайёр. Бирор ўтгиз йил ўтиб, дўлвор раис шуҳрат топадию соннинг одамнинг оғзини ланг очдириб қўйиб ҳикоя қилади: ёш эдик, гўр эдик, ишнинг кўзини билмас эдик, лекин тақдирнинг ўнглигини қарангки, бир қуни иттифоқо қимсан Назар ота Яхшибоевнинг суҳбатига мушарраф бўлдик, у киши бизга айтдиларки...

Шуларни ўйларкан, Яхшибоев яйраб кетди. Майли-да, деб ҳаёл қилди, у замонларда суяқларимиз ерда чириб ётиши тайин гап, лекин одамзод кўзи очиклигида таскин топгани ҳам ёмонмас-ку, ҳозирча, баҳарнав, тирик юрибмиз-ку!..

Маматқуловда шумлик йўқ, деб ўйлади, мисоли лойдай юмшоқ, пишитиб, истаган шаклга киритса бўлади. Хоҳланг – кўза, хоҳланг – хум, хоҳланг – чирокпоя. Во дариғки, қулолнинг ёши ўтиброк қолди, меҳнатининг ҳузурини ёлчителиб кўролмайди.

Ахир, анави Тўпоридан кўра (у ўзи марҳамат кўрсатган кишилардан бирини эслади), манави дўлвор йигит дурустроқ эмасми? Тўпори аслида шум, пихини ёрган, туллакки, нарёғи йўқ, лекин атай ўзини содда тутади, тўпорилиги бизга ёқшини сезади, менга, Ошнога, айникса – Ошнога!.. Бечора Ошно, ўзининг ориф эканини англамоқ унга қанчалар завқ беради! Ҳеч балони сезмайди,



оёғи чалишмагани билан, барибир маст, ғирт маст, бошида нукул болари ғунғиллайди, димоғида нукул бодом гулининг хиди, билмайдики, унинг ўзи андак ачиниб, андак мазахлаб турган Тўпори аслида жамики ориф одамларнинг устидан куляпти. Афсуски, бу гапларни энди айтиб бўлмайди, Ошно энди бу гапларни эшитмайди, агар эшитса борми, Ўртақўрғондаги ғариб карвонсарой хужрасида йиғлаб туриб, отасию онасини, учта укасию иккита синглисини ўртага қўйиб ичган онтини унутиб юборади. Ўйлаки, унда Яхшибоев ҳам йўк. Унда Яхшибоев йитади, унут бўлади!..

Бирдан вужудини қаҳр камради. Лекин бу туйғуда куч йўк эди, ожиз эди, ғариб эди, бенаво... Юраги ёмон бўлди. Маматқуловнинг билагига таяниб, чеккароқдаги харрак устига чўкди.

– Қарилик ёмон, Чорибой ука, – деди у ўксиниб. – Ёшликда хаяжон зўр, куч ундан ҳам зўрроқ, лекин қариганда ёлғизгина хаяжоннинг ўзи коларкан. Хаяжоннинг бир ўзи ёмон нарса, хаяжонни ёлғизлатиб бўлмайди, Чорибой ука, юрак чидаш беролмайди.

– Дўхтир қақрайми, домлажон?

– Қеракмас, – деб бош чайкади Яхшибоев, – Малол келмаса, тўннинг киссасидан дори олиб берсангиз.

Маматқулов халат чўнтагидан дори олиб берди. Яхшибоев дорини шимиб, бошини сал орқага ташлади.

– Чўчиманг, – деди тепага караганча, – ҳозир ўтиб кетади. Энди сиз борақолинг, Чорибой. Мен андак ёлғиз ўтирай.

– Қандай бўларкин, домлажон?

– Э, шунгаям ваҳимами, – деди Яхшибоев. – Ҳозир отдай бўп кетаман.

– Дўхтирларга айтай...

– Мени хафа қилмоқчимисиз? – деди Яхшибоев унга тик боқиб. – Боринг энди, ука. Эртага гаплашамиз.

Маматқулов недир эътироз қилмоқчи бўлди, лекин ботинмади, ноилож, бир-бир босиб нари кета бошлади. Яхшибоев сал тинчланди. Тузук йигит экан, деб ўйлади, энди умр ўтиброк қолди, бўлмаса, шунақа йигитларни сал қўллаб юборилса зиён қилмасди. Қўлимдан келадигани – биргина бориш. Адресини берса, борсам, катталарига кўриниш берсам, буниям икки-уч кун ёнимда олиб юрсам, тузукрок ишларини икки оғиз мактаган бўлсам... шунинг ўзи кифоя эмасми? Яхшибоевнинг назари тушгани ёмонми? Борсам, нақ киёмат бўп ке-

тар! Ҳа, кимсан Яхшибоев, ўртоқ Яхшибоев, Ошнонинг ошноси!.. Бу нодонлар аслида бу ошноликнинг нақадар омонат эканини тасаввур ҳам қилишмайди. Тасаввур қилишлари шарт ҳам эмас. Ахир, Ўртақўрғондаги ғариб қарвонсаройда, қоронғи хужрада битга ем бўлиб, Булдуруқдаги кулбасини соғиниб. тик этган товушдан юраги минг бир ағдарилиб ётган бир йигитча беҳосдан ичиб қўйган онтнинг кимга қизиғи бор? Муҳими – Яхшибоев; муҳими – дўлворгина раиснинг ўнганмай турган тақдири; муҳими – созтупроғу кулол амакининг чайир қўллари!..

Яхшибоев яна тўлиқди. Бу ховлига, кенг боғу роғларга сиғмай бораётганини сезди. Лекин хаяжонини тезда босди. Ўпкангни бос, деди ўзига ўзи, чим этган оғрикка маҳтал бўлиб турибсанми, ўпкангни бос... Сал ўйлаброк қувониш керак, ховлиқиш шарт эмас, негаки, ғанимлар орасида ҳам юрадиган бир хикматнинг ўзиёқ етиб-ортади: Назар Яхшибоевнинг назари тушгани яхши.

Иқрорки, бундан ўтказиб айтиш қийин. Демак, шукрона керак. Шукронаки, ўзгаларнинг, нафчил мухлисларнинг шукронаси билан қўшилиб, хирмон бўлиб, дарёдай мўл, денгиздай беҳудуд афсонага айланади. Унинг ёнига уч-тўртта арзийдиган латифа қўшилса, бас, яна ўша гап: Искандару Доролар... чангаллаб қолади!..

Яхшибоев ўтирган харрагидан турди. Қўлидаги аждарбош хассасини ерга қадаб, секин суянди, юрагига қулоқ тутди, лекин хавф сезмади. Қаддини ростлаб, хассани билагига солди ва орқага – касалхона биносига қараб шахдам юриб кетди. Кетаётиб, кимдир ўзини дарахт панасига олганини кўрди.

Кўз қирини ташлаб, Маматқулов эканини пайкади. Яхши йигит экан, бечора зимдан пойлаб турибди. Агар бирор қори ҳол юз берса, ёрдамга келарди. Ҳа, майли, қори ҳол рўй бермагани ҳам тузук бўлди. Маматқуловнинг бохабар тургани ҳам тузук, хусусан, унинг ўзига тузук. Яхшибоев тагин ийди. Бораман, дея хаёлан ваъда қилди, фақат ҳозирмас, кейин, баҳор чикқанда, дарахтлар гулга кирганда бораман, биздан битга ширвозни аямассиз, ўртоқ раис?..

У янада илдам юра бошлади. Йўлда учраган танишу нотанишларнинг барчаси билан саломлашиб, ҳол сўрашиб, кенг-мўл бўлиб, ўзининг каватига чиқди. Палата эшигида бадантарбиячи жувон кутиб турарди...

Чошгоҳда Робиға-Робия-Роби келди. Эгнида Оллоёр олиб берган янги плаш, қўлида егулик солинган тугун, келиб, уйдагилардан салом етказди. Улар келолмас экан, деди, хотинингиз сартарошга кетди, Аввалбек расм чизяпти, Оллоёр ишида, Сокина дугонасининг тўйида, ўғил тўй эмиш, шунга...

– Уйни овлок ташлаб келаверибсан-да, – деди Яхшибоев. – Ўғри тушса нима бўлади?

– Ўғри тушса пушаймон бўлади, – деди Робиға-Робия-Роби. – Икки келинингиз бор, қўлларига бир тушсин-чи!..

– Тилинг тузук, – деди Яхшибоев кулимсираб. – Хўш, нега келдинг?

– Пулга келдим.

– Уйдан олсанг бўлмайдими?

– Сиздан оламан.

Яхшибоев маза қилиб кулди. Робиға-Робия-Робининг шу одати зўр. Йигирма етти йилдирки, уни Яхшибоев ишга ёллаган, шунча йилдирки, маошини ҳам Яхшибоевнинг қўлидан олади. Гўёки бошқалар унга калбаки пул берадигандай...

Аёлга зимдан разм солди. Бечора қаримсик бўлиб қолибди. Сал қорачарок бўлса ҳам бир нави эди, лекин бу сарикка мойилроқ, мисоли ошқовок дейсан, ажин-пажинлариям бўртиброк кўринади. Илгари, энди ишга ёлланган пайтлари кўҳлигина эди, нари борса – ўттиз-ўттиз бешларда. Бир-икки гал Яхшибоевнинг кўнгли ҳам кетган. Ўшанда Муҳсина хоним театри билан гастролда юрарди.

Робиға-Робия-Робининг ягона бисоти – қомаги. Қомаги ҳеч бузилмаган. Сабаб – бола туғмагани. Эриям йўқ, мустақил рўзгориям йўқ, умр деганинг эса... Ўтиб кетяпти.

Яхшибоевнинг аёлга раҳми келди.

– Биби Робия, – деди. У Робиға-Робия-Робини шундай агарди, – сўккабош ўтиб кетяпсан. Эр-пер тутсанг бўлмайдими?

– Бўлмайди.

– Ўжарлик қилмагин. Ҳалиям кеч эмас. Айт, битта-яримта хотин қўйган шогирдларим бор, ёшиям тўғри келади.

– Униям ҳовлингизга бошлаб келаманми?

– Йўғ-э, нега?.. Ўзим уй оббераман.

– Бўлмайди.

– Бўлмайдиган нарса йўқ, Биби Робия, уйлаб кўр.

– Бўлмайти. Мен туғмас бўп колганман. Эр дарров хайдаб юборади.

Ғалати-ку, деб ўйлади Яхшибоев, аввалроқ билмаган эканманда. Кейин ўзини койинган бўлди: йўқ, бекор гап, бу бечора муштипарга жабр қилган номард.

Ёстик тагида ётган ҳамёнини олиб, пул санади. Олати бўйича, ўн сўм кўпроқ узатди. Робиға-Робия-Роби ҳам одатдагидай ўн сўм ошиғини қайтариб берди. Яхшибоев ичида кулди: шундайам принцип бўлгани кизик.

– Биби Робия, – деди хушхоллик билан, – бу, дейман, салгина бўлсаям кўнглинг тусамайдими?

– Йўқ, – деди аёл ковоғини солиб. – Айниманг.

– Энди, айбга буюрмайсан, – деб кулди Яхшибоев. – Энди мен қаридим, мисоли гўдакдай бегуноҳ бўлиб колдим. Ҳаддим сиғадики, сендан сўрайман. Бу, кўнглинг тусамгани кизик-ку, Биби Робия?

– Нимаси кизик? Ўлсин, агар шу кизик бўлса!..

– Умрингга ачинмайсанми?

– Оллоёр бор-ку.

Яхшибоев ажабланди. Буни у сира ўйламаган эди. Дарвоқе, деб хаёл қилди, бунинг Оллоёри бор-ку. Оллоёрни Яхшибоев билан Мухсина хоним туккан, кейин Робиға-Робия-Роби ёкасидан солиб, этагидан чиқариб олган. Худди дostonдагидай: Гўрўғлибек Ваянган мамлакатидан Булдуруқ кассобнинг ўғли... Дарвоқе, уям Булдуруғ-а?.. Эсга келмаганини!.. Хуллас, Гўрўғлибек Булдуруқ кассобнинг ўғли Авазни опқочиб келдию Юнус пари уни ёкасидан солиб, этагидан чиқариб олди... Юнусмиди, ишкилиб? Ёки Мискол парими?..

Бир зум бош котирди-ю, тузукроқ эслай олмади.

– Оллоёрга ишонганинг дуруст, – деди паришонлик билан. – Энди... унга атаб қўйганинг ҳам борми?

– Бор, – деди Робиға-Робия-Роби тик қараб.

– Шартмикан, Биби Робия, – деди Яхшибоевнинг раҳми келиб. – Ўзинг қўл учида кун кўрсанг. Мен ўзим ҳам унга бисот қолдираман. Сен балки қариндошларингни ўйлаганинг тузукдир?

– Кимни ўйлашимни ўзим биламан. Сизнинг бисотингиз – ўртада, меники биргина Оллоёрга аталган.

– Ўртада-ю, меники кўпроқ, Биби Робия!

– Меники баракалирок!..

Яхшибоев аёлнинг ўжарлигига яна бир бор амин бўлди. Қайтага, шунисиям маъкул. Бу аёл ҳам унчалик аҳмоқ эмас. Оллоёрни бекорга таянч тутмаган. Оллоёр мисоли юввош хачирга ўхшайди, хаммани кўтаради. Юкимнинг буниси ортикча-ку, деб ўтирмайди. Бечора Биби Робиянинг бор юки қабристонга борадиган тани. Оғирмас бу, қайтага, Мухсина хонимнинг зуғумлари бундан залворлирок. Ҳалиям Оллоёр чидайди, барака топсин!..

Робиға-Робия-Роби пулини рўмолчага тугиб, чўнтагига солди. Кейин соғлиқ тилади, хайрлашдию чикиб кетди.

Яхшибоев устидаги момик халатини ечиб, энди ўринга чўзилган ҳам эдики, тумбадаги телефон жиринглади. Яхшибоев аппарат тўрт марта жиринглаштини кутди. Одати шу эди. Тўрт марта жирингла-тиб, сўнг трубкани кўтарарди, токи кўнғирокқа махтал экан, деб ўйлашмасин.

Сим коккан киши Ошнонинг иккинчи ёрдамчиси экан. Яхши-боев кизик бир томоша кўришга чоғлангандек ўтирган жойида хузур қилиб ёнмирлади, сабабки, иккинчи ёрдамчи сўзларни бит-талаб танлаб, битталаб таржима қилиб – хуллас, азбаройи тиришиб сўзлашар эди.

– Ўртоқ Яхшибоев?

– Ҳа, ўртоқ Яхшибоев.

– Дардингиз тузалишга қараб боряптими?

– Тузалишга қараб боряпти.

– Докторлар сизга қандай хизмат кўрсатишяпти? Шикоятлар йўқми? Дорилар керак эмасми?

– Дорилар керак, лекин шу ернинг ўзида топилади, – деди Яхшибоев. – Докторлар менга яхши хизмат кўрсатишяпти. Шикоятлар йўқ.

– Жуда яхши. Тузалаверинг.

– Ҳўш, хизмат?

– Менга сиз билан боғланиш топширилди.

– Улайсизми?

– Боғлашнинг иложи йўқ. Кеча Фалония сафарига жўнадилар.

– Сафарлари бехатар бўлсин. Энди қачон қайтадилар?

– Номаялум хозирча. Эртага эмас, индинга телефонда гаплашамиз. Балки илтимосларингиз бордир?

– Илтимосим сизга. Иложи бўлса, мени у киши билан индинга улаб кўйсангиз.

– Агар рухсат берсалар, албатта боғлаймиз. Бизга яна қандай топшириқлар бор?

– Топшириқ ўша – у киши билан улайсиз.

– Майли, ҳаракат қилиб кўрамиз. У киши шахсан сизнинг соғлигингиз билан кизикдилар. Келганларидан кейин касалхонага ўтишлари ҳам эҳтимолдан холи эмас.

– Бошим осмонга старди, – деди Яхшибоев. – Мендан у кишига алоҳида салом айтинг.

– Сизга яна бир бор соғлиқ тилайман.

Яхшибоев трубкани кўйди. Ҳозир ўзи гаплашган йигитнинг киёфасини кўз олдига келтирди: ёши қирқда, лекин нари борса ўттизлик кўриниши бор: коматдор, хипча, сочлари ортга таралган, силлик таралиб, устидан лок сепилган; тўқранг костюму сутдай оплок кўйлақда, мисоли танбурнинг торидай таранг; юзида тавозе, аммо жилмайгани сезилмайди. Неча йилдирки, Яхшибоев унинг юзини кўриб, «одам деган қанақасига жилмаймасдан ҳам тавозе қилиши мумкин», дея бош қотиради. Биринчи ёрдамчи эса, бунинг тамом акси: дехконсифат; семириброк кетган; ёши ҳам бирор элликни қоралаган; гаплари кескин ва бежоғсиз. Яхшибоев уларнинг иккиси билан ҳам қалин. Йиллар ўтиб, Ошно билан ўрталарида недир кўпригу кўприкчалар пайдо бўлди. Биринчию Иккинчи ёрдамчилар ҳам ўшаларнинг бир хил кўриниши, холос. Яхшибоев Биринчи ёрдамчидан чўчимайди. Биринчи ёрдамчи анча содда, гапга тушунади, эски ақидалардан озми-кўпми хабари бор, дейлик, у Яхшибоевнинг Ошно билан бир жойда туғилганини, бирга ўсганини, бирга чиллагу бирга қулоқчўзма ўйнаганини билади. Ҳар ҳолда, у Ошнонинг қачонлардир бир замонлар телпактепди ёки қушимбошим каби эрмаклардан четда турмаганини тушунади. Қолаверса, Биринчи ёрдамчи иш билан овора, у мудом ненидир хал қилади, турли фиску фасодларни ўйлашга вақти ҳам йўқ. Иккинчи ёрдамчи эса, факат гаплашиш учун кўйилган. Унинг қуроли – тавозе, яъники, тавозе қилиши ёки қилмаслиги мумкин. Шу сабаб, Яхшибоев ундан хайкиброк туради, атай унинг лаҳжасида гапиради, атай уни Ошнога мактайди, мактаганда ҳам жуда ошириб-тошириб мактайди, токи бу гаплар Ошнонинг ёдида қолсин, токи кейинчалик Иккинчи

ёрдамчи бирор куткуни бошлаганида, ўша мактовлар Ошнонинг хогира сандиғидан лоп этиб чиқиб колсин-да, у Иккинчи ёрдамчига танбеҳ берсин: ўрток Яхшибоев нукул сизни улуғлайди, ўрток Яхшибоев сизни еру кўкка ишонмайди, лекин сиз... сиз!. сиз!!.

Ундовлар Яхшибоевга хуш ёқди. Умуман, бугунги куннинг бошланиши ёмон бўлмади. Ошнодан койиниброк юрувди, энди маълум бўлдики, у бечора Фалония сафарига хозирлик кўрган экан. Асли газет ўқиб туришда ҳам ҳикмат кўп. Лекин Ошнонинг Фалонияга кетганини газетсиз ҳам билиб олди. Эҳтимолки, эртага ёки индинга ўша кадрдон овоз юртлар ошиб, китъалар, уммонлар ошиб, не-не тоғлару водийлардан, боғу роғлардан, минглаб йўллару сўкмоқлардан ошиб... мана шу жойга, оддийгина тумба устида турган оддийгина сариқ телефонга етиб келса!..

Шуни ўйлаши билан, ҳар неки сайёхликка ўрганган кимса каби, юраги тез-тез ура бошлади.

Дунёда оқибат борлиги қанчалар яхши! Оқибатсиз яшаш кийин!

Эсладики, бундан неча ўн йиллар олдин, Ўртакўрғонда, турли карвонсаройлару ижара хужраларда жон саклаб юрганларида, шаҳар жонга тегиб, кўнгиллари кенг далаларни, даштларни кўмсаб колганида, икковлашиб, бирор йўловчи аравага тушиб, шаҳар ташқарисига чиқиб кетишарди. Роса кезишарди. Ўтлоғу ажрикзорларга думалашарди, сўнг хориб-чарчаб, коринлари очиб ортга қайтишарди. Ушанда жуда содда ва жуда юкумли шеърни қайта-қайта зикр этиш кенг расм эди:

*Водийларни яёв кезганда,
Бир ажиб хис бор эди менда.
Чанпор уриб гуллаган богин,
Ўпар эдим Ватан тупрогин...*

Бу сатрларни ёзган жингалаксоч шоирни ҳам кўришган эди. Шоирни кўриб, Яхшибоев рашк қилганки, нега шеърни мен эмас, манави қорача йигит ёзган, деб! Ҳаттоки шу гапини Ошнога рўй-рост айтган. Ошно бамаъни йигит эди, кулганки, «э Назар, сен бир ғалати одамсан, ошна, ахир, ҳамма чиройли аёлни ҳам кўриб, нега унинг эри мен эмасман, деб айтолмайсан-ку?» Яхшибоев Ошнога кўшилиб, яйраб-ййраб кулган, сўнг тан олганки, «э Ошно, рости, мен шу гапниям айтгим келади!» Кейин ҳам бу ҳазил кўп бор такрор

бўлган. Улар ҳали содда-баёв эдилар, аёл меҳрини кўрмаган эдилар. Уртақўрғон эса, мисоли киночилар йиғинга тўпланган шаҳардай, нукул чиройли аёлларга тўла эди. Йигитлар, конлари жўшиб, юраклари орзикиб, кўнгиллари суёт кетиб, шаҳар кўчаларини сайр этишар, гузал кизларга сук билан боқишар, ўшанда Яхшибоев алам билан айтардики, «Э ошна, кара, қандай зўр кизлар, нега бизни яхши кўришмайди, айт, айбимиз нима? Камбағал эканимизми? Ахир, бу ахволда қолиб кетмасмиз, бирор маскан ҳам тутармиз? Исканамиз ҳам бўлар? Айт, ошна, ахир биз унчалик ҳам ёмон йигитлар эмасмиз-ку?»

Ошно тағин куларди. У жуда босик, ўйли-мулоҳазали эди. Яхшибоевга таскин берардики, «Э жўра, сабр қил, ҳали бизга атаганлар ҳам бор, биттагина муҳаббатга лойик бўлишнинг ўзи ҳам катта бахт».

Ошно айтганини қилди. Бир марта муҳаббат қўйди, бир марта уйланди, битта хотин билан яшади. Лекин Яхшибоев Ошнога ўхшамасди, ўхшашни истамасди ҳам, у мисоли ютоққан юҳо эди, ямламай ютишни орзу қиларди. Орзу қиларди-ю, мудом оч юрарди.

Ошнонинг яна бир яхши одати бор эдики, бир маҳалла наридаги новвойхонага бормоқчи бўлса ҳам, албатта Яхшибоевга маслаҳат соларди; мен бир нонга бориб келсам, жўра. Яхшибоевга унинг рухсат сўрагани ёқарди, айтардики, майли, ошна, лекин ўзингни эҳтиёт қил, яхши-ёмонга аралашма. Қизик ҳол эди бу: Яхшибоев ўзини ота ёки акадай тутарди, ўзи ёмон йўлларга кирса кирарди, лекин Ошнога изн бермасди, касал бўлса парвариш қиларди, оч бўлса нон топиб келарди, маъиус бўлса кўнглини кўтарарди. Кейинрок, Ошно ўз йўлини ўзи топиб кетганида, Яхшибоев дафъатан довдираб қолди. Гўё полапонини учирма қилган қуш аҳволига тушди, ҳатто ғайрилиги келди. Лекин бу туйғу кўпга чўзилмади, фарзанди ёки инисининг камолини кўрган ота ёки ака янглиғ, у ҳам таскин топди, кўнгли ўсди, шу тариқа, Ошно юксалгани сайин, унинг ҳам ғурури юксалиб бораверди.

Иккинчи ёрдамчи сим қокқани боис, ўша кезларни яна бир бор эслади. Қулоқлари остида Ошнонинг андак синиққан овози эшитилгандай бўлди: менга рухсат берсанг, жўра, энди мен бир қишлоққа бориб келсам.

Худди шундай – Ошно Булдурукка кетаётганида ундан рухсат сўрарди. Эндиги сафарлар ўзгача, у ёк-бу ёқда эмас, тупканинг тагидаги юртларга... Фалонияга... расмий сафар билан... делегация раҳбари... турли қабул маросимлари, кироиллару кироличалар, вазирлар, сарой аъёнлари, хонимлар... Яхшибоев Фалониянинг кайси китъада эканини эслашга уринди. Лекин эслай олмади. Яқин уч йилдирки, чет эл сафарига чиқмаган эди. Ўшандан буён сиёсий харитани кўлга олгани ҳам йўқ. Энг зўрларини ёд билгандан кейин... шарт эканми? Географиядан имтиҳон топширармиди! Ажабмаски, Фалония деганлари кейинги йилларда кўзикориндай бодраб чиқаётган янги, мустикал, тинчликпарвар давлатлардан бўлса...

Лекин Ошнониң хабар юборгани дуруст. Окибат бўлса, шунчалик-да!

Яхшибоев тагин туликди, тагин хона тор келиб қолганини сезди, кўйлагининг ёка тугмаларини бушатди, чуқуррок нафас олди, аммо нафи бўлмади. Озгина чалғиш учун йўлакка чиқди, дераза ёнига бориб турди. Бино олдида очилган ранго-ранг агиргулларга, нарироқдаги ғарк пишган олмазорга қаради. хайриятки, бу мева пишиғига ҳам етдик, деб ўйлади, озгина муддат кишининг тундлинга чидасак, бас, яна бир ажойиб баҳорга етамиз, ундан нарёғи яна ёзу яна куз, яна пишиқчилик, яна омонлик, яна рохату фароғатки, адоғи кўринмайди! Бас, яшамок керак, яшамок шарт, яшамок соз!..

Ёнига ўгирилди. Уч дераза нарида икки бемор турарди. Улар ҳам қалам аҳлидан, бири – бакалоғу хумқалласи очерклар ёзиб юрди; униси – дарозу жимитқалласи эса, очеркларни танқид қилади.

Кўшнилар тавозе билан салом беришди, Яхшибоев бош ирғаб, алик олган бўлди. Юзига жиддийрок тус берди. Айни тус жуда керак эди, токи кўшнилар орадаги чегарани бузишмасин. Салом-алиқнинг ўзи ҳам етади. Булар икковининг ҳам ранги кизилгина, касал-пасалга ўхшамайди, элликтадан отиб олишган бўлса ҳам эҳтимол. Бир гур одамларки, ўз касали билан эмас, нукул катталарнинг касали билан оғришади. Мисоли кузғун ўлакساني пойлагандай... пойла-аб туришади-да, кимдир нуфузлик одамнинг тоби қочса, бас, эртаси куниёқ келиб, ўшанинги ёнидан жой олишади. Энди улар Яхшибоевни қурбон қилишмоқчи. Чол тушмагурда амал бўлмаса ҳам, ну-

фуздан мўл эканини билишади. Энди таъзиму тавозедан бошинг чикмайди, жонкуярлигу фидойиликлар жонингга тегади. Бир оғиз сўзингга махтал бўлиб туришибди, токи сен бир имо килсангу улар ўша ондаёк истагингни бажо келтиришса, бажо келтиришсаю кейин ўзларининг дардларини айтишса!.. Яхшибоев кўшниларига, гарчи сийкарок бўлса-да, аник ном топди: сунъий йўлдошлар. Кўнгли эрмак тусаб, бояги гапирмаслик аҳдини ҳам унутиб, дарозроғига секин гап котди:

– Остонакул болам, сизга нима деб диагноз кўйишди?

Дарознинг исми Бахшулло, фамилияси Остонов эди. Яхшибоевнинг беписандлигидан ранжимади, синик илжайди.

– Жигар-да, домлажон, – деди якинрок келиб. Яхшибоев нариги беморнинг ҳам келишини кутиб турди, сўнг ундан ҳам сўради:

– Сизники-чи, укажон?

– Бизники – ошқозон, – деди бакалоғу хумкалла бемор.

– Бизники чатоғрок, – деди Яхшибоев, сўнг назарида ёмонрок туюлган дардни ўйлаб топди, ичида кулди. – Ўпкада каттакон доғ бор эмиш.

– Йўғ-э! – дея ишонмаган бўлди Хумкалла, сўнг ўша захотиёк тасалли берди: – Отдай бўп кетасиз, Назар Яхшибоевич!

– Бу, дейман, Остонакул болам, кази-картадан борми?

– Топилиб колар, домлажон.

– Анави... оқу қизилидан ҳам топиладими?

Кўшнилар бир-бирига қараб олишди, кейин Дароз жавоб килди:

– Излаштириб кўрамиз, домлажон. Вактингизни айтсангиз, бас.

– Аттанг, бизга мумкин эмас-да!.. – деди Яхшибоев куюниб. – Дўхтирлар рухсат беришмайди.

– Энди, озгинадан бўлса зиён килмас, ана, заҳарнинг ҳам озгинаси даво бўларкан-ку? – деди Хумкалла.

– Бизга бўлмайди, – деб бош чайқади Яхшибоев. – Бизга тинчлик керак. Ҳа, айтмоқчи, Остонакул болам, халиги... мақола-пақолалар чиқиб турибдими?

– Чикяпти, домлажон.

– Шу, менга кейинги мақоаларингиз ўтиришмади, – деди Яхшибоев ковоғини солиб. – Сал саёзлашиб колгандайсиз. Ё кўркасизми?

– Энди, бўларкан-да, домлажон...

– Манави укамизни нукул мактайсиз, – дея уйинни давом эттирди Яхшибоев. – Сабабки, икковингиз дўстсиз, бирга юрасиз, бирга ичасиз, бирга даволанасиз. Шуюм инсофданми? Бирор йигинда худди шу масала кўйилса нима бўлади?

– Кўйишмоқчимиз? – дея хадиксираб сўради Хумкалла.

– Ҳозирча аникмас, – деди Яхшибоев. – Лекин кўйиб қолишлари мумкин. Тўғри, мен бу хил хос гапларни айтмаслигим керак эди, ammo азбаройи жоним ачиганидан, боринги, сизларни яхши кўрганимдан...

– Раҳмат, домлажон! – деди Дароз. – Айтганингиз тузук бўлди,

– Нафсиламриям шу-да, – деди Яхшибоев. – Айни кучга тўлган пайтингизда, иккинги хам кирчиллама йигит, нари борса, эллиқдан нарига хатлаган чоғда... бу ерда касал бўлиб ётиш нимаси? Ишлаш керак, ўртоклар, ишлаш, ўрганиш, юрт кезиш ва яна ишлаш керак!..

– Энди, – деб чайналди Дароз, – дард дегани вақт танламас экан-да, домлажон...

– Дард?! – дея хитоб қилди Яхшибоев, – Қанақа дард? Уят эмасми, Остонакул ука? Тоғни талқон қиладиган пайтингизда-я? Э, кўйинг-э, мени хафа қилдингиз!..

– Домлажон!..

– Уят, Остонакул, уят! Сизни онангиз маишат учун эмас, ижод учун, эл хизмати учун туккан!

– Домлажон!!

Яхшибоев уни гапиртирмади. Қолган-қутган «ранж»ини биргина қўл силташ билан ифода этдию палатасига кирди. Эшикни оча туриб, бир лаҳза тўхтади. Булар ростдан ҳам касал бўлса-чи, деган фикр ўтди хаёлидан, тагин даволанмай кетворишса-я? Йўғ-э, дея ўшал ондаёқ ўзига тасалли берди, булар барибир кетмайди, қайтага, чўчитганим дуруст бўлди, энди юрак бетлаб яқин келолмайди. Чеккароқда туради. Ажабмаски, Остонакул укамиз кадрдон дўстини танқид қилиб мақола ёзса. Ушанда зўр бўларди! Турганбитгани томоша! Афсуски, у мақоласини ёзиб, энг аввал кадрдон дўстига кўрсатади. Хумкалла ўқиб кўриб, бурнини жийиради, сўнг икковлашиб таҳрир қилишади; «...иктидорли очеркчимиз Фисмадончиев ҳам кейинги пайтларда ўз имкониятлари даражасида ижодий маҳсулот бераётгани йўқ».

Яхшибоевга айни сўзлар нашъа қилди, чиройи очилди: канака иктидор? Канақа имконият? Имкониятнинг термометрга ўхшаган чизикчалари борми, гўё талантлироқ одам нуқул иситмалаб юради-гандай? Ижодий маҳсулот бергани нимаси? Барака топгур газетчилар ҳаммаёкни маҳсулотга тўлдириб юборишди, уларга кулок тутсанг, бас, сигир бечоралар сут бермайди, балки сут маҳсулотлари беради; ёзувчи асар ёзмайди, балки босма маҳсулотлар беради; пахтакор пахта устирмайди, балки тўкув-тикув маҳсулотлари беради! Яшавор-э! Ҳар хил чоршанбию остонақулларга шуни айтавериб жоним халқумимга келди-ку!..

Ўйладики, айни саҳна зое кетяпти. Касалхонада ётмаса эди, бирор йиғинда ўртага чиқиб, шу гапу гаштакни айтарди, ғазабланарди, кейин роса қарсақбозлик бўларди, кейин, қарабсизки, бирор ой, йўқ, балки бирор йилгача ҳамманинг оғзида юрарди: яшасин Яхшибоев! Чоли тушмагур зўр! Чол газетчиларни ёмон тузлади!

Лекин бу туз бировнинг кетини ачитса қани! Туз эмас бу, шунчаки келига солиб туйилган шакар, ширинкулча устига сепиладиган упа. Туз сепганинда ҳам наф чикмайди. Нафи йўқлиги тажрибада синалган. Бир гал ўзига сал тегиброк кетган газетадан қасд олмоқчи бўлиб, секин Ошнога гап солди. Асл дардини айтмади, бошқа бир лардни ўйлаб топди, «нутқ маданияти ёмон бузиляпти, оксокол, – деди, – бу газетда бирорта ҳам тўғри жумлани учратолмайсиз, нуқул гўрлик, нуқул думбуллик, ўзлари чиқариб ўзлари ўқишса майлийди, лекин газет ўз оти билан газет, уни ҳамма ўқийди, хўп, бу ёғи нима бўлади, ғиж-ғиж имло хатою услубий хатолар ўтиб кетаверса, ёш авлоднинг саводига, савиясига, қолаверса, тарбиясига салбий таъсир этмасмикан?»

Ошнонинг бошқа ташвишлари ҳам кўп эди, унчалик рўйхуш бермади, матбуотнинг тезкорлигу тиғизлигини рўқач қилди, ишни пайсалга солмоқчи бўлди. Лекин Яхшибоев ҳам бўш келмади, ўзини хафа қилган газетани папкасидан чиқариб, тишга тегадиган уч-тўрт жумлани баттар бузиб ўқиди – хуллас, Ошнони енгди. Ошно тегишли кишиларни чақиртириб, керакли кўрсатмаларни берди. Сўнг бирор ойча газета саҳифаларидан лутфу фасоҳат чак-чак томадиган бўлди: қайга қарама – мақола; қайга қарама – матал;

турли хикматлар, иборалар, уйкаш жумлалар; ажодларнинг ажойиб удумларию авлодларнинг садоқати...

Яхшибоев тантана килди. Бу орада унга тегиброк кетган газета муҳаррири узр сўраб келди, сўнг Яхшибоев хақида Собитовнинг нақ бир саҳифалик мактовини босдию ўртадаги нифок унут бўлди. Яхшибоев қулай пайт танлаб, «нутк маданияти хусусидаги ташаббуснингиз тўла маъқулланди – газетларнинг тили изга тушди, янги ва кўшимча тадбирлар ҳам белгиланди», дея Ошнога ахборот берди. Сўнг ҳамманинг қулоғи тинчиб, эркинрок нафас олиб, Яхшибоевни жўровозда макташга тушдилар. Яна озрок муддат ўтиб эса, ўша эски гаплар – сигирлар берадиган маҳсулотлару ёзувчилар берадиган маҳсулотлар рўзномалар саҳифаларига қайтиб келди.

Бариси бехуда, деб ўйлади Яхшибоев, энди қариб колдик, ҳамма тадорикни охирига етказгудай қувватимиз йўқ. Энди бизга ором керак, оромки, ўтган кунларнинг сарҳисобини қилиб, яхшиларидан суюниб, ёмонларидан куюниб, недир сабоқлар чиқариб, алҳол, ворисларга арзигулик бир мерос колдирсак. Мерос бўлсаки, ворислар ўзларининг меросхўр эканликларини сезишмаса, миннату иддао бўлмаса, мисоли оталари қазиб кетган булок сувини ичаётган фарзандлардай, биз салафларнинг руҳимизни симирсалар. Шундай бир хотира колсаки, эслаганда зўриқиш сезилмаса, хотираки, кўнгилларнинг туб-тубларига сингиб кетса, қонга ўтса, танда жон янглиғ титраб турса! Умримиз дафтари тез-тез варақланса, кечмишимиз мисоли дарёга айланса, ҳар давра сайин такрор ва такрор зикр этилса, давра янгилангани сайин у ҳам янгиланса, у учидан ва бу ичидан, у ёнию бу ёнидан қўшилса, чатилса, шишса – хуллас, арзигулик чўпчак бўлса!..

Кейин... абадулабад колсанг! Одамларнинг дилида, тилида – бирдай тўкис, бирдай фозилу адолатли бўлиб колсанг!

Саодат шу эмасми?

– Шу, – деди Яхшибоев овоз чиқариб, – шундай бўлиши керак, шундай қилишим керак.

Танида недир ғайрат, завку шавк туйди. Мушаклари секин-секин титради, таранглашди. Юракка кулок тутди – уриши муътадил, бир маромда.

Соз-ку?

IV БОБ

Қиссанавис

Шу жойга етганда ўйланиброк колдим: мен Назар акани ростдан ҳам билармидимки, унинг ёшлик дамларини шу қадар комил ишонч билан тўкиб-бичяпман? Тагин бу таърифланмиш хис-туйғулар охир-окибатда ўзимники бўлиб чикмасин?

Мен чизаётган манзараларнинг энгил-елпи экани аён. Уларга шартли белгилар деб караган маъқул. Чунки мен Яхшибоевнинг кейинги даврлардаги туриш-турмушини сал-пал кузатиб юрганам, воқеалар барчаси оппон-соппон бўлганидан сўнг Булдуруқда – қахрамонимизнинг ота юртига борганиму унда кўрганларим туртки бўлиб, қолаверса, одамлардан сўраб-суриштириб билган тафсилотларимни кўшиб-чагиб, ниҳоят, хийла мавҳум мавзуга – Яхшибоевнинг йигитлик йиллари тасвирига қўл урдим. Қўл урдим-у, лекин Назар акага нисбатан берилаётган айрим белгиларга ўзимнинг ҳам озу кўп бад одатларим аралашиб кетаётганини сезиб колдим.

Бу йўл – энг осон йўл. Бу йўлдан кетаверсам, нари борса, яна бирор ой ичида ёзувларим поёнига етадию хориган танимга ором бераман. Аммо мен, гарчи ўзимга у қадар бино кўймаган бўлсам-да, осон йўллардан юришга ор қиламан. Кейин жўнгина инсоф туйғуси ҳам қўлимдан тутади. Ўзимга ўзим, «бўлди, Саидқул, бежаш-бўяш шарт эмас, борини ёзавер, ажабмаски, ҳалоллик боис, хатга нўноклигинг ҳам билинмай кетса», дея далда бераман.

Пайкаган бўлсангиз, Уртақўрғондаги туриш-турмушимизни баён қила туриб, бир муддат ўзимни Назар ака билан Ошнога тенглаштириб кўйгандай ҳам бўлдик. Гўё биз даврадош бўлиб юргандай...

Уларнинг мени давраларига тортганлари рост гап, лекин ўшанга қадар нечоғлик чўчиб-ийманиб юрганларим эсимдан чикиб қолай дебди.

Энди сезсам, сал чуқуррок кавлашдан қочган эканман. Ҳаддим сикканича, янаям аниқроғи – ўзимнинг кучим етганича уринибман-у, ишнинг пачавасини чиқарибман. Ҳикоямизга андак романтика аралашиб, оханг ҳам шунга яраша... суюлиброк кетибди. Дарвоқе, менинг «романтик» деган лақабим бор. Гурунғ асносида туғилган

лақаб. Бир гал кишлокка борганимизда, мактаб муаллимлари билан утирганимизда, суҳбатимизга совхоз директори ҳам аралашиб қолди-ю, ўзининг билимдонлигини кўрсатмоқчи бўлди. Шоир дўстимизга қараб, «мана, сиз шеър ёзасиз, демак, сиз шоирсиз», деб айтди. Гап мазмуни соддарок бўлгани учун, ҳаммамиз тушундик тушуниб бош ирғадиқ. Сўнг у менга юзланди: мана сиз, Саидкул Мардонович, романлар ёзасиз, демак, сиз романтиксиз. Мантиқни англаш қийинроқ кўчди, лекин – начора, маҳаллий раҳбарнинг ҳурмати, инкор қилолмадиқ, яна бир марта маъқуллаб бош ирғадиқ. Бу гап ўша жойнинг ўзидаёқ унут бўлиб кетарди-ю, лекин, «шеър ёзадиган шоир» дўстимизнинг хотираси елимроқ экан, Тошкентга қайтгач, бир-икки кун ичидаёқ ҳалиги хангомани дўсту биродарлар орасида ёйиб юборди. Шу-шу мен бечорага «романтик» деган лақаб чиппа ёпишди-қолди.

Агар шундай, ҳазил маъносида олсак, менга романтика деганлари унчалик ёт эмас. Аммо қиссамиздаги романтикада юзаки кўнгилчанлик устун бўлиб бораётгандай. Менинг талқинимдаги Яхшибоев ёшлиқ пайтларида ўта жўн, ўта дўлвор, ўта ёқимтой туюл-ляпти. Рост, дўлворлиги бор эди. Девқоматлиги, боринги, ёқимтой бўлгани ҳам ҳақиқатга зид эмас.

Лекин мен бечоранинг дастлабки кезларда ана шу ёқимтой девдан кўркиб, зир-зир титраб турганларим қоғозга тушмаганига қандай изох топамиз?

Қасам эсдан чиқиб, юзимга ёлғондан упа сурта бошлаганимни наҳотки сезмаган бўлсам?

Йўқ, сездим, сезиб-билиб турдим, лекин (ожизлик курсин!) аслида боридан беҳроқ кўриниш истаги устун келди.

Агар ростига кўчадиган бўлсак, мен ўшал кезларда Яхшибоевдан бисёр хайикардим. Кейинчалик, у мени ўзига бир қадар яқин олиб юрганларида ҳам, барибир, кўнглимдаги ҳадик бир лаҳзага бўлсин тарқаган эмас.

Бугун қариган чоғимда, барча воқеалар унут бўлиш арафасида турганида, жиддийроқ ўйлаб кўрсам, барча синоат менинг сал мажмағил эканиму Яхшибоевнинг девқомат эканида бўлиб чиқади.

Ташбеҳу ўхшатишлар андақ кўполлашиб кетса ҳам, Яхшибоевни зўр ва зотдор бўрибосарга, мен фақирни эса, шунчаки бир лайчага менгзамок жоиздай. Тўғри, мен лайчалик қилиб, ўзимни дуч кел-

ган жойга уриб, илинган ялокни хидлаб ёки ялаб юрганим йўк. Табнийки, менда ҳам ўзимга яраша ғурур бор эди. Айни ташбех жуда жун, жуда дағал, аммо мен айтмоқни истаган мазмунни туппа-тузук ифода этади. Маълумки, зўр бўрибосар ўзига басма-бас келадиган итни ёнига йўлатмайди, шартга босиб копишнинг пайидан бўлади, лекин у лайчага тегмайди. Аввало, бўрибосар лайчани менсимайди, колаверса, тантилик эҳтиёжини кондирган бўлади. Қарабсизки, бўрибосар ҳам, лайча ҳам бирдай хурсанд.

Бугун чўт киламанки, Яхшибоев билан Ошнонинг ўзаро муносабатларида ҳам дастлаб шу нарса устувор бўлган. Лекин мен, гарчи ўзимни камситишдан тортинмасам-да, Ошнони ҳам лайчага ўхшатишдан истихола киламан. Ошнонинг сусти босиши ўз йўлига. Муҳими – Яхшибоевнинг кўнглида кейинчалик беҳисоб эврилишлар бўлгани. Яхшибоев дастлабки кезларда нечоғлик устун бўлмасин, кейинрок, Ошно аста-секин юксалиб боравергани сайин, беписандлигу калондимоғликни буткул эсдан чиқариб юборгани муқаррар.

Инсон эврилишлари мени ажаблантирмай кўйганига, эҳ-хе, неча замонлар бўлди.

Ҳайратга соладиган бошка нарса – Ошнонинг изчиллиги, яъники ўша мен Уртақўрғонда кўриб юрадиган, нимжонрок, юмшоқфёъл, лекин бирдай озода ва хушбичим йигитчанинг вужудига беркинган продаи азим, унинг Яхшибоевдек одамнинг соясида йўк бўлиб кетмагани.

Айни эҳтимол бордай эди. Бордай, деб айтмоқ не, айни эҳтимол беш кўлдай аён эди.

Шуларни ўйлайману ўзимнинг кўпда зукко эмаслигимни пайқайман. Сабаб излашдан кўра, сабабни англамай туриб ҳайратланиш қулайроқ туюлади. токи ўзимнинг ҳафтафаҳм эканлигимни ўйламасам, токи нафсониятим лат емаса. Жилла курса, бугун келиб сал одилрок бўлсанг ярашар, Саидкул, дея, ўзимга ўзим танбех бераман. Энди кўнгил даласини панжара билан ўрамоққа не ҳожат? Пайкал бўшаб қолганида... дала четларига кўриқчи қадайсанми? Қолган-қутган лошагу хомакларни ўзинг кўтариб чиқиб, бир-иккита чанқаб келганларга улашиб юборсанг дуруст эмасми? Умуман, муддат тугай деб қолганида яна недир мавридларни кутиб, эҳтиёткорлик қилишга ҳожат борми?

Хуллас, ўзимга берадиган саволларим сон мингта. Буларнинг барисига жавоб ахтарсам, окибат не бўлиши аён: кисса четда қолиб, нуқул дийдиё бошланиб кетади...

Эсимда қолганларидан бири шуки, Симхонинг тахта будкасида Ўртақўрғон «кузур»лари уззукун муҳокама этиларди. Этикдўз юраксизроқ эди, шу боис, отаси Левича-Лутфиддиннинг номини ўзидан қанчалар соқит этса, шаҳарнинг атанган безориларининг номларини шунчалар яқин тутарди. Гуё ўшаларнинг суштбосар доврүклари нурида исингандай бўларди. Балки мен янглишаётгандирман, балки Симхо мен айтганчалик қўрқок ҳам бўлмагандир, лекин шаҳар безориларининг номларини аташдан лаззат олганини аниқ-таниқ эслайман.

Ўшал кезлар Ўртақўрғонда ўнчача машҳур безори бўларди. Вокзал тарафда Шомат дегани «кузур»лик қиларди, Эски шаҳарда Кескир ҳукмрон эди. Дарвоқе, бу безорининг асл исми Рафик эди. «Кескир» лақабини эса, иш услуби, яъники, йўловчиларга паккими, устарамн, ишқилиб, бирорта тиғлироқ матоҳни қўрсатиб дўк ургани туфайли орттирган эди. Яна бошқалари ҳам бор эдики, номлари ёдимдан кўтарилган. Йўқ, биттасини яна эсладим. Исми Шоқул эди. Бошқа безориларни орқаворатдан эшитиб юрардим-у, ана шу Шоқулни ўз қўзим билан қўрганман.

Бир домламининг уйига бориб, гурунғ муддатини андак қўзиб, кейин унинг қоғоз-поғозларини тахлашга ёллашиб, ётоғимга кечроқ қайтишга тўғри келди. Домламин тунаб қолишга ундади, лекин унинг жойи торроқ эди: иккита қаталақдай хонаю ўзи, хотини, яна бешта фарзанди. Хуллас, ёлғиз кетишдан қўчисам ҳам, тақлифга унамадим. Домла мени маҳалла четигача фонус билан қўзатиб чиқди, сўнғ хайрлашиб изига қайтди. Жинқўчаларда тентираб юриб, адашиб қолганимни пайқадим. Очироқ бир жойга чиқиб, узокроқдан қорайиб қўринаётган минораларга қараб йўлни ўнглаган бўлдим чаптаги жинқўчага бурилдим. Бурилган захотим қоронғи дарвоза-хонадан бир шарпа чиқдию йўлимни тўсди;

– Жон қерақми, қартмон қерақми? – деб пўписа қилди, сўнғ, пичоқ бўлса қерақ, йилтироқ бир нарсани боши устида тўлаб, орқасига қараб овоз берди: – Ўша ерда тураверинглар, ўзим суробини тўғрилайман!..

Юрагим товонимга тушиб кетгандай бўлди. Домламнинг таклифига кўнмаганим учун ўзимни лаънатладим.

– Пулим йўқ, ака, – дедим овозим қалтираб.

– Нега йўқ? Пул олиб юрсанг ўласанми, аҳмок! – деб дўк урди безори.

– Ўзи йўқ нарсани қандай олиб юраман?

– Қашшок экансан, тунда пишириб қўйибдимми?

Индамадим. Зора раҳми келса, қўйиб юборса, деб кутиб турдим. Безори бир муддат ўйга толди, сўнг:

– Устингдаги палтўнми? – деб сўради.

– Йўқ, ака, пальтомас, тун, – дедим. – Эскирок, увадаси чикиб кетган.

– Жулдурвоки! – деб сўқди безори. – Лоакал тагида кастум-пастуминг бордир?

– Кастум йўқ, ака, сурп иштону сурп қўйлақдаман.

– Аҳмок! Қайтиб бу кўчадан юрма!..

– Хўп, ака.

– Сўярдим-у, лекин сендан қон ҳам чикмайдими, деб кўркаман, – деб тўнғиллади безори. – Бор, йўлингдан қолма!

Секин, қутулганимга ишонмай, бадбўй зах урган деворга қапишиб кета бошладим. Қурук қолаётгани алам қилди чоғи, безори ортимдан етиб келди. Оч биқинимга мушт туширди. Боз уриб телпагимни учириб юборди. Зимистонда тимискиланиб, зўрға топдим. Қочмадим. Қочсам, шериклари билан қўшилиб етиб олади, агар таъкиб завкига тушишса, бас, ушлаб олгач, соғ қўйишмайди, деб кўрқдим. Бир маҳал қарасам, безори олдинга ўтиб олибди. Юзини кўриб бўлмайдди, лекин хансираб нафас олишига қараганда, ғазоби жуда ошган. Чўнтагимда танга-чақаларим бор эди, шуларни қоклаб берсамми, деб ўйладим. Лекин чўнтакка қўл тикқанимни биламан, кўзларимда ўт чакнади. Бошим ғувиллаб, турган жойимда қаттиқ чайқалиб кетдим, лекин, хайриятки, йиқилмадим, деворга суяниб қолдим.

– Аҳмок! Қашшок! Ювуксиз! Ҳароми!..

Безори сўқишу лаънатларни қалаштириб ташлади. Лекин негадир ортик чўчимай қўйдим. Негаки, унинг аллақачон ҳафсаласи пир бўлган, шунчаки, қолган-қутган захрини тўкиб олмоқда эди.

Яна бир-икки мушт еб, юзларим шилиниб, лов-лов ёниб, йўлимга равона бўлдим. Безори ортимдан қичкириб қолди:

– Энди пулинг бўлмаса Шокул акангга дуч келмайсан, мишики! Башаранг эсимда қолди, эртага чошгоҳда Чорсуда кутаман, ўн сўм топиб келмасанг, бу дунёдан умидингни узавер!

Еган муштларим бир хиссаю ўн сўм топиш ўйи минг хисса бўлиб, аламиним ошиб, бакириб юбордим:

– Сенга ўн сўмни қайдан топиб бераман! Нима, туям қалъадан қатнаб ётибдими?!

– Майли, майли, тошганингча опкелавер, – деди безори сал юмшагандай бўлиб. – Майли, беш сўм бўлсаям етади!

– Бир сўм!

– Зикна бўлаверма, мишики! Майли, устудентга ўхшайсан, уч сўм опкелакол! Эсингдан чикмасин, эртага Чорсуда, қўшчинорнинг тагида кутаман!

Мени таниб қолганидан танимагани аниқрок эди, лекин, барибир, чўчидим. Ҳарна, шу қасофат тинч юрсин, деб хаёл қилдим у эртаси чошгоҳ пайти Чорсудаги чинор тагига уч сўм элтиб бердим. Пулни юз-бетига чақа тошган иккита ўспирин олди. Уларга Шокул тайинлаб қўйган экан. «Ўзлари келолмайди, – деди ўсмирлардан бўйчанроғи, – ўзлари бошқа жойга юз сўм қарзларини ундиргани кетганлар». Тортишиб ўтирмадим. Уч сўм «қарзим»ни топшириб, секин орқага қайтдим. Ростини, уч сўм мен учун қатта гап эди. Бир амаллаб, бирга ўқийдиган йигитлардан йиғиштириб олганман. Йўлда алам қилдики, шунча пулни ўз оёғим билан бориб, pista чақиб ўтирган иккита пандавакига ўз қўлим билан топшириб келдим. Шокулнинг ўзини кўрмадим ҳам. Одатда етимхонада ўсган болаларнинг зуваласи пишиқкина бўлади, бировларга ҳақларини едириб ўтиришмайди, керак бўлса, муштни ишга солишдан ҳам қайтишмайди. Мен ҳам аслида ўшалардан бириман-у, лекин ҳалигиндай жангариликка йўқрокман.

Ҳафта ўтди ҳамки, аламиним таркамади. Тенгдошларга айтиб бўлмайди, айтсам, бошим кулгидан чикмайди, айтмай десам – ичимга сиғмайди. Ахийри яқшанба куни бошмоғимни яматгани бориб, этикдўз Симхога ёрилдим. У гапларимни жон қулоғи билан эшитди, безорилардан ғазабланди, сўқинди, сўнг, сал хумори босилгач, лунжидаги михни қафтига олди-да:

– Боплаб урмайсизме? – деди. – Кейин-баъдаз Шоқулингиз якка экан.

– Шайкаси бор эди, – дедим хунобим ошиб. – Мардлик килиб, ўзи якка чиқди.

– Э аҳо, содда экансиз! – деб кулди Симхо. – Якка бўлгон у, шайкаси бўлмагон.

Ўйлаб қарасам, гапи росгдай. Гарчи Шокул «шериклари»га овоз берган бўлса-да, яқин-орада бирор шарпа сезганим йўқ эди – шуни эсладим.

– Шокулга шайка нест, – деди Симхо. – Шокул ундайчиқин даражага етмагон.

Хуллас, мот бўлдим. Шокулга ҳарбу зарб қилмаганим учун ўзимни сўкиб, этикдўзнинг дўконидан узоклашдим.

Эҳтимолки, бу билан Шокул унут ҳам бўларди. Лекин ордан озрок фурсат ўтиб, Чорсуда кетиб бораётганимда, жуссаси ўзим қатори, кўзлари аланг-жаланг бир йигит ёнимга келиб, нссик кўришди.

– Саидкул акамисиз? – деб сўради.

– Саидкулман, – дедим, – лекин сизни танимайроқ турибман.

– Мен ўша... Шокул бўламан, – деди йигит кўзларини ерга тикиб. – Энди, Саидкул ака, шуям инсофданми, ўша кечаси ўзингизни танитмабсиз. Кейин уч сўм опкелиб, яна мени мазах қипсиз... Эшитиб, қаттиқ хафа бўлдим, ака.

Гап нимада эканига энди тушундим. Шокулнинг тарзига тикилиб туриб, боя айтганимдай – ўзим қатори эканини кўриб, баттар ўсал тортдим.

– Энди, Саидкул ака, шунча кулганингиз ҳам етар, – деди Шокул. – Энди уч сўмингизни қайтиб оласиз. Биздаям одамгарчилик бор, ака, жа сиз ўйлаганчалик инсофимизни еб-ютганимиз йўқ.

– Пулни чўзинг, – дедим ўзимни бепарво тутишга уришиб.

Шокул чўнтагидан гижимланган учталиқ олиб узатди. Индамай кассага урдим.

– Хато учун узр, – деди Шокул бошмоғининг учи билан ер чиқиб. – Шу гапни акангизга айтиб қўясиз.

– Қайси акамга? – дедим тушунмай.

– Энди, одамни қийнаманг-да, Саидкул ака, – деди Шокул норози бўлиб. – Биласиз-ку, акангиздан Шоматнинг ўзиям кўрқади.

– Бу гапга Шоматнинг нима дахли бор?

– Қўйинг, Саидкул ака, келинг, яраш-яраш бўлаколсин, – деб баттар ялинди Шокул. – Мана, яна ўн сўм... Етказган азиятимиз учун.

Шокул чўнтагидан ўн сўмлик чикарди. Харждан қийналган эмасманми, бир кўнглим олай ҳам дедим, лекин бу пулнинг кимдир ўзимга ўхшаган факир-пастак талабанинг киссасидан чиққанини ўйлаб, бирдан ғазабим кўзиди.

– Эгасига қайтариб беринг! – деб бакирдим. – Кимдан тортиб олганингиз эсдан чиқмагандир?

– Эсимда.

– Ўшанга элтиб беринг.

– Хўп, ака, – дея осонгина рози бўлди Шокул, сўнг йўлига равона бўлди, сал узоқлашиб, бирдан сенсираб кичкирди: – Ҳов! Сендан қарзимни уздим, аканга айтиб қўй! Ҳали бизгаям замон келади, шуниям айт!

«Акам»нинг кимлигини билолмай, қанчалар таажжубда қолганимни тасаввур ҳам этолмайсиз. Кўнглимда бир олам гумон, ётоғимга қараб жўнадим. Йўлим дорилфунун ёнидан ўтарди. Ўша жойга етганимда, тахта будка ичидан Симхо югуриб чиқди.

– Задедми занғарни, Саидкул ако? – деб сўради, – Урдингизме?

– Кимни?

– Шокулни-да! Пулни қайтиб бердиме?

– Берди, – дедим. – Ҳали унга сиз айтган эдингизми?

– Биз Назар акага айтгон, – деди Симхо, – Назар ако Шоматга айтгон, Шомат Шокулга айтгон, Шокул пулни Саидкул акага бергон.

– Назар ака?! – дедим баттар хайратим ошиб. – Назар аканинг киссавурларга нима дахли бор?

– Дахли шулки, у кишига обрў бор, – деди Симхо фахр билан. – Афторитет, Саидкул ако! Назар акадан ҳамма киссавурлар метарсад!

– «Метарсади» нимаси?

– Қўрккони-да, Саидкул ако! Қўрккони – метарсад!

– Назар акаям кузурми?

– Кузурларнинг кузури!

– Э, у кишиям хали... киссавурми?

– Э Саидкул ако, минбаъд мундой гапирманг-э! – деди Симхо ранжиб. – Назар ако эшитсалар бисёр хафа мешавад!

Барибир, ҳеч балони тушунмадим. Симхо менинг анграйиб турганимни кўриб, роса кулди:

– Аввал кўшилгонлар, кейин-баъдаз айро тушгонлар! Лекин афторитетлари колгон!..

Шу тарика, Симхо билан гаплашиб, Назар Яхшибоевнинг ёшлигига доир яна бир талай тафсилотларни ҳам билиб олдим.

Тўртинчи манзара

Тасаввур килингни, торгина чорбурчак ҳовли, саҳнига мусулмони ғишт тўшалган, ўртасида – тошнов. Уч тараф баланд девор билан ўралган, кўр деворлар – лоақал туйнуги ҳам йўқ. Бир тарафда иккита хужра, деразалари саҳнага қараган. Хужралар олдида ўсган иккита қари тут осмонга бўй чўзиб, гўё бу диккинафас ховлидан қочиб чиқмоқчи бўлгандай, том оша тарвақайлаб кетган.

Хужраларнинг бирида кўмиру тараша сақланади, унисида Яхшибоев билан Ошно истикомат қилади. Ҳовли эгасининг ўзи қаерда туриши номаълум. Жулдур чопон кийган жиккаккина чол. Ой сайин келиб, қимматчилигу рўзғор сарфидан икки-уч соат нолийди, сўнг ижарагирлардан тегишини олиб, яна бир ойгача қорасини кўрсатмайди.

Ўнгитлар аввалига чолни иззат қилишарди, лекин кейинроқ нафратландиган бўлиб қолишди. Сабабки, Ошно бир кун чолни янги тўну янги маҳсида кўрди – тагида гижинглаган от, хуржуни тўла егулик, шаҳар бозоридан чиқиб келаётган экан...

Ошно келиб кўрганларини айтди: Назар жўра, одамлар нега бунчалар ёмон-а, бой-бадавлат экан, жулдур кийинмаса нима қиларди?

Яхшибоев тушунтирди: жулдур кийинмаса бой бўлолмасди.

Ошно тушунмади: бой бўлатуриб жулдур кийингани нимаси? Бойликдан маъно бутлик эмасми?

Яхшибоев кулди: недир камаяди, ошна, недир бут бўлади, яъники, қамайтириб, кейин бут бўлади. Фалсафани ўқиган одамсан-у, лекин тузук англамабсан. Мана, сен ўзинг, соғлиқдан қийиб, миёни тўйдиряпсан, танингдан куч кетяпти, лекин ақлинг бут бўляпти.

Ошнонинг қорни оч эди, мушоҳадага мойиллик сезмасди, шу боис, бор аламини ичига ютди. Китобини қўлга олди, лекин ўқиёлмади, тагин кўнглида норозилик пайдо бўлди: ўзинг айт, Назар

жўра, бой-бадавлат экан, бу ерга келиб нақ ярим кун йўкчиликдан нолиши шартми?

Яхшибоев эринмади, яна тушунтирди: шарт эмас, ошна, лекин чоли тушмагур сал соддарок томошага учлиги бор, кейин... у ёғи.... худодан ҳам кўркади. Атай нолишга тушади, нолиш баробарида сену мендай ғарибу ғураболарни шилаётгани учун гуноҳини ювгандай бўлади. Таскин дегани ҳаммагаям керак-да, ошна.

Ошно ғазабланди: худодан кўркмайди, инсофини еган у!..

Рости, Яхшибоевнинг ҳам қорни очроқ, эди, унинг ҳам фалсафага мойиллиги камроқ эди. Ошнонинг инжиклигини ёктирмади, дўкка ўтди: ғингшима, ошна, чидаганга чиқарган буни! Ё ҳозир бас киласан, ё биқинингдан дарча очиб қўяман!..

Ошно бир муддат жимиб қолди, лекин лаҳза ўтиб тағин жағи очилди: мусофир юртда юрибмиз, секин менга қайишмасанг, бегонадан не умид!..

Яхшибоев юмшади: жим ўтир, ошна, ғинг деган номард! Чолдаям сал-пал инсоф бор, ўзинг ўйла, ойинга бор-йўғи уч сўм ижара ҳақи олади.

Ошно маъқуллаб бош ирғади, сўнг яна нолиди: уч сўм – оз пул-у, лекин сену менга – катта!

Яхшибоевнинг ўзи ҳам шуни ўйлаб турган эди, бирдан кайфи чоғ бўлиб, шарақлаб қулиб юборди: тўғри айтасан, уч сўм бизга катта пул кўринади, лекин чоли тушмагур барибир инсофли, аҳволимизни тушунади. Инсофи бордирки, шу арзимаган уч сўмни олаётганда нақ икки соат нолиш килади!..

Ошно шу билан юпанди. Яна китобини кўлга олди, овоз чиқариб ўкий бошлади:

*Неча асрлар ухладинг ётиб,
Кумушдек танинг балчиққа ботиб...*

Яхшибоев ҳам тўшагига чўзилди. У ҳам кўлига сабоғини олди. Ошнонинг майин овозига ўзининг гулдуракдай овозини кўшди:

*Қулоқ бермиш сўзимга турк жон ҳам,
Ва неки турк, балки туркмон ҳам.
Не мулк ичраки бир фармон йибордим,
Анинг забтига бир девон йибордим...*

Охирги сатрни ўқиб, бирдан чалғиди, ўкиган сўзларига таъбир сўради:

– «Девон»и нимаси, ошна?

– Буям бир куллийёт-да, – деди Ошно. – Ғазалларни алифбо бўйича жамлаб, кейин китоб тартиб этишади. «Алиф»дан бошлаб, то охиригача... Кейин пошшоларнинг саройини ҳам «девон» дейишаркан.

– «Девона»чи?

– Девона – девона-да!

– Уйқаш экан.

– Уйқаш.

– Нега шунака?

– Билмадим, – деди Ошно. – Балким... анави девондан четлаш- гирилган вазир-пазирлар шунака... девона бўп колар? Нима дединг?

– Унда нариги «девон»чи? Униси каёқда колди?

– Йўқ, – деб бош чайқади Ошно. – Мунинг нариги девонга дах- ли йўқ. Пошшо девонида тартиб бўлмаслиги мумкин, лекин ғазал девонида тартиб бор.

– Майнанг бут, – деб мактади Яхшибоев, – Ҳали сен зўр олим- полим бўп кетасан-ов.

– Қорним оч, – деди Ошно.

Шундай дедию дўстига мўлтираб қаради. Булдуруқдан юборил- ган нонқоқи Яхшибоевнинг ёстиғи тагида сакланарди. Таксимот ҳам унинг ихтиёрида. Яхшибоев инқиллаб ўрнидан турди, ёстик та- гини кавлаштирди. Нонқоқи солинган халта хадеганда қўлига или- навермади.

– Қокладингми, занғар? – деб ўдағайлади. Важоҳати ёмон эди, Ошно кўрқди:

– Ўлай агар, текканим йўқ, жўра!

– Тегиб кўр!..

Яхшибоев яна излади. Нонқоқи ёғоч каравотнинг тагига тушиб кетган экан – топди, кўлида силкитиб кўрди, вазни кўп енгил туюл- ди. Тагин Ошнога ўқрайди:

– Еб кўйибсан-ку?!

Ошно халтага қўл урмаган эди, шу сабабли, дўстининг кўзларига тик қаради:

– Инсоф қил, жўра!

Яхшибоев халтани тузукрок кўздан кечирди. У ёк-бу ёғини ағдариб, бир-икки тешилган жойини кўрди.

– Сенми ё каламуш? – деб сўради.

– Э, кўй-э! – деди Ошно йиғлагудай бўлиб. – Ҳадеб маломат қилаверасанми?!

Алами келди, тескари угирилиб ётди. Елкалари дир-дир титрай бошлади.

Яхшибоев халтани титкилаб, кемтилган нон парчаларини бир-бир олиб кўрди.

– Сичкон экан, – деди. – Каламуш тишлаганга ўхшамайди, тиши сал майдарок.

Ошно индамади. Елкалари баттар титради. Яхшибоев сичкон тегмаган икки парча нон топиб, бирини Ошнога узатди:

– Ма, кавшаниб ёт.

Ошно бери қайрилмади, терс угирилган кўйи ётаверди. Яхшибоев унинг тепасига борди. Нон парчасини кўлига тутқизди. Ошно нонни олди, секин хидлаб кўрди. Яхшибоев келиб жойига ўтирди. Зум ўтмай, Ошнонинг тишлари касир-кусур ишга тушди. Яхшибоев ўзининг улушини оғзига олиб борди, лекин негадир ея олмади, бу парчани ҳам Ошнонинг кўлига тикиштирди:

– Ма, тўйиб ол.

– Ўзинг-чи, Назар? – деб сўради Ошно хикиллаб туриб.

– Менинг қорним тузук. Симхо товук гўшти билан сийлади.

Ошно ялт этиб бери қаради. Кўзлари хайратга гўла эди.

– У товук гўшти ер эканми?

– Ахир, у яхудий-ку, – деди Яхшибоев сир бой бермасдан. – Нони бўлмаслиги мумкин, лекин товуғи албатта бўлади. Парво қилма, ошна, бир қуни сениям обораман.

– Қандай бўларкин? – деди Ошно сал ийманиброк. – Мазхаби бошка-ку, жўра?

– Хурофотни кўй, ошна, – деди Яхшибоев. – Ҳамма одам – бир одам. Билиб қўйки, ҳозир сену менинг мазхабимиз – қорин деган нарса. Қоринни тўйғазиш керак. Ўшанда ўқиш ҳам бўлади, ишлаш ҳам бўлади, бола-чақа, рўзгор, амалу эътибор... бариси бўлади.

– Бўлармикан, Назар?

– Бўлади!

Ошнонинг рухи тетиклашди. Яна Яхшибоевни гапга тутмоқчи бўлди. Лекин Яхшибоев гапирадиган ахволда эмасди. Ошнонинг нон кавшашига караб туриб, оғзи сўлакка тўлган эди. Гапирса сирин ошкор бўлиб қолишидан чўчиди. Қолаверса, Симхонинг илтимоси ёдига тушиб қийналди. Симхо уни товук гўшти билан сийлагани ёлғон эди. Бечора этикдўз ҳам уларга ўхшаб оч-наҳор яшарди. Касали ҳам бор эди. Касали сабаб, «Э Назар ако, бизга дард калон, бизга дард бисёр, агар иложи топилсо, бизга атаб дехангиздан, яъниким кишлоғингиздан якта меш кимизу кимрон билан якта мурғи сабукдан опкелсангиз, баъдаз-кейин биздек бандаи мўмин ҳам умрбод хизматингизда бўлиб, умрбод абзалингизни бепул ямаб юрар эдик», дея илтимос қилган эди.

Ошно ўша тун тинч ухлади. Яхшибоевнинг кўзи ҳеч илинмади, тонггача тўлганиб чиқди, хаёлига турфа ўйлар келдики, «Э Назар, бу хил сарсону саргардон юришлар не, тинчгина кишлоқда яшасанг нетарди, юртнинг олди бўлмасанг ҳам, харна, қуйрукроғидан бирорта жой тегарди-да, жонингни бунчалар азобга қўйиш шарт эдими?» Яғир ёпинчигини юзга тортиб, жимгина ухлаётган шеригига ҳам, ўзига ҳам раҳми келиб ётди. Кейин недир ёруғ толедан умидвор бўлди. Булар бари ўтар-ку, деб ўйлади, ўтганини эслашга кучкуватимиз етса, бас.

Умидланиб ётаркан, бирдан коқланган нонхалта эсига тушди. Жамики жамғарма тугаган, кишлок – узок, шаҳардан – нажот кам. Боши баттар ғувиллаб кетаверди.

«Пул топиш керак».

Шу ўй билан тонгда уйкуга кетди. Бир-икки соат ўтиб, яна шу ўй билан уйғонди. Чора излаб, мардикор бозорига борди. Кучига харидор тополмай қийналди. Харидор топилди-ю, нархини жуда паст қўйди: корнингни тўйғизсам, бас. Яхшибоев унамади. Унагиси келди, лекин у ёқда Ошнонинг оч юрганини эслади. Вокзалга борди. Ўша ерда юк тушириб, озгина пул топди. Бозорга ўтмоқчи бўлди. Йўлда йўлтўсарга дуч келди. Чўнтагини коқлаб олишди. Индамай кетолмади, ғазоби кўзиди, маст нордай айкириб, танидаги жони ҳам, кетган пули ҳам кўзига бирдай кўриниб, ғанимига ташланди. Ушлаб, таппа ерга босди, папалади, коворғасини эди. Йўлтўсарнинг копчиғи капбайган экан, лекин Яхшибоев фақат ўзининг пулини қайтариб олди, колганига тегмади.

Бозордан егулик билан кайтди. Ошнога вокзалда юк туширганини айтди. Йултўсарни ҳам эслашди. Икковлашиб коринни тўклаб олишди. Сўнг сабокка ўтиришди, лекин ҳафсала дегани ҳеч келавермади. Ноилож, уринга чўзилиб, ўтган-кетгандан гурунг килиб ётишди. Булдурукни эслади. Ошнониң яна инжиклиги тутди, яна, тағин «кетайлик, жўра, уйга кетайлик», дея илтижо қилди. Яхшибоевнинг айни чоғда кайфияти дуруст эди, тун бўйи ўзи ҳам айни шу ўйларни ўйлагани ёдидан чикиб, Ошнони жеркиб ташлади:

– Писта қил, ошна! Ўқийсан энди!

– Сену менга чиқармаган экан буни, бойларнинг боласи ўқиса тузук эди.

– Энди бойлар йўқ, замон сен билан меники.

– Ўқиган яхши-ю, лекин сенга тирик говон бўлиб ўтирганим ёмон.

– Парво қилма.

– Мениям обор, менам юк туширай.

– Сени ишга олмайди, сен қилтириқсан, ошна.

– Бунакада томоғимдан ўтмайди, жўра, текинхўр бўп қоляпман.

– Ўгаверсин. Майли, қарзга еяпман, деб ўйлайқол, кейин пайти келганда узарсан.

– Қарзга бўлса – майли. Лекин яхшиликларингни унутган номард, Назар жўра.

– Бас қил! Ҳадеб гапираверасанми!..

Шу-шу, Ошно Яхшибоевнинг қўлига қараб қолди. Ўзини тобе тута бошлади. Буниси Яхшибоевга сира ёқмасди. Ҳатто хоксор бўлиб, мўлтираб турганлари учун Ошнони бир-икки бор урмоқчи ҳам бўлди. Ҳар ҳолда, Яхшибоев айни жазмида ғоят самимий эди. Бирор беш йил бирга юриб-туриб, битта майиз бўлса ҳам бўлишиб еб, дўстига таянчу юпанч бериб, лоақал бирор марта, «Э, бу баччағарга ҳақим кетяпти-ку», деган ўйга бормади. Ошно айни беғаразликни сезар эди. Энг кийин дамларда ҳам ёлғизланиб, хору зор бўлиб қолмаслигини билар, содик дўсти борлигидан севинар эди.

Баъзи-баъзида, енгилрок зиёфат қуриб, енгилрок мусаллас ичиб, кайфиятлари ҳам пардай енгил тортиб қолган кезларда, Ошнониң кўнгли баттар иярди-да, «Назар жўра, сен бор экансан – юким ерда қолмағай», дер эди. Яхшибоев ҳам бирдан гапни илиб кетарди: «Э

ошна, сенинг юкинг нима бўларди, нари борса юкхонада ташилган ўн-йигирма копга тенг келар; майли, укасининг қорнига, сен ўки, менинг давлатимда ўқиганинг қолади; урган, олиму фузало бўл, кейингисига – худо пошшо». Ошно дўстини баттар суярди: нега мени мунчалар аяйсан, Назар жура, бир қориндан талашиб тушганинг бўлмасам, нега меням бирга олиб чикмайсан, нега энди бир ўзинг ҳаммоллик қиласан, меням опчик, менам бир коп бўлмаса, ярим коп юк кўтарай, ўшанда сен икки соат ўрнига бир ярим соат ишлайсан, дарс-парсга ҳам вақтинг қолади-ку?

Лекин Яхшибоев уни юк ташишга олиб чикмасди. Агар Ошно юк ташиша борми, Яхшибоев ўзининг васийлик ҳуқуқидан маҳрум бўларди. Унга васий бўлиш жуда-жуда ёқарди. Агар Ошно мустақил нон топиш йўлига ўтса, ўзи – гўё пултопар ўғлига не дейишини билмай ўтирган отадай – гарангсиб қолишини биларди. Қолаверса, Ошно ўзига нисбатан зехнлироқ эканини ҳам сезарди. Кўпинча, муаллимлар берган сабоқларни аввал Ошнога ўқитиб, кейин ўзи дундароқ мазмунини оғзаки сўраб оларди. Ошнонинг зехни сабаб, ўзининг имтиҳонлардан ўтиши ҳам осон кўчарди. Шу жиҳатдан олиб қаралса, Яхшибоев ҳам Ошнога маълум даражада қарам эди.

Ошно нуқул «беш»га ўқирди. Яхшибоев эса кўпроқ «уч»га илиниброк юрарди. Аммо бу нотенглик эвазига озми-кўп пул топиб келарди. Вокзалда, бозорларда – хуллас, дуч келган жойда ҳаммоллик қиларди. Ҳам ўқишга, ҳам ишга барабар дош бериши қийин эди. Оз муддат ўтмай, кўзлари киртайиб, бурнидан тортса йнқиладиган аҳволга тушди. Шунда у бир ойча танаффус қилди. Орттирган сармоясини бир ой майда чайнаб, яна аввалги қувватига қайтди. Яна ҳаммолликка чиқишга юраги бетламади, юқдан юраги безиллаб қолган экан. Бир кеч таваккал қилдию кўчага одамларни тунашга чикди. Лекин ҳеч ким унинг йўлтўсар эканига ишонмади, шунчаки, савдойига дуч келгандай, нарироқдан четлаб ўтиб кетаве-ришди, холос.

Яхшибоев кейинчалик, кўп вақтлар ўтиб, одамларни унча-мунча тушуниб етгач, англадики, ўша кечаси у кўпроқ чароғон кўчаларда ўлжа пойлаган экан. Яна англадики, у ўзи тунамоқчи бўлган кишиларнинг кўзларига қараган экан, кўз кўзга тушган чоғда, уятми, одобми – ишкилиб, қароқчи халқига бутунлай кераксиз бир туйғу сабаб бўлиб, нигоҳини четга олиб қочган экан. Билдики, одамнинг

кўзига тик караб туриб ёлғон айтиш мумкин, лекин кўзга тик караб туриб тунашнинг иложи йўқ. Негаки, йўлтўсарлик ёлғон эмас, йўлтўсарлик – росмана бир ҳаракат, унинг турган-битгани рост.

Уша кеч уйга қайтиб, ортига қорақуя суртилган шиша синиғини кўлига тутди. Аксига разм солиб, яна бир хатосини тушунди. Кишлоқилиги, тўпорилиги шундок юзига муҳр этилган кимсага биров сарик чака ҳам бермайди.

Ният эсдан чиқавермади. Бир муддат мўйлов қўйиб юрди – натижаси бўлмади. Сўнг соқолини ҳафтада бир марта қирадиган бўлди – тағин натижасиз. Шу орада, ҳавасга йўлтўсарликни машқ қилиб юрганида, тасодифан рақибга дуч келди. Ўртада жанжал кўпди. Муштлашувда Яхшибоев зўррок экани билинди. Бирданига обрўси ошди-қолди. Сабабки, у бурнини ерга боплаб ишқаган полвонгина йиғит – вокзал атрофидаги безориларнинг бошлиғи, кимсан Шомат Кузур эди. Шомат Яхшибоевнинг зўрлигини тан олди, тан олгани баробар «сулх» дея қўлини берди – гўё шартномага муҳр босилгандай бўлди. Қолгани жуда осон кўчди. Орттирган тажрибаси кўл келиб, Яхшибоев нари борса бир ой ичида шаҳардаги барча «кузур»ларни алохида-алохида тутиб олиб урди, кейин ўзи ҳар яқшанба куни Ўртақўрғон шаҳрининг овлоқрок қасабасида, эски бир даҳма оғзида ўтириб, жўрабошилардан «ўлпон» йиғадиган бўлди.

Бешинчи манзара

Яхшибоевнинг тақдири не кечиши аёндай эди. У қилаётган ишидан заррача ҳам афсусланмасди. Безори жўрабошилар орасида орттирган обрўси кўнглига мойдай ёқарди. Мўйлов қўйиб, соқолини ўстириб, кўча-қўйда ёқани кенг очиб кезишлар; одамларнинг хайкиброк қарашлари; зиёфатлар; бачкирок йўлтўсару қиссавурларнинг ялтоқланишлари... бари-бариси ёқарди. Энди унинг чўнтагидан пул аримасди. Ўқишга ҳам ортик эҳтиёж сезмасди. Билардики, ўқиб, ўқиганига ҳужжат олиб, борингки, тузукрок мартабага эришиб ҳам ҳозиргидай мўл топиш-тутиши душвор. Уни дорилфунун талабалари рўйхатида саклаб турган нарса – Ошно эди. У Ошнодан чўчирди. Ошнонинг ўзидан эмас, балки у кишлоққа бориб гап-сўз тарқатишидан чўчирди. Яхшибоев, гарчи у энди соқол-мўйлов қўйиб юрса-да, юзига шаҳар нукси уриб қолган эрса-

да, Булдурукда юккан тунпорилигидан кутулмаган эди, хар кандай кишлоки йнгит каби, у хам улгудай ориятбоз эди: «Хай аттанг, Яхшибойнинг боласи шахардаги ўкишини уdda килолмабди-да», деган гапга колишни истамасди.

Лекин Ошно тилига пишик эди. Колаверса, унинг дўстига ихлоси баланд эди. Мабодо Яхшибоевнинг килмишларидан хабар топганида хам, уни хеч качон кишлок ахли олдида фош этмаган бўларди. Бунга Яхшибоевнинг ўзи хам тез орада инонди. Инонгани баробар Ошнога меҳри ортди, уялди, кўнглидаги оғир юкни баттар туброкка беркитишга уринди.

Ким айтгани номаълум, лекин бир кун бориб Ошно унинг кирдикоридан хабар топди.

Кечки пайт эди, кўчадан юзлари окариб кириб келди-да, каравотда чўзилиб ётган Яхшибоевнинг рўпарасига чўкди.

– Назар, – деди ўпкаси тўлиб, – Назар, айт, жўра, кусиб берайми?

Яхшибоев аввалига уни бетоб деб ўйлади, кўл чўзиб пешонасини ушлаб кўрмокчи эди, Ошно кўлини силтаб ташлади:

– Айт, еганимни кандай кусаман, айт!?

Яхшибоев нима бўлганини сезди. Каравотига туриб ўтирди. Бошини хам килди.

– Ростми? – деб сўради Ошно. – Айт, ростми? Ёлғондир, Назар жўра, айт, нахотки сен?..

– Рост, – деди Яхшибоев.

Айтдию елкасини неча замонлардан бери босиб келаётган оғир юкдан халос бўлганини пайкади. Ўзича, хайрият-э, деб ўйлади, айтса бўларкан-ку, айтса тузук экан-ку, наmunча кийналиб юрдим, ахир, ошкора гунохнинг залвори хуфясиникидан енгилрок экан-ку?

– Харом-ку, Назар! – деди Ошно.

Яхшибоев индамади.

– Харомдан ҳазар килмадингми, жўра?!

Яхшибоевдан яна садо чикмади.

– Мени шерик килганинг нимаси, Назар?!

– Айтолмадим, – деб ғудранди Яхшибоев. – Айтсам бўлмасди... ахволимиз ёмон эди, ошна, мен шуни ўйловдим.

– Бу гап Булдурукка етиб борса нима деган одам бўламиз?

Яхшибоев Ошнога илкис каради:

– Булдурукка етмайди, – деди. – Сен еткизмасанг, бошка одам еткизмайди.

– Еткизмаслигимни биласан! – дея бошини сараклади Ошно. – Биласан! Билмасанг бунака харомхўрлик килмасдинг! Бориб айтсам-чи? Айтсам нима дейсан?

Яхшибоев ўрнидан сапчиб турди. Кўзлари конга тулган, юзи буғрикиб кетган эди.

– Улдираман! – деб бўкирди у, сўнг Ошнонинг томоғидан ғиша буғиб олди. – Айтиб кўр, улдираман!

Ўзини тутолмади, буғаверди. Ошно унинг кўлидан тутмади, кўзлари косасидан чикиб кетай деганида ҳам дахл килмади, индамай турди. Бирдан Яхшибоев Ошнонинг тани бушашиб колганини сезди. Чучиб кўлларини бушатди. Ошно ерга шилк этиб йикилиб гушди. Хушдан кетмаган экан, зум ўтиб кўзларини очди.

– Ўлдир, Назар, – деб ингради. – Бундай юргандан кўра ўлганим тузук.

Яхшибоев кўзларини олиб кочди.

– Кечир, ошна, – деди овози калтираб.

– Нимангни кечирай? – Ошно ўзини сал унглаб, яланг ерга чордона куриб ўтирди. – Фақат мени ўлдириб, кейин ўзингни ўлдиришни ҳам унутмасанг бўлди, Назар!.. Шарманда килдинг-ку! Энди не одам бўламиз?!

Ошно шу кўйда, чордона куриб ўтирганича, узундан-узок дийдиё бошлади. Яхшибоевни ҳайратга кўйган нарса шу бўлдики, дийдиё асносида Ошнонинг тани бирор марта ҳам кимирламади. Кўнглида шубҳа уйғонди, тагин бу мунофиқлик килаётган бўлмасин, деб ўйлади, не бўпти, ўзини фаришта кўрсатмоқчи бўлса-чи? Мени коралаб, ўзини оппок ювиб, оппок тараб олса-чи? Ахир, уям менга шерик эди-ку? Ўғирлаган бўлсам, бир ўзимни деб ўғирлаганим йўк. Кейин, колаверса, ўғирладим, деб ҳам айтолмайман, недир ўғирликка мингинчи шерик бўлдим, холос. Бир хаёли, Ошнони тик тургизиб, хумори ёзилгунча дўппослаш бўлди, лекин шу пайт дўстининг кўзларидан дув-дув ёш оқаётганини кўрди, хўрланди, хўрлангани баробар ўрнидан дик этиб туриб, каравот бошига ташлаб кўйилган шимининг камарини суғуриб олди.

– Ма! – деб бакирди. – Ма, ол, олгин-да мени шифтга ос!

Ошно ялт этиб шифтга каради. Ранги қув оқариб кетди – шифтда пилтачинок осадиган пишиккина илгак бор эди.

– Осолмайман, Назар! – деди. – Осардим-у, лекин осолмайман... Журамсан, ахир!..

Унинг алами Яхшибоевга ҳам юқди. Қайсарлиги тутди, шартта курси қўйиб, камарнинг бир учини илгакка ташлади.

– Назарр!!.

Ошно судралиб келиб, унинг оёқларига ёпишди. Камар илгакка тузукрок илинмаган экан, Яхшибоев мувозанатини йўқотиб, Ошнонинг устига қулади. Ошнони аяб, қўлини ерга тираган экан, тирсагида чидаб бўлмас оғриқ уйғонди, кўзларида ўт чакнаб, сўкиниб юборди:

– Хе, сенинг ўша инсофли онангниям!..

Ошно инкиллаб-синкилаб, унинг тагидан чиқди.

– Сўкма! – деди ғазаб билан. – Ўзимни сўксанг, майли, лекин онамни қўшма!..

Яхшибоев танбех эшитадиган аҳволда эмасди. Тирсакдан чиқиб шалвираб қолган чап қўлини соғи билан тутиб, Ошнонинг қолган-кутган қариндошларини ҳам обориб-опкелди. Сўнг тишларини тишларига босиб, оғрикни енгилга уринди. Ошнонинг раҳми келди. Дўстининг майиб қўлини силай бошлади. Қўллари кизларникидай майин эди. Яхшибоев, ўша пайтдаги кучли оғриқ сабаб, айни юмшокликни бир умрга эслаб қолди, кейинчалик, Ошно юксалган кезларда, Ошно ўзини ҳузурига таклиф этиб, кенг қабулхонасига шахсан ўзи чиқиб, нақ эшик олдида кутиб олиб, азбаройи самимият билан қўл чўзган пайтларда ҳам, яккаш ўша юмшокликни эслайдиган бўлди.

Лекин ўшал замонда айни ўй хаёлига ҳам келмади. Не қилиб бўлса-да, шу азобли оғриқдан халос бўлмок чорасини ахтарди. Ахтардию Булдуруқдаги синикчи кампир Маҳкамойнинг уйида кўрганлари ёдига тушди. Шалвираб ётган қўлини Ошнога тутди:

– Ушла!

Ошно қўлдан авайлаб ушлади.

– Каттиқрок, занғар, каттиқрок ушла! Торт!

Ошно ботинмайрок тортди. Пешонасига йирик тер томчилари тошиб чиқди. Беихтиёр, чап қўлини бўшатиб, енгил билан терни сидирди.

– Торт, галварс!!.

Ошно оёқларини ерга маҳкам тираб, бор кучи билан тортди. Тир-сак суяқлари кирс этдию жойига тушди. Яхшибоев холсизланиб, каравотга чўзилиб колди. Ошно қайдандир битта тухум топиб келиб, лат еган жойга саригини суркади, тозарок кийимини йиртиб, маҳкам танғиб боғлади. Яхшибоев шу тафсилотни ҳам умрбод эслаб колди: ўшанда Ошно ўзининг кўйлагини йиртиб боғлади. Кўйлаги оҳорли эди, кишлокка борганида отаси йиғиб берган пулга сотиб олган эди.

Яхшибоев икки кун тушакдан турмади. Ошно ҳам унинг ёнидан жилмади. Уйда егулик мўл бўлса ҳам оч ўтиришди. Ниҳоят, иккинчи кун пешинда Ошно унут бўлай деган nonхалтани қайдандир излаб топди. Икки парча моғор босган nonни олиб, каттароғини Яхшибоевга тутди, ўзи кичкинасини танлади. Тошдай каттик nonни қасирлатиб чайнарган, егуликлар турган токчага ўгринча караб олди, кизарди. Яхшибоев унинг хаёлидан нелар ўтганини пайқади.

– Майли, кечқурун ахлатхонага чиқариб ташла, – деди.

– Ўзинг ташлайсан, – деди Ошно. Овозида шу чоккача сезилмаган қатъият зухур бўлди. – Мен кўлимни тегизмайман.

Егулик солинган тугунни Яхшибоев ўша тунда ахлатхонага элт-иб ташлади. Қайтиб кирса, Ошно хужра деразачаларини очиб, тоза хаводан мириқиб нафас олаётган экан. Яхшибоев мажозни тушунгандай бўлди – гўё шу билан бу маскандан текинхўрликнинг бад хавоси буткул чиқиб кетаётгандай эди.

Ошно бир ой аразлаб юрди.

Энди Яхшибоев ўқишга мунтазам қатнарди. Егани каттик non, ичгани хомсув, баъзида аввалги айшларини эслаб кўнгли сушт кетарди. Яна эски йўлга қайтиш, мабодо қайтмаганда ҳам, лоқал жўрабошиларнинг беминнат базмларига бориб, тўйиб-тўйиб овқатланиш истаги хуруж қиларди. Баъзида ўзига таниш – «ўлпон» йиғиладиган жойларга караб жўнарди ҳам. Лекин манзилгача етиб боролмасди. Сабабки, ортидан кимдир пойлаб келаётганини сезарди. Қайрилиб қарар, аммо таъкибчини кўрмас эди. Гоҳида бирор жинкўчага кирган бўлиб, ўшал захоти қайтиб чиқар, пойлоқчини ғафлатда колдириб, яқкол кўриб олиш пайдан бўларди.

Таъкибчи бирор марта ҳам туткич бермади. Яхшибоев унинг Ошно эканини англаб етди. Не сабабдан кўзга ташланмаётганини

хам тушунди. Агар у кўзга чалинса борми, Яхшибоевнинг баттар ғазаби ортган, эҳтимолки, Ошнони тутиб олиб аямай савалаган, эҳтимолки, унинг покдомонлигига касдма-касд, яна ўша ёмон йўлларга кириб кетган бўларди.

Айни ҳолда эса, Ошнонинг назокату фаросатига тан бермоқдан узга чораси йўқ эди.

Олтинчи манзара

Ўртакўрғонда биринчи кишдан эсон-омон чикиб олдилар. Маишатлари аввалгидай – тангрок эди. Ернинг кори кетиб, толлар баргак таккан махали Ошно ёлғиз ўзи Булдурукка бориб келди: нонкоки, туршак, бир халтача курут келтирди. Қишлоқдаги янгилик шу эканки, колхоз раиси қайтиб турмабди, Ҳотам Шўро колхозга раис бўпти, мулла Ғаффорни котибликдан туширишибди, ҳозир кишлоқ шўросига Очил сарик, котиблигига Восит карвоннинг ўғли Эшбек сайланибди, қолганлар ҳаммаси жой-жойида, ҳаммаси соғу саломат, кўпдан-кўп саломлар йўллапти.

– Қизлар-чи, ошна? – деб сўради Яхшибоев. – Қизларни кўрмадингми?

– Қизларни кўрмадим. Янаги ҳафта сумалак қилишаркан, лекин мен қололмадим.

– Сумалак – эскилик саркити-ку?

– Менам шуни айтдим, лекин Ҳотам Шўро рухсат берган эмиш.

– Бошига бало орттирибди-да.

– Билмадим. Ўзидан сўрасам, нукул кулади. Қултурний бўп кетибсан, бола, ўлсам жанозамга ҳам келмайсан чоғи, деб мазах қилди.

– Соғлиғи тузукми ўзи?

– Тузукдай. Тезрок ўқинглар, деб айтди. Нуғой муаллималардан иккитаси «кетаман» деб ғалва қилаётган эмиш, ушаларнинг ўрнига олмоқчидир-да.

– Энди, тўғриси айтганда, муаллимлик яхши касб-да, ошна. Қишлоқнинг олд одамлари шулар. Асли сену мен қисқароқ бир курсга кирсак бўларкан, тезрок тугатиб кетардик, лекин бу дорил-фунун дегани... беш йил қачон тугайди, деб юраверамиз энди...

– Отанг ҳам шу гапни айтди. «Одамларнинг боласи олти ойда ўқишни тугатиб, катта бўп кетяпти, сен икковинг беш йиллигига

кириб аҳмоқлик килдинглар», – деди. Сени уйлантирмоқчи экан. Холангнинг кизига. «Бу ёғи нон синдирсак, ўзи бир келиб кетса», – деб айтади.

– Бормайман, – деди Яхшибоев ковоғини солиб. – Тўрва килиб бўйнимга осади, кейин ўқиб бўпман!.. Пул-мул бермадимми?

– Пули йўқ экан. Бизнинг уйдаям йўқ. Хотам Шўро беш сўм берди, мана.

Ошно қўйин чўнтагидан бешта бир сўмлик чикариб, учтасини Яхшибоевнинг олдига қўйди:

– Сенинг корнинг катта, менга озроғиям бўлаверади. Бир амаллармиз, нима дединг?..

Яхшибоев индамади. Пулнинг икки сўмини олиб, бир сўмини Ошнонинг олдига сурди. Ошно пулни олиб, токчага ташлади,

– Майли, – деди. – Тенг бўламиз. Қаро кунга тура турсин. Жуда бўлмаса мардикор ишлармиз. Нима дединг?

Яхшибоев гапирмади. Ошнонинг заифгина қалди-бастига қараб, ғамгин кулимсиради.

– Парво килма, Назар жўра, – деди Ошно унга далда бериб. – Бизга аталгани ҳам топилиб қолар. Лекин холаваччанга уйланмаганинг маъқул. Кўриб юрардик, унчаям хуснли эмас. Бир-иккита хусндорини биламан-у, айтгим келмайди.

– Ўзингга атаб қўйгандирсан-да?

– Қўйсанг-чи, Назар жўра, мингта қиз бўлсаям сендан қизганмасман. Ўзинг уйла, хусни борнинг нозиям бор, қалин пулни кўпроқ сўраса нима киласан, иштонингниям сотиб берасанми? Ўзи сену менда иштон борми?

– Ҳарна, бекитадиган нарса бор-ку.

– Шуюм бўлмасинми!

– Рост айтасан. Лекин бу ёғига тузукрок чора ахтармасак бўлмайди.

– Айтдим-ку, парво килма, деб! – кулди Ошно. – Мол-дунё топилади, лекин илм топилмайди.

– Насихатингни отангга кил! – деди Яхшибоев ранжиб. – Оч коринга ўқиб бўпсан!

– Энди, сенам ота ўрнидасан-ку, Назар жўра, – деди Ошно жилмайиб.

Яхшибоевнинг баттар ғаши келди. Лекин ортиқ пачакилашиб ўтиришни эп кўрмади. Шу сабаб, муҳимрок хаёлларга берилди.

Ошно кўтариб келган егулик неча муддатга етишини чамаи чўт қилди. Ҳисобдан кўнгли коникмади. Ўксинди, ўксингани баробар жўрабошилардан «ўлпон» йиғиб юрган дамлари эсига тушди.

– Оч қолсак, яна «ов»га чиқаман! – деди қатъий қилиб. – Бошқа илож йўқ.

– Ҳаромни егунча, очдан ўлган тузук.

– Еган эдинг-ку, – деб кесатди Яхшибоев. – Ўлмадинг-ку?

– Ғафлатда қолдим, Назар, энди унақа найрангларинг кетмайдими, – деди.

– Ол-а! – деди Яхшибоев ғазабланиб. – Биргина ўзинг оппоқ бўлиб қолгинг келдими? Қолиб бўпсан! Егизаман! Бурнингдан тикаман! Ҳамма нарса тенг экан, ҳаммаси ўртада экан, демак, сенам ўша ҳаром лукмадан улушингни оласан!..

Ошно эътироз билдирмади. У жуда хотиржам кўринарди. Яхшибоевнинг замзамалари тугагини кутди, сўнг хонтахтага тўшалган эски қоғозни юлиб ташлаб, кишлоқдан олиб келган сал оҳорли дастурхонини ёзди.

– Уйларингдан бериб юборишди, – деди. – Кел, Назар жўра, энди лоақал шуни ҳурмат қилайлик. Бечоралар у ёқда умидвор бўлиб ўтиришибди, лоақал ўшаларнинг умидларини синдирмайлик, кел, жўра, шу тоза дастурхон тозалигича қолсин!..

Ошно овозини баландлатгани йўқ, тантанабозлик ҳам қилгани йўқ – жўн ва жўяли гапирди. Гапи самимий экани, юракдан чиқаётгани сезилиб турди. Шу боисданми, Яхшибоев тўлиқди, кўнгли недир юксакларга кўтарилиб бораётганини ҳис этди, лекин, сал ўйлаб туриб, барибир коникмади.

– Яхши гапиряпсан, – деди нохуш қулиб, – қанийди шу гапларинг билан қорин тўйса!

– Қорнинг тўйиши шартми? – деди Ошно бирдан тутак. Овози ёмон чийиллаб чиқди. – Қорнингни ўйлайверма-да, нокас! Қорнингни тўйдириш – мана, менга тан! Қараб тур, хали сени тўйдираман, нақ бурнингдан чиқараман!

– Бўпти, – деди Яхшибоев. – Тўйдир мени, бурнимдан чиқар. Ўшанда мендан илмниям сўрайверасан!..

Шундай дедию ўзини тутолмай қулиб юборди – Ошнога ишонмади, уни шунчаки чиранмачок деб ўйлади.

Ошно сўзининг устидан чикди. Бирор ўн кунча ўтиб, Булдуруқдан келган егуликларнинг охири кўринай деб колганида, сабоқдан чикиб кайгадир йўқолди-ю кечқурун роса бир кучок харид билан хужрага кириб келди. Қўлидаги қоғоз халталарни хонтахта устига қўйди-да, нафасини ҳам ростламай, тоқчадаги чирокнинг пилигини баландлатди.

– Қара! – деди. – Қара, Назар жўра, мен нималар опкелдим!

Яхшибоев, каравотда узала тушиб ётганича, менсимайроқ каради. Шунда Ошнонинг иззат-нафси кўзгади чоғи, қоғоз халталарни бирин-кетин йиртиб ташлади. Лаҳм гўшту думба ёғи, гуручу сабзи, кўкату калампир, иссиқкина гижда нонлар... хуллас, чиройли бир манзара намоеън бўлдики, Яхшибоев беихтиёр ётган жойидан туриб кетди.

– Ректорнинг кизига уйландингми, ошна? – деб сўради.

Ошно беписанд кўл силтадию ректорнинг куёвидан баландрок туришини билдирди. Мамнун бўлиб кулди, қани, топ-чи, дегандай, кўлларини кўкрагида чалиштириб, ғоз тураверди.

– Шомат бериб юбордимми? – деди Яхшибоев. Ошнонинг лаблари буришиб кетди. Дўстига алам билан каради, сўнг қўйнидан гижимланиб кетган газета чиқариб, хонтахта устига ташлади:

– Ўқи! Шоматнинг саводи йўқ, сен ўзинг ўкиб кўраркасан, атай бериб юборди!

Яхшибоев газетани олиб, сарлавхаларга кўз югуртирди: «Сандал – саркит, печка – жон ҳузури», «Пиллакашлар жасорати», «Муштумзўрларга жавоб», «Салима киз Масковга жўнайди» ва хоказо. Ўқиди-ю, ҳеч балога тушунмади.

– Ичини оч! – деди Ошно бетоқат бўлиб.

Яхшибоев газетанинг ички саҳифаларини очди. Очган заҳоти каттакон сарлавҳага кўзи тушди:

«БУРГУТНИНГ ПАРВОЗИ»

Макола тагига каради: «Хорун Булдуруқли». Кўзларига ишонмади, Ошнога савол назари билан тикилди:

– Сенмисан?

– Мен, – деди Ошно, сўнг негадир сал кизарди. – Лекин бир ўзиммас, озгина ёрдам беришди.

– Ҳали сен шоир экансан-да, ошна? – деди Яхшибоев баттар хайратланиб.

– Шоирмас, журналист, – деди Ошно дўстининг хатосини тузатиб. – Шоир шеър ёзади, журналист дегани – мақола...

– Зўрсан, уккағарнинг боласи! – деб хитоб килди Яхшибоев. – Улмасанг одам бўласан, бола! Зиёфат шунгами?

– Шунга, – деди Ошно яйраб. – Шунга, жўра.

– Бекор кипсан-да, – деди Яхшибоев. – Чикимни кимдан қарз олдинг?

– Ҳеч кимдан.

– Қўйсанг-чи!

– Рост, Назар жўра, пул – ўзимники. Қара, мақола катта-ку, битта ошга етадиган-да ўзи!

– Йўғ-э! – деди Яхшибоев. – Ҳали газетга ёзганга пул берар эканми?

– Ҳа-да!

Ошно дўстини ханг-манг қолдириб, ўзи ташқарига чикиб кетди. Сал ўтмай, кўшни кампирни бошлаб кирди. Келтирган масаллиғини кампирнинг қулига бериб:

– Биргина ош қилиб берсангиз, ойтимулло, – деди. – Икки кишига етса бас, қолгани сиз билан невараларингизга. Йўқ деманг, ойтимулло!

Кампир йўқ демади, йигитларни дуо қилиб, масалликни кўтариб чиқди. Икки соатлардан кейин, каттагина лаганда ош сузиб келди, яна дуо килди. Ош хушхўр бўлган экан, Яхшибоев зўр иштаҳа билан еди. Ошно одатдагидай чимхўрлик килди. Қувончга тўйиб қолган эканми, икки-уч чимдиган бўлдию сўнг четланиб, дўстининг тамадди қилишига завқ билан қараб ўтирди. Яхшибоев овқатни пакқос гушириб, тагидаги ёғини ҳам бармоқлари билан сибириб, нон суртиб тозалаб бўлди-да, секин дўстига гап қотди:

– Сен енгдинг, ошна. Қани, газетни бер, бир ўқийлик.

Ошно аввал қўл артгали сочик узатди, кейин газетни берди. Яхшибоев қаравотга чўзилиб, бир бошдан ўқий бошлади. Мақола Ҳотам Шўро ҳақида экан. Ҳотам Шўрони Ҳақима отин тукқанию кейин бола улғайиб, инкилобчиларга қўшилиб, босмачиларга қарши курашиб, орден олгани ҳақида.

«Булдурукда дарё йўк, – деб ёзган эди Ошно. – Дарё ўзанини ўзгартириб, бу ерларни какратиб кочиб кетган. Лекин, гарчи Булдурукда дарё бўлмаса-да, уни кемага ўхшатсак жоиз. Кемаки, келажак сари собит сузиб бормоқда. Унинг дарғаси – Ҳотам Шўро. Ишончли одам. Жангларда тобланган, халк манфаатларини туну кун ўйлайдиган, халққа қайишадиган ҳалол киши. Унинг ўзинга ишониб топширилган кемани ёруғ келажак манзиллари сари оғиштирмай элтишига асло шубҳа қилмаймиз»...

– Ўзинг ёздингми шуларни? – деб сўради Яхшибоев, бир зум газетадан кўз узиб. – Ҳа-я, ёрдам беришди, деб айтдинг-ку.

Овозида андак ғайирлик сезилди. Лекин Ошно ғайирликни пайқайдиган аҳволда эмасди. Шу сабаб, хурсандлик билан тан олди:

– Дарғани ўзлари тўкиган, лекин колганини ўзим ёздим. Кеча борганимда Ҳотам Шўро билан гурунг қилувдик. Айтдим-ку сенга, колхозга раис бўпти, деб?.. Нўғой муаллималар кетармиш, ўшаларнинг ўрнига икковимизни мўлжал қиялпти экан.

– Қадамнинг бошқача-ку, – деди Яхшибоев ҳасадини яширолмай. – Энди у ёкларга қайтиб борармидинг!

– Бораман, жўра. Бормай нима қилардим, Охунбобоевнинг жойини олармидим...

– Олсанг ёмон бўлмасди, – деб тўнғиллади Яхшибоев. – Лекин бир жойда хато кипсан, Ҳотам Шўро сен ёзгандай икки марта эмас, тўрт марта ярадор бўлган.

– Майли-да, – деди Ошно. – Қахрамонни яланғочлаб кўрсатиш шарт эканми?

– Шундай-ку, лекин рости яхши-да, – деди Яхшибоев.

– Кўй, Назар жўра, – деб кулди Ошно. – Сенга ярашмас экан. Гавданга қара, ҳўкиздай полвон одам, мендака бир полвонмасга кунчилик қиялпсан. Уял-э! Ҳар кимнинг қўлидан келгани-да...

Яхшибоев дув кизарди. У кизаргани сайин Ошнонинг қувноклиги ортарди. Энди у баралла кула бошлади. Яхшибоев ҳам унга қўшилди. Кулиш асносида «Бунақаси мениям қўлимдан келди!» деган фикр ярк этиб хаёлидан ўтди.

Яхшибоев ўжар йигит эди. Айтганини қилмай қўймади – Ўртақўрғон газетасида кичик бир лавҳасини бостирди. Минг бир азоб билан ёзилган шапалоқдай хабар устига ўқлоғидай қилиб, «КИЗИЛ ҲАШАР» деб ном қўйишган эди. Яхшибоевга лавҳадан

хам сарлавха кўпроқ ёқди. Унингча, айти сарлавха Ошно топган сарлавҳадан сира қолишмасди. Ўша куннёқ дорилфунун ректори уни хузурига чакириб раҳмат айтди. «Талабаларимизнинг хайрли ишларини матбуот саҳифаларида ёритиб, яна бир хайрли иш қилибсиз, ука, бундан бу ёғига янада ғайрат қилинг, пишиқ йигит кўринасиз, келажак – сизларники», дея кўнглини кутарди. Қаламнинг учи ингичка-ю, лекин камрови кенг, ука, деб тушунтирди, бу ёғига фақатгина бизнинг дорилфунун билан чекланиб қолманг, бошқа жабҳаларни ҳам ёритинг, сизга омад тилайман.

Яхшибоев ректорнинг хузуридан кўкраги тоғ бўлиб чиқди. Ошонни топиб, сениям ректор чакирувдим, деб сўради. Ошно саволга тушунмади, бирор айб иш қилмасам, нега мени чакиради, деб хайрон бўлди. Яхшибоев масаланинг моҳиятини аңлатди. Шунда Ошно унинг соддалигидан қулди: э, жура, мен Булдуруқдаги Хотам Шўрони ёздим, сен эса дорилфунундаги қизил хашарни ёздинг, ректор албатта сени чакиради-да.

Қалам ҳақи теккан кунни Яхшибоев ҳам зиёфат берди. Бу зиёфатдан муддао шу эдики, не бўлса-да, Ошнодан ортда қолмаслик. Иддаони сезиб турса ҳам, Ошно унга қўшилиб зиёфатга борди, газетадан икки киши қўшилди, тўртовлон трамвай депоси ёнидаги «намунали ошхона»га киришди. Яхшибоев заказни қуюқроқ қилди-ю, охирида пули етмай қолди. Аммо «намунали ошхона» буфетчиси унинг доврўғини эшитган чоғи, ортикча ғингшимай, насия дафтарини очди: «Ҳеч бокиси йўқ, Назар ақо, мана шу ерга бармоқ боссангиз, бас, кейин йигитларингиздан бирортаси келиб узиб кетар...». Буфетчи уни барча безорилар каби саводсиз деб хаёл қилган эди, Яхшибоев таҳқирга чидаб турулмади, қарздорлиги ҳам эсидан чиқиб, дўқ урди: «Қаламингни ол, занғар!» Буфетчи титраб-қакшаб, қулоғига кистирилган қаламини олиб берди. Яхшибоев қаламнинг учига туфлаб, кунни кеча газетада чиққан имзосини қўйди: «Назар Булдуруқ».

– Ҳақингни кейинги мақоламдан оласан, – деди. – Ҳозирча, яна бир шиша бергин-у, икки шиша қилиб илдириб қўй. Тушундингми?

– Ҳа-да, Назар ақо.

– Имзонинг битгасиям етар?

– Етади, Назар ақо. Имзо қўймасангиз ҳам ишонамиз, кечирасиз, биздан хато ўтибди.

Яхшибоев насияга теккан бир шиша ичкиликни кўтариб, даврага кўшилди. Гурунг айна кизиган пайти эди. Газетчилардан ёши улўроғи, яшилранг кулоҳ кийгани, Ошнога келажакдан лоф ураётган экан. Ошнонинг юзидан ҳеч бало сезилмас, лабларида доимий ним табассуми, жимгина бош ликиллашиб ўтирар, ортикча гап кўшмас, боринги, одобу адабнинг ўзгинаси эди.

– Келинг, Назар Булдурук, – деди Кулоҳ Яхшибоевнинг кўлидаги шишага кўзи тушиб. – Ўтиринг, якинрок ўтиринг, ўрток Назар Булдурук. Сиз хали ёшсиз, дўстингиз ҳам ёш, яшил новдаларсизки, боғбон парваришига мухтож.

– Пул етмади, кисталок, – деди Яхшибоев.

– Пул топилади, дўст топилмайди, – деди Кулоҳ гапга унчалик ҳам тушунмай. – Дарахт ёшлигида парваришга мухтож бўлади. Ва локин мухтожлик айб эмас. Келинг, ёш дўстларим, ўшал беғараз боғбон камина мен ўзим бўлай. Ўзим боғбон бўлай-да, сиздек ниҳолларни нак чинорга айлантирай. Қалай, Назар Булдурук, чинор бўлгингиз келадими?

– Қайдам... – деб елка кисди Яхшибоев. – Бизга қайрағоч-пайрағоч бўлиш насиб этсаям майлийди.

– Йўк, Назар Булдурук, – деди Кулоҳ. – Қайрағоч пишиқ дарахт, локин чинорнинг соясида қолиб кетиши мумкин. Мен эса, сиздек ёш ниҳолларни нак куёшга бўй чўздираман!.. Хўш, сиз бунга нима дейсиз, ёш дўстим?

Кулоҳ Ошнога юзланди. Ошно бирданига жавоб кайтармади, ерга каради, сўнг яна ўша аллозда, ердан кўз узмай туриб деди:

– Буям бир мулоҳаза-да, устоз, сиз шу кулоҳингизни олиб юрсангиз бўлармиди...

Кулоҳ қаҳ-қаҳ отиб кулди:

– Нодонсиз, ука! Гап кулоҳда эмас – кулоҳнинг тагида! Кулоҳнинг тагида шундай бир ақл борки, харнеки балоларга ҳарбу зарб айта олади!

– Бўлмаса, лоақал рангини ўзгартиринг, – деб илтимос қилди Ошно.

– Нима, менинг мафкурам бутлигига ишонмайсизми, ука? – деди Кулоҳ азбаройи ранж билан.

– Аяган кўзга чўп тушмайди, устоз. Мен сизга жуда-жуда ишонаман, лекин...

– Ишонганингиз – кўп улуғ! – деб хитоб қилди Кулох. – Лекин-пекинга ҳожат ҳам қолмайди. Қараб туринглар, ҳали мен сизларни Жулкунбой даражасига етказаман!

– Шартмас, – дея эътироз билдирди Ошно. – Жулкунбой – битта. Ҳар ким ўз кунига омон бўлсин.

Яхшибоевга Ошонининг иззат саклагани, ўзи озгина бўлса-да қарамроқ бўлган одам билан тешпа-тенг туриб гаплашгани ёқди.

– Ошномиз тўғри айтади, – деди у Кулохга қараб. – Жулкунбой бўлиш кийин гап. Бизга унча-мунча ёзган лавҳаларимизни бостиришга ёрдам берсангиз ҳам бўлаверади. Албатта, агар келиштириб ёзолсак. Ўхшатолмасак, майли, унда ўтказмай қўяқолинг. Бизга ғайирлик қилмасангиз бас, ҳарна, иккимиз ҳам мусофирмиз, қўлимиз қалтароқ, очин-тўкин юришимиз бор....

– Маломат! О, не маломат бу?! – дея хитоб қилди Кулох.

У қўлидаги стаканни бир химо билан бўшатди, сўнг хўнграб йиғлай бошлади:

– Нонқўрлар! Орзу нелигини билмаган зулмат бандалари! Жулкунбой бўлишни истамаган гумроҳлар!..

Кулохни бир амаллаб юпатишди. Юпатиш учун унинг барча шартларига кўнишга тўғри келди. Шартлари кўп эди: ундан устозлигу булардан – Жулкунбой бўлиш, Ҳамза бўлиш, Авлоний бўлиш ва ҳоказо улуғ зотларнинг тақдири муборакларига муносиблик.

Нихоят, Кулохнинг уни ўчди. Уни ўчгани баробар шишага ружу қўйди. Яхшибоев ноилож яна насияга коньяк келтирди. Ошно унинг аҳволини сезиб-билиб турар, лекин эътироз қилишга журъати етмасди.

Зиёфат давомида Кулохни ёмон кўриб ўтирди. Нихоят, базм тугади. Яхшибоев қулоғига қарзга ботди. Икки дўст азиз меҳмоннинг икки кифтидан олиб, маҳалласига суяб-судраб кетишаётган пайтлариди. Ошно меҳмоннинг бошидаги яшил қулоҳини олди-да, ун қўлдаги томга қаратиб улоқтирди.

– Энди қулоҳингиз йўқ, устоз, – деди у. – Сал замонавийроқ бўласиз. Йўқса, ҳолингизга маймунлар йиғлайди.

Ўшанда Ошно ёмон қаромат қилган экан. Кулох яна қайдандир қулоҳ топиб қийди. Бу галгиси қизил рангда эди. Лекин рангидан катъи назар, қулоҳи қимларнингдир кўзига ўтиришмади, ишдан ҳайдалди. Хатосини ўзи ҳам англаб етди чоғи, жўнроқ телпак қий-

ди, шапка кийди, хагтоки шляпа кийди, лекин барибир газетчиликка қайтиб киролмади. Қайсидир чет кишлоқда муаллимчилик қилиб ўтди. Ичишни бутунлай ташлаб, яхши шогирдлар етиштирди, иззат-икром топди, кейин, вафотидан икки йил ўтиб, ўша ўзи ишлаган мактабга номи ҳам берилдики, буниси – бутунлай бошқа тарих...

Дарвоқе, яна бир тафсилотни эсламай ўтолмайман. Гумроҳлигим шунчаликки, Назар ака ўзининг биринчи қалам ҳақидан нақл қила туриб, кула-кула Кулоҳни эслаганида, мен нодон аввалига фас қиядиган жадид-падидлардан ёки пантуркистлардан бўлса керак-да, дея тахмин қилдим. Тахминимни айтувдим, Яхшибоев бирдан сергакланди. «Қўйсангиз-чи, Сандқул, деди ранжини яширолмай, газетчининг бошидаги нарса кулоҳ ҳам эмас, фас ҳам эмас экан, шунчаки бир қалпоқча экан, кейинроқ билсам, бечора бир замонлар Петербургда таҳсил кўриб, ўша ерда ҳавасга сотиб олган экан. Энди баъзида ўшанақа қалпоқчани баобрў, мафқураси зўр академикларнинг бошларида ҳам кўриб қоламан, – деди, – олимларнинг пўрим қалпоқчаси бўлса керак-да...»

V БОБ

Бемор

Эрталаб ҳаммаси оёғи қуйган товуклардай зир югуриб қолишди. Ҳамширалар, врачлар, доценту профессоргача – уни йўқлаган, соғлигини суриштирган. Гўё касалхонада ётган одамдан шуни сўраш шартдай!..

Яхшибоев аввалига аччикланди, кейин тушунди. Масаланинг моҳияти шу эканки, бош врач қабулхонасига қичкина телефонограмма тушибди:

«Ўрток Яхшибоев 12.00 да ўз жойида бўлсин».

Роса елиб-югуришди. Талмовсираб гап қавлаганлар ҳам бўлди. Лекин Яхшибоевдан тайинлироқ садо чикмади. Энди эса, ажабмаски, бурчак-бурчакларга тупланиб олишиб, секин ғийбат қилишаётган бўлса: «Анави сассик чол устимиздан шикоят ёзганмикин?...»

Яхшибоев уларни юпатиб ўтирмади. Майли, деб ўйлади, озгина ҳовлиқиб туришгани маъқул, чўчишса ҳам майлига, негаким, ке-

йин, елкаларидан юк ариган махали туядиган шодликлари ҳам шунга яраша бўлади.

Ювинди, сокол киртишлади, нонуштага ҳозирлик кўрди. Бу гал ҳам йўлак четидаги емакхонага борди. Атай ковоғини солиб ўтирди – эски жойида, камгап кампир билан бир столда. Овқат устида сал гингшигандай бўлди: «Бўтканинг тузи камрок». Кейин ўйланиброк колди. «Қизик, – деди ўзича, – уйда емагандан кейин билиб бўлмас экан, бўткага туз солинармиди ўзи?..»

Хизматчиларнинг саросимага тушиб, елиб-югуриб, ликопчадаги бўткани алмаштириб кетганларидан англадики, у янглишибди, бўткага умуман туз солинмас экан.

«Бўтка, бўтка, бўтға, бутга...»

Айни сўзни турли алпозда туслаб, турлаб, чайнаб кўрди, лекин барибир, оҳанги ёкмади. Хунук, хунуккина экан, деб ўйлади, бу ёғи – таржима этиш ҳам қийин. Бўтка, манна бўткаси... «Манна» сўзининг маъносини чақолмай, бир муддат овора бўлди. Иккала қўшниси, Дароз билан Хумкалла (Яхшибоев уларнинг исмлари аташни истамади), очеркчию танкидчи, нарироқдаги столда, томоқларидан овқат ўтмай, Яхшибоевнинг бирор имосига маҳтал бўлиб ўтиришарди, ноилож ўшаларга гап котди:

– Остонакул, – деди Дарозга қараб, сўнг қошиқча билан ликопчани нукиб кўрсатди, – танаввул этилмиш таомнинг номи нимаиди?

– Манний каша, – деган жавоб бўлди.

– Ҳай-хай! – дея бошини сараклади Яхшибоев. – Киссада белатингиз бор-а!..

– Умуман, каша – бўтка, – деди Хумкалла. – Бу бўтка буғдой ёрмасидан қилинади, демак, номи – буғдой ёрмасидан қилинган бўтка.

– Ёрма бўтка экан-да?

– Шундай, устоз. Ёрма бўтка,

Яхшибоев сўзни шу билан тугатиб, яна аввалгидай кибрли бўлди-колди. «Ёрма бўтка»ни бир амаллаб еб, ўрнидан турди. Палата ёнига бориб, деразадан ҳовлини кузатиб турди. Қўшнилари ҳам келиб, икки дераза нарида туришди. Яхшибоев уларни сезиб турди, лекин қайрилиб карамади.

Палатага кириши билан телефон жиринглади. Яхшибоев девордаги соатга қаради: ҳали эрта, ўн иккию нул нулга ҳали қанча бор. Эриниброк трубкани кўтарди:

– Устоз, безовта килдик, айбга буюрмайсиз.

Овоз эгасини дарров таниди – кўпрок гапирадиган одам.

– Духтир курадиган эди, Суяркул ука, – деди. – Мухтасарроқ бўлсин...

– Битта жой бўш эди, Чоршанбиев укамизни тавсия қилишди, шунга...

– Укангиз? – деди Яхшибоев гаши келиб. – Чоршанби сиздан каттароқ, агар билсангиз!.. Хўш, тавсия қилишса менга нима?

– Маслаҳат маъносида, устоз, ўзи қалай, ишқали йўқми?

– Қурқокроқ йигит, демак, ишқал-пишқали йўқ. Бемалол олаверасиз. Мансаб ўзи тузукроқми?

– Муовинликка?

– Унда бўлмайди. Мудирлик-пудирликни эплаши мумкин, лекин каттароғига ярамайди. Мудирлардан бирини муовинликка олинг, бунди – ушанинг ўрнига. Менинг тавсиям шу.

– Ўзига яам айтаверайми?

– Айни шу гапни айтинг. Акс ҳолда, сизни тушунмай ғингишиши мумкин. Кейин яна ўстираман, деб ваъда қилсангиз ҳам бўлаверади. Ҳар ҳолда, умидвор бўлиб, жонини жабборга бериб ишлайди. Ўзи ғайратли йигит, сал бошқариб турсангиз, бас. Бўлдимми?

– Раҳмат, устоз. Яна бир бор узр.

– Балли, саломат бўлинг.

Яхшибоев трубкани зарда билан жойига ташлади. Тавба, деб ғудранди, бунчалар майдакаш бўлишмаса. Шунчаки муовинликкаям мендан тавсия сўрайди. Қадам босмай туриб, калтироқ босади буларни, токи жонлари тинч бўлса, токи Чоршанби ишни эплотмаган такдирда менинг номимни рўқач қилиб, бало-қазолардан қутулиб қолишса. Билмайдики, ишнинг расвоси чикқанида Чоршанби эмас, унинг ўзи учиб кетади, негаки, Чоршанби қурғур тагига сув кетиши билан менинг ёнимга югуриб келади, мен бечора бўлсам, жоним ҳалак, унинг шалтоғини артиб, тузатиб, ярақлатиб оламан, икки ўртада Суяркул укамизнинг қурбон бўлгани қолади!..

Таъби хира тортди. Ҳордик тусаб, каравотга чўзилмоқчи ҳам эдики, наматыни кўтариб, бадантарбиячи жувон кирди:

– Назар Яхшибоевич, зарядкага!

Яхшибоев ночор қолди. Шиппагини кийиб, халатининг тугмаларини ўтказа бошлади.

– Кўринишингиз зўр! – деди жувон. – Кўз тегмасин!

– Кўринишим кўр-пўрга ёкмаса, сизга ёкмаслиги аник, – деди Яхшибоев кулиб. – Сиз, мисоли Азроилсиз, хоним, ҳар чошгоҳда жонимни олгани келасиз.

– Нафасингиз совук, Назар Яхшибоевич! – дея ранжигандай, лекин шу баробар ширингина қилиб танбех берди жувон. – Бошка ўхшатиш қуриб кетгандай!..

– Э, кўяберинг! Ҳазрат Навоий ҳам гўзал хотинларни нак Азроилга ўхшатган, муҳаббат домига илинтириб, кейин жонгинангни суғуриб олади, деб айтган.

Ичида кулди: ўл-а, Навоий шу гапни айтганми ўзи?

– Унчаликмасдир? – деди жувон.

– Энди, шундай бўлмаса ҳам, шунга ўхшашроқ, хоним. Ахир, ўзингиз ҳам жон офатисиз-да!

– Яхши кўриб колдингизми, дейман?..

Яхшибоев тасдик маъносида бош ирғади. Кейин ўзига, Шариф бўлиб кет-э, деб танбех берди. Жувонга тузукроқ разм солди. Урта бўйга якин, тикмачоккина, аъзолари бир-бирига мутаносиб, туртиб чиккан жойи йўқ, бирдай думалок, бирдай юмшоқ. Танида ширингина бир оғрик жимирлагандай бўлди-ю, ўша захоти сўнди.

«Соб бўпсан, Назар!..»

– Кексайганда нукул яхши кўришга кунимиз колган, хоним. Ёшлик ўтди, ўтдию кетди!.. Ўт эдик, олов эдик, ҳар имога бир жимо!..

Ҳаддан ошганини сезди. Лекин жувон гапни кўпда тушунмаганини сезиб, тагин дадил тортди:

– Бу дейман, хоним, айна масканда... бекорчи ётиб куч йиғаётган чолларнинг ичида ишлашингиз қийиндир-ов?

– Осон, жудаям осон, – деди жувон шўҳ кулиб. – Эрим – боксчи, сизга ўхшаган чоллар шўҳлик қилса, бир зумда танобини тортиб қўяди.

– Менга бас келолмас?

– Тўғри, сиз бакуватроқсиз, лекин сизгаям бас келади.

– Унда чаток экан. Энди қайтиб сизга ҳазиллашмаганим бўлсин. Лекин, хоним, агар ёшлигимда дуч келсангиз борми, омон қўймасдим.

– Ёшлигингизда дуч келмаганим ҳам тузук бўлган экан. Бўлмасам, бугунга келиб қариган-чуриган кампир бўп колармидим?..

Жувоннинг дуркун каддига, тиришсиз юзига бокиб туриб, Яхшибоевнинг хўрлиги келди. Хўрликки, ҳар неки хирсдан холи, гурган-битгани зориқиш, соғинчу армон... Ғамгин илжайди:

– Кампирликнинг ҳам ўзича гашти бор, хоним.

– Айтмай қўя қолинг!..

Жувон яна кулди. Наматини ерга ёзиб, Яхшибоевни ётқизди. Оёқ-қўлларидан тутиб, секин машк ўргатди: «Бир деганда кўтарасиз, икки деганда туширасиз, уч деганда – яна, тўрт деганда – яна...» Яхшибоев машқларни кулок кокмай бажарди. Чарчади, терга тушди. Жувон каравотдан сочик олиб, юзларини артиб қўйди. Яхшибоевнинг кўнгли ийди, илжайди, миннатдорлигини билдирди. Ўзича, «майли, буям бир-бир хурсанд бўлсин, чоршанбилардан бировига айтсам, очерка қилиб ёзади», деб ўйлади. Сўнг бир муддат, бу очеркка ўзи қўл қўядими, йўқми, шуни фикрлади. Йўқ, ўзи имзо қўйса бўлмас экан. Ҳарна, ёшгина жувон, гап-сўз кўпайиши мумкин. Тагин ёдига мархум дўсти Шариф тушди. Кулиб юборди. Кулмасдан иложи йўқ эди, негаки, мархум дўсти Шариф, гўринг нурга тўлгур Шариф қариб-чуриб қолганида ёш бир шеърчи қизнинг ишқини ихтиёр этиб, лекин ёши панд бериб, уялиб, азбаройи номуснинг зўрлигидан ўша аёл ҳақида «Нодиран замон» деган очерка ёзувди. Яхшибоевнинг хотираси зўр эди, ўша очерканинг сўзларини ҳам аниқ-таниқ эслади; «Мен унинг шеърларини ўқидим, ўқидиму аввалроқ ўқимаганимга бисёр афсус ҳам надоматлар чекдим ва айтдимки, тасанно, эй ўзбек кизи, тасанно, эй дилкаш ва дилбар киз, назокатингга балли! Офарин, минг офарин!...» Гўринг нурга тўлгур Шариф, мактов деган нарсага зўр эди, ажабмаски, мактовлари билан аёлнинг хафалигини тумандай тарқатиб юборган бўлса!.. Йўқ, мен янглишибман, аёлнинг хумори таркагани йўқ, ўшанда устозу шогирд бўлмаган бир воқеанинг ғийбатларини кўп замонларгача елкада кўтариб юрдилар, тўғрироғи, биргина гўринг нурга тўлгур дўстимиз Шариф кўтарди, шеърчи аёл жамики ғалвани унинг елкасига ташлади, сўнг ўзи ҳам чиқиб, қорсонини ялпайтириб ўтириб олди, Шариф бечоранинг аҳволини танг қилди. Шариф қийналди, егани ҳам, ичгани ҳам юкмади, уйқусини йўқотди, ахийри, жонидан умидини узгач, акасининг ўғлига олиб бериб қутулди. Э, бу гаплар кўп қизик, аёл кишининг нималигини тезда тушунмоқ қийин... Мана биттаси, манави бадантарбиячи, манави тикмачок жувон... Эридан

лоф ургани билан, ким билади яна?.. Умуман, бадантарбиячиларда ҳам эр-пер бўладими ўзи?..

– Нега куласиз? – деди жувон.

– Ўзим. Кушшининг козонидан қўғирмоч ўғирлаб, оғзим куйганини эсладим.

– Ҳо! - деди жувон, коса тагида нимкоса борлигини пайкаб. – Хумори колган экан-да?

– Албатта-да. Бола-чака нечта, хоним?

– Боладан иккита. Чакаям старли.

– Болалар боқчадами?

– Қайнонам қарайди. Бева аёл, сизга ўхшаган чиройли чоллардан садо чиқавермагандан кейин... нима қилсин, невараларига қарайди-да.

– Мен-ку, жон дердим, лекин Мухсина хоним қарғайди. Шуниси ёмон.

– Билдирмайсиз-да...

Шу тарика, суҳбат андак хавфли тус олди. Яхшибоевнинг бир хаёли, «бу аёл менинг фамилиямни билади-ю, лекин кимлигимни билмайди», деган ўй бўлди. Шу ўй асносида, юзига жиддий тус берди. Ёшини, обрў-эътибори, чиқарган китоблари, унвонларини бир-бир хотирлаб, яна Назар Яхшибоевга айланди. Боз марҳум дўстини эслади. Тажрибали одам эди у, гўринг нурга тўлгур нукул бир нақлни такрорлаб юрарди: «Дарахти макри зан сад реша дорад, фалак аз макри зан андиша дорад». Дўстим Шариф, гўринг нурга тўлгур, рухнинг ором дарёсида чўмилгур Шариф», макр дарахтининг юзта شوҳу булоғи борлигини биларди, макр олдида фалак ҳам хайратда қоларини биларди, лекин ўзини тиёлмасди, юраи и кенг эди унинг, тили ширин эди, ёзганида ҳам қаламини аввал бир чакмок кандга қайраб олиб, кейин ёзарди, аёл зотига гиргиттон эди, гўё чирок атрофида айланган губалакдай!..

Яхшибоев кейинги сўзни эслаганидан мамнун бўлди. Хайрият-э, деб ўйлади, хайриятки, бу сўзни унутмабмиз, харна, Булдурук ше-васи конимизда қолган экан.

Уйлари дўнғроқда эди. Ҳовли саҳни тап-такир. Фақат баҳорда гиёҳ унарди. Униб чикиб, озгина яшаган бўларди. Ана ўшанда қайдандир ниначию капалаклар учиб келишарди. Тепадан, жизгинак бўлиб ётган кир тарафдан жизловукларнинг овози эшитиларди, бу

тарафда эса, нам теккан ажринкзор ерларда – чигирткаларнинг чириллаши, илонларнинг чиркиллаши... Хуллас, ажойиб эди. Айниқса – ниначилар, айниқса – капалаклар! Хўш, энди, деб ўйлади Назар Яхшибоев, дейлик, бугуннинг ўзида, манави каттакон, ақл канотида камраб ололмайдиган буюк шаҳарнинг обод бир касабасида, кенг боғ ўртасида, кенг ва ёруғ бир иморатда, серҳашам палатада, аллақандай ёш, чиройли жувоннинг ёрдамида қўл-оёқларини осмонга кўтариб, пастга тушириб «бир, икки!..» қилаётган Яхшибоевнинг ўшал замонларда, ўшал қиру адирларда югуриб, кашкайўнғичка учларига кўнган жажжи капалакларни тутганларига ким ҳам ишонарди!..

– Гўбалак – деди у овоз чиқариб, – гўбалак, гўбалак...

Бадантарбиячи жувон ҳеч балога тушунмади. Курсида ўтирганча юзига табассум югурган қорувли чолнинг фавқулодда маъсум юзига хайратланиб тикилди.

– Гўбалакни биласизми? – деб сўради Яхшибоев.

– Йўқ.

– Капалакни-чи?

– Капалакни биламан. Эрим коллекция қилади. Битта чиройлиси эсимда қолган. Оқ канотли, кўнғир доғлари бор. Апполонус... яна бир бало... Йўқ, эслолмадим. Лотинча эди-да...

– Ўзбекчаси йўқми?

– Билмадим, бор чиқар. Ўзим капалак тутмагандан кейин, номини қайдан билай.

– Менимча, ўзбекчаси йўқдир-ов, – деди Яхшибоев хомуш тортиб. – Негаки, биз нукул шаклни кўрамиз, мохиятни аташдан ийманамиз. Соддамиз ҳали, хоним. Унда биз ёш эдик, хоним, кучимиз кўп эди, ғайратимиз ундан ҳам зиёда, нукул сиз айтган оқ капалакларнинг, бизнинг булдурукча тил билан айтганда, гўбалакларнинг кетидан қувлаб юрардик, аммо билмаган эканмизки, гўбалакларни тутиб олиб, кўксини авайлабгина эзиб, сўнг игнага қадаб қўйса ҳам бўларкан. Дарвоқе, менинг ҳам бир ошнам бор, уям капалакларни йиғиб юради. Ўзи йиғмайди, бошқалар келтириб беришади. Аммо ошнамит барча капалакларнинг номларини билади, турларини билади, қайси капалак қасрда учрашини, қайси капалак қачон тухум қўйиб, қачон ғумбак боғлаб, қачон учиб чиқишларини ҳам билади.

– Коллекцияси каттами?

– Униси нима? – дея талмовсиради Яхшибоев. – Катталигига кизикиб колдингиз?..

– Капалаклар йигиндиси-да.

– Менимча, катта. Катта бўлиши керак.

Яхшибоев топган гапига ўзи ҳам хайрон бўлди. Ошнода ҳеч қандай коллекция-поллекция йўқ эди. Гапида недир ёмон рамз борлигини ҳам фахмлаб, салгина чўчиди, сўнг хузур қилиб қулди. Ҳар ҳолда, дилнинг дахлсиз экани жуда соз нарса, ичимизга ҳеч ким киролмайди, ҳаттоки Ошно ҳам киролмайди, агар одамлар бир-бирининг дилини тугал билса борми эр хотинни, хотин эрни, маъшука маъшукни, маъшук маъшукани... бўғиб ўлдирарди! Ахир, дунё фақат ўшалардан иборат эмасми? Эру хотин, дўсту ёр – ҳаммаси маъшуклар! Маъшуклар дунёси! Яшасин дунё маъшуклари!

– Маъшуклар ўз йўлига, хоним, – деди у салмоқлаб. – Лекин болаларга дахл қилмаслик керак.

– Тушунолмадим.

– Болалар бегуноҳ, деб айтмоқчиман.

– Тушунтириброк айтсангиз бўларди.

– Парво қилманг, ўнгимда ҳам алаҳлайдиган одатим бор.

Жувон сал ўтмай зерикди. Ҳомузадан ўзини зўрға тийиб турди. Кечаси тузукроқ ухламаган, деб ўйлади. Яхшибоев, боласи бетобми, эри шўхрокми, ажабмаски, ҳар иккиси ҳам ҳақиқат бўлса. Аввалбек чақалок эканида дардчилроқ эди, Аввалбекнинг дарди кўзгаганида Мухсина фавқулодда меҳрибон ва фавқулодда иримчи бўлиб коларди, эрнинг тамаларига терс жавоб қайтарарди, шунда Яхшибоев, «э жонидан, парво қилманг, бизнинг зотимиз – зуваласи пишик зот, ҳарнеки тегирмондан бутун чиқади», деб ҳазил қилиб, юмшатишга уринарди. Ҳазиллашарди-ю, лекин бир чеккаси – шунга ўзи ишонарди ҳам. Сабабки, бобоси юзга кирган эди, катта бобоси – юз ўнга; фақат отаси сал эртарок кетди, босмачининг ўқлари, жарроҳнинг тиғи, кейин бу ёғи сарик деган бемаъни бир дард. Ўзим бирор юз йил яшарман, деб умид қиларди. Бобокалонга тенглашиш кийин, танни анча ҳоритди, рухни ҳам аяб утиргани йўқ, ахир, шу даражага етишишнинг ўзи бўладими!.. Ўйлардики, шунча қилган ташвишига яраша, фарзандлари тўқисроқ яшайди, тўқисроқ умр кўради, лекин, бугун келиб қараса, уларнинг юз йил яшайдиган суроби йўқ. Айниқса – Аввалбекнинг аҳволи чаток. Ичкилик-

ка ружу кўйди, гиёҳвандлик қиладими, ранги ҳам захил, ёши энди қиркка етибди-ю, халқумлари эрта-индин осилиб қоладигандай. Бир гал юзига ҳам айтди: бас қил, Аввал, узинга раҳминг келсин, бола-чакани уйла. Аввалбек индамади. Кейинчалик яна бир бор гап кўзғалганда, отага илкис қаради: менда не айб, балки сиз толиққанрок пайтда бунёд бўлгандирман? Яхшибоев ўғилни чангитиб сўқди, айтган гашига минг пушаймон қилдирди, чунтагини нақ ярим йил тамбалаб кўйди, нақ ярим йил мобайнида Аввалбек пулдан қийналди-ю, лекин бошқа тарафлардан тийилгани боис, рангига қон югургандай бўлди, бу тарафи – янги келиннинг чиройи ҳам очилгандан очилиб бораверди, бўлмаса, ўша кунлари камрок қийнарди, камрок тақинарди, бор топганини эрга келтириб берарди, лекин бахтли эди, бахтли эди бечора...

Яхшибоев бадантарбиячи жувоннинг овозидан ўзига келди:

– Мен борай, Назар Яхшибоевич.

– Хўп, кизим, – деди маъюс тортиб. – Сал эзмалик қилдим, айбга буюрмайсиз.

Аёл эшикни охиста ёпиб чиқди. Зум ўтиб, ҳамшира қиз эмлагани келди. Игна санчилганда жимиллаган оғриқ туйди. Буниси ҳолва, деб ўйлади, буниси шунчаки... жон тетиклигидан нишона. энг зури – олдинда, бариси олдинда: қолдан тойишлар, курук устихон бўлиб қолишлар, ғарғара тортишлар, нам докадан сизган томчиларни ютоқиб ютишлар...

Ишқилиб, ўшанда ҳушдан кетсам бўлди, дея умид қилди, ҳар ҳолда, ҳушдан йироқ одамнинг бирор нарсани англаши қийин. Уйкуга кетасан-у, қайтиб турмайсан. Кўтариб кетишади...

Тасаввур қилдики, у ўзи йўлакдаги дераза рафига тизилган гуллар ортидан томоша қилиб туради, ҳовлида эса, иккита бакуват ҳамшира, ёшроқлари – негадир ёшроқлари бўлишини тусади – энг ёшлари, гул-гул очилган иккита қиз, қирмизи юзларига андак қайғули тус бериб... унинг жасадини замбилда кўтариб ўтадилар!..

Айтилган муддатда Ошно кўнғирок қиларини сезарди. Кўнгидаги фахру ғурур сабаб, юраги безовтарок урганига ҳам парво қилмади. Умуман, у Ошно кўнғирок қилган кезларда қувонарди, лекин бу галгиси... минг-минг чакирим наридан, неча баҳру неча уммонлар оша қилинажак кўнғирок, қувонч баробарида недир ҳадиғу хавотир ҳам туғдирди.

Бу гал Яхшибоев – нуфузли тараф эди. Унинг уйда эмас, касалхонада экани жуда кўл келарди. Касалхонада, врачлар кузатувида ётган одам, кунига унлаб хабдори ютаётган одам, кунгилни сал очиброк гаплашса ҳам ярашади. Касал киши сал инжикрок келади, касал киши дўстларга андак нозу фирок килиши ҳам мумкин, бундай танतिकлик ҳаттоки Ошнодай шахсга ҳам оғир ботмаслиги аён.

Девор соати ун иккига жом чалганида телефон жиринглади. Жиринглаши одамига яраша – кескин ва киска эди. Яхшибоев англадики, симлар тугилган жойларда неча унлаб аёллар мик этмай турибди, токи уларнинг суҳбати аниғу таник бўлсин, бегона товушлар аралашмасин.

– Ўртоқ Яхшибоевми? – деб сўради аёл овози.

– Мистер Яхшибасф? – дея такрорлади бошка бир аёл овози.

– Ҳа, Яхшибоев, – дея тасдиқлади Яхшибоев. – Яхшибоев эшитди.

– Ўртоқ Яхшибоев, соғлиқлар дурустми? – ниҳоят, Ошнонинг мулойим овози эшитилди. – Дадилмисиз ўзи? Бориб кўрайлик десак, ахвол бу... сал узокрокка тушиб колдик.

– Минг раҳмат, – деди Яхшибоев. – Касаллик эмас, шунчаки... – у сўз ахтариб, бир сония сукут сақлади. – Шунчаки профилактика...

– Унда тузук, ўртоқ Яхшибоев. У ёқда эканимда эшитиб эдим, лекин, ўзингиздан қолар гап йўқ, ишлар кўпайиб, вақтида хол сўраёлмадим.

– Сизнинг кечикиб сўрашингиз ҳам улуғ иш.

– Таъна қиялпсизми, ўртоқ Яхшибоев?

– Йўғ-э.

– Умуман, таъна қилишга ҳақкингиз бор. Қалай, ижодлар гулла-яптими?

– Ижод йўқ ҳисоби.

– Унда хотира ёзинг, ҳалиги... мемуар дегандай...

– Хотира ёзгали чўчийман. Умримизда кўп воқеаларга гувоҳ бўлдик, ҳаммасини ҳам ёзиб бўлармикан?..

– Ана ҳолос! Яна таъна қиялпсиз, дўстим!.. Ёзаверинг, ўртоқ Яхшибоев, керак бўлса, ўзимиз зарур тузатишларни киритамиз.

– Раҳмат...

Яхшибоев жимиб колди. Ўзи ўйлагандай танतिकлик килолмади. Бу ёғи суҳбат муддати ҳам ўтиб боряпти. Одатда Ошно уч минутдан

ошиқ гаплашмайди. Телефон қабул эмаски, озигина чўзишнинг иложи бўлса... Умуман, айтиладиган гап ҳам йўқ ҳисоби. Касал одамга соғ одам телефон килди, аҳвол сўради, буниси раҳмат айтди, униси шифо тилади – энди бас қилинса ҳам бўлаверади.

– Вақтингизни оляпман, оксокол, раҳмат-у, лекин шусиз ҳам...

– Энди бунакамас-да, ўртоқ Яхшибоев! – Ошнонинг овозида недир зорланиш сезилгандай бўлди. – Одамга ўхшаб гапиринг-да, ахир!

– Ҳаддим сиғмайди.

– Бекорларни айтибсиз!..

– Бори шу-да...

Ошно бир муддат сукут килди, сўнг томоқ кириб олди.

– Назар, – деди у аниқ-таниқ қилиб. Бу сўздан Яхшибоевнинг эти жимирлаб кетгандай бўлди. – Назарбой, сенга нима бўлди ўзи? Нега бунча бегонасан, жўра? Айтсам – ишонмасан, юртимизни соғинибман, жўра. Илгариям сафарга кўп чикқанман, лекин бу гал бошқача соғиндим. Қариб қоляпмизми, жўра? Нега бундай, а?

Яхшибоев индамади. Кўнглига ғулғула тушди.

– Нега индамайсан?

– Энди, оксокол, менинг бу ерда ётишим яхши бўлмади, – деди Яхшибоев чайналиб. – Бу ёғи кампания, далага чиқиб, пахтакорлар ёнида бўлиш ўрнига... Бирор тузукрок нарсаям ёзолмадим. Жуда уятлиман, пахтакорлар олдида, шахсан сизнинг олдингизда... Сал тузалиб олай, кейин албатта чикаман!

– Э, у гапларни қўй, ўзингдан гапир! Бола-чақа қалай? Нега индамайсан, гапир, жўра!..

– Хорун... – деди Яхшибоев юрак ютиб.

– Гапиравер!

Яхшибоев гапиролмади, томоғига йиғи тикилди.

– Булдурукка бирга борайлик. – деди Ошно. – Сен ўзинг борган чикарсан, лекин мен, неча йилдирки, бирор марта ўтолмадим, бир борайлик!.. Хўп, де, Назар, бирга борайлик! Нега индамайсан, гапир!..

– Майли, борамиз, албатта борамиз. ошна.

– Балли! – Ошнонинг овози бирдан қувноқ тортди. – Роса бир кун у ёқни айланамиз. Бировга айтмасдан, хуфёна борамиз. Унгача соғайиб ол, жўра, отдай бўлиб ол!..

– Келишдик! – Яхшибоевнинг ҳам овози тетиклашди.

– Кўришгунча хайр, Назарбой!

– Кўришгунча.

– Барча масалалар бўйича менинг номимдан мурожаат килавер, албатта кўмак беришади. Хўп, соғ бўл, жура.

Яхшибоев трубкани жойига кўяркан, қўллари қалт-қалт титраётганини сезди. Сухбат давомида гўё кўпқаридан чиққан чавандоздай толиқди. Караса, эшик ёнида палата врачлари одоб билан жилмайиб турибди. Қадди кулукка букилганроқ, чамаси сухбатни эшитган, тушунгани гумон-у, лекин эшитгани аниқ...

– Кетинг! – деб буюрди Яхшибоев. – Беадаб экансиз. Бу ёғига рухсат сўраб кирасиз.

Врач ночор илжайди, лекин эътироз килолмади. Секин ортига кайрилиб, палатадан чиқди.

Хафа бўлди, деб ўйлади Яхшибоев, энди буни алмаштириш керак, аччиғидан ёмонроқ дори бериб қўйиши мумкин.

Ошнога танतिकлик килмоқчи бўлгани учун ўзини койиди. Эҳтимолки, кўнгилдаги ғулуга айна танतिकлик сабаб бўлгандир? Лекин эвини қилиб... охирига етказилмади чоғи? Касаллигини пеш килолмади-ку?..

«Таъна қияпсиз, ўртоқ Яхшибоев».

Йўқ, у таъна қилишга улгурмади, балки оҳангда сал янглишган чиқар? Нега Ошно бунчалар юмшоқ гаплашди, нега зорлангандай бўлди? Юртни соғингани ростми? Рост бўлса, шу гапни сал пардалаб, сал расмийроқ, эшитганларга ёқадиган қилиб айтса бўларди-ку?..

Анча вақт ўйланиб ўтирди. Ахийри жўнгина бир қарорга келдики, гумонларни бир сидра текшириб кўриш керак. Биринчи ёрдамчига кўнғирок қилиб, саломлашди, ахвол сўради. Биринчи ёрдамчи бояги сухбатдан хабардор экан, даромадни қисқа қилди:

– Хўш, ўртоқ Яхшибоев, энди тузукмисиз?

– Энди тузукман, – деди Яхшибоев гап оҳангини саволга мослаб. – Бир-иккита майда илтимослар чиқиб эди, шунга...

– Бош устига, ўртоқ Яхшибоев. Сизга қўлдан келганча ёрдам беришга тайёрмиз, масаланинг моҳиятини тушунтирсангиз бўлди.

– Китоб савдосидан Суярқул укамиз кўнғирок қилувди, – деб бошлади Яхшибоев. – Ўзига тузукроқ муовин топмоқчи экан, менадан маслаҳат сўради.

– Хабарим бор, – деди Биринчи ёрдамчи. – Ўрток Чоршанбиевнинг номзодини айтди. Сиз ўзингиз тавсия қилган экансиз, агар масала шу бўлса, ташвиш чекманг, биз сиздек оксокол санъаткорнинг диди ва сезгирлигига тўлиғича ишонамиз.

– Буниси – биринчи масала, – деди Яхшибоев мамнунлик билан. – Гап шундаки, тавсия меники эмас. Суяркул укамизга ҳам шуни айтдим. Туғри, Чоршанбиев менга шогирд бўлади, лекин уни тавсия этишга ботинолмай турибман. Менимча, унинг ўрнига бошқа кишини, дейлик... – шу жойда у озгина сукут сақлади, кимнинг фамилиясини аташни билмай гарангсиз турди. – Балки сизда бирор таклиф бордир? Туғриси, мен ўша ўзимга нисбат берилган тавсияни бўйнимдан соқит қилмоқчи эдим.

– Камтарлик қилманг, ўрток Яхшибоев, – деди Биринчи ёрдамчи. – Сиз бежизга кўнғирок қилмайсиз, хўш? Тортинманг, бемалол айтаверинг...

– Хўп, – деди Яхшибоев, сўнг туйқусдан миясига келган фикрдан яйраб гапирди: – Унда мен сизга энг бўладиган тавсиямни айтмай. Муовинликка ўрток Остоновдан муносиброқ киши топиламан.

– Мен ўрток Остоновнинг номини эшитганман, – деди Биринчи ёрдамчи, – лекин ўзларини тузукроқ билмайман. Озгина таъриф берсангиз.

Яхшибоев сассиз кулди. Таърифи шуки, ўлгудай хира, деб ўйлади, касалхонада менга кўшни, кадамимни пойлайди, бир оғиз сўзимга мунтазир, юзини кўргали тоқатим йўқ, тезроқ ундан кутулмоқ истаётган.

– Хўш?.. – Биринчи ёрдамчининг овозида бетоқатлик сезилди.

– Ўрток Остонов ҳали анча ёш ва ишчан киши, – деди Яхшибоев. – Маиший бузуклиги йўқ. Тилига ҳам жуда эҳтиёткор, қолаверса, бўлажак бошлиғи Суяркул билан унчалик чиқишмайди. Ораларидан жиддийроқ гап ўтган бўлиши мумкин, бўлмаса, ўрток Остонов жуда жўяли, жуда ширинсўз одам.

Биринчи ёрдамчи ҳайратланганини яширолмади:

– Қизик гапиряпсиз, ўрток Яхшибоев, биз бир-бирига зид икки одамнинг бошини кўшсак, кейин... натижа қандай бўларкин?

– Тавсиянинг боиси ҳам шунда, – деб кулди Яхшибоев. – Яъни улар иккиси ҳам боқибегамликка йўл кўёлмайди, иккиси ҳам жон қуйдириб ишлайди, иккиси ҳам ўзини кўрсатишни истайдди, ажаб-

маски, шу бахонада уларга топширилган жабҳанинг ахволи ҳам тубдан яхшиланиб кетса.

Яхшибоев, Биринчи ёрдамчи бу таклифга кўнмайди, деб кутган эди, лекин батамом акси бўлиб чиқди:

– Сиз жуда пухта одамсиз, ўрток Яхшибоев, деди у. – Бошқа ўртоқлар билан ҳам маслаҳатлашиб курамиз, ўйлайманки, таклифингиз уларда жиддий эътироз уйғотмайди. Хуш, энди иккинчи масалага ўтсак...

Яхшибоев иккинчи масалага ўтмади. Биринчи масала каби, иккинчи масала ҳам аслида йўқ эди. Биринчи масала каби, уни ҳам шу фурсатнинг ўзида ўйлаб топишга тўғри келарди. Лекин Яхшибоев эринди, куюқроқ қилиб миннатдорлик билдирди ва айтдики, иккинчи масала анча жиддий, махсус ўрганишни талаб этади, шу боисдан, бу масалани қоғозга тушириб, кейин ўртоқларнинг диққатига ҳавола қилинса тузук, ҳа, ҳа, албатта у кишининг ўзлари сафардан қайтганларидан кейин...

– Дарвоқе, у киши сафардан қачон қайтадилар? – деб сўради Яхшибоев. – Бугун гап орасида сўрашнинг ҳеч иложи бўлмади, агар сир бўлмаса шуниям айтсангиз, балки ёзма доклад масаласида сал зудлик қилиш керакдир?

Биринчи ёрдамчи Ошнонинг қайтиш муддатини айтди, сўнг яна бир сирдан огоҳ этиб қўйди:

– Шошилманг, ўрток Яхшибоев, доклад қилишга бемалол улғурасиз. У киши келишлари билан бошқа сафарга жўнайдилар.

– Узокками?

– Йўқ, нари борса уч кунлик сафар... Эҳтимолки, дашт зонасига борсалар...

Яхшибоев яна бир бор раҳмат айтди. Биринчи ёрдамчининг трубкани қўйишини кутди.

Аҳвол анча ойдинлашган эди. Демак, ортиқча гумонларга ўрин йўқ. Ошно ҳамон от устида. Оти ҳали бакувват, йўрғаси ҳам, йўртоғи ҳам жойида. Зорланишлар эса, азбаройи яқинлигидан – буниси аъло! Аъло даражада! Яъники, от ҳали бакувват, чавандознинг сал ҳоригани ҳисоб эмас. Ҳорғинликки, ғоят ўткинчи, эртагаёк эсан чикиб кетадиган нарса.

Хотири жам бўлди. Бирор ўн дақиқа олдин рўй берган дилхираликни ўйлаб, ўзи қувлаб чиқарган врачга ачинди. Узр сўраш ке-

рак, хар ҳолда, врач – бу ернинг мезбони, биздака меҳмонларнинг холидан вақтлию бевақт хабар олиб туриши фарз.

Диванга чўзилди. Лекин кўп ётолмади. Эшик тақиллаб қолди.

– Киришг!

Эшик очилиб, нариги хонада Дароз пайдо бўлди.

– Узр, устоз, – деди. – Кийик ўтидан чой дамловдим, бир пиёлагина ичиб келасизми?

– Чарчадим, ука.

– Чарчоғингиз ёзилади-да...

– Кейин, ука, майли, сиз бораверинг, мен кейинроқ чиқаман. Яхшиси кечкурун.

Кечкурун чикиши аниқ эди. Воқеа кечга бориб анча ойдинлашади, қани, ўшанда қанака тутаркин ўзини?..

– Хафа бўлмайсиз энди, Остонакул ука. Мен озгина дам олай. Кечкурун албатта чиқаман.

Дароз ортиқ қоларга журъат қилмади. Эшикни секин беки-тиб кетди. Яхшибоев яна ўринга чўзилди. Суярқулнинг кўнғироқ қиларини кутди. Орада озгина мизғиб ҳам олди. Ниҳоят, бирор соатлардан кейин, телефон жириглади.

– Ўртоқ Мадалиев? – Яхшибоев жўрттага таниш министрнинг фамилиясини атади. – Жуда маҳтал қилдингиз-ку?

– Йўқ, устоз, – трубкадан Суярқулнинг ҳадиксираган овози келди. – Мен... Суярқул... яна бир маслаҳатлашай деб эдим...

– Ҳадеб маслаҳат қилаверасизми? – деди Яхшибоев. – Ўзингизнинг ақлингиз қаерда?

– Энди, сиз тажрибали одамсиз, устоз, шунга... ҳаддимиз сиғиб...

– Бўлди, бўлди, – деб қулди Яхшибоев, суҳбатдошининг гуноҳидан ўтганини билдириб. – Масала эқисими?

– Ўшанинг ўзи, устоз.

– Гап бундай, ука, – деди Яхшибоев овозига расмийроқ тус бериб. – Юқори билан маслаҳат қилдик. Уларнинг кўнгли бутунлай бошқа кишида экан. Исмини аташ шарт эмас, расман тавсия этганларида билиб оласиз. Хуллас, бугун кечгача ёки эрта тушгача сизга кўнғироқ қилишади. Ажабмаски, менинг ҳам номимни тилга олишса. У киши хийла муносиб номзод. Фақат биттагина «лекин»и бордай. Укамиз унча-мунча ёзиб-чизиб юради. Шу маънода сиздан сал

устунлиги аниқ. Менинг кўнглим шуки, унинг айна устунлиги сезилиб қолмаса. Бу ёғига ўзингиз бохабар бўлиб турасиз, ука.

– Ким у?

– Ҳозирча билишингиз шарт эмас.

– Энди, одамни кийнаманг-да, устоз! – деб зорланди Суяркул.

– Айтардим-у, лекин мавриди эмас, – деди Яхшибоев баттар чайналиб. – Балки ўзингиз топишга ҳаракат қилиб кўрарсиз? Мияни ишлатинг-да, ука, кимлардан гумонингиз бор? Шуни чамаи чўт қилинг-чи, балки лоп этиб чиқиб қолар?

– Фолбин эмасман-ку, устоз?!

– Майли, – деди Яхшибоев сал юмшагандай бўлиб. – Сизга айрим белгиларини айтаман. Ёши қирқ бешларда, дароз, озгина очерка-почерка деган хунари бор, силлик, бирдай ширин-думбул нарсалар ёзади... Пак-пакана, боз устига, қалласи қовоқдай бир ошнаси бор... Бир қарашда мулойим-у, лекин сизни икки суймайдиганрок...

Суяркул бир муддат жим турди, сўнг бирдан хитоб қилди:

– Остонов!

– Балли, укажон! Мени бир гуноҳдан қутқардингиз. Номини мен ўзим атасам тўғри келмасди, балли, ўзингиз топақолдингиз. Ана, кўрдингизми, ука, мияни ишлатса бўларкан-ку? Дунёда қушандасини билмаган банда бормикан ўзи?.. Қалай, номзод сизга маъқулми?

– Бўлмайди у, – деди Суяркул. – Бирор чорасини тополмайсизми, устоз? Ахир, у одам менинг устимдан ёзган, қандай бирга ишлашамиз?

– Аввал ўзингиз ёзган чиқарсиз? – деб қулди Яхшибоев.

– Ёзганман, – дея тан олди Суяркул. – Ёзмасдан иложим йўқ эди, ахир, кимларнинг китоблари ўтмаяпти, деб бизлардан ҳам ҳисобот сўрашса нима қилай? Ёзиб бердим, лекин бир ўзи эмасди, бошқалар ҳам бор эди.

– Мениям ёзганмисиз?

– Худо урдими, устоз!..

– Тўғрисини айтинг!..

– Тўғриси, устоз. Беш-ўнта китобингиз магазинда турибди, лекин... Энди бир ёрдам қиласиз, устоз...

– Йўқ, ука. Мени тинч қўйсангиз тузук. Мен энди кексайиб қолдим, ёшларнинг ишларига ҳадеб аралашаверсам ҳам ярашмайди. Сизни огоҳ этдим, шунинг ўзи қифоя. Шунинг ўзиданок бутун

тун буйн ухламай чикишим аник. Ҳар ҳолда, виждон азоби деган гап бор-да, нима дедингиз, ука?

– Ёрдам килинг, устоз!

– Ғингшиманг, ука. Модомики, уртоклар у кишини муносиб куришибдими, сизнинг рад қилишга ҳақкингиз йўк.

– Иложи йўкми, ҳеч иложи йўкми?

– Билмадим. Ҳар қалай, бу иш меннинг қўлимдан келмайди.

– Келади, устоз!

– Йўк, ўзингиз бир уриниб кўринг.

– Нима қилай?

– «Нима қилай» эмиш! Нима, сиз ёш боламисизки, мен гап ўргатсам? Рад килинг, тамом-вассалом.

– Кўнишармикан?

– Кўндилинг. Умуман олганда, номзод жудаям ёмон эмас. Елим-лиги бор, лекин бу дегани ҳали энг катта қусур эмас-ку?

– Гапни кўпайтирмай, бирданига кўниб кўяқолсамми?

– Ихтиёр ўзингизда. Аввало, ўз тинчингизни ўйланг, ука. У киши сизга суянчик бўлоладими, йўкми – шуни ўйланг. Сўраб-суриштиринг, ахир, ҳеч ким қўл-оёғингизни боғлаб қўйгани йўк-ку? Балки у биз ўйлағ андек муносиб ҳам эмасдир? Балки ундан бизнинг Чоршанби шогирдимиз ҳам тузукроқдир?

– Рост айтасиз, устоз. Чоршанбиев минг чандон яхши.

– Хуллас, бу ёғига ҳушёрроқ бўлинг. Бирор ишқал чикса, майли, бемалол келаверинг.

– Бугун ўтақолсам-чи?

Яхшибоев ўйланиб турди. Бугун кечкурун келадиган одамларни бир-бир хаёлидан ўтказди. Орасида жиддийроқлари йўк экан. Лекин шундай бўлса-да, сал ширин қилгиси келди.

– Биринчидан, ҳали ишқал чиккани йўк, – деди. – Иккинчидан, бугун кечкурун бандман. Индинларга бир телефон қилинг, ўшанда маслаҳатлашиб кўрармиз.

Шуларни айтиб туриб, ичида қулди: э, ўл-э, Яхшибоев, маслаҳатга бало борми! Келса, кўп қатори келаверади-да!

– Сизни хавотирга солиб қўйдим, ука, – деди меҳрибонлик билан. – Асли шу гапларни бошламасак бўларкан.

– Айб сиздамас, устоз, – деди Суярқул умидсиз бир оҳанг-да. – Гап муовиннинг ўлиб қолганида. Юрса бўларди, бу гап-сўзлар чикмасди ҳам.

– Энди, бўларкан-да, ука. Хўп, каттикрок туринг.

Трубкани жойига кўйди. Суяркулга раҳми келиб ўйладики, «йўк, ука, айб менда, кўнглим тинчлик тусамаса бу гаплар йўк эди, лекин мен ночор колдим, Остонакулнинг остонамга танда кўйиб оларидан беҳабар колдим, билсам, бу ерга келолмасди, кўзимга кўринмасди, гашимга тегмасди – хуллас, олам гулистон эди...»

Эшик тақиллади, яна Остонакул-Дарознинг жимит боши ораликдан мўралади:

– Кутяпмиз, устоз.

– Кейин, – деди Яхшибоев. Бакиргиси келди-ю, ўзини тийди, босикрок гапирди. – Майли, кейин, укажон. Кийик ўтидан хали кўпдир?..

– Ҳозир ўтолмасангиз, балки бедана гўштидан киритарман, устоз?

– Боринг, – деди Яхшибоев. – Боринг, ука.

– Бир-икки дўстларимиз келишувди. Урток Сойимов ҳам борлар, ижрокомдан...

– Танимайман уни.

– Сарикрок одам.

– Кўйинг, ука, ўзингизни уринтирманг. Сойимовни танимасам ҳам бир куним ўтар?

– Йўғ-э, устоз, – деди Дароз ночор кулиб. – Сиздан у кишини улуғ кўйганимиз йўк. Сухбатингиздан баҳраманд этасизми деб...

– Э Остонакул ука, менинг суҳбатимни нима киласиз, – деди Яхшибоев. – Бизлар кексайган бир чолмиз, ақлли гаплар бўлса, мана, сизга ўхшаган навкирон йигитлардан чиқади.

– Камтарсиз, устоз. Қанийди, сизга ўхшаган устозлар яна кўпрок бўлса!..

– Кўйинг, ука, бу замонда устоз қаҳатми, бири бўлмаса, яна бири-да.

– Одамни аямайсиз, устоз!.. – Дароз пихиллаб кулди. – Юринг энди, ярим соат лакиллашиб ўтирайлик.

– Бормайман, – деб чўрт кесди Яхшибоев. – Лакиллашишга вақтим йўк.

– Бўлмаса... бедана гўштидан озгина опчикиб берай?..

Яхшибоев кўрдикчи, осонликча қутулолмайди. Бедана гўшти деганига кўнгли сал суст кетди, лекин ўзини тийди, атай хўмрайиб:

– Бировнинг беданасига зор эмасман! – деди. – Боринг, Остонакул, хиралик қилаверманг.

– Узр, устоз...

– Э, бор-э!..

Яхшибоев, худди пашша ҳайдагандек қўлини силтади. Дароз, бир оёғи ичкарида, униси ташқарида, серрайиб қолди. Яхшибоев эринмади, ўрнидан туриб, уни турткилаб палатадан чиқарди-да, эшикни зичлаб ёпиб қўйди. Қайтиб, яна тўшакка чўзилди. Яна бир-икки дақиқа ҳўрайиб ётди, сўнг, юзини ёстикка бурқаб, котиб-котиб кулди.

Кечқурун «элчи» келди. Икки-уч саватда сархил мевалар, бодом, pista, қандолатлар – ҳуллас, кичикрок бир тўйни обод қилгулик ноз-неъматларни ёйиб ташлади. Кейин айтдики, биз – элчимиз, домлажон, каттаконимиз сизга соғлик тилаб, озгина витамин бериб юбордилар. Мен бунча витаминни ололмайман, деди Яхшибоев хи-жолат тортиб, аввал эгасини айтасиз. Эгасини айтолмайман, домлажон, деди «элчи» ҳам хижолат чекиб, айтмаслигимизни сўрашган каттаконимиз, шундан билингки, бариси – беғараз. Унда майли, деди Яхшибоев, исмини айтмабдими, демак, ростдан ҳам беғараз, демак, буларни мухлис укамиз бериб юборди, деб ҳисоблаймиз. Йўғ-э, домлажон, – дея эътироз билдирди «элчи», – у кишининг исмлари Мухлис эмас, исмлари бошқа, лекин айтишга рухсат бермаганлар. Майли, деди Яхшибоев, айтмай қўяқолинг, хўш, бизга қандай хизматлар бор? Сизга хизмат йук, домлажон, деб кулди «элчи», биргина илтимос шуки, тезрок соғайиб кетсангиз, каттаконимиз ҳам шуни тайинлаб юбордилар.

«Элчи» шуларни айтиб, кулдук қилдию палатадан чиқди.

Яхшибоев бунча егуликни қайга қўйишини билмай ўйланиб турди. Шу пайт эшик секин тақиллаб, бир гала укахонлари олдинмакейин кириб келишди. Ҳар бирининг қўлида бир дастадан гул, биттадан қоғоз халта, келган гуллару столга ёйилган ноз-неъматларнинг хўш бўйлари хонани тутиб кетди.

– Қурумсоқлар! – деб ҳазиллашди Яхшибоев уларга. – Мана, саволатни кимдан ўрганиш керак! Сизлар – нима? Биттадан қоғоз халта кўтариб келибсизлар, бу ёқда биргина одам бир эшакнинг юкини кўтариб келибди!

Шогирдлар ийманибгина кулишди. Чоршанбиев уларнинг ора-сида сал эскироғи, шу баробарида сал эркарроғи эди, биргина у юрак ютиб ҳазиллашди:

– Қайси эшакнинг юки экан, устоз?

– Билмадим,– деди Яхшибоев. – Отини атамабди. Холис совға экан. Вилоятдан бўлса керак-да... Мухлислар кўп-ку, Чоршанби бо-лам.

– Тўпори, – дея мулоҳаза килди Чоршанбиев. – Ҳойнаҳой Тўпори юборган.

– Тўпоримас, – деди Яхшибоев. – Тўпорининг боғида бодоми йўк.

– Бозордан олган бўлса-чи?

– Бэ! – деди Яхшибоев. – Бозордан олиб бўпти!

– Сиз учун атай «эриган» чиқар?..

– Э, кўйинг шу гапларни, Чоршанби болам, – деди Яхшибоев, сўнг қолганларга юзланди: – Қоғоз халталарни очиш йўк. Шусиз ҳам ҳамма нарса бор. Гул опкелганларинг тузук, лекин гул кўядиган идиш йўк, хозирок чикиб, йўлакдаги аёл зоти борки, барига битта-дан улашиб чикасанлар.

– Олишмаса-чи? – деди Чоршанбиев.

– Олишади, – деди Яхшибоев кулиб. – Чўчкадан бир тук, дейи-шадию олишади. Яъники, Чоршанби болам, ўша чўчка – мен.

Шогирдлар ўв тортиб норозилик билдиришди. Яхшибоевнинг кайфияти зўр эди. Яна бир-икки ҳазил гап килиб, йигитлардан ик-китасини хотинларга гул улашгани чиқариб юборди. Қолган шо-гирдларга ҳам иш топилди: биров чой кўйди, биров чойнак чайди, дамлашди, кайтаришди, столдаги ноз-неъматларни каттакон хо-лодильникка тикиб, ортиб қолганидан дастурхон тузашди, бири – Чоршанби, бири – Жума, бировининг оти бор, бировининг оти йўк (Яхшибоевнинг хотирасига қараб), меҳмонхона деб аталмиш бўлмадаги каттакон стол гирдига давра куриб, тўрроқдан Яхшибо-евга юмшок кресло кўйиб, чой ичиб, мевалардан тотиниб, ширин-гина суҳбат куришди.

Яхшибоевнинг машини баланд эди. Шогирдларнинг истагу ти-лакларига бош ирғаб кўшилган бўлдию бирдан ўзи гапга тушди. Ошннинг сафари ёдида, кўнгли саёхатномалар тусади. Бир бош-дан дунё кезди. Аввал Оврўподан бошлади, кейин Африкага ўтди,

сўни Осиёнинг бу четидан тушиб, нариги четидан – нақ Япониядан чиқади.

Шогирдлар хангу манг эдилар.

Яхшибоев Хартум аэропортидан кўкка кутарилганида хаво булутли эди, шу сабаб, Судандек ажойиб мамлакатнинг табиатини осмондан ҳам томоша этиш насиб килмади.

Яхшибоевнинг самолёти Сингапур аэропортига кўнолмай, икки соатча кўкда айланиб юрди. Ахийри, бензини тугай деб қолганда Жакарта тарафга бурилди. Кўнди. Йўловчиларга аэровокзал ичига киришга рухсат беришмади. Йўловчилар Индонезия тупроғига оёқ қўймаганларига афсусланиб ўтиришди. Биргина Яхшибоев афсусланмади – у Жакартани илгари ҳам икки марта кўрган эди.

Яхшибоев тушган яна бир самолёт Ганга дарёси устидан учиб ўтди, сўнг бориб Дехлига кўнди.

Яхшибоев тушган бошқа бир самолёт Жанубий Америка чангалзорлари узра роса бир соат учди ва, ниҳоят, Монтевидеога кўнди.

– Астуриас, – деб гап қўшди шогирдлардан бири маҳмаданалик қилиб. – Мигель Анхель Астуриаснинг юрти.

– Ким у? – деб сўради Яхшибоев, гаши келганини яширмай. – Президентми?

– Ёзувчи, – деди Маҳмадана. – Ўша чангалзор-сельваларни ёзган киши.

– Ўқимаганман, – деди Яхшибоев баттар қовоғини солиб, сўнг Маҳмаданага танбеҳ берди. – Ўшани ўқимасдан ҳам ёзавериш мумкин.

– Тўғри, – дея уни маъқуллади тақирбош йигит. Яхшибоев уни кўп ёқтирмасди, лекин ҳозир бирдан ёқтира бошлади. – Ўз кадрили билмаган ўзганинг кадрили билмайди.

Маҳмадана билан Тақирбош ўзаро баҳслашувга чоғландилар, лекин улгуришмади, чунки айни лаҳзада Яхшибоев ўзи тушган самолётни Гавана аэропортидан парвоз қилдириб қўйган эди. Гаванадан учган самолёт Чилининг чўзинчок харитаси бўйлаб учиб, қайсидир кўрфазни кесиб, Панамага тушди.

Сўнг Яхшибоев тушган самолёт бирор ўн кунча учмай қўйди. Яхшибоев уни Римда қантариб қўйиб, чиройли лимузинларни миниб, Венеция, Верона, Пиза каби шаҳарларни кезди. Кейин роса бир кун қадимий Помпей харобаларини айланди. Сўнг яна Рим-

га кайтди. Тагин самолётга миниб, Қохирага ўтди. Искандарияни кўрди, Нил дарёсини кўрди, фиръавларнинг макбараларига борди.

Бир муддат Африкада шер овлади.

Бир муддат марварид изловчиларнинг кемаларида сузди.

Сўнг икки бор Оврўпони айланди: Лиссабон, Мадрид, Вена, Берн, Берлин, Прага, Будапешт, Бухарест. Кўпроқ эса колгани Будапешт бўлди, сабабки, мижор дўстларимиз болгани болта, гўшти гўшт, деб аташар экан. Билингки, улар билан кариндошлигимиз бор. Яъники, мижорларнинг ота-боболари бизнинг ота-боболаримиз билан борди-келди килган.

– Уларнинг аждодлари Дашти Қипчоқдан кўчиб кетишган, – дея гап кўшди Махмадана.

Яхшибоев индамади. Бир дакика жим турди. Даврадагиларнинг юзларига разм солди. Йўқ, буларнинг биттаси ҳам ишонмабди. У ёзган харита бу ўтирганларнинг тасаввурига сиғмас экан.

– Энди, – деди Яхшибоев, – дунёнинг ўттиз етти мамлакатида бўлдик.

Атай камайтириб айтди. Аслида, у дунёнинг эллик етти мамлакатида бўлган эди. Ҳаммасини аташга фурсат ҳам йўқ, кейин... манави махмадана-куруквойларнинг ишонишидан ишонмаслиги аниқроқ, колаверса, эллик етти минус ўттиз етти баробар йиғирма, яъники, ўша йиғирма нафар аталмаган мамлакатнинг ўзиёқ камтарликдан нишона.

– Армонингиз колмаган экан, – деди Махмадана.

– Устоз ҳаммасини айтмадилар, – деди Чоршанбиев билимдонлик қилиб. Унинг шогирдлик стажини бошқаларникидан кўпроқ эди, шунини кадам сайин таъкид этишни суярди. – Агар саёҳатнома ёзсалар, шунинг ўзи ўн том бўлади.

– Армон колдим, колмадим, буниси – иккинчи даражали масала, – деди Яхшибоев сўлиш олиб. – Ўзга мамлакатларга саёҳат қилиш яхши нарсас, лекин мен ўз юртимиздан афзалроғини кўрмадим.

Бу гап шогирдларга хуш ёқди.

– Агар армон дейдиган бўлсак, у ҳам ўзимизга тегишли, – дея давом этди Яхшибоев. – Армон шуки, ўз юртимизни ҳамон тугалроқ ўрганиб етолмадим. У мисоли уммон экан, мен эса – оддий эшакли қайиқ минган оддий бир балиқчи. Кўп марта тўр солдим, лекин

кам нарса илинди. Бу уммон қаърида хазинаю дафиналар шу қадар мўлки, уларнинг барини юзага чиқаришга менинг ҳам, сизларнинг ҳам умримиз етмайди. Одамлар-чи? Одамларимизнинг кўнглида беркиниб ётган турфа хазиналар-чи? Йўқ, биродарлар, биз ҳали ҳеч иш қилолмадик. Афсусимиз ҳам шундан. Энди, мана, хазина калитини сиздай ёшу серғайрат укаларимизга ташлаб кетяпмиз, шояд, сизларга бу ажойиб юртни тулароқ кашф этиш насиб қилса!..

Яхшибоевнинг кўзлари намланди. Маъюс тортди. Бояги қувноклиги қайгадир учиб кетгандай бўлди. Шогирдларнинг юзларида ишончсизлик ҳам секин-аста йўқолди, улар ҳам хазин тортиб қолдилар.

Иккитаси ёндафтар олиб, неларнидир ёзиб қўйди. Ана, деб ўйлади Яхшибоев, шу билан тарихга ҳам кирдик, ана, келажак авлодлар учун ёзиб олишяпти. Қулмоқчи бўлди, лекин маъюслиги таркамади.

Бир зумлик сукунат чўкди. Дастурхонга дам-бадам чўзилиб турган қўллар ҳаракатдан тўхтади, пиёлалар стол устига қайтди.

Яхшибоев ўртада сарғайиб қолаётган ноз-неъматларга ачинди. Агар ҳозир ейилмаса, шундоқ қолиб кетиши тайин. Ҳиди хонага уради, тунда димокни китиклайди, безовта қилади. Кейин фаррош хотинларга ҳам ортикча ташвиш.

Қувноқроқ бўлиш керак, деб ўйлади, буларнинг иштаҳасини бўғиш шарт эмас.

– Лекин сизларга ҳавасим келади, – деди овозини ўқтамлаштириб. – Чунки сизлар бу ажойиб юртнинг энг гуллаган даврида яшайсизлар. Бу ёғи ҳаёт янада жозибалироқ бўлиши тайин. Умрларинг узок бўлсин, бизлар етмаганга ҳам сизлар етинглар.

Шогирдларнинг юзлари ёришди. Гуё Яхшибоев башорат қилган порлоқ манзилларга ҳозирок жўнаб кетишадигандай, киёфаларида недир шижоат, недир хижолат аломатлари кўринди.

– Сизларга ҳавасим келади, – дея такрорлади Яхшибоев ва ўшал заҳоти бу гапларни Ошно эшитмаганига афсусланди. – Сизларга ёлғиз бир нарсани – она юртимизга муҳаббатимни васият қилиб қолдиришим мумкин. Ишонишларинг кийин, аввалига ўзим ҳам ишонолмадим, лекин озгина обрў-эътиборим бор эканми, хорижда эканимда бир-икки ғаддор даф қилиб, мени ўша ёқда олиб қолмоқчи ҳам бўлишган. Аввал шунчаки бир ширин ташвикот бўлди, кейин –

дўк-пўписа, боринги, очик зуғумга ҳам ўтишди. Минг катла шуқрки, чўчимадим, писанд килмадим, бир оз кийналиб бўлса-да, она юртимизга кайтдим, кайтдиму бандаргоҳга тушиб, тупроғимизни ўпдим. Бу воқеага ҳам бирор йигирма йилча бўлди, ха, аник эсладим, олтмишинчи йилнинг кузи эди... Ўша кузда мен қайта туғилдим, деб айтсам ҳам янглишмайман. Билинги, бу гупроқда яшалган ҳар бир дақиқа, ҳар бир сония ҳам азиз, шунчалар азизки, тарози палласига ҳеч қандай тиллаю марваридларни қўймоққа эҳтиёж сезилмади.

Шогирдлар ҳайратланишди. Ишонишди. Ҳар қалай, бошдаги локайдлигу беписандлик аломатлари сезилмади. Аслида, воқеа сал бошқачароқ кечган эди. Олтмишинчи йилнинг кузида, чет элда юрганида, недир бир кизик томошага чалғиб, самолётга кечикди. Ўша жойда уч-тўрт кун қолиб кетди, ошиқча кийналмади, элчихона ходимлари озгина қойинган бўлиб, визасини чўзиб беришди, сўнг ўзлари кемага чиқариб қўйишди. Фақат бир нарса: уни юртида олиб юрган маҳаллий ёзувчи, жаноб Яхшибоев, самолётга кечикдингиз, энди бизнинг мамлакат фуқароси бўлақолинг, деб ҳазиллашгани рост.

Ёлғон айтиш ҳуш ёқарди. Танида ажиб бир сархушлик пайдо бўлди. Гўё ростдан ҳам хорижда ғаламислар ҳибсига тушиб қолгандай, қаловланган, қарахту бемажол, ним ёруғ бир бўлмада... юртини соғиниб ўтирибди!

Айни манзарага ўзи ҳам ишонди. Мижжасига қалққан икки томчи ёшни, бошини сал қўйи эгиб, гўё меҳмонларга кўрсатмаган бўлиб, секин бармоғи билан сидириб ташлади. Бошини кўтариб, меҳмонларнинг кўзларида недир меҳр товланганини кўрди. Кўргани баробар қулгиси қистади. Ғирт майнавозлик-қу, Яхшибоев, деб ўйлади, бу бечораларнинг кўнглини бузиш шунчалар шарт эдими?

Кейин... бу ёғи... соғлиққа таъсири бўлмасмикан?

Ўшал заҳоти юзига қувнок тус берди. Момик халатининг этакларини тиззалари орасига олиб, сал йиғиштиринган бўлиб ўтирди. Рўпарадаги киночи йиғитга қаради, унинг кўзларида умидворлик ўқди. Бояқиш уч йилдан бери кетимдан эргашади, деб ўйлади, китобимни кино қилмоқчи, лекин менинг қора меҳнатга тобим йўқ, бунинг дарди битта – менга сал яқинроқ бўлса, кейин мени тиргак қилиб, бирор муқофотми ёки рағбатми илинган таёқ учига тумшугини чўзса... Буниям тушуниш керак, деб ҳаёл қилди, кино

дегани – ота касби, хали бу бояқиш онасининг корнида ётганида, отаси бояқиш онаси бояқишнинг бу ётган жойини секин силаб, ўғил туғасан, уям киночи бўлади, деб ният қилиб қўйган. Энди у – ўша ниятнинг кули: беш яшарлигида маданият саройидаги тўғаракка катнаган, ун ёшида отаси суратга олган кинода роль ўйнаган, ун беш ёшида хаваскор киночилар кўригида совринча олган, у ёғи – Москва, институт, устозлар, чиройли кизлар, силлик йигитлар, аллақандай Феллини, Пазолини, Бергман деган ғаройиб номлар... умри бино бўлиб кинодан боши чикмаса, маҳалла-қўйга аралашмаса, ит уриштирмаса, хўрозу бедана уриштирмаса, қўшни маҳалла болаларидан мушт емаса, бозорда кўк сотмаса, жинкўчаларнинг чангини чиқариб югурмаса... бу бечоранинг яна не чораси бор? Менинг китобимни кино қилса, бас, бу бояқиш қаҳрамонимга шим кийдиради, холбуки, у бола йигирмага киргунча шим кўрмаган, бирор етти ёшгача мутлако иштонсиз юрган, кейин балоклари кенг бўз иштон кийган, сабаби – йўқчилик, бошоғу машокдан теккан кичкина бир улуш, бир кафтга жо бўладиган тансик кўғирмочнинг ростакам байрамлиги. Бу эса, тўкчиликдан ўзга нарсани кўрмаган, атрофини куршаган одамларнинг тилини ҳам, дилини ҳам чала-чулпа билди. чойхонадаги ошхўрликлар сабаб, биргина «ҳаражат» деган сўзни хуш кўради, «ҳаражат» деб такрорлашни ёктиради, ҳатто бошқа юртларга ҳам шу сўзни кўтариб боради. Унинг маъносини билмаслиги мумкин, лекин талаффузини ёктиради. «Харажат» дегани ғалатирок эшитилади, гўё у шунчаки ҳаржни эмас, балки харид этилган нарсалар хаммаси – кўк, сабзи-пиёз, гуруч, гўшт, помидору анорлар – чош этилганда пайдо бўлувчи ғаройиб бир манзара!..

Яхшибоев киночи йигитга лакаб топганини сизди: Харажат. Кўнгли эрмак тусаб, кулимсираб, секин гап бошлади:

– Менга кара, Чоршанби болам, анави китобни ўзинг кино қилиб ёзаколсанг бўлмайдими?

– Мени Аброр деб айтишади, – деди киночи йигит хафа бўлиб.

– Нозингни кара! – деди Яхшибоев. – Сенам Чоршанбидек бўлолсанг канийди!.. Хўш, ёзасанми, Аҳрор?

– Аброр, мени Аброр деб айтишади, – деб такрорлади киночи йигит.

– Э, Аброр бўлсанг – ўзинга! – деди Яхшибоев ғаши келиб. – Хўш, ёзасанми?

- Кийин, – деди Аббор. – Лекин уриниб кўриш мумкин.
- Менга авторлигим учун пул берсанг бўлди, – деди Яхшибоев. – Кейин битта зур ош киламиз. Нима дединг? Харажат килиб келасан-да, а?
- Харажат, бу – яхши, – деди Аббор.
- Ана, энди ўзингга келдинг, болам. Харажатга пул керак. Директорингга айтсанг, Яхшибоев беш мингдан камига кўнмайди, дегин.
- Унда каттарок харажат керак, – деб илжайди Аббор.
- Харажатнинг ярмини ўзинг киласан.
- Майли, лекин унда директор билан ўзингиз гаплашасиз.
- Туяга янтоқ керак бўлса, ўзи бўйин чўзади, болам. Директорга шуни айтсанг, бас.
- Айтолмайман.
- Э, бу канакаси бўлди? – деб кулди Яхшибоев. – Сенинг вази-фанг нима, болам? Китобни мен ёзганим етмайдами, энди кинони-ям мен гаплашиб берайми? Йўқ. биродар, тушингни сувга айт.
- Мен ёзиб бераколсам-чи, устоз? – деб суради Чоршанбиев.
- Яхшибоев унга хушламайроқ каради:
- Жим ўтир, болам, сен эпполмайсан. Эпласанг ҳам, барибир сен ёзганинг буларга ўтмайди. Буларнинг ўз одамлари бор ёзадиган.
- Унчаликмас, – деди Аббор. – Сиз ёзсангиз ўтади.
- Туғри, – деди Яхшибоев. – Мен ёзсам ўтади, чунки директоринг мендан кўркади. Лекин Чоршанби ёзса ўтмайди, чунки у Чоршанбидан кўркмайди. Менга кара, Ахбор, сенга бир гап айтсам...
- Ахбормас – Аббор, – деди киночи йигит.
- Барибир эмасми! – деб кўл силтади Яхшибоев. – Менга кара, балки мен ўзим ёзишга ҳам кунарман, ушанда суратга олаётган пайтларингда миямни котирмайсанми?
- Ёрдам бериб турсангиз маъкул буларди.
- Ана, кўрдингми! Сен бир ўзинг хеч бало килолмайсан. Бу ёқда Ғани Аъзам билан Ҳамза Умар менинг гапимни гапириб турса, сен уларнинг нималар деётганини тушунасанми ўзи?
- Таржима киламиз-ку, – деб эътироз килди Аббор.
- Мана сенга таржима! – деди Яхшибоев, бармоқларини букиб бинойидай зорманда кўрсатаркан. – Халкнинг дилини таржима килиб бўлмайди! Сен ўзинг таржимасан, болам, таржима бўлгандаям жуда бемаза таржима! Сенларга берадиган асарим йўқ!

Шуни бориб директорингга айт! Яхшибоев қандайдир беш минг сўм пул учун тилини сотмас экан, деб айт! Тушундингми?!

Аброр тушунмади. Хўмрайиб ўтираверди. Яхшибоев ҳам ковоғини уйди, бошини эгди – гуё чексиз ғамга гирифтор бўлгандай. Сездики, тил ҳақидаги гаплари шогирдларга хуш ёқди. Ёндафтарни борлари коғозга тушириб олишса ҳам ажабмас. Ва ажабмаски, эрта-индин бошқа бир жойда худди шу гапларни эрмак учун қайта сотишса. Майли, сотишаверсин. Умуман, оксокол ёзувчининг куни шунақа каттик – азбаройи нуфузни деб, ўзи уйламаган ҳақиқатларни ҳам айтиб юборади.

Ҳозиргиси унчалик ёмон чиқмади. Ахир, битта халқ ғамида кироин қайғурмок шунча бўлар-да!.. Бу ёғи яна бир рост гапни ҳам айтди. Беш минг сўм учун киночиларнинг кетидан итдай тилини чиқариб югурадиган аҳмок йўқ! Ана, ёшлар бор, ўшалар қилсин! Ўзбек киноси, ўзбек киноси, деб жар солишади, хўш, қани, бориб кўришсин-чи, уша ўзбек киносида ўзбекчани биладиган бешта одам топилармикан!..

Бариси бефойда. Қурук оворагарчилик, холос. Бу борада аччиқкина тажриба ҳам бор. Ана, бир гал, кинонинг аввалги директори билан келишмай қолганида, кинода миллий рух йўқолиб боряпти, оксокол, деб Ошнони унга қарши гиж-гижлади. Ошно бечора ҳам лакка тушди, ўзбекча олинсин, деб кўрсатма берди, ҳатто Москвадек улуғ жойларни ҳам ишга солди, Москвадек улуғ жойлар ҳам миллий рухни талаб қилди, лекин бирор нафи бўлдимиз?.. Қайтага, икки ўртада ёзувчилар билан киночиларнинг ўзаро ғанимлиги қолди – бу тараф тилга нўноклик қилиб индамай турди, у тараф эса, тилни бурро қилиб сафсата сотди ва шундай хулосага келдики, ўзбек халқида умуман адабиёт йўқ экан, кейин, хусусий бир ажримда, зўр-базўр тан олиндики, тўғри, битта Навоий деганлари бор, лекин у ҳам жуда эскирган, ирригатор студентларга Фарҳоднинг канал қазиганидан лекция тузишга яраши мумкин, лекин кинодек замонавий синтетик санъатга асос бўлолмайди.

Ўшанда ҳамма ютқизди. Ёзувчилар ҳам, киночилар ҳам, Ошнонинг ўзи, ҳатто Москвадек улуғ жойлар ҳам баробар ютқизди. Биргина Яхшибоев ютди, сабабки, у ёмон кўрган директор мансабидан шиша оғзига тикилган пўқакдай учиб кетди. Янги директор биринчи кунлик таъзимга келди. Зотида араб қони бор эканми, бурундо-

ру мўйдор, корамағиз, тепасида бир парча тепакали бор, келдию икки кўлини икки ёнга ёзиб, буйнини чўзиб, дафъатан хитоб килди: «Кино дегани – эхтирослар бўронидир, Назар Яхшибоевич!» Яхшибоев уни жинни-пинними деб хаёл килди, йўқ, хайриятки, янглишган экан, зум ўтиб директор одам киёфасига кирди, айтдики, «сиз жуда улуғ одамсиз, Назар Яхшибоевич, сизнинг маслахатларингиз ўзбек киносига жуда ва жуда зарур, хусусан, бугунги кунда, киномиз кризис ҳолатини бошдан кечираётган бир аснода зарур, ўйлайманки, сизнинг беғараз ёрдамингиз билан бу мушкулотдан эсон-омон чикиб оламиз». Жуда муғамбир экан, лутфу эхтиромни хирмон қилиб уйдик, Яхшибоевнинг ишонишига бир баҳя колди. Айни бир баҳя колганида бир сескандию ўзига келди. Энди бас қилакол, болам, деди, кейинрок бафуржа гаплашамиз, ҳозирча бир гапни айтсанг, бас, агар сенга китобимни берсам, шуни бир зўр кино қиласанми? Ҳа-да, деб хитоб этди директор, хоҳласангиз – шу йилнинг планига кўйиб юбораман! Китоб сизир эмаски, сен кўйиб юборсанг, деб дашном берди Яхшибоев, тилни билмайсан, директор болам, планга гиркайман, деб айтсани тўғрирок бўларди. Директор хижолат чекди, тепакалига қадар кизарди, сўнг айтдики, узр, Назар Яхшибоевич, адамининг айби билан биз ҳам ярим ҳарбий бўлиб юрганмиз, она пилимининг жамийки нукталарини ўзлаштириб олганимизча йўқ. Куюнма, директор болам, деб таскин берди Яхшибоев, мана шундай, мен билан келиб гаплашиб турсанг, бас, тез кунда тилга уста бўлиб кетасан, хўш, сенга китобимни берсам, хакига бирор минг сўм берасанми? Ҳазиллашяпсиз, Назар Яхшибоевич, дея хитоб этди директор, бирор беш мингдан гапиринг, балки ундан ҳам кўпрок!.. Сен ўзинг ҳазиллашмаяпсанми, деб сўради Яхшибоев – у хали кинога бориб бирор нарчасини бермаган, сир-асроридан беҳабар эди.

Хуллас, иккала томон ҳам беҳазил гапираётгани аён бўлди.

Ўзинг дирижёрлик қиласанми, директор болам, деб сўради Яхшибоев. Директорнинг лаблари жийрилди. Ўзига бино кўйганрок йигит экан – Яхшибоевнинг атай нодонлик қилаётганини пайкамади, уни осонгина лақиллатса бўлади, деб хаёл килди, сўнг ўша алпозда, лабларини беписанд жийирганча, саволга изох берди: мен режиссёр эмасман, Назар Яхшибоевич, мен бор-йўғи директорман. Ҳай аттанг, деди Яхшибоев, бир йўла режисур ҳам бўлсанг тузук эди-да, директор болам, халиям бир уриниб кўр, бамаъни йигит кўринадан,

бошқаларга иш қолдириб нима қилсан? Уриниб кўраман, Назар Яхшибоевич, дея ваъда берди директор. Ваъдасининг устидан чиқди ҳам. Уч-турт йил ўтиб режиссёрликни ўрганди. Полвонгина йигит экан, бачкирок фильмларга чалғимай, кўтарасинга ўн-ўн беш серияли кинолар оладиган бўлди. Бугун карабсанки, ростакам арбоб, унча-мунча одам билан гаплашмайди, тинчу омон давр суряпти. Ахён-ахёнда таъзимга келиб туради, холос. Келганида нукул ҳамкорликда яратган фильмларини эслайди. Яхшибоев секин бош ирғаб утиради. Ростини, у ҳамкорликни тузукрок эслолмайди. Шартномаларга қўл қўйганини эслайди, кассадаги ҳисобига пул тушганини эслайди, лекин ўзи сценарий ёзганини эслолмайди. Ўша фильмларнинг титрларида қандайдир савобталабу ҳожатбарор йигитларнинг исму фамилиялари ҳам бўларди, лекин улар шу қадар кўпки, бирортасини аниқ-таниқ хотирлаш қийин...

Яхшибоев сукути чўзилиброк кетганини пайқади. Секин бош кўтарди. Даврада Аброр кўринмасди. Чамаси, Яхшибоев бошини ҳам қилиб ўтирганида Чоршанбиев киночи йигитга секин «мўйлов қилган»: чиқиб кет, сени кўп хушламадилар. Дарвоқе, Чоршанбиевнинг мўйлови йўғ-а?..

– Бу, дейман, Чоршанби болам, мўйлов қўйсанг ярашарди-да, – деди Яхшибоев.

Шогирдлар илжайишди. Ҳозиргина ўзбек киноси учун қайғуриб, салкам қон ютиб ўтирган кишининг бу қадар тез ўнгланиб олиши уларнинг хавасини келтирди. Биргина Чоршанбиев кулмади. Унинг шогирдлик муддати беҳад чўзилиб кетган, шу сабаб, устозининг қилиқларига қўпда парво қилмайдиган эди.

– Сокол қўйсанг – янаям яхши, – деди Яхшибоев.

– Бир камим шу эди, – деб тўнғиллади Чоршанбиев. – Ўшанда нақ киночи бўп қолардим. Умуман, киночи бўлиш шу-да, – деди у, бирдан қайфияти ўзгариб. – Сокол қўйсанг, бас-да, нима дедингиз, устоз?

– Мия ҳам керак, – деди Яхшибоев.

Чоршанбиев бу гапни эшитмасликка олди.

– Узр, устоз, – деди. – Аброр йўлда илашиб эди, қол, деб айтишининг иложини топмадим.

– Зиёни йўқ, Чоршанби болам, – деб жилмайди Яхшибоев. – Мен жуда хурсанд бўлдим. Ўзи яхши бола у, лекин отаси ақлсизлик

килган, бошқа бир касбга қўйса бўларди. Дейлик, сартарошликка. Сочини қандай пирчоска қилганини кўрдингизми – зур-а?

– Энди, бу гаплар йиғит кишининг ишимас-да, устоз... – дея гап қушди тақирбош шоғирд.

– Ўзининг сочи йўқ, шунга ҳасади келяпти. – деб қолди маҳмадана шоғирд.

– Шунни айтинг-а!.. – дея рағбат билдирди Яхшибоев.

Давра яна бир зумда жонланиб қолди. Маҳмадана Тақирбошни чандиди. Тақирбош – Маҳмаданани; ўртага бошқалар ҳам суқилди. гурунгнинг бир учи бориб уч-тўрт йил олдин қазо қилиб кетган қал шоирга тақалди. Бу ёғини Яхшибоев олиб кетди.

– Шу. десангиз. раҳматли Боғий ғалатирок одам эди. Бир кунни уни излаб Заристонга бордим. Ўшанда Боғий Заристонда газетга муҳаррирлик қилар эди. Борсам, ходимларини йиғиб, летучка ўтказаятган экан. Кўрдимки, дўстим қурмағур жуда дарғазаб, оғзидан қўпик сочиб, ходимларнинг нақ жонини оляптики, ҳамманг камаласан, катта мақолада сиёсий хато ўтиб кетган, деб!.. Ходимлар ҳеч балони тушунмай гаранг. Ҳар бирининг олдида бир нусхадан газет, шунча синчиклаб қарашади ҳамки, ўша айтилган даҳшатли хатони топишолмайди. Гапнинг рости, мен ўзим ҳам чўчидим. Ҳарна, тенгқурлиги бор, агар халигиндай хато ўтиб кетган бўлса, бечора Боғийга зиёни тегмасин-да, деб ўйладим. Кейин газетдан биттасини олиб қарасам, ходимлар тополмаган «сиёсий хато» лоп этиб чиқиб қолди!..

Ҳар қандай уста гурунгни каби, Яхшибоев ҳам бир муддат суқут сақлади.

– Қанақа хато экан? – деб сўради Маҳмадана бетокатлик билан. – Унчалик ёмон эмасми?

– Ёмон бўлганда ҳам унча-мунчаси эмас!..

– Айтақолинг, устоз!..

– Айтиш жуда осон. Бор-йўғи «Ҳайкал» сўзида бўғин кўчирилган экан.

– Тушунолмадим, – деб ғудранди Маҳмадана.

– Нимасини тушунмайсан, – деди Чоршанбиев. У устозидан айна латифани илгари ҳам эшитган эди. – «Ҳайкал»дан бўғин кўчирилса, иккинчи қаторга «кал» бўлиб ўтади-да!..

Шогирдлар кулган бўлишди. Кулгиларида ортикча завк сезилмади. Булар буткул бошка дунё, деб ўйлади Яхшибоев, булар Боғийни кўрмаган, агар шу гапларни тенгкурлар даврасида эсласак борми, ҳамманинг ичаги узиларди. Во дариғки, ҳар бир даврнинг ўз одамлари, ўз латифалари бўлади, бизнинг даврон ўтди, энди – буларники, энди буларга мослашмоқдан ўзга иложимиз йўқ.

– Афсуски, Аброр болам кетиб колди, бўлмаса яна биттасини айтиб берардим, – деди Яхшибоев. – Буниси Боғий раҳматлининг киночи бўлгани хусусида.

– Айтаверинг, бизам гушунамиз, – дейишди шогирдлар бир овоздан.

– Ҳозир айтганимдай, эллигинчи йилларда Боғий дўстимизни кинога директор қилиб тайинлашди. Юқоридан, кинонинг молиявий аҳволи зўр эмас, бохабаррок бўлинг, деб тайинлашган экан. Раҳматли Боғий бориши билан ҳаммаёқни тит-пит қилиб чиқибди: нечта одам бор, ким неча пул маош олади, нечта машина, нечта камера, нечта чирок... ҳаммасининг ҳисобини олибди. Шундай қилиб, десангиз, кўлида газчўп ушлаб, бир куни киночиларнинг искалатига ҳам кириб борибди. Искалатда плёнка сакланар экан. Думалок кутиларни кўрсатиб, бу нима, деб омборчи хотиндан сўрабди. Хотин айтибдики, булар – плёнка, плёнкага кино олинади. Шунда Боғий ошнализ, хўш, камомад йўқми, деб сўрабди. Омборчи хотин дафъатан шошиб қолибди, кейин айтибдики, камомад бор-йўқлигини билмайман, бизга фабрика ҳамма нарсани кора қоғозга ўраб-чирмаб жўнатади, камомад килса ҳам ўшалар қилади. Боғийни бу жавоб қониктирмабди. Боринг, икки-уч гувоҳ чакириб келинг, деб буюрибди. Омборчи хотин ташқарига чиқибди. У то икки-уч одамни топиб келгунча, бу ёқда Боғийнинг ўзи ревизияни бошлаб юборган экан. Киночилар келиб карашса, директорлари бирор йигирма кутидаги очилмаган плёнкани очиб, чувалтириб, кўлидаги газчўп билан мисоли газмолдай ўлчаётган экан!..

Шогирдлар бу гал очилиброк қулишди. Яна кистовга олишди. Яхшибоев кўрсаки, оксоқоллик сиёғи кетиб, шунчаки маймунга айланиб қоляпти. Бирдан жиддийлашди, чеккароққа ўтириб чой қуяётган камтаррок шогирдидан чой сўради. Чойни ичиб, сўнг босиқ оҳангда давом этди:

– Киночи қавмида яхши одамлар куп-у, лекин фирромлари ҳам топилади. Бир куни мени чакириб қолишди. Ушанда Боғий директор эдими ёки ундан кейингисими, буниси эсимда қолмаган... Хуллас, чакириб олиб, шартномага қўл қўйдириб, туғри кассага юборишди. Бориб, бир ярим минг сўм олдим. Ярим йил ўтиб, киносини ёзиб тошширдим. Муҳокама қилиб, бу холида бўлмайди, автор эплотмабди, деб айтишди. Жаҳлим чикди. Редакторига кириб, закатлатни қайтариб берайми, деб сўрадим. Редактори қўйдирилган калладай тиржайиб, парво қилманг, устоз, дейди, бизда пул кўп, сиз олган йигирма беш фойиз қалам ҳақини «списайт» қиламиз. Жудаям бировнинг қўлига қараб қолган одам эмасмиз, гапига кўнмадим. Лекин уям кўнмади. Кўнглим хижил бўлди. Бир ой ўтиб, ҳалиги муҳаррир дегани уйга қўнғирок қилиб, ёзганингизни опкелинг, деди. Ёзолмадим, дедим, янгитдан бошлашга кучим етмади, сизлар «списайт» қилган нусхаси турибди. Э, кизикмисиз, устоз, деди муҳаррири, ким сизга бошқасини ёзинг деб эди, ўша эскисини опкелаверинг, гап бор... Нима гап экан деб, яна бордим. Яна муҳокама қилишди, худди ўша «списайт» бўлган нусханинг ўзини қабул этиб, автор бу гап эплабди, деб қарор чиқариб, яна кассага жўнатишди. Борсам, яна бир ярим минг сўм закатлат тайёр турибди!..

– Олдингизми? – деб сўради Тақирбош.

– Ололмадим, – деди Яхшибоев. – Билсам, улар менга ёзмокчи бўлиб, ҳалигиндай... кўзбўямачилик қилишган экан. Яъники, бир нарсага икки марта ҳақ тўлашаркан!..

– Олиш керак эди, – деди Тақирбош.

– Олсам, уларга мутгаҳам бўлардим, – деди Яхшибоев. – Кейин нақ бўйнимга миниб олишарди.

– Мен бўлсам олардим, – деди Тақирбош.

– Сенга бермайдиам, – деди Чоршанбиев. – Сен у – бир сўмга уч марта таъзим қиладиган, домлага обрў керак, пул эмас!..

Яхшибоев содиқ шогирдига рағбат билан қаради. Балли, Чоршанби болам, деб ўйлади, ўзинг шундай қўллаб турмасанг, буларнинг ишониши қийин. Лекин анави Тақирбошнинг гапида жон бор, мен ўзим ҳам текин пул бўлса йўқ демасдим, лекин бу пул кўпам текин эмасди, биттагина «шарти» бор эди, қолаверса, бу пулни менга аллақандай муҳаррир эмас, дўстимиз Боғийнинг ўзи берган эди. Боя, директор ким эканини билмайман, деганларим

ёлгон. Боғийнинг ўзгинаси эди. Боғбоннинг боласи бўлсаям, анчагина шум эди рахматли, халигиндака негатив плёнкани газчўп билан ўлчайдиган нодон эмасди. Гап шундаки, айни ўша кезларда боғбондан чиққан шоир Боғий билан дўхтирдан чиққан шоир Соғий иккови баробар мукофотгами, унвонгами талабгор бўлишувди. Соғий олға кетиб, Боғий ярим йўлда қолувди, яъники, Ошнонинг қўлига теккан рўйхатга унинг номи кирмаган эди. Боғий рўйхатга киришнинг чорасини изларди, излаб топувди ҳам, эхтимолки, пасткашлик қилмай жўнроқ гапирса, ўша рўйхатга кирарди ҳам, лекин, минг афсуски, Боғий менинг – Яхшибоев Назар Яхшибоевичнинг нархини жуда арзон қўйди. Гуё кучукка суяк ташлагандай, бир ярим минг сўмга сотиб олмоқчи бўлди – мени ҳақорат қилди. Ғазабим қўзидию унинг ўзини сотдим. Ошнога айтдимки, бу назари паст мени ўртага қўймоқчи бўлди, ҳатто пора тикиштирмоқчи бўлди, шунга бирор унвон-пунвонни бежанжал беришнинг иложи йўқми, оқсоқол? Лекин Ошно муғамбирлик қилди. Қўйинг, ўртоқ Яхшибоев, деди, бу гапларни биров билмагани маъқул, бир жиҳати – икковингиз ҳамкасабасиз, қолаверса, халқнинг шаънига ҳам яхшимас. Чандон уриндим ҳамки, бирор иш чиқаролмадим. Аразлай десам, аразнинг эви йўқ, эшитган одам қулиши мумкин, хусусан, Ошнонинг ўзи биринчи бўлиб қолади ва, эхтимолки, мазах учун ҳам Боғийга бирор мурувват кўрсатадию икки ўртада менинг шарманда бўлганим қолади. Во дариғки, кутганимнинг акси бўлди – Боғийнинг номи рўйхатга тирқалди. Ноилож эдим. Ошнони ёзғирдим, Боғийни сўқдим, лекин хуморим тарқалса қани! Қарасам, икки ўртада ютқизган – мен ўзим эканман. Э, укасининг қорнига, дедиму шартга бориб, халиги бир ярим минг сўмни олдим. Ўшанда Боғийнинг керилишини кўрсангиз эди! Мени менсимайди, нуқул кирғийқараш қилади. Ичимда, сен чумчукни кирғий этган мен аҳмоқ бўламан, деб ўйлайман, лекин сиртимга чиқаролмайман, негаки, Ошнони тилга олиш ўнғайсиз. Мен Ошнонинг номини айтиб ўрганмаганман, аксинча, бошқалар менга гапиришган, шама қилишган, илтимос қилишган, тана қилишган, мен эсам – яккаш сукут саклаганман. Менинг кучим айни сукутда бўлган. Ўшанда, алам устида, Боғийнинг негатив плёнкани газчўп билан ўлчаганини тўкиб чиқардим у элу юртга тарқатдим. Бу латифа менинг ўзимга ҳам аскотиши мумкин эди, лекин, минг афсусларки, мен кинога

директорлик қилганим йўқ – ёлғонлиги дарров билиниб қоларди. Кўнглим айтадики, латифа ёмон латифа эмас, Боғийга ўхшаган бачкирок одамларни эл ёдида қолдиришга қучи етади... Хайриятки, худо деганим бор экан: Боғий рўйхатга кирди-ю, лекин ҳеч бало ололмади. Соғий ҳам ололмади. Умуман, Ошнонинг қайфияти ёмон эдими, ўша гал ҳеч ким мукофот ҳам, унвон ҳам ололмади. Эълон чиқадиган кунни тузалган не-не тўқин дастурхонларнинг ранги заъфарон бўлди, не-не талабгор номзодларнинг хотинлари қалтак едики, томошабини – мен ўзим!.. Энди, бу ёшда бир қичкина хижиллик ҳам бор эдики, сабаби – бир ярим минг сўмлик закатнинг кўша экани. Гуё муттаҳам бўлиб қолгандайман. Лекин, буниси бир хисса-ю, қасд олмак истаги минг хисса!.. Ахийри йўли топилгандай бўлди. Магазиндан анча пулга битта телпак олиб, Боғийга совға қилдим. Индамай олди, раҳмат айтди, кейин қийиб юраверди.

Ўйласам, ғирт аҳмоқлик қилибман. Боғий шамани тузукрок англамабди, негаки, телпакни жунли бошга ҳам, ярғок бошга ҳам бирдай қияверишади-да!.. Начора, Боғийнинг қал боши ҳақида яна икки-уч латифа тўқидим. Лекин энг зўри мияга кейинрок қелди. Ошнони меҳмонга айтиб, ўша Боғий мени муттаҳам қилиб берган пулга ош дамладим. Ош хушхўр чиқди. Ошно мактагандан мактаб еди. Ичимда тантана қилардимки, баттар бўл, мени менсимадинг, доғда қолдирдинг, мана, ўзинг билмаган ҳолда гуноҳимга шерик бўлиб ўтирибсан, еганинг – харом, еганинг – харом!.. Шу гапларни ўйлаб, диконглаб ўйинга тушишимга сал қолди. Ошно бечора хайрон, намуноча хурсандсиз, ўрток Яхшибоев, деб сўрайди. Мен айтаманки, ўшанда тўғри айтган экансиз, оксоқол, икки ҳамқасбнинг тумтайнишиб юргани дуруст бўлмас экан, бу ёғи – халқимизнинг шаънига ҳам яхшимас, шуни ўйлаб, дўстимиз Боғий билан ярашиб олдим. Дўстимиз эмасдир, деб илжайди Ошно, шахсан менга унинг иссиқ-совуғи йўқ, сизнинг дўстингиз бўлса эҳтимол... Сиздек улуғ одам рашқ қилса ярашмас экан, дедим, рашқингиз – мен учун ша-раф, оксоқол, лекин бутун бир халқнинг дўсти бўлган одам биргина бечора Боғийни четлатиб қўйса қандай бўларкин?.. Балосиз, ўрток Яхшибоев, деб қулимсиради Ошно, гапниям оласиз, майли, биз енгилдик хўш, айтинг-чи, дўстимиз Боғийнинг аҳволи қалай, қайфияти тушқун эмасми? Тушқун, дедим мен, рўйхатдан тушгандан кейин тушқун бўлади-да. Йўқ, деди Ошно, рўйхат умуман чиққани

йўқ, демакки, шикоят килмаса ҳам бўлаверади, шусиз ҳам мансаби дурустгина, маоши ҳам тузук, бу ёқда шеърини ҳам ёзиб турибди... Гап фақатгина маош билан шеърдами, дедим мен, бечора Боғий кинчиларнинг орасида қийналиб кетди-ку, ўзига мос бошқа бирор иш топилиб қолар? Ўзингиз учун сўрасангиз бир нави эди, – деди Ошно, – лекин ҳозир даллолга ўхшаб қоляпсиз, ўртоқ Яхшибоев, ёнимга нуқул илтимос билан келасиз. Келганим йўқ, дедим гапни ҳазилга буриб, сиз ўзингиз келдингиз, оқсокол, келиб, менинг уйимда меҳмон бўлиб ўтирибсиз. Э, шундайми, деди Ошно росмана хижолат чекиб, кечирасиз, ўртоқ Яхшибоев, эсимдан чикиб кетай дебди. Эсан чиккани тузук, дедим кизиғида, шундан маълумки, менинг уйим сизга бегона эмас экан, қолаверса, сиз менга айб этиб такмоқчи бўлаётган хислат аслида фазилат бўлса ҳам ажабмас, негаки, мен сизнинг даргоҳингизга бирор марта ўзимни деб борган эмасман, бошқаларни деб борганман, баъзида эрким сиғиб маслаҳат сўрайман, қайтариб ташламайсиз – шунгаям раҳмат, лекин бу гал каттик туриб илтимос қиламанки, дўстимиз Боғийни оғир ахволдан кутқариб олсангиз...

Ошно ишдан безган эканми, нуқул бўйин товлайверди. Кейинрок гаплашайлик, ўртоқ Яхшибоев, деди, меҳмонингизман ахир, лоақал шуни уйланг. Ноилож, ўша ўзим тўкиган латифани – Боғийнинг ҳали очилмаган плёнкани газчўп билан ўлчаганини айтиб бердим. Ошно ишонди. «Оббо, худо урибди-ку, ўртоқ Яхшибоев, – деди, – бола фақирнинг бир чақалик обрўси қолмабди-ку, ҳай аттанг, ҳай аттанг!..» Уйланиб қолди. Сўнг ўзи менадан маслаҳат сўради. Мен озгина ноз қилдим, сўнг, гўё ийманган бўлиб, кўнглимга тугиб юрган шум ниятимни айтдим. Ошно дарров кўнақолди.

Ҳафта ўтиб, Боғий юқарок бир журналчага бош муҳаррир этиб тайинланди. Шартта телефон қилиб, ўртоқ, сени бош муҳаррир бўлганинг билан табриклайман, дедим. Қал бошимга шама қияпти, деб ўйладими, гапимни охиригача эшитмади, трубкани илиб қўйди. Кечкурун эшитдимки, у бирорта ҳам табрикни қабул этмабди, ҳатто сўқинибди, телефон симини узиб ташлабди. Шуни билиб, роса суюндим, баттар бўл, ярқоғбош, дедим, баттар бўл, қал, мана энди хақиқий номингни топдинг – қалбош муҳаррир!

Боғий ишга келдию ҳалиги журналча саҳифаларидан «бош» деган сўз тамом ўчди. Журналчада қувноқкина бир тожик йигит

ишларди. Уша курмағур, гарчи туроғи тўғри бўлмаса-да, кофияси гузуккина термача тўкибди: кали бош дарға бошад, каломи бош бадарға бошад.

Боғий ўзи утирадиган кабинет эшигига ҳам кискагина қилиб, «Мухаррир» деб ёздирди. Айтишларича, летучкаларда «бош макола» деган сўзни ишлатган ходим балога қоларкан. Ғайратли қал эди Боғий дўстимиз, агар унда ҳам Ошнога ўхшаб зўррок нуфуз бўлса борми, ўзбекча луғатдан жамики «бош»и бор сўзларни мутлако ўчириб ташларди: бошлик, бошмоқ, бошқарма, бошвок, бебош ва хоказо, ва хоказо. Дарвоқе, Боғийнинг бир ходими «калла» сўзини ишлатгани учун ишдан ҳайдалган экан. Ахир, «калла»да бир йўла «бош» ҳам, «кал» ҳам бор-да!..

Яхшибоев ўйларидан яйради. Теграсидаги даврани кўргиси келмади. Давра ҳам ўзи билан ўзи овора эди. Аслида давранинг у билан иши йўқ, у шунчаки ҳисобда туради, холос. Токи Яхшибоев қулоғини ушлаб кетгунича чидашлари керак, кетгунича панд бермаса бўлди. Тўғрисиям шу, деб фикр қилди Яхшибоев, бизники бўлди энди, бу ёғи – замон шуларники, чоршанбию жумабойларники, яна бир-иккита тузукроклари ҳам бордай, лекин улар менинг ёнимга келишмайди. Эҳтимолки, улар ҳам келишар. Ахир, касал одамни келиб кўриш фарз эмасми? Мана, бугун келганларнинг орасида ҳам оласи бор-ку, анави Маҳмадана билан Тақирбош, улар менинг бирорта сатримни ўқигани гумон, нукул чангалзор-сельваларни ўқишади, нукул бизга ўхшаганларни мазах қилишади, эмишки, бизлардан ўша чангалзор-сельваларни ёзган маркес-паркеслар зўррок эмиш! Хўш, улар зўр экан, Яхшибоевнинг ёнида нима қилиб ўтирибсан, ашқол-дашқолингни йиғиштиру кет ўша чангалзор-сельваларингга!.. Хўш, шунчалар зукко экансан, биз нодонларнинг ёнида пишириб қўйибдими? Бурун жийирмоқ жуда осон, аслида сенлар ҳам бизга ўхшаган тиррақисан, фарқимиз шуки, биз кексарокмиз, бизнинг билганимиз – ўтмишдан, сенлар билганларинг – бугундан, ҳар хил чангалзору сельвалардан; ажабмаски, биз ҳам ёш бўлсак, айни ўшалардан лоф урардик, афсуски, бизнинг давримиз ўтди, турли чангалзору сельвалардан бебаҳра қолдик, йўқ, давримиз ўтди десак ҳам бўлмас экан, ахир, ҳали тирикмиз, соямизни ўзимиз судраб юрибмиз, минг ўтиб кетган илғорлариям уй-пуйлари тор қелиб

колган пайтларда чан алзор-сельваларга эмас, бизга ўхшаган колок яхшибоевларнинг ёнига боришадими, устоз, бир ёрдам қилинг!..

Шунака пайтларда биз устозга ҳам айланамиз. Яхшибоев олиб берган кенг уйнинг тўрида думалаб ётиб, кейин уни росмана дуо қилиш ҳам мумкин!

– Асли мен депутат бўлишим керак эди, – деди у баралла овоз билан.

Шогирдларнинг суҳбати бўлинди. Яхшибоевга сал ажабланиб қарашди. Биргина Чоршанбиевнинг туси ўзгармади. Эски шогирд эмасми, устозининг кўнглидан не уйлар кечганини бирдан сезарди у.

– Хафтанинг махсус кунда, махсус кабинетда ўтири-иб, ариза-чиларни қабул қилардим, – деди Яхшибоев. – Ўшанда сизлар ҳам келардинглар.

– Шартмас, – деди Чоршанбиев мийиғида қулиб. – Бизлар шусиз ҳам сизнинг ёнингиздамиз.

– Энди, расмийроқ бўларди-да, Чоршанби болам, – деди Яхшибоев, гўё хаёли паришон бўлиб. – Сен ўзинг рўйхагга олиб ўтирардинг. Мендаям вазифа оғир, бир ўзим дош беришим қийин.

Чоршанбиев устозининг меҳмонларни ҳайдамочки бўлганини тушунди. Лекин тушунганини бирданга ошқор этмади. Меҳмонларни андак чалғитиш учун, аввал кичик бир латифа айтди. Эмишки, унинг бир сувчи ҳамқишлоғи пайкал бошида ухлаб қолибди. Шунда унинг ёнига биргина дўлтабўри келибди. Сувчи ухлашдан олдин кетмонини белбоғига кистириб қўйган экан, дўлтабўри келиб, айни белбоғдан тишлабдию сувчини кетмон-петмони билан яғринига олиб тоққа чиқиб кетибди.

– Дўлтабўри нимади? – деб сўради Тақирбош.

– Бўрининг бир тури-да, – деди Чоршанбиев.

– Чиябўрими?

– Ҳадеб сўрайверасанми? – деб ғазабланди Маҳмадана. – Эҳтимолки, ҳалиги кизил қойотлардан¹ бўп чиқар...

Чоршанбиев устозига маънодор қаради: кўрдингизми, яна чангалзор-сельваларга оғиб кетяпти. Яхшибоев кўзларини бир юмиб-очди, демокчи бўлдики, парво қилма, бунинг ўзи қойот.

¹ Чиябўри.

– Дултабўри сувчини тоққа опчиқиб кетибди, – дея давом этди Чоршанбиев. – Шу кетишда ўзи яшайдиган ғор оғзига етибди.

– Тушунолмадим, – деб ғудранди Тақирбош. – Сиз аввал дултабўрининг нималигини тушунтириб беринг.

– Самад болам, сал сабр килинг, – деб даққи берди Яхшибоев. – Латифани қок белидан бўлган одамни энди кўришим.

– Самадов – менинг фамилиям, домла, – деди Тақирбош. – Менинг отим Турғун, эсингиздан чиқибди.

– Тем болес. – деди Яхшибоев. – Турғун бўлгандан кейин икки хисса тек ўтириш керак. Дултабўри – бўрининг бир тури. Мана, сиз, бўйингиз пақанароқ, лекин анча қорувлисиз, қучингиз ҳам шунга яраша, демак, жудаям дулта йингитсиз, эхтимолки, қариган чоғингизда сизга «Дултақол» деб лақаб ҳам қўйишар.

Давра аҳли енгилгина қулиб олди.

– Тушунарлими? – деб сўради Яхшибоев илжайганча.

– Раҳмақ, тушундим, – деб тўнғиллади Тақирбош.

– Тушунган бўлсанг, унда давомини эшит, – деди Чоршанбиев ўзини қулгидан зўрға тийиб. – Хуллас, дултабўри сувчини ғор оғзигача кўтариб келибди. Ичкарига қирай деса, ҳеч қиролмасмиш. Сувчи данг қотиб ухлаб ётганмиш, белидаги белбоғи маҳкам боғланган экан, бунинг устига, белбокка қетмон қистирилган, ўша қасофат қетмон ғор оғзига кўндаланг келиб, нарига ўтқазмасмиш. Дултабўри бечора бир уринибди, икки уринибди, уч уринибди...

– Тўрт уринибди! – дея жўр бўлди Яхшибоев.

– Ўн уринибди!.. – деб қўшди Маҳмадана.

– Ипгирма уринса ҳам бирор иш чиқаролмабди. Ахийри данг қотиб ухлаётган сувчини қетмон-петмони билан ташлаб кетибди.

Чоршанбиев шу ерда андақ пауза қилди. Давра хангу манг эди. Ниҳоят, Маҳмадана чидаб туrolмади.

– Нега? – деб сўради. – Нега ташлаб кетади?

– Ташламай нима қилсин, – деди Чоршанбиев. – Бечора сенга ўхшаган ориятли экан, номуси зўрлик қипти. Хуллас, дултабўри бечора азбаройи уяланидан сувчини ташлаб кетибди.

– Нега уялади? – деди Маҳмадана тоқати тоқ бўлиб.

– Э, бўлди! – деди Чоршанбиев ёлғон дағдаға қилиб. – Ахир, сувчини ғорга опқиришнинг ўзи бўладими! Қетмони бўлмасаям бир нави эди, лекин қетмони билан опқириш!.. Дултабўри бечора

кучаниброк тортганида беҳосдан ел чиқариб юборган экан, тушундингми?!

Латифанинг «тузи» шунда эди. Даврадагилар котиб-котиб кулишди. Маҳмадана хижолат бўлди. Чоршанбиевга ўқрайиб каради, лекин каттик гапиролмади, ҳар ҳолда, Чоршанбиевнинг ёши улуғрок эди, шогирдлик тажрибаси ҳам кўпроқ, қолаверса, устози туфайли улуғ давраларнинг ҳам ҳадисини кўрган, унча-мунча ҳарифларга жавоб айтишга курби етарди.

– Ростдан ҳам ориятли бўри экан, – деди Тақирбош, бошни сараклаб. – Ўзингиз тўқиганмисиз, ўртоқ Чоршанбиев?

– Йўқ-э, – деди Чоршанбиев. – Устоз тўқиганлар. Бизнинг бунақа гапларга эвимиз йўқроқ.

Давра Яхшибоевга юзланди. У камтарлик юзасидан илжайди. Лекин на рад этди ва на тасдиқ этди. Аслида Яхшибоев бу латифани бойсунлик бир тунд ёзувчидан эшитган эди. Ўша бадқовок бу хангомани шунчаки гап орасида айтган, эҳтимолки, энди ўзи ҳам эслолмаса. Лекин Яхшибоев эсан чиқармади, қайтага, бир-икки гафсилот кўшиб, кўлдан келганича сайқал берди, бугун қарабсизки, шогирди Чоршанбиев ҳам гушпа-тузук ўзлаштириб олибди – паузаларни ҳам, кичиклари ҳам жойида.

Яхшибоевнинг ўзи эндиликда бу латифани айтмайди ҳисоб. Ўзи айтиб оғзи куйган. Одам қуриб колгандай, келиб-келиб Ошнога айтибди-я!.. Ошно аввалига одоб билан эшитди, ҳаттоки илжайди, қикирлаб кулди, сўнг бирдан қовок уйиб, гапларингиздан атир ҳиди келмайди, ўртоқ Яхшибоев, деди. Яхшибоев ёмон ўсал бўлди. Қайтага, Ошно лутф қилиб ўтирмасдан, гапларинг бунча сассик, деб айтса минг бора тузукроқ бўларди. Лекин Ошно ўлгудай одобли одам, одоблики, жигарингни эзди!.. Одам дегани ҳам атирға шунчалар ишқивоз бўладими! Ошонинг атирпарастлиги яхши бир латифага юк бўлади-ю, афсуски, бунинг иложи йўқ, жонидан тўйган одам латифа тўқимаса, ақли соғ одам бунга журъат этолмайди...

– Энди мен ўзим биттагина аччиқ чой дамласам, – деди Яхшибоев ўрнидан туриб. – Гурунгимизнинг шираси ошиб боряпти, чой билан ҳазм қилмаса бўлмайдиган.

– Йў, йў, – деди шу пайтгача жимгина чой куйиб ўтирган камгап шогирд. – Мен ўзим дамлайман, домлажон!

– Кўйинг, Кўкларов, – деди Чоршанбиев унинг кўлидан тутиб.
– Устоз чарчадилар, озгина дам олсинлар. Нима дедингиз, Назар Яхшибоевич?

– Ҳали эрта-ку, – деди Яхшибоев соатига караб. – Ўтиринлар эди.

– Йўк, бормасак бўлмайди, – деди Чоршанбиев. – Сиз дам олинг. Хўш, Кўкларов ука, энди сиз қолиб, домланинг дастурхонини сал тартибга солиб берасиз. Ўзлари уришиб қолмасинлар. Сиз, Турғунбой, гулларнинг сувини алмаштиринг, сиз, Ёвқочбек, пиёлаларни ювинг...

Йигитлар бирин-кетин кўзғалиб, ишга уннадилар. Чоршанбиев кўрсатма бериб турди. Бу курғур асли бригадирми, прорабми бўлиши керак эди, деб ўйлади Яхшибоев, уқуви бор, лекин... Дарвоқе, анави чойчи болани Кўкларов дедими?.. Кўкларов... кизик экан...

– Менга кара, болам, – деди, – бу, фамилиянг ғалатирокми?

– Бовамиз кўкларда тувилганакан, – деди Кўкларов хижолатдан кизариб.

Яхши исм экан, деб ўйлади Яхшибоев, ҳикоя-пикояга олса бўларкан, шаҳар одамига билмадим-у, лекин чўпон-чўлиққа ярашди, кўклар, кўк, кўкат, кўкаламзор... Йигитчага жуда мос... Боваси кўкларда тувилган бўлса, ўзимизга ўхшаган лалмирок экан-да?..

Чойнак-пиёлаларни сервантга иҳлос билан тераётган бу йигитчага меҳри ийди. Э, содда болам, деди ўзича, ишқилиб, манглайнинг ёруғ бўлсин-да. Сен бу ерда нима қилиб юрибсан? Манави Чоршанбининг, Тақирбошу Махмаданаларнинг сенга нима кераги бор? Қавмингни топсанг бўлмайдими, ахир, ўзингга ўхшаган мўмин-мулойимлар ҳам бор-ку! «Йў-йў» дейишингдан билдимки, мен ёқтирмайдиган шоир боланинг суҳбатида бўлгансан. Хотин йўк, уй йўк, деб ёзади нуқул. Нега йўк, деб сўрасанг, хоксоргина жилмайиб, «шу-шу» дейди. Қувонса ҳам – «шу-шу», ғазабланса ҳам – «шу-шу», юрсаям, турсаям... турки ёқмайди менга унинг, лалмигина болам!.. Лекин шеърларини яхши дейишади. Яхши-ёмонлигини билмайман, ўқиганим йўк, ўқимокчи ҳам эмасман, ўқиганимда ҳам ёқмаслигини сезаман, сен ўшанинг муҳлиси экансан, мен нимаям дердим, лалмигина болам!..

Даврадошлар бирин-кетин хайрлашиб, соғлиқ тилашиб кета бошладилар. Юзларидан мамнунлик сезиларди. Биргина Махма-

дана норози кўринди. Яхшибоев унинг норози бўлиб кетишини хохламади. Шунини уйлаб, кайсидир нашриётда илиғлик гура-диган шиорни эслади: «БУ ДАРГОХДАН ҲЕЧ КИМ НОРОЗИ БЎЛИБ КЕТМАСИН!» Ичида кулди. Уйладикки, бунинг ўрнига бошқача шиор осса ҳам бўларди: «ХУШ КЕЛИБСИЗ, ҚАЛАНФИ-ҚАСАНФИЛАР!» Худойим, деб уйлади, буларга қачонгача ақл бўламан, ахир? Бу ишлар ижроқум идорасига ярашса ярашар, лекин яхшию ёмон қўлёмалар келадиган, унтасидан тўққизтаси қайтариладиган жойга ҳеч ярашмайди-ку!..

Секин Маҳмадананинг биллагидан тутди, хона тўрига қараб бош-лади.

– Мени мазах қилмассан, болам, – деди ялингандай бўлиб. – Янгичадан саводим йўқроқ. Ҳалиги... сельва-пельваларингдан битта-иккитасини опкелиб беролмайсанми? Ҳарна, ушандай ёзувчилар ҳам борлигини билиб кетсам тузук эмасми?..

Маҳмадананинг юзи ёришди. Мўйсафид бир одамнинг илтижосидан андак ғурурланди, юмшади, марҳамати жўшди:

– Майли, домла, – деди. – Қачон опкелай? Эртага опкелсам бўладими? Аммо-лекин маза қиласиз, улар биздан зўрроқ!..

– Албатта опкелинг, – деди Яхшибоев, энсаси котганини аранг яшириб. – Лекин айни эртага опкелиш шарт эмас, яхшиси, мен соғайиб чиққандан кейин, тўппа-тўғри бизнинг уйга опкелинг, бир-галашиб ўқиймиз, тушунмаган жойларимни шарҳлаб турасиз. Келишдикми?

– Келишдик! – деди Маҳмадана негадир ҳаяжонланиб. – Хўп, домла, тезроқ соғайиб кетинг!

Мен касал эмасман, деб уйлади Яхшибоев, қуллуқ маъносидан илжарқан, мен бор-йўғи уйдан қочиб келдим, Мухсинанинг дийдиёси жонимга тегдию бу ерга қочиб келдим, лекин бунда ҳам тинчлик кўрмайпман, ҳамма чалғитади мени, ҳаттоки сен, мен ўзим писанд қилмайдиган пандаваки бир бола, ҳаттоки сен ҳам мени чалғитасан. Менинг худбинлигим шундаки, ҳаттоки сенга ҳам ёкишни истайман, Маҳмадана болам, биламанки, сенинг серкаликка иштиёқинг бор, эрта-индин бир гуруҳ мишики-боди ўспиринларни эргаштириб майдонга чиқишинг ҳам мумкин, ана ушанда, сенлар минбарларни танг қилган пайтларингда, оғизларингдан чиқадиган алмойи-алжойи гапларда, чангалзор-сельваларнинг тумтарок таърифла-

рида – мен ўзим, яъниким, Яхшибоев Назар Яхшибоевич, бошка оксоколлардан фаркли ўларок, гардсиз, ғуборсиз колишни истайман. Ўшанда сен менинг номимни дастак қилиб оғиздан кўпик сочасанки, ана, Назар Яхшибоевичдай кекса ва муътабар одам ҳам чангалзор-сельваларни уқиб тушунди, яхши экан, деб айтди, хўш, қолганлар нега буни тан олмайди, қолганлар нега нодонлик ўйлади?!

Яхшибоев, ичи тўла қулги, Маҳмадананинг қўлини маҳкам сиқди. Ўзи келбатли-ю, қўли нозикрок экан – Маҳмадана турган жойида бир эшилиб олди, юзи оғриқдан буришди. Лекин у мамнун эди, оғриқдан кўпда норози бўлмади, ичида сўкинмади – буни Яхшибоев рўй-рост сезиб турди.

– Хайр, азизим, – деди кўзлари қулиб. – Ҳали кўп гурунглашамиз.
– Хайр, домлажон!..

Маҳмадана ҳам эшикдан чиқди. Хонада Кўкламов билан Чоршанбиев қолди. Кўкламов ҳамон идишларни йиғиштириб юарди. Чоршанбиев унинг ишини кузатарди – «прораб!»

– Чоршанби болам, – деди Яхшибоев ёйилиб қуларкан, – бу, дейман, анави йиғитчанинг эси жойидами?

– Кирадли-чиқарли, – деди Чоршанбиев. – Лекин кўп ўқийди, қисталок!

– Ҳали менга анавиндақа китоблардан ҳам опкелар?

– Опкелади, – деди Чоршанбиев. – Бир тўпини опкелади. Ғалати-ғалати авторлари бор!..

– Сен ўзинг ҳам ўшаларни ўқиганмисан, Чоршанби болам?

– Мен сиздан бошқани ўқиганим йўқ, Назар Яхшибоевич! – деб хитоб қилди Чоршанбиев.

Хитобда ҳам мактов, ҳам бир чимдим кесатик бор эди – Яхшибоев дарров илғади. Ў, ит деб янди ичида, сениям тишинг чиқиб қопти-ку, эгани қопмаса ҳисобмас-да, а?.. Нима қилдик энди, ўсиб-улғайибди, бу ёғи баҳридан ўтамизми?.. Ана, Суярақулга муовин керак, бунинг ҳам номзоди бор. Ҳозирча ўчириб қўйдик, лекин тиклаш чўт эканми! Доналарни қайтадан териб, битта шахмат сурамиз – вассалом! Нарёғи янада соз, яъники, ассалому алайкум, Чоршанбиев ака, ассалому алайкум, ўрток муовин!

Хаёлидан кечганини билдирмади. Чоршанбиевга қулиб қаради:

– Ўзинг бинойидай йигитсан-у, баъзида қуёшқондан чиқиб кетасан-да, болам, – дея, ширингина дакки берди. – Ё мен ўзим инжикрок бўлиб қоляпманми ?..

– Узр, устоз, – деди Чоршанбиев. – Одам рашк қиларкан-да, бугун жуда шогирдларингиз қупайиб кетди.

– Ана холос! – деди Яхшибоев, хушомадни мойдай ёктириб. – Қўй-э болам, мен хотин эмасманки, бошқалардан рашк қилсанг! Энди, анави савдойи йигитчага келсак, шунчаки гапирдим-қўйдим-да. Тағин, Яхшибоев чангалзор-сельваларни билмас экан, деб юрмасин!..

– Айтавермайдими!.. – деб қўл силтади Чоршанбиев.

– Нодонсан, болам, нодонсан, – деди Яхшибоев. – Мисқоллаб йиғилган обрўни шунақа мирзақуруқларга бой бераверсак маъқулми?

– Балки, сиз ҳали у опкеладиган китобларни ҳам ўқирсиз? – деб кесатди Чоршанбиев.

– Ўқишга вақт йўқ, сен ўқиб, кейин мазмунини айтиб берсанг тузук. Ҳарна, юзимиз ёруғ бўлади-да... Нима дединг?

– Мен ўқимайман, – деди Чоршанбиев ўжарлик билан. – Ўқисам ҳам тушунмайман унақа китобларни.

– Вой-бўй! – деб хитоб қилди Яхшибоев, бирдан завқи жушиб. – Шунгаям ота гўри қозихонами. Ана, бошқалар ҳам бор... исми китоб борки, битта қўймай ўқиб боради, ушалардан сураб оламиз!

Яхшибоев баралла кулди. Лекин хона бурчагида, сервант ёнида, юмушини тугатиб, энди нима қиларини билмай гарангсиб турган Кўкларовга кўзи тушдию кулгисини йиғиштирди. Хос гапларни айтиб чакки қилганини сезди. Хайриятки, дарсликка қирмаганимиз, деб ўйлади, бўлмаса, бу бояқишнинг тамом ихлоси қайтиб кетарди. Лалми йигитлар кўнгилчан бўлишади, боз йиғлокиликлари ҳам бор, мана, мен билан Ошнодан қиёс, Ўртақўрғонда юрган кезларимизда ким бизни бунчалар маккор деб ўйларди? Содда эдик, худо ҳаққи, содда эдик, бамисоли манави кўклар нафасини уфуриб турган бегуноҳ йигитчадай!..

– Болам, – деди у, Кўкларовга юзланиб, – мендек бир алжиган чолни кўргали келганингиз учун раҳмат, насиб этса, уйга ҳам келинг, тузукрок танишиб оламиз. Менинг уйда анча-мунча ақлли бўп қоладиган одатларим ҳам йўқ эмас...

– Ундай деманг, домла, – деди йигитча, дув кизариб. – Мен... мен ундайчикин деб ўйламайман...

Яхшибоевнинг завқи келди: ўлай агар, киз болага ўхшайди, киз боланинг ўзи! Қизаришини кара!..

– Бу ёқларга яқинда келганга ўхшайсиз, пул-мул борми ўзи?

– Бор, – деди йигитча, баттар кизариб, сўнг ахволи аянчлироқ эканини сезди чоғи, қаддини ростлади. – Иккинчи курсда ўқияпман, домла.

– Унда тузук – деди Яхшибоев. – Раҳмат, болам, умрингиздан барака тошинг.

– Тезроқ соғайиб кетинг.

Йигитча секин ортига тисарилиб, эшикдан чиқди. Чоршанбиев хайрлашмоққа қўл чўзган эди, унга Яхшибоев изн бермади:

– Гап бор, болам, – деди. – Энди бу йигитчани бу ёкка опкелма.

– Ёқмадими?

– Ёқди, лекин опкелма. Майли, буям ўзининг даврасини топсин. Тузуккина бола экан, умрига зомин бўлмайлик. Бу ерда, зукко йигитларнинг орасида боши гарангсиб қолади. Мўрт бир новда бу, авайлаш керак...

– Нимасини авайлайсиз, – деб тўнғиллади Чоршанбиев. – Аралашса, қайтага суяги қотади, пишийди.

Суяги қотади, пишийди, кейин сенга ўхшаган чайир мардикорга айланади, деб ўйлади Яхшибоев, бориб турган нодон бу, ўзига ичи ачимайди, менинг ичим ачиса ачир, лекин буники ачимайди, таънаю тизиклари ҳам ўзига ўхшайди: қўпол, беўхшов, ярашиғсиз.

– Унга айтгин, – деди. – Бориб, Саидкул Мардонга учрашсин, ёзганларини ўша кўриб берса дуруст. Икковининг тупроғи бир жойдан олинган кўринадиди.

– Хўп, – деди Чоршанбиев. – Энди менам борай, Назар Яхшибоевич.

– Шошма, аввал анави холодильникни бир очгин. Ичида қўп нарса ётибди. Лоақал ярмини болаларга опкет.

– Уйда бор, Назар Яхшибоевич, – деди Чоршанбиев ранжигандай.

– Уйда борлигини менам биламан, – деди Яхшибоев жаҳл билан. – Бу замонда очидан ўлган одам йўқ. Менга қўплик қилади, шунча нарса нест-нобуд бўлиши шартми? Обор, болалар хузурини кўрсин!

– Бизда холодильник кичкина, – деди Чоршанбиев ҳамон кўнмай.

– Сенга холодильникнинг умуман кераги йўқ, – деди Яхшибоев. – Бешта боланг бор, бир хужум қилишса борми, урвоғи ҳам қолмайди. Олгин, жуда ноз қилсанг, ана, кўчада Қўкларов болам қутиб турибди, ушанга берасан, студент журналари билан маза қилиб, Яхшибоев қолни дуо қилиб ейишин!..

Чоршанбиев ортиқ тортишиб ўтирмади. Портфелидан халта чиқариб, холодильникдан тўлдириб олди. Мевалар сархил эди, заха теккани йўқ. Шу ердан олинган, деб ҳаёл қилди Яхшибоев, пули бошқа ёқдан келган-у, мева шу ердан олинган. Ёнги самолётда учиб келган...

Чоршанбиев кетгач, Яхшибоев деразаларни ланг очиб қўйиб, ичкари хонага ўтди. Тўшакка ўтириб, тумбадаги телефонни олди, уйнинг рақамини терди. Трубкани Мухсина хоним кўтарди. Қимсиз, деб сўради, кеч бўи қолди, ярим кечадаям қўнғирок қиладимми? Эр бўлгандан кейин ярим кечасиям қилаверади, деди Яхшибоев қулиб, салом, хоним, соғинсиз, саломатинсиз, бола-чақалар қалай, Соқина уйдаими, боласи тузукми, Ўртақўрғондан хабарлар борми?.. Ҳамма саломат, деди Мухсина хоним, дўхтирлардан дори сўраб, тинчгина ухланг, уриниб қоласиз бўлмаса, ётнинг энди, дамингизни олинг...

Яхшибоев трубкани жойига қўйди. Нариги хонанинг деразаларини ёпиб қолди. Жойига ётди: мана, ётдик, хоним, дам оляпмиз...

Уйку келавермади. Қайфияти дурустгина, қўнгли тинч, тўшакка қўзилиб ётганча, қизик-қизик ҳаёлларни ўйлади. Чоршанбининг шохи қиқяпти, деб фикр қилди, лекин ярашаркан унга, сабрига балли, унинг ўрнида мен бўлсам бир йилгаям қидамасдим, ҳалиям бунинг жони тошдан, неча йиллардан бери ака-укамиз, неча йиллардан бери бечоранинг бири икки бўлмайди, ҳамон ўша холодильникни, ҳамон ўша қатлақдай уйи, ошганда болаларининг сони ошди, қолос. Унинг қадрига етмадим қоғи?.. Ахир, аллақандай елимшиқ Остонақул бир думалаб қитоб савдосига бошлиқ бўлиб кетган қоғида, мен бу бечорага қичқирок амал ёки тузукрок қўртира олиб берсам... осмон қилиб ерга тушармиди? Ўзи қилиб айтиши шарт эдимми? Орийати бордирки, ҳеч нарса тама қилмайди. Бордию, шунча йиллардан бери азбаройи раҳми қилганидан хизматимни қилиб юрган бўлса-чи?.. Дарвоқе, ҳозир у нима қилади, халтани уйига оққатадимми ёки анави студент болага берадимми?

Шогирдининг бояги зардасини эслаб, ичида кулди. Шу тарика, лабларида енгилгина табассум котган кўйи, ширин уйкуга кетди. Ширин уйкуси дам ўтиб босирик билан алмашинди. Эмишки, Чоршанбев уни гувала деворга такаб кўйиб, бири-биридан сархил ноқлар билан ураётган эмиш...

Уйғонди. Тушни ёзиб кўйиш керак, деб уйлади, лекин ёзишга эринди. Оёқлари совиб бораётганини сезди. Каравот ёнида турган курсидан кўшимча аёлни олиб, маҳкам урандию қайтадан ухлаб колди.

VI БОБ

Қиссанавис

Муаллимлар тайёрлайдиган курсларни битириб, то урушга жўнагунимча Ўртақўрғон шаҳрида туз тотиб юрдим. Урушдан қайтиб, Ургутда бир йилча муаллимлик қилдим, у ердан Самарқандга кетдим, Самарқанддан – Тўрткўлга. Урганчу Хева, бу ёғи Бухорою Гиждувон, Кармана атрофидаги кишлокларда ишлаган пайтларим ҳам бўлди. Бир муддат Фарғона водийсига ҳам бориб турганман. Хуллас, Тошкентга келиб ўрнашгунимча, рўзгор тутиб, оилага бош бўлгунимча юртимизни роса кезганман.

Бу гапларни ижикилаб айтаётганимнинг боиси шундаки, менда недир муайян соғинч туйғуси йўқ эди. Қайга бўлмасин, бирдай қувонч билан кетаверардим. Дейлик, Назар ака билан Ошно ўзларининг Булдуруқларига ошиғич бориб-келишни қанда қилишмасди, менда эса – борадиган жойнинг ўзи йўқ. Тўрт тарафим ҳам – қибла. Қайда туғилганимни билмагандан қайни аниқ соғинишимни ҳам билмас эдим-да.

Намангандаги етимхонада эсимни танидим. Лекин асл масканим Наманган эмаслигини билардим. Негаки, токи бозорда ушлаб олиб етимхонага топширгунларича неча-неча кишлокларни, неча-неча шаҳарларни кезиб, бировдан бир бурда нон, бировдан шапалок тегиб, узун кунлару узун тунлар темир йўлларни ёкалаб юриб келганларимни аниқ-таниқ эслардим. Қишлоқда туғилганимни ҳам тушунардим, сабабки, дара оғзида яшардик, уйимиз ёнида учта баланд чинор бўларди, кейин, эс-эс биламанки, кичкинагина ўғил укам ҳам

буларди. Укамни эласам, бас, уни кўтариб елкаларим оғриганини ҳам хотирлардим, баданимга чидаб бўлмайдиган санчиқ кирарди. Укамнинг ўғил бола эканини шундан англардимки, икковлашиб, тупроғи кўпчиган йўлларга чоптирганларимиз ҳам ёдимда қолган эди. Кейин бир ёмон сел келганини эслайман, бир парча ёғочга гир-машиб, бутана сел ичида, совуқдан дағ-дағ титраб, лаҳза сайин сув ютиб, недир қуйи тарафларга оқиб кетганимни эслайман.

Водийга тушиб, сел суви темир йўлга яқин жойда ёйилиб-су-сайиб кетганида, одамлар келиб кутқариб олувди. Қандайдир бир кампир кўлимга бир парча нон бериб, бошимни силаб йиғлаганлари ёдимда. Лекин нега ўша кампир ўзи мени асраб олмаганига тушу-нолмайман. Сезаманки, унинг асраб олгиси бор эди. Устара би-лан тақир килиб кирилган бошимга томган кўз ёшларининг тафти ҳалигача кетмагандай. Уйлайманки, ё мен ўзим бегонасираб қочиб кетганман, ёки ўша кампир бечора бирор қорихолга учраган.

Ҳали-ҳалигача, поездда ёки автобусда кетаётиб, водийларни кесиб ўтаётиб, узоклардаги тоғлар бағрида қорайиб кўринадиган қишлоқларга орзиқиб термиламан – гўё менинг асл масканим ўша жойда, тоғ орасида, недир дара оғзида; гўё мен оқиб кетганимдан сўнг у жойларда вақт музлаб қолган, отам ҳам, онам ҳам тирик, улар айна мен элас-элас эслайдиган навкирон ёшларида, тупрок йўлга қийқариб чоптирадиган укагинам ҳам гўдақлигича қолган, мен ўзим етиб борсам, бас, ҳаётимиз буткул янгидан бошланади, ўшанда мен яна беш-олти яшар норасидага айланаман, кўлларимни ёзганча отам билан онамнинг бағрига отиламан, улар мени ердан азот кўтариб оладилар ва шунда бутун дунё, бу бешафкат ва бефарқ дунё айна муъжиза олдида ҳайратдан гунг бўлиб қолади!..

Сезаманки, бу юрт жуда кенг, бу юртнинг водийлари жуда кўп, водийларини ўраган тоғлари ҳам, тоғлари бағрида қорайиб кўринадиган қишлоқлари ҳам беҳисоб!

Эҳтимол, менинг хотиримга ўрнашиб қолган учта чинор аллақачон кесилиб кетган.

Хотирамда эса улар яшнаб турибди! Шундай қўл узатсанг ета-дигандай!

Отам дўмбира чаларди. Шуни ўйлаб, касби чўпон бўлган, деб тахмин қиламан. Негаки, дўмбира чўпон халки учун мисоли тамға бўлган. Ҳозир энди унақа чўпонлар қолмаган ҳисоб. Ҳозир нуқул

бўйинга кичкина радио осиб юришади. Лекин менинг отам дўмбира чаларди. Болаликдан асраб-авайлаб олиб чиққан хақиқатим шуки, ёзганларимда чўпонлар най чалмайди, дўмбира чалади. Умуман, мен най чалган чўпонларни учратганим йўқ. Сибизга чалган бўлишлари мумкин, лекин сибизга най эмас. Ичимда аччиқ-аччиқ куламанки, мабодо етим ўсмасам, мабодо дўмбира чалган отамни етим бўлиб эсламасам, балки менинг ёзганларимга ҳам най чаладиган чўпонлар кириб келармиди!.. Найчи чўпонларнинг қайдан пайдо бўлганини биров билмайди ҳисоб. Ёзишади, лекин чўпон қўлига гугкизилган най аслида французлар адабиётидан, машхур пастораль кассалардан, янада аниқроғи, Хлоя исмли чиройли кизнинг маъшуки – Дафнис отлиғ йиғитнинг қўлидан олинганини тасаввур ҳам этишмайди.

Тунов кунни бу бегона найни Сайфиддин укамиздек зукко йиғитнинг ҳиқоясида ҳам учратиб қолдим. Жаҳлим чиқди. Каттик уришдим. Хайриятки, укамиз тушунди, кизариб-бўзариб, хатосини тан олди. Мен ҳам кизишганим учун узр сўрадим. Иккимиз ҳам ўйланиб қолдик. Сездикки, адабиётимизни ёт тафсилотлардан тозалаш керак экан. Токи тафсилотлар бизнинг ўзимизники бўлсин, ўшанда бизнинг ёзганимиз ўзгаларга кизик туюлиши мумкин.

Айни ёзувларнинг ярим илмий рисолага айланиб кетаётганининг яна бир сабаби шуки, менинг касб танлашимга отамнинг дўмбираси сабаб бўлган эди. Дўмбира – болаликдан қолган ягона белги. Дара оғзида ўсган учта чинордан кўра, дўмбира чаладиган чўпонни топиш осонроқ туюларди. Шу бонски, дostonчиларнинг тўғарагига мунтазам қатнардим. Ёзги таътил пайтларида дoston ёзиб олгани қишлоқларга чиқиб кетардим, дўмбира чертган одамларнинг юзларига термилиб, ўзимга кадрдон белгиларни ахтарардим. Дostonларни ўрганишим меҳрдан эмас, азбаройи ночорликдан эди. Меҳр кейин келди, армонларим юрагимнинг тубига чўқди, ўксам қуриди, дафъатан улғайиб қолганимни ҳис этдим, излаганимни тополмасимга қўзим етди ва шу тахлит, маскансиз бир соғинч билан қолавердим. Ўргамчикка ёзиб юрган нарсаларим ўзимга ёкмай бошлади. Сездимки, бугундан эътиборан менинг масканим – бутун бир юрт, минглаб даралари, даралари оғзида минглаб чинорлари бор юрт, энди мен шу юртнинг сувратини чизаман, шу юртдан ярам-

га малҳам излайман, излаб тополмаган манзилларим жилла курса коғозда кад кутаради.

Ва бутун умрим бўйи шу уйимга хиёнат қилмадим.

Кунгли бут одамлардан фарқли ўларок, мен бу юртнинг тўрт тарафини ҳам бирдай тусадим. Қайга юз бурсам – мен йукотган маскан ўша ёқда бўлиб туюлаверди. Шу сабаб, қайга юборишса чамадонимни кутариб кетавердим – бирдай қувониб, бирдай хаяжонга тўлиб! Боя санаб ўтилган вилояту шаҳарларнинг барчасига соғиниб борганман, шоядки, ўша жойлардаги даралар оғзида учта азим чинорнинг қораси кўринса!..

Афсус, улар топилмади. Топилиши қийин эди. Руслар айтганидай, мен ғарам орасидан игна ахтарган эканман.

Туппа-тузук яшаб юриб, тузуккина ном қозониб, ували-жували бўлиб, борингки, кунглимдаги дарзларни бир амаллаб бекитиб улгурган дамларим эди. Ёқубжон деган газетчи укамиз бор – одамнинг жонидай йигит. Шу укамиз билан сўзимиз соз тушиб гурунглашиб қолдик. Шунда у юзимга ғалатирок тикилаётганини сездим. Рости, ғалати бўйи кетдим. Ўзбекчилик ўзи бўладиган иш эмас, Ёқубжон укамиз ҳам анча хижил тортди. сўнг расми-русумини қилиб – гуёки мен мирғазоби шай турган хону унинг ўзи арзга келган фуқаро – бир қошиқ қонини сўраб, кейин гап қотди:

- Сизни бир одамга ўхшатдим, Саидкул ака.
- Кимга? – дедим, бепарво бўлишга уриниб.
- Бир лақай кишига, уям сизга ўхшаган қорачарок эди.

Лаб-лунжим осилиб кетди чоғи, Ёқубжон баттар хиёлат бўлди. Ўзбекман, ўзбекнинг ёзувчисиман, деб қерилиб юрган одамга ғалати туюларкан. Рости, ўша кунни еган-ичганим снингмади. Гарангсиб юрдим. Ўртанча ўғлим – тарихчи, кечқурун ўшандан сўраб кўрдим. Лақай дегани аслида ўзбекнинг бир уруғи экан. Ёқубжондан нега хафа бўлганимни айтувдим, ўғлим қулиб юборди:

- Биров сизга «ўзбексан» деб айтса, шунгаям хафа бўласизми!..
- Ҳа-я, – дедим хатомни тушуниб, – ҳали бу сўз ҳақорат даражасига етгани йўқ-а. Узр сўрамасак бўлмас экан.

Хуллас, Ёқубжонни топиб узр сўрадим. У айтган лақай киши аллақачон оламдан ўтган экан. Ёшроқ кетибди. Бечораҳол экан. Қайдан келганини, кимнинг хеши эканини билмас экан. Урушга борган экан. Уйланмаган, бола-чақаси йўқ. Серфарзанд бир темир-

чига ўғил тутинган экану ўшанинг уйида яшаб юраркан. Олтмиш биринчи йилда терламадан кетибди.

– Оти Холмўмин эди, – деди Ёкубжон. – Фамилияси – Ўлжабоев. Ўзининг фамилияси эмас, кейин олган, тутинган отасининг исмини олган.

– Менга жудаям ўхшармиди? – деб сўрадим негадир энтикиб.

– Ўхшарди, – деди Ёкубжон. – Туғри, сизга шахар нукси кўпрок урган, лекин кўзлари... кўзлари жуда ўхшарди. Чап ёноғида тангадай холи бор эди. Отиям шунга Холмўмин бўлгандир-да. Туғилган жойини тузукрок эслолмасди.

– Селда окмаган эканми?

– Билмадим, Саидкул ака. Лекин, уйимиз тоғда эди, деб гапирарди. Унда биз бола эдик, шунчаки эрмаклаб сўрайверардик-да, бу гапларнинг кейинрок аскотиб қолишини қайдан билайлик. Тоғда туғилгани аниқ. Уйлари ёнида икки-учта терак бўларкан.

– Балки чинордир? – дедим илинж билан. – Тузукрок эсланг, дўстим, бизнинг дарада учта каттакон чинор ўсарди, балки ундаям чинор бўлгандир?

– Йўқ, чинормас, – деб бош чайкади Ёкубжон. – Аниқ эслайман, икки-учта терак бўларди, деб айтган. У сизга ўхшарди, Саидкул ака, лекин айни сизнинг укангиз ёки акангиз бўлган деб айтишим кийин. Ёлғиз ўсганингиздан хабарим бор, шунга сўровдим-да. Ахир, сизда хол-пол йўқ-ку...

– Бор, – дедим. – Ўнг елкамда кичкина доғ бор.

– Нега унда отингиз Саидкул? Ўзи шу асл отингизми?

– Ўзимники бўлиши керак, – дедим. – Фамилиям ўзимники экани аниқ. Ўғил болаларнинг ярми етимхона директори Самиевнинг қолган ярми завхоз Алимовнинг фамилиясига ўтган эди. Лекин меники бутунлай бошқача, унда сал-пал эсимни таниб қолган эдим-да...

– Эсини таниган одам кишлоғининг номини ҳам билади, – деди Ёкубжон. – Сиз эса эслолмайсиз. Мен айтган одамнинг исми Холмўмин эди, ёноғида холи бор эди. Сиздаям нор бор экан, лекин нега исмингиз Нормўмин эмас?... Эсланг, Саидкул ака, балки сизнинг асл исмингиз Нормўминдир? Эсланг, эсланг-чи!..

Эслашга уриндим. Вужудим зўриқиб, бурнимдан кон тизиллаб отилгудай бўлиб, гўё ўтмиш йилларнинг кат-кат тахламлари остига кириб бордим, гўё кўзларимни катта очиб сув остига шўнғидим, на-

фасим қайтгудай булди, лекни йилт этган шуъла кўрмадим. Саидкул деган исм халал берди. Бу исми неча йиллардан бери унвон тутиб, бу исм устига неча-неча яхшию ёмон кўргиликларни юклаб, ахийри у метинлашиб, мисоли мен тошбакаю Саидкул деган исмим устимадаги сангкосога айланиб кетган экан. Эхтимолки, болалик пайтларимда эсламокка уринсам бирор натижа чикарди, лекин энди, казо мухлати якин қолганида, Саидкул деган исмнинг исканжасидан қутулмоқнинг ҳеч иложи йўқ.

Лекин кўнглимда тугун қолди. Ёқубжонни аввалига лаънатладим, кейин олқадим. Негаки, у менинг мудроққа мойил танимга ғулғула солди, хаёлларимни остин-устун қилиб юборди, у менга Холмўминни – балки у менинг укам ёки акамдир, балки етти ёт бегонадир, лекин бирдай азиз сиймони – топиб берди. Менинг учта азим чинорим билан унинг учта адл тераги ёнма-ён ва баробар қад қутарди хаёлимда.

Кейин Ёқубжон укамизга эргашиб, узок вилоятдаги қишлоққа бордим. Бир тарафи – дашт, бир тарафи – тоғ, сойликлар ичида чил-вирдай чўзилиб ётган қишлоқ экан. Кўхналиги қабристонидан ҳам билинади. Ёз пайти эди, хас-хашақлари сарғайиб ётган эски пастак гўрларни оралаб, янгироқ кўйиндилар тарафга ўтдик. Эски гўрлар қаровсиз бўлса-да, бу тараф анча сариштали экан. Битта-яримта ниҳоллар экилган, қабртошлар қўйилган, марҳумларнинг исмлари ёзилган. Ниҳоят, кичкина қайрағоч тагидаги гўрга яқинлашдик.

– Шу, – деди Ёқубжон, овози бўғилиброк. – Бўпти, Саидкул ака, мен кетдим.

Назокатли йигит эди Ёқубжон укамиз. Менинг ёлғиз қолишим кераклигини тушунди. Ушанда холи қолдиргани учун ундан бир умр миннатдорман. Агар холи қўймаса эди, гўрни кўрсатиб, ана, Саидкул ака, мен айтган лақайнинг гўри шу, деб айтса эди, сўнг бошимда қаккайиб турса... худо кўрсатмасин, нималар бўлишини... балки мен умрбод етим бўлиб қолармидим!?

Уйлаб, юрагим ортга тортиб кетади!

Хайрият, укамиз шуни тушунди. Индамай нари кетди. Мен рўпарамдаги гўрга кўрка-писа кўз ташладим, бир-икки қадам олға жилдим... Устига чим босилган экан, четлари бирлашиб кетибди. Хас-хашаги ҳам бўлик. Бунинг учун бировни айбсितिб бўлмайди. Сабабки, дашт тарафларда қабристон гиёҳлари ўрилмайди, майли,

ўсаверсин, сарғайсин, уларда мархумларнинг недир армонлари бор- дирки, жўн жойлардагидан дуркуироқ ўсади...

Гўр устидаги тош ҳам жуда оддий эди. Наридери тарашланган мрамор парчаси, суратсиз, мархумнинг номи уйилган: *ЎЛЖАБОЕВ ХОЛМУМИН*... Ўлган йили – олтинчи биринчи, туғилган йили... Ўйлаганимдай, у мендан кичик экан. Холмўмин мендан кичик укам, укажоним!..

Гўр ёнида ўтириб йиғлайвердим. Етимчалигимдан тортиб, то бугунгача кўз ёшларим кўп йиғилиб қолган экан, бариси шу ерда – Холмўмин лақайнинг қабри устида тўкилиб бўлди!

Қанчалар қийналиб кетганимни, қанчалар қийналиб яшаганимни ўшанда билдим. Ўзингиз ўйланг, топиниб борадиган бирорта гўри бўлмаган одамнинг аҳволини яхши деб бўладими, ахир! Топиниб борадиган бирорта гўри бўлмаган бир ғариб, ўзига ўхшаган яна бир ғарибнинг қабрини қора тортиб келса ёмонми? Хеш-ақрабосиз яшаш қийин, хеш ахтариб келиб, унинг бир ҳовуч хок бўлиб ётганини кўрсанг – ундан ҳам қийинроқ!

Укаммисан, бегонамисан, ўлмай турсанг бўлмасмиди, Холмўмин, деб йиғладим, мен сендан қарздор эдим-ку, қарзимни ўзолмай қолдим-ку?!

Қабристонда қанча ўтирганимни билмайман. Сал-пал овунганимда кун оғиброқ қолган экан. Йиғлайвериби силлам қурибди, оёққа турганимда гандирақлаб кетдим. Ёқубжоннинг дарвоза ёнидан топдим. Секин ёнимга келди. Юзимга қаради. Қарадию ғалати бўлиб қолди. Кўзларим шишиб кетганини ўшанда сездим.

– Узр, – деди, – ярангизни янгилаб қўйишимни билмовдим, Саидкул ака.

– Холмўмин қандай одам эди? – деб сўрадим.

– Яхши одам эди, – деди у. – Камтар, камсукум... Жуда жўяли одам эди. Мехнат қилиб чарчамасди. Мен унда ўсмир эдим, бир куни боғимизда ўнтача тўнкани қавлаб ташлаганмиз.

– Мардикорлик қилармиди?

– Ҳа. Отам кечқурун пул берганини эслайман. Лекин етим-есирларга бепул ҳам ёллашиб юрарди. Отам раҳматли билан унинг тутинган отаси ўзаро маслаҳат қилиб, Холмўмин акани уйлаб қўймоқчи бўлишувди, лекин улар мўлжал қилган бева қўнмаган...

– Нега?

– Билмадим, – деди йигит сал хижолат чекиб. – Холмўмин акани сал корарок деб айбситган экан... Кейин, Саидкул ака, ундаям, темирчи отасидаям тузукрок пул йўк эди-да. Темирчи-ку, жужабирдай жон...

– Сураг-пурати қолмаганми?

– Тутинган укалари бор, ушалардан сўраш керак.

Холмўминнинг тутинган укаларини бориб кўрдик. Тунғичи – мўйлов қўйган гирдинум йигит, исми Абдужаббор экан – аввалига менга шубҳа билан қаради, сурат-пурати йўк, деб айтди, кейин, гавалло қилганимдан сўнг, қичкина қутича келтириб, ичидаги бир тахлам суратни олдимизга қўйди. Афсуски, Холмўминнинг атиги иккитагина сурати бор экан. Иккисини ҳам хаваскор туширган бўлса керак, таниб бўлмайдди. Гапим эришроқ чиқди, мабодо суратлар тиник бўлганида ҳам мен Холмўминни ганиёлмаган бўлардим. Лекин Ёқубжон айтган нарса – кўзларимизнинг ўхшашлиги кўнглимдан ҳеч кетмасди. Суратлардаги одмирок тун ва эски дўппи кийган қирқ яшар кишининг кўзларини тузукрок кўриб бўлмасди, қолаверса, у ёлғиз ўзи эмасди, атрофида бир гуруҳ болалар билан тушган эди.

Абдужабборга ўзимни танитдим. Меҳмонлигимни иззаг қилиб, секин бош қимирлатиб ўтирди, кейин даб-дурустдан:

– Раҳматли сизга ҳеш эмас, уни отам Реғар тарафлардан топиб олган, – деб, суҳбатга чек қўймоқчи бўлди.

– Унақа қилма, Абдужаббор, – деб ялинди Ёқубжон. – Инсоф билан айт, Холмўмин ака бу кишига ўхшарди-ку?

– Ҳамма одам ҳам бир-бирига ўхшайди, – деди Абдужаббор. – Ҳаммасининг иккитадан оёғи, иккитадан қўли, қулоғи, кўзи бор.

– Кўзи ўхшарди, – деди Ёқубжон ўжарлик билан. – Эслаб кўр, Абдужаббор, кўзи ўхшарди-ку?

– Кўзи тупрокка тўлиб кетган, – деб баттар кўрсаткич қилди мезбон. – Тунов қуни Жиззахда ўзимга ўхшайдиган бир йигитни кўрдим, кўзлариям ўхшарди, лекин бориб, «укамсан» деб айтганим йўқ-ку? Бу киши бекор кепти, раҳматли бу кишининг укаси эмас, у лақайлардан эди.

– Лақай ҳам ўзбек – деб эътироз билдирдим.

– Ўзбек бўлиши мумкин, лекин сизнинг укангиз эмас. Боринг энди, ака, бошимни қотирманг. Укангиз бор экан, ўлмасидан бурун

келинг эди, бугун келиб тупрокка эгалик килманг, кўйинг, бечора тинч ётсин!..

– Одаммас экансан! – деди Ёқубжон жахли чиқиб. – Садкаи меҳмон кет-э!..

– Мен меҳмон айтган эмасман, – деди Абдужаббор. – Ўзларинг келдиларинг, ана, эшик очик, кетаверинглар!..

Ноумид бўлиб чикдик. Чиқиб, Ёқубжоннинг машинасига утирдик.

– Хафа бўлманг, Саидкул ака, – деди у. – Бу ўзи шунака, сал жиннирок. Холмўмин акани яхши кўрарди, сизга бергиси келмаяпти.

– Хотирасини-я?! – дедим алам билан.

– Сиз хато қияпсиз, Саидкул ака, – деди Ёқубжон. – Одамнинг хотираси ўздан ҳам азизрок. Гуноҳга ўхшайди бу гаплар, лекин бўлгани шу ўзи. Баъзида бировни тириклигида иззат қилмай, кўнглини топмай, кейин афсус аралаш эхтиром кўрғазамиз-ку, шуда...

– Буям Холмўмин тириклигида иззат қилмасмиди? – дедим аламинга недир малҳам истаб.

– Йўғ-э, иззат қиларди. Айтдим-ку, яхши кўрарди, деб... Сизни кўп овора қилдим, Саидкул ака, бизнинг уйга борайлик, сал-пал дам олинг, эртага яна келамиз.

– Келсак бир иш чиқармикин?

– Тўғрисини айтайми?

– Тўғрисини айттинг, ука.

– Тўғриси, у сизга марҳумнинг хотирасини ҳам бермайди. Ўжар йигит, мактабда бирга ўқиганмиз, феълини биламан.

– Ахир, у билан нимани талашяпмиз ўзи? – дедим фиғоним чиқиб. – Ахир, энди Холмўмин йўқ-ку, ерда ётибди-ку? Мениям кўнглимни тушунса, раҳми келса, шу йигит сизнинг укангиз эди, деб айтса асакаси кетадими! Ахир, мен усиз ҳам, марҳум менинг укам эди, деб айтишим мумкин-ку?

– Айтолмайсиз, Саидкул ака, – деди Ёқубжон комил ишонч билан. – Айтолмайсиз – ҳамма бало шунда. Токи Абдужаббор тан олмас экан, сиз Холмўминга ака бўлолмайсиз.

У ҳақ эди. Марҳумнинг ёнида юрган, кўзи кўзига тушган кишининг розилигисиз мен ўзимни ака деб тасаввур этмоғим қийин

бўларди. Бу ғоят мавхум чегара, кўзга чалинмайдиган чегара, лекин ундан хатлаб ўтмоқнинг душворлигини энди англадим. Ортга йўл йўқлигини, энди Холмўминнинг ёдисиз яшай олмаслигимни ҳам айни чоғда англаб етдим.

Эргаси куни яна Абдужабборнинг уйига бордик. Келишимизни билиб, дастурхон тузаб кўйган экан. Яхшигина меҳмон килди. Бугун кечагидан очикрок туюлди. Лекин атай чет-чеккадан гапириб ўтирди, гапни чалғитди, Тошкентдан сўради, обу хаводан, нарх-наводан... Аввал Тошкентга футболга бориб турардик, – деди, – энди бормай кўйдик, энди «Пахтакор»ни тарқатиб юборса ҳам бўлаверади, пахта кўр килгурлар номни жуда пастга уриб юборишди...

– Абдужаббор, – деди Ёқубжон, тоқати тугаб. – Футболнингни кўй, жўнгина қилиб айт, Холмўмин аканинг ёноғида холи бормиди?

– Борийди чоғи, – деди Абдужаббор дудмал қилиб. – Эсимдан чиқай дебди, казосигаям анча бўп қолди-да ўзи...

– Талмовсирама, Абдужаббор. Холмўмин аканинг холи бор эди. Бу кишининг ҳам холи бор.

Абдужаббор бирдан жиддий тортди.

– Кўрмаяпман, – деди юзимга синчиклаб қараб. – Акам раҳматлининг холи чап бетида эди.

– Бу кишининг ўнг елкасида холи бор. Кўрсатинг, Саидкул ака, буям бир кўрсин...

Кўйлагимни ечмоқчи ҳам эдимки, Абдужабборнинг юзида мазах ифодаси пайдо бўлди.

– Овора бўлманг, – деди у. – Сизники – нор, кейин ўнг елка билан чап бетнинг ўртасида, эх-хе, канча жой бор!.. Чап елкада бўлсаям бир нави эди.

– Инсоф қил, Абдужаббор, – деб ялинди Ёқубжон. – Бу кишининг исми аслида Нормўмин бўлиши керак эди.

– Кўйсанг-чи! – деб жеркиди Абдужаббор. – Боридан гапир, насиясини йиғиштир. Бу кишининг оти – Саидкул, икки кундан бери шуни такрорляяпсан. Нормўмин бўлса, ана, паспортини кўрсатсин!..

– Паспортида Саидкул ёзилган, – дедим. – Майли, ука, зоримиз бор-у, зўримиз йўқ. Майли, мен бугун кетаман, бу ерларга кейин бошқа қайтмасам керак, фақат битта саволим бор... Айтинг-чи, марҳум ростдан ҳам менга ўхшармиди?

– Йўк, – деди Абдужаббор, сўнг кўзларини олиб кочди. Қийналиб «йўк» деди, «ҳа» деб қўйса менинг яна қайтишимдан чўчиди. Кўнглидан ўтганини шундоққина сезиб турдим. – Сизга ўхшамасди, – деди сал туриб. – Холмўмин акам лақайлардан эди, отам раҳматли Регар тарафлардан топиб келган экан...

– У киши кишлоғида икки-учта чинор бўлишини айтаркан, – дедим охирги илинжга ёпишиб. – Шу гапларни сизам эшитганмисиз?

– Чинормас, қайрағоч, – деди Абдужаббор, бепарво бўлишга уриниб. – Гужум-пужум бўлса керак-да... Чойдан ичинг, меҳмон... Ё бизнинг сувимиз ёкмадими? Тошкентнинг суви жуда майин сув, чойи зўр чиқади. Ёзда футболга борганларимизда ичиб кўрардик. Энди боролмай ҳам колдик, одам уялади, бу ёғи устма-уст юткизиб тургандан кейин...

Гапимиз шу билан тугаганини сезиб, Ёқубжонга қарадим. У ҳам аҳволимни тушуниб турарди.

– Менга кара, Абдужаббор, – деди синфдош ошнасига босиб тикилиб. – Мени энди кўраётганинг йўк. Агар гумоним ростлигига ишонмасам, Саидкул акадай кишини бу ёкларга бошлаб келмасдим. Ёшликда шеър-пеър ёзиб юрардинг, биргаллашиб китоб ўқирдик, эсингдами? Саидкул аканинг ҳам китобини ўқиганмиз, ўша китобда сағирлигини ёзган, бир эслагин, худонинг бандаси!..

– Ўқисак нима бўпти, – деди Абдужаббор, пинак бузмай. – Бу киши улуғ одамлигини биламиз, лекин илинган улуғ одамга акамизни бериб юбораверамизми? Шеър-пеър бўлса, энди ўзимиз ёзмасак ҳам, бошқалар ёзганларини ўқиб турамиз. Қисса-писсяям ўқиймиз. Ҳо Абдуғаффор!.. – у ўтирган жойидан дахлизга қараб овоз берди. – Кеча кўрсатувдим, ўша китобни опке!..

Очик эшикдан ўтгиз ёшлардаги жувон юзини рўмоли билан тўсиброк кирди, эшитилар-эшитилмас салом берди, пойгакка ўтирган эрининг ёнига битта китобни секин қўйиб кетди. Китобни танидим: ўзимники, уч-тўрт йил олдин чиққани.

– Мана, – деди Абдужаббор. – Сизниям ўқиймиз, ака. Гапнинг рости, озгина ихлосимиз ҳам бор, лекин, ишонинг, жон ака, сизга Холмўмин акамни беролмайман.

– Ўлик-ку у! – деб бақирди Ёқубжон. – Ўлигиниям бермайсанми?

– Сенга ўлик бўлса, менга тирик, – деди Абдужаббор. – Айб сенда асли, бу кишини бекорга овора қилибсан.

Тагин ноумид бўлиб чиқдик. Аҳволим оғир эди. Абдужаббор ичкарида ҳаяллаб колди. Ёқубжон иккимиз дарвозахонага етганимизда, оптимиздан югуриб етди.

– Мен сизни хафа қилдим, лекин сиз мени хафа қилманг, Саидкул ака, – деди. – Шу пичокни опкетинг эсдаликка. Ўзим ясаганман, касбим – темирчилик...

Шундай деб, пичокни кинидан чиқарди. Дандон сопли ўткир тиз эди, сопига гуллар чекилган, ялтиллаган асл мол.

– Ололмайман, – дедим. – Яхши нарса экан, ўзингизга буюрсин.

– Энди буюрмайди, – деди Абдужаббор. – Ният қилдим, олмасангиз бўлмайди.

– Қўйинг, ука, кийнаманг...

– Холмўмин акам ясаган эди, деб айтсам оласизми?

Ичимда бир нарса узилиб кетгандай бўлди. Йигитга ялт этиб қарадим. Айтгани ростга ўхшарди – кўзларини олиб кочмади.

– Бераҳмрок экансиз, ука, – дедим.

– Нима қилай, – деди у. – Жўнгина олсангиз айтмас эдим. Олинг, Саидкул ака, раҳматлидан колган ёдгорлик эди, майли, сизам курук кетманг. Акам ўзи ясаган, мен дам босиб турганман. Мениям аҳволимни тушунинг, ака. Ўртамизда йўқ нарса талаш бўляпти. Бир хил номард эшитса кулиши ҳам мумкин. Ўзингиз ўйланг, Холмўмин акам мени кўтариб катта қилган, укаларимни кўтариб катта қилган, оби-ёвғонимиз ўртада эди, хай, умри қиска экан, бизнинг тузукрок улғайганимизни кўрмасдан ўлиб кетди, расми-русумини қилиб кўмдик, қабриниям ташлаб қўйганимиз йўқ, қўлдан келганича қарашиб турибмиз... энди, шундай пайтда сиз келиб, биздан бу гапларни сўраб турсангиз... Укангизми, йўқми – бунисини билмайман, лекин у бизни ука деганию биз уни ака деганимиз аниқ, бугун келиб унинг хотирасини икки қўллаб сизга топширсам, унда мен нима деган одам бўламан?..

Абдужаббор дегани ғалати йигит экан. Биз бу ёқда кўркаму кенг шаҳарларда юравериб, эл устида устувор турган кўпгина ақидаларни унутиб қўйган эканмиз. Ушанда мен ўзим ҳам, менга ҳамроҳ бўлиб борган Ёқубжон укамиз ҳам ўртада ғов бўлиб турган туйғуга ном тополмай кийналган эди. Ёшлигида шеър-пеър ёзиб юриб, кейинчалик буткул ташлаб юборган темирчи йигит Абдужаббор ўша туйғуга ном топиб берди. Хотира рашки экан унинг номи.

Аввалига Абдужаббор ўлғудай хурофогчи, ўлғудай кўнгли тор бўлиб кўринди. Лекин мен хато қилган эканман. Унинг кўнгли кенг экан, дунёни сиғдираркан...

Ўшанда, акамнинг хотирасини сизга икки қўллаб топширайми, деб таъна қилганида, рости, лом-мим деёлмадим. Ночор қолдим, тирсагимни тишлағудай бўлдим... Ўқувчидан узр сурайман, кейинги жумла ғалатирок чиқди, ўзга тилдан ўтиб қолганини энди сезяпман — «локти кусать». Лекин бу ибора менинг ўшал кездаги аҳволимни яхшироқ ифода этаркан, шу сабаб, ўзгартириб ўтирмадим. Қолаверса, воқеалар суръати, борингки, баён суръати мени шошириб қўйяпти — хаёлим бўлинмаса, чарчоғим нари қочса, хуллас, менга қувват ато этса-да, умримдаги энг кизик, энг қулғили ва ўша қулғи баробарида энг фожиали саргузаштимни чўлтоқ қилмасдан, бир уринишдаёқ қоғозга тушириб улгурсам...

* * *

Абдужабборнинг ҳовлисидан чиқиб, тўғри Тошкентга жўнадик. Укамиз машинани равон хайдаркан. Кета-кетгунча йўлдаги манзилларнинг номларини атаб, номларига ҳам, аҳлига ҳам қисқача таъриф бериб борди: бу кишлоқда анжир зўр бўлади, бу кишлоқда фалончи олим туғилган, бунисининг қизлари чиройли, унисининг чинори кўп... Сезяпманки, мени чалғитмоқчи, дилимни сал бўлса-да равшан этмоқчи. Лекин мен чалғийдиган аҳволда эмасдим, ҳамроҳимнинг гапларига бош ирғардим-у, хаёлим буткул бошқа томонда эди. Энг кизиғи, дилим у ўйлаганчалик хира эмасди. Алам бор эди, ғусса бор эди, лекин олдинда недир ёруғ бир кечмишлар ҳам борлигини пайқардим. Холмўминнинг қабри устида тўқилган кўз ёшларим руҳимдаги жамики ғуборни ювиб юборган эди. Укамиз хижолат чекардики, мени оғринди, энди бу ёқларга қайтиб кадам босмайди, деб. Ҳатто мен ўзим ҳам, кишлоқда эканимизда, Абдужаббор бизни нохуш кутиб олганида, ноумид қилганида, айни ўйни ўйлаган эдим. Лекин йўлга чиқишимиз билан, хаёлимда ўшал кичик қайрағоч тагида дўппайиб турган қабр рўй-рост гавдаланди. Шунда мен охирги илинжимни ўзим умримда кўрмаган Холмўмин исмли, менга укалигидан бегоналиги роштроқ кимсанинг қабрига элтиб кўмганимни пайқадим. Энди у қабр менга бегона эмасди. Унга неча-неча йиллардан бери асраб юрган кўз ёшларим тўқилди, бутун-

бутун умидларим, армонларим айни кўз ёш томчиларига кўшилиб тупроғига сингиб кетди, энди мен лоакал барбод бўлган умидларим хурмати, бу ерларга кўп бора келишим керак.

Ўшанда сездимки, ота-боболаримизнинг болажонлиги бежиз эмас экан. Токи фарзандлар кўп бўлса, ака-укалар, опа-сингиллар бир-бирига суянса, бир-бирининг тафтини туйса, увол-савобига шерик бўлса – бундан бошқа бахт бўларканми дунёда! Бола ўрнига лайча етаклаб юрадиганлар ҳам одамми?!

У, биродарлар, мен бир аламзада фосикни кечирингиз, шу ерда бир гуноҳимни айтмасам бўлмайди. Лайчани бекорга эсламадим. Битта ширин невароғинам бор. Уларнинг сони кўп асли, бирор йи-гирмага етади, лекин шу биттасига меҳрим ўзгача. Оти – Барно. Отаси билан онасини яхши кўради. Гуё ота билан она – дунёнинг устунни. Гуё дунёда кимарсаю нимарса бор, барчасининг ота-онаси бўлмоғи керак. Қизалоқнинг мантиғи ғалати. Унингча, стол – стулнинг дадаси. Катталар кулишадики, йўк, Барно, стулнинг отаси ёки онаси бўлиши мумкинмас, улар бариси – жонсиз. Неварам катталарнинг гапига тушунмайди, айтадики, улар кичкина, уларнинг отаси ёки онаси бўлиши керак. Шуларни эшитганда, беихтиёр хурофотга бериламан ва уйлайманки, бу кизчага менинг соғинчим ўтган, менинг етимлигим зот сурибди. Айрича меҳримнинг боиси ҳам шунда. Шу боис, уни боғчага ҳам ўзим олиб бораман. Боя айтган гуноҳимга келсак, тўрт ховли нарида бир жуфт кўшнимиз бор, топармон-тутармон, молга зўр берган эру хотин, битта боласи бор уларнинг, битта болани ҳафталик боғчага беришган, уйда ёлғиз ўзлари, кейин бир кучукча, маза қилиб яшайдилар. Бир куни эрталаб бобою невара боғчага кетиб бораётсак, қаршимиздан ўша кўшнилари лайчаларини етаклаб чиқиб қолишди. Неварам жониворларни яхши кўради, завки келиб: «Бобожон, ана кучук!..» – деб кичкирди. Онаси кўлига тутказган ширинкулчани ҳалиги кучукка ташлади. Лайча талпинди-ю, эгалари ипидан тортди. «Мумкинмас, Жека! – деб танбех берди кўшни хотин. – Ерга тушиб ифлос бўлди!..» Гапнинг рости, жоним чиқиб кетай деди. Саломларига зўрға алик олиб, неварамнинг кўлидан тутдим. Лекин унинг жилгиси йўк эди. «Бобожон, – деди, – кучукчанинг дадаси билан аяси қаерда?» Худо кечирсин, неварамга дабдурустан: «Улар шу ерда, – деб юборибман. – Анави амакинг билан холанг». Кўшнилари гапимни рўй-рост эшитишди.

Лаб-лунжлари осилиб кетди, лекин узр сўрашга тилим бормади, узр сўрашни истамадим ҳам. Неварам то боғчага етгунча миямни кокиб берди: «Улар одамлар-ку, бобожон!..»

Кечкурун бобосининг хатосини уйдагиларга айтган шекилли, келиним мендан хафа бўлди. Қайнонаси ҳам унга қўшилди. Болага нотўғри тарбия бераётган эмишман. Хайриятки, ўғлим менинг тарафимни олди: «Парво қилманг, ота, булар шунақа, нозик бўп кетишган, тўғри айтибсиз, фарзандга қарамагандан кейин нима бўларди, ит-да!..» Келиним эрига эътироз билдирди: «Итлар боласига меҳрибон бўлади». Ўғлим кулиб юборди: «Унда нима деб аташни ҳам билмайман, фақат одамлар орасида учрайдиган бемехр махлук, деймизми, а?» Баҳсимиз низога айланиб кетишидан чўчиб турдим, йўқ, хайриятки, неварам келиб қолдию тилларга тушов тушди. У пиёлада совиб турган чойимни шартта ичдию бир энтикиб олиб: «Пиёланинг аяси чойнак!» – деб айтди. Шу билан кўнглимиз ёришиб кетди. Неварам биз кулганимиздан салгина талтайиб, тиззамга чикиб олдию ўзи англаган «ҳақиқатлар»ни бир бошдан санади:

– Ая – менинг аям, аянинг аяси – бувим.

– Қайси бири? – дедим кулиб. – Унисими, бунисими?

– Унисиям, бунисиям.

– Умуман, тўғридай. Лекин бу бувингнинг «қайнона» деган яна бир исмиям бордай.

– Дада – менинг дадам, дадамнинг дадаси – сиз, сизнинг дадангиз...

– Менинг дадам йўқ, асал кизим, – дедим кулиб. – Мен кизил етимчаман.

– Қизилмассиз-у, нега алдайсиз? – деди неварам.

– Майли, кизим, шунчаки етим бўлақолай...

– Шунчаки етим дегани бобо бўладими? – деб сўради.

– Бобо бўлиш учун шунчаки етим аввал кўп кийналишни керак, болам.

Қариллик курсин, шундай дедиму кўнглим бузилиб кетди. Кўзимдан ёш чиққан шекилли, неварам завқ билан кийкирди:

– Бобожон чакалок бўлди, бобожон чакалок бўлди, йиғлаяпти, йиғлаяпти!..

Ноилож кулдим. Неварамни бағримга босиб, юз-кўзларидан ўпдим. Ўтирганлар ўйлашдики, азбаройи меҳрим жўшганидан

кўнглим бузилди. Йўк, янглишибман, хотиним сезган экан, ўғиллар, келинлару неваралар жой-жойларига кетганида, секин ахвол сўради:

– Сизга нима бўлди, отаси, сафардан кейин ўзгариб колдингиз?

– Ҳеч нарса, – дедим. – Нима, бемехррок кўриняпманми?

– Йўғ-э, – деди хотиним. – Қайтага меҳрибонроксиз, лекин дардчилроқдайсиз, тобингиз кочгани йўкми, ишкилиб?

– Отдайман, хотин. Сал-пал чарчаган бўлишим мумкин.

– Алдаманг, – деди хотиним. – Чарчок билан дардни фаркلامасам, шунча йил бекор юрган эканман-да!..

– Бу дард бошка, хотин. Танга ҳеч дахли йўк.

Унга ичимдагини айтолмадим. Журъатим етмади. Абдужабборнинг сўнги гаплари ёдимда, Холмўминнинг хотирасини безовта килгим келмади. Сафарнинг ҳар дақиқаси эсимда турарди. Ичимга сиғдириб юришим жуда кийин эди. Ахийри бир куни чидолмадим, хотинга учини чикардим:

– Хотин, – дедим, – шу, менинг асли исмим Саидкул экани ростмикан?

Бечора тушунмади, юзимга ағрайиб қараб колди.

– Балки етимхонада беришгандир бу исмни, – дедим. – Балки ўзимнинг отим бошқачадир, дейлик, Апсамат, Худойкул...

– Оллоберган деяколинг, – деди хотиним ғаши келиб.

– Ёки – Нормўмин, – дедим мен. Бу номни аташга журъатим етганидан қувондим, қувонганим баробар яна такрорладим: – Рост, хотин, менинг отим асли Нормўмин бўлиши керак эди.

– Ҳазилингиз курсин, – деди хотин аччикланиб. – Болалар эшитса нима дейди, ўйлаб кўрмадингизми!..

Шу билан гап тугади. Анча енгил тортганимни сездим. Гўё Искандарнинг шохини ичида пинҳон тутиб юриб, ахийри кудукка айтган шоввоздек сездим ўзимни. Ушал ондан бошлаб, иккига бўлиниб бораётганимни англадим. Саидкул Мардоннинг танига Нормўмин секин кириб олмоқда эди. Кечкурун, ҳамма дастурхон атрофида тўпланган пайти, арзанда неварам билан гаплашиб ўтириб, яна ўша гап эсимга тушди.

– Асал қизим, менинг исмим нимаиди? – деб сўрадим.

– Сизнинг исмингиз – бобо, – деди у.

– Балли! – деб бошини силадим. – Энди сен айт-чи, фаришта болам, Саидкул деган исм яхшими, Нормўмин деган исми?

Шу ерда сал гирромлик килганимни пайкадим. Негаки, ишдан бўшаган пайтларда невараларни устимга миндириб, гоҳ тик, гоҳ тиззада «нортуя» бўлиб лўкиллайдиган одатим бор. Уша нарса эсида турган экан, неварам ўйланиб-негиб ўтирмади, ростини айтди:

– Нормўмин яхши, бобожон.

– Саидкул-чи?

– Саидкул – ёмон.

– Бекорингни айтибсан, – дея дашином берди бувиси. – Бобонг алжиб копти, Нормўмин эмас у, унинг оти – Саидкул!

– Сиз ўзингиз – Саидкул! – деди неварам хафа бўлиб. – Бобом Саидкул эмас, бобом – Нормўмин! Нормўмин – яхши!..

Хуллас, боланинг «миясини айнитганим учун» хотиндан мен гап эшитдим, «бувини хафа килгани учун» неварам онасидан гап эшитди, ноилож, бу хушфёъл ва жуъяли одамларнинг суҳбатидан мосуво бўлиб, иккимиз менинг кабинетимга қараб кочдик. У ерда мен «нор» бўлдим, неварам «туякаш» бўлди, икковимиз кийкириб, ерда ётган хомаки кўлёмаларни босиб-янчиб, роса ўйнадик. Ўшандан бошлаб, биров хафа килса, бас, неварам ёнимга келиб, «юринг, бобожон, биз нормўмин бўламыз», деб айтади...

Нормўмин бўлиш жуда оғир кечди – хайриятки, мурғаккина неварам бу гаплардан беҳабар. Нормўмин бўла бошлаганимни биламан, уйдагиларнинг ороми бузилди. Ҳаммаси кўнглимга қараган, кийинсам кийимимни тутади, юрсам шиппагим ўнг туради, ювинсам сочиғимни узатади, кўчага чиққанимда каттарок невараларни кўшиб юборади. Гапнинг рости, бунақа меҳрибонликдан жинни бўлиб қолай дедим. Бир куни кечкурун гузардан қайтсам, тўнғич кизим тўнғич куёвим билан келиб ўтирибди. Тўғриси, куёвларимнинг орасида шунисини кўп ёқтирмайман. То уй олгунларича бир ярим йил бирга туришган. Ўзига бино қўйганрок, касбининг нукси урганми, ҳаммага бирдай синчковлик билан қарайди. Қарашини ҳам ўткир, этингни тешиб юборай дейди. Рухий хасталар шифохонасига бош врач бўлганидан бери баттар салобат касб этган, қарашлари баттар ўткирлашганки, кўрмаганимга хурсанд бўламан. Хуллас, гузардан қайтсам, дўхтир куёвим менга интизор экан. Ноилож гаплашиб ўтирдим. Чой узатишди. Чойни олатуриб, беихтиёр кўлим калтираб кетди – куёв буни сезди. Чой қошиқни мураббо олату-

риб тушириб юбордим – куёв бунням сездн. Кўзларини лўк қилиб, хар бир харакатимни кузатиб ўтирибди. Қизимга қараб, йўқот-э бу матохингни, деб бақиргиларим келди. Энди, кўнгил экан-да, агар мен унинг ўрнида бўлсам, ўлай агар, тезаги тилладан бўлса ҳам, манави лўкқузни танламаган бўлардим. Буни кўрмай туриб, отаси яхши одам деб, отасига учдик. Бу ёғи тинчгина яшаб юришибди-ю, лекин мана шунака... без бўлиб тикилишларини ҳеч сингдиролмайман. Отасига мутлако ўхшамайди. Отаси колхозда сувчи, етимхонада бирга ўсганмиз, жуда беозор одам. Буям беозорга ўхшайди, лекин... лекин ёкмаса нима қилай, биродарлар!..

Махсус топширик олган шекилли, бирпас ўтириб кабинетимга ўтганимда ортимдан эргашиб келди. Жавондан битта китоб олиб очдию секин варақлай туриб, киши билмас сурнштирди: Клара Цеткин нечанчи йил туғилган эди, дада? Билмайман, дедим, эсимдан чиқиб кетган, ўзинг ўқиб олакол. Кабинетингиз жуда тинч экан, деди пинак бузмай, неваралар халакит бермайдими, ўзиям неварангиз кўп-да, мен саноғига етолмайман, бирор йиғирмага бордими? Билмайман, дедим яна, санаб кўрганим йўк, анча бор шекилли. Бу йил қурғокчилик бўлади чоғи, деб давом этди куёвим, об-хавогаям тушуниш кийин, авваллари ҳам шундай бўлармиди ўзи?

Начора, нечанчи йил қурғокчилик бўлдию нечанчи йил намгарчилик бўлди – ҳаммасини аниқ-таниқ айтиб бердим. Хотирангиз тузук экан, деб мактади куёвим, лекин Клара Цеткиннинг туғилган йилини билмаганингиз кизик... Агар шу сенга керак бўлса, майли, олакол, дедиму Клара Цеткиннинг туғилган йилини ҳам айтдим. Яна бир-икки савол берди ҳамки, жавобини айтдим. Индамай кўйиб берсам, Индонезиянинг пойтахти қаер, деб сўрайдиган чоғи бор. Ўзимни зўрға босиб турибман, ўртада кизим билан невараларим бўлмаса, куёвболанинг юзига оёғимдаги юмшоққина шиппак билан тушириб қоламан. Хайрият, Индонезиянинг пойтахтини сўрамади, бошка, сал чигалрок савол берди. Дада, Туркиянинг пойтахти ҳалиям Истамбулми ёки энди Измирга кўчганми, деб сўради. Овози бирам мулойим, бирам меҳрибонки, беихтиёр додлаб юборгинг келади!.. Шайтонга хай бериб, бақирмасдан, жўяли қилиб тушунтирдимки, ҳозир шу хонадан чиқсанг, Туркияга командировка олсанг, кейин самолётга билет сўрасанг, бас, билетга

янги пойтахтини ёзиб беришади. Шамани тушунди чоғи, кабинетдан секин чикиб кетди.

Шу пайт эшикдан суюкли неварам муралади:

– Бобожон, нормумин бўлайлик!

– Майли, – дедим полга «нортуя» бўлиб чўкка тушарканман. – Лекин келишиб олайлик, Нормумин – менинг исмим, нортуя эмас, асал кизим.

– Анави куёв амакининг исми нима, бобо? – деб сўради неварам, келиб «нортуя»га минаркан.

Шайтон китикладими ё бошқа бир бало доридими, мен эсини еган чол, яна бола бечоранинг тарбиясини «бузиб» кўйдим:

– Унинг оти – Анкара! – дедим. Шу билан куёвдан қасдимни олгандай бўлдим, етказган ситамлари эсимдан чикиб кетди, чўккалаб турган жойимда силкиниб-силкиниб кулдим, неварам бечорани йиқитиб кўйишимга сал қолди. Қарасам, неварам бўйнимдан маҳкам кучоқлаб олиб, менга кўшилиб куляпти:

– Анкара, Анкара!..

Бошқаларга гуллаб кўйишидан чўчиб, секин танбех бердим:

– Анкайма, кизим, йиқилиб кетасан... Анкара – шаҳарнинг исми, гушундингми?

Лекин гапим қор қилса қани, кизалокнинг баттар завқи ошиб, аввалгисининг ёнига янгисини ҳам кўшиб-чатиб ташлади:

– Анкайма, Анкара! Анкаяди Анкара!..

Уша кундан эътиборан, неварам врач куёвимизни Анкара амаки деб атайдиган бўлди. Гапнинг рости, ўзим ҳам ичимда уни айни лақаб билан атардим. Лақаб уйдагиларга тушуниксиз туюлди. Қизчани қойинган бўлишди. Айтишларича, қизча бу ёмон сўзни боғчадан ўрганиб келган эмиш. Куёвимизнинг ўзи лақабини эшитганда, ростдан ҳам анкайиб қолди, қизарди, бу гап қимдан чиққанини тушунди, лекин сир бой бермади. Шусиз ҳам кам келадиган одам, энди ойлар тугал қорасини кўрсатмайдиган бўлди. Лекин инсоф юзасидан тан олишим керак, уша ғалати суҳбатимиздан кейин врач куёвим мени ҳеч қанақа жиғи-пинни эмас, деб айтибди. Шунчаки толиққан бўлиши мумкин, дебди, исмини Нормумин деганига ҳам парво қилмаслик керак, умуман, шоир халқи сал жиннироқ бўлади, ўзининг ҳаёти билан яшамайди, балки ўзга йўриққа кириб қолган пайтларида эси оғиб айтган бўлиши ҳам эҳтимол. Хотиним сал ха-

вотирланиб, эрим шоирмас, ёзувчи, деб эътироз билдирган экан, врач куёвим дилтанглик билан кўл силтабди: э, бариси бир гўр!..

Кейинги гапни хотиним салгина хафа бўлиб айтиб берди. Айб ўзингизда, деди, бечорага Анкара деб лакаб кўйибсиз. Йўк, дедим, бу сўзни Барно боғчадан топиб келган. Каердан топиб келганини жуда яхши биламиз, деди хотиним захарханда килиб, боғчада эслихушли одамлар ишлайди, сўкиш эшитса болаларнинг кулоғини бураб туради. Хотиннинг мантигидан, ўлай агар, котиб-котиб кулдим. Бошқа гап куригандай, беозоргина Анкара сўкиш бўлса-я!..

Ўйлаб кўрсам, рухим андак бўшашиб бораётган экан. Ҳазилхузул билан Нормўмин танимни буткул банд этибди. Буткул ўрганибман, эриш туюладиган жойи қолмабди. Бир кун келиб қарасам, кўнглим ўшал узок кишлокни қайта қўмсаяпти, юрагимда недир аввал сезилмаган орзикиш... кетгим келяпти. Гўё у ёқдан шумшук бўлиб қайтмагандайман, гўё Абдужабборнинг сўзлари унут бўлгандай, гўё у аччиқ гапларини айтмагандай, айтса ҳам, менга эмас, буткул бегона одамга айтгандай... Айни замонда, у ёққа борсам, яна ноумид бўлишимни ҳам сезиб турардим. Ноумид бўлишдан кўрқардим, лекин кўнглимдаги соғинч кўркувдан устунрок эди.

Кўлим ишга бормаи, каловланиб юрганимда тасодифан уйга Яхшибоев келиб қолди. Вафони ваъда қилувдингиз, Саидкул, деди гўлдираб, энди ваъдага вафо ҳам қиласиз. Аввалги суҳбатларимиз эсимдан чиқиб кетган экан, барини эслатди, айтдики, мен билан Булдурукка борасиз, бориб менга боғ экиб берасиз. Ёши улуғ одамни овора қилганимдан хижолат чекдим. Жоним билан-у, дедим, лекин ўзимнинг ҳам битта сафарим бор эди. Авлиёга икки дунё – бир кадам, деди Яхшибоев, тагимизда машина бўлса, сафарнинг икковини битта қиламиз – вассалом. Меники нозикрок бир сафар, Назар ака, дедим, бир ўзим бормасам бўлмайди. Қўйинг-э, Саидкул, деди Яхшибоев, ичимизда битта фаришта бўлса, уям Саидкул укамиз, деб юрардим, йўк, сиз ҳам айнаган экансиз, жонон-пононларга йўлиқибсиз чоғи?..

Яхшибоевнинг оғзи бепардарок, бирор жойда айтиб юборса, кексайган чоғимда маломатга қолиб юрмайин, деб, воқеани бир бошдан айтиб бердим. Холмўминнинг дарагини топиб келган укамиздан тортиб, то кишлокка борганимизу Абдужаббор ноумид килиб

кайтарганигача – барини сўзладим. Ҳаттоки асл исми Нормўмин эмасмикан, деб азобланиб юрганларимни ҳам қолдирмадим. Яхшибоев гапимни бўлмай эшигди. Сўнг жиддий туриб сўради:

– Ишкилиб, бошпуртни Нормўмин деб ўзгартирганингиз йўқми?

– Йўғ-э, – дедим. – Хотин билан кичкина неварамдан бошқа ҳеч ким Нормўмин эканимши билмайди.

– Хайрият, – деди Яхшибоев. – Бошпуртни ўзгартирманг, ука, кейин гонорар-понорар келганда ололмайсиз.

– Гап гонорардами, Назар ака, – дедим ранжиганимни яширолмай.

– Сизга ақл бўлишдан худо сакласин, Саидкул иним, – деди Яхшибоев. – Лекин сиз гўдакка ўхшаркансиз. Биринчидан, ўша Холмўмин сизга ука бўлмаслиги мумкин, унда сизнинг Нормўмин эканингиз уч пул. Иккинчидан, сиз минг Нормўмин бўлманг, Холмўмин тупрокнинг тагида ётибди, тирилик келмайди, меҳрингизни кўрмайди, Абдужаббор билан жанжалингизни эшитмайди. Ўша йиғит ҳалиям инсофли экан, ўрнида мен бўлсам, сизни майиб қилардим.

– Эски хунардан қолган экан-да, – дедим алаимни босолмай.

– Қолган, – деди Яхшибоев пинагини бузмай. – Умуман, Саидкул ука, бутун саргузаштингиз сариқ чакага арзитайди. Ўлик жонни жанжал қилиб юрибсиз. Эшитган одам, оғзи қолиб, кети билан кулади.

Ёмон ғазабим келди. Гўё ноҳақ шапалоқ еган одамдай, гаранг-сиб қолдим.

– Мен сиз билан ҳеч жойга бормайман, – деб чўрт кесдим. – Сиз менинг кўнглимга тупурдингиз, мен сизнинг бўлажак боғингизга тупураман!..

– Ҳаддингиздан ошманг! – деб дўқ урди Яхшибоев. – Ким билан гаплашаётганингиз эсингиздан чиқибди! Ғазабим ёмон, Саидкул укам, қасд қилсам чиритиб юбораман!..

– Э, қўлингиздан келганини қилинг!.. – деб бақирдим. – Чикинг, кетинг!..

Яхшибоев ғазабдан оқариб кетди, қўлга илинадиган бирор нарса ахтариб гирд атрофга кўз югуртирди. Шунда шовқинни эшитиб югуриб келган хотинимга назари тушди-ю, бирдан бесаранжом бўлиб, гўё арз қилаётган боладай, унга дардини тўқди:

– Келин! – деди. – Буни сал йиғиштириб олинг, келин! Ақлдан озиб қопти, мени қувиб чиқарпти!..

Хотиним гапга аралашмади. Бўсагада туриб, менга таъна билан каради, айтмоқчи бўлдики, меҳмонгаям одам шунака муомала қиладими?

– Мен сизни одам деб келувдим, ўртоқ Саидкул Мардон! – деди Яхшибоев алами келиб. – Сиз... сиз бориб турган... Нормўмин экансиз!..

– Сиз поинсофсиз! – деб кичкирдим мен. – Қанийди мен ростакан Нормўмин бўлсам, ўшанда бирор тайин масканим ҳам бўларди! Сизда маскан бор, ўртоқ Яхшибоев! Эсингиздами, Булдурукка хафта-ой сайин жўнаб қолардингиз? Ўртақўрғонда бир кун ҳам тургингиз келмасди, эслайсизми?! Ҳамма ўзининг уйига кетарди, ҳамманинг ўз маскани бор эди, биргина менда йўқ эди ўша маскан!.. Шуни ҳеч сезармингиз? Сезган бўлсангиз, мени лоакал бир марта Булдурукка олиб кетган пайтингиз бўлганми? Ахир, мен етим эдим-ку? Ҳеч кимни йўқ эди-ку? Йўқ, сиз буни тушунмайсиз, ўртоқ Яхшибоев!.. Сиз мени сарик чакага олмайсиз. Энди, қариган чоғимда ўзимга ўхшаган бир ғарибнинг тўрини бўлса-да қора тутганимда, сиз мени мазах қиласиз! Дунё кенг эмасми, ўртоқ Яхшибоев, шу кенг дунёда мен ҳам ўзимга бир маскан изласам, сизнинг бирор жойингиз камиб-нетиб қоладими?!. Сизга осон, ўртоқ Яхшибоев, сизда хеш-ақрабо бор, менга ўхшаб ўлик жоннинг жанжалини қилиб юрмайсиз!..

Яхшибоев гапимни охиригача эшитдими ёки эшитмасдан чиқиб кетдими, сезмай қолдим. Сезадиган аҳволда эмасдим. Хотиним суяб бориб, секин ўринга ётқизиб қўйди. Тинчлантирадиган дори берди. Қўл-оёқларимни уқалади. Хаёлим сал ўзимга келиб, бўлган гапни ётиғи билан тушунтирдим. Хайриятки, тушунди. Кўпдан хавотир олиб юрган экан, ниҳоят, сиримдан вокиф бўлиб, тинчланди. Анкара куёвингизни бекорга овора қилибмиз, деб ҳазиллашди...

Яхшибоев масаласига келсак, шу билан орамиз узилди, деб ўйлаган эдим. Гапидан қайтмайдиган, ғурури зўр одам, қайтиб остондан хатлаши қийин. Жиззақилигим учун кўнглим хижил тортсада, унинг дийдорига жудаям зор эмасдим. У келди нимаю келмади нима, боғ қилмоқчи бўлса, ана, мендан бошқа мингта боғбон бор, соясига кўрпача соладиган шогирдлари кўп, майли, ўшалар экиб, ўшалар кўкартириб берақолсин...

Ҳафта ўтиб, ҳеч нарса бўлмагандай яна кириб келганида, гапнинг рости, қувонишимни ҳам, қуюнишимни ҳам билмай колдим. Ўзининг узрини айтиб ёки менинг узримни кутиб ўтирмади, дангал максадга ўтди:

– Сафар жабдугини тайёрланг, Саидкул. Уша кишлокка ўзим бо-рай дедим-у, лекин йўлни тузук билмайман, сиз бошлаб борасиз.

Сафарга иштиёким кўпдан бор эди, лекин шу онда, дабдурустан йўлга чиқиб, қиска бир муддат ичида ўжар Абдужабборга рўпара бўлишимни ўйлаб, юрагим орқага тортиб кетди.

– Ҳалиги гал бир укамиз билан борувдик, – дедим вақтни чўзиш учун. – У асли ўша ёқдан, яна оборсак тузук бўлармиди...

– Вақт зик, – деди Яхшибоев. Кейин, Саидкул, мен машиннамга турли каланги-қасангиларни ўтқизмайман.

Димоғи баланд эди Яхшибоевнинг. Менга меҳрибонлик кўрғазиб, шунча йўлга обориб-опкелган укамизнинг қиёфасини кўз олдимга келтирдим. Яхшибоевнинг беписандлигидан ранжидим.

– Одамни кўрмай гапириш яхшимас, Назар ака, – дедим. – Укамиз бамаъни йигитлардан.

– Ҳадеб гапга тирғилаверасизми, Саидкул, – деди Яхшибоев. – Жуда инжиқ экансиз, мен сизга айтсам. Уни излаб овора бўлгунча, ҳозир йўлга чикканимиз маъкул. Бир йўла Ўртақўрғон билан Булдурукка ҳам ўтиб келамиз. Ҳамёни тўқроқ қилинг, керак бўп қолиши мумкин. Укангизнинг қабрига мрамартош сотиб оласиз.

Жиддий туриб айтди бу гапни. Мазах қилгани сезилмади. Ҳамёним пучроқ эди, хайриятки, хотин невараларнинг қийим-пийинига деб асрагани бор экан, ўшани чўнтагимга солиб қўйди. Йигирма минут деганда сафарга шай бўлиб, Яхшибоев миниб келган «Волга»нинг ўриндиғига чўқдим.

Тошкентда сезмай юрарканмиз, Яхшибоевнинг нуфузи унча-мунча эмас экан. Одатда ёзувчи халқи ўзининг соясига салом бериб юради-ю, аслида уларни талабаю мактаб болаларидан бошқа қимса билмайди ҳисоб. Лекин Яхшибоевни ҳамма биларкан. Тошкентдан чиқиб, токи манзилга етгунча дабдаба билан кетдик. Ҳар район чегарасида деб айтсам ёлғон бўлар, лекин ҳар вилоят чегарасида кутиб олишлар, гул тутишлар, ҳурмату эъзоз, дастхатлару бирга су-ратга тушишлар.... Уйдан кўримсизроқ қийиниб чикқан эканман, салобатли раҳбарлар билан пўрим Яхшибоев кўришган жойларда

Ўзимни панага олишга мажбур бўлдим. Лекин Яхшибоев икки-уч учрашувдан кейиноқ найрангимни пайкаб қолди, олдидан бир кадам ҳам жилдирмай қўйди, суратга тушса ҳам, нуқул мени ёнига олади. Уятдан ўлиб бўлдим. Беш соатлик йўлни уч кун босибмиз-а!

Манзилга ҳам дабдабаю асъаса билан кириб бордик. Яхшибоев аввалроқ хабар берган эканми, район марказида яна иккита «Волга» қўшилди. Уч машина карвон бўлиб, пешинда Абдужабборнинг ҳовлиси ёнида тўхтадик. Абдужаббор кўмир тушираётган экан, майкачан, юз-бети қорага беланган, қўлидаги куракка суяниб турарди. Маҳаллий раҳбарлар уни бегона деб ўйлашди чоғи, парво ҳам қилмасдан, тўғри дарвозани очиб, ичкарига йўл бошладилар.

– Ўв ака, бу уйнинг эгаси бор! – деб қичқирди Абдужаббор. Сўнг менга таъна билан қаради: – Майда экансиз лекин, Саидкул ака, буларни кўриб юмшайди, дедингизми?

Индамадим. Ўз измим билан келмадим, деб айтишнинг мавриди ҳам эмасди.

– Шуми? – деб сўради Яхшибоев.

– Шу, – дедим баттар ўсал бўлиб. – Лекин, Назар ака, раҳбариятни аралаштириб бекор қилдик, ўзларининг раис-паиси билан келсак ҳам баҳарнав эди...

– Раис ўзимнинг укам, – деди Абдужаббор. – Менга гапи ўтмайди.

Шунда Яхшибоев топқирлик қилди. Дарвозадан нарига ўтиб бўлган кишиларга қараб:

– Биз адашибмиз, ўртоқлар, – деди. – Бошқа жойда кутишаётган экан. Майли, сизлар машинада кутатурунглар, биз Саидкул Мардонвич билан уй эгасидан ҳол сўраб чиқамиз.

Уй эгаси жойидан кимирламади. Ҳовлига қирганлар қайтиб чиқиб, машиналардан жой олишди ҳамки, Абдужаббор ўша қўйда – куракка суянганча, қилт этмай турарди.

– Қани, ука, бошла, – деди Яхшибоев.

– Сиз кимсиз? – деди Абдужаббор.

– Мен – Яхшибоевман, укажон, эшитган чиқарсан, Назар Яхшибоев!..

– Менам ўз уйимда Яхшибоевман, – деди Абдужаббор. – Сиз шу ерда қолинг, майли, Саидкул ака бир ўзи кирсин.

– Назар акаям қирақолсин, – деб ялиндим. – Бирга йўл юриб келдик.

– Нима, икковингизнинг киндигингизни боғлаб қўйибдими? – деб кўрслик қилди Абдужаббор. – Ўзингиз кираверинг-да. Нима, у киши пуркурорми?

– Прокурор эмас, у кишиям ёзувчи, – дедим. – Бирга Тошкентдан келдик.

– Яхшибоевни ўқимаганман, – деди Абдужаббор. – Майли, кирса кираверсин. Айтинг, майли, анавилар ҳам кирсин, барибир менадан бир гап ололмайсизлар.

Хайриятки, машинада пойлаб ўтирганларни чакирмасликка ақлимиз етди. Уйга кирсак, жон зоти йўқ экан. Абдужабборнинг ўзи кўрпача ёзди, дастурхон келтирди.

– Бола-чака тезак тергани кетган, – деди. – Чой қўйдим, кетгунларингча қайнайди.

Ёлгон гапирганини сездим. Кўмир ғамланаётган жойда тезакка бало борми!

– Гап бундай, йигит, – деди Яхшибоев даромад-паромад қилиб ўтирмасдан. – Ўртоқ Саидкул Мардон мархум укаси Холмўминнинг қабри устига мрамртош қўйгали келди. Шунга ўзинг ёрдам берасан.

– Мени ўлдириб, ундан кейин қўяди, – деди Абдужаббор. – Тиррик эканман, қабристонга оёқ босолмайди.

– Мрамртошни қўяди, – деб такрорлади Яхшибоев. – Оёғиниям босади.

– Босиб кўрсин!.. – деб бақирди Абдужаббор.

Важоҳати ёмон эди. Яхшибоевга ялиниброк қарадим: орани бузиб қўйманг, бунинг феъли чарс, оқибати ёмон бўлади. Лекин Яхшибоев парво ҳам қилмади.

– Мрамртош қўяди, – деди. – Устига «Холмўмин Мардонов» деб ёзади. Хоҳлаган жойингга бориб арз қилавер!..

– Ёзолмайди. Мен арзачи эмасман, ўзим ҳал қиламан!..

– Майли, унда ўзинг ҳал қил. Балки сен ўзинг «Холмўмин Мардонов» деб ёзиб берарсан!

– Мана! – деди Абдужаббор. – Мана, ёзиб беради! Керак бўлса, у ўзини Ўлжабоев деб ёздирсин! Акам тиригида Ўлжабоев эди, ўлгандаям Ўлжабоев бўлиб қолади!

– Сен боланинг мияннга қурт тушибди, – деди Яхшибоев бошини сараклаб. – Ёзувчи Саидкул Мардон сени деб фамилиясини ўзгартирсинми?

– Менга унинг кимлиги бир пул! Холмўмин акамни бу кишига бермайман.

– Нодон экансан! – деди Яхшибоев. – Холмўмин сенинг тутинган аканг, холос. Бу кишининг туғишган укаси. Тушундингми? Марҳум Холмўмин бўлса, бу киши – Нормўмин! Тушундингми! Тушунган бўлсанг, яна билиб қўйки, бу киши, Саидкул Мардондай атанган одам, йўқотган укасини топиб, давлатимиз берган исмидан воз кечди, бошпуртини Нормўмин деб ўзгартирди! Шунини сен тушунасанми, нокас!?

Шунда Абдужаббор ялт этиб менига каради, карадию шалвираб колди. Ҳозиргина муштлашувга-да шай турган одам, бирдан сўнди, овози хазин тортиб сўради:

– Ростми, Саидкул ака?..

Индамай ерга карадим. Яхшибоев номардлик қилган эди. У билан бирга келганимга минг бир пушаймон едим.

– Рост, – деди Яхшибоев. – Ишонмайсанми? Бошпуртини кўрсатсинми?

– Керакмас, – деди Абдужаббор. – Ишонаман, лекин... Нега ундай қилдингиз, Саидкул ака?..

Жавоб беролмадим. Анча вақт жим қолдик.

– Майли, – деди Абдужаббор, ниҳоят. – Фақат сизлар овора бўлманглар, мен ўзим тошга ёзиб қўяман. Ўлжабоевни ўчираманда, Мардоновни ёзаман... Тошнинг эскиси қолаверсин, Саидкул ака, харна, одамларнинг кўзи ўрганган...

Хонадан қочиб чиққим қелди. Туриб кетаётганимда, Яхшибоев кўлимдан маҳкам ушлаб, қайтадан кўрпачага миҳлаб қўйди.

– Гапир, йигит, – деб кистади у Абдужабборни. – Бошқа даъвоинг йўқми?

– Мен гапимни айтдим, – деди Абдужаббор. – Мендан акамни тортиб олдинглар, майли, бу ёғини худога солдим...

– Худони қўй, мактаб кўрмаган! – деди Яхшибоев. – Сендан ҳеч ким акангни тортиб олаётгани йўқ. Сен-ку бир кишлоки нодонсан, лекин манави ёзувчи бўлмиш Саидкул Мардон ҳам сендан ортик эмас. Бир бечора марҳумнинг руҳини безовта қилиб юргунча... бошқа бир йўл тутсаларинг олам гулистон эди!.. Наҳотки, сен нодон, Абдужаббор, Саидкул Мардон ўзингга ака бўлганини тушунмаган бўлсанг? Тур ўрнингдан, бирор тўн-пўн топиб қел, номард!..

Ёпирай, бу Яхшибоев дегани одам эмас, кашмири бир жодугар экан. Ростдан ҳам, Абдужаббор иккимиз бориб турган нодон эканмиз. Асли айб унда эмас, менинг ўзимда экан. Ўша гал келганимда лаънати мармартошдан эмас, ака-укаликдан гап бошласам, ўртада шунча хижиллик бўлмас экан. Одамзоднинг кўнглини биламиз деб юраверарканмиз-у, аслида ғирт оми эканмиз.

Орадаги дилхиралик ўчди-кетди. Абдужабборга караб, кўзлари намланганини кўрдим.

– Тўн сандикда, – деди айбсиниб. – Хотин аразлаб кетган, ака...

– Ҳа, балли! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Аввал акангни бир кучокла, кейин аканг акалик қилиб, қайнотангнинг уйига элчи бўл боради!

Иккимиз ҳам турдик. Кулочларни кенг ёзиб, маҳкам кучоклашиб кўришдик. У ука бўлди, мен ака бўлдим.

– Э барака топкурлар-э, – деб кулди Яхшибоев. – Яхшибоев у, ўзбекнинг расму русумини биладиган! Сизларда акида не қилсин!.. Қани, кетдик, Абдужаббор, келинни опкелайлик. Бу ёқда чойингни ўчириб қўй, чўпонга одам юбор!..

– Э, чой қўйганим йўқ эди, – деб тан олди Абдужаббор. – Айб санамайсиз, Яхшибоев ака, боя кўрс гапирдим, лекин сизниям ўқиганмиз!..

– Ўқимагансан! – деб хитоб қилди Яхшибоев гулдираб. – Ўқисанг, бунчалар нодон бўлмас эдинг! Сен манави Саидқул Мардонга ўхшаган илимилиқ ёзувчиларни ўқигансан, ҳақиқий классика назарингдан четда қолган!.. Яхшибоевни ўқисанг, жайрага ўхшаб хурпаймас эдинг!..

Яхшибоев дағдага қияпти-ю, Абдужабборнинг юзи ёришгандан ёришиб боряпти. Чамаси, хотини аразлаб, болаларини ҳам бирга олиб кетиб, эхтимолки, укалари ҳам оғриниб, бечора ёлғиз қолган экан. Биздан узр сўраб, «пат-пат»ига ўтирдию ўқдай ўчириб кетди. Яхшибоев иккимиз ховлига чиқдик.

– Раҳбар укаларимизни бекор опкелган эканмиз, – деди Яхшибоев. – Улар воқеага расмий тус бериб юборади энди. Ҳар қалай, атанган одамсиз, майда-чуйда шов-шувлардан чеккарок турсангиз маъқул. Нима дедингиз?

– Менга барибир, Назар ака, – дедим. – Бугун хурсандчилик қиладиган куним. Хабар берган экансиз, пешвоз чиқишди, энди буларни кеткизиб юборсак айб бўлади...

– Э, мен хабар қилганим йўк, – деб кулди Яхшибоев. – Ҳазир хабар топган. Бу ёғи Ҳртақурғонга борганда сал эҳтиёт бўламиз, Саидкул, келганимизни бировга билдирмаймиз. Энди бизга рухсат, ука, мен раҳбар укаларимни олиб кетай, сиз ўзингизнинг укаларингиз билан бирор кеча қолинг, дийдорлашинг. Қултурний бўлиб, қулғул товукдай хурпайиб ўтирманг, буларнинг тилида гапиринг. Мен қандай гаплашганимни қўрдингиз-ку, бўлди-да!..

Шу гаплар билан дарвозадан ташқарига чиқдик. Машиналарда кутиб ўтирган ўртоқлар секин ёнимизга келишди.

– Қишлоқнинг тепасидаги шаршарани бузганларинг йўкми, Жонғози ўғлим? – деб сўради Яхшибоев жужун костюм кийган йигитдан.

Жонғози тараддуланиб қолди. Унинг ёнидаги серсалобат киши гапга аралашди:

– Сиз айтган шаршара бошқа қишлоқда-ку, домлажон?

– Йўғ-э!

– Бошқа қишлоқда, – деб тасдиқлади Жонғози ҳам. – Жайрақишлоқда у, домлажон.

– Ёнидаги уй-пуялар ҳам турибдими? – деб сўради Яхшибоев.

– Уй бўлса топилар, – деди Жонғози. – Ҳшоққа борамизми, домлажон?

– Адашибмиз-ку, – деб кулди Яхшибоев. – Сизларни роса овора қилдим-ку, а?

– Э, овораси бор эканми!.. – деб хитоб қилди Жонғози. – Йўли текис, машиналар соз, уч соатда бемалол етамиз, – шундай деб, машина рулида ўтирган шофёрга қаради. – Чори бобони чақир, биз боряпмиз!.. Меливойниям топсин, айт, уч соат вақт берамиз.

Шофёр йигит рацияни бурашга тушди.

– Эртага эрталаб бу ерга машина юборасиз, Жонғози ўғлим, – деди Яхшибоев. – Саидкул Мардоновични олиб кетади.

– Ҳали бу киши биз билан кетмайдиларми? – деди Жонғози хайрон бўлиб.

– Шундай бўп қолди, – деди Яхшибоев. – Бу киши шу ерлик бир бахши билан учрашишлари керак. Бахшининг қичкина бир достони бор экан, шуни бир эшитиб баҳолаши шарт экан.

– Қизик бўлди-ку, Саидкул ака, – деди Жонғози. – Жилла қурса, раисга топшириб кетсак бўлармиди...

– Э, раис ўзининг укаси, – деб кулди Яхшибоев. – Чўпонгаям одам кетган. Бугун Саидкул Мардоновичнинг илик ейдиган куни!.. Бўпти, биз энди кетдик, эртага район марказида учрашамиз!..

Улар жўнаб кетишди. Яхшибоевнинг фоли тўғри чиқди. Бирор соат ўтмай, ховлини тумонат одам босиб кетди. Битта юк машинаси тўхтаб, ҳисори қўйнинг кетмонкет хилидан тушди. Колхознинг раиси ҳам келди. У ростдан ҳам Абдужабборнинг укаси, бинобарин, менинг ҳам укам экан. Ортикча дабдаба сезилгани ҳам йўқ. Эркаклар бир уйда, хотинлар бир уйда, шўрва ичиб, ош еб, секин гурунглашиб ўтирдик. Мадҳиялар ўқилмади. Шунчаки тарихимни сўрашди, холос. Лозим кўрганимни айтиб бердим. Эшитиб, жуда жўяли топишди. Раҳматли Холмўмин сизга ўхшаб кетарди, деб айтишди, укангиз бўлиши ҳам мумкин, агар укангиз бўлмаганда ҳам, мана, энди укангиз бўлди, у марҳум бўлса, ана, укалари тирик, бир эмас, икки эмас, бир йўла еттита, раҳматлининг гўри нурга тўлсин, сизга еттита ука топиб берди. Абдужаббор келиб, устингизда тўзисин, ака, деб, устимга тўн ёпди. Курук қўл билан келганимдан уялиб ўтирувдим, раис укамиз, секин ёнимга тугун қўйди, сиз учун ўзим тўн олдим, ака, шуни Абдужаббор акамга ёпинг, бу бир киндигини ўзи кесган банда, хайриятки кўнибди, деб айтди, бу кофирга учрашиб юргунча, менга келиб юзлашмайсизми!.. Кўнглим тўликиб, раис укам берган тўнни Абдужабборнинг устига ёпдим. У менга белбоғ боғлади, мен – унга... Кечирасиз, ака, деб айтди, менинг феълим ёмонрок, майли энди, ўтган ишга салавот, асли ўзи жимжилоқдан кон чиқариб, кондош бўлганимиз тузук эди, лекин кўриб турибсиз, биз етти йиғитимиз, гўртга ҳамшираимиз бор, ҳаммамизга конингиз етиши ҳам қийин...

Ўзок тунгача гурунглашиб ўтирдик. Бир кўнглим бузилади, бир хурсанд бўламан, ниятимни ичимда пинхон сақлаб, хаттоки хонинга ҳам айтолмай, сершубҳа куёвимнинг сўроқларига зўрга дош берганларимни эсласам, кулгиларим кистайди. Буларкан-ку, деб уйлайман, менинг ҳам кўнглим бут бўладиган дамлар бор экан-ку?..

Эргаси куни қабристонга ўтдик. Укам Холмўминнинг қабрини зиёрат қилдик. Абдужаббор укам ростдан ҳам жуда тезкор экан. Қўлида бир халта тутиб юрувди, қабристонга етганимизда ичидан қачов билан болта олиб:

– Мардонов деб ёзамиз, ака, – деди. – Ўлжабоевни ўчираимиз.

– Йўқ, – дедим. – Ўлжабоев ҳам колсин. Ўлжабоев-Мардонов деб ёзинг.

Айтганимдай қилиб ёзди. Сўнг халтасидан зарбўёк олиб, янги ўйилган ҳарфлар устидан суриб чиқди. Аввал ёзилганлари янги-сининг олдида хирарок кўринди чоғи, уларнинг ҳам устидан бўёк сурди. Қабртош устида яраклаган ёзув пайдо бўлди:

ЎЛЖАБОЕВ-МАРДОНОВ Холмўмин

Кейинроқ бу саргузаштларни уйдагиларга ҳам айтиб бераман. Улар ажабланишади, лекин бирортаси ҳам таъна қилмайди. Хотиним шунчаки дакки беради, холос. Кейин у Яхшибоевни улуғлайди, сиз бўшанг одамсиз, деб дашном беради. Назар Яхшибоевич халк орасида кўп юради, халкнинг тилини билади, агар у бўлмаса, сиз укасиз, мен қайниларсиз, болалар амакиларсиз коларди. Оилам мархум Холмўмин укамнинг хотирасига ҳам, Абдужаббор бошлик етти оғанини, тўрт опа-сингилнинг ҳешлигига ҳам кўниқиб кетишади. Кўниқиб кетишади, деб айтсам жуда хунук эшитиларкан. Йўқ, улар билан туғишгандай бўлиб кетишади. Шу воқеалар боис, Яхшибоев билан ҳам баттар қалинлашиб қоламиз.

Лекин ҳозирча мен Абдужаббор билан Холмўмин укамнинг қабри ёнида турардим. Чошгоҳда райондан машина келиб, мени олиб кетиши керак эди. У ерда Яхшибоев билан учрашамиз, кейин Уртақурғонга ўтамиз, Булдуруққа ўтамиз. Ундан кейинги кечмишлар эса, бутунлай бошқа бобни, бутунлай бошқа оҳангни талаб қилади.

VII БОБ

Бемор

Тонгда уйғонди. Пастга тушиб, ховли айланди. Дарвозадан нарига ҳам чиқди. Катта кўчадан газета сотиб олди. Газета ўқимокчи эмасди, лекин одамларнинг дўкон олдида турнақатор навбатга турганини кўриб, индамай ўтиб кетолмади, бориб навбатга турди. Бир кадам-ярим кадамдан силжиб, ахийри дўкон дарчасига етди. Газетга кўшиб, «Ғунча» журналини ҳам харид қилди. Қизик туюлди: қани, болаларга нималар ёзишаркин?..

Мийиғида кулиб, ортга кайтиб келаётганида, дарвозадан чиқаётган бадантарбиячи жувонга кўзи тушди. Аёлнинг юзи ташвишли эди.

– Бугун келолмайман, Назар Яхшибоевич, – деди. – Рухсат олдим, уйда болам касал...

– Тезрок тузалиб кетсин, – деди Яхшибоев. – Куёв шу ердами, ишқилиб?

– Командировкада, – деди жувон.

– Телефон қилинг, тез етиб келсин...

Жувон унинг гапини эшиттар-эшитмас, шошиб жунаб колди. Яхшибоев коровулхонага кириб, харид қилган газеталарини кўзойнакли коровулга ташлади.

– Ўзингиз-чи?

– Мен «Гунча» ўқийман.

Коровул хушфеъл экан, мириқиб кулди:

– Э, менинг бутунлай саводим йўқ, отажон!..

– Кўзойнак такибсиз-ку? – деди Яхшибоев ҳам кулимсираб.

– Таксам, ўқигани эмас, кўргани тақдим. Кўзим тузук кўрмайдн, отажон. Қадокчи булганмиз-да, отажон, синикка қадалиб тикилганмиз, кейин кўз кўрмайдиган бўп қолган!..

– Биздаям савод ин қадар, – деди Яхшибоев. – Майли, газет қолаверсин, бировга берарсиз.

Яна бинога кайтиб кирди. Учинчи қаватга кўтарилди. Палатага кирса, фаррош хотин супуриб-сидираётган экан. Кайфияти соз эди, кампирни гапга тутди:

– Издраска, кампир! Қалай, отхона бўп кетибдими?

Фаррош хотин тушунмади. Яхшибоев ноилож русчага ўтди:

– Кулок оғирми, буви?

– Бувинг эмасман, – деди кампир оғриниб. – Ўзингнинг ёшинг нечада?

– Ҳа, бирор саксонни айтавер.

– Мен энди етмишга кирдим...

– Эх-хе, ҳали қиз бола экансан-ку! Отинг нимаиди!

– Марфа Павловна.

– Марфа, дегин?.. Бизнингча Маърифат экан-да... Сендан илтимос, Маърифат, анави холодильникни бир қарсанг. Ичида кўп мева бор. Лоақал ярмини опкет.

– Бировнинг нарсаси керакмас, – деди Марфа Павловна хўмрайиб.

– Ноз килма, Маърифат, – деди Яхшибоев. – Бировники эмас – меники. Икковимиз салкам тенгкур эканмиз. Уялма, ўзимнинг боғимдан келган.

Юзига тавозе бериб, кампирнинг нақ рўпарасига ўтди, кўллари-ни кўксига қовуштирди:

– Олмасанг хафа бўламан, Маърифат!..

Марфа Павловна озодаликни хуш кўраркан, кўлидаги супурги-сини ташлаб, ваннада кўлини ювиб чиқди. Холодильникни очди.

– Ого! – деб хитоб килди. – Боғинг ростдан ҳам катта экан!

– Бутун Ўзбекистон – боғим! – деди Яхшибоев мактаниб. – Хўш, калай, куёвликка ярайманми?

– Алжима, – деди Марфа Павловна беозор кулиб. – Ўзимнинг чо-лим бор. Ҳадемай кўчиб келади.

– Каердан?

– Узоқдан, – деди Марфа Павловна. – Неварам бу ерда ўқийди. Ёлғизланиб қолмасин деб, қизим ҳам келди. Улар кетгач, менам қололмадим. Ёлғиз қизим, ёлғиз неварам, соғиниб кетавердим-да!..

– Тўғри кипсан, Маърифат, – деди Яхшибоев. – Энди қолган қариндошларниям кўчириб кел. Ўзбекистон катта жой, одамларниям яхши, кейин... манавиндай... витаминлари ҳам куп... Ҳаммамизга этади, Маърифат синглим...

– Кетардим-у, лекин энди кетолмайман, – деди Марфа Павловна. – Неварам ўзбекка эрга тегди.

– Ана кўрдингми! – деб хитоб килди Яхшибоев. – Бу ёғи қариндош ҳам чиқиб қолдик. Сен бўлсанг, бировнинг нарсаси-ни олмайман, деб ноз қиласан!.. Ол, Маърифат, олавер, синглим!.. Ҳадемай, ўзбекчаниям ўрганиб оласан.

– Оз-моз тушунаман, – деди Марфа Павловна ийманиброк. – Ле-кин гапиргани кўркаман. Уйда Саша ўргатади.

– Саша ким?

– Неварамнинг эри. Оти – Самад. Чевараларимга тил ўргатади. Ўзбекчани ўрганмасанг, онангни ташлаб кетаман, деб айтади. Шунақа ҳазилкаш йигит.

– Миллатчи экан-ку, – деди Яхшибоев мийиғида кулиб.

– Миллатчимас, – деди Марфа Павловна. – Яхши йигит. Боласи бўлгандан кейин отасининг тилини ўргансин-да. Қайтага, боласига кўшилиб, бизнинг Валя ҳам ўзбекчани туппа-тузук ўрганиб олди. Ҳар қалай, бозорга борса, ўзбекча гапириб, беш-ун тийин нархини тушириб нарса олади.

– Маладес экан! – деди Яхшибоев. – Мени жуда хурсанд қилдинг, Маърифат синглим. Битта кўшиқ бўларди, ўша эсимга тушиб кетди: «Маша севар Омонни, Никола – Сорахонни!..»

– Никола – хохол, – деди Марфа Павловна. – Бизлар руслармиз.

Сен, Маърифат синглим, миллатчиликни қўй! – деб пўписа қилди Яхшибоев.

Кампир, кулфи дили очилиб, уч-туртга нок, икки-уч бош узум кўтариб чикди.

Яхшибоев соатига дам берди. Деворга илиғлик соатнинг мурватини бурамоқчи эди, батареядан куч олар экан – қайта жойига илиб қўйди. Креслога чўкиб, «Гунча»ни тиззасига қўйди. Кўзи кеча кечкурун дераза рафига кўчирилган гулдонга тушди: ок нилуфар ҳамон яшнаб турарди. Мухсина хонимнинг диди чаккimas, гул танлашни биллади. Ётоғида «Икэбана» деган китоби ҳам бор. Ўшандан ўкиб олади шекилли. Барака топкур кўп яхши хотин-да, бирор дақиқа тиним билмайди, бу ёни тўкилиб қолай дейди-ю, жамоат раванкани ўйлайди, токи меҳнат қилса, рўйхатларда турса, номи зикр этилса... Мухсина хонимга ҳайкал қўйса арзийди, Мухсина хоним аёлларнинг энг беғарази, бир тийинсиз ҳам ишлайвериши мумкин, бор-йўғи бадий раҳбар лавозими берилса, бас. Эҳтимолки, бир тийин маошсиз ишлаши кийин бўларди, ҳар ҳолда, яқин-яқинларгача мояна оларди, лекин энди, четга суриб қўйишганида, муъжиза юз бериб яна отга минса – муғлақо бепул ишлаган бўларди. Ҳар ҳолда, бу ёқда Назар Яхшибоев тирик, ҳамёни семизгина, ҳисобда борини Хўжа Насриддин фондига ўтказгани йўқ. Туғри, шундай фикр ҳам йўқ эмас, баъзи-баъзида, уйдагиларнинг истибдодидан безган пайтларида ўйланиброк қолади, айниқса, Мухсина хонимнинг кўнгли кенг фаолият тусаганида, дейлик, ҳозиргидай – телефон устма-уст жирингласа, ноилож трубкани олсанг...

– Хизрни йўқласак бўларкан, хоним.

– Бугун шаҳарга тушолмайсизми, дадаси?

– Тушолмайман, хоним. Зарур ишларим бор, «Гунча» ўқияпман.

– Ҳазилингиз курсин, дадаси. Бугун эшитиб колдим, анавини... оти нимаиди.... директор-чи, ўшани бўшагишибди.

– Даминовми? – деб сўради. – Туппа-тузук ишлаётувди-ку?

– Таги чириган экан! – дея қувониб сўзлади Мухсина хоним. – Душманам эди, кетибди, ажаб бўпти!

Мухсина хоним симнинг нариги учида тантана қиларкан, Яхшибоев шошилинич ўйлай бошлади: шу ўзи етмай турувди. Ўрнига кимни қўйишади? Тузук одамми, гапга тушунадими? Ким бўлмасин, уни тезроқ, ҳали Мухсина хоним бориб улгурмасидан аниқлаш керак. Мухсина хоним тинч гурмайди, театрни камал қилади. Янги келган бечора ғофил қолиб, бор-йўғи мендан кўрққанидан, Мухсина хоним Яхшибоевани қайтиб ишга олиши ҳам мумкин.

– Қарғиш олганнинг аҳволи шунақа бўлади, ўртоқ Яхшибоев! – деб шанғиллади Мухсина хоним. – Мени кўчага хайдаб чиқарувди, мана, энди ўзгинасига навбат келибди. Сизниям бир чақага олмаган, ўртоқ Яхшибоев, шуниям бир эсланг!.. Суюнчисига сомса қилиб бораман бугун!..

– Шартмас, – деди Яхшибоев. У Мухсина хонимнинг Тамара келин ёки Робиға-Робия-Робидан пазандарок эмаслигини биларди. – Ўзингизни уринтириб қўясиз, яхшиси, келинларга айтинг, қайнотани бир сийлашсин, нима, уларни сўқимга боқиб юрибманми!..

Шу ерда у андак шумлик қилди, Мухсина хонимни чалғитмоқчи бўлди, токи у Даминовни эсдан чиқарсин, келинлардан, жуда бўлмаганда, ўғиллару неваралардан нолисин. Йўқ, ўйлагани чикмади. Мухсина хоним Даминовдан қаттиқ оғринган экан.

– Шўринг қурғур кабристонга директор бўп борармиш! – деб кулди.

– Ёмонмас, – деди Яхшибоев сал ғаши келиб. – Даромадли жой. Салкинроқдан жой берса, битта-яримтадан пора ҳам олса бўлади.

– Илоё, олган пораси тешиб чиқсин!

– Уят! – деди Яхшибоев овозини гулдиратиб. – Илғор хотин-қизсиз, неча марта айтганман сизга, худони ҳадеб тилга олаверманг, деб!..

Мухсина хоним бирдан писиб колди. Яхшибоев ичида кулди. Ўйладики, худоям бизга бир ўйинчок бўлди-да, бечора шу ҳолга тушарини тасаввур ҳам этмагандир? Айни ғаройиб ўйлар асносида сал «юмшади»:

– Хотирам ёмонлашибди, хоним, – деди. – Кеча мендан гавсия сўрашгандай бўлудди. Маданият ўчоқларидан бирига, деб айтишувди шекилли...

– Қайси ўчоқ экан? – деди Мухсина хоним бирдан жонланиб. – Тавсия берадиган одам, бундок сўрамайдами?

– Ўша ўчоқ сизнинг театрнинг булса керак-да, – деди Яхшибоев. – Лекин мен тавсиямни айтдим.

– Ким экан?

– Чоршанби укамиз, – деб ёлғонлади Яхшибоев.

– Вой, у йигит – аммамнинг бузоғи-ку!

– Биринчидан, сигир зоти кирк йил яшамайди, хоним, – дея жиддий туриб танбех берди Яхшибоев. – Иккинчидан, Чоршанби укамиз гапимиздан чикмайди.

– Сизда мантиқ йўқ, ўртоқ Яхшибоев, – деб кулди Мухсина хоним. – Гапингиздан чикмаса, етовдаги бузук экан-да! Лекин, балосиз, ўртоқ Яхшибоев! Сизга раҳматларим бўлсин!

– Тилингиз сал ғализроқ, хоним!..

Мухсина хоним шараклаб кулди. Сал кечикмадингми, Назаркул, деди Яхшибоев ўзига ўзи, бир умр тилини сўриб юриб, энди бугун таъна қиласанми?..

Нариги хонада недир шовқин эшитилди. Яхшибоев чўзилиб қараб, кечаги «элчи»ни кўрди. «Элчи» бош ирғаб салом бердию яна кўздан ўчди. Холодильник эшиги очилди, қоғоз халталарнинг шариллаб йиртилгани эшитилди.

– Энди сал сабр қиласиз, хоним, – деди. – Чоршанбига буйруқ чиққанидан кейин гаплашамиз. Бугун келиб юрмасангиз ҳам бўлади, кимдир сомса опкелганга ўхшайди.

– Чоршанбиевга олдиндан тайинлаб қўяверинг, дадаси, – деди Мухсина хоним.

– Кўнглингиз тўқ бўлсин, хоним.

Трубкани кўйиб, ўйланиб қолди. Нахотки, энди Чоршанбиевни театрга директор қилишга тўғри келса?.. Театрни билмайди-ку, ёнидан ўтиб юрган бўлиши мумкин, лекин ичига кирганмикан? Қайтага, китоб савдоси ҳам бир нав эди. Ёки буни китоб савдосига, анави Остонакулни театрга ўтказамизми? Лекин энди кечроқ эмасми? Керакмиди ўзи шу гаплар? Остонакулдан қутулиш шартдай эди, лекин Суяркул бечоранинг жонхолатда типирчилашини кўришдан не

ғараз? Барибир кўнади у, кўнмасдан иложи йўк, кўнмайдиган одам менга телефон килиб маслаҳат сўраб юрмасди. Э садқан одам, битта муовинники эплаб ололмагандан кейин!.. Бу ёқда қариб қуюлмаган хотин арралаб турса... Э, буларга озодликни ўйлаб топган одамниям!.. Пенсиягача озод бўлиб юрдинг, энди етиб қолар?.. Асли унинг умиди бадий раҳбарликда эмас, бошқа ёқда – сахнада! Гуё одамлар сенинг буришган юзингни сахнада қуришга зордай!.. Чамаси, Чоршанби ростдан ҳам театрга директор бўладиганга ўхшайди. Ҳарна, ишончли одам, серзўғум кампирни бадий раҳбарликка олмастикка ақли етади. Етмаса – еткизамиз...

Яхшибоев қўшни хонада недир йилтираб кетганини сезди. Қараса, «элчи» стол устига чиройли гулдон қўйяпти. Асл молга ўхшайди, биллур гулдон. Жимгина кузатиб ўтирди. Бир маҳал кўрса, «элчи» гулдонга бир даста атиргул келтириб, биттадан, авайлаб тера бошлади. Билдики, нозикрок «элчи», Тўпори юборган эмас. Гулдон билан гул Тўпорининг хаёлига ҳам келмайди. Тўпори ҳагтоки идорасининг олдига ҳам макка экади, токи «олатов» зотли сигирлари емишсиз қолмасин. Бу «элчи»нинг қайдан келганини дарров билолмайсан. Ўзиям, ўзбек эли кейинги бирор қирк йил ичида роса аралашиб кетди, кимнинг қайдан эканини фарқлаш ҳам мушкул.

Индамай утираверди. «Элчи» келтирган нарсаларини жойлаб бўлди чоғи, бу тарафга муралади:

– Кечирасиз, домлажон, бугун эртарок келлим.

Хайрият, чурк этмаганим, деб ўйлади Яхшибоев, бола тилидан илинди. Савол берсам, бас эди, худди Афзаловнинг дарслигинда ёзилгандай қилиб гапирарди. «Келлим» деди, шеваси Китобу Шаҳрисабзники. Бу шеванинг жабрини Яхшибоев қўп тортган эди. Бир замонлар, журналда муҳаррир муовини бўлиб юрган пайтларида, ўз таъбири билан айтганда, «кичкина» пайтларида, биргина машинкачи аёллари бўларди. Китобнинг қок ўртасидан эди, «бўлди»ни «булли», «ўлди»ни «ўлли» деб ёзавериб, корректор бечораларни кўр қиларди.

– Сизни аввал ҳам кўргандайман, ука, – деди у, – Чирокчидами, Камашидами?..

– Чирокчидаям ишлаганмиз, домлажон, – деди «элчи» дудмал қилиб.

– Қаршида-чи?
– Қаршидаям ишлаганмиз, Самаркандда, Жиззахда...
– Гапни опкочманг, ука, – деди Яхшибоев ковоғини уйиб. – Сиз Китоб ёки Шаҳрисабзда туғилгансиз. Ким юборганини айтаколинг.
– Каттаконимиз, айтмагин, деб тайинлаган.
– Каттаконингизга айтингки, Яхшибоев мушук-сичкон уйнашни ёктирмайди, оқибати ёмон бўлиши мумкин.
– У киши сиздан кўркмайди, – деди «элчи» кулиб.
– Кўркмаса нега пора беради?
– Порамас бу, домлажон, азбаройи ҳурмат қилганларидан... Тезроқ соғайиб кетсангиз, бас, шуни тайинлаб юбордилар.

Э, каттаконинг билан қўшмозор бўл, деб ўйлади Яхшибоев, бунақа асаббозликда соғайиб бўладими. Китобу Шаҳрисабзда қандай танишим бор эди? Бу ерда Мурод Хидир деган журналист йигит бор, лекин унинг домангир жойи йўқ, қолаверса, атай «элчи» ёллаб, бунақа совға-саломларни юборишга қурби ҳам етмайди, топган пулини китобга сарфлайди. Хўш, яна қим бўлиши мумкин?..

Ўйлаб ўйига етолмади. Ноилож ух тортди.

– Сиз китоблик бўласиз.
– Йўқ. – деди «элчи». – Мана, сиз Булдурукда туғилгансиз, лекин ҳеч қим сизни булдуруклик деб айтмайди-ку?
– Даф бўлинг! – деди Яхшибоев жаҳли чиқиб.
– Хўп, домлажон, – деб қуллук қилди «элчи». – Бир оғиз гапингиз, бизлар кичик одаммиз.

«Элчи» ортига тисарилиб, хонадан чиқди. Гуё мазах бордай эди қилиғида. Шошма, деб ўйлади Яхшибоев, бу жуда қирчанғи кўринади, хавосиям баланд, жиддийроқ элчига ўхшайди.

– Қетмай тулинг, элчи ука, – деди мураса қилиброк. – Сизни тагин Шамси Тўраевич юборган бўлмасин?..

– Тополмадингиз, домлажон, – деди «элчи» илжайиб. – Шамси Тўраевични биламиз, Эломонов акамизнинг ўйларида кўрганмиз.

– Эломонов юбордими? – деди Яхшибоев ҳовлиқиб.

– Бэ! – деди «элчи». – Яна янглишдингиз, домлажон.

Яхшибоев янглишганини ўзи ҳам сезиб турарди. «Элчи» Эломоновники эмас, у Эломоновни менсимайди ҳам. Чамаси, менсидиган жойи қолмаган. Эломонов деганлари марҳум Хушвақт Давлатовнинг кадрларидан эди, устози раҳматли бўлиб кетди. Ўзи

бир муддат устозининг жойида турди. Бушангрок йигит эди, бир гал айланиб борганимизда тузукрок кутиб олишнинг ҳам уддасидан чикмаган, ўзидан ёшроқ бир муовини бор экан. Хушшаевми, Кушшаевми, ишкилиб, қандайдир «жуфт» фамилияси буларди, ўша бизнинг кўнглимизни олган. Раҳбари учун узр сўраганки, азиз меҳмонлар, бизнинг шефимиз Замонович етим ўсган одам, бир тийинни ўн жойидан тугади, хафа бўлмайсизлар энди... Кейин ўша Хушшаев камалиб кетибди. Эломонов ҳам ишдан олинибди, қандайдир ҳафталик варакага муҳаррирликка ўтибди. Шеър ёзиб юрадиган сатанг бир хотини бор экан, ўша келиб жонимни кистовга олдики, Ошно билан гаплашсангиз, эримга ёрдам қилса, деб!.. Зурга кутулдим. Урток Эломоновнинг бу иши ҳам ёмонмас, қайтага, бизга ҳамкасаба бўпти, хуш, бизнинг хунаримизни хурмат қилмас экансиз, нега менинг ёнимга илтимос билан келдингиз? Ушласа узадиган хотин экан. Аввал Муҳсина хонимнинг кўнглини олибди, маккор. «Сахнамиз юлдузи» деб шеър битиб келган экан, кампир бечорага ўкиб бериб, кўзидан сел окизибди, кейин дардини айтибди. Сўнг, икки хотин бир бўлиб, менга хужум қилишди. Оти эсимдан чиқибди... Гунафшамми, Райхонми, аллабало гулнинг номи эди, нақ ўлдирай деди, аммо-лекин! Хотин кўрганам бекор экан. Бизнинг Муҳсина хонимлар унинг олдида тўйга борсам ярашаркан. Канадай ёпишиб олди-я!.. Лекин мен ҳам бўш келмадим. Ахийри, эрининг юлдузи ёнмасига кўзи етиб, ўзини ўртага тикди: пьеса ёзаман, бирортасини «Ҳамза»га ўтказиб берасиз! Э кизим, деб хитоб қилдим, «Ҳамза»нинг ёнига мен йўлашим қийин, сизга йўл бўлсин! Сиеват қилсангиз олишадди, деди Гунафша-Райхон, репертуарида биттаям хотин-кизнинг асари йўқ, айирмачилик бўлса шунча бўлар-да!.. Ночорликдан битта пьесасини олиб қолдим, балки имкон тўғилса, Муқимий театрига, бошқасига ўтказишга уриниб ҳам кўрарман... Ҳалиям осон кутулдим, кутулдиму ўшал заҳоти эрига телефон қилдим. Саидмурод Замонович, дедим, нимаси бу, жилов ўзларида эмасми, хотинга кўнингиз қолган экан, сал олдинроқ ҳаракат қилмайсизми, ёшлигида анча кўҳлик бўлган кўринадди? Бечоранинг хабари йўқ экан, ёмон мулзам бўлди. Шундай мулзам бўлдики, беихтиёр юпата бошладим: майли, ука, чидайсиз энди, биздаям биттаси бор, сизникичалик бўлмаса ҳам, ҳар қалай, фариштадан анча йироқ туради, асли ўзи уйланмасак

буларкан, нима дедингиз? Бечора Эломоновнинг дарди кўп экан, бирдан ёрилди: уйланмасам бўлмасди, Назар Яхшибоевич, Хушвакт Давлатовичнинг шахсан ўзлари ўртага тушган эди. У ёғини суриштириб ўтирмадим. Хушвакт Давлатович бир замонлар кўп эътиборли одам эди. Менинг ўзимга ҳам кўп маслаҳатлар берган. Гарчи мен айтганига кирмасам ҳам, бошқаларнинг жон деб кирганларини эслайман. Ҳар қалай, ўзининг воҳасида атанган одам эди, озми-кўпми камчиликларини шогирдига мерос қилиб қолдирди, лекин шогирди саришта қилолмади, мана, бугун ҳафталик варақага куни қолиб ўтирибди, бошқалар тугул, хотини ҳам менсимай қўйган.

Йўқ, деб ўйлади Яхшибоев, бу элчининг димоғи баланд, Эломоновга ўхшаганларнинг бунақа димоғдор элчи саклашга қурби ҳам келмайди.

– Энди бу ерга рухсат сўраб кирасиз, элчи ука, – деди Яхшибоев. – Хижолат бўлиб қолманг, мен нодоннинг хонада иштонсиз ўтирадиган одатим ҳам бор.

– Э, домлажон, ўғил боланикиям айб бўларкан-ми!.. – деб кулди «элчи». – Лекин, майли, рухсат сўраймиз энди.

– Шундай қилинг, – деди Яхшибоев баттар ғижиниб. – Менинг палатам аммангизнинг уйи эмас.

«Элчи»нинг юзи оқаргандай бўлди, лекин бир сўз демади. Бу кунингдан ўл, деб заҳарханда қилди Яхшибоев ичида, топширик каттик бўлган экан-да!..

– Келмасангиз янаям яхши, – дея давом этди Яхшибоев. – Агар бу ерга ҳар куни нимадир опкелишингиз жуда шарт бўлса, майли, униям иложини қиламиз. Сизга ҳар куни кеп турди, ҳар куни ташиб гурди, деб тилхат беришим мумкин.

– Бўлмайди, домлажон, – деб бош чайқади «элчи». – Каттаконимиз биздан тилхат сўрамайди. Меваларни бошка касалларга гарқагасиз. Лекин озгина қазни билан озгина кимронни атай ўзингизга атаб опкелдим. Тотиб кўрмасангиз, каттаконимиз хафа бўладилар.

– Қанақа кимрон? – деди Яхшибоев ажабланиб. – Нимайди у?

– Эсингиздан чиқибди-да. Бияники – кимиз, мояники – кимронда, домлажон. Эртагача хайр, домлажон.

«Элчи» чиқиб кетди. Энди қўлга тушдинг, деб ўйлади Яхшибоев, моядан гапирдингми, демак, қўлга тушдинг. Моя дегани қаерларда

колган ўзи? Қашқадарёнинг Косонида – бир, Бухоронинг Томдиссида – икки, Наманганнинг Попида – уч, бу ёғи – Чимкент, Туркистон, Чоржўй... Йўқ, ҳисоб ошиб кетди. Бу йўсинда «элчи»нинг эгасини топиш қийинрок. Таги китоблик эканини ўйласак, кимрон Косондан келган бўлиб чиқади, лекин у ёқларда бирор арзийдиган танишим йўқ, борлари ҳам бу ишга қўл уролмади, кўркади... Қимрон эмиш! Ҳе, кимронинг билан кирилгурлар!..

Ортик ўйлашга сабри чидамади. Бу тарафи – нонушта пайти – соат бонг уриб қолди. Ошхонага бориб, яна ўша камгап кампирнинг ёнида ўтириб тамадди қилди. Негадир Дароз кўринмасди. Хумқалла ёлғиз овқатланарди. Машки пастрок кўринди.

– Шеригингиз қани? – деб сўради Яхшибоев. – Тоби қочдимми?

– Соппа-соғ, – деди Хумқалла беиштаҳа кавшанарқан. – Овқат егиси келмасмиш.

– Нима бало, кеча кўпроқ отиб қўйдими? – деб кўз қисди Яхшибоев.

– Йўғ-э...

Палатасига қайтаётиб кўшниларининг эшиги ланг очик турганини кўрди. Балконга чиқадиган эшик ҳам очик, Дарознинг ўзи балконда сигарет буркситиб турарди.

Хабар топибди, деб ўйлади Яхшибоев завқ билан, кеча биз гап-лашган амалнинг дараги бунгаям етибди. Хумқаллага айтмаган, унга ишонмайди.

– Остонакул болам, – деди Яхшибоев ичкарига бош суқиб. – Кеча чиколмадим, маъзур тутасиз энди. Бугун бизгаям норин кеп қолди, озгина киритиб берайми, Остонакул болам?..

Дароз бирданига жавоб қайтармади, сигаретасини бир-икки тортиб, ховлига улоқтириб юборди, сўнг ичкарига кирди.

– Мениям исмим бор, Назар Яхшибоевич, – деди тик қараб. – Сиздан илтимос, бундан бу ёғига ўз исмим билан атасангиз.

– Кечирасиз, ука, – деди Яхшибоев талмовсираб. – Исмнингиз нимаиди?

– Исмим – Бахшулло, – деди Дароз. – Фамилиям – Остонов.

– Э, қарилик курсин, болам!.. – деди Яхшибоев бош сараклаб.

– Ўнғайсиз бўларқан, – деди Дароз. – Биздаям озгина иззат-нафс бор, Назар Яхшибоевич.

– Кечаям бормиди?

- Нима? – деб сўради Дароз унча тушунмай.
- Иззат-нафсингиз кечаям бормиди, деб сўраяпман?

Дароз салгина кизарди:

– Кеча иззатингизни килиб айтолмадим...

– Ўтган куни-чи?..

Дароз Яхшибоевнинг майна килаётганини сезиб, хўмрайди:

– Ҳадеб гап кавлайверасизми, Назар Яхшибоевич. Айтманг дегандан кейин... айтманг-да!..

– Хўп, ўрток Остонов, хўп десак кўясизми? – Яхшибоев хазиллашган бўлиб, иккала қўлини баланд кўтарди. – Биз – таслим, Бахшулложон, биз энгилдик!

– Шундай бўлсин, Назар Яхшибоевич.

Кейинги писанда Яхшибоевга кўпда ўтиришмади. Вой миясини еган пандоваки-мишики-аҳмоқ, деб сўқди ичида, бир кун ичида шунча ўсдингми ҳали? Тагингга ким селитра солганини биласанми ўзи? Яна бир кўнғирок килсам қаерга бориб тушарингдан хабаринг йўқми?..

У ошқора кулди. Остоновга кулгиси маъқул бўлмади, асабийлашди, қагтикрок гапиришга чоғланди... Шу пайт Яхшибоев унинг кўча кийимида эканига эътибор берди. Кўрдик, кетишга чоғланибди, хаттоки чамадони ҳам каравот ёнида тахт турибди.

– Шаҳарга чиқиб келасизми, ўрток Остонов?

– Бутунлай кетаман, – деди Остонов. – Топширик чиқиб қолди, чақириб олишяпти. Тузукрок даволангани ҳам қўйишмайди улар, Назар Яхшибоевич.

Бечора камтарлик килишга, босиғу бамаъни гапиришга чандон уринди ҳамки, асло эплай олмади, лабларининг таноби тортилиб, мамнунлигини ошқор этиб қўйди.

– Сиз ҳали ёшсиз, ўрток Остонов, – деди Яхшибоев. – Биз қарияларни ҳам топширик билан чақирингиз жон деб югурардик, афсуски, бизни чақирингизмайди.

– Энди, қарилар – ошга, ёшлар – ишга-да, оксокол, – деб «кенглик» қилди Остонов.

– Э, балли! Энди, у ёқларда бизниям эсан чикариб юбормайсиз-да, ўрток Остонов, а? Тираж-пираж дегандай... ёрдам қўлини чўзиб турасиз-да?

– Ҳали хабарингиз бор экан-да, домлажон! – деб хитоб қилди Остонов. – Қаёқдан билаколдингиз?

– Кеча Суяркул укамиз айтувди, – деди Яхшибоев пинак бузмай.
– Сизни жуда мактади лекин, аввалроқ сал хафа қилиб кўювдим, жуда хижолатдаман, деб гапирди. Чамамда, сиз билан ярашмоқчи бўлса керак-да?

– Алдамаяпсизми, домлажон?

– Э, ука, кизикмисиз! – деди Яхшибоев. – Сиздек зукко йигитларни алдаб бўларканми, ер тагида илон кимирласа биларсизлар!..

Остоновга мактов ёқди, ёйилиб илжайди. Майли, деб ўйлади Яхшибоев, асли бундан Чоршанби минг бора беҳроқ эди, лекин буям умрида бирор амалга илинсин, жилла кирса, невараларига гапириб юради-ку, мен китоб савдосини бошқарган кезларимда, деб!.. Суяркулнинг хурсандлигини айтганим ҳам тузук бўлди, у бечорада айб йўқ, харна, манави тирраки билан ишлаши осонроқ кўчади, бола-чакали одам, эшитган қулокка ҳам ёмон, инжик Яхшибоевнинг шилким қўшнисидан қутулмоқ истаб топган қилиғига бутун бошли ташкилотнинг раҳбари қурбон бўлиши инсофдан эмас. Бунисига суяк ташладим, энди унисигаям битта суяк ташланса – олам гулистон.

– Омадингизни берсин, Бахшулло Остонов, – деди. – Сиздек укаларнинг ўсгани – бизнинг ҳам ўсганимиз. Энди бизларни ҳам эслаб-эслаб турасиз, ука.

Остонов унинг кулаётганини пайқамади, салобат билан бош ирғади, розилик берди.

Чошгоҳда Чоршанбиев бир коса қаймоқ келтирди. Иссиққина, энди тандирдан узилган нони ҳам бор экан. Икковлашиб паккос тушириб олишди. Ўтган-кетгандан гаплашиб ўтиришди. Эмишки, Аввалбекнинг каттакон картинаси кўрғазмага қўйилган экан, катгарок рассомлардан биттаси даъвогар бўлганмиш, айтармишки, бу суратни мендан ўғирлаб олган, деб!.. Бу гапни эшитиб, Яхшибоевнинг хаёли паришон бўлди.

– Айбга санамайсан-у, Чоршанби болам, лекин шу ўғлим ўзимдан бўлмаган, – деди қуюниб. – Бирор ишни эплаганини билмайман ҳали.

– Энди, ҳали ёшлигим бор-да, Назар Яхшибоевич, – деб юпади Чоршанбиев. – Бир тарафи – эркатойлик, сизни орқа қилади...

– Мен девор эмасманки, орка қилса! – деди Яхшибоев баттар куюниб. – Ўзинг ўйла, Чоршанби болам, ахир, мен ҳам иссик жонман, бир кун бориб ўлиб колсам, кейин нима қилади?..

– Ундай деманг, Назар Яхшибоевич...

– Нима дей, бўлмаса? Шалтоғини артавериб жонимда жон колмади-ку! Бу нонкўр қачонгача мени кон қашатади, ахир?!

Чоршанбиев бошини эгиб, ерга тикилиб ўтирди. Шогирдларнинг орасида маҳрами шу эди. Баъзида бу ҳам қилик чиқаради, лекин ёмонлигидан эмас, азбаройи яхшилигидан, устоз деб бировнинг этагини тутиб, энди ўша этакни қўйиб юборолмай, кийналганидан... Қўйиб юборса, бас, ўз кунини ўзи қўриб кетаверади. Биров унинг қўл-оёғидан боғлаб ҳам тургани йўқ. Бунақалар жуда оз колди, жуда оз.

– Ким экан у, ўша даъвогар? – деб сўради Яхшибоев.

– Билмадим. Мен ўзи расомларни тузукрок билмайман. Ашурбойдан сўраш керак, санъат бўлимида ишлайди...

– Ашур-пашурингни қўй, Чоршанби болам, ўзинг аниқлаб кўр.

– Бир оғиз сўзингиз, Назар Яхшибоевич.

– Э, менинг қурган куним қурсин, Чоршанби болам, – деди Яхшибоев ух тортиб. – Касал одам бўлсам, энди ўғлимнинг кетини артиб оламан деб, қандайдир нотаниш одамга ялинишга тўғри келади.

– Ялинманг, Назар Яхшибоевич, – деб маслаҳат берди Чоршанбиев, кейин бемаъни гап қилганини сезиб, беихтиёр илжайди. – Э, сиз ялиниб ўтирармидингиз, Назар Яхшибоевич, сиз нуқул дўк урасиз-ку!..

– Барибир ортикча ташвиш-да, болам, – деди Яхшибоев ҳам қулиб. – Бунақа дўк ялинишдан ҳам ёмон. Муттаҳам эканингни сезиб, ўшанинг устига шармандалиқ қиласан, болам, шуни ўзинг англаб турганинг ёмон. Баъзида ўзимнинг ўргимчакка ўхшаб колганимни сезаман. Эринмай тўр тўқийман, илинган жойга тузок ёзаман, қулоғим динг, бирорта ипи кимирласа, бас, ўша томонга қараб чопаман, токи ўлжа қўлдан чиқиб кетмасин!.. Менгаям оғир, Чоршанби болам, айникса анави Аввалбек деганинг.. Сен балки буни билмасан, лекин менинг ғанимларим, бутун умидимиз Аввалбекдан, деб айтишаркан, токи бу расвою раддибало бўлса-да, менинг ишларим чаппасига кетса.

– Менам бу гапни эшитганман, Назар Яхшибоевич.

– Эшитгансан-у, лекин айтмагансан. Сенинг ҳам дўстлигинга ишониб бўлмай қолди, Чоршанби болам.

– Айтсам, хабаркашлик бўларди-да, домлажон, – деди Чоршанбиев дув кизариб.

– Тўғри айтасан, майдакашлик қилмаганинг тузук. Сену биз бўримиз, Чоршанби болам, ғингшимоқ нелигини билмаймиз. Нима дединг?

Чоршанбиев жавоб қайтармади. Жимгина ўтирди. Бунгаям кийин, деб ўйлади Яхшибоев раҳми келиб, мен ўлсам бас, итнинг орка оёғига ўхшаб қолади. Асли бировнинг этагини тутмаган маъкул, биргина пиру мингта душман орттирасан. Душманлар пирга эмас, кўпроқ муридга хужум қилишади. Энди бунинг ҳам ўзига яраша машғулоти бўлса тузук, токи мен ўлганда ҳам рўзғорини тебратишга қурби етсин. Кичкина бир амал керак бунга. Ушанда ҳеч ким, сен Яхшибоевнинг думи эдинг, деб таъна қилолмайди.

– Чоршанби болам, сенга бизнинг хоним бирор нарса демадимми?

Чоршанбиевнинг кўзлари бесаранжом бўлди.

– Айтавер, болам, бемалол айтавер, – деб далда берди Яхшибоев. – Сендан яширадиган гапим йўқ менинг.

– Дедилар-у, лекин мен ишонмадим. Сиз мени театрга бошлик бўлади, деб айтган эмишсиз. Эрталаб шунга чақирган эканлар...

Яхшибоев овоз чиқармасдан, силкина-силкина кулди. Барака топсин, Мухсина хоним, икки-уч соат ичида шунча фаолият кўрсатибди.

– Ўзинг нима дейсан, Чоршанби болам? – деди Яхшибоев. – Ўзингдан эшитайлик.

– Билмадим, Назар Яхшибоевич, – деди Чоршанбиев ийманиброк. – Эпполмасам кераг-ов.

– Ҳа, балли! Ҳолини билган ҳоримас, дейдилар. Лекин, агар сен ишни эплаб кетганингда ҳам, барибир хонимдан балога қоласан. У албатта сендан иш сўрайди. Шартини айтдимиз, ишқилиб?

– Айтди, – деб тан олди Чоршанбиев.

– Кўй, болам, – деди Яхшибоев. – Мениям тинч қўй, ўзингниям овора қилма. Майли, сенга шу ишни олиб ҳам берай, лекин у ерда, айниган бир кампирнинг зуғуми остида... шуюм ҳаёт бўлди-ю!.. Ана, Ҳалима опа билан Тамара опа, қиладиган хизматини қилиб қўйиб,

уйларида тинчгина ўтиришибди. Ҳеч ким уларни унутгани йўқ. Из-зат қилиб чакиришади, маслаҳат олишади. Улар ҳазилакам аёллар эмас, халқ артистлари, хўш, Мухсина хоним ким бўпти? Бор-йўғи хизмат кўрсатган, холос. Э Чоршанби болам, халиям Яхшибоев метин экан!..

– Бўлди, Назар Яхшибоевич, келинг, шу гапни унутайлик, – деб ялинди Чоршанбиев. – Бекор айтдим сизга. Асли менинг унақа ни-ятларим ҳам йўқ эди. Энди, хотинингиз қўймагандан кейин...

– Бадиий раҳбар бўлмоқчи у киши! – деди Яхшибоев баттар кизишиб. – Керак бўлса, Чоршанби болам, Даминовнинг театридан ҳам мен бўшагиб олганман уни! Ўзи бўшатишга Даминовнинг юра-ги нечта!.. Сен парво қилма, ишлар силжияпти, деб юравер, кани, касалхонадан чиқай, кейин бир жиддий ўйлашиб кўрамиз. Кўнгил кургур кизик экан-да, Чоршанби болам, илинган артист хотин ба-диий раҳбар бўлаверса, бунақада театр етказиб бўладими? Жуда ишни кўнглинг тусаган экан, ана, кўча-кўйда нечта газет сотадиган киоска бўш ётибди, ўшанга ишга кир, маърифат таркат, зиё соч, одамларнинг саводини ошир, аммо ҳаддингдан ошма!

Яхшибоев ўзи ҳам сал ошириб юбораётганини сизди. Етар энди, деб ўйлади, биргина Чоршанбинини юпатиш учун оғиздан шунча кўпик сочиш шартми, бу бечора шусиз ҳам юпаниб, кўнгли недир умидларга тўлиб, қувониб, бахтиёр бўлиб ўтирибди-ку!..

Чарчаганини сизди. Озгина чўзилиб ётиш керак. Бугун бадан-тарбия ҳам бўлмади. Ўйлаб қаралса, ўша нарсанинг ҳам фойда-си бўларкан. Мушаклар бир-икки соат сирқираб юради-ю, сўнг тарқалиб кетади, руҳинг ҳам енгил тортгандай, кейин... бадантар-биячи жувоннинг ўзигаям ўрганиб қоларкансан. Бугун у йўқ, касал боласига қарагани кетди, йўқлиги дарров билинди.

– Майли, сен боравер, болам, – деди Чоршанбиевга юзланиб. – Мен бу ерда бекор ётибман, агар бирорта ўзингга мос иш топсанг, келиб, шу менга маъқул, эплаб кетаман, деб айтсанг, бас, бирор чора ўйлаб топамиз. Кейин яна бир илтимосим бор, Чоршанби болам, сен бўш вақтларингга Оллоёрга қарашиб турсанг, бечора бир ўзи рўзгорга бош бўп қолди, анави Аввалдан умид йўқ, хуллас, Оллоёр уқанг қийналиб қолмасин.

– Оллоёр ўғлингиз тузук, – деди Чоршанбиевнинг чиройи очи-либ. – Бамаъни йигит.

– Мўминлиги ёмон. Сал асоврок бўлса зиён қилмасди.

– Рўзғор бўйнида бўлгандан кейин асовлик қилиб бўладими? Кечаям борувдим, бозордан бир коп картошка кўтариб келаётган экан.

– Машина-чи?

Чоршанбиев индамади. Яхшибоев тушундики, машина уйда бўлмаган. Аввалбек рулда, Мухсина хоним кайгадир сафар қилганлар. Бу ёқда Оллоёр бечора, чайир хачирга ўхшаб, картошка гўла копни ташиган... Оғир юк остида майишиб келаётган Оллоёр кўзига кўрингандай бўлди. Ичи ачиди. Кўзлари ёшланди. Мен ўлсам, биргина шунга кийин бўлади, деб ўйлади.

– Чоршанби болам, – деди секин, – сенда бирор таниш нотариус борми, шу ерга чакирсак бўларди-да...

– Э, кўйинг-э, устоз, – деди Чоршанбиев. – Қайтага келмасам бўларкан, келиб сизнинг кайфиятингизни буздим...

– Ҳар эҳтимолга қарши-да, – деди Чоршанбиев синик кулимсираб. – Шу гап эсингда турсин. Майли, энди боракол, болам.

Бир кўнгли, кузатиб чиқай ҳам деди. Ҳар ҳолда, айни лаҳзада, Чоршанбиевнинг шунча йиллик шогирдлиги, умидворлиги ва садокати эсланган чоғда, уни кузатиб чиқиш жоиз эди. Лекин Яхшибоев тўсатдан мадори қуриганини пайкади. Зўрға чидаб турди, шогирди эшикни ёпиши билан, шошиб ўринга чўзилди. Танини бўш тутиб, икки-уч дақиқа ором олгач, сал енгил тортгандай бўлди. Кўзларини очди. Бурчакда ётган елимхалтани кўрди. Халта ичида кир пайпоклари бор эди. Мухсина хоним кўрмаган, кўришни истамаган пайпоқлар... Алами келди. Секин ўрнидан туриб, халтани кўтарди. Ваннахонага кириб, сувни очди. Пайпоқларга кўпиртириб совун ураркан, захарханда қилиб қулди. Мисоли Инжилдагидай, деб ўйлади, мен Ошнони топдим, Ошно Муяссарни топди, Муяссар Мухсинани, Мухсина – мени... Йўқ, ўхшамас экан. Инжилдаги рўйхат давомлироқ, бизники эса – кичкина бир халқа.

Лекин бу халқанинг пишиқлигини қаранг!.. Аслида, Муяссарни топган Ошно эмас, мен ўзим бўламан. Муяссар ҳам Мухсинани излаб юрмаган. Мухсина шундоқкина ёнида эди, бир-бирига меҳрибон, бири-биридан уятчан, камтарину камсуқум, қиркқокилу мингқокил. Йўқ, мен янглишдим, ўшанда улар иккови ҳам сочларини калта кесиб улгурган эдилар. Лекин улардан олдин яна бир кизгина бўлардики, дугоналар иккиси ҳам аслида ўшандан миннатдор бўлишлари керак!..

Бухоролик бир оғайнилари буларди. Саидми, Соҳибми, Сулаймонми – ишкилиб, киёфаси эсда-ю, исми эсда қолмаган. Ғайратли йигит эди, Ўртақурғон шахрининг у қирмаган кўчаси йўқ эди. Аёлларга ўчоқ эди. Жуссаси қичкина эди-ю, нуқул йирик ва салобатли аёлларга қўнгли кетарди. Бир қуни у Яхшибоев билан Ошно истиқомат қиладиган ҳовлига йигирма ёшлардаги семиз бир қизни етаклаб келди:

– Шошиб турибман, жўражонлар, – деди. – Мен келгунча Мойра шу ерда тура турсин.

– Мани исми Мохира, – деди семиз қиз фавқулудда ингичка овозда.

– Эркақларнинг гапига суқилма, – деб жеркиди Саидми, Соҳибми, Сулаймонми – ишкилиб, энди исми эсда қолмаган йигит. – Мойраям улуғ исм.

– Ман лунгичаи қоп эдиммики, «тура турсин» айтасиз! – деди Мойра аччиқланиб.

Яхшибоев билан Ошно беихтиёр қулиб юборишди.

– Синглимизнинг гапи тўғри, – деди Яхшибоев. – Қоп бўлса экан, бир жойда қимир этмай турса. Агар биз унга курси қўйиб берсак, унда нима бўлади?..

Мойра унга рағбат билдириб қаради. Рағбат билдиргани бухоролик оғайнига ёқмади.

– Буни курси кўтаролмайди, – деб тўнғиллади. – Бўпти, биз кетдик. Молимизни кечроқ опкетамиз.

– Аёл кишини ҳурмат қилиш керак! – деди Ошно бирдан қизишиб. – Сизни ҳам аёл киши туккан, жўра!..

Саидми, Соҳибми, Сулаймонми – ишкилиб, энди исми эсда қолмаган йигит Ошно билан тортишиб ўтирмади. Яхшибоевнинг ҳам шаҳарда недир иши бор эди, биргалашиб кўчага чиқдилар.

Бир-икки соатдан сўнг қайтиб келса, Мойра билан Ошно қаравотда ёнма-ён, мисоли бир жуфт мусичадай искашиб ўтирибди, фарқи шуки, Ошно росмана мусичага, Мойра эса йирикрок товукка ўхшайди. Оббо, худо урибди-ку, деб ўйлади Яхшибоев аҳволни кўриб. Лекин сезинганини уларга билдирмади. Қалам ҳақиқа олинган соатига қаради (бунақа соатдан Ошнода ҳам бор эди), кейин Мойрага деди:

– Маҳтал бўп қолмадингми, Мойра? Балки мен ўзим қузатиб қўярман?

Мойра жавоб ўрнига жилмайди, Ошнога эркаланиб суйкалди.

– Мохира кетмайди, – деди Ошно қатъий оҳангда. – Мохира шу ерда қолади.

– Қолса жуда соз-да! – деди Яхшибоев. – Хўш, сен унда нега ялпайиб ўтирибсан, мактаб кўрмаган? Қоладиган бўлса, меҳмонни тузукрок сийлаш керак, югуриб бозорга чикиб, масаллиқ-пасаллиқ опкелмадингми?

Ошно хижолатдан кизарди, дик этиб ўрнидан туриб, камзулини эгнига илди. Яхшибоев тескари қаради. Ошно чиқиши билан Мойрага нима дейишини ўйлаб, ичида кулди, кулгиси юзига тепишидан чўчиб турди. Бежизга чўчимаган экан – Мойра унинг ниятини тушунди.

– Кетманг, акажон! – деб, Ошнонинг енгига ёпишди. – Бу киши мани қувлаб юборади!

Ошно ялт этиб Яхшибоевга бурилди. Феъли бузилди, камзулини ечиб, каравот устига улоқтирди.

– Ҳали шунақами? – деди ғазаб билан.

Яхшибоев индамади. Мойра Ошнонинг қулидан тутиб, тағин ёнига ўтирғизди, бошини унинг елкасига кўйиб, Яхшибоевга мазах-омуз тикилди.

– Мойранинг эгаси бор-ку, ошна, – деди Яхшибоев, ноилож қолиб. – Эгаси келса нима дейсан?

– Эгасимас у! – деб кичкирди Ошно. – У буни алдаган, бахтига зомин бўлган! Ўзинг айт, Мохира, унинг қанака ярамас эканини айт!

– Акам менга уйланмоқчи, – деди Мойра. – Анов ярамас уйланмайди!

– Эсинг жойидами, ошна? – деди Яхшибоев Ошнонинг тепасига бориб. – Ахир, сен бунинг олдида... филнинг думига қўнган пашшага ўхшаб коласан-ку?

– Ҳақорат қилма! – деди Ошно сапчиб туриб. – Ҳозирок Мохирадан кечирим сўра!

– Кечирим сўрайми? – деди Яхшибоев Мойрага юзланиб.

– Шартмас, – деди Мойра. – Мандан кичкина бўлса на кипти, ҳали ўсади!

– Ўсаман ҳали! – деб кичкирди Ошно. – Умуман, гап жисмда эмас, инсоннинг руҳиётида!

– Э, сенинг рухинга шоматалок! – деди Яхшибоев жажли чикиб. – Жисмидан озгина тотиб кўриб, ўша захотиёк соб бупти-ку рухинг! Сен, Мойра синглим, ховлига чикиб тур, биз озгина маслахат қилиб олайлик, – деди у Мойрага ўгирилиб. – Кейин ўзим чакираман.

– Чикма! – деди Ошно. – Чиксанг – бу мени уради!

– Ман чикмайман! – деди Мойра, сўнг ўрнидан туриб, печка ёнига борди-да, бўш қумғонни кўлига олди. – Қани, уриб кўринг-чи!

Яхшибоев иккиланиб қолди. Аҳвол у кутганидан жиддийроқ эди. Мойра жим қараб турмайди, солиб қолиши ҳам мумкин... Ургани ҳеч гапмас, лекин бағилласа ёмон – куча-қўйга эшитилади.

Ноилож деразанинг зах урган рафига ўтирди.

– Умуман, сен тўғри ўйлабсан, ошна, – деди бир оз ўтиб. – Бунақа олижаноблик менинг кўлимдан келмайди. Балки ростдан ҳам ўсарсан, лекин бунга етишинг кийин... суяги йирикрок экан... Майли, билганингни қил...

– Ҳеч қанақа олижаноблик эмас бу, – деди Ошно. – Сен бунинг юрагини билмайсан, юраги тоза, жўра. Бечора кўп кийинчилик кўрган. Ҳатто саводи ҳам йўқ экан. Мен унга савод ўргатаман, зулмат ботқоғидан чиқариб оламан!..

– Чикишни истамаса-чи ?

– Истайди. Айтдим-ку, бунинг кўнгли жуда тоза, бунга озгина зиё керак, холос!

– Унда ЧСБга¹ киритиб қўяқол-да, уйланиш шартми?

– Шарт, – деди Ошно. – Уйланмасам, номардлик қилган бўламан. Ўзи розилик берди, келаси ҳафта комсомол тўйи қиламиз.

– Шошилма, ошна, – деди Яхшибоев. – Сўраб кўрдингми, бу ўзи комсомол сафида бормикан? Ў, Мойра, айт-чи, комсомолга аъзоми-сан?

Мойра кўлидаги қумғонни печка устига қўйди.

– Қанақа комсомол? – деб сўради хайрон бўлиб.

– Комсомол тўйидан воз кечишга тўғри келади, – деди Яхшибоев. – Лекин жўнгина ЗАГСдан ўтиш мумкин. Айт-чи, Мойра, бошпуртинг бордир?

– Бошпурт?.. – деб қайта сўради Мойра, сўнг гап нимада эканини тушунди чоғи, шошиб хатосини тузатди: – Коғозим бор, уйда турибди, эртага опкеламан.

¹ ЧСБ – чала саводни битириш.

Яхшибоев сал энгил торти – паспорти йўк одам билан гаплашиш осонрок туюлди.

– Бугун опкелсанг бўлмайдами? – деб сўради.

Мойра тараддудга тушди.

– Эртага опкелади, – деди Ошно. – Эртага икковимиз бирга бориб опкеламиз.

– Ихтиёринг, – деди Яхшибоев, сунг Ошнога майинрок килиб танбех берди: – Унда нима килиб ўтирибсан, чой-пой куй, кўнглини ол бунинг. Икковлашиб мениам иззат қилинглар, бўлмасам, бугун кечқурун ҳеч қаёкка кетмайман.

Ошно шамани англаб дув қизарди, ўрнидан туриб:

– Ҳозир сув опкеламан, – деди-да, дахлизга чиқди. Яхшибоев ўзича ҳисоб-китоб қила бошлади: маҳалла ҳовузи бирор ўн ховли нарида, то бориб-келгунча камида ўн дақика кетади.

Дахлизда челақларнинг тарақлагани эшитилди. Эшик қия очилиб, Ошнонинг боши кўринди:

– Тағин сен кетиб колма, Мохира.

– Кетмайди, кўркма, – деди Яхшибоев.

Ошно ҳовузга кетди. У ховлидан чиқиши билан, Яхшибоев де-раза рафидан тушди, келиб, Мойранинг бикинига қўл юборди.

– Тегманг, акажон, китиғим келади, – деб қикирлади Мойра. – Ман ҳали киз боламан.

– Ёшинг нечада? – деди Яхшибоев, қўлларига баттар эрк бериб.

– Йиғирма бирда, – деди Мойра. – Лекин ҳали киз боламан.

– Сабрли экансан, – деб мактади Яхшибоев. – Менинг ўзимга тегақолсанг бўлмайдами, Мойра?

– Йўк, – деди Мойра кескин, лекин ўзини олиб қочмади. – Ман у кишига ваъда бериб қўйдим.

– Нима бўпти? – деди Яхшибоев. – Ўзинг ўйла, икковинг кўчага бирга чиксанг, сен бир тоғдай кизсан, у эса... чигиртканинг эркагига ўхшайди... Менга тегсанг – бошқа гап, бўй-бастимиз ҳам тенг келиб қолади.

Мойранинг шўхлиги гутди шекилли, кийкириб кулди:

– Вой, сиз ҳам мандан кичкинаси!

Яхшибоевнинг энсаси котди. Аҳмоқ, деб сўқди Ош нони, ростдан ҳам уйланиши мумкин бу аҳмоқ. Кўзи очилмаган кучуквачча, биринчи бор кўрганининг кетидан эргашиб кетаверади!..

– Ваъда берганинг яхши-ю, лекин куйиб коласан-да, – деди кунонган бўлиб. – Ошнамит – тузук йингит, лекин сал ишкали бордай...

Бу ёғига нималарни тукиб-бичишини билмай, бир муддат кийналди.

– Ўртамизда қолсин-у, лекин сен ўзинг ҳам анча бевафо кўринасан, Мойра, – деди сал туриб. – Бир банда сени бизга ишониб ташлаб кетди, лекин сен бу ёқда...

– Кўймаса нима қилай, акажон? – деди Мойра. – Кейин ҳалиги киши шу чоккача келмади-ку?

– Сенга ўзи тирғалдимин? – деб сўради Яхшибоев.

– Бўлмаса, киз бола бошим билан ман тирғаламанми? – деди Мойра.

– Ў, бемаза! – деди Яхшибоев кулиб. Ростини, у Ошнодан бунақа қилик чиқишини тасаввур этмаган эди. – Кўрдингми, безор кўрингани билан бориб турган хулиган бу! Шокул «кузур» билан ошначилик қилади! Шомаг «кузур» ҳам буни танийди! – Яхшибоев бир вақтлар ўзига тобе бўлган машхур безориларнинг номларини санади. – Булар ҳеч балодан қайтмайди!

Мойра кўрқди. Ҳиринг-ҳиринглари йуқолиб, бирдан жиддийлашди.

– Тегмасам бўлмас экан, акажон! – деди. – Булар мани сўйиб кетишади!..

– Қамалиб кетса нима қиласан? – деди Яхшибоев. – Бева коласан-ку? Ростини, булардан мен ўзим ҳам кўркаман. Боя ўзининг олдида бу гапларни айтолмадим. Сенгаям тушуниб бўлмайди, Мойра, қап-қатта киз, гавдаси мосрокларини топсанг бўлмайдимин? Буям кичкина, боя эргашиб келганинг бухоролик йингит ҳам кичкина, йирикроғи мен бўлсам, мен ҳам кичкинаман...

– Кичкиналарнинг куймаланишини яхши кўраман-да, акажон, – деди Мойра соддадиллик билан.

Яхшибоев ўзини тутолмади, пик этиб кулиб юборди. Мойра ҳам илжайди. Яхшибоев гап бутунлай бошқа томонга оғиб кетганини сезиб, шоша-пиша давом этди:

– Кичкина одамлар золимок бўлади, Мойра. Бўлмаса, ўзинг ўйла, ошнамитга безориликни ким қўйибди! Безорилиги ҳам майли, бу ёғини сўрасанг, бориб турган бузуки бу! Ёшгина бир кизчани бузиб қўйган! Нозиккина, кўриб раҳминг келади!!!

– Бу ярамас маниям бузди, акажон! – деди Мойра, бирдан кўнгли бузилиб.

– Кўрдингми! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Сен бу ярамасни судга бериш ўрнига, тегмоқчи бўлиб ўтирибсан! У сенинг ҳаром тукингга ҳам арзимаиди, Мойра!

– Уйланаман деса, ишонибман ман аҳмоқ! – деди Мойра.

– Ҳалиги бечораям шунга ишонган-да, – дея гапни илиб кетди Яхшибоев. – Сен-ку, Мойра, кап-катта қизсан, акли-хушинг жойида, сен ўз йўлингни бир амаллаб топиб кетарсан, лекин анави қизчага қийин, жудаям қийин!..

– Мангаям қийин, акажон!

– Сенга куёвни мен ўзим топиб бераман, Мойра. Бир қарагандаёқ сезилади, сен жуда олижаноб қизсан. Ҳалиги қизчага раҳминг келсин, у бечора ўзини осиб қўйиши ҳам мумкин... Ҳали отаси билмайди бу гапларни. Иснод, дегин, Мойра синглим, бечоранинг қорнида боласи бор-а!..

Шу жойда Яхшибоев ўхшатиб бир хўрсинди.

– Ху яшшамагур!.. – деб гудранди Мойра. – Ху марги мондаги!!
Ху бошингни тахтага олай санинг!!!

Кейинги томошага Яхшибоев мутлако аралашмади. Ошно келди, ичкари кирди – уятчан, одобли, озгина гуноҳи бордай... Кирдию ўша захоти Мойранинг чангалига тушди. Мойра ёмон ғазабланган экан, сал бўлмаса Ошнони бўғиб ўлдирай деди. Хайриятки, йигит бечора даҳлизга қочиб чиқди, даҳлиздан ҳовлига қочди, ҳовлидан – кўчага!..

Мойра кечгача жаҳлидан тушмади. Қарғаниб ўтирди. Кечкурун Саидми, Соҳибми, Сулаймонми – ишқилиб, энди исми эсда қолмаган йигит келиб, уни алдаб-сулдаб, ўзи билан олиб кетди.

Ошно бир ҳафтача ўқишга боролмади – Мойра ғазаб устида юзини ёмонроқ тирнаган экан.

Чап ёноғида хол қолди Ошонинг, урушдан кейин, Ўртақўрғон сув омборини қуриб юрганализда, ҳали мен жудаям қичкина, унинг ўзи-да кўп йирик бўлмаган пайтларда, суҳбатимиз соз тушиб қолганида, ҳазил аралаш қулдики, э Назар жўра, урушга борганимиз ҳам яхши бўлган экан, гўё ўша ёқда яралангандай кўринамиз энди...

Ўшанда ёмон тилим қичиди. Айтгим келдики, э ошна, Мойрани тезлаган мен ўзим бўламан, деб! Тилни тийдим, тийиб тўғри

килганимни кейинрок сездим, кейинрок, Ошно секин-секин юк-салиб, мен ҳам унинг ортидан имиллаб бўлса-да йўлга тушганим-да, гоҳ унинг илтифотига, гоҳ ғазабига дучор бўлиб, гоҳида уни олқишлаб, гоҳида лаънатлаб юрганимда. Сездимки. Ошно ўша чандик тарихини менинг иштирокимсиз эслаб қолгани тузукрок. Унга менинг вокифлигимни билгани ҳам оғир ботади. Начора, улуғ одамларда ҳам анчайин латифанамо кечмишлар бўлмоғи мумкин, айни кечмишларнинг гувоҳлари тилига пишик бўлса, бас, улуғликка заррача путур етмайди.

Рости, Ошнонинг чап ёноғидаги чандик ҳеч ёдимдан чикмайди. Айниқса – телевизорда, айниқса – Ошнонинг чиройли рангдор суратларида! Гап шундаки, экран ёки қоғозда айни чандик кўринмайди, уни пардозчилар бир амаллаб бекитишади, лекин мен аҳмоқ рўй-рост кўриб тургандайман!

Ўшанда, Мойра қизгина уни юлиб-юмдалаб ташлаганида, Ошнога раҳмим келди. Ошириброк юборганимни сездим. Боз устига, Мойра қизгина ҳам таъсирчан экан, гапимга лакка ишонди. Аслида шошмасам ҳам бўларди. Биринчидан, Мойранинг бошпурти йўк эди – Ошно билан ЗАГСдан ўтолмасди. Агар ЗАГС урадиган тамғасиз эр-хотин бўлмокни истаганларида ҳам ҳеч вақоси йўк эди – Мойра қизнинг феъли маълум эди, бир ҳафта яшар-яшамас Ошнони ташлаб кетарди.

Дарвоқе, мен Мойрани яна бир бор учратдим. Йили ҳам, куни ҳам эсимда қолган. Эҳтимолки, ўша йил ва ўша кун туфайли Мойранинг ўзи эсимда қолган. Эллик учинчи йилнинг марти эди. Ўртакўрғондан Тошкентга кетардим. Поездимиз белгиланган муддатда, бийдай чўлнинг ўртасида, нақ беш дақиқа тўхтаб турди. Чўзиб гудогини чалди. Одамлар дохий Сталиннинг ўлими боис хўўнг-хўўнг йиғлаган, оврўпоча нусхадаги хотинларнинг барчаси кора кийимда, эркаклар билакларига кора тасма боғланган... Купели вагон йўлагиди маъюс турувдим, сал наридан аёл кишининг йиғлагани эшитилди:

– Энди на қиламиз, дадаси, энди нима қиламиз?!

Беихтиёр ўша томонга қарардим. Эшиги очик купеда йирик бир аёл ўзидан ҳам йирикрок бир эркакнинг елкасига бош қўйиб йиғлар эди. Ёнларида иккита полвонгина ўғилчалари ҳам бор. Болалар аёлнинг андухига кўпда тушунмай, кўзлари жавдираб, недир

жавоб истаб, оталарига термилар эдилар. Йиғлаётган хотиннинг кўзлари кизариб-шишиб кетган бўлса-да, дарров танидим. Мойра, Мойра кизгина... Ошнонинг улуғ тақдирдан бенасиб колган, лекин бенасиблигидан беҳабар, бинобарин, пахлавон эридан, пахлавон ўғилчаларидан, ўтаётган кунидан мамнун... ва бугун, элдан ортда қолишни истамай, эл ғамига шерик бўлиб йиғлаётган Мойра.

Дарвоқе, мен ёлғон сўзлаяпман. У пайтлар, эллик учинчи йилнинг бахорида Ошнонинг улуғ тақдири хусусида ўйлаганим шунчаки лоф. Унда айни улуғ тақдирнинг шарпаси ҳам сезилмасди. Ошно шунчаки уddaбурро, ичмайдиган, чекмайдиган, ёмон йўлга юрмайдиган одобли мансабдор эди, холос.

Мойра можаросидан бирор hafta ўтиб, Яхшибоев газета маҳкамасига борди. Бориб, кўп хотинли бир киши ҳақида ёзган фельетони юзасидан жанжал кўтарди. Яхшибоевнинг кўйган сарлавҳаси «Мов мушук» эди, лекин газетачилар «Ўғри мушук» деб ўзгартириб, охирига «... бу муштумзўр ва бу ўғри мушук қачонгача хотин-қизларимизнинг бахтларига чанг солади, унинг оёқларини кесиb, тирноқларини эговлаб ташлайдиган фурсат келмадимми?!» деган сўзларни қўшган эдилар.

Ўртадаги жанжал сарлавҳа боис эмас, ўша, кейин кўшилган сўзлар боис чиқди. Яхшибоев энди анча улғайиб, ўзининг ҳам, сўзининг ҳам кадрига етадиган бўлиб колган эди. Йўқ, ўртоқлар, деб туриб олди, иккисидан бирини қилиш керак, мушукнинг ё оёғи кесилсин, ё тирноғи эговлансин, кесилган оёқнинг тирноғини эговлаш – аҳмокнинг иши!

Баҳс кизигандан қизиb, ахийри муҳаррирнинг бўлмасигача етди. Муҳаррир икки тарафнинг ҳам арзини тинглаб, Яхшибоевга ён босди. Назарбек укамиз тўғри айтади, деди, сизлар мантикни ундан ўргансангиз ёмон бўлмасди. Яхшибоевнинг фельетонини таҳрир этган кишиларнинг ковок-тумшуклари осилиб кетди. Муҳаррир буни ҳам сизди. Ёқмадимми, деб писанда қилди, балки бу йигитнинг ҳам оёғини узамиз, деб ўйлаётган чиқарсизлар? Узолмайсиз, ўртоқлар, деди, энди бу йигит ёзганларини шахсан менинг ўзимга келтирадиган бўлади!

Яхшибоев аввал бунчалик иззат кўрмаган эди, роса қувонди. Ходимлар изза бўлиб чиқиб кетишди.

– Хстин-кизларимизнинг ҳақ-хуқуқларини ҳимоя этаётганингиз таҳсинга сазовор, – деди муҳаррир, икковлари ёлғиз қолишганда. – Булар ўзларининг ҳуқуқларини тўла таниб олса, ўшанда жамиятимизнинг не қадар тез суръатлар билан ривож этмоғини тасаввур қиласизми?..

Яхшибоев муносиброқ жавоб беришга улгурмади – хонага кулранг костюм-юбка кийган, сочларини иккита қилиб йўғон ўрган но-зиккина бир киз руҳсатсиз кириб келди. Қўлида кичкина бир тугунча, келиб, тугунчани муҳаррирнинг столига қўйди.

– Эртарок келдим, тоғамулло, – деди. – Ўқишимга шошяпман.

– Раҳмат, она кизим, – деди муҳаррир меҳри товланиб. – Танишгин, бу йигит – бизнинг фаол мухбирларимиздан, ўртоқ Назар Булдурук бўлади.

Яхшибоев кизнинг ҳурмати учун ўрнидан туриб таъзим қилди; энди у шаҳар зиёлиларининг кўпчилик яхши одатларини ўрганиб олган эди. Қиз ҳам жавобан камтарин бош эгди. Иболигина экан, шуниси Яхшибоевга ёқди.

– Муяссар менинг жияним бўлади, Назарбек ўғлим, – деди муҳаррир. – Ҳозирча толиба, нуқул «аъло»га ўқияпти.

Муяссар мактовдан хижолат чекди, кизарди; буниси ҳам Яхшибоевга ёқди.

– Бизникигаям келинг, – деди киз, кўзларини ердан узмай.

Яхшибоев тараддуланиб колди.

– Эсим курсин, – деди муҳаррир қулиб. – Мен Назарбекни асли ўзим таклиф қилишим керак эди, Муяссар кизим. Хўш, Назарбек, бугун кечкурун бизга атаб икки соатгина вақт топасизми?

– Кейинрок, – деди Яхшибоев. – Сиз меҳмонга айтасиз-у, биз йўқ деймизми, бажонидил, лекин сал кейинрок.

– Ихтиёрингиз, – деди муҳаррир. – Эшигимиз доим очик, Назарбек.

Муяссар хайрлашиб чиқди. Яхшибоев тушундики, жияни муҳаррирга тушлик овқат опкелибди. Тезроқ кетишнинг пайига тушди. Лекин муҳаррир кўнмади, тугунчани ёзиб, сирланган жез товоқ тўла ошни ўртага қўйди.

– Бахам кўрамиз, – деди. – Бир ўзимнинг томоғимдан ўтмайди.

– Баҳузур, менинг қорним тўк...

– Қўйинг шу гапларни, – деди муҳаррир. – Олинг, ука. Нега бир ўзимнинг томоғимдан ўтмаслигини биласизми? Сабаби шуки, уч

йилча улуғ бир ёзувчига котиблик қилганман. Устод айтиб турардилар, мен китирлагиб ёзардим. Бу орада дахлиздаги қозонда ош дам еб ётарди. Тушга якин устод ҳам, мен ҳам чарчаб, коринларимиз очган пайтида айтардиларки, Нишонбек болам, энди сиз бориб овқат қилиб келинг, менинг ҳам ошим пишиб қолди! Улуғ одам эдилар-у, лекин уч йил давомида уч тўғрам нон ҳам бермаган, номард!

Бу гандан сўнг Яхшибоев муҳаррирдан тортинмай қўйди. Икковлашиб, хаш-паш дегунча бир товоқ ошни еб бўлишди.

– Девдек йиғит, яна корним тўк, дейсиз-а! – ҳазиллашди муҳаррир.

– Ош ўзи хушхўр бўпти-да, – деб қулди Яхшибоев.

– Муяссар жияним кўп пазанда чиқди, – деди муҳаррир. – Билсангиз, Назарбек, бизда оила йўқ, оиламиз ўн йил бурун қазо қилган, икки фарзандимиз бор эди, бири ҳам турмади. Сўққабосимиз энди. Барақа топқур жияним иссиқ-совуғимдан хабар олиб туради. Ҳозир санъат соҳасига ўқияпти, битирса, бирор тушунадиган йиғитга узатсам. Ўзингиздан қолар гап йўқ, ўқиган кизларнинг талаблари ҳам шунга яраша бўлади. Сизларга ўхшаган яхши йиғитлар бор-у, лекин сизлардан умид йўқ, ўқишдан кейин қишлоққа кетасизлар. Менинг жияним умрида сигир кўрмаган, ўтин термаган, сал оқбиллак бўлиб ўсган, у ёқларда қийналиб қолади. Яшириб нима қилдим, отамиз инкилобгача катта заминдор эди. Оврўпо тарафларда ўқиб келган экан, бизга ҳам саводдан юктириб, вазиятни вақтида англаб, инкилобни, баъдаз янги ҳукуматни ҳам тан олиб, ерларнио йиккан пулларини ўзи топшириб, ўттизинчи йилда дунёдан кўз юмди. Фарзандлардан икки кизу бир ўғилмиз. Айтишларича, отамиз хорижда ҳам уйланган экан, фаранги хотинидан ҳам болалари бор, деб эшитганмиз, лекин ўзи бизга оғиз очмаган. Ҳар ҳолда, мафкурамиз ўнгланиб, янги замон хизматида турибмиз. Энди жўн бир гашвишимиз шуки, боя айтганим – жиянимиз Муяссар. Олималикка майли бордай, демакки, шаҳарда қолиши керак...

– Тенги топилиб қолар, – деб гап қўшди Яхшибоев.

– Топилади, лекин киз боланинг фасли сал қисқарок-да, Назарбек, – деди муҳаррир. – Ҳай, сизга бир ёрилай дедиму ёрилдим, лекин кўчага чиқиб, илинган кимсага, битта бўй етган жияним бор, шуни тузукрок одамга узатмоқчиман, деб айтолмайман-ку?.. Сизга ҳам минг истиҳола билан сўзляяпман. Ҳар қалай, хотин-қизларнинг

ҳақ-ҳуқуқларини ёзган одамсиз, уларнинг талаб ва ташвишларини яхши биласиз, шуларни ўйлаб, кейин айтдим бу гапларни... Даллолга ўхшаб қолаётганимни ўзим ҳам сезяпман. Лекин шундай эрса-да, Назарбек ука, сиздан илтимос қиламан, эсли-хушли дўстларингиз бўлса, шаҳарда қолишлари аннқ бўлса, балки бизникига олиб келарсиз?..

Яхшибоев розилик бергандай секин бош ирғади. Ғалати одам экан, деб ўйлади ичида, ростдан ҳам оврупоча тарбия олган кўринади, ахир, жиянини бозорга солиб ўтирганидан кейин... Ё энди тартиб шунақа бўладими? Боя жияни ҳам, бизникига келинг, деб айтди, нима бало, булар ўзаро келишиб олганми? Йўқ, мени кувёликка чақирмаяпти, менинг кишлокка кетишимни билади. Э, булар жуда ғалати одамлар экан!..

Кейин, йўлда кетаётиб, Муяссарнинг Ошнога мос тушишини ўйлади. Бўйлари ҳам баробар, нозикликлари ҳам бир хил, иккиси ҳам хушфёъл – худди узукка кўз кўйгандай. Ошно кишлокка кетаман, деб ғингшимоғи мумкин, лекин унни ўчириш кийинмас – Мойрани бир эслатсам, бас, писиб қолиши тайин.

Шу ўй хаёлида, шу ўйдан нашъа олиб, бир якшанба куни Ошнони муҳаррирнинг уйига етаклаб борди. Муҳаррир Ошнонинг газетага ёзиб юришини биларди, жуда илик кутиб олди. Жияни Муяссар чой ташиб турди. Муҳаррир Ошнонинг куёвликка номзод эканини англаб, ош устида келажак режаларидан гап очди. Мана, Назарбек ўқишни тугатиб кишлокка кетмокчи, деди у, сиз-чи? Ошно муҳаррир билан Яхшибоевнинг ўзаро битимидан буткул беҳабар, икковимиз бирга кетамиз, деб жавоб қайтарди, Ҳотам Шўрога ваъда бериб кўйганмиз, кишлокка қайтиб бормасак номардлик бўлади. Мен сизни жуда фаол талабалардан деб эшитаман, деди муҳаррир умидини узмай, балки шу ерда қолсангиз, илм билан машғул бўлсангиз, ўшанда жамоа ишига янада кўпроқ хисса қўшарсиз? Ошно фаол талаба эканини тан олди, лекин барибир шаҳарда қолишга унамади. Қишлоқка кетасизми, шаҳарда қоласизми, лекин оила масаласини жиддий ўйлаш керак, ёш дўстларим, деди муҳаррир, йигит кишига бола-чақа жудаям керак, хусусан, айтилмишки, оила – жамиятнинг ячейкаси... бу ёғи сиёсий вазият ҳам анча оғир, уруш бўлиши муқаррарга ўхшайди.

Мухаррир айтмоқчи бўлдики, тезроқ уйланиб, тезроқ бола-чақа орттиринлар, зора урушга кетганда ортларингда тирноқларинг колса!..

Яхшибоев шамани англади-ю, лекин мақсадни узил-кесил англаб етолмади. У Мойра можаросидан сўнг Ошнонинг бошини тезроқ икки қилиш тарафисида эди. Мухаррир ҳам жиянига куёв топмоқ тарафисида. Хўш, иккиси ҳам бир ўйни ўйлаётган пайтида, мухаррирнинг урушдан сўз очгани, бўлажак куёв фронтга кетса, кейин бу ёқда жияни болалари билан беваю сағир қолиши эҳтимолини назардан кочиргани таажжубга солмайдими?

Ошно уларнинг ниятини пайкамади. Мухаррир гап орасида номзодни маъқул топганини, қишлоққа кетиш ёки кегмаслик каби майда-чуйда юмушларни ижобий ҳал этиш Яхшибоевнинг ўз зиммасида эканини енгил-елли шамалар билан кистириб ўтди. Яхшибоевнинг нияти сал бошқачароқ эди. Унинг учун Ошнонинг тезроқ уйлангани муҳим, кейингисига – худо пошшо. Лапашанглик қилмаса, мухаррирнинг окбилак жиянчасини Булдуруққа опкетиб, ўша ёқда сизир соғишу тезак териш каби синовларда пишитиб-чий-ратади, бўшанглик қилса... э, майли, бу ерда колса қолибди-да!..

Ошно эса, бошида айланган савдодан беҳабар, уйга қайтаётиб нукул урушдан гапирди. Биз ҳам борсак, Назар жўра, деди, бориб қахрамонлик кўрсатсак... ё биз боргунча тугаб қолармикан?..

– Бошлансин аввал, – деди Яхшибоев. – Кейин ўйлашиб кўрамиз.

– Лекин мен биринчи бўп кетаман!.. – деди Ошно.

Яхшибоев индамади. Яна мухаррирнинг гапларини эслади. Ростдан ҳам, урушга кетсак бу ёқда уйланиб, бола-чақа орттириб кетганимиз маъқулроқ, деб ўйлади, харна, кетимизда кимдир эслайдиган, йўқлайдиган одамимиз қолади-ку?..

– Ошно, – деди, – домланинг жияни ёқдими? Шунга уйланмайсанми?

– Йўғ-э, – деди Ошно қизариб, – мен унга муносиб эмасман-ку, Назар.

– Қўйсанг-чи, ошна. Туппа-тузук йигитсан.

– Муяссар – тоза қиз... менинг... гуноҳим кўп...

– Қўйсанг-чи, – дея такрорлади Яхшибоев. – Унда мен дунёдаги энг осий банда эканман.

– Сендаям... бўлганми?.. – деб сўради Ошно.

– Э, кўп бўлган! – деб ёлғонлади Яхшибоев. – Ахир, анави Шокулу Шоматлар билан ошначилик ўзи бўладими, ўшалардан ўтган-да!..

Ошнонинг сал чиройи очилди.

– Муяссарга уйлан, – деди Яхшибоев. – Тоғаси билан ўзим гап-лашаман. Кейин шу ерда коласан.

– Кишлоқ-чи?

– Кишлоққача икки кадам. Бу ерда ўсиб-унининг осон, кейин сенга машина ҳам беришади, ўшанда, карабсанки, Назар ошнанг-ни кўргали ҳар якшанба кеп турибсан!.. Кейин, ошна, агар урушга кетсак, Муяссар тоғасининг ёнида бўлади, бежавотир урушасан ўшанда...

– Тўғри айтасан, Назар жўра. Яхши кизга ўхшайди ўзи.

Хуллас, Яхшибоев Ошнони кўндирди. Бу ёғи уруш ҳақидаги гап-сузлар янада кўпайиб колди. Ошно бир гал Булдурукка бориб, ғалати хабар топиб келди. Эмишки, Хотам Шўро ўнта аргумокни таблага тортган эмиш, уруш бошланса, отларни шахсан ўртоқ Бүдённийга топширармиш...

Бу орада Ошно Муяссар билан тузукрок танишиб олди. Йигит кизни, киз йигитни маъқул топди. Урушдан бир йилча олдин, мевалар фарк пишган кезде тўйлари ўтди.

Кейин уруш бошланди. Ошнони фронтга хомиладор хотини йиғлаб-йиғлаб кузатди. Яхшибоев бўйдоқлигича кетди. Бир укаси ўзи билан баробар, яна бири икки йилча ўтиб урушга жўнади. Улардан бири қайтмади. Яхшибоев унинг ўлиmidан анча кеч, Узок Шарқдаги урушда ҳам катнашиб, ниҳоят, қирк олтинчи йилда юртга қайтганида хабар топди. Бирга ўқиган жўралардан биргина Ошно билан ўзи омон колган экан. Ошно Ўртақўрғон вокзалида хотини, иккита ўғилчаси билан дўстини кутиб олди.

Улардан эшитиб билдики, муҳаррир тоғаси Сталинград ёнида ҳалок бўлган экан.

Сўнрок англаса, муҳаррир тирнок ҳақидаги гапларини Яхшибоев билан Ошнога эмас, ўзига қарата айтган экан. Ундан колган ёлғиз ёдгорлик шуки, урушдан ўттиз йилча ўтиб, муҳаррир ишлаган эски бино деворига мрамар тахта ўрнатилди, тахтага исми шарифи ёзилди. Ошно бу ишга мутлақо аралашмади. Ўртақўрғонга ўзингиз бориб келасиз, ўртоқ Яхшибоев, мен борсам эришрок туюлади, ҳар қалай, рафикамиз бонс хешлиги бор; энди, ўзингиз икки оғиз сўз

айтиб, мархумнинг руhini шод этасиз; журналистлардан ҳам олиб кетинг, токи тадорик тузукрок ёритилсин; ха, дарвоке, Мухсина хонимга биздан салом деб кўйинг...

Яхшибоев шунда дурустрок эътибор бердики, Ошно у билан гаплашган кезларида, хатто расмий топширик берганларида ҳам, сўз охирида Мухсина хонимга салом йўлларкан. Хатто Мухсина хоним билан Муяссар хонимнинг ораларидан ола мушук ўтган пайтларда ҳам шу одатини канда килмаган. Ўйладики, Ошно айни олижанобликни ўзига одат қилиб олган. Мақсади – таъкид. Яъники, хотинларнинг майда-чуйда гапларининг бизга ҳеч дахли йўқ, Муяссар хоним Мухсина хонимдан ранжиши мумкин, лекин Ошно бунақа ранжлардан устун туради, у ҳар қандай шароитда ҳам салом йўллашга кодир, қолаверса, унинг саломи ҳам кўп нарсаларни ўзгартириб юборишга кодир, дейлик, битта салом билан Мухсина хоним ва Муяссар хонимни ўзаро яраштириб қўйиши мумкин. Турган гапки, айб – Мухсина хонимда. Мухсина хоним ўзига кўпроқ эрк беради, айникса, дугоналигини пеш қилавериб, Муяссар хонимнинг энсасини котиради. Лекин Ошно хотинига нисбатан саховатлироқ, унинг хотираси ҳам яхши, яхшилиги шундаки, у нақ қирк олтинчи йилда, Ўртақўрғон вокзалида, урушдан қайтаётган ҳамқишлоғини «виллис»да кутиб олиб, сўнг ховлисига элтиб, сийлаб, иззат кўргазиб, дўстининг орден ва медалларини мактаб, сўнггида, бўйдоқликдан безмадингми, жўра, деб ҳазиллашганини; ҳамқишлоғи ўнғайсизланиб, Булдурукка борайлик-чи, бирортаси топилиб қолар, деб айтганида, хотинини чақириб олиб, «эй Муяссар, бу ёкка қара, Назар жўрам Булдурукдан қайлик излаб овора бўл юрадимми, ўзингнинг якинроқ дугоналаринг йўқми», деб сўраганларини эсда саклайди.

Ўшанда Муяссар, иккита туккан бўлса-да, сахт-сумбати ўзгармаган нозикниҳол Муяссар, хушфёъл, камтарину камсукум Муяссар, уялинкираб айтганки, биттагина дугонам бор, оти – Мухсина, жуда чиройли қиз, сураткашнинг дўкони деразасида фотосиям илиғлик туради, шунақа чиройли қиз... Балли, Муяссар, деб хитоб қилган ўшанда Ошно, Назар жўрам мени сен билан таништирган, энди мен ҳам уни бўлажак рафикасига таништираман, ўша Мухсинани меҳмонга чақир, хўш, Назар жўра, танишмоққа тобинг борми?

Яхшибоев хижолат чекиб айтганки, йўқ, ошна, мен аввал сал ўзимга келиб олай, поезддан тушган одамни чиройли қизга рўпара

килма, тагин ёктирмай қолмасин, сал-пал ювиб-тараб, ундан кейин кўрсат...

Буям тўғри, деган Ошно хурсандлик билан, билиб қўй, Муяссар, сену мен Назар журамдан бир умр қарздормиз, энди ўзим совчилик киламан. Майли, – деган Муяссар хоним, у вақтларда жўнгина Муяссар, нозикниҳол, хушфёъл, камтарину камсуқум Муяссар, – лекин аввал ўзларни сурагини қўриб келсинлар, агар маъқул топсалар, кейин сиз совчилик киласиз.

Ошно унда анча кизиккон эди. Миясига келган ниятни амалга оширмоққа шошилган. Яхшибоев Муҳсинанинг қўнглини топганидан сўнг, ўзи росмана совчилик қилган. Кейинрок, Яхшибоев Олия билан топишиб, Муҳсинага талок айтмоқчи бўлганида, совчи бўлиб борганини писанда этганки, ўртоқ Яхшибоев, бизнинг ўртага тушганларимиз бекор экан-да, а?

Лекин бу воқеалар анча кейин содир бўлади. Анча кейинки, бу пайт Ошно хийлагина ўсиб, ҳаттоки болаликда бирга ўсган жўраларини ҳам ҳурматлашга – «сиз»лашга ўтган эди.

Пешин ҳордиғидан кейин бир муддат боғ айланиб келиб, тумба устида кичкина бир қутича қўрди. Олиб очса, қўл соати экан. Оддий қўл соати, тилла суви берилган. Оддий эканига амин бўлиб, қўнгли тинчланди. Ким ташлаб кетганини ҳам тушунди. Анави дўлвор йиғит, Маматқулов Чорибой, шунчаки муҳлис, умидворлиги йўқ. Чикимдор бўлти бечора. Қайтариб берсинми? Йўқ, ўлганда ҳам олмайди. Соат бермаганман, деб мункир келиши ҳам мумкин. Аноиймас уям, ўшанда, бизниям у томонларга қўярмикан деб «чўчиган» пайтидаёқ сезилувди, демак, Яхшибоевнинг чиқишини пойлаб тургану келиб тумбага қўйиб кетган.

Маматқуловнинг қайси палатада ётишини аниқлаб, ўша заҳотиёқ телефон қилди:

– Чорибой ука, – деди, – менга пора опкелган экансиз?..

– Йўғ-э, домлажон! – деди Маматқулов лакка тушиб. – Ўзимнинг пулимга олдим, домлажон.

– Мен сизнинг соатингизга зорманми?

– Кечиринг, домлажон!.. Тушунамиз, унчалик кимматидан эмас, лекин азбаройи ихлосимиз туфайли бу, домлажон. Тилласига қарздормиз энди...

– Тўнка экансиз, Чорибой, – деди Яхшибоев. – Менга тилла соат бериш учун пора олишингиз керак.

– Бизда у одатдан йўқ, ишонинг, домлажон! – деди Маматкулов куйиб-пишиб. – Ишонмайсиз, бизди хотин олишимиз жуда қизик бўлган, биз хат ёзайдик, кейин укамиз хатди янгасига олиб кетайди. Сизди китобингизнинг ичига солиб оборади!.. Эсда қолган-да, домлажон!..

Маматкуловнинг ўз шевасига ўтгани Яхшибоевни анча юмшатди. Бир муддат индамай турди, узрнинг давомини эшитди, сўнг жилмайиб туриб сўради:

– Поездга пул қолдимизми ўзи?

– Поездга етади, домлажон. Лекин бизди соатни олинг. Ўзингиз такмасангиз, ўғиллар такар...

– Минбаъд бунақа номаъқулчиликни қилманг энди, – деди Яхшибоев.

Кейин, Маматкуловнинг ғалати қилиғини ўйлаб ўтириб, совғани барибир қайтаришга аҳд қилди. Эгнига халатини илиб, чўнтагига соат солинган қутичани солиб, иккинчи каватга тушди. Маматкуловни палатасидан топмади. Шериғи ўринда ётган экан, ҳозир чиқиб кетди, деб айтди. Яхшибоев пастга, ҳовлига тушди. Маматкуловни гулзор атрофига қўйилган харракда кўрди – ёнида бир аёл, секин гурунглашиб ўтирган экан. Яхшибоевни қуриб, кўзлари олазрак бўлди.

– Домлажон, – деб пешвоз эди. – Келинг, домлажон... Биз бу ёқда Қурбоной опамиз билан гаплашиб ўтирган эдик.

Яхшибоев Қурбонойни уч йилдан бери кўрмаган эди. Юзида қон қолмаган, аввалги жуссасидан асар ҳам йўқ, чўпдай бўлиб ўтирибди. Ранги синик, кўзлари сўник, дарди ёмонга ўхшайди.

– Қурбоной қизим! – дея хитоб қилди. – Ўзингизмисиз?

– Мен, – деди аёл ҳазин овозда. – Танимадингизми, Назар Яхшибоевич, одамлик сиёғим кетиб қолибдимми?

– Йўқ, қизим, танидим, танимай худо урдими! – деди Яхшибоев аёлнинг таънасига парво қилмай. – Сал озибсиз, холос. Лекин озғинлик сизга ярашади, ўзиям, танишган пайтимизда самбитдай қиз эдингиз-да!..

– Сизга бас келиш қийин, Назар Яхшибоевич, – деб ночоргина жилмайди аёл. – Мана, мениям бу ерга опкелишди.

– Бу ер жуда яхши жой, – деди Яхшибоев уни ортик гапиртирмай. – Сиздай машхур аёлни опкелишгани яхши-ю, лекин мени хабардор қилишмаганига тушунолмай қолдим. Ё бизнинг обрўйимиз шунчалар тушиб кетдими, Қурбоной қизим, кадрдонларни шунчалар тез унутадиган бўлиб қолдингизми?

– Бугун ховлига чиқишим, – деди Қурбоной. – Уч кундан бери кимириб этмай ётувдим.

– Шамоллабсиз-да, Қурбоной қизим?

– Далани сал дорилашган экан, билмай, муддатидан олдин ора-лаб қўйибдилар, – деди Маматкулов.

– Хай-хай, қизим, пахта илмини сувдай ичган одам ҳам шундай қиладими? – деб қуюнди Яхшибоев. – Қалай, энди тузукмисиз?

– Тузукдайман... Қайт қилишим тўхтади.

– Э, сизга чўт эканми, отдай бўп кетасиз!..

– Айтганингиз келсин. У ёқда қуёвингиз ҳам илҳак бўлса керак, пахта пишган пайти, бир ўзи далада... ҳосилни кўзи қиймайди...

Яхшибоев аёлнинг киртайган кўзларига тикилиб ўйладики, дард дегани ёмон нарса, одамни бир зумда ўзгартиб қўяди, ахир, уч йил олдин мажлисда қўришган пайтимизда, мени тузукрок танимаган қахрамон хотин шу Қурбоной эмасми? Минбардан қарсиллатиб гапириб, икки юз тоннадан терган йигитларни уялтириб, маррани минг тоннага элтмоқчи бўлган ҳам шу эмасми? Маррани айтганига элтди, ортда неча-неча теримчи қизлар шармандаи шармисор бўлиб қолди.

Қурбонойнинг кўзларида ғусса бор эди. Илгари бошқача эди бу кўзлар. Узокни кўзларди улар. Чакнаб, чараклаб турар эди. Қиз пайтида ҳам, кейинчалик ҳам, дейлик, бундан беш йилча мукаддам, каттакон мажлисда, Қурбоной Яхшибоевни танишни истамаган пайтда ҳам ёниб турар эди. Яхшибоевга унинг кўзлари бошдан ёккан. Ёзган мақоласининг номи ҳам эсида: «Юлдузни кўзлаган қиз...» Башорат қилган экан, Қурбонойи тушмагур ўн йилча ҳам ўтмай кўксига юлдуз тақди. Икки юзлик маррасини унутиб, уч юзга чиқарди, шодлик ва ҳазил аралаш Яхшибоевга телеграмма жўнатдики, Назар Яхшибоевич, сиз айтган юлдузларнинг бирини олдим, деб...

Кейин яна бир юлдуз олди. Лекин улар энди кўринмайди. Чамаси, уйда, кўчалик пўрим қийимларининг кўкрагида қолган. Энди ўзи касалхона қийимида, кўзлари киртайиб, доврўғини уну-

тиб, шунчаки бир бемор хотин бўлиб ўтирибдики, қараб раҳминг келади.

– Чорибой ука, – деди Яхшибоев раис йингитга. – Қурбоной опангиз билан танишиб кўп яхши иш қилибсиз, сўраб кўринг-чи, балки шаҳарда майда-чуйда ишлари бордир?

– Бажонидил, – деди Маматқулов. – Бозорга чиқиб келайми, опа?

– Раҳмат, ҳамма нарса етарли, – деди Қурбоной. – Энди мени тепага опчиқиб кўйинг, эгим жунжикяпти.

Яхшибоев Маматқуловни кеткизиб, аёл билан озгина холи гаплашмоқчи эди, лекин доғда қолди. Қурбоной ё унинг ниятини пайкамади, ё гаплашишни истамеди. Ўрнидан туриб, раиснинг кўлига таянди. Икковлашиб корпус эшигига қараб секин юриб кетишди...

VIII БОБ

Қиссанавис

Район маркази жуда обод экан. Боғ-роғларини айландик, топилмайдиган китоблардан сотиб олдик. Маориф кўявермаганидан кейин мактаблардан бирида учрашув қилдик. Кўпроқ Яхшибоев гапирди. Районни мактади, одамларини, табиатини, мактабларини... Гаплари ҳаммага ёқди. Қарсақ чалиб олқишладилар. Ўйлаб қарасам, Яхшибоевнинг тутган йули анча жўн, лекин жуда жўяли экан. Адабиётдан сўз очмади ҳисоб. Одамларнинг кўнглидаги гапларни топиб, сал кўюниб, аммо қуюшқондан чиқмасдан, дейлик... ёлғондакам илғорлар ҳақида гапирди, кейин пахтакорнинг меҳнатига ўтди. Айтдики, бу иш – дунёдаги энг оғир иш, қатталарнинг ҳам тинқасини қуритади, лекин теримга суяги қотмаган болаларнинг жалб этилишига асло чидаб бўлмайди, негаки, яна ун беш – йигирма йилдан кейин жамиятнинг бор оғирлиги бугунги мактаб ўқувчиларининг елкасига тушади, токи биз уларнинг миясини юксак илмлар билан тўйинтирмас эканмиз, келажакда нуқул чаласавод одамларга қунимиз қолади. Бу ҳол – мантиска ҳам, сиёсатга ҳам зид.

Унинг нутқи ўқитувчиларга ҳам, ўқувчиларга ҳам, учрашувга келган ота-оналарга ҳам бирдай ёқди. Менинг ўзимга ҳам ёқди. Яхшибоевга ҳавасим келиб ўтирдим. Ростини, кейинги пайтларда унинг

прозани ташлаб кўйганига, ўзини нукул очеркларга урганига ачи-
ниб юардим. Энди билсам, у танлаган йўл ҳам тўғри экан, очерк
дегани одамларнинг кўнглига тезроқ етиб бораркан.

Учрашув тугаб, меҳмонлик иззатимиз ҳам битиб, районда-
ги ўртоқлар катта йўлдан бирор ўн чакиримча кузатиб кўйгач,
яна иккимиз ёлғиз колдик. Вақт пешинга оғиб борарди. Узоқда
тоғлар қорайиб кўринади. Довон бор у ёқда. Уша довондан ўтсак,
Ўртақўрғонга секин тушиб борамиз. Довондан кўп марта юрган-
ман. Тепасига чиқиб қаралганда, у ёқдаги воҳа нақ косага ўхшаб
кўринади, сабабки, воҳа ортида ҳам баланд тоғлар бор. Улкан коса
устида кўкиш ховур сузиб юради.

Пастга тушилгач, кўкиш ховур таркалиб кетадию узоқлардан
Ўртақўрғон шаҳрининг осмонўпар минораю гумбазлари ярқираб
кўрина бошлайди.

Кайфиятим зўр эди. Кайфиятим зўрлигига Яхшибоев сабабчи
эканини билардим, унга миннатдорлик билдиргим келарди. Лекин
бировни ошккча мактаб ўрганмаганимданми, лутфим сал сийқарок
чикди:

– Юртимизни яхши биларкансиз, Назар ака, хаттоки шаршара-
сиям эсингиздан чикмаганини!..

– Қанақа шаршара? – деб сўради Яхшибоев тузукрок тушунмай.

– Кеча айтдингиз-ку, шаршарага борамиз, деб?..

– Ҳа, у шаршарам, – деди Яхшибоев, сўнг кулди. – Таваккали-
га айтувдим, Саидкул ука. Тоғ бағридаги район бўлганидан кейин,
каеридадир шаршараси ҳам бўлади-да!..

– Йўғ-э, – дедим, – ахир, ёнидаги уйчаларини ҳам айтиб
бердингиз-ку?

– Қизикмисиз, Саидкул, – деди Яхшибоев баггар кулиб, – ахир,
нечанчи асрда яшаяпмиз, эсингиздами шу? Ахир, табиатида шар-
шара бўлгандан кейин, уша жойда истироҳат қиладиган уй-пуйлари
ҳам бўлади-да! Пионер лагерлари, спорт лагерлари, дам олиш уй-
лари... бунақа нарсалар ҳар дарада тикилиб ётибди! Умуман, агар
билмоқни истасангиз, менинг бу районга биринчи марта келишим.
Ёнидан ўтиб кегардим, лекин ичкарасига кирганим йўқ.

– Ахир, бизни кутиб олишди-ку, Назар ака?..

– Кутиб олишгани рост, – деди Яхшибоев. – Бир дўстимиз каттик
тайинлаган экан. Исмини айтишим шарт эмасдир?..

Ортик синчковлик қилиб ўтирмадим. Ўзимча, бизнинг бу тарафларга кетишимизни айтиб илтимос қилган бўлса, балки союздашларнинг бирортаси хабар бергандир-да, деб ўйладим.

– Кутиб олишмаса тузук экан, – дедим. – Одамларни ташвишга қўйиб нима қилдик.

– Озгина сабр этасиз, Саидкул, – деди Яхшибоев. Бизни яна бир жойда кутиб олишади. У ёғи Ўртақўрғон билан Булдуруқда факат иккимиз юрамиз. Эрталаб кўнғирок қилувдим. Агар қирмай кетсак, кейин бошимиз таънадан чиқмайди. Фаройиб йигит, мард-у, ўлғудай тўпори... Дарвоқе, лақабиям ўзи шунақа.

– Ким экан у?

Яхшибоев машхур бир раиснинг номини айтди.

– Ахир, у бошқа областда эмасми?

– Ораси бир кадам, – деди Яхшибоев. – Сал юриб, чапга буриламиз, нарёғи – икки юз километр.

– Қадамнингиз йирикрок экан, – деб қулдим. – Икки юз чакирим-а!..

– Ғингшиманг, Саидкул. Оборсам, кейин хурсанд бўласиз. Билсангиз, Тўпори хақида турли гаплар юради, биров ундай дейди, биров бундай... Лекин ўзи жуда ғайрағли йигит. Ишларини кўрсангиз, оғзингиз очилиб қолади. Тоғларга йўл чиқарган, каналлар қазган! Лекин озгина ўзбилармонлиги бор, шуниси айрим ўртоқларга ёқмайди.

Раиснинг ишларини мен ўзим ҳам кўп эшитган эдим. Яхшибоевнинг у ҳақда ёзган очеркларини ҳам ўқиганман. Лекин дунёда нима кўп – машхур раислар кўп, шулардан биттасини деб тўғри йўлдан четга қайрилишимиз оғир ботди.

– Бормайлик, Назар ака, – дедим. – Ўртақўрғон билан Булдуруқни келишувдик, лекин Тўпори маршрутимизда йўқ эди.

– Сабр қилинг, ҳозир чапга қайриламиз.

Бирор чакирим юриб, серкатнов катта йўлдан чапга бурилдик. У ёғига кўзим илинибди. Уйғонган пайтимда серхашам бир ошхона ёнига бориб тўхтаган эканмиз. Яхшибоев машина моторини учирди, сўнг:

– Шу ерда андақ кутамиз, – деди, кейин ошхона олдига кўра қурган каبوبпазни кўрсатди. – Анави боладан сўраймиз, балки Тўпори шу ерда чиқар?..

Машинадан тушиб. кабобпазга рупара бўлди. Яхшибоев ундан гап сўради. Кабобпаз ишини ёрдамчисига топшириб, бизни ошхона ортига, ховуз атрофига гирд экилган қайрағочлар соясига бошлади.

– Ҳозир кеп коладилар, – деди. – Утириб туринглар, мен ҳозир чой юбораман.

У яна жойига қайтди. Кораси ўчиши билан Яхшибоев секин шипшитди:

– Тўпорининг «агенти» бу. Курмагур ким келаётганини икки соат олдин билади. Телефон қилади чоғи-да. Тўпорига тус жияи бўлади.

– Бу ёғи неча соатлик йўл?

– Соатини сўраб нима қиласиз, Саидкул, – деб койиди Яхшибоев, сўнг кабоб кўтариб келаётган йигитга ишора қилди. – Биров сизни кет деб қистамаса, хурсанд бўлиб кутиб олса, озгина маншат қилсак қилибмиз-да, Ўртақўрғон бир жойга қочиб кетадими?

– Хуш кўрдик, меҳмонлар, – деди кабоб кўтариб келган қорамағиз йигит. – Йўлда хориб-негиб қолмадингларми?

– Отдаймиз, – деди Яхшибоев. – Ўзинг қалайсан, Неъматжон болам?

– Юрибмиз-да, Назар ота, – деди Неъматжон. – Тезда иссиқ жигар опкелишади, ҳозирча жўнроғидан еб туринглар.

– Ҳаяллаб қолмаймизми?

– Йўқ, бирпасда тайёр бўлади. Қалай, озгина коньякдан ҳам опкелайми?

– Рулдаман, Неъматжон болам, рулдаман. Лекин бу ёқ... Саидкул акангиз тусасалар, унда – майли, опкелинг...

– Қизиксиз-а, Назар ота, – деди Неъматжон, – энди кўргандай гапирасиз. Мен турганда сиз машина хайдайсизми?

– Тўғрику-я, лекин ўзингизнинг машинангиз нима бўлади?

– Униям хайдайдиган одам топамиз.

– Бўлмасам, Неъматжон болам, яна бир топширик бор. Токи раис келгунча бизнинг нозимизга чидайсиз энди. Жигарга борадиган одамга айтинг, ҳисори қўйниқидан олсин, ҳисори қўй бўлгандаям, даштда боқилгани бўлсин!

– Пахтакорнинг ҳисорисини менсимайсиз-да, Назар ота! – деб қулди Неъматжон.

– Даштники тузукрок, болам. Ут-ўлани тозарок. Қариган жонимизни сал аямасак бўлмайди. Топшириғимиз шу. Неъматжон «топширик»ни бажаргани кетди.

– Тавба, – дедим мен, – жигарнинг жигардан фарқиям бўларканда?

– Бўлади, – деди Яхшибоев. – Бўлмаган гақдирда ҳам, худди бордай қилиб гапириш керак. Токи меҳмоннинг кадри ошади, яъники давра курганингиз билинади.

Беихтиёр кулиб юбордим. Ростдан ҳам, бу Яхшибоев деганлари анойи одам эмас экан. Ҳамма балони билади, ҳар қандай шаронгта ҳам топқирлик қилади, умуман, унга бас келиш қийин – ё чийратиб қутулади, ё шундай чувалтириб ташлайдики, ишнинг учини топгунча она сутинг оғзингга келади.

– Сизга ўхшаганлар мени кўпда менсимайди, Саидкул ука, – деди Яхшибоев сихлардаги кабобни санчки билан ликобчага тушираркан. – Лекин ўзлари сугир сути билан эчки сутинини фарқига бормайди. Мана, сиз, фарқига борасизми?

– Йўқ, – деб ган олдим.

– Жайдари қўй билан қорақул қўйнинг гўштини фарқлайсизми?

– Йўқ.

– Яхшибоев ҳаммасини фарқлайди, чунки унда тажриба бор, чунки у элга кўп аралашади. Яқинда бир зоминлик ғаддор устозини тандиркабоб билан сийлабди. Устози бир ҳафта касал бўлиб, зўрға ўзига келибди. Қани, ўша шогирд менга дуч келсин-чи, эчки гўштини унинг ўзига едирардим!..

– Асли ошпаз бўлсангиз бўларкан... – деб киноя қилдим.

– Чакмай кўяқолинг, Саидкул, барибир нишингиз ўтмайди, – деди Яхшибоев, сўни бир муддат сукут сақлади, ликобчага туширган жазларини пакқос тушириб бўлди ва айёрона жилмайди. – Ошпазлик – шунчаки бир эрмак. Агар хоҳласам, мендан зўр ёзувчи ҳам чиқарди.

– Зўр ёзувчисиз шекилли?..

– Ана холос! Яна чакяпсиз, Саидкул ука. Ахир, кўр эмассизку, менинг нечоғлик зўрлигимни кўрмасангиз? Анави мени нукул мактайдиган чала академикларга ҳам ўхшамайсиз, озгина бўлса-да виждонингиз бор. Зўр эмаслигимни ўзим ҳам биламан. Лекин ихлос қилсам, ҳаммадан зўр бўп кетардим. Афсуски, ялқовлик қилдим, майда-чуйда ғийбатларга берилдим, бировни бировга қарши қайрадим – хуллас, умрим ўтиб кетди. Аммо, ишонинг, мен билгани биттангиз ҳам билмайсиз.

Тентаклик курсин, шу жойда менинг хам худбинлигим тутди. Гўё Яхшибоевдан каттик ҳақорат эшигандай, секин «писиллатдим»:

– Қанақасига зўр ёзувчи бўлардингиз, Назар ака? Сигир сути билан эчки сутини бошқалардан тузукрок фарклаганингиз учун эмасми?

– Эхтимол, – деди Яхшибоев. Қизишмади, менинг аччикланганимга шунчаки жилмайди, холос. – Эхтимол, именно шу хислатим учун, яъники, сигир сути билан эчки сутини бошқалардан тузукрок фарклаганим учун ҳам энг зўр ёзувчи бўлардим. Агар барча билганимни шунчаки, катта ғояларни ўртага тикиштирмасдан, оддий ва жун қилиб қоғозга туширганимда ҳам... ҳаммангиздан ўзиб кетардим!..

– Бўлмаса, нега?..

– Неғалигини ўзим ҳам билмайман, – деб сўзимни илиб кетди Яхшибоев. – Йўқ, сабабларини англаш мумкиндай... Энг каттаси – меҳнатдан кочганим... Мен бошдан ялқов эдим, Саидкул. Жўрабоши бўлиб ўрганиб қолган эканман. Сиз билмайсиз, бир замонлар Ўртақўрғон безориларига бошлиқ эдим, дахма оғзида ўтириб, қисавурлардан «ўлпон» йиғардим.

– Билардим, Назар ака. Шокул деган безори билан андак «ошна» ҳам бўлганмиз.

– Жўрабошиман мен, – деди Яхшибоев, қулмоқчи бўлди, лекин эплай олмади, шунчаки лаблари жийрилди, холос. – Кейин менда журъат етишмади.

– Журъатли очеркларингиз бор-ку? – деб эътироз билдирдим мен.

– Уларнинг тарихини билмайсиз, ука. Баъзиларини бировлар ёзиб, менинг номимни қалқон қилишган. Ўзим ёзганларим эса... аввал руҳсат олиб, кейин ёзилган... Яъники, менга журъат этишга руҳсат беришган!.. Қўйинг, Саидкул ука, дардимни қўзғаманг. Ўтиринг, энг, ичинг, лекин гап сўраманг!..

Неъматжон чой келтирди. Кейин чўнтагидан бир шиша коньяк чиқариб, стол остига қўйиб кетди. Яхшибоев шартта шишани олиб, оғзини очди, пиёлаларга секин қулқиллатиб қўйди:

– Озгинадан оламиз, Саидкул ука. Менинг дардимга парво қилманг, шуни олайлик, балки кейин зўр бўп кетарман... Ҳалиям кеч эмас, нима дедингиз?

– Унака деманг, Назар ака, бирор унтача яхши хикояларингиз бордай.

– Бордай эмас, бор, – деди Яхшибоев. – Бирор уттиз йил олдин ёзилган. Лекин кейин прозага кўл урмадим ҳисоб... Нукул очерка, нукул очерка... Жонимгаям тегди бу очерка!..

– Проза ёзинг, ким қўлингиздан гутиб турибди?

– Эсдан чикиб кетган у гаплар, ука. Ёзишга уриниб кўришим мумкин, лекин эплашимга кўзим етмайди... Пишиқрок тахрирчи керак.

– Ўзимиз тахрир киламиз, – деб юборганимни билмай колдим.

– Келишдик, – деди Яхшибоев. – Тузукрок нарса ёзсам, албатта сизга тахрирга бераман. Қани, бўлажак хамкорлик учун биттадан олайлик!

Олдик. Кейин, гапимиз юришиб кетиб, яна биттадан олдик. Неъматжон кабобнинг совиганини олиб кетиб, қайтадан киздириб келгач, боз биттадан... ҳисори қўйнинг жигаридан килинган кабоб оргидан ҳам биттадан... Тиллардан тушов тамом тушиб, адабиёт ҳақидаги гапларни бас қилиб, боражак манзилимизга ўтдик.

– Тўпори ғалати йигит, – деди Яхшибоев. – Ҳозир бошида гап айланган кўринади. Одам канчалар машҳур бўлса, ғанимлари ҳам шунча кўп бўлади. Энди унинг кўнглини кўтармасак бўлмайди. Тўпори яхшилиқни унутадиган йигитлардан эмас, Саидкул ука. Кўполлиги бор-у, лекин юраги нозик. Асл дехкон фарзанди, қувлиги ҳам ўзига яраша. Лекин қувлиги учун айблаб бўлмайди, хўжалиги катта, шундай катта хўжалиқни эплаш учун озгина айёрлик ҳам керак. Айёр тулки бўлиш керак бундай ҳолларда!..

Шу пайт ёнгинамиздан шарақлаган кулги эштилди:

– Ёлғон айтяпсиз, Назар ота, бу ерларда тулки колмаган!..

– Э, ана, ўзиям кеп колди! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Тўпорилиги ёлғон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу!..

Ўгирилиб қараб, элик ёшлардаги бир кишини кўрдим. Устида чанг босган пуфайка, оёғида лагга этик, юзи офтобда қорайган, хаттоки озгина терлаган, лаблари йириқрок, туяникига ўхшаш катта-катта тишларини ярқиратиб, кулиб турарди.

– Агар яна шунақа ғийбат қилганингизни эшитсам, бас, йўлдаги укаларга тайинлаб қўяман, сизни бу вилоятга қўйишмайди! – деб кулди у Яхшибоевга қараб. – Хуш кепсиз, Назар ота, хайрият-э, сизниям кўрадиган кун бор экан!

Икковлари иссиқ кучоклашди. Кейин раис менга ҳам қўлини чўзди.

– Саидкул Мардон бу киши, – деди Яхшибоев. – Ҳазимизнинг одам.

– Ҳазимизнинг одам бўлса тузук экан, – деди раис менга илтифот билан илжайиб, сўнг ошхона тарафга овоз берди: – Бир қараб юбор. Неъматулло!

Неъматжон лаҳза ўтмай ёнимизда ҳозир бўлди.

– Таомни жуфт қилмабсан-ку, – деб таъна қилди раис. – Ё сенга ҳар гал ўргатишим керакми?

– Шўрва қўйиб юбордим, раис бува.

– Э, сени қара-ю, – деб баттар қойинди раис. – Ахир, меҳмонлар шўрвани уйида ҳам ичишади. Бундок мияни ишлатмайсанми? Бор, нодон, анави тўрингни опкел!..

Неъматжон хиҷолат чекиб, ортига тисарилди. Раис гўё ҳеч гап бўлмагандай, Яхшибоевга қулиб қаради:

– Ҳозир тўр опкелади, бир балиқчилик қиламиз, Назар ота! Шу яқин йилларда гулмоҳи еганмисиз? Ҳозир ейсиз, манави ҳовузга мингтасини солиб қўйибман! Атай сиз учун!

– Лофчисиз, тўпорисиз! – деди Яхшибоев ишонмай. – Гулмоҳи ҳовузда яшамайди, тоғдаги дарёларда бўлиши мумкин.

– Гаров бойлашамизми, ютқизсангиз мен ўзим тўлайман?..

– Қимга тўлайсиз, ўзингизгами?

– Э, бунақада бўлмас экан... Ҳай майли, Саидкул Мардон акага!..

– Ишондим, – деди Яхшибоев. – Сирингизни айтинг энди.

– Сирим шуки, тоғдан трубада сув опкелганман, – деб жилмайди раис. – Сиз мени оми деб ўйлайсиз, лекин мен зўр ирригаторман. Уша сув қирқ чақирим наридан қелиб, шу ҳовузга қўйилади. Нарёғи тутзорларга чиқиб кетади. Билсангиз, бу ҳовузга балчик йўқ. Назар ота! Тағига тоза кум тўшалган, тушаётган суви ҳам зилол, хўш, балчик қайдан пайдо бўлсин? Лекин гулмоҳиси бор, Назар ота, атай сизни шу ерга қўнади деб ўрчитганман!..

– Балли, Тўпори ука!

Яхшибоев раисни лақаби билан атаганда сал ғалати бўлиб кетдим. Одамга эриш туюларкан. Лекин раиснинг ўзи заррача хафа бўлмади, шундан билдимки, буларнинг ораси жуда яқин, русларнинг таъбири билан айтганда, биргаликда бир пуд туз тотиган.

Базмимиз анча узок чўзилди. Бу орада ховуздан гулмохи тутилди, ковурилди, келди. Рости, бу баликнинг таърифини кўп эшитиб-ўқиб юрардим-у, лекин мазасини билмас эдим – таърифидан минг чандон ўтиб тушаркан.

Уша тун Тўпорининг кишлоғига жўнаб кетдик. Колхознинг меҳмонхонасига кўндик. Эрталаб турсак, қоровул чол, кўлида иккита пахмок сочиқ, елка ишқайдиган «мочалка», ҳаммомга таклиф килди. Биз ҳаммом килиб чиккунча чорпояда нонушта ҳам тайёр турган экан. Чой устида Яхшибоев менга тегишди:

– Сиздан угина, биздан бугина, Саидкул, – деди. – Мана, биз сизга укаларингизни топиб бердик, энди сиз ҳам бир яхшилиқ киласиз.

– Тиланг тилагингизни!.. – дедим мен ҳам.

– Йўқ, – деб кулди Яхшибоев, – бўлмас экан, Саидкул, айтардим-у, лекин тамага ўхшаб коларкан.

– Айтаверинг, Назар ака.

– Сизга Тўпори маъкул бўлдимиди?

– Қизик одам экан, – дедим. – Умуман тузукдай...

– Агар ёккан бўлса, шуни битта очерка киласиз, Саидкул ука.

– Ўзи ёккани билан иш битмайди, иши ҳам ёкиши керак. Иши ёкса, албатта ёзаман.

– Раҳмат, Саидкул, – деди Яхшибоев. – Мен ёзсам бўлмасди, эскидан ёзиб юрган одами, ёзганини бот химоя қиляпти, деб ўйлашарди. Қани, бўлмасам, Тўпорининг кабинетига борамиз...

Меҳмонхона жойлашган боғдан чиқиб, икки каватли бинога етиб келдик. Идораси шу экан. Мени хайратда қолдиргани, идоранинг яланг жойда экани бўлди. Олдида бута тугул бир парча гулзори ҳам йўқ.

– Маккасини ўриб олибди, – деди Яхшибоев. – Шунақа курумсок бу Тўпори. Гул экмайди, ахир, сигирлар гулга ишқивоз эмас-да... Лекин, айтиб кўяй, бу – унинг камчилиги, шу жиҳатларини рўй-рост танқид қилаверасиз.

Мен энди идора эшигига қараб бурилган ҳам эдимки, Яхшибоев кўлимдан тутди.

– Бу ердасам, – деди. – Идорада утирмайди у. Идорада ҳисобчилар ўтиради. Тўпорининг кабинети бошқа ёқда, мухбирлар тополмайдиган жойда.

Хайрон бўлдим. Лекин савол беришга улгурмасимдан, отларнинг кишнагани эшитилди. Очик дарвозадан ичкари кирдик. Отхона экан. Устига беда ғарам қилинган узундан-узок бир айвон, олд тараф ёғоч ғовлар билан тўсилган, кета-кетгунча отларнинг тумшуклари чиқиб турибди. Тўпорини чеккадаги бир туп ок ўрик тагидан топдик. Ўша ерга стол қўйиб, нималарнидир ҳисоблаб ўтирган экан. Ёнида иккита телефон аппарати. Шундагина Яхшибоевнинг ҳазиллашмаганини сездим. Ростдан ҳам, Тўпорининг кабинети шу ерда – отхонада экан.

– Назар отадан қочиб қутулиб бўлмайди! – деди у бизга пешвоз чиқар экан. – Искарботпарнинг ўзи!

– Ўв бола, оғзингга қараб гапир! – дея дўк урди Яхшибоев атай «сенсираб». – Искарботпар нимани топишини биласанми ўзи?

– Бир қошиқ қоним!.. – деб қулди Тўпори. – Тўпоримиз-да, Назар ота!

Кўришиб, ҳол сўрашиб, бахмал сирилган стол атрофидан жой олдик. Шу пайт ғов ортида иккита айғир қаттиқ пишкириб, бир-бирига оёқ кўтарди.

– Граф! – деб қичқирди Тўпори. – Меҳмонлар бор, жим бўл!..

Айғирлар бирдан жим бўлди-қолди. Тўпорига сал ҳайратланиб тикилдим чоғи, камтарлик қилишни лозим топди:

– Сайнсхонамиз торрок, Саидкул ака. Орада ғов бор, лекин тумшук чўзса бир-бирининг яғринига етади. Айниқса, Граф деганимиз ёмон. Тишлаган жойини узиб олади. Қойиб турмасангиз бўлмайди. Граф қандни яхши кўради. Қанд бераётганда яхши гапираман, кейин, агар тўполон кўтарса, сал жахллансам, бас, қанд бермай қўяди, деб, жанжалини дарров тугатади. Зотли от, жудаям ақлли!.. Юринг, Саидкул ака, сизга бир мақтанаё!..

– Мен бормайман, – деди Яхшибоев. – Отни энди кўраётганим йўқ.

– Сизни биров таклиф қилгани ҳам йўқ-да, Назар ота, – деди Тўпори. – Юринг, Саидкул ака.

Отлар турган жойга бордик. Бўз, жийрон, чавқар, қашқа, саман – ҳуллас, ҳамма туридан бор экан. Бариси совитилган, бариси чайир, сағрилари йилтирайдиган отлар.

– Йигирма бешта айғир бор бу ерда, – деди Тўпори. – Жами юзта. Пойгачиларини шу ерга йиққанмиз. Ҳозир сизга Графни кўрсатаман.

У айвон адоғига караб кета туриб, ойнаванд оқ шкаф ёнида тўхтади. Эшигини очиб, «аптечка» деб ёзилган кутичани олди. Кулимсираб, копкоғини кўтардию юзимга якинрок тутди. Кўрсам, ичи тўла чакмок канд экан.

– Графнинг улуши.

Сал юриб, Графнинг ўзини ҳам кўрдим. Унинг бўлмаси бошка отларникига нисбатан кенгрок экан. Кўшни бўлмалардан ажратиб турган ғови ҳам кўшалок. Ўмгани кенг айғир, бўйни гажак, оёқлари узун ва ингичка. Табладаки шунчалар чиройли, пойгада қандай кўринаркан, деб ўйладим. Тўпори «аптечка»ни шкафга кўйиб, учтўрт чакмок канд билан ёнимга келди. Граф олд тараф ғовга бакамти келиб, бўйнини чўзди, лабларини кимирлатди. Тўпори қандни кафтига кўйиб едирди.

Шу пайт рўпарадаги устунга телевизор осилганини пайкадим.

– Буям бир тентаклик-да, Саидкул ака, – деб кулди Тўпори. – Граф тушмагур телевизор кўришни ёктиради.

– Йўғ-э!

– Рост, – деди Тўпори. – Караб тураверади. Лекин энг яхши кўргани нима, топинг-чи?

– Тополмайман, ўзингиз айтақолинг.

– Козокнинг дўмбирасини яхши кўради. Кулунлигида чопиб юрган дашти биёбонида эшитган бўлса керак-да.

Ғалати бўлиб кетдим. Дўмбира биргина козоқда эмас, ўзимиздаям бор, деб ўйладим, ахир, мен ўзим ҳам... нукул отамнинг дўмбирасини соғинаман-ку? Эсимда қолгани ҳам ёлғиз шугина-ку... Худо кечирсин-у, лекин каршимдаги тулпор назаримда кичрайиб қолгандай бўлди. Йўқ, гапим эришрок чикди, аниқроғи, уни ҳам ўзимдай етим экан, деб хаёл қилдим. Йўқ, сал бошқачарок... қанақалигини ифода этгали сўзим етмайди... Ўзимни шу отга менгзадим, деб айтсам рострок бўларди, лекин баттар кулгига қолишдан чўчийман.

– Отнинг турган-битгани фойда, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Отбоқар ҳеч қачон грипнга чалинмайди, шуни эшитганмисиз?

– Йўқ.

– Унда эшитиб кўйинг. Сабаби шуки, гўнг хидини хидлаган одам касал бўлмайди, – деб кулди Тўпори. – Албатта, от жониворнинг гўнгини хидласа...

– Э, яшанг, – дедим завким келиб, – бу дейман, отнинг тезагинни-ям тилло килиб юбордингиз!

– Арзийди-да, Саидкул ака!..

Гаплашиб, Назар ака утирган стол ёнига қайтиб бордик. Шу пайт хизматчилар патнисда чой-нон келтиришди. Вазаларда нок, олма, узум пайдо бўлди.

– Узумингизни йўқотинг, ука, – деди Яхшибоев ковоғини уйиб. – Ҳозирок йўқотинг.

– Э, бу узум бошка жойдан, Назар ота! – деди Тўпори, сўнг котиб-котиб кулди. – Парво килманг, Саидкул ака, – деди менга караб. – Бир гап айтиб берувдим, тиллахона ёнидаги узумнинг ҳосили мулрок, деб! Ҳеч эсидан чиқармайди!..

– Бу номард атай ўша жойга эккан, – деди Яхшибоев жахлдан тушмай. – Яна шунга айтиб мактанганини кўрмайсизми? Эмишки, ҳосилдор эмиш, эмишки, битта ўзи еярмиш! Тўпорилик ҳам эви билан-да!.. Бир куни кўрсам, битта очеркачи бола буни мактаб ёзаман деб, худди шу нарсани – ҳожатхона ёнидаги узумни ёзибди! Ёшлардаям уят қолмади, Саидкул ука, булар ҳожатхонани адабиётга ҳам олиб киради ҳали! Қараб туринг, аниқ олиб киради!..

– Қўйинг Назар ака, бошка гап қуриб кетганми? – деди Тўпори сал жиддий тортиб. – Келинглар, уят-уят гаплардан гаплашиб ўтирайлик!

Кутилмаганда Яхшибоев кийкириб юборди:

– Ўлманг, укағарнинг боласи, Тўпори! – деди тиззаларига шатапилаб. – Сизнинг шу одатингизни яхши кўраман! Қалай у, халиям тирикми? Уят-уят гаплардан гапиряптими?..

Мен, гапнинг рости, ҳеч кулолмадим. Чамаси, буларнинг х о с ҳазили эди бу. Анграйиб утирганимни кўриб, Яхшибоев кулгидан тўхтади, кўз ёшларини сидириб олиб:

– Ҳозир, Саидкул ука, – деди. – Ҳозир айтаман. Буларда бир юмшоқфёъл раис бор. Колхозда раис, оти Жоникул. Жуда мулойим одам. Оғзидан шалок гап чиқмайди. Бечоранинг бир айби шуки, ижрокомнинг раисидан кўркади. Ижроком раиси ўзи сал бемазарок. Юрган йўлида килик кўрсатиб юради. Ҳали бўшаб кетмадим, Тўпори ука?

– Ҳозирча турибди, – деди Тўпори. – Лекин таги маҳкамрок кўринади.

– Парво килманг, бўшатиб юборамиз, – деди Яхшибоев. – Тошкентга ўтганда бир ёдимга солинг...

– Майли, юраверсин, Назар ота...

– Юрмайди, – деди Яхшибоев кескин қилиб. Ёдга солиш эсингиздан чикмасин. Хуш, энди халиги Жониқулга қайтайлик... Ижрокомдан кўрқиши шунчаликки, ҳаттоки ғийбатига ҳам аралашмайди. Ижроком ҳақида булар роса латифа тўқишади. Бир куни даврада ижрокомни латифага кўшишган экан, халиги мулойим раис дарров ўзини олиб қочибди. Айтармишки, келинлар, жўралар, сиёсатни кўяйлик, уят-уят гаплардан гаплашайлик, деб!..

– Ўзи уят гап нималигини билмайди! – деб, қотиб-қотиб кулди Тўпори. – Мусичадай одам, хотинларгаям сизлаб гапиради.

– Тўпориликни кўрдингизми? – деб кўз кисди Яхшибоев. – Аёлларни сизлаш бу бандага кулгили туюлади.

Шунга колганда мен ҳам ўзимни тутиб туролмадим. Яхшибоевнинг гапида ростдан ҳам жон бордай эди. Лекин Тўпори парво килмади, яна хохолаб кулишга тушди.

– Ижроком қалай? – деб сўради Яхшибоев. – Янгироқ латифалардан борми?

– Бор-у, лекин кулгилимас, – деди Тўпори. – Ҳозир у киши шнорга ружу қўйганлар. Районда алвон илинмаган гўша колмади ҳисоб.

– Яхшилари ҳам бордир?..

– Кеча айтишди, қабристоннинг тепасига «Хуш келибсиз!» деб ёзилган эмиш.

– Аҳмокми у, ука? – деди Яхшибоев кулгисини йиғиштириб. – Мияси чайқалгани йўқми, ишқилиб?

– Тўнка у, – деди Тўпори. – Буйрукни берадию жойидан жилмайди. Кадрларига ҳаддан ташқари ишонади, кўчага чикса эди, балки ўша қабристон устидаги ёзувга ҳам кўзи тушарди.

– Балки ёлғондир? – деди Яхшибоев. – Тагин буям латифа бўлмасин?

– Қанақасига латифа бўларкан! Райком секретари бориб, ўзи олиб ташлаган эмиш!..

– Барака топсин, ақлли йигит экан...

– Ақлли йигит-у, лекин сал қайсарлиги бор, – деди Тўпори. – Гапга кирмайди.

– Балки сиз ўзингиз қайсарроқдирсиз? – деди Яхшибоев. – Би-
либ кўйинг, сиз эмас, у сизга раҳбар. Гапига кўниш керак.

– Кўнамиз, Назар ота, кўнмай иложимиз канча. – деб гудранди
Тўпори, сўнг отхона четида ғарам бузаётган сайисларга қараб
кичкирди: – Опкелинглар икки-учтасини!..

Зум ўтиб, сайислар учта отни эгарлаб келишди. Граф деганини
дарров танидим, абзал остида баттар очилиб кетибди, юганлари ку-
мушдан, тилла бўлиб ёнаётган мис узангилар... Беихтиёр дostonда-
ги сатрлар эсимга тушиб кетди: «Сокибулбул найча кўйиб қараса,
Ғиркўкнинг кирк қулочлик қаноти кирк букланиб ётган экан...»

– Минсак бўладими, раис ука? – дедим. – Ё шунчаки кўрсатиб,
кўзимизни ўйнатасизми?

– Э, мининг, Саидкул ака! Фақат ювошроғига мининг, ташлаб
кетмасин тагин...

– Графни берсангиз, ювошми шу от?..

– Ювош, ювош... Сиз-чи, Назар ота, оёкнинг чигилини би-ир ёз-
майсизми?

– Йўк, – деди Яхшибоев. – Биз вақтида отни кўп минганмиз,
майли, Саидкул суворий бўлаколсин...

Графни ёнимга етаклаб келишди. Эгари баланд экан. Бўйим расо
эмаслигидан, ким билсин, неча мингинчи бор куюниб, секин узанги-
га оёк юбордим. Эгарнинг қошидан ушлаб, ўзимни тепага олганим-
ни биламан, от турган жойида бир сапчиди. Зўрға ўзимни тутдим.
Жиловни кўйиб юборишмаган экан, пайтдан фойдаланиб, узангини
бир-икки айлантириб, оёғимга мослаб, сайис узатган қамчини қўлга
тутдим.

– Э, Авазхон бўп кетинг-э, Саидкул! – деди Яхшибоев чапак ча-
либ. – Ярашди, лекин, от ярашди!..

– Балки мен отга ярашгандирман? – деб ҳазиллашдим.

– Э, суриштирманг, икковингиз ҳам зўр!.. – деб хитоб қилди
Тўпори.

Ҳовли дарвозаси очиқ эди. Ўша тарафга бурдим. Сайислар от-
нинг жиловини кўйиб, ҳар бири биттадан отни миниб, ортимдан
хайдашди. Улар минган отлар сал майдарок туюлди. Эҳтимолки,
ювошроқ ҳам бўлса...

Граф йўрға эдими, йўкми – бунисини билолмадим. Чавандоз
халки яхши билади, йўрға билан югурик ўртасида йўрток деган бир

юрнш хам борки, ўрганмаган одамнинг ичини тўкиб ташлаши ҳеч гап эмас. Айғир айна ўша юришдан бошлади. Бунда ҳам уста чавандоз йўл топиши осон. Йўртоқнинг давоси шуки, вазни эгарга эмас, узангиларга ташлайсиз. Афсуски, Графнинг узангилари барибир узунлик қилди (оёғим қалталиқ қилди, деб айтишга худбинлик кўймайди). Ноилож отнинг жиловини бўшатдим. Изн текканини сезди чоғи, Граф йўртоғини йиғиштириб, сал тезлади, яна бўшатувдим – кўпроқ тезлади... Бир маҳал қарасам, асфальт кўчада кетяпмиз, ёнимиздан тераклар лип-лип ўтиб боряпти, тезлик шундайки, эгардан учиб тушсам, омон қолишим даргумон. Шартта жиловни тортдим. Лекин от парво қилмади, багтар тезлашиб кетаверди.

– Меҳмон, чапга булинг! – деган овоз келди ортимдан. – Чапга булинг, пахтазор сал юмшоқроқ!..

Қулок тутиб, дупур ёлғизмаслигини сездим. Демак, сайислар ортимдан келишяпти. Иложи бўлса, етиб олишарди, лекин Граф уларнинг отларидан илдамроқ экан. Рости, юрагимга сал ваҳима тушди. От миниб, бунақа тез чопганини кўрганим йўқ. Йикилсам ҳам юмшоқ ерга йикилай деб, жиловни чапга бурмокчи бўлдим, лекин от бўйсунса қани!.. Нима бало, ё бунинг сувлуғи оғзидан чиқиб кетганми!?. Сайис йигитлар иккови ҳам бакувват эканини билардим, агар етиб келишса, мени қутқаришлари осон, икки ёндан ўтишиб, икки қўлтиғимдан ушлаб, шундоққина эгардан узиб олишади, лекин... етиб келишармикан?..

Қийқириклар узоклашганини сездим. Йўқ, етишолмади. Граф ростдан ҳам зўр экан. Мени опкочиб кетди, энди бирор жойда нақ ернинг кўзига кўтариб уради!.. Яқин-ўртада байтал-майтал юрса ҳам тузук эди, ўша жойга бориб секинларди, лекин асфальт кўча бўм-бўш, жон зоти кўринмайди. Кўринмагани ҳам дуруст, тагин машина-пашина учраса каттароқ фалокатга йўлиқамиз!..

Жиловга ёпишиб, кучаниб тортдим. Фойдаси бўлмади. Учиб кетаверди. Шунда ёдимга бир нарса лоп этиб келди. Анорбоев айтувди, от опкочувди, зўрға «арра» қилиб тўхтатдим, деб!.. Барака топкур, шу ерда эслаганимни қаранг! Нимани «арра» қиларди, жиловни «арра» қилган-да!..

Оғиримни бир муддат эгарга ташладим. Хавфли эди, дуч келган лаҳзада учиб кетишим мумкин. Лекин мен таваккал қилдим, эгарга оғирни ташлаб, икки оёғим билан от танасини маҳкам қисиб,

кўлларимни бушатиб олдимۇ жilовни гоҳ чапша, гоҳ ўнгга тортиб, сувлукни отнинг оғзида нақ арра килдим! Жони оғриркан, бирдан секинлашди. Ҳалиги ҳаракатларимни бот такрорладим – от такка тўхтади! Хайрият-э!

Пешонамга тошган совук терни сидириб, отни кўча четига чиқариб турганимда, ортимдан сайислар етиб келишди. Кўркканимни яшириш учун, нотабийроқ чикса-да, хиринглаб кулдим, отнинг қуймичига икки камчи туширдим:

– Ҳу, ёмонлагур!..

Граф турган жойида тепага сапчиди. Лекин боя еган азоби эсида экан, бир кадам ҳам олға силжимади.

Сайисларга қарамасдан, отни оркага бурдим. Гўё ҳеч гап бўлмагандай, жilовни озгинадан бушатиб, йўрғасини кўрмокчи бўлдим. Афсуски, Графнинг йўрғаси йўқ экан, жўн юришдан бирдан йўртқоққа ўтиб кетаверар экан...

– Қанчага олгансизлар? – деб сўрадим ўнг томонимда келаётган сайисдан.

– Раис бува билади, – деди сайис. – Лекин бизни ёмон кўр-китдингиз, меҳмон. Шахарлик одам, ташлаб кетадими, деб ўйладик...

– Бекор ўйлабсиз, – дедим сир бой бермасдан.

Сайислар бошқа гап қўшмади. Отхонага қайтиб келсак, Яхшибоев билан Тўпори дарвоза ёнида туришган экан.

– Ҳаяллаб колдингиз, Саидкул, – деди Яхшибоев, – ишкилиб опкочиб кетмадими?

– Опкочмокчи бўлди, – дедим. – Лекин укалар ёрдам беришди.

– Йўқ, меҳмон ўзлари тўхтатдилар, – деди сайислар бир овоздан.

Эгардан тушиб, Графнинг жilовини эгаларига тутқаздим. Ичкари кирдик. Ўрик тагидаги столга қараб борарканмиз, бутун аъзойи баданим зиркираб оғриётганини сездим.

– Йўрғароғини кўрсатмайсизми, раис ука? – дедим. – Граф йўртқоқ экан-у?..

– Йўрғасиям бор, кўрмабсиз-да... – деди Тўпори.

– Йўрғаси йўқ, – дедим. – Пойганинг оти, холос. Лекин кўриниши яхши экан.

– Отни биларкансиз, – деб мактади Тўпори. – Ростдан ҳам йўрғаси йўқ бунинг. Нима бало, сайиснинг ўғлимисиз дейман?

– Сайиснинг ўғлимас-у, лекин Анорбоев билан кўп юрган, – деб кулди Яхшибоев. – Чорвадорни яхши кўрадиган бир киши бор, Саидкул иккови бирга кезишади.

– Э, ўша кишиниям бир кўрсатинг, Назар ота, – деди Тўпори. – Отни биладиган одамларни хуш кўраман. Биз асли отбоқарнинг ўғлимиз, Саидкул ака, отни яхши кўрамыз. Бошқа ишларимизни айтолмайман-у, лекин уч-тўртта яхши тулпоримиз бор. Графни тўғри топдингиз, йўрғаси йўқ, икки-уч пойгада соврин олган, пойгага ярайди. Тезлиги «Жигули»дан қолишмайди. Синаб кўргандирсиз?..

– Отингизни кўйинг, тўпори йигит, – деди Яхшибоев. – Саидкул акангизга ишингизни кўрсатинг.

– Ишимиз оз-да, – деб камтарлик қилди Тўпори. – Агар жуда истасалар, майли, эртан-мертан кўрсатармиз...

Лоф бўлса ҳам айтишим керак, умрим бино бўлиб, Тўпоридай ғайратли одамни учратмаганман. Сухбатда одам унчалик билинмайди, сафарда тузукрок билинади. Тўпори билан ҳам сафар қилдик. Тўғри, сафаримиз қисқарок бўлди. Икки кун ичида каттакон хўжаликни айланиб чиқдик. Пахтазорини кўрсатмади. Пахта ҳамма жойда бор, кўп кўргансиз, деб айтди, мен сизга бошқа нарсаларни кўрсатаман. Айтганидай, мен кутмаган нарсалар қадам сайин учрайверди: тивит рўмол тўкийдиган цех, ганч пиширадиган завод, доривор ўсимлик йиғадиган махсус бригада, асаларичилар, ҳаттоки мрамар чиқарадиган карьерни ҳам бор экан. Жами ўн миллион фойда берамиз, Саидкул ака, деди, озгинаси ўзимизга ҳам қолади, биласиз, водийда одам кўп, жуда тиғиз яшаймиз, ҳаммага иш топиб бериш қийин, насиб этса, ўшаларга атаб яна бир-иккита завод ҳам очамиз...

Томошанинг энг зўри кечга яқин бўлди. Тўпори мен билан Яхшибоевни машинага солиб, тоғ тарафга олиб кетди. Оптимиздан яна иккита машина эргашди.

– Запас машина бўлиши шарт, – деб тушунтирди. – Кейин мен бу шофёрларни яқинда қабул қилганман, қани, баробар юроладими-йўқми?..

Йўлда ер текислаб ётган талай техникани кўрдик. Умримда учрамаган тракторларни кўрдим. Ўзимизнинг юртникига ҳеч ўхшамади.

– Японларники, – деб изох берди Тўпори. – Анави америкалик бойларникидан ҳам бор. Нариги кирда ишляпти. Бизга кўп пул керак, Саидкул ака. Пул бўлса, якин ўртада фойдани эллик миллионга етказамиз. Чўлда шаҳар курамиз. Ана, труба ётқизиб қўйдик. Бу ёғи дарёдан сув келтирамиз. Насос сотиб олиш керак, станция курамиз сув хайдайдиган...

Ҳаммаёқ тўзон, чанг. Одамлар ғиж-ғиж. Ҳаммаёқда иш, биров «полвон»да ариқ казиган, биров тракторда тупроқ сурган, яна бировлар текилаган, кесган, кирккан... Рости гап, хайратимни яширолмадим. Ҳайратим Тўпориға ёқди.

– Ана, труба ётқизяпмиз, Саидкул ака, – деди. – Труба неча пулга тушишини биласизми?

– Қиммат бўлиши керак.

– Бепул! – деди Тўпори кулимсираб. – Сув баҳоси! Фақат ташиб келишга бензин пули кетган, холос.

Баттар ажабландим.

– Ҳозир тушуниб оласиз, Саидкул ака. Сиримни очаман-у, бировга айтиб юрмайсиз. Бировлар хўжасизлик қилади, мен бир тийинни ҳам тежайман. Қаердан газ ўтишини билсам, бас, ўша томонга одам юбораман. У пайтда газчилар аллақачон ишини тугатиб, рапортни топшириб, мукофотни олиб жўнаб колган бўлади. Лекин ноинсофликни қарангки, улар ўтган издан юриб, чўлу биёбонларда ётган сон-саноксиз трубаларга дуч келасиз! Тепага хабар қиласизми? Хабар қилган пайтларим ҳам бўлди, лекин тепадагилар пастроқдагиларга, пастроқдагилар ундан ҳам пастдагиларга айтиб, токи буйрук газчиларга етгунича чўлда ётган трубалар тамом чириб битади! Ахийри газчиларнинг «саркитини» бу ерга ташиб келади-ган бўлдим. Айтсам ишонмайсиз, бирор юз километрга етди ерга кўмган қувурларим! Ҳаммасидан фойдаланяпмиз, сув шариллаб оқиб турибди!..

– Балли! – дея хитоб қилди Яхшибоев. – Киройи раис мана шунақа бўлиши керак!

– Йўқ, Назар ота, сал бошқача бўлиши керак, – деди Тўпори. – Агар менга сал эрк беришса эди, ўзим билардим қанақа ишлашни... Мана, ўзимизда қурилиш-ремонт колоннаси бор, кучимиз ҳам бор, лекин ҳуқуқимиз йўқ. Пулни бошқа ташкилотга ўтказишимиз керак. Акс ҳолда банк маблағ бермайди. Бошқа ташкилотга объект-

ни буюртма киламиз-да, кейин ўзимиз уларга пудратчи бўлиб оламиз. Буюртма олган ташкилот акалли бирорта молхонани ҳам эплаб курулмайди, бизнинг ҳукуксиз колоннамиз эса, ўтган йили бутун бошли ғишт заводини куриб ташлади! Адолат кани, Саидкул ака?

– Мен бу тилсимлардан жуда йироқман, ранс ука, – деб, ўзимнинг нодонлигимни тан олдим.

– Ёки йўл курилиши... – деди Тўпори баттар куюниб. – Токи бирорта йўлни планга киритгунча роса ўн йил кетади. Пландан кейин лойихаси тузилади, кейин курилишнинг ўзига ҳам бирор ўн йил кетади. Хўш, мен нима қилишим керак? Қачон узок яйловларга йўл ўтказиб беришади, деб кутиб ўтираманми? Сурувни ўз оёғи билан яйловга юборсангиз, йўлда қанча вазнини йўқотишини биласизми? Йўк, мен кутолмайман. Ўзимизнинг кучимиз билан йўлни кураман. Кейин бориб, йўл министрнинг эшигини пойлайман, ахйири, минг тухмат-шалток билан, ялиниб-ёлвориб, баъзида шармандалик қилиб, дўк уриб, тайёр йўлни уларнинг келажак планига тиркаб юбораман. Кейин гўё биз эмас, улар қурган бўлиб чиқади, курилишга кетган харажатни бир амаллаб ундириб оламан-у, лекин мукофотни уларнинг ўзларига қолдираман! Қип-кизил муттаҳамлик-ку, акалар?

– Шуларни ёзиб чикмайсизми? – деб сўради Яхшибоев.

– Фойдаси йўк, – деди Тўпори. – Қайтага, бу гапларни билишмагани дуруст. Ҳозир менинг ўзимни ёзиб ётишибди.

Гап-гаштак билан тоғ бағрига етиб келдик. Кичикроқ бир сойнинг кўприги ёнида Тўпори машинасини тўхтатди. Тушиб, орда қолиб кетган икки машинани кутдик. Тўпори машина юкхонасини қавлаб, ҳар иккимизга ҳам биттадан чакмон берди:

– Тоғ тараф салқин, шамоллаб қолманглар тагин.

Чакмонларни елкага ташлаб, йўл ёқасидан тошларга чиқиб угирдик. Асфалы йўл кўприкка етган жойда тугаб, нариги ёқда жўнгина тош тўшалган йўл кўринарди. Тош йўл кенг даранинг ўнг тарафидаги тоғ бағридан тепага ўрлаб, ошувда кўздан йўқоларди.

– Э! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Анави нима, кийикка ўхшайдими?

У кўрсатган тарафга қарадим. Келган тарафимизда, чапдаги яссирик кир ёнбағрида тўрт-бешта кийик ўтлаб юрарди. Диккат қилсам, улар юрган жой сим тўр билан ўраб олинган экан.

– Даствлаб ўнтагина эди, – деди Тўпори фахр билан. – Ҳозир бирор эллик бошга етди. Чиройли-да ўзиям жонивор!.. Бировлар отиб кўймасин деб, атрофини тўсдим. Бирор ўн гектар жойлари бор, емиши ўзларига бемалол етади, қишда оз-моз ёрдам қиламиз, холос.

– Э, бу йигит бало, – деб мактади Яхшибоев, – бирор йигирма мингга тивит эчкиси бор. Икки мингга кўтоси бор. Бу, дейман, кўтослар кўринмайдими?

– Улар тепада, – деди Тўпори. – Паст уларга иссиқлик қилади.

– Афандисиз-да, раис ука, – деб кулди Яхшибоев. – Сизга кўтоснинг нима кераги бор?

– Буям бир эрмак-да, Назар ота, – деб кўйди Тўпори.

– Эрмак ҳам қуриб кетсин, эрмак сонини икки мингга етказиш шарт эдими?

– Хато қиялпсиз, Назар ота, – деди Тўпори бирдан қизишиб. – Тўғри, кўтос суг бермайди, лекин жуни-чи? Гўшти-чи, гўшти? Нукул тоғдаги гнёҳларни териб ейди, гўштининг турган-битгани даво! Мингга бўрдоки қорамол кетидан камида юзта одам овора бўлади. Буларнинг мингтасига ўн кишилиқ бригада етиб ортади. Булар учун махсус яйлов ажратиб, ем-хашак йиғиб, бошқа қилиб юрмайсиз! Ўз кунини ўзлари кўради. Кони фойда-ку, нахотки тушунмасангиз!.. Тиззадан келадиған қор тагидан емиш қидириб топади-я!..

– Бўлди, бўлди, биз енгилдик, ўрток раис! – деди Яхшибоев. – Сиз билан баҳслашиб бўлмайди.

Ортада қолган икки машина ҳам етиб келди. Яхшибоев «Жигули»га ўтиб, шу ердан қайтадиған бўлди: «Тепада хаво сийрак, тагин товонимга қолиб юрманглар», деб ҳазиллашди. Тўпори билан мен аввалгидек «УАЗ»га ўтирдик. «Нива» ортимиздан юрди. Кўприқдан ўтиб, тош йўлга тушдигу тепага тирмашдик. Биринчи ошувдан осон ўтдик. Ундан сойликка эндик. Пастга кетаётиб, нариги довоннинг жуда баланд эканини кўрдим: қиялама йўл то тепага етгунча бирор ўн беш марта «буралган» экан.

Анча хавфли эди. Бир тарафимиз тик қоялар, бир тарафимиз нишаблик, йўл жуда тор, биттагина машина сиғадиган. Машина мотори зўриқади, ғилдирақлар остидан тош кўчади, лекин Тўпори парво қилса қани! Қия йўл билан тоғнинг у четига етамиз, кейин, кенгрок бурымдан ортга қайрилиб, тоғнинг бу учига етамиз, кейин яна нариги четига... хар бурымга етганда уч юз-тўрт юз метр ба-

ландлаб кетган бўламиз. Тепага кўтарилганимиз сайин хаво совиб боради.

Ўнинчи буримларга етганимизда Тўпори машинани тўхтатди.

– Қаранг, Саидкул ака, шу йнгитларга ҳам ишониб бўладими! – деди жаҳли чикиб. – Радиатори қайнаб кетибди!

Пастда, еттинчи ёки саккизинчи буримда «Нива»нинг зўрға суд-ралиб келаётганини кўрдим. Тўпори ўриндиклар орасида турган ра-цияни «кўшди»да, трубкани олди.

– Олд ғилдирагини уламайсанми, галварс! – деб бакирди. – Ма-шинани соб киласан-ку! Бўлди, энди сен озодсан, орқага қайтиб ке-тавер!..

«Нива» тўхтади.

– Оргга буриб олиш кийин-ку? – дедим ташвишга тушиб. – Бе-чора тажрибасиз экан.

– Тажрибали, Саидкул ака, – деди Тўпори жаҳлидан тушмай. – Юрак йўқроқ, атай моторни зўриктирди. Кўйинг, Саидкул ака, асабни бузмайлик, йўлнинг бу тарафи сал хавфлироқ... Чакмонга дурустроқ ўраниб олинг.

У яна машинани юргизди. Тоғ тепасига яқинлашганимиз сайин, йўл тобора кийинлашди, хагто буримлар ҳам анча нишаб ва тик эди. Хаво жуда совиб кетди.

– Сизга бир мактанай дедим-да, Саидкул ака, – деб кулди Тўпо-ри. – Ҳадемай тўрт минг метр тепада бўламиз. Йўл ўша ергача ет-ган. У ёғига ўтиш кийинроқ, соя тараф, ўрмонлари бор, ўтлоғиям зўр, майнинг охирларида молларни ўша тарафга ўтказамиз...

– Кўтослар ҳам шу ёкдами? – деб сўрадим.

– Йўқ, кўтослар бошқа тоғда, униси баландроқ, унисига фақат отда чикса бўлади. Тепада зўр манзаралар бор, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Атай Тулпорқўлни кўрсатаман, деб опкеляпман сизни.

Кош қорайганда тепага етдик. Ғилдираклар тагида қор қисирлай бошлади. Чакмонга ўраниб олсам-да, эгим жунжикканини сездим.

– Қор пастга тушибди, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Тулпорқўлга ўтолмаймиз шекилли. Лекин узокдан бўлсаям бир кўрсатаман, зўр кўл, ойнадай ярақлаб ётади!..

Айтганидай бўлди – сал ўтмай ғилдираклар қорга тиқилиб, ма-шина тўхтади. Хайриятки, ўнг тарафимиз яссироқ сайхонлик эди, чап тараф... чап тарафни айтмай қўяқолай... жарлик, туби-кети

кўринмайди. Тўпори рулни ўннга олиб, машинага газ берди. Қор қалин экан, бир кадам ҳам олға силжимадик. Машинани сал орқага олди, орқага олдию газни охиригача босиб, моторни вағиллатганча ўнг тарафга бурди. Машина бир силкиниб, йўлга кўндаланг туриб қолди. Тўпори яна газ берди, яна олдинга олмоқчи бўлди, лекин машина негадир ортга кетди. Беихтиёр эшикнинг дастагига кўл юбордим, ўзимни ташқарига отмоқчи бўлдим чоғи. Қарасам, Тўпори рулга маҳкам ёпишиб ўтирибди. Лабларида андак истехзоси ҳам бордай. Кўрка-писа ортга қарадим – машинанинг кейинги ғилдираклари жар лабидан бирор метр берида турибди, яна сал силжиса борми, нақ асфаласофилинга кетамиз!..

– Оббо касофат-э, – деб ғудранди Тўпори. – Машинага тузукрок қарашмаган чоғи, илгари бунақа бўлмасди... Қани, яна бир уриниб кўрайлик-чи!..

У машинага газ берди. Бир маҳал қарасам, яна орқага силжияпмиз. Юрагим кинидан чикиб кетай деди, лекин, номус зўрлик қилди, ўзимни ташқарига отолмадим. Машина такка тўхтади, тўхтаган пайти ўриндикка михлангандай бўлдим. Мотор зўриқиб увладию олға силкиниб, бирпасда қалин қор босган сайхонликка чикиб олди. Эшикларни очиб пастга тушганимизда оёқларим нақ лагтага ўхшаб қолганини сездим.

– Йўлни тузатиш керак экан, Саидқул ака, – деди Тўпори. – Анчадан бери чикмаган эдик. Лекин сиз маладес экансиз, кўркмадингиз!..

– Кўркдим, ука, – дедим. – Машинадан ўзимни ташлай дедим-у, лекин аввал сиз ташлашингизни кутдим. Сиз нима бўлсангиз, менам шу-да...

– Тўғри қилибсиз, – деди Тўпори очилиб қулиб. – Барибир авария қилмасдик. Машинамиз зўр!..

– Шофёриям чаккимас, – деб мактаб қўйдим.

– Албатта-да, униям жони ширин, Саидқул ака! Бу ерга баъзи ўртоқларниям опчикқанмиз.

Тўпори йўл министрининг номини атади.

– Қалай, у киши чўчимадими? – деб сўрадим.

– Чўчимадилар, – деди Тўпори, сўнг мийиғида қулиб қўйди. – Анча довурак эканлар.

Сездимки, Тўпори айтаётган киши анча чўчиган, ажабмаски, ўзини машинадан ташлаган ҳам бўлса...

– Назар акаям чикканми бу ерга?

– Э, Назар отани алдаб бўпсиз, – деди Тўпори. – Назар ота жонининг кадрилини билади.

Юпкаю енгил туфлидаман, оёқларим совук еганини сездим. Тўпорининг оёғида кирза этиги бор эди. Чакмон берган одам, бир жуфт этик ҳам топса бўларди, деб ўйладим. Тўпори эса, худди фикримни ўкигандай, секин хиринглади:

– Хавотир олманг, Саидкул ака, термосда иссик чойимиз бор. Қани, изимдан юринг-чи.

У олдинга тушиб, этиклари билан қорни текислаб, менга йўл очиб кетаверди. Ортидан юриб, баландрок жойга етдим. Бу ердан довоннинг нариги тарафи кафтдагидай кўринар экан.

– Ҳаҳ кисталок! – деб ранжиди Тўпори. – Атай туман босганини каранг-а!

Узокка қараб, тоғлар орасини туман босганини кўрдим.

– Тулпоркўл ўша косада, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Сизга бир кўрсатай деб эдим-а!..

– Кеч бўп қолди-да ўзи... – дедим. – Ҳеч боқиси йўқ, янаги гал келганда кўрармиз.

– Э, янаги гал бўладими, йўқми... – деб қўл силтади Тўпори. – Кўриб кетсангиз бўларди-да... Ҳай аттанг!..

– Нега бунча қуюнасиз, раис ука, айтдим-ку, янаги сафар келамиз, деб?

– Яна чиқишга юрагингиз бетлайдими? – деди у.

– Сиз билан чиқаман, – дедим. – Бошқа шофёрга ишонишим қийин, лекин сиз билан – майли.

– Э, бешни ташланг, Саидкул ака! – деб хитоб қилди Тўпори. – Хайрият, менинг қадримга етадиган одамлар ҳам бор экан.

Дўлворгина йигит экан Тўпориси тушмагур. Шунақа суюндики, асти қўяверасиз. Қўл ташлашиб келишдик. Тулпоркўлни кўргали атай довонга чиқадиغان бўлдик.

– Бу ердан туриб ҳам кўрамиз, – деди Тўпори. – Ўзига бориб ҳам кўрамиз. Энди, болалигимиз ўтган жойлар-да, Саидкул ака. Қариб қоляпманми, нукул ўша жойни кўргим келаверади.

– У ёқдаям кишлок-пишлок борми, раис ука? – деб сўрадим.

– Йўғ-э, шунчаки бир қўл, – деди Тўпори. – Отамиз отбоқар эди, деб айтдим-ку. Ўша ёқларга йилки хайдаб борардик-да. Баъ-

зида отамиздан берухсат ҳам кетаверардим. Битта афсона бор эди. Тулпоркулнинг номи шундан эканки, тагида канотли гулпор яшаркан. Кимки ўшани эгарлаб минса, муродига етаркан... Тулпор йилига бир марта кўлдан чиқаркан. Қайси пайтда чиқишини ҳам билардик, айна жавзода, майнинг охирларида... Атай йилкини ўша ерга хайдаб бориб, уч-тўртта байтални кўл бўйида козиқларга бойлаб, кейин канотли тулпорнинг кўлдан чиқишини кутардик. Шум эканмиз ўша пайтлардаям, жилла курса, байталга чопса, ўзи бўлмаса кулунини оламиз, деб ўйлаганмиз-да!.. Лекин чикмади номард!..

У бирдан маъюсланиб колди. Меҳрим ошди. Яхшибоев бепи-сандлик билан Тўпори деб атаётган бу киши фавқулодда зукко эканини пайқадим. Тулпоркўл ҳақидаги афсонани эшитиб, бугун отхонада гувоҳ бўлганим – эришрок қилиқлари ҳам жуда жуъяли туюла бошлади.

Ортга қайтдик. Икки-уч бурим пастга тушиб, кейин бутунлай бошка йўлга хайдади. Буниси анча текис экан. Қайлардан юриб келаётганимизни тузукрок кўрмадим ҳам. Машина чироклари ёритган жойларнигина кўзим илғаб кетавердим. Бирор соат деганда тоғ йўли тугади, қандайдир қамишзорлардан, қуриб колган кўл тубларидан ўтдик. Тўпори олдиндан тайинлаб қўйган чоғи, асфальт йўлга чикқанимизда учта «Жигули» машинаси бизни пойлаб турарди. Машинадан тушиб, оёқларнинг чигилини ёздик. Кейин ўша ернинг ўзида дастурхон ёзишди. Қоринни тўклаб олдик.

– Энди «Жигули»га ўтамиз, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Текис йўлда унга етадигани кам.

Йўлда яна гурунглашиб кетдик. Марказдан анча узокда эканмиз, сойликлар бўйлаб, бирор ўнтача кичикрок кишлокни оралаб, гоҳ яна яланглиқларга чиқиб, қувурлару лотоклар ётқизилган далалардан ўтиб, яна сойликларга тушиб... анча юридик. Ҳовлилари тош деворлар билан ўралган, боғлари жуда обод бир кишлокдан ўтаётган пайтимиз, Тўпори сал қизишиброк изох берди:

– Бу ер ёзувчиларнинг кишлоғи, – деди. – Сизга тегмасин-у, лекин қавмингиз жуда чаток бу ерда.

– Жудаям бизнинг қавмдан эмасдир? – деб ҳазиллашдим.

– Энди, ёзади-да, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Ялпи саводхонлик деймиз-у, асли шу нарсанинг кераги йўқ экан. Ёмон ёзади, кристалоклар! Эшитган чиқарсиз?..

– Эшитганман, – дея тан олдим. – Сизни зуравонрок, деган гаплар юради.

– Буниси рост, – деди Тўпори. – Жахлим тезрок, Саидкул ака. Ишэкмас бир-иккитасини тутиб олиб урганман.

– Раҳбарга ярашмайди, раис ука.

– Ярашмаслигини ўзим ҳам биламан, лекин чидолмасам нима қилай?.. Иккитаси зотли бузокни ўғирлаб кетаётган экан, ўрнига ўзининг жайдари бузоғини ташлаб кетибди. Тутиб олиб, тавбасига таянтирдим. Кейин устимдан ёзишди.

– Бузокниям ўғирлайдими, – дедим хайрон бўлиб. – Бегонасини онаси эмизмайди-ку?

– Соддасиз-да, Саидкул ака, – деди Тўпори. – Бизда бузоклар онасини кўрмайди, ҳаммаси бир жойда боқилади, эмизикдан сут ичади.

– Майли, – дедим, – бу ерда сиз ҳақсиз. Лекин хотин-кизлар масаласида ҳам айрим миш-мишлар юради...

– Бекор гап! – деди Тўпори. – Ёшликда бўлган, Саидкул ака. Яширмайман, анча бўлган. Энди ўшалардан биттаси ёзавериб тинкамни куритади. Бормай кўйганим алам қилса керак-да!.. Мен айтсам, сиз тушунмайсиз, Саидкул ака. Ўзимга яраша ғанимларим бор. Сал ўжаррокман шекилли, бировларга ёкмайман. Нуқул оёғимдан олишади. Биттасини биламан, мен ҳақимда бирорта ёмон факт оборсангиз, нак минг сўм чиқариб беради!.. Бойваччаликни қаранг!..

– Ростми шу?

– Ана, кўрдингизми, сизам ишонмайсиз. Лекин бор гап шу, Саидкул ака. Зўррок ишлайман дейман-у, баъзида уйқуларим кочиб кетади. Ҳали иш кўп, пенсияга анча бор, тинч-омон етиб олиш керак.

Шу маҳал бизни қувиб ўтишди. Тўпорининг бирдан авзойи бузилди, гапдан тўхтаб, машинага газ берди. Ҳаял ўтмай, халиги машинани қувиб етдик. Тўпори сигнални босиб, олдинга ўтиб олди. Тундлиги йўқолди, менга айбдорона боқди-да:

– Ўзиб кетишларини ёқтирмайман, Саидкул ака, – деди. – Ўзим олдинда бўлсам дейман. Буям бир феъл экан-да...

Биргалашиб кулишдик.

– Назар акаям шу феълнингизни биладими? – деб ҳазиллашдим. – Унга сал оғир ботмасмикан?

– Билмайди, – деди Түпори. – Назар ота hozир кўшни районда юрибди. Менга ўхшаган ошналари сон мингта унинг. Бугун бир ўзингиз тунайсиз. Эргалаб кўришасиз у билан.

– Айтмабдиям, – деб ўпкаланган бўлдим. – Ўртакурғонга тезрок борсак бўлармиди?..

– Э, кизикмисиз, Саидкул ака, – деди Түпори. – Борасиз-да ўша Ўртакурғонингизга.

Ўша тун меҳмонхонада бир ўзим тунадим. Уйкудан эрта уйғондим. Энди ювиниб бўлган ҳам эдимки, Түпори кириб келди.

– Юринг, Саидкул ака, бир зўр жойга обораман!..

– Чой-пой ичсак бўлармиди?..

– Чойниям ўша ёқда ичамиз.

Ноилож ташқарига чиқдим. Чиксам, айвон олдида иккита от эгарлоғлик турибди. Кечагина Граф лакабли от кўрсатган нағмалар ёдимдан чикиб, шартта бирининг жиловидан тутдим.

– Дидингиз чаккимас, – деб мактади Түпори. – Ана, этик билан плаш опкелдим, кийволинг.

Иккимиз ҳам отланиб, кишлоқдан чикиб кетдик. Аввалига отлар уюри ўтлаб юрган йўнғичқазордан ўтдик. Тагимиздаги айғирлар кулоқларини динг қилиб, безовталаниб, уюр тарафга овоз беришди, у томондан ҳам жавоб келди.

– Овора бўлмай кўякол, – деди Түпори, ўзи минган човқарнинг бўйнига шапатилаб. – Биялар эгали, сендан зўррок айғирлар бор у ёқда. Ростини айтсам, бизга от саклагали рухсат йўқ, Саидкул ака, – деди у менга юзланиб. – Лекин саклайман. Сакламай иложим йўқ, отни яхши кўраман.

– Отнинг кулоқлари орасидан беҳишт шамоли эсаркан, – дедим эски бир мақол ёдимга тушиб.

– Нима дедингиз, Саидкул ака? – деди Түпори энтикиб. – Яна бир такрорланг!..

– Кулоғининг орасидан беҳишт шамоли эсаркан, – дедим. – Беҳишт нелигини биларсиз?..

– Билганда қандок! – деб хитоб килди Түпори. – Лекин роса топиб айтган экан, Саидкул ака! Шу гапингиз учун сизга битта от совға қиламан!..

– Олардим-у, лекин табламиз йўк-да, раис ука, – деб кулдим. – Кўйинг, шу ерда тура турсин, ҳар гал келганда миниб сайр киламан.

– Мен сизга рост гапиряпман, Саидқул ака! – деди Тўпори хафа бўлиб. – Тагингиздаги от сизники!

– Менам ростини айтдим, раис ука. Келганда минаман, ахир, ҳали кўп келамиз-ку...

– Бўлмаса... отингизнинг оёғиниям бир кўринг!.. Қалай, ўзим камчи урайми?..

– Шартмас, раис ука.

Шундай дедиму отга камчи тортдим. Ақлли экан жонивор, бирдан тезлаб кетмай, йирикрок йўрғага ўтди, кейин йўрғасини бас килиб, чунон чопдики... устиям бир текис, бирам текис!..

– Зур экан! – деб кичқирдим. – Барака топинг, раис ука, жуда маза килдим лекин!..

– Зўрмасини асрамаймиз! – деб кичқирди Тўпори, сўнг зум ўтмай ортимдан етиб келиб, отнинг жиловини гортиб тўхтатди. – Энди шу от сизники, Саидқул ака. Емишининг пулини тўлаб кетасиз, бу ёғи бизгаям осонрок бўлади.

– Ҳозирок тўлайми?

– Кейинроқ, Саидқул ака. Менгамас, буғалтирга тўлайсиз, – деб кулди Тўпори. – Э, нимасини айтай, Саидқул ака, от жониворга етадиган яна нима бор бу дунёда!.. Қараб туринг, сони бирор икки юзга етсин, чавандозлар тайёрлайдиган махсус мактаб очаман. Қишлоқ болаларини ўқитаман. От минмаган йигит ҳам йигит эканми!.. Қани, жиловни яна бир бўшатиб олинг, ака!..

Тўпорининг завки менга ҳам кўчиб, жиловни тамом бўшатдим. Отларимиз ёнма-ён учиб кетишди. Салқин, эрталабки шабнам ҳидига тўйинган ҳаво юзимни, кулоқларимни музлатгандай бўлди. Отларнинг тумшуғидан ҳам, биз чавандозларнинг оғзимиздан ҳам ошпоқ ховур уфуралди... Жонивор хомроқ бўлса кийнаб кўймай, деб хавотир олиб, жиловни тортган эдим, Тўпори тагин далда берди:

– Бешинчига ураверинг, Саидқул ака!

– Қанақа бешинчига? – дедим тушунмай.

– Бешинчи тезликка-да, – деди Тўпори хохолаб. – Совитилган от, кўркманг, Саидқул ака!..

Отга камчи босдим. Жони ачиди, тезлагандан тезлаб кетаверди. Жиловни бутунлай бўш кўйдим. От бошини силкитиб-силкитиб

олишидан билдимки, у ҳам эркини хуш кўраркан, шодланиб-шодланиб чопяпти. Шу кетишда чорак соатча от кўйишиб кетдик. Гоҳ шеригим олдинга ўтади, гоҳ мен... Қишлоқдан чиққанимизда ғубор ичида кўринган тоғлар ҳам анча яқин келиб қолди. Эски хароба ёнида ўсган иккита қари тутга тенглашганимизда Тўпори отининг жиловини тортди-да, йўрғага ўтказди. Мен ҳам ундан кўрганимни килдим.

Иккита чоғрок, тоғ орасидаги дара оғзига етдик. Тўпори шу ерда отдан тушди. Жиловни бута шоҳига боғлади. Мен ҳам эгардан тушдим.

– Бу ёғига сал пиёда юрамиз, – деди.

Отларни бутазорда қолдириб, ўзимиз дара ичкарасига юрдик. Бу гараф калин чангалзор экан. Кираверишда камишзор билан қиёқзор, оёқ таги нам, кадам босганда изингизда сув тўпланади.

– Эҳтиёт бўлинг, тўнғиз-пўнғизлар бор, – деб огоҳлантирди Тўпори. – Хужум қилса ёмон. Тўнғиздан қанака қочиш кераклигини биласизми?

– Аввал хужум қилсин-чи, кейин кўрармиз, – дедим унинг ҳазиллашганини пайкаб. – Умуман, иланг-биланг қилиб қочади, деб эшитганман.

– Тўғри, – деб қулди Тўпори. – Тўнғиз бесўнакай нарса, бурилай деганда ағдарилиб кетади!..

– Унчалик эмасдир?..

– Ҳа, энди, бурилиб олиши қийин-да, – деди Тўпори пинагини бузмай.

– Қўтос асрабсиз, қийик асрабсиз, энди тўнғиз ҳам асрасангиз бўларкан, – деб ҳазиллашдим.

– Асрардим-у, лекин бўлмайди, – деди Тўпори. – Одамлар қулги қилади, сизга айтсам бўлаверади, бир лақабим – Тўпори, яна биттаси – Қобон... Хафа бўладиям, деб ўйлашмайди, топиб қўйган лақабларини қаранг!..

– Ростданми?

– Рост, – деди Тўпори қулиб. – Лекин тўнғиз асрашга эҳтиёж йўқ. Саидкул ака. Биринчидан, мен ўзим борман, иккинчидан, қўшни дарада тўнғиз зоти ачиб-бижғиб ётибди.

– Демак, бу ерда йўқ экан-да?..

– Қизикмисиз, азиз меҳмонни тўнғизхонага бошлаб келаманми!.. – деб кулли Тўпори.

Гапнинг рости, гумоним анчагача тарқамади. Қиёқзору қамишзордан чиқиб, ёввойи бодом қалин ўсган жойга чиқиб олдик. Оёқ тагидаги нам ҳам йўқолди. Шу пайт олдинда нимадир каттик шитирлаб кетди. Чўчиб тушдим. Бирор эллик қадам нарида недир қизил қўланка кўрингандай туюлди. Тўпорига қарадим: юзи ўта жиддий ва сирли эди.

Шу аснода бояғи шовкин яна такрорланди. Дикқат қилиб, олдинда парранда учганини пайқадим. Чангалзор орасидан қип-қизил оловдай чикдию қанотларини париллатганча нарига бориб тушди.

– Қирғовул-ку! – дедим. – Қирғовулдан ҳам бор экан-да!..

– Бор, – деди Тўпори мамнун бўлиб. – Санаб саноғигаям етолмайман!

Чангалзор ичига кириб боравердик. Устимга брезент плаш илиб тўғри қилган эканман, акс ҳолда кийимим аллақачон титилиб кетган бўларди.

Қадам босганимиз сайин қирғовуллар хуркиб учади. Модалари тузукрок кўринмайди ҳисоб, лекин нарлари... нарлари нақ лағча чўғ дейсиз!.. нақ олов бўлиб учади!..

Тўпори тамом ўзидан кетган, менинг борлигимни буткул унутиб, хансираб югуриб, буталарнинг шохларини синдириб, нукул хитоб қилади:

– Уч-а, жонивор! Уч, аканг қарағайнинг хўрозлари!.. Яшавор, хўроз!..

Айб бўлса-да, айтиб қўяй, шунгача қирғовулни китобда кўриб юрардим-у, лекин тиригига дуч келмаган эдим. Тириги зўр бўларкан, тиригини кўрган одам бефарқ қолмас экан.

– Э хўроз! – деб бақирганимни сезмай ҳам қолдим. – Хўрози зўр экан!

– Э, ҳар қуни эрталаб шу ерга келаман, ака! – деб қичқирди Тўпори. – Ўзиям бунақа чиройли қушни яратиш учун худоям бирор ҳафта овора бўлгандир!

– Бир ой денг, бир ой! – деб хитоб қилдим мен ҳам.

– Бундок оралаб юришга вақт қани! – деб қичқирди Тўпори. – Машинада келаман-да, узокрокда тўхтатиб қулок соламан. Тонгдаги сайроғини бир эшитиб кўрсангиз эди!..

– Зўр экан!

– Үзидан беролмайман-у, лекин патидан бераман, – деди Тўпори.
– Патидан уйда бор. Атай териб кетганман!..

– Патидан биздаям бор, – дедим. – Рахим Бекниёз совға қилган.

– Ишқивоз экан-да у кишиям? – деди Тўпори. – Бир опкелиб гаништирмайсизми?

– Э, у киши Хоразмда, узок жой, – дедим.

– Э, шуям йўл эканми, айтсангиз, бас, мен ўзим машина юбораман!.. Шинаванда одамларни жонимдан ҳам яхши кураман, Саидкул ака!

Шунда мен Тўпорининг асл номини топдим: шинаванда. Бу сўзга унинг ғайрати ҳам, уддабуронлиги ҳам, кизикконлиги, қувлиги... жамики сифатлари жо бўларкан. Тиканли буталарни оралаб, юзқўллари шилиниб, нафаси нақ бўғзига тикилиб, қирғовулларни хуркитиб юрган бу ғалати одамга меҳрим ошгандан ошиб бораверди. Ёзаман, – деб ўйладим, – айна кўрганимдай қилиб ёзаман, бу ерда кўшиб-чатмаса ҳам бўлаверади.

Ҳориб-чарчаб, яна отларни қантариб қўйган жойнимизга келдик. Уловга миниб, ортга қайтдик. Тўпори бир юрган изидан юрмас экан чоғи, жиловни сал чапрокқа олиб, баланд бир қирнинг устига бошлади. Қирнинг усти текислик жой эканки, турли зироатлар яшнаб ётибди. Тўпори отларни тепарокка ҳайдади. Бирор чақиримча юриб, нишабликдан тепага чиқиб келган иккита йўғон қувурга дуч келдик. Ҳа жойда отдан тушди.

– Сойликдан бу ёққача неча метр бор? – деб сўради Тўпори.

– Уч юзлар бордир! – деб тахмин қилдим.

– Тўрт юз, – деди Тўпори. Энди айтинг-чи, бу қувурдаги сув қаёққа оқяпти?

– Қаёққа оқарди, пастга-да! – дедим энсам қотиб.

– Пастга эмас, тепага, – деди Тўпори.

Ишонмадим. Тўрт юз метр тепага сув чиқариш учун канака насос керак бўлишини ўйладим. Лекин пастда бирор иншоот кўринмади, уч-тўрт тутми, қайрағочми – ишқилиб, барги калинрок дарахтлар қорайиб турарди, холос.

– Тепага сув чиқаришга қувур дош беролмайди, – дедим. – Физикадан хабаримиз бор, ука.

– Бу қувурлар махсус буюртма билан олинган, – деди Тўпори.
– Лекин гапингизда жон бор, қувурда босим бирор ўн баробар кучлирок.

– Насоси каерда?

– Ишонмадингиз-а, – деди Тўпори ранжиб, сўнг қўлимдан етаклаб, уч юз метрлар нарига олиб борди. Азми қатъийлиги шунчалар эдики, нақ уч юз метргача қўлимни қўйиб юбормади. Келиб, қувурларнинг учи етган бетон ҳовузни кўрсатди: – Мана, қаранг, Саидкул ака!..

Сўнгги сўзларини шовкин босиб кетди ҳисоб. Кўрдимки, у ҳақ экан, сув ростдан ҳам пастдан тепага чиқаркан, чиқиб, қувурларнинг учи шу ерда тугаркан – бу тарафи бетон ҳовуз, нариги тараф девори жуда баланд, деворига пўлат тахталар қопланган, босим остида отилган сув гувиллаб бориб ўша тахталарга урилади, сон минг томчилар сачратиб, шашти синиб, чуқур ҳовуз тубига ағдарилади. Босим шунчалар кучлики, оёқ остидаги ер ҳам зириллаб туради.

– Минг гектарга етади бу сув, – деди Тўпори, отларнинг ёнига қайтганимизда. – Камида ўн тегирмон келади. Беминнатгина оқиб ётибди.

– Насосни каерга бекитгансиз? – деб сўрадим. – Бунча баландликка сув чиқаришнинг ўзи бўладими?

– Тасодифни қарангки, ўзи бўларкан, – деди Тўпори. – Ҳеч қанака насосимиз йўқ, Саидкул ака. Сойликнинг тешароғида уч-тўртта серсув булок бор, ўшаларни темир қувурга қамаганмиз, холос. Ўзи ўйноқлаб оқиб келавераркан!...

– Зўр! – деб хитоб қилдим. – Гений экансиз, ука!

– Гений? – деди Тўпори тушунмай. – У нима дегани, Саидкул ака, сукиш-пукиш эмасми?

– Ростдан ҳам Тўпори экансиз, ука, – деб қулдим. – Шинаванда дегани, тушундингизми, шинаванда!..

Отларга миниб, майда йўрғалатиб, колхоз марказига қараб жўнадик. Анча йироклаб кетган эканмиз, роса икки соатча вақтимиз кетди. Кишлоқ қўчаларига кириб борганимизда, йўл четида тўхтаб турган енгил машина биз билан баробар кета бошлади. Эътибор берсам, деразасидан киночилар суратга олаётган экан. Беихтиёр отнинг жиловини тортдим.

– Юраверинг, Саидкул Мардонович! – деб қичқирди сокол қўйган армани йигит. – Бемалол юраверинг!

Отни тўхтатдим. Йўқ, деб ўйладим, булар раисни суратга олгани келишган, мен ўзимни ўртага тиксам яхшимас. Хайриятки, киночи-

лар ортикча кистамай, машиналарини жилдириб, Тўпорининг бир ўзи билан ёнма-ён кетаверишди. Манзилга етиб, отни сайисларга топшириб, ўрик тагидаги «кабинет»га караб юрдим. Яхшибоевни кўриб, дилим равшан тортди. Гарчи Тўпори билан танишишу бирга юришлар кизик бўлса-да, борар жойимиз – Ўртақўрғон шаҳри хаёлимдан бирор сония ҳам кетмаган эди.

– Ҳа, бевафо! – деб ҳазиллашдим. – Бизни ташлаб жунаворасизми, деб кўркувдим.

– Кўйишмади, – деди Яхшибоев. – Қарасам, сизлар жуда топишиб қолдиларинг, икки ошнанинг суҳбатига халал бермай дедим-да... Келсам, бу ёқда телевизорчи болалар турибди экан, гапларига-ям тузук тушунмайман...

Шу пайт Тўпори отхона ҳовлисига кириб келди. Унинг кетидан киночиларнинг машинаси кўринди. Зум ўтмай, ҳамма бир жойга тўпланиб, ўзаро танишув бошланди. Серсокол йигит режиссёр экан, бошлик сифатида ҳамкасбларини таништирди:

– Саша Кардин – оператор, Миша Фриденгаль – сценарист, мен – Эдмунд Погосян, – группа бошлиғи...

– Саидкул Мардонов – журналист, – деб, уларнинг оҳангида ўзимни танитдим.

– Сизни таниймиз, – деб кулди Погосян. – Назар Яхшибоевич аллақачон таърифингизни айтиб улгурди. Энди бизга ёрдам қиласиз, Саидкул Мардонович.

– Майли-ю, лекин кинога ҳеч ишим тушмаган, – дедим. – Кейин, йигитлар, биз бугунок Ўртақўрғонга кетишимиз керак.

– Ўв Саидкул ука, сал инсоф ҳам керак! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Бу укаларимиз пойтахтимиз Москвадан йўл юриб келишибди. Лоақал биттагина интервью берарсиз?

– Э Назар ака, мен ким бўлдимки, интервью берсам! – дедим. – Ана, раис укамиз билан гаплашсин, қилаётган ишларини кўришсин!..

– Ишлари зўрми ўзи? – деб сўради Погосян.

– Зўр! – дедим. – Ўз кўзим билан кўриб келяпман. Жуда зўр ишлари бор экан.

– Бўлмаса, худди шу нарсани гапириб берасиз бизга, – деб кўймади у, сўнг операторга ўгирилди: – Саша, кассетани янгила, ўн минут... Юринг, Саидкул Мардонович, сизга зўррок бир натура

танлайлик. Қарабсизки, яна ўн кундан сўнг бутун мамлакат сизни кўриб турибди! Биринчи программа, такрори ҳам ўша программада!..

Зум ўтиб, колхоз меҳмонхонаси олдидан жой танлашди. Бу ерда кичкина гулзор бор эди. Гулзор ўртасида кичкина фонтан ҳам бор. Ўша фонтан ёнига курси кўйиб беришди.

– Йўқ, бу менга маъқулмас, – деб норозилик билдирди Яхшибоев. – Гуллар кўриниб турсин. Қаранг, Саидқул, атиргуллар атай сиз учун очилиб турибди. Ҳадемай тўкилиб кетади, лекин сиз тарих учун уларнинг тасвирини бўлса-да асраб коласиз!..

Тўғриси, шу ерда мен андак ожизлик килдим. Ёзувчи халки шусиз ҳам шуҳратга ўч бўлади, айниқса, телевизор деган нарса бор жойда етмиш икки томиримиз бирдан бўшашади. Бир ажойиб одам ҳақида икки оғиз рост гапимни айтсам, шу баҳонада ўзим ҳам элга кўринсам, хўш, бунинг нимаси ёмон?..

Камерани қаршимга ўрнатиб, микрофонни бурним тагига келтириб, бирдан буйрук беришди:

– Мотор!..

Аввалига уялинкираб турдим, сал эзмаланиб-чайналиб, раис укамизнинг унвону даражаларини санадим, кейин қарасам, тилим бурролашиб боряпти, айтган сўзим ўзимга ҳам ёқяпти. Ҳаттоки, кичкина бир ташбеҳ ҳам ишлатдим, мазмуни шуки, «Тўпори болаликда Тулпорқул бағрида от боқиб юриб, қанотли арғумок кўлдан чиқишини, чикканида эгарлаб олиб кўкларга парвоз қилишни орзу этарди, афсуски, чўпчакдаги отларни эгарлаб олиш жуда кийин. Тулпорқулдан қанотли тулпор чикмади. Лекин, не саодатки, Тўпорининг қанотли тулпори бор – унинг орзулари, унинг ғайрати, унинг меҳнати...»

Ўшанда мен самимий гапирдим. Ўйлаганимни айтдим. Ишонмананки, ташбеҳим ҳам ўрнига тушди. Режиссёр йигит рост айтган экан, бирор ўн кунлардан сўнг Москвадан кўрсатишди. Мени Москвадан кўриб, бечора, хотиним жуда хурсанд бўлди. Яшириб нима килдим, ўзимга ҳам ёқди. Ҳафта ўтмай, марказий журналлардан биридан кўнғирок бўлди. Бурцев деган киши экан. Телевизорда кўриб, ўша илғор раисни бизга очерк этиб берсангиз, дея илтимос қилди. Ваъда бердим. Ваъда бердим-у, устидан чиқолмадим. Негаки, кўрсатув ҳам, таниш-билишларнинг табриклари ҳам қанчалик

ёкмасин, юрагимнинг тубида недир гумон туғилган эди. Бунинг сабаби шуки, Тўпорининг колхозидан жунаб кетаётиб, Яхшибоевнинг машинаси юкхонасига анча-мунча совға-салом юкланганини пайқадим. Табиатим нижикрок, юкхонага якинрок бориб:

– Менга аталгани йўқми, Назар ака? – деб сўрадим.

– Сизга аталгани мана, – деди Яхшибоев чапдаги кутини кўрсатиб. – Очиб кўрасизми?

– Майли, – дедим. – Олинг, очамиз.

– Йўқ, – деди Яхшибоев. – Хафа бўлишади, Саидкул ака.

– Барибир хафа бўлишади, – дедим. – Мен совғани олмайман, Назар ака.

Яхшибоев кутини кўлимдан олди. Бизни кузатаётган хизматчилардан бирини чакирди:

– Ўв ука, манавини раиснингга бериб кўй. Саидкул Мардоннинг ирими бор экан, деб айтасан.

Хизматчи йигит келиб, чакконлик билан кутини олди.

– Менда ирим йўқ, – деди Яхшибоев кулиб. – Мен олавераман. Ажабмаски, миллионер раис бирор минг сўм пора солган бўлса. Нима дедингиз, ўрток Мардонов?

– Йўғ-э, – дедим хижолат чекиб. – Ундай деб ўйламадим, Назар ака!

– Буям бир гап-да, Саидкул ука, балки менга аталган кутини очиб кўрармиз? Ичидан пул чикса, кейин ҳамкасабаларга гапириб юришингизга ҳам осонрок бўлади.

Яхшибоев яна бир-икки аччиқ гапириб, узиб-узиб олди. Инжиклик қилганларимга пушаймон бўлдим. Хайриятки, бу орада Тўпори келиб колдию жонимга ора кирди. У билан кучоклашиб хайрлашдик.

Йўлда Яхшибоев анчагача чурк этмади.

– Тўпори оғринди, – деди ниҳоят. – Бекор қилдингиз, ука. Солса, кутига уч-тўрт кило туршак солади-да, ноз-фирок шартмиди?

– Сизам мени тушунинг, Назар ака, – дедим. – Мен у кишини салгина мактадим, энди совға-салом олсам...

– Э, қизиксиз-а! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Энди кўряпсизми? Ахир, буям сўзингизга олган гонорар эмасми?..

Хайрият, аразимиз тарқалиб, яна апок-чапок бўлиб кетдик.

– Тўпори яхши йигит, – деб мактанди Яхшибоев. – Ўзимизнинг кадримиз. Биринчи бўлиб, уни ўзим ёзиб чиққанман. Яхшилиқни

унутмайди, иззат қилади. Сизу бизга шу керак-да. Лекин бир хиллари бор, дарров тумшуғи кутарилиб кетади. Курбонойни эшитганмисиз?

– Қайси? Қахрамон кизними?

– Худди ўшани, – деди Яхшибоев ковоғи осилиб. – Униям ёзиб чиккан ўзимиз эдик. Очеркамни эслайсизми? «Юлдузни кўзлаган киз»? Лекин у киз нарироқни кўзлаган экан, менсимай кетди...

– Нима бало, салом бермайдими? – деб сўрадим.

– Саломни куюк, лекин ичида бошқачароқ ўйлайди, – деди Яхшибоев. – Одам тез эсдан чиқарар экан-да, а? Бўлмасам, мишиғини артолмайдиган кишлоки бир кизгина эди!..

– Сизу биз ҳам кишлоқимиз, Назар ака.

– Сизу биз эсини таниган кишлоқимиз, Саидкул, – деди Яхшибоев жажли чиқиб. – У кизгина эсини йўқотган кишлоқи. Фаркига борасизми шунинг?

Индамай кўяқолдим. У аёлни кўрмаганман-у, лекин доврўғи Яхшибоевнинг доврўғидан кам эмаслигини биламан. Эҳтимолки, Яхшибоевга ўзи бир маҳаллар тетапоя қилиб йўлга солган кизгинанинг бунчалик машҳур бўлиб кетгани ёқмас, балки ораларидан ола мушук ўтгандир... Колаверса, Яхшибоевнинг феъли халигиндай... баҳор ҳавосидай гап – тез ўзгаради. Ҳозир унга кўшилиб бировни ёзғирсам-у, замон ўтмай булар иноклашиб, ўртада мен аҳмок бўлиб қолишим мумкин.

Умуман, бировни ёзғириш, Яхшибоевнинг ҳар бир сўзига бош ликиллайтиш шартми, нима, киндигимизни бойлаб қуйибдими?.. Ўртақўрғон йўлида кетяпмизми, Ўртақўрғон ҳақида ўйлаган маъқул эмасми?..

IX БОБ

Бемор

Оксоч профессорнинг кайфи чоғ эди. Дурустгина ухлаган кўринади: юзлари кип-кизил, таранг, соқоли киртишлаб олинган. Фақат атир ҳиди сезилмайди. Чамаси, ирими шунақа – носоғларнинг димоғини соғлом хидлар билан китиклагиси келмайди.

– Зўрсиз, ўртоқ Ваҳобов, – деди Яхшибоев. – Оғир касаллар йўк шекилли?

– Бор, – деди Ваҳобов. – Катта касалхона, ўзига яраша оғирни ҳам, энгили ҳам бор. Дейлик, сизга ўхшаб, ўзини ёлғондан касалга солиб ётганлар ҳам учрайди.

– Мен касалман, ўртоқ Ваҳобов.

– Алдаманг, – деди профессор. – Майли, дам олаверинг. Уйда тузукрок шароит йўкми, дейман?

– Шунга ўхшашрок, – деди Яхшибоев. Тан олмаса бўлмаслигини сезди, аини замонда профессорга меҳри ошди. – Чидайсиз-да, дўхтир...

Оқсоч профессор уни текшириб утирмади. Текширишга эмас, шунчаки раҳмат айтишга кирган экан. Гапидан маълум бўлдики, касалхонада хизмат килувчи аёллар жуда хурсанд. Яхшибоевни бир оғиздан жентльмен деб агашибди. Сабабки, Яхшибоев ҳали кирчиллама йигит экан, йигитлиги қолмагандирки, аёлларнинг дидига мос сархил моллар савдосини ўйлаб топибди. Кеча вакил келиб, бош врачнинг ўзи, яъники ўртоқ Ваҳобов билан гаплашибди. Ўзаро келишувга биноан, атир-упаю бошка аёлбоп моллар ортилган машина келар экан. Бош врачнинг ўзи ҳам қизларига атаб атир олмоқчи, шунга атай уйдан ҳамённи семизрок килиб келибди. Бу ёғи раҳмат айтиш фарз экан, қолаверса, ўртоқ Яхшибоевнинг ўзларида ҳам айрим истаклар бўлиши мумкин, дейлик, хотинига, келинларига, эҳтимолки... жазманларига (бош врач кикирлаб кулди) бирор совға олар?..

– Жазманга оламиз, – деди Яхшибоев, сўнг чўнтагидан элликталик олиб узатди. – Шахсан сиздан илтимос, бола-чақа кўрса айб бўлади.

Профессор пулни олиб, халатининг чўнтагига солиб қўйди.

– Балосиз, Назар Яхшибоевич, – деб пўписа қилди. – Янгага айтаман. Ёки бу галча айтмай турайми?

– Машина қачон келаркан? – деб сўради Яхшибоев.

– Тушдан кейин.

Оқсоч профессор кетди. Яхшибоев ичида кулиб ўйладики, буям бизга ўхшаган ожизгина бир одам, дўхтир хотинлар қутку қилса, лакка тушиб менга раҳмат айтгани келаверибди. Майли, соддалик ҳам яхши, ким билсин, балки хотинига атир сотиб олар, хотини

хурсанд бўлар... нимаси ёмон? Менинг «вакилим» хабар берибди. Қаердан келдйкин?.. Ким юборган бўлиши мумкин? Суяркул деса-сам, йўк, Суяркул китоб сотади, лекин булар атир-упа олиб келаркан, бинобарин, ёнида аёлларнинг ички кийимлари, пайпокчалари, лаббуёк, эговча, кош терадиган мўйчинаяк...

Э, шунисиға шукр қилавер, Яхшибоев, тақдирға таҳсинки, Булдуруқда қолиб кетганингда бундайин аломат нарсалардан буткул ғофил бўлиб юардинг!..

Мухсина хонимға кўнғирок қилиб айтдики, шунақа гаплар, хоним, бугун махсус савдо ташкил этишимиз, агар вақтингиз бўлса, тушдан кейин бирровгина келиб кетасиз, йўк, яхшиси, келинларни юборинг, келиб ўзларига керагини олиб кетишин, пулини мен бераман!..

Мухсина хоним келинларни юборишни истамади, ўзи келишга ихтиёр билдирди, сўнг охирига озгина ёлғонни ҳам тиркадики, «йўк, дадаси, мен бормасам уят, сизни кўрмаганимгаям анча бўп колди, кейин бошқа гаплашадиган гапларимиз ҳам бор».

Яхшибоевнинг гаплашадиган гапи йўк эди. Боз келинларни юборишга ундади, боз рад жавоби олди, ҳатто балога ҳам колдики, йўк, сизға бир нима бўлган, жазман-пазман орттиргансиз, бўлмаса менға бунақа гапирмас эдингиз!

Яхшибоев айтдики, шундай ниятимиз ҳам йўк эмас, хоним, лекин сиздан ўтадиганини топиш кийинрок.

Мухсина хоним шарақлаб кулди: эсингиз қурсин, мен жазман эмас, хотинман!

Яхшибоев ҳам хиринглади: шундай, хоним, хотинимсиз, лекин мен сизни мисоли жазманимдай яхши кўраман.

Яраш-яраш бўлди. Ширин-ширин сўзлар айтилди. Ширин сўзларни айтаркан, боягина оксоч профессорға эллик сўм чиқариб берганини эслади, мийиғида кулдики, бечора ростдан ҳам содда экан, худди дастёр болага ўхшайди, ёки у шумрокми, ахир, бош врач, унвони – профессор, наҳотки кўлиға теккан эликталикни арзимас «совға» дея қабул этишға ҳам ақли етмаса?.. Ҳар ҳолда, койимади. Ошно бир гал ёмон койиган эди. Худди Маматқуловға ўхшаган галварс эканман, туғилган кунига соат совға қилувдим, олди-ю, тавбамға таянтирди, «ўртоқ Яхшибоев, – деди, – биламан, сиз мендан кўпроқ пул топасиз, лекин мендан бойроқ эканингизни

намойиш қилишингиз шартми?.. Биз китоб ёзолмаймиз, ўртоқ Яхшибоев, деди, лекин ўзимизга яраша орийатимиз бор, сиздақа китоб ёзадиганларга ўзимизни ҳақорат этишга йўл қўймаймиз!..»

Яхшибоев шу сўзларни эслаб ҳайрон бўлди: ўзбек тилида-ю, мутлақо ўзбекча эмас. Русча ҳам эмас, бошқа тилда ҳам эмас, барча тилларнинг йиғиндисими ёки?.. Ким билсин... Ишкилиб, анча ғалати тил. Қанча бўлди Ошннинг шу тилда гапираётганига? Ўн йилми, йигирма йилми, ўттизми?..

Этибор берса, Мухсина хоним ҳали-ҳамон сўзлаётган экан: дадаси, менинг ишим масаласини ҳам бир ўйлаб кўринг.

Ўйламай ваъда бериб юборди: бўпти, келаверинг, шу ерда гаплашамиз.

Ичида сўқинди. Падарига лаънат бунақа турмушнинг, деб айтди, ўз уйингда тинчиб ўтиролмасанг, ҳаммага сазойи бўлдинг, Яхшибоев, овсар бир кампирдан қочиб юрганингни хаттоки анави соддадил оқсоч профессор ҳам билади. Дарвоқе, у ростдан ҳам содда эдими? Гапларидаги заҳару заққумлари қайга кетди? Ахир, қочириғу кинояларни жуда қийиб ташларди-ку? Наҳотки, бугун тушликдан сўнг сотилажак атру бўйи димоғини бир лаҳзада шунчалар нозик этиб қўйган бўлса?..

Ишонма, Яхшибоев, буларга ишонма, ўзингга ҳам ишонма, айниқса – ўзингга! Ахир, ўзингни яхши биласан-ку? Тотаётган барча лаззатлару чекаётган барча азобларимиз – ўзимиз туфайли эмасми?

Хаёлдаги нутқни шу ерда тугатди. Кейин телефондаги нутқни ҳам қисқа қилди:

– Бўпти, келинг, кейин ўйлашиб кўрамиз. Келинларга ҳам айтинг, керагини ёзиб беришади...

– Хўп, даласи, албатта айтаман. Нина Ричи фирмасими?

Яхшибоев трубкани жойига илдию хотини келинларга ҳеч балони айтмаслигини сизди. Йўқ, Мухсина хоним уларга айтмайди, Мухсина хоним келинлари билан бир хил бўй таратмокни истамайди. Атирни нима деб атади? Нина Ричи, дедими? Қанақа Нина, қанақа Ричи? Ё Рина Ничими?

Ё худо парвардигор!

Ҳайратини айнан шундай – қўшиб ўйлади. Бало бу, Мухсина хоним, овсарлиги бекор, ахир, Нина Ричи ёинки Рина Ничини билган кампирни овсар деб бўларканми!..

Оллоёрнинг ишхонасига телефон килди. Кенжа ўғил жойида экан.

– Оллоёр, – деди Яхшибоев, – бу ёқда атир-патир сотаркан, келинга олмайсанми?

– Олардим-у, вақтим йўқ, дада. Кейин... пулниям мазаси йўқроқ...

– Ўзим бераман...

– Шартмас, дада. Қасрда сотаркан ўзи?

– Касалхонада. Ўзинг келолмасанг, келинга айтиб қўй.

– Қўйинг, дада. Касалхонада бўлса, касалларга атаб опкелишгандир? Энди ўша ергаям тумшук суксак уят бўлар?

– Балли, ўғлим! – деди Яхшибоев. – Шундай дерсан, деб ўйловдим.

Ўйламаган эди буни. Шунчаки, Мухсина хонимга қасдма-қасд кўнғирок килди, холос. Оллоёр ҳам Рина Ничини билмайди. Шуниси яхши. Кеча Сокинага қўшилиб келди. Сокина гаплашиб ўтирди, бу эса чурк этмади ҳисоб. Синглисининг қўлидан боласини олиб, дераза ёнига бориб, ташқарини кўрсатди – чақалок юпанди. Оллоёрнинг энг зўр сифати шуки, унинг қўлида йиғлаётган чақалоклар бирдан юпанади-колади. Оллоёр уларни юпатмайди, умуман гапирмайди, шунчаки... мулойимгина боқиб туради, холос. Мухсина хонимга мулойим боқиши ҳам ёкмайди. Кўзингни лўк килма, деб бақиради, барибир фариштамасан!..

Шу жиҳатдан Аввалбек тузук, Аввалбекнинг кўзига қараган одам унинг фаришта эмаслигига бирдан иқрор бўлади. Инкорга хожат қолмайди ҳисоб.

Энди, жиддийроқ ва ростгўйроқ бўлсак, Ошнонинг тили билан айтганда, олдимизда жиддий бир масала турибди, ўртоқ Яхшибоев, агар умрнинг қолган қисми ўтган қисмидан анча оз эканини ҳисобга олсак, умримизнинг ўтган ва қолган қисмларида йикқан обрў-эътиборимизни ва озгина мол-дунёимизни тақсимлаш вазифаси юзага чиқади. Обрў-эътиборни ҳаммага хомталаш қилиб юборса бўлади, лекин мол-дунёга келганда қариндош-уруғларнинг кўнглига ҳам караш керак.

Хўш, омонат дафтарчада – Мухсина хоним биладиган; омонат дафтарчадан ташқарида – Мухсина хоним билмайдиган, жамийки сармомизнинг ҳисоби қанча?

Яхшибоев хисоблашга эринди. Тахминан бўлса-да, сармоянинг анча эканини тасаввур этди. Сўнг ўзига айти эски услубда мурожаат этдики, хўш, ўртоқ Яхшибоев, қандай таксимот қиламиз? Дейлик, бугун эмас, эртага, майли, бир ой кейин, майли, бир йил кейинроқ, ахиринчиси бир кун... шогирдимиз Чоршанби нотариусни бошлаб келганида... қимга қанча улуш тегади?

Умуман, улушга бўлиш шартми? Улушга бўлинса, сармоянинг туси қочмайдами?

Дейлик, бўлинмаса, бутунлигича... Мухсина хонимга қолса... унда нима бўлади? Чамаси, пора бериб бўлса-да, бирорта театрга бадий раҳбарликни олади. Буниси аниқ. Кейин-чи?.. Дейлик, бизнинг устимизга икки газлик мрамартош қўяди. Йўқ, сал оғирроғидан қўяди. Бу жойда иззату нафс деган бало бор, қимки ўликнинг устига оғирроқ тош бостирса, ўшанинг обрўси ҳам салмоқлироқ бўлади.

Умуман, обрў-эътиборни ўлчайдиган тарозини қабристон дарвозаси ёнига ўрнатса бўларкан.

Аввалбек-чи? Фарзандларнинг аввалию сарвари Аввалбек? Унинг меросдан унумли фойдаланмоғига шубҳа йўқ. Қамида учта ўйнаш орттиради, устахона сонини учтага етказди – ҳар бир жазмани учун алоҳида. Сўнг уч йил ичида ичиб тугатади меросни.

Соқина ҳисобга қирмайди. Қиз бола – бировнинг ҳасми. Эрининг топган-тутгани бир умрга етиб ортади. Уларга қичқина бир улуш бўлса, бас, токи қуёвбола пора-мора олиб юрмайди.

Ягона номзод – Оллоёр. Бахтинг чопди, Оллоёр!.. Қул, ўйна, бахтиёр бўл, Оллоёр!! Шошма, Оллоёр, бирпас шошмай тур, сиз ҳам салгина шошманг, ўртоқ Яхшибоев, ахир, Оллоёрни тўқим урилган ҳўтик деб атаган қим, сиз ўзингиз эмасми, ўртоқ Яхшибоев? Хўтиқку, бир амаллаб қунини қўрар, лекин мероснинг тақдири нима бўлади?

Яхшибоев ўлмай туришга қарор қилди. Ҳали Чоршанби келса тайинлаш керак, нотариусни шоширмасин. Йўқ, сиз бундай совуқ гапирманг, устоз, нафасни иссиқ қилинг, ҳали қўп яшайсиз, деб айтди-ю, лекин ўзи бирорта қари нотариусни топгани аниқ. Ихтиёр этилган лаҳзадаёқ опкелади бошлаб. Чоршанби – зўр йигит, ишни дўндиради, нотариус чолнинг ёнида дўхтири ҳам бўлади, ишончли дўхтир, зукко дўхтир, одамнинг юзига бир қарашнинг ўзидаёқ, мия-

сини еб битирганми ёки оз-моз колдирганми... шуни аниқлайдиган шоввозни етаклаб келади.

Яхшимас, ўрток Яхшибоев, сиз ундан аллакандай Суяркулга муовинликни қизганиб юрибсиз!

Яхшибоев бир ўзи колди. Пастак креслога чуқиб, оёқларини рўпарадаги курси устига ташлади. Қулоғига чалинган эдики, оёқ тепарокда бўлса мияга қон кўпроқ келади, бинобарин, анча яхши ишлайди. Уйладикки, мияни асли тананинг ўртароғига жойлаштирса бўларкан...

Чошгоҳда Қўзибой сим қоқиб, Назар Яхшибоевич, малол кел-маса Қурбонойнинг палатасига бир кирсангиз, деб илтимос қилди. Яхшибоевга малол келди: тобим йўқ, ука, ўзингиз чиқақолинг. Қўзибой сал довдиради, сўнг, алами келди чоғи, гаъна билан гапирди: келиб, бир бечоранинг ҳолидан хабар олсангиз тахтдан тушиб колмассиз, ака?..

Яхшибоев тайинли гап айтмади. Трубкани шак эткизиб жойига ташлади.

Қўзибойни яхши эсларди. Қурбонойни очерка қилиб газетга чиқарганида бу йигит эринмай излаб келган. Рангпар, озғин, юзида недир синиклик, келиб айтганки, э Назар ака, биз-ку одам бўлолмадик, даст калталиқ қилди, ўқиёлмадик, бор-йўқ топганимиз битта хотин олишга етди, энди сиз шу хотинниям тортиб олмоқчисиз... ахир, эр-как киши турганида хотиннинг ўзиб кетиши ғалати бўларкан-да!

Яхшибоев йигитнинг дардини тушунса-да, номига дағдаға қилиб кўрди: қайси асрда яшаяпсиз, йигит? Нега хотин-қизларнинг йўлига туғанок бўласиз? Қўнглингиз жам бўлсин, кизимизга айта-миз – сиздақа феодал эрнинг баҳридан ўтади-қўяди!

Йигит ростдан кўрқдими ёки хотинини яхши кўрар эканми – ишқилиб, замзамадан сўнг писиб колди. Шунда Яхшибоев қаҳ-қаҳ уриб кулдикки, э ука, парво қилманг, нима, биттагина очеркада мақталгани билан аёл киши устингизга чиқиб олармиди, далада у, уйда сиз устун бўлсангиз, бас-да!

Қўзибой юввош йигит экан, устунлик хусусида қайта оғиз очмади. Аввалига Қурбонойни сал-пал қизганиб, каттаю кичик йиғинларга бирга катнаб юрди, сўнг, уялди чоғи, уйда кўним ўтирадиган бўлди.

Ўша очерк учун Ошно дўстини роса мақтади. Мазмуники, сиз, ўрток Яхшибоев, халқимиз тарихида янги саҳифа очдингиз, энди

юзлаб ва минглаб курбонойлар гуркираб униб чикади – гуё халк дегани кенг бир шудгордай, курбонойлар эса ховучлаб сепилган чигит доналаридай!

Курбоной ушанда тажрибасиз эди. Гурунгда карсиллатиб гапирса-да, минбарларда ўзини йўқотиб кўярди. Шундай кезларда, мадад нстаб хайъатдаги Ошнога ёки олд катордаги Яхшибоевга қарарди. Ошно аёл бечоранинг қарашларини мутлақо сезмасди, лекин Яхшибоев сезарди, сезиш на, бош силкиб далда берардики, дадил бўлинг, кизим, дадилрок, чўчиманг, гапираверинг!..

Яхшибоев қахрамонидан мамнун эди. Билардики, Курбонойни шу даражага етқизган – унинг ўзи. Ҳатто мухбирлар ҳам аввал Яхшибоевдан руҳсат олиб, кейин Курбонойнинг ёнига боришарди. Ёзганларини ҳам аввал Яхшибоевга келтириб кўрсатишарди. Яхшибоев мақолаларни ўқий туриб Курбонойнинг соддалигидан завқланарди. Ахир, номи юртга таралган аёл бўлса-ю, икки оғиз гапининг бирида: «Менга Яхшибоев Назар ота ёрдам бердилар», «мен Яхшибоев Назар отанинг ўғитларидан руҳландим», деб турса, уни қувликда айблаб бўларканми!..

Яхшибоев роса яйрарди-да, сўнг халиги сўзларни ўчириб ташларди. Англардики, бу ҳам бир фазилат – обрў ортса ортадики, асло озаймайди. Боз устига, бир вақтлар матбуотда озми-кўпми меҳнат қилиб, хушомадгўй танқидчиларнинг шарҳларини шахсан таҳрир этиб, ўзига дохил мактовларни кизил қалам билан ўчириб қўйганларини хотирлардики, ўчирилган жойларни кўриб, тобе ходимларнинг хайрати ошарди. Ҳурмат ҳам шунга яраша бўларди. Уша ходимларнинг ҳаммаси тирик, халигача уларнинг тиллари бийрон, мабодо гап очилиб қолгудай бўлса, Яхшибоевнинг камтарлигини эсламасдан иложлари йўқ!

Кейинчалик, Курбоной хиёл тўлишиб, минбарларнинг ҳадисини олиб, бировларнинг далласидан воз кечиб, ўзи ҳам хайъатлардан жой эгаллади. Энди у минбарда туриб биргина Ошнога қарарди. Ошно ҳам энди унинг қарашларини пайқарди, пайкаш ҳам гапми, Курбонойнинг оташин чакириклари битганида чапакбозликни ўзи бошлаб берарди.

Орадан анча йиллар ўтди. Яхшибоев семизрок бир асарга чалғиб, Курбонойни салкам унутиб юборган эди. Бир куни Ошно ҳузурига чақиртириб айтдики, «шу куз Курбонойнинг даласида бўлсангиз,

ўрток Яхшибоев, кизингиз беш юз тонна термоқчи экан...» Яхшибоев сал оғринганини яширолмади: менинг мухбирлик қиладиган вақтим ўтган, оқсоқол, Чоршанби деган шогирдим бор, аломат йигит, ўзимдан ҳам ўтказиб очерка қилади, борингки, у ёзса-да мен кул кўйсам?.. «Тушунмабсиз, ўрток Яхшибоев», деди Ошно беозоргина кулиб, – сизни насрингиздан айирмоқчи эмасмиз, илтимосимиз шуки, Қурбоной кизингиз хақида йирикрок нарса ёзсангиз, талабгорлар тикилиб ётибди, лекин сиз ёзганингиз бошқача-да, ўрток Яхшибоев, ахир, «юлдузни кўзлаган киз» деб ёзиб, кизингизга юлдуз олиб бердингиз, ажабмаски, ўзингизга ҳам биттагинаси тегса...»

Яхшибоев, «кизимиз юлдуз олганидан кейин бизга карамай кўйди, оқсоқол», деб эътироз қилмоқчи бўлди, лекин ботинмади, қолаверса, танида ширин бир орзиқиш туйди («Хўш, яна, Яшин ёшулли юлдуз тақиб юрибди, ундан камлик жойимиз борми?»), жилмайиб сўзладик, маъкул ўйлабсиз, оқсоқол, эртагаёк чўла кетаман, лекин жой масаласи қандай бўларкин?..

Жой масаласи аллақачон ҳал қилинган экан. Ошнонинг ҳар воҳада биттадан сўлим қароргоҳи бор, ўшалардан бирини атади: «ўзимизга меҳмон бўласиз-да, ўрток Яхшибоев! Умуман, сизга жуда ҳавасим келяпти, ўрток Яхшибоев, чўлнинг кузи ўзгача бўлади-да! Айниқса мезон фаслида!..»

Кейинги сўзларни эшитгач, Яхшибоев энтиқиб кетди. Юрагида кўтир бойлаб ётган яралари қайта тирналгандай бўлди, ўша эски ва эриш ташбехини эслади:

Осмон мезонлардан йилтираб ётарди.

Зора ёзсам, деб умид қилди, зора энди ёзолсам, жилла курса, ўша армонимни ёзолмаганимни ёзсам!.. Қўлдан келар? Жудаям қурибковжираб қолмагандирми?.. Локал бирор учқуни бордир?.. Ахир, Қурбоной деганлари нима? Тадрижи аён-ку? Ўзимиз лойдан ясаб, кейин жон ато этганмиз, бу ёғи Ошно озгина безак берган, холос. Тинчу осойиш жой бўлса, Мухсинанинг хархашаси эшитилмаса, не ажабки, Қурбоной қиссасини юмалок-ёстик қилиб ташлаб, сўнг ўзимнинг армонларимга ўтсам!..

Қабулдан кўнгли тоғдай кўтарилиб чиқди. Чикдию Қурбонойга ошиғич телеграмма жўнатди: **ТОПШИРИҚ БЎЛДИ НҚТ РОМАН ЁКИ КИССА ЁЗИШ КЕРАК НҚТ КУТИНГ НҚТ ЯХШИБОВ**

Телеграмма изидан ўзи ҳам жўнади. Чўл марказига етганида Қурбонойдан жавоб келди:

МЕНГА ЁЗУВЧИ ЭМАС ВРГ МУХБИР КЕРАК ИҚТ ШОДМОНОВА

Яхшибоев каттик ғазабланди. Чўл рахбарларидан бирини илдиратиб жўнатдики, бригадир Шодмонова ўрток Яхшибоевнинг хузурига – кароргоҳга зудлик билан етиб келсин.

Таъкид таъсир этган шекилли, Курбоной элчиликка борган чўл рахбаридан кискагина мактуб юборди:

«Назар ота, мажбуриятим оғир, узун кун далада юрибман. Пахта байрамида кўришсак маъкул. Бир кошик конидан утишингизни сўраб, кизингиз Курбоной».

Мактуб оханги минг юмшок бўлмасин, мазмуни эскича эди – Курбоной Яхшибоевни кўришни истамасди. Баттар ғазабланиб, чўл рахбарларидан уч-тўрттасини олдига солиб, Курбоной меҳнат қиладиган колхозга борди. Келса, раис билан партком секретари кайгадир қочиб улгурибди. Яхшибоев аёлнинг бригадасига қараб ҳайдади. Рахбарлар ҳам унинг ортидан эргашдилар. Лекин Курбонойни топишолмади. Эри Қўзибой машинада пахта териб юрган экан. Уялинкираб, «Курбоной кизингиз меҳмон кутмовди, кийим-пийимини алмаштиргани уйга кетди», деб жавоб қайтарди. Айни суҳбатда хозир бўлган чўтир ҳисобчи масхараомуз тиржайдики, Яхшибоев бунда бошқачарок бир синоат борлигини пайқади.

Дала билан кишлок ораси анча йирок эди – камида ўн чакирим. Аёлни кутиб ўтирмасдан, тўғри кишлокка қараб ҳайдадилар. Курбонойнинг дарвозасига рўпара тўхтаб, уч-тўрт машина бирдан нига сигнал берди. Лекин ичкаридан жавоб бўлмади. Аёл ростдан ҳам кийим алмаштираётган экан. Хийла замон ўтиб, дарвозанинг чап табакасидаги дарчанинг зулфаги тушиб кўчага Курбоной чикиб келди. Чикиб, йўл ўртасида турган гуруҳга томон икки-уч кадам ташлади. Шу икки-уч кадамдаёқ холи аён бўлди – юзини доғ босган, гумонаси деярли ростга айланган, хозиргина эгнига илиб олган кенгу мўл коржомаси ҳам қаппайган қорнини яширолмайди.

Чўл рахбарларига зўра билан қарадики, бечоралар ночор илжайишга мажбур бўдилар – Яхшибоев бунга рўй-рост кўриб турди. Зардаси бежизмас, деб ўйлади, буларнинг бошига чикиб олган экан, қани, менга нима муомала қиларкан?..

Аёл унга зарда қилмади. Доғ босган юзига жиндай қулги бериб, юмшоккина қўлини узатди:

«Овора бўлсиз-да, ота».

«Овораси бор эканми, тилла кизим, сизни кўриш ҳам бир бахт ўзи».

Курбоной кинояни пайқади, лекин пайқамасликка олди:

«Ёзувчининг оқибатлиси ўзингиз экансиз, ота».

«Мен ёзувчи эмас, мухбир бўп келдим, тилла кизим».

«Иш кўп, ота, ҳаттоки мухбиргаям вақт тополмайман».

«Тушунаман, тилла кизим, лекин сизни кўрмай кетолмадим... Кўрганим тузук бўлди. Соғу саломат эканингизни билдим. Бўлмасам, нуқул газетада ўқиб юрардим... Кечиринг-у, тилла кизим, мен газетга кўп ишонмайман...»

«Чакки қиласиз, ота, газет дегани – сиёсатимиз ойнаси-ку?..»

«Бу гапларни ўзим айтувдим, эсингиздан чиқмаган экан-да?..»

«Кани, уйга қиринг, ота, меҳмон бўлинг...»

«Қиролмайман, тилла кизим, хизматдаги одаммиз...»

Курбоной бу шамани ҳам тушунди, тушунса ҳам, боз таклиф қилди, овозида озгина ялинчоклик ҳам бор эди; умид охангики, бир бор туз еган жойга қирк кунлик салом... Аёлнинг тарзига боқиб, Яхшибоев унинг қизарганини сезди, ишкилиб, юзидаги кўнғир доғлар билинмай кетди. Қизаргани ростдирки, доғлари билинмай кетгандир. Дилда мамнунлик туйди, мамнунлик баробарида шайтоний бир қаҳқаҳа ич-ичини қитиклади. Мисингиз чиқди-ку, тилла кизим, деб ўйлади, Яхшибоевни назарга илмай кетувдингиз, энди уйга таклиф қиляпсиз, лекин Яхшибоевнинг ичкарига киргиси келмаяпти, боисини тушунган чиқарсиз?..

Боягидака туманли гапларни бас қилиб, бирдан жиддий тортди, ҳатто хўмрайди, хўмрайиш асносида Курбонойнинг шашти пасайиб қолаётганини сезди, раҳми келди, лекин аввалги азмидан қайтмади. Айтдики, сиз уйга кириб ётганингиз маъқул, тилла кизим, сизга мухбир эмас, доя керак экан, биз энди бешик тўйига келамиз!..

Аёл қарғанмоққа шайланди, лекин чўл раҳбарларидан бири, бугун элчи бўлиб келгани, сал чакконлик қилди – билагидан тутиб, секин ховлига олиб кириб кетди.

Яхшибоев кўчада қолган раҳбарларга юзланди-да, раҳмат ўртоқлар, катта раҳмат, майнавозлик бундан ортиқ бўлмайди, деб ачитди. Чўл раҳбарлари мулзам бўлдилар. Уларнинг энг йириги бўшашиб, қизариб-бўзариб илтимос қилдики, бу гаплар шу ерда

колса, Назар Яхшибоевич, қизимизнинг муҳлати ҳали узоқ, ваъда қилинган тоннани ўзи териб берса!..

Яхшибоев индамади. Шарт бурилиб, ўтирдию тўғри Тошкентга қараб ҳайдади. Келибоқ Ошнонинг қабулхонасига учради. Етиб борган жойи Биринчи Ёрдамчининг кабинети бўлди. Нарига ўтолмади. Иложи йўқ, Назар ака, деб тушунтирди Биринчи Ёрдамчи, хориждан обрўли меҳмонлар келган. Ошно бугун ҳам, эртага ҳам ўшалар билан банд экан, индинга улар билан Самарқандга ўтаркан, ажабмаски, тўрт кундан кейин бўшасалар...

Тўртинчи кун Ошнонинг ҳузурига кирди. Ошнонинг кайфияти зўр эди. Хориждан келганларда юрт яхши таассурот уйғотган чоғи, нуқул Самарқандни мақтади. «Қадимий шаҳарларимиз – бизнинг фахримиз, деб айтди, уларни бунёд этган халқимизга, усталаримизга минг раҳмат, халқни шу ишларга сафарбар этган Темурбекка ҳам раҳмат айтгинг келади», турган гапки, унинг реакцион моҳиятини унутмаган ҳолда...

Яхшибоев Ошнонинг гапини бўлмасдан охирига довур эшитди, сўнг ўзининг гапини узоқдан бошладики, оксоқол, бугунги халқимиз ўтмишдаги халқимиздан ҳам бунёдкорроқ, хусусан, сизнинг доно раҳбарлигингиз остида чўлу биёбонларга хужум қилиб, асрий қарроқ ерларда чаманлар ундириб, тақирлар ўрнида янги шаҳарлар барпо этмоқда. Қалтис хато қилганини англаб, ўшал захоти тилини тишлади. Лекин Ошно кенглик қилди. Хатони сезди-ю, ҳазилга бурди: қўйинг-э, ўртоқ Яхшибоев, ўхшатиш ҳам шунақа беўхшов бўладими, индамасам, мениям Темурбекка менгзаб юборасиз-а! Йўқ, азизим, халқимиз ўз иродаси билан қарроқ чўлларга хужум қилди, ўз иродаси билан чаманлар ундирди, биз ҳам шу халқнинг фарзандимиз, шунчаки камтарин раҳбар фарзандимиз, холос. Хўш, ўртоқ Яхшибоев, чўл сафаридан барвақт қайтибсиз, нахотки шунчалар тез ёзиб ташлаган бўлсангиз?..

Яхшибоев бир муддат ўйланиб туриб, ростини айтишга қарор қилди:

– Ёзолмадим, оксоқол, – деди, – илтимос, шу ишни бошқа бирор ғайратлироқ кишига топширсангиз.

– Гапингиз тушуниксиз, азизим, бир ҳафта бурун сиздаям ғайрат зўр эди-ку?

– Менинг ғайратим зўр эди-ю, лекин қизимиз Қурбоной кўз бўяб юрган экан-да, оксоқол.

– Нахотки? – деди Ошно хайратланиб. – Ахир, у хеч буюк ишлатмасди-ку, урток Яхшибоев?!

– Ишлатаркан, – деди Яхшибоев. – Бекор мажбурият олибди, буюғоз холи билан беш юз тонна теролмайди, оксокол.

– Ёмон-ку! – деб хитоб қилди Ошно. Хаяжони ошиб, урнидан ғоз турди. – Ёмон бупти-ку, урток Яхшибоев!

Яхшибоев индамади. Ошно сал тинчланди, жойига кайтиб утирди-да, каншаридан кўзойнагини олди. Шунда Яхшибоев дўстининг кўзлари бедорликдан киртайиброқ қолганини пайқади.

– Уят! – деди Ошно афсусланиб бош чайқаркан. – Биз уларга ишонсаг-у, улар бизни шарманда қилишса! Хеч ким уни мажбур этгани йўқ эди, узрини айтсин эди, дўхтирдан қоғоз олсин эди, лекин бунакаси... Энди халқ нима дейди, урток Яхшибоев?

– Ишқилиб, чиройли чикмади-да, оксокол...

Ошно асабийлашиб, столидаги имзога махтал қоғозларни четга суриб ташлади. Бунгаям кийин, деб уйлади Яхшибоев, бир бошида шунча ташвиш, ахир, қайси биримиздан ҳам бохабар турсин!..

– Узр, оксокол, – деди. – Кайфиятингизни буздим.

– Йўқ, урток Яхшибоев, ҳақиқатни айтганингиз яхши бўлди, – деди Ошно. – Энди бу найрангларни шахсан ўзингиз фош этасиз. Биламан, жуда оғир бўлади сизга. Қурбоной ўз фарзандингиздай бўлиб қолган, лекин бошқа чорамиз йўқ. Фазилатини айтган одамнинг, қусурини айтишга ҳам қудрати етади. Биз сизга тула ваколат берамиз, урток Яхшибоев!

...Яхшибоев бир ҳафта деганда каттакон фельетон ёзди. Ёзаётганини сир тутди. Қурбонойни ҳам, ўзини ҳам аямади. Мардлик қилабилганидан кўнгли ғурурга тулиб, қулёмани газетага элтди. Мухаррир фельетонни диққат билан ўқиб чиқди, сўнг Яхшибоевнинг кўлига кайтариб берди.

– Қўрқасизми? – деб сўради Яхшибоев. – Қўркманг, ваколатим бор.

– Қўрқайтганим йўқ, Назар Яхшибоевич.

– Бўлмаса – нега? Ё маколам ёмон ёзилганми?

– Яхши ёзилган, лекин... Тушунинг, Назар Яхшибоевич, мен иккиюзламачилик қилолмайман!..

Яхшибоев тушунмади. Шунда мухаррир газетанинг янги сонини олиб, биринчи саҳифадаги катта фотосуратга ишора қилди. Ях-

шибоев кўзойнагини тақиб қараса, ўзи билан Қурбонойнинг сурати, иккиси ҳам жилмайиб, шоду хуррам бўлиб, пахта терадиган комбайн ёнида суҳбатлашиб туришибди. Орт тарафда – поёнсиз пахтазор, оплок момик чаноклардан кўпириб-тошиб ётибди. Суратнинг тепасида йирик ҳарфли бир ёзув: «МАРРА – 500 ТОННА!»

– Ахир, бу ёлғон-ку! – деди Яхшибоев ғазабдан бўғилгудай бўлиб. – Эски суратни беришибди-ку!?

– Иложим йўқ, Назар Яхшибоевич, – деди муҳаррир. – Ёлғон ростга нисбатан илдамрок бўлса не қилай?

Яхшибоев ночор қолди. Демак, чўл раҳбарлари уни роса бошлашибди. Суратта тузукрок тикилди – Қурбонойнинг айна хипчабел, айна юлдузни кўзлаб юрган пайтлари. Омадини қарангки, ёнида кимсан ношукур банда Яхшибоевнинг ўзгинаси илова бўлиб турибди!

– Кечикдингиз, Назар Яхшибоевич, – деди муҳаррир. – Тўғриси, бу ишга Александр Шоймардонович аралашдилар. Қурбоной у кишининг навларини экар эмиш.

Яхшибоев кечикканини ўзи ҳам сезди. Бирор чора истаб, шу ернинг ўзиданок Ошнога қўнғирок қилди, лекин жавоб бўлмади. Александр Шоймардонович, юзни урай деб қолган ғўзашунос чол азалдан ғаними эди, унга боришга ор қилди.

Хуллас, ўшанда Қурбонойга бас келолмади. Кейинрок, орадан икки йилча ўтиб, байрам йиғинида Қурбонойни узокдан кўриб қолди – ёнида Ошно, ғўзашунос олим Александр Шоймардонович, марказдан келган бир-икки вакил, ўшаларга гап уқтирмоқда экан. Яхшибоевга кўзи тушиб, секин бош ирғади, ҳатто табассум қилгандай ҳам бўлди, яъники, гинаю аразлар етар, келинг, яраш-яраш қилайлик, деган маънода, лекин Яхшибоев кекчирок эди – тесқари бурилди.

Қурбонойга қасдма-қасд Тўпорини топди. Ёш йигит экан, вақтида полвонлик қилган, ҳозирча бригадир, лекин кейинчалик ўсишдан умиди бор, маълумоти – ўрта, зарур бўлса, кишлок хўжалиги институтида сиртдан ўқиши ҳам мумкин, муҳими – ғайратли, ориятли, оқибатли йигит.

Ошно билан унинг юртига бориб, дала айланиб юрганида, худди тайинлаб қўйилганидек, Тўпори уларнинг йўлидан чиқди. Эғнида мойга беланган коржомо, тап тортмай кўришди.

– Механизатор укамиз Олимбой, – деб таништирди уни Яхшибосв. – Ҳам механизатор, ҳам бригадир... укувли йигит...

– Бу ҳўжалик йилида неча тонна пахта термокчисиз, ука? – деб сўради Ошно. – Уч юзга етадими?

– Бэ! – деди йигит. – Юз эллик терсак ҳам катта гап. Биз унақа уч юз, тўрт юз тонна терадиганлардан эмасмиз, отам.

– Нега? – деди Ошно хайрон бўлиб.

– Елғончи эмасмиз-да, отам!.. Энди, одам боласи тугул, девнинг боласиям унча теролмас!..

– Полвон йигитга ўхшайсиз-ку, ука, – деб таъна қилди Ошно.

– Полвонлигимиз рост, бу воҳада йикитмаганимиз колмаган. Бозам билмадик, балки бошқа сиру синоати бордир, энди бизлар учинчи класс-да!..

Ошно халк орасида кўп кезса-да, халк ибораларини унчалик тushунмас эди, шу сабабки, йигитга савол берди:

– Учинчи класс шофёр экансиз-да?..

– Бэ! – деди йигит кулиб. – Шопирлигимиз – биринчи класс! Саводимиз учинчи классда қолиб кетган, отам. Ўнинчини битирганмиз-у, лекин... барибир учинчи класс-да!.. Тўпорилигимиз бор-да, отам!..

– Аттестат бўлса, институтга кириб ўқиш керак.

– Бэ! Бизни институтга олармиди, отам! Агар сиз ўзингиз киритиб қўймасангиз...

Йигитнинг очик-сочиклиги Ошнога нашъа қилди. Беихтиёр кулиб юборди:

– Ростдан ҳам Тўпори экансиз, ука, мени жиноятга ундаяпсиз. Хўш, Назар Яхшибоевич, нима қилдик, жиноятга қўл урамизми?

– Сизга ярашмас, оксокол, – деди Яхшибоев ҳам илжайиб. – Сизнинг номингиздан ўзим жиноят қилсам қандай бўларкин?..

– Кейин менга тўнкаб юрмайсизми, ишкилиб?..

– Йўғ-э, оксокол!..

Ошнонинг машки дуруст эди. Ўзи даштда туғилиб ўсган эмасми, бу яшил воҳани кезиб маст бўларди ҳар гал. Ери равон эди бу воҳанинг, йўллари – равон, тили – равон, ҳаттоки пахтазорларнинг гирдини ўраб олган шамшод теракларининг кўкка бўй чўзиши ҳам равон!..

– Хўш, бу йилги режалар қалай, ука? – деб сўради йигитдан. – Гектаридан олтмиш центнер бўладими?

– Бўлмайти, – деди йигит. – Уттиз сентир ёлғонсиз оламиз. Олтмиш олсак, кейин ер туғмай кўяди. Кейин биз колок биргадга ўтишга мажбур бўламиз.

– Колок бригадани кўтарсангиз ёмонми?

– Ёмон, отам, кейин ўша колок биргаднинг ерини туғмас килиб кўямиз. Энди, ерни ўғит билан куйдириб юбормай туриб, ҳалиги олтмиш сентирни олиш кийин-да, отам!

Яхшибоев билдирмай йигитнинг бикинига туртди.

– Туртаверманг, ака, – деди йигит. – Кураш тушавериб, этим улган.

– Колок бригадага ўтишни сиз шундай тушунасизми? – деб сўради Ошно, чап қоши хиёл кўтарилиб.

– Энди, бунни учинчи класс одам ҳам тушунади-да, отам, – деди йигит жаҳл билан. – Ахир, қайси аҳмоқ илғор бригадани ташлаб, колок бригадага ўтади? Илож бўлмагандан кейин ўтади-да! Ўғит бериб куйдирган жойида қолса, янаги йил ўн сентир ҳам ололмайди-да, отам!..

– Хато қилмаяпсизми, ука?

Йигит жавоб қайтаришга улгурмади. Ошно сал нарироқда одоб саклаб турган воҳа раҳбарларини имлаб чақирди.

– Колок бригадаларга талабгор учарларга жиддийроқ эътибор берилсин, – деди. – Ерни аяш керак, ўртоқлар. Биласиз, план ошса ошадики, асло камаймайди. Биздан кейин келадиган раҳбарларнинг ҳам жонини аяшимиз керак, ахир, улардан ҳам план талаб қилинади!.. Кейин яна бир гап....

Воҳа раҳбарлари одоб билан тинглаб турдилар, биттаси ҳам гап кўшмади – Ошнонинг гапини бўлиш расм эмасди. Йигитнинг тажрибаси кам эди, расму русумлардан буткул беҳабар эди.

– Туғри айтасиз, отам! – деди у. – Дарахт ҳам бир жойда кўкаради!

Ғалати жихати шуки, Ошно бу йигитнинг шанғилигидан заррача бўлсин оғринмади, қайтага ёктирди уни. Ёктиргани ростдирки, тагдорроқ бир ҳазилга раво кўрди:

– Раҳбарларнинг айбини очиб қўйдингиз, ука, тагин булар билан орангиз бузилиб қолмайдими?..

Йигит воҳа раҳбарларига қараб, мийиғида қулиб қўйди:

– Сизнинг гапингиздан кейин бузилса туғри келмас-ов, отам, – деди. – Энди, бу акамларнинг ғаши келса нимаям қиларди, олса –

биргадликни олади-да! Биринчи класс шопирмиз, автобазга қараб кетаверамиз-да!..

– Баракалла, азамат! – деди Ошно.

Шу-шу, йигитнинг йули очилди-қолди. Аввал район газетаси Ошнонинг сўзини такрорлади: «Баракалла, азамат!», кейин область газетаси жўр бўлди: «Балли, азамат!» У ёғи не бўлгани шундан маълумки, бугунги кунда ўша азамат миллионер колхозга раис, қўша-қўша нишон олган, мукофот олган. Лекин унинг энг катта бисоти – Тупори деган лақаб. Бу лақабни Ошно суйиб қўйган. Ошно суйиб қўйгани боис, бу лақабни ҳар ким ҳам айтавермайди. Ошнонинг ўзи айтади, Яхшибоев айтади, яна бир-икки ҳадди сиғадиган киши... Аслида Тупори жудаям унчалик Тупори эмас, ичидан пишган, ўлғудай қув, қувлиги шунчаликки, бирор ун беш йилдан бери Ошнога довлдирроқ бўлиб кўринмокнинг уддасидан чикяпти.

Тупорининг айби – манманлиги. Полвонлик қилгани, курашда енгиб чиққанлари сабаб бўлиб, бировга ён бергиси келмайди. Унча-мунча одамни менсимайди, унча-мунча одам билан гаплашавермайди. Ўлғудай эркатой, машинани нуқул кизил чирокка қаратиб ҳайдайди, шундан завқ олади. Демакки, Ошно қўйган лақабда ҳам андак жон бордай...

Тупори Қурбонойдан минг бора оқибатлироқ. Яхшибоевнинг кўнглини қолдирган эмас. Ғайрати зўр, ишлари ундан ҳам зўрроқ. Бир гал Яхшибоев ожизлик қилди, Тупорига пишанг бериб, «сиз ҳали Қурбонойларни ярим йўлда қолдириб кетасиз», деб айтди. Шунда Тупори қулиб юбордики, э Назар ота, белда белбоғим бор менинг, келиб-келиб хотин киши билан рақобат қиламанми! «Энди, хотин бўлсаям димоғи баланд-да, ука, – деди Яхшибоев, – одамни одам ўрнида кўрмайди». Э, қўйинг-э, Назар ота, деди Тупори, у бечора простой биргад бўлса, сиз – ном қозонган шоирсиз-а!.. Мен шеър ёзмайман, ўв учинчи класс, бесавод, деб хитоб қилди Яхшибоев, мен очерка ёзаман, киссаю роман ёзаман! Э, барибир эмасми, деб қўл силтади Тупори, шоир билан очеркачининг фаркига бормасам ҳам, сиз билан Қурбонойнинг фаркига бораман, бу гапларни қўйинг, ота, мардрок бўлинг, ўша аёл ҳам керакдирки, далада ризкини териб юрибди.

Яхшибоев мундоқ танига ўйлаб қараса, Тупори ҳақдай. Ҳай, майли, бу аёл бир адашса адашибди, ҳатосини ўзига айтди, чўл

рахбарлари – тумонаг одам олдида қаттиқ изза қилди. Қолаверса, хомиладорлик айб эмас. Бечора хотин, фалон тонна тераман, деб ваъда бериб қўйган-у, кейин ҳалигиндай... кизик қўйга тушиб қолган, ҳаммаям тирик жон, ҳаммадаям майл бор, фалон ойда пахта мавсуми бошланади, деб, эр-хотинликни қатъий жадвалга солиб бўлармиди!..

Шундай деб ўйларди, ўзича бир мурасага келган бўларди-ю, лекин ҳар гал Қурбонойни кўрганида аввалги хусумати қайтадан хуруж қилганини сезарди. Сабабки, Қурбоной ўша изза чеккан дамларини унутгандай эди, гўё ҳеч гап бўлмагандай... узр сўрамасди, хижолатдан қизармасди, аксинча, шунча гаплардан кейин ҳам иззат талаб қиларди! Шу боиски, Қурбонойга дуч келса, бас, ёнидаги сўзга етар одамларга, қаранглар, анани ғўдайган хотинга бир қаранглар, деб айтарди. Сўзга етар одамлар Қурбонойга қарашарди, кейин, ҳеч балога тушунмай, Яхшибоевнинг ўзига қарашардики, э оғажон, бу хотиннинг ғўдайганини кўрмадик, ўзи бир япалоккина нараса экан-ку!..

Кўзибой ўзи келди. Хотини билан Яхшибоевнинг ораси носозлигини билганиданми, кимтиниброк кўришди. Қанча вақт ўтибди ҳамки, у ўзгармабди: ҳамон рангпар, ҳамон озгин, кўзларида недир мутелик аломати – эҳтимолки, қайғу туфайли, ҳар ҳолда, бошига иш тушган одамнинг қарашлари ҳар доимо ҳам қаттиқ бўлавермайди. Қаловланиб қолгани рост экан – столга қўйилган бир ликоб тўла сархил нокни пакқос еб ташлаганини ўзи ҳам сезмади. Яхшибоев «эълчи» келтирган мевалардан яна ювиб келди, дастурхонга қўйди, меҳмон ўнғайсизланмасин, деб, ўзи ҳам озгина тотинган бўлди.

– Мен хонадан камроқ чиқаман, Кўзибой ука, – деди. – Аввалроқ билмаган эканман, кизимизнинг бу ерга тушганига анча бўлдими?

– Бир ҳафтача бўп қолди, – деди Кўзибой.

– Энди тузукми?

– Эрталаб яна шайтонлади. Мениям кеча чақиритилди. Ахволи оғирроқ кўринади, Назар ака...

– Тузалиб кетади, – дея далда берди Яхшибоев. – Парво қилманг, Кўзибой ука, бу ернинг дўхтирлари зўр.

– Кўзим етмай қолди, Назар ака, – Кўзибой кўзлари ёшга тўлиб, қўлидаги нақш олмани дастурхонга қайтариб қўйди. – Бушанганига уч ойча бўлувди. Ўғил туғувди, Назар ака, биласиз, тирноқка зор эдик, бўйидаги нукул тушиб кетарди...

Яхшибоев бу гаплардан буткул беҳабар эди.

– Бола тирикми, ишкилиб?

– Шукр, тирик – деди Қўзибой. – Энамнинг кўлида. Қари энам бор, шунга ташлаб келабердим, эчки сути бериб боқяпти... Энди, бу энағарнинг рулга ўтирганига ўламан-да, Назар ака!.. Оладиганингни олиб бўлдинг, энди уйда тинчгина ўтирмайсанми!..

Яхшибоев индамай турди. Сездики, Қўзибойнинг дардлари чўнг, дардларини тамом тўкиб солмоқчи – тасалли қор қилмайди.

– Худонинг зорини қилдим, Назар ака, чикма, деб айтдим, сенга керагини ўзим териб бераман, деб айтдим, энди қилаётган ишимиз эмас, агар мўлжалга етмай қолса, ана, бошқаларни ҳашарга чақирамиз, деб айтдим, лекин... лекин бу кўнмади, Назар ака! Нукул, мажбуриятим, мажбуриятим, дейди, катталарга сўз бериб қўйганман, юзим шувут бўлади, деб саннайди!.. Ахир, катталар ҳам одам, катталарнинг хотинлариям туғади, деб айтдим, улар ҳам аҳволингни тушунар, дедим!... Қулоқ солмади лекин!

– Бекор кипти, – деди Яхшибоев. – Пахта – азиз, лекин одам ундан ҳам азизроқ.

– Бунисини сиз биласиз, – деди Қўзибой йиғламсираб, – лекин менга қолса, шу... пахтасининг... эналарини, дейман!..

– Бемаъни гап! – деди Яхшибоев ғазабланиб. – Кўрнамаклик қиялсиз, ука! Пахта – бизнинг нонимиз, нонни сўккан одамни энди кўришим!..

Яхшибоев каттиқроқ танбеҳ бермоқчи эди, лекин тилини тийди – йигитнинг алами ўзига етарли эди. Яхшибоев унинг аламини тушунди, лекин аламзадалигини ҳеч сингдиролмади.

– Энди, Қурбоной кизимиз мени қўп хушламайди, ука, – деди босиқроқ оҳангда. – Мен бу гапларга аралашиб юрмасам...

– Уни қўйинг, – деди Қўзибой. – Сизнинг ёнингизга мен келдим.

– Сиз келганингизни кўриб турибман, – деди Яхшибоев сал кесатиб. – Ҳўш, муддао нима?

– Хотинимни тузатиб берасиз!

Яхшибоев анграйиб қолди. Қўзибойга тузукроқ разм солди: йўқ, қарашлари тик, айниганга ҳеч ўхшамайди. Даъвойингдан ўргилдим, мишиқи, деб ўйлади ичида, мен дўхтир эмасманки, хотинчангни тузатиб берсам?..

Ўйи шу бўлди-ю, бутунлай тесқарисини айтди:

– Тузатамиз, ука, сиз хавотир олманг, албатта тузатамиз. Шундай ажойиб кизимизга дард йўликса-ю, биз бепарво караб турсак бўладими? Қахрамон-ку у, фахримиз, кўркимиз, шарафимиз, замонамизнинг етук вакиласи, халқ ишига жонини тикканлардан-ку!.. Юринг, ука, юринг, кизимизнинг холидан хабар олайлик. Эски гиналарни эслаб ўтирган мен ҳам тентак эканман, бу гапларни йиғиштирайлик! Юринг, ука, биргалашиб далда берайлик!..

Эгнига халатини илиб, белбоғини бойларкан, сўзларнинг қалашиб келаётганига эътибор берди. Анави оксоч Ваҳобов тўғри айтади, деб ўйлади, ичим равон, ичимда сўз турмайди, маъно бўлиши шарт эмас, гапириб турилса, бас, эшитаётган одам ўзи недир бир маънога йўймоғи тайин, айникса, Қўзибойга ўхшаш маъною мададга мухтож одам бўлса!..

Яна нимадир шалдирик сўзларни айта туриб, холодильникнинг эшигини очиб, ичидаги мева-чевалардан бир халтача қилиб олди, сўнг халтачани Қўзибойга узатиб, секин илжайди:

– Курук қўл билан бориб бўлмас, иним... Ўзингизга кўтартирганимга хафа булмайсиз, бу масканда соғ одам – ёлғиз ўзингиз.

Қўзибой гўё Яхшибоев хозирок бориб хотинини оёкка турғизиб берадигандай, жонсарак бўлиб қолди. Юзига табассум қўнди, халтачани ҳам шошиб-пишиб олди, кўкрагига маҳкам босди – хушфёлу сертавозе...

– Рост, – деб хиринглади. – Соғ одам – ёлғиз ўзим.

– Юринг, укажон!.. Бир кўнглини кўтарайлик!..

Қўзибойнинг энгидан ушлаб, палатадан йўлакка чиқди. Йўл-йўлакай таъзиму тавозеларни қабул этиб, гоҳ чапга, гоҳ ўнгга бош ирғаб, қоғоз халта кўтариб келаётган бир-икки танишидан узр сўраб, лифт эшигига довур етди. Ичкари кириб, биринчи қаватнинг тугмасини босди. Пастга тушиб, лифт эшиги очилганида, Қўзибойнинг қўлидаги халтачани олди.

– Сиз чикиб, боғни бир айланиб келсангиз, ука, – деди. – Қизимиз мени бошлаб келганингизни сезмагани маъқул.

Қўзибой қувониб бош ирғади, лифтдан чиқди. Яхшибоев иккинчи қаватнинг тугмасини босди. Яна таъзим, яна тавозе, йўлак ўртасида пешвоз чиққан Маматкулов... Пойинтар-сойинтар лутфлардан сўнг сўраб билдики, Курбоной ётган палатадан ўтиб кетиб-

ди, унинг палатаси лифтга якин, катта зинага ҳам якин, демак, касали ҳам оғир. Маматкуловнинг бундай икир-чикирлардан хабари йўқ, лифт биқинидаги палата эшигига қадар дадил бошлаб борди. сўнг эшикни чертиб овоз берди:

– Домла кептилар, опагон!..

Яхшибоев уни эргашиб киради, деб ўйлаган эди, лекин Маматкулов хийла фаросатли экан, эшикни хиёл очиб қўйди-да, нари кетди.

Яхшибоев бир зум туриб қолди. Унғайсиэрок эди. Тузук-қурук саломни ҳам бас қилиб юриб, энди дабдурустан кириб борса... Боз устига, аёл киши, аёл кишининг дарди бир хисса-ю, дийдиёси минг хисса, баски, унга гал бермай, ўзимиз дийдиёдан бошлаймиз, бетни калинроқ килиб кираверамиз энди, у ёғига гап топилиб қолар... Ўйлаб қаралса, сурбетлик ҳам ярим давлат. Лифтга яқинлигидан билингки, кизимизга шифо керак, лифтдан узок турганларга нисбатан кўпроқ шифо керак. Бизда эса, қўлда тутилмиш қоғоз халтага тикилган мева-чевадан ўзга нарса йўқ.

Ичкари кирди. Секин томоқ кирди, номахрам эканини билдирди:

– Қўзибой ука, бир қарайсизми?..

Ичкаридан жавоб келавермади. Тағин Қўзибойни чақирди. Қулгиси кистади: у хозир ташқарида сайр қиялти, хотини оғир аҳволда, бошида утиравериб қўнгли торикқан, ташқарида, гулзор теграсига қўйилган харрақлардан бирида офтобга танини тобляпти-ю, биз бу ёқда руҳини йўқляпмиз.

Бир муддат утиб, ичкаридан «киринг» деган овоз келди. Яхшибоев яна бир бор томоқ кириб, секин хонага ўтди.

Қурбоной тўшакда ётган экан. Кўз кўзга тушганида, Яхшибоев унинг сал гижинганини пайқади, лекин сир бой бермасдан, каравот пойида турган курсини эшикка яқинроқ сурди-да, атай инкиллаганча («биздаям дард оғир, кизим!») ўтирди. Қўлда тутган қоғоз халтасини деворга суяб қўйди.

– Қарилик курсин, – деди, – аввалига хабарим бўлмади, кейин қарай десам... салгина иймандим, кизим. Кейин ёшим улуғлигиям бор, қари холим билан мен кириб юраманми, деб... Одам одамга омонат, кизим, биздаям беш қўнлиги борми-йўқми, бу ёғи қўнглимиз тинч бўлиб, ҳаммадан рози бўлиб, ҳамма биздан рози бўлиб кетсак...

Курбонойнинг юзи килт этмади. Рангидан кон кочган, кўлларининг томирлари бўртиб колган... жим ётаверди.

– Нима килай, – дея давом этди Яхшибоев; гапи ишончлироқ чиқиши учун росмана хўрсиниб ҳам олди, – ўғилларнинг бу ерга опкелиб ташлаганига бирор ўн беш кунча бўп колди, хафгада бир келишса келишади, бўлмаса – буям йўк, ахён-ахёнда хотин келиб гингшийди, хаммасининг дарди битта – Яхшибоевдан яхшилаб пат юлиш. Э, нимасини айтай, Курбоной кизим, бир пайтлар хўроз эдик, энди патимиз юлиनावериб... адо бўлдик. Вазнимиз ҳам жўжа вазнидай, ҳеч тарози босмайдн... Сиз ҳарна гиройсиз, кизим, сизга тузукрок қарашар, лекин менга ўхшаганларга илтифот йўқдай, хафгада битта укол килса қилар, бўлмаса... Кетай десам, кўча-пўчада йиқилиб қолишдан кўркаман. Олтмиш ёшим бўлсаям майлийди, лекин ошиброк кетган-да, кизим, эсдан чиқарсам бўлмайди-да, кизим, осонрогидан берса, жилла курса Кўзибой инимни юборарсиз, кўлига белкурак тутиб, ўзи тепкилаб-тепкилаб кўмар, деган илнжда келдим ёнингизга, Курбоной кизим! Илоё, менинг маъракамни ўтказиш учун ҳам соғ-омон туринг, кизим!..

Тинмай гапираркан, юзи уятдан қизиб бораётганини сезди. Ичида ўзини юпатдики, Курбоной ҳеч қачон тепага чикмайди, ўзи ётган данғиллама палатани кўрмайди, ғофил қолаверади, ахир, Кўзибой унга, Яхшибоевни мен ўзим чақирдим, деб айтмайди-ку?.. Балли, Яхшибоев, гапираверинг, бетимнинг калини – жонимнинг хузури, яна гаширинг!..

– Юрагим ёмон, Курбоной кизим! – деб зорланди у. – Жигар ҳам ишдан чиккан, ўпкангда доғ бор, деб айтишди! Шунча дард билан ётибман бу ерда! Ҳалиям тузук бўп колганим, биринчи кунларни оғзимга сув томизиб ўтиришди... Сиз ҳали ёшсиз, Курбоной кизим, ҳали жуда бардамсиз, обрў-эътиборингиз зўр, қолаверса, шу ердасиз, худо кўрсатмасин, ўлиб-нетиб колгудай бўлсам, ўзингизга васиятимни айтиб кетай, деб келдим, кизим!.. Бошқалардан умидим камрок, тиригимда керакдирман, лекин ўлганимдан кейин кадрим бир пул бўларини сезаман. Васиятим шуки, ўлигимни Булдурукка обориб кўмишса, Кўзибой инимга айтсангиз, ўзи шу ишга бош бўлса! Бу ерда бошқа хешларим йўк, кизим. Сиз ҳам менга ўхшаган дала одамисиз, кўнглингизни оғритган бўлсам, менинг гуноҳимдан ўтинг, ахир, тирик жон ҳар турфа тахликага дучор бўлади-да, нима

дедингиз? Кўзибой келса, айтинг, мендан ҳам кун ора хабар олиб турсин, тагин кобоғимни ёпадиган одам топилмай қолмайин!..

Қурбоной кимир этмай ётаверди. Нафас олаётгани ҳам сезилмасди. Яхшибоев сал хавотир билан қаради, йўқ, хайрият, киприклариди ахён-ахёнда очилиб юмилаётган экан. Бейхтиёр унинг ёшлигини эслади, чамаси, ўн беш-ўн олтиларда, сочлари кўнғирок, чиллаширгина бир кизалок эди дастлаб кўрганида, кейин тўлишди, кейин бу ерда яна... чиллашир бўп ётибди.

– Булдуруқдан узилиб кетганмиз Қурбоной кизим, – деди ўқингандай. – Ака-укалардан ҳам бордай эди, кейин... Э, ҳозир ҳам улар бор, лекин мен улар учун йўқман. Сизга осонроқ, Қурбоной кизим, сизда хешу ақраболар кўп, сизни сўраб келадиганлар ҳам кўп... Мен-чи? Мен бечорада бирор мансаб бўлмаса, қариб-чуриб қолган чол бўлсам... ким ҳам сўраб келарди...

Қурбоной бери ўгирилди. Кўрпани кўли билан сал химариб қўйди.

– Кепсиз, раҳмат, Назар ота, – деди ҳолсизгина. – Ўзингиз ҳам бетоб экансиз, узилиб-нетиб қолманг...

– Йўғ-э, – деди Яхшибоев. – Сизни ёлғизлатиб қўйсам тузук бўлмас. Ҳамшира келгунча кутақолай. Бу, дейман, Кўзибой инимни чақирмабсиз-да?

– Инингиз шу ерда, – деди Қурбоной, сўнг кўзларини юмди.

– Кеп қолгунча ўтирай...

– Боринг, Назар ота. Сизни кўргим келмайди, – деди Қурбоной кўзларини очмай. – Иззатингиз борида кетинг, Назар ота.

Яхшибоев ўрнидан турди. Тўшакка михланиб ётган манави устухон хотин айни чоғда ўзидан кучлироқ эканини туйди, ҳар ҳолда, бу ер унинг хос жойи, ҳар ҳолда, у манави хотинни эмас, хотин уни итдай қилиб ҳайдаяпти. Аламини ичига ютиб, эшикка йўналди. Лекин Қурбонойнинг овозини эшитиб тўхтади:

– Кўзибой инингизга айтиб қўйинг, мен энди тузалмайман, шунга яраша тараддисини кўрсин...

Яхшибоев ортга қайрилди: Қурбоной ҳамон ўша аллозда, кўзларини чирт юмиб ётарди.

– Нафасни иссиқ қилинг, кизим, – деди. – Бу гапнинг ўрни эмас-у, лекин ҳали кўп қаҳрамонликлар қиласиз. Ишқилиб, тузалиб кетинг,

кизим, ушанда мени халигиндай... менсимай юрсангиз хам майлига, лекин тузалиб кетинг...

Курбоной кўзларини очди, ночор илжайди.

– Нодон эканман-да, – деди. – Нимагаям бунча бурним кўтарилиб кетувди, Назар ота? Урўочилигимни унутиб, емга тўйган хангидай ханграшни менга ким кўювди?

Яхшибоев индамади. Назарида, аёл алахлаётгандай эди. Ажаб-маски, дард оғирлик килиб, эсига путур етган бўлса...

– Мўндидай хотин бўлиб, эримнинг пайтавасини ювиб, ёвғонини пишириб юрганим тузук эмасмиди, Назар ота? Сизга топингандан кўра, шайтонга топинсам бўлмасмиди? Сизни худо чоғлабман-а!.. Ўзингиз хам шунга икром бўлиб, манглаймга нак бугунни ёзиб кўйган экансиз ушанда; эрниям, рўзғорниям унутдим, кейин бир пайт қарасам, битта тирноққа зор эканман...

– Ўғилча кўрибсиз, – деб гўдранди Яхшибоев. – Табриклаймиз, Курбоной кизим.

– Ўғлинг етим қолади, дейсиз-да?

– Йўғ-э, Курбоной кизим...

– Барибир, жонимни оғритолмайсиз, – деб лоқайдгина кулди аёл. – Овора бўласиз, жони оғримайдиган бўп колдим. Дўхтирлар оғритмайдиган укол киш кетишди... Энди борақолинг, Назар ота. Хавотир олманг, тинчгина кетаман, сизни ҳеч ёзғирмайман, сизниям худо яратган, ахир...

Яхшибоев бир зум аёлнинг юзига тикилиб турди. Лекин Курбоной унинг хонада борлигини унутгандай, кўзларини оппоқ шифтга қадаб ётар эди.

– Бу гапни менга айтдингиз, лекин бошқага айта кўрманг, Курбоной кизим, – деди Яхшибоев. – Биз худони инқилобдан нарига ташлаб келганмиз-у, сиз уни қайта тирилтирмоқчи бўласиз!.. Тилга сал эҳтиёт бўлинг, Курбоной кизим, акс ҳолда, сизни тарихдан ўчириб ташлаймиз! Ҳамма доврўғи ёлғон эди, деб айтамыз!..

– Билганингизни қилинг, Назар ота, – деди Курбоной, сўнг терс ўгирилиб олди.

Яхшибоев серрайиб колди. Якин орада бундаин ночор ахволга гушмаган эди. Номи ҳарб борки, биттадан зарб топиб берарди. Лекин манави рамақижон хотинга бас келолмади. Қайтага, бу хотин

бакириб-чакирса, уввос тортиб карғанса, борингки, лозимини бо-
шига илса дуруст эди!..

Ғазабни бұғзига тикилиб, йўлакка чиқди, сүкинмокчи эди, аммо оғзидан недир бир бетайин ғўлдираш чиқди ва айни шу кўйда, – ғўлдирай-ғўлдирай лифтга қадар етди. Курсаки, ортидан Маматкулов илашибди, илжайиб, нақ мулозимат рамзи бўлиб турибди. Яхшибоев шошиб лифтга кирдию тугмачани босди. Янглиш босган экан – лифт тепага эмас, пастга қараб кетди. Эшиклари икки ёнга шовқинсиз очилган пайтда касал кўргали келаётган уч-тўрт киши четроқда сурилиб йўл беришди – Яхшибоевнинг ташқари чиқмоқдан ўзга иложи қолмади.

Ховлида одам гавжум. Кўнгли гап кутармай, кўзларини ерга қадаганча, ўртадаги гулзорни кесиб, узокрокка – боғ ичкарисига қараб кетди.

Анча юриб, нафас ростлагани тўхтади. Диккат қилса, юрак зарби сал зўрайган экан. Халат чўнтагидан хабдори олиб, тилининг тагига ташлади. Бўшашганча, тарвақайлаб ўсган хашаки олма остидаги харракка бориб ўтирди.

– Э! – деб бошини сараклади. – Ёқарди-ку, қизим? Иззатингизни от қилиб миниб олувдингиз-ку, қизим?

Йўлакнинг учроғида бировнинг қораси кўринди. Яқинроқ келганида таниди: яна ўша Маматкулов! Қўлларини булғаб, кет, дея ишора қилди, кет, бор ўша гирой опангнинг ёнига, зора ияқ танғишга муносиб кўрса!..

Маматкулов имони тушунди. Бери келишга юраги бетламади. Гўё бутунлай бошка бир ташвиш билан юргандай, бир муддат тўхтаб, дарахтларнинг учларини томоша қилган бўлди, сўнг ортига бурилиб, касалхона биноси томон илдам юриб кетди.

«Сенгаям Қурбоной опангнинг қасри урди, – деб ўйлади Яхшибоев заҳарханда билан, – опанг фириб бермаса эди, Яхшибоевнинг оғзи қуймаса эди, ажабмаски, битта очерка билан сен факирларнинг ҳам йўлинг очилиб кетарди, лекин энди кеч, иним, оғзим қуйди менинг, бу ёғи шартим кетиб партим қолди, энди улоққа ярамайман, эҳтимолки, тадрижингни бошламоққа қурбим келар, лекин такомилнингни кўрмоққа умрим қисқалиқ қилади, сен мени тинч қўй, иним, менга Қурбонойнинг қамоли ҳам етади!..»

Ўйлагани сайин хуноби ошаверди.

Ёқарди-ку, дея бот эслади, бу энағарга ёқарди-ку, биз ҳам авваллари яхши эдик-ку? «Отажоним, агар сиз бўлмасангиз!..» деб вижирлайдиган кушча қани? «Мен бир оддий деҳқон кизи» деб камтарлик қиладиган ким эди? Шу гапни гўё отаси қўйган исмдай қилиб айтарди, нафас олмай, паузасиз айтарди: мен бир оддий деҳқон кизи! Содда эканмиз-да, эшитиб кулардик биз, аниқроғи, мен ўзим кулардим, Ошно эса жилмаярди, лекин унинг жилмайиши менинг кулгиларимдан минг хисса мазмунлироқ эканини Қурбоной кизимиз ўшандаёқ тушунган экан-да? Деҳқон кизи эмиш!.. Қани ўша деҳқон? Автовокзалда кизига писта соттириб қўйган нашаванд чолми? Унинг асл касби ҳолвафурушлик эди шекилли? Нимаси деҳқон? Деҳқон етиштирган ғалла унидан пашмак пиширгани учунми?..

Э Қурбоной кизим, агар мен нодон бўлмасам эди, сенинг бугун толеи тақдирингни елкамга юк қилмасдим? Сени қай фурсатда ортмоқлаб олганимни билмайсан-да! Чувринди чопончада эдинг, оёқларингда эски калиш, эндигина қори ариган кўча четида писта сотиб ўтирардинг. Кўриб раҳмим келди сенга. Раҳмим келди-ю, лекин кўз ёши тўкадиган ниятим йўқ эди. Кўз ёшни бошқа биров тўқди – лаънати Ҳалим! Ҳалимдай юмшоқ кимса эди. Ўшанда не ишларга масъул бўлганию ҳозирда қайга йўқолганини билмайман – ишқилиб, нимагадир дохиллиги бордирки, Ошно билан менга ҳамроҳ бўлиб юрувди. Ўша Ҳалим сенинг ҳолингни кўриб айтдики, «во дариғ, манави қизчалар ҳам бу дунёдан ғофил ўтиб кетади-да, а!» Унинг ғингшигани Ошнога ёкмади, сабабки, сен писта сотиб ўтирган кўча ҳам, унга туташ кўчалар, бутун шаҳарчаю унинг гирдини ўраган музофотларнинг барчаси унинг тасарруфида эди. Сенинг тақдиринг учун ҳам Ошно жавобгар эди. Ҳалимнинг гапларини таъна деб тушунди, ёқтирмади. Энасаси қотиброк айтдики, «э ўртоқ Ҳалим, сиз замон суръатига ҳали тушуниб етмабсиз, бу замон шундай ажойибки, бугунги пистафуруш – эртанги зарбдор!..»

Кейин, Ҳалим деганимиз сени буткул унутиб, машинада ўтирган қўйи пинакка кетганида, Ошно менга юзландики, «мен сал каттарок гапириб қўйдим, ўртоқ Яхшибоев, энди бу ёғига уялтириб қўймасиз?..» Бошқа гап-сўз бўлгани йўқ. Пешинга бориб ўша районда мажлис бўлди. Ошно катта нутқ сўзлади, сўнг бошқалар... Шўрим қуриб, охиrhoғида менинг ҳам фамилиямни атаб қолишди.

Айтадиган гапим йўқ, бир зум чайналиб туриб, кутилмаганда Ошно берган ваколат ёдимга тушдию тилимнинг тушови ечилди. Ўртоқларнинг бошларига таъна тошларини ёғдирдимки, «тарбия сусайиб кетган, ёшларга эътибор йўқ, натижа шуки, тоғни талкон киладиган йигитларимиз иштонбоғ сотади, кизларимиз – писта!..»

Каттик олдим ушанда, Курбоной кизим. Сал ўтиб эшитдимки, жиякфуруш йигитлардан бир гуруҳи заводга сафарбар этилибди, пистафуруш кизалоклардан пахтакорлар звеноси тузилибди. Уша звено аъзолари ичида сен ҳам бор экансан, Курбоной кизим.

Шу, холос. Пистафуруш дугоналаринг ҳар ёнга тарқалиб кетиб, сен ўзинг тракторчи Кўзибой туфайли звенода колганини бирор йил ўтиб билдим – район раҳбарлари мактаниб гапиришди. Сўнг машинага солиб, далага опчикишди, сени кўрсатишдики, мана, Назар Яхшибоевич, танишинг, серғайрат кизимиз Курбоной!

Бориб Ошнога ҳисобот бердимки, сиз башорат қилган зарбдор кизимизни кўриб келдим, оксоқол. Минг бир ташвишли одам эмасми, Ошно сени хадеганда эслайвермади. Ноилож таржимаи холингни сўйладим. Ҳолвафуруш чолнинг пистафуруш кизи эканинг Ошнога унча маъқул тушмади. «Сал узғариш киритсангиз, ўртоқ Яхшибоев, – деди, – умуман, Ширмоной кизимизни... йўқ, кечирасиз... Курбоной кизимизни назардан қочирмаганингиз таҳсинга лойиқ, лекин шунга яраша таржимаи хол ҳам топсангиз, дейлик, у асли дехкон кизи бўлса... айбга буюрмайсиз-у, лекин ҳолванинг ғўзадан узоклиги мени сал хижолат қилиб турибди...»

Начора, амри Ошно – вожиб, сенга янги таржимаи холингни ёд олдирдим, Курбоной кизим. Ўзим айтиб турдим, сен чумолихат билан ёздинг, сўнг мен хатоларингни тузатдим, сен қайта кўчириб ёздинг; холвафуруш чолни эсдан чиқариб, пахтакор чолнинг кизига айландинг, яъники – мен бир оддий дехкон кизи!

Мойдай ёкарди сенга, Курбоной кизим! Айникса – очерка ёзиб шиширганларим! Мухбирларнинг серкатнов бўлиб колганлари! Мажлисларнинг тўрларида ўтиришларки, кўрганнинг кўзи куярди! Аввалига кизариб-кимтиниб тўрга ўтардинг, кейинроқ таклиф кутмасданок тўғри тепага чиқиб кетаверардинг!..

Ёкарди-ку, Курбоной кизим?!

Азалдан ношукурлигинг бор эди, ҳатто Кўзибойдай жўяли йигитга тегиб шошилмадимми, деб ўйлай бошладинг, ҳаттоки бошқа

бировни топишга ҳам уриндинг, биттасини аммамнинг ўгли, деб таништирганинг ёдимда, лекин Яхшибоев сезгир эди, Қурбоной қизим, ўз вақтида монелик қилиб улгурди, негаки, бошқа эр топсанг, бас, Ошно тукиган чучмалгина таржимаи ҳол чегарасидан чиқиб кетардинг, ўшанда Ҳалим чапак чаларди, Ошнонинг башорати уч пулга қиммат экани билиниб қоларди!..

Энди сен атанган хотин бўлмоққа маҳкум эдинг, Қурбоной қизим!..

Палатага шалвираб қайтди. Ҳамшира тумба устига қўйиб кетган хабдориларни бир қултум сув билан ютиб, ўринга чўзилди. Қўп ухлай олмади, босириқдан чўчиб уйғонди. Яна ўша бемаъни туш – шогирди Чоршанбиев уни қизғиш деворга такаб қўйиб, бири-биридан сархил ноклар билан ураётган эмиш!

Бўралаб сўкинди. Барисига анави лаънати «элчи» айбдор, ҳаммаёқни олмаю нокка тўлдириб ташлади. Нияти соғ эмас унинг, бир учи тушдаям аён беряпти... Айбдор ўша лаънаги-ю, бу ёқда бечора Чоршанби устозини «нокбўрон» қилиб ўтирибди!..

Иримчи бўлмаса-да, тушини ўйлагани сайин юраги ториқиб кетаверди. Ахийри бош врачга телефон қилди:

– Уйга кетсам, ўрток Ваҳобов, ҳарна, улан тушагим тузук...

Профессор Ваҳобов тайинли бир гап айтмади, номига юпатган бўлди, холос:

– Диккат бўлаверман, ўрток Яхшибоев. Сизни хафа қилганимиз йўқ шекилли?..

Овозида таъна сезилгандай бўлди – шуниси Яхшибоевга ўтинқирамади.

– Хафа қилиб кўринг-чи!.. – деб, трубкани зарда билан жойига ташлади.

Бирор ўн дақиқа ўтиб, Ваҳобовнинг муовини Раҳматов бир гала врачу ҳамширалар билан кириб келди. Яхшибоев ётган жойидан кўзгалмади.

– Аъёнлар бўлиши шарт эмасди, – деди сал ғижиниб. – Айт уларга, касалларга қарашсин.

Раҳматов ўзига тобе одамлар олдида дакки эшитаётганидан сал аччикланди, лекин гап қайтарарга журъати етмади, ортидан эргашиб келганларга қараб, «бораверинглар!» дегандай ишора қилди.

– Үзингнинг ҳам келишинг шарт эмасди, – деди Яхшибоев, «аёёнлар» чиқиб кетишгач. – Менга анави омонатчи хотинни юборсанг бас эди, Раҳматов болам, ундан уст-бошимни олардим, холос.

– Парваришимиз ёкмадими, Назар Яхшибоевич? – деди Раҳматов. – Анча дуруст бўп колдингиз-ку.

– Аввал ҳам дуруст эдим.

– Албатта, албатта, – дея шоша-пиша маъқуллади Раҳматов. – Аввал ҳам отдай эдингиз, энди, бизда сал ҳордик чикардингиз-да... Озгина сабр килсангиз, Назар Яхшибоевич.

– Йук, бугунок кетаман.

– Илтимосимнинг боиси бор, – деди Раҳматов синик илжайиб. – Сизга биттагина путёвка тугрилаб бермоқчи эдик. Карлсбадга... Чехословакия... Хохласангиз, Болгарияга юборамиз, денгиз бўйида Златни Пясци деган зўр курорти бор...

– Бормайман, – деди Яхшибоев. – Мен Булдурукка жунамоқчиман.

– Булдурукка йўлим тушмаган, – деди Раҳматов. – Лекин, баҳаво жойлар, деб эшитганмиз.

– Ёлғон гапирма, Раҳматов болам, – деди Яхшибоев. – Булдурукда курорт-пурорт йук, хавоси ҳам яхшимас. Саратонда, авжи гармселда бориб колсанг – нак онангни кўрасан!

Раҳматов хижолат чекди. Бир муддат ерга кўз қадаб турди, сўнг тағин тилга кирди:

– Бошқа ёкка юбориш кўлимиздан келмайди, Назар Яхшибоевич...

– Шартмас, – деди Яхшибоев. – Дунёнинг эллик етти мамлакатаида бўлганмиз, Раҳматов болам.

– Қолган-қутган армонларингиз ҳам бордир, Назар Яхшибоевич? – деди Раҳматов. – Келинг, бошқа юмушлар бўлса, биз ҳам бир сафар хизматингизда бўлайлик!..

– Мангу яшамоқчиман, – деди Яхшибоев, – ниятинг астойдил бўлса, шу масалада сал ёрдам қилолмайсанми?

– Э, у нарса кўлимиздан келмайди, Назар Яхшибоевич, – деди Раҳматов. – Бизники – вақтинчалик муолажа. Энди, сизда тан оғримаса...

– Кафолатини олганмисан? – деб зарда килди Яхшибоев. – Танним оғримаса, нега бу ерда ушлаб турибсан? Ўша путёвкангни уйга обориб берсанг чурранг тушадими, Раҳматов болам?

Рахматов ўсал бўлди. Сал туриб, ошпок халатининг чўнтагидан кичкина чорбурчак кутича чиқариб, тумба устига қўйди. Яхшибоев англадики, атир опкелди, ўша ўзи Ваҳобовга тайинлаган атир...

– Нина Ричими? – деб сўради мийиғида кулиб. – Лотинчадан саводинг бор, ўкиб кўр-чи.

– Нина Ричимас, – деди Рахматов. – Диор фирмаси.

– Дуруст, – деди Яхшибоев, – лекин Нина Ричи бўлса маъкулрок эди. Хўш, хизматингиз эвазига хизмат қилайлик энди, ўртоқ Рахматов?

– Яна озгина даволансангиз...

– Эсинг жойидами!

– Профессорнинг ҳам фикри шу...

– Қўйсанг-чи, Рахматов болам, – деди Яхшибоев энсаси котиб. – Очикрок гапирсанг бўлармиди. Балки йўғонлардан бирортасига куда бўлмокчидирсан? Ё каттарок амалдан умидинг борми? Билиб кўй, Ваҳобовнинг ўрнини олиб беролмайман, сен бу жойга лойик эмассан. Лекин жўнроқ катта вазифалар бўлса, майли, айтавер... Совчилик бўлсаям – мархамат. Совчилик қилишга курбимиз етади хали!..

– Ўғилларни уйлаб, кизларни чиқариб бўлганмиз, Назар Яхшибоевич.

– Балки ўзинг уйланмокчидирсан?

– Йўғ-э!..

– Айтавер, тортинма, Рахматов болам...

– Ўша илтимос – яна озгина даволансангиз...

– Сабаб? Нима бало, ўлиб қоладиган бирор ишкалим борми?

– Нафасни иссиқ қилинг, Назар Яхшибоевич! – дея хитоб этди Рахматов. – Отдайсиз, Назар Яхшибоевич.

Рахматовнинг мужмаллиги аввалига сал завқлантирган бўлса, энди ғашига тега бошлади. Ётган жойида бир-икки асабий ғимирлаб олди.

– Бу менинг ўзимга дахлдор гап эмас... – деб чайналди Рахматов.

– Ўв, ширин бола! – деди Яхшибоев токати тоқ бўлиб. – Нега сен мунча ўлиб-тирилсан? Ахир... тумовратиб юбординг-ку!

– Сизни кўргали бир киши келмокчи эканлар, Назар Яхшибоевич... Отларини айтолмайман, ҳаддим сиғмайди...

Яхшибоев чукур тин олди. Шу гапни кутган эди. Кимдир шу хабарни етказишини биларди, лекин манави жиширик Рахматов... Ўйлаб туриб, ростакамига оғринди. Ошнонинг махкамасидан хабар етган-у, лекин Ваҳобов ўзи қолиб, манави... «ширин бола»ни юборган... Нимаси бу – менсимаганими? Ундай десак, менинг кетмаслигимни кўзлаб, курорт-пурортларни калаштириб ётибди-ку? Ваҳобов ўзи бош кўшмаса, манави Рахматов боланинг бировни хорижга дам олгани юборишга қурби етармиди!..

Ўрнидан туриб, каравотдан оёқларини тушириб ўтирди. Бир маҳал қараса, Рахматов ҳам битта курсини олиб, унинг рўпарасига кўндирмоқчи...

– Майли, сен борақол, Рахматов болам, – деди Яхшибоев шошиб. Ваҳобовга айтиб қўй, бу гапни ҳаммаёққа овоза қилиб юбормасин. Мен бир касал одамман, шов-шув асабимга ёмон таъсир қилади.

– Хўп, Назар Яхшибоевич, – деб таъзим қилди Рахматов.

– Атир опекеганинг учун раҳмат.

– Янгамларга совға, – деб хиринглади Рахматов. – Димоғингизни китиклаб юрсинлар...

Яхшибоев унга хўмрайиб қаради. Хайрият, Рахматов ортик хиралик қилмади, тансиҳатлик тилаб, секин чиқиб кетди.

Яхшибоев тагин ўринга чўзилди. Шу алпозда анча вақт, токи Мухсина хоним лопиллаб кириб келмагунича ётаверди. Хотини келтирган еулиқларини нариги хонада қолдириб, бери ёққа кирди. Эрига яқинлашиб, юзидан чўлпиллатиб ўпди-да, юктирган лаббўёғини бармоқлари билан сидириб ташлади, боз ўпиб, боз бўёғини сидирди. Яхшибоев синчиклаб қараб, Мухсина хонимнинг кўзларида недир ҳадик аломатларини кўрди. Сабабини бугунги нохуш суҳбатга йўйди, яъники – Курбонойнинг ёнидан сал-пал ранги оқариб қайтган бўлса эҳтимол...

Ётган жойидан турди, курси суриб ўтирди. Мухсина хоним тўшакнинг ғижимланган ғилофини тартибга солган бўлиб, бир четига омонатгина чўкди.

– Харидлар зўр бўлдимми? – деб сўради Яхшибоев.

– Ўлсин! – деди Мухсина хоним. – Очирит экан. Сабрим чидамади. Биттаси айтдики, сиз ўзингиз олган эмишсиз.

Падарлаънат Рахматов айтган, деб ўйлади Яхшибоев, шуни ичингда сақлаб турсанг ёрилиб ўлармидинг, онаси бузук!..

– Ана, – деди у ҳафсаласизгина, тумбага ишора қилиб.

– Вой, шу биттагинами? – деди Мухсина хоним. – Кўп олдилар, деб айтишди-ку?

– Қолганларини уйнашларимга атаб яшириб қўйдим, – деди Яхшибоев.

– Иддао қилманг, дадаси, – деди Мухсина хоним. – Ўзингиз, келинларгаям ол, деб айтдингиз-ку?

– Тумбочкада пул бор, бориб керагича олаверасиз. Анали кутичани Сокинага беринг. Фаранги атир эмиш, ким билсин, уларнинг Ўртақўрғонида бунака матох топиладими, йўқми...

– Керак бўлса, эри обберсин! – деди Мухсина хоним. – Эркак номи бор, сепига олганиям етади!..

Ў, энағар хасис, деб уйлади Яхшибоев, ўзини тукқанингга қиймайсан-а, энағар, бу ўзи мушукнинг закаритай нарса бўлса, етишга киргунча суркаганларинг дарё бўлар?..

– Кўп олди, деб айтишди-ку? – дея гақрорлади Мухсина хоним.

– Кўп бўлса, дўконда кўп, бориб олаверинг!..

Мухсина хоним аразлади. Каравотдан илкис туриб, дераза ёнига борди-да, ўша жойда каккайиб тураверди. Саҳнадаги машки колмабди, деб киноя қилди Яхшибоев, саҳнадаям аразчи хотинларни уйнаётганида айни шундай... декорация четига бориб, учтўртта чўпдан каланган ёлғондакам дераза ёнида серрайиб турарди. Саҳнадаги араз тушунарли, сабабки, томошабин саҳнадан йироқ ўтиради, ковок-тумшугинг осилганини ҳадеганда сеза колмайди, шу боис четрокка ўтиб туришинг шарт... Бу ерда-чи? Томошабин туркингни аниқ-таниқ кўриб турганида театр кўрсатишга бало борми?

Хийла замон бурун, галатепалик Эломоновнинг ишлари чаппасига кетиб, хотини ёрдам сўраб келганини эслади. Оти ё Райҳон, ё Гунафша эди. Ўша хотин ҳам бирор ёруғлик чиқаридан умидини узганида худди шу алпозда – калин дарпардалар тортилган деразалар ёнига бориб турган эди. Сўнг, Яхшибоев ундан гап сўраганида, бечора Эломоновни сен ўзинг ёмонрок йўлларга солмадингми, деб сўраганида, икки қўли билан икки чаккасини ушлаб: «О, не мало-мат!..» дея хитоб қилган эди.

Бир муддат кизиксиниб кутиб қолди. Гўё Мухсина хоним ҳам айни аснода Гунафшага ўхшаб хитоб қиладигандай...

Муҳсина хоним хўрсинди, холос. Хўрсиниғи сал шовкинлирок эрса-да, Яхшибоев парво қилмади. Билардики, хўрсиник ортидан йиғи келмоғи жуда қийин. Негаки, Муҳсина хоним – салобатли аёл. Ҳар ҳолда, умр бўйи улуғвор бўлишга ҳаракат қилди. Яхшибоев эсладики, бундан неча ўн йиллар муқаддам, у ўзи бошқа бир аёлга кўнгил қўйиб, Муҳсина хонимнинг жавобини бермоқчи бўлганида ҳам айни улуғворлик намоён бўлган. Муҳсина хоним айтганки, майли, Назар ака, мен нимаям дердим, зорим бор-у, зўрим йўқ, кўнглингиз тусаганини қилинг.

Қизик экан-да, деб ўйлади Яхшибоев, бир карашда шу сўзларни айтган аёл хоксордай туюлади, лекин бу хоксорлик негизидаги улуғворлик, ўқтамлик, кенглик... О, шуурга сиғмайди бу!..

Ушанда ҳам Муҳсина хоним хўрсинган эди. Хўрсинган-у, лекин йиғламаган. Кейинчалик ўзи айтардики, ўксам каттиқ менинг, ўртоқ Яхшибоев, ҳадеганда йиғлай олмайман, айниқса кинода панд беради шу одатим, ноиложликдан дори суркалган рўмолчани кўзга суртаман...

Шуларни хотирларкан, алами кўзиди. Ўзи ҳам хўрсиниб ўйладики, куюнганларинг бир пул, ушанда ҳам бир пул эди, бахтингдан бўлиб, худо Ошнони яратган, Ошнога атаб Муяссар хонимни яратган, Муяссар хонимга атаб сени яратган, яъниким – сирдошу тенгдош дугонани... Мен эсам, асли Олияга аталган эдим, лекин сенга насиба қилиб белгилашди, йўриқдан чиқиб кетолмадим, ўзимни сотдим!..

Хўрлиги келди.

У айни хотиротдан қочиб яшарди. Айни хотиротни ўйласа, бас, ўзини ерга отиб ургиси келарди. Кўпроқ ўйласа гўё ўлиб қоладигандай!..

Ўлишдан кўрқарди. Айниқса, кейинги беш-ўн йил ичида.

Бир гал Чоршанбига айтди. Болам, деди, мен бир Олия деган хотинни яхши кўрардим. Чоршанби ҳайрон бўлди. Нега буни эслаб колдингиз, устоз, деб сўради. Шунда Яхшибоев айтдики, э Чоршанби болам, эслаганимнинг боиси шуки, Олия ёнимда бўлса эди, мен сал тузукроқ одам бўлардим!..

Чоршанби устозининг дардини тушунмади. Унинг наздида, Яхшибоевнинг нолишлари шунчаки бир танतिकлик эди, холос. Ростдан

хам, ейиш-ичиши жойида бўлса, обрў – тахт, унвону даражалар – тахт... яна қандай армон бўлиши мумкин?..

Ўшанда Чоршанби рўй-рост кулди. Яхшибоев ўйланиб колдики, менда одамлик сиёғи йўқолибди, ана, бухоролик афанди бир чол бор, оти Шариф Нурхон, бирор саксонни коралаб борган-у, нукул ўн саккиз ёшида бойнинг қўлида карол бўлиб юриб, унинг Сафия деган кизига ошиқ бўлганидан сўзлайди: Сафияхон ёшгина эди, ман ўзим ҳам ёш, деворнинг бу ёғидан ман олма окизардим, у ёғида Сафияхон тутиб оларди!..

Кизик, шу гапларни айтганида саксон яшар чолга одам ишонарди. Менга-чи? Мен муҳаббатимни айтсам биров ишонадими? Чоршанби ишонмаслиги табиий, лекин манави хотин, Мухсина хоним, манави ҳарсиллаган атирпараст кампир, ўшал кунларнинг жонли гувоҳи... лоакал шу ишонар? Жилла курса, ўшанда хўрсинганларини тан олар? Ё буям инкор этадими ?

Яхшибоев хотинига ўқрайиб каради, лекин Мухсина хоним бунни сезмади – у ҳамон дераза ёнида аразлаб турарди.

Кимдир нариги хонага кирди.

– Домлажо-он! – деган овоз келди, сўнг эски коржома кийган нотаниш кимса бу тарафга мўралади. – Домлажон, ваннани ремонт қилмоқчийдик, ўшанга майда-чуйда...

– Ваннанинг бузилган жойи йўқ.– деди Яхшибоев.

– Буйрук шунака, – деди коржомали кимса. – Жумракларни янгилаймиз, чет элники, зўр!..

– Кейинрок, – деди Яхшибоев. – Кейин ремонт киласан.

– Майлингиз, лекин ашкол-дашколни шу ерга гашлаб кетаман...

– Билганингни қил, – деди Яхшибоев. – Ташлаб кетасанми, кайтариб опкетасанми...

– Ташлаб кетаман, – деди коржомали киши. – Буйрук шунака, домлажон. Бугун-эрта битказиш керак.

У ваннахона эшигини очиб, неларнидир ичкарига қўйиб чикди, сўнг йўлакка чикиб кетди. Бу масканда ҳамма бирдай хожатбарор, деб ўйлади Яхшибоев, ҳаттоки сантехник деганлари ҳам... Турганбитгани мўъжиза!

Мухсина хоним тик туравериб толиқди шекилли, келиб аввалги жойига – каравот четига ўтирди. Тумба устидаги атирни кўра бошлади.

– Менам учта олдим, – деди. – Очирит катта экан, биттасига роса ялинувдим, навбати якин экан, шугинани олиб берди.

Яхшибоев индамади. Ичида, тинч ўлмайсан, деб ўйлади, кўзинг тўймайди сенинг. Ғазабланди. Аччиқрок гапиришга чоғланди-ю, лекин бирдан учди. Фойдаси йўқ энди, умр ўтди, йусинларнинг охири кўриниб колди, чидамоқдан ўзи а чора йўқ энди.

Қанча колдийкин, деб ўйлади, бир йилми, бир ойми? Балки бир-икки кундир?! Кўнглига ваҳм оралади. Чалғишга уринди. Қарасаки, бояги ғазоби ҳам жўяли экан, сабабки, ғазабланганинда ўзингни бу дунёда устувор сезасан – хали бу ёғи кўпдай, тугаб-туганмайдигандай!..

– Директор шогирдингизга айтдингизми? – сўради Мухсинна хоним.

– Қайси шогирдим? – деб талмовсиради Яхшибоев, гарчи Мухсинна хонимнинг максadini англаб турса-да.

– Анави... театрга директор бўлгани-да.

– Чоршанбими? Йўқ, хоним, у хали директор бўлганича йўқ. Бўлганидан кейин айтамиз.

– Мен телефон килувдим, дарров гапни чалғитди. Ҳалитдан бурни кўтарилиб кетибди... Бўлмағур нарсаларни айтиб вайсади!..

Яхшибоев ғижинди. Ўзини мажбур этиб жилмайди. Жилмайиши сўниб битмасидан, хотинига шошиб қаради:

– Ҳуш, хоним, нималар деб вайсади у?

Мухсинна хоним ерга қаради.

– Тилим бормайди, дадаси...

– Айтаверинг.

– Яшшамағур, устозим васият ёзмоқчилар, деб айтади!..

Яхшибоев ишонмади. У Чоршанбиевнинг феълени жуда яхши биларди. Эҳтимол, кўроклиги туфайлидир, лекин шунча замонлардики, устозини бировга сотган эмас. Чамаси, Мухсинна хоним гап кавлаган-у, гарчи Чоршанбиев сир бой бермаса-да, ўша суҳбатнинг узиниёк орқа қилиб, секингина мақсадга ўтяпти...

– Айтдимки, бекорларни айтибсиз, у киши васият қилганларидан кўра, мен ўзим васият қилганим яхши!..

– Раҳмат, хоним, – деди Яхшибоев. – Сиз – оқибатли хотинсиз. Вайсаки шогирдимга ўз вақтида танбех берибсиз. Бунақа гап бўлгани йўқ ўзи.

Мухсина хоним гарангсиб колди. Яхшибоевнинг мавзуга бунчалар тез нуқта кўйишини кутмаган эди. Бир муддат индамай ўтирди. Сўнг узокроқдан гап бошлади:

– Тамара келин тагин жанжал бошлади. Аввалбек кечаям ичиб келган эмиш...

– Яхшимас, хоним, – деди Яхшибоев. – Касал одамга хуш хабарлар жуда-жуда керак.

– Ўглингиз-да, мен нима килай, – деб хўрсинди Мухсина хоним. – Оллоёрдан нолимайман, лекин, агар тўғриси айтсам, унинг бўшанглигини ҳеч сингдиrolмайман.

– Рўзгорини эплаб турибди-ку, хоним.

– Гап рўзгорни эплашдами?

– Ундай деманг... Оллоёр – бамаъни йигит.

– Қагтикқулрок эмас, хотинингаям бўш гапиради. Тутиб олганим йўқ-у, лекин уйдан ўзининг уйига нарса ташийдими, деб гумон киламан...

– Аввалбек ёмон ичибдими?

– Чўчкадан фарқи йўқ!

– Оллоёр ўғлимиз акасига дакки берса бўлармиди?..

– Айтдим-ку, бировга сўзи ўтмайди, деб! Битта хотинни эплаб ололмагандан кейин!!

– Аввалбекнинг хотини нима дейди?

– Э, уям бир гўр! Уям уйдан ўзининг уйига ташийди!..

Яхшибоев зерикди. Сухбатнинг давоми не бўларини олдиндан биларди. Ўша эски мазмун: Аввалбек ичади; Оллоёр ўлгудай бўшанг; келинларнинг кўли эгри; биргина Мухсина хоним оппок, биргина Мухсина хонимга ишонса бўлади, айниқса – васияту мерос масаласида! Мунча кўзинг оч, энагар кампир, сенга мерос чикора, у ёкка оркалаб кетасанми?

– Сиз ақлли хотинсиз, хоним, – деди Яхшибоев, оғир сўлиш олиб. – Ақлли хотин сал босикрок бўлади. Жонингиз ачиши тўғри, жаҳлингиз чиккани ҳам тўғри, лекин... фойдаси бўлармикин? Балки бошқачарок чора ахтариш керакдир? Биласиз, мен анча йил яшадим. Одам кўп яшагандан кейин анча-мунча молу дунё ҳам йиғилиб коларкан...

– Кўйини, дадаси, – деб уялган бўлди Мухсина хоним. – Кўйинг бу гапларни, гўё мен шу гапни деб келгандай бўп колмайин... Агар

шунинг айтишига келишим, кайтиб келмайдиган бўлман, – айтиш сўзлар устида Мухсина хоним андак нозлангандай туюлди. – Кейин сизга ким ширин-ширин овкат пишириб келади?

– Майли, – деб илжайди Яхшибоев. – Лекин сал ёлғон ишлатдингиз, хоним. Менга ширин-ширин таомларни ойда келинларим пишириб беради, сиз бу ёққа опкеласиз, холос.

– Ахир, уларга ўзим ўргатганман-да, дадаси!..

Яхшибоев эътироз билдириб ўтирмади. Сабабки, икковининг ҳам гапи ёлғон эди. Овкатни келинлар эмас, Робиға-Робия-Роби пиширган. Улар бир замонлар пазанда бўлишган-у, энди хаваслари сўниб-битган. Яхшибоев иккала келиннинг ҳам Мухсина хонимнинг кўнглини олиш учун тансиқ таомлар пиширганларини эслайди. Лекин Мухсина хоним асло бўшашмаган, гўё келин бечоралар пиширган таомлардан нуқул куйик хиди келарди, куйик хиди келмаганида – ё шўри ошиб кетарди, ё тузи камроқ бўларди!

Қаттиккўл кайнона эди Мухсина хоним!

Қаттиккўллиги тутса, бас, озиб-ёзиб бозордан гушт олиб келган пайтларида Робиға-Робия-Робидан эшитган койишлари ҳам эсидан чиқиб кетарди. Хизматчи хотин айтардики, уй бекаси ҳид билмайди, яккаш димланганроқ масаллик опкелади, деб...

– Энди, хоним, сиз билан маслаҳат қиладиган ишларимиз бор, – деди Яхшибоев. – Бир бошда – бир ўлим. Эртами-кечми – ишқилиб, тақдирнинг тазйиғига тушаримиз тайин. Ёлғиз маҳраим – ўзингиз...

– Қўйинг, дадаси!.. – Мухсина хоним кўлларини театрчасига силқитиб, эрига эътироз қилди. – Қўйинг, мен сиздан олдинроқ кетай, дадаси!

– Навбат талашиб ўтирмайлик хоним. Келинг, мен олдинроқ кетай...

– Эгоист! – деди Мухсина хоним кўзларига ёш олиб. – Мени зор қашатиб кетмоқчимисиз?..

Яхшибоев бирор дақиқа кутиб турди – Мухсина хонимга хаяжонини босишга имкон берди. Кейин, хотини жўнроқ тусга тушгач, секин давом этди:

– Қолдирадиганим сизга, болаларга етиб-ортади, хоним. Дафгарчадаям, сиз билмайдиган чет-чакалардаям озми-кўп... Топилади-да, ишқилиб!..

– Чап чўнтагингиз ҳам бор экан-да, дадаси! – деб эркаланди Мухсина хоним. – Жазманларга сарфлар экансиз-да!

– Йўк, хоним, – деди Яхшибоев. – Сарфласам, аллақачон сарфлаб улгурардим. Ҳаммаси бус-бутун турибди. Қарз дафтарини айтмасам ҳам бўлади, ўзим қайтариб ололмадим, энди сизларга ҳам қайтариб беришмаса керак. Гап бундай, Мухсина хоним... Васиятни иккита қиламиз. Бирини тез кунда тузамиз, иккинчисига сал сабр қилсак ҳам бўлаверади. Сабабки, менин яна бир-икки йил яшаш эҳтимолим ҳам йўк эмас. Кейин яна битта чакана васият ҳам борки, буниси сал нозикрок. Хабарингиз бор, хоним, ёшликда андак айниган пайтларимиз ҳам бўлган. Сизнинг қадрингизга етмай адашганмиз, битта-яримта сулуврок аёлларга кўз ташлаганмиз...

– Кулни кавлаб нима қиласиз, дадаси!..

– Энди, тавба қилмасам кўнглим тинчимайди-да, хоним.

– Мен сизни аллақачон кечирганман, дадаси.

– Энг ёмони шуки, хоним, мен фақат сизнинг эмас, ўша ўзим кўз ташлаган муштинарларнинг олдида ҳам гуноҳқорман.

– Улардан кечирим сўрашингиз шарт эмасдир? – деди Мухсина хоним сал жиддийлашиб.

– Кечирим сўраш шарт эмас, лекин... жоним қийналади-да, хоним...

– Нима бало, ўйнашдан бола орттирганмисиз?

– Мероснинг ярмини ўшаларга қолдирсам, хоним. Тириклигимда рўшнолик кўрмади улар, энди, ўлганимда ортимдан сўқиб юришмасин!..

– Кўп! – деди Мухсина хоним.

– Сизга қоладигани ҳам озмас, хоним!

– Мен озлиги ёки кўплигини эмас, адолат бўлишини гапиряман, дадаси, – деди Мухсина хоним. – Менга ҳеч нарса керакмас, мен ҳам эрта-индин ортингиздан кетадиган одамман, бу ёқда қоладиганларни ўйланг, дадаси!..

– Биттаси Аввалбек бўлса, у – ғирт пиёниста. Оллоёр – амманнинг бузоғи! Келинларнинг қули эгри! Кимга қолдирай? Робиягами?..

Шундай дер экан, кўнглидан кечдики, бор меросни Робия-Робия-Робига қолдирса тузук бўларди, негаки, бу дунёда биргина шу аёл унга холису ҳалол хизмат қилди, бирор марта иддао қилгани йўк, биргина шу иззатга молик!..

– Нима кипти! – деб хезланди Муҳсина хоним. – Робия ҳам бегона эмас, ўлса, ўзимиз кўмамиз.

– Робия – хали бақувват, – дея ҳазилга бурди Яхшибоев. – Сизда мантик йўқ, хоним. Аввал ҳаммани ёзғирдингиз, энди ҳаммани фариштага чиқаряпсиз, қайси гапингизга ишонай?..

– Жоним ачиганидан айтдим-да, дадаси, – Муҳсина хоним сал юмшади, мулойим оҳангга ўтди: – Пиённстами, бўшанг-латтами, иккови ҳам ўзингизнинг зурриётингиз...

– Сокинагаям бир улуш бериш керак, нима дедингиз?

– Хайрият, қизингизниям эсладингиз. Ўша улушни жазманларингиздан олиб берасиз.

– Инсоф қилинг, хоним, – деди Яхшибоев. – Агар сиздан яширсам, чет-чақадаги пулимни сездирмай ошириб юборсам, нима қилардингиз? Мумкин эди-ку, хоним? Дов-даскакни ҳисобга қўшмайлик: ховли-жой, машина, ўғилларга теккан лаш-лушлар... Бу ёғиям бирор юз мингни қоралаб борар?

– Ёмонсиз, дадаси! – деб қойиди Муҳсина хоним. – Олтмиш мингни мендан бекитган экансиз-да!..

Яхшибоев сармоясини тахминан айтган эди. Муҳсина хонимнинг гапидан сўнг омонат дафтарчадаги пули бирор қирқ минг эканини эслади. Майнанг бутун, кампир, деб ўйлади, дафтарчанинг яна иккитаси йигирма йилдирки туғиб-урчиб ётганини билсанг борми, қувончдан ёрилиб ўлардинг!..

– Майли, хоним, олтмиши – сизларга, – деди илжайиб. – Қолган қирқини анави бечораларга берсак...

– Ўндан тўрти кўплик қилади, – деди Муҳсина хоним. – Уларга бир қисм берсангиз ҳам кифоя. Ўн минг ҳам катта пул!..

– Йўқ, хоним, жилла қурса уч хисса беринг!

– Икки хисса!..

– Майлингиз, хоним. Энди, хоним, буниси норасмий бўлади. Ўйлангки, мен сиздан йигирма минг сўмни яшириб қолдим. Хўпми?

– Хўп, – деди Муҳсина хоним хушламайроқ.

– Балли! Бу ёғига жиддийроқ қулоқ гутинг. Расмий васиятнинг мазмуни шуки, унда бир-иккита шартимни айтаман. Агар мен оғирлашиб қолсам, то жон таслим қилгунимча парваришимни бўйинга оласиз. Ёлғиз ўзингиз эмас, албатта. Ўғиллар, келинлар – хуллас, бутун бир оила бўлиб менга қарашсиз. Буниси – биринчи

васият. Лекин у иккинчи васиятсиз кучга кирмайди. Тушундингизми?

– Тушунмадим, дадаси, – дея тан олди Муҳсина хоним.

– Бунинг маъниси шуки, агар кўнглимдан чиқариб парвариш қилсангиз, жоним бўғзимдан чиққунича хору зор қилиб қўймасангиз, ана унда иккинчи васиятга имзо чекаман. Розиман, бутун мол-мулким бола-чакамга қолсин, деганим бўлади бу!..

– Бизни ҳақорат қиляпсиз, дадаси! – деди Муҳсина хоним оғриниб. – Наҳотки, биз сизни ташлаб қўйсак?!.

– Эҳтиёт шарт, хоним, – деди Яхшибоев. – Оғзим қуйган менинг. Кейин, қаригандан кейин миям айниброк қолган бўлиши ҳам мумкин-ку... Энди, пули борнинг нози ҳам бўлади-да, хоним, шугина нозига чидамасдан бўлармиди... Нима дедингиз?

– Ихтиёрингиз, дадаси. Маҳрам бўлгандан кейин, бир тийинсиз ҳам қараб туриш – менинг бурчим. Сал-пал гуноҳим бўлиши тайин гап, ахир. Мен ҳам ишлардим, ижод қилардим, шунга яраша фурсатим кетарди, агар вақтида кўнглингизни ололмаган бўлсам, унда – кечиринг, кўнгилга тугун қилиб кетманг, дадаси!..

Муҳсина хоним хўрсинди. Яхшибоев безовта бўлди. Росмана видолашувга ўхшайди-я, деб ўйлади, тагин худо уриб жон таслим қилиб қолсам, нима бўлади!..

Ўйлари ўзига наъша қилди. Бу дунё ўзи бир бозор, деб қулди, қара, эру хотин савдо қилиб ўтирибмиз-а! Сал кўримлироқ бўлса эди, балки лагифага айлангириб юборармидик!.. Мазмуни шуки, мана, хоним, ёстиғимни тўғрилаб қўйганингиз учун минг сўм олинг, нариги ёнга ағдариб қўйганингиз учун – минг сўм, бурнимни артганингиз учун – икки минг, оғзимга қошиқ тутганингиз учун ҳам яна шунча! Қизик, тувакни тозалаб келгани неча пул тураркан?

Ишқилиб, бу кўргиликка дучор қилмасин! Осонроғидан берсин!..

Муҳсина хоним қаравотдан шитоб билан туриб, Яхшибоевнинг кўлтиғидан олди.

– Васиятингиз ҳам қуриб кетсин! – деб койиди. – Овкатланиб олинг, йўкса, ростдан ҳам васиятчи бўлиб қоласиз!..

Шўхчан койиниб, эрининг биқинларидан чимчилаб, росмана туртиб-суртиб, нариги хонага олиб чиқди. У ердан юмшоқ курсига ўтказди. Келтирган тугунини стол устига қўйиб очган эди ҳамки,

хонани димлама хиди тутиб кетди. Яхшибоевнинг оғзи сув очди. Дарров кўлига қошиқ тутди.

– Қошиқмас, вилка тутинг, – деб танбех берди Мухсинна хоним. – Қачонгача кишлоки бўлиб юрасиз, ўртоқ Яхшибоев?

Сервантдан вилкаю бошқа анжомларни олиб, ликобга димламадан уйиброк солди. Салфетка келтирди. Гулдонни сал четроқка сураркан, бурнини жийирди:

– Шу гулга тикилиб ўтирибсизми, дадаси?

– Келмаганингизга анча бўлди-да, хоним, – деди Яхшибоев. – Битга хира пашша келувди, ўшанинг қўйиб кетгани...

– Яна қадримга етмаганингиз кизик!..

Мухсинна хоним сулинкираб колган гулларни деразадан ташқарига отиб юборди.

– Э, гулдон иккитами? – деб ажабланди. – Ўша опкелдимми? Хрусталга ўхшайди.

– Ўса... ўса опкиган... – деб гўлдиради Яхшибоев оғзидаги овкати билан.

Мухсинна хоним «элчи» келтирган гулдонни кўлга олиб, синчиклаб томоша қила бошлади. Гулдон тубига ёпиштирилган думалок зарҳал қоғозни хижжалаб ўқиди: БОХЕМИА. Сўнг қоғозчанинг бошқа жойдан олиб ёпиштирилган-ёпиштирилмаганини текшириб кўрди. Кўнгли таскин топди шекилли, мамнунлик билан илжайди:

– Обруйингиз анча баланд, ўртоқ Яхшибоев.

– Порага ўхшаб қоляпти-да, хоним.

– Йўғ-э, ундай деманг... иззат қилишгани бу... Сиз тамадди қилиб туринг, дадаси, мен бир дўхтирдан хабар олай...

– Шаргмас, хоним, буларнинг парварниши яхши.

– Ўзимнинг дўхтиримга бораман, ҳу тошимни опташлаган хирург хотин бор-ку, ўшани бир кўрай...

Яхшибоев ёлғиз қолди. Шошилмай овкатланди. Сўнг, нафси қонгач, бўшаган идишларни ваннахонада ювиб чиқди, курук сочик билан артиб, тагин сервантга териб қўйди. Ишни саришта қилиб бўлиб, кўнгида ажиб бир ором туйди. Сўнг бу ором зорикарли бир соғинч билан алмашиндики, бундан кўп йиллар олдинги бир ҳолатни эслади. Ўшанда Олияга ошиқ эди, Мухсинна хоним билан оралари очик бўлай деб қолган... ҳар ҳолда, шу аҳдда қатъий турган кезлари эди. Мухсинна хоним билан гаплашмасди. У пишир-

ган овкатни емасди, ўзи кўчага чикиб, иккита нон билан бир коса каймоқ келтирарди. Бир бурда нонни каймоқка ботириб еб олиб, сўнг алмисокдан қолган машинкаси «ундервуд»ни чикиллатишга тушарди. Чарчаган чоғларида эски тосда кир юварди: кўйлак-иштонларини, пайпоқларини... Қўллари оқем бўлганини кўриб ўзича хўрланар, хўрлик қандайдир тотли бир ғазабга айланар, ғазаб эса куч бағишлар эди. Стол ёнига келса, бас, дағал, одми, лекин бир-дай рост сўзларни ёзарди ўшанда!.. Ўшанда иш ҳам унарди!

Энди эслаб хайрон коласан. Демакки, ғазаб замирида недир ёруғ қисматдан умидворлик ҳам бор экан-да!?

Кейин у Мухсина хоним билан ярашди. Ярашмоқдан ўзга чораси ҳам йўқ эди. Бу орада Олия бир муддат хибсга тушган, сўнг озодликка чиққан, сўнг хайр-маъзурни ҳам унутиб, отасининг юртига кўчиб кетган эди.

Дарвоқе, ўшанда хайр-маъзурга ҳожат қолмаган ҳам эди.

Аччиғу тиззиқдан топгани шуки, кейинчалик, Мухсина хоним билан ярашиб, аввалги майлларини сал-пал унутиб, бинойидай яшаб кетганларида ҳам, кир-чирларини ўзи ювадиган бўлди.

Таржимаи холини ёзиб юрадиган олимларга айтардики, мен жуда замонавий ёзувчиман, чойимни ўзим қайнатаман, пайпоғимни ўзим юваман. Олимлар ишонмасди. Олим халқи жуда қизик, наҳотки, Яхшибоевнинг кир пайпоқларини эски тосга солиб, мағзавада эзғилашини тасаввур этиш шунчалик қийин иш бўлса?..

Умидворлик яхши нарса, деб ўйлади у, умидворлик шуки, неча йиллардан бери жуфти ҳалолимнинг қиримни эзиб бермоғини кутаман. Эҳтимолки, шу нарса мени дунёда тирик тутиб турган бўлса... Умидворлик шунчаки, бу ерда ҳам кир пайпоқларни елимҳалтага солиб, ваннахонага ташлаб қўйибман. Кўрдимикан, кўрармикан, деб!..

Қайфияти бузилди. Тумтайиб олди.

Хотини бир даста атиргул кўтариб келди. Қулиб, очилиб-сочилиб келдики, нақ мурувват рамзи! Танидан тош олиб ташлаган хирург хотиндан пичоғини олгану касалхона ҳовлисидаги баҳмал атиргулларга қирон келтирган!.. Ҳеч ким миқ этмаган. Мухсина хонимни ҳамма биледи, гулзор қоровули мум тишлаб турган, ажабмаски, атиргуллар ҳам бошларини шундоққина пичоққа тутиб беришган бўлса!..

Эрининг кайфиятини сезмади. Атиргулларни саралаб, доғ теккан бариларини териб ташлади. Эски гулдонга биттагина атиргул кўйди – эски одати бўйича, энг сарасини, энг хушбўйи ва энг бахмалини. Қолганларини «элчи» келтирган гулдонга жойлади. Сўнг икки гулдонни ҳам кўтариб, ваннахонага ўтди.

– Дадаси! – дея овоз берди. – Менинг ишимни гаплашмадингизми?

Яхшибоев ғижинди. Додлаб юборишдан ўзини зўрға тийди.

– Чоршанбинини ҳали тайинлашмади, деб айтдим-ку, хоним!

– Менга бошқа жой бўлса ҳам майли, масалан, каггарок маданият саройи.

– Э, бўлмайти-э, хоним, маданият саройи сизнинг шаънингизга тўғри келмайди.

– Муносибинини топиб берарсиз?..

– Яхшиси, тинчгина уйда ўтираверинг, хоним. Васиятдаги шартларим эсингиздан чиқдими?

– Қанака шарт?

– Э, шунчаки, арзимаган... – деди Яхшибоев, овозига имкон қадар мулойимроқ тус бериб. – Шартки, уйда шукргина қилиб ўтирасиз, болаларга бош бўлиб... Невараларга қарашасиз, келинларга маслаҳат берасиз... Тушунтиролдимми, хоним?

Жавоб бўлмади. Яхшибоев хотинининг айни аснодаги ҳолатини ўзича тасаввур қилди. Ажабмаски, ойнадаги аксига қараб турган бўлса-ю жағи осилиб тушганини ўзи ҳам кўрса!..

Кўнгли қувончга тўлди. Э, аҳмоқ чол, деб койиди ўзини ўзи, шу пайтгача қаерларда юрувдинг? Чораси топиларкан-ку, чораси тил учида турган экан-ку?.. Худди шундай, Мухсина хоним, уй кизи бўласиз энди, йўқса, бир тийин ҳам тегмайди сизга, ҳаммасини ўйнашларимга васият қиламан!..

– Мухсина! – деб кичкирди. Жавоб ололмагач, сал асабийлашди: – Мухсина! Елимхалтани кўрмадингми?

Сенсираганини пайкаб ўнғайсизланди. Номардлик-ку, ўрток Яхшибоев, деб ўйлади, шунча йил сизлаб юриб, энди сенсираганинг нимаси?

– Хоним! – деди. – Елимхалта борми ўша ерда?

– Кўрмайпман!..

– Тузукрок қаранг, хоним. Ичида васиятларим турибди.

Яхшибоев кулокларини динг килди. Сездики, Муҳсина хоним кир пайпоқлар солинган елимҳалтани ердан кўтариб олди, ҳар калай, дами чикмай колгани бежизмас, бурун жийрияпти чоғи?.. Нима килади энди, ювадими?

Ичкаридан чуқур хўрсиник келди, сўнг сув жилдирагани эшитилди. Бир муддат ўтиб, Муҳсина хоним хонага чиқди. Манглайдаги ажинлари кўпайган, кобоклари шишган, кизарган... Нахотки, йиғлаган бўлса?

– Нимади у, хоним? – деди Яхшибоев, хотини кўлларида чорбурчак қути тутганини кўриб.

Муҳсина хоним индамади. Қутини столга қўйди. Кўзларида таъна аломатлари сезиларди. Яхшибоев қути оғзига сирилган пишиқ қоғоз тасма йиртилганини пайқади. Димоғига сезилар-сезилмас атир хиди урилди. Англадики, бояги коржомали кимса ҳам «элчи»нинг одами экан, пора ташлаб кетибди, энағар!..

– Атирга ўхшайди-ку, хоним, – деди хиёл ўнғайсизланиб. – Жазманларга атаб олувдим, начора, билиб қолдингиз... Опкетаверасиз энди.

– Опкетмайман, – деб бош чайқади Муҳсина хоним.

– Опкетасиз, – деб такрорлади Яхшибоев. – Ичида анча матох борга ўхшайди, ҳаммага етади, сизгаям, келинларгаям, Сокинага... Хоҳласангиз, маҳалла устидан сепасиз, кўчамиз туну кун атир уфуриб турадиган бўлади.

Хотинидан гап кутиб ўтирмай, қутини унинг халтасига солди.

– Бу ёғини тезлаштирамиз, хоним. Тайинлаб қўйганман, эртаниндин нотариус келади.

Муҳсина хоним тагин индамади. Яна бир муддат дераза ёнига бориб турди – аразлаган бўлди. Яхшибоев парво қилмади. Ичкари хонага ўтиб, ўзи ёмон кўрадиган олифтароқ бир ёзувчининг китобчасини ўқий бошлади. Кеча Чоршанбидан атай опкелишни илтимос килди. Шогирди ҳайрон бўлдики, э устоз, унаканги жипирикларни ўқиб нима қиласиз? Нодонсан, болам, деб койиди Яхшибоев, илонинг бошини вақтида янчиш керак, токи у аждархога айланмасин, иложи бўлса, умуман тухумдан чикармаслик керак, тушундингми, болам?.. Қани, кўрайлик-чи, бу боди болаларда замон руҳи бормикин?

Ўқишдан зерикди. Аллақандай Мустафо чолу унинг ховлиси, ховлини ураган четан деворлару чолнинг ўзини куршаган бир-иккита овсаррок кариялар... Жойларнинг номлари сал танишрок туюлди. Факатгина ўз кишлоғининг номини кўрмади, лекин Галатепа деган номни эслади, хусусан, галатепалик Раим раис билан булдуруклик Хотам Шўронинг гаровини. Гуё улар бир замонлар гаров ўйнаган экан. Афсуски, тафсилотларини хотирга келтиролмади. Хотирлаш анча кийин эди, айниқса – Муҳсина хоним нариги хона деразаси ёнида аразлаб турганида!..

Ўулак эшиги қарсиллаб ёпилганида китобни отиб юборди. Ўрнидан туриб ваннахонага ўтди. Хайрият, кир пайпоқлар солинган елимхалта ҳам, атир солинган чорбурчак кутн ҳам ҳеч жойда кўринмади. Кикирлаб кулаётганини сезиб, ўзига танбех бердики, жинни бўлма, ўрток Яхшибоев!.. Ўзини совук сувда чайиб, ваннахонадан чиқди. Бориб, сервант тагидаги юмшоқ креслога ўтирди. Баданига тотли бир ховур оралаганини пайкади.

Энди уйга бемалол борсам бўлади, деб хаёл қилди, кани, мушугимни пишт деб кўришсин-чи!.. Кизик, ҳозир Муҳсина хоним қаерларда кетаётган экан? Пиёда келмагандир? Аввалбекни пастда пойлатиб кўйган чиқар?.. У, номарднинг боласи, бирров кириб чиқсанг бўларди-я!.. Кўркасанми ё?.. Ўйладикки, Муҳсина хоним бутун захрини ўғилга сочади: аввал бозорга ҳайда, Аввал! Аввал сенинг кўкингни кияман, Аввал! Хотин олишдан аввал боқишни ўйла эди, Аввал! Авваллари озу кўп обрўим бор эди, Аввал, энди хору зор бўлдим, Аввал!..

Завки кўпга чўзилмади. Бирдан маънос торғди. Ўйладикки, жунгина, гинчу тотув яшаса ҳам бўларди. Йўқлигу тўқлик деганлари – бариси бир пул, худо меҳрдан айирмасин. Хотинми шу, фарзандми шулар, кузгун-ку, ўлаксахўр булар! Пойлаб туришибди-ку? Тезрок ўлақолмайсанми, ўрток Яхшибоев?.. Меҳрни пулга сотиб олгандан кейин, юришдан не мурод?..

Дори ичиб тинчланди. Яна аввалги аҳдига қайтдики, уйга кетади, ўзи – хон, кўланкаси – майдон бўлиб яшайди, ором оғушида, мисоли аршдагидай! Факат озгина сабр килиш керак, холос. Эрта-индин Ошно келади. Келиб кўради, хол-аҳвол сўрайди, жилмаяди, далда беради, сўнг айтадики, Булдурукни соғиндим, Назар жўра, бирга бориб келсак? Начора, Яхшибоев кўнади. Зора кейин

Ошно ваъдасини унутса. Унутмаса, бирга боришга мажбур бўлади. Булдурук аҳли йиғинга йиғилади. Ошно қискаррок нутқ сўзлайди. Сураткашлар сурагга туширади. Қарабсизки, яна бир афсона тайёр! Орқада шовуллаган ади тераклар, олдиндаю икки ёнда турфа ранг долалар, минбарда – Ошно, ҳайъатда – Яхшибоев, дохиллик маъиндан маст бўлган маҳаллий фаоллар – ана сизга оқибат, ана сизга меҳр, ана сизга киндик қони тўқилган жой!

Йиғилганларнинг айримлари истехзо билан қулганини Ошно кўрмайди. Яхшибоев кўради, лекин сиртига чиқармайди. Сафардан қайтишда секин гап қотадики, кишлоққа озгина сув келтирсак, оксоқол. Ошно унга ҳайрон бўлиб қарайди: сув бошка жойларга ҳам керак, ўрток Яхшибоев, пахтакор районлар йил сайин кўпайиб боряпти, Булдуруkning суви ўзига етарли, нахотки яшнаб турган теракларни кўрмаган бўлсангиз!?

Шу, холос. Энг ёмони – йўриққа юрмай туриб зеркиб улурганинг.

Х БОБ

Қиссанавис

Вақтни бой бермай, сафаримизнинг Ўртақўрғон қисмини қоралай бошладим. Бундаги илк тафсилот шу эдики, Яхшибоев сўзининг устидан чиқди – етган манзилимизда бизни биров қутиб олмади, ўзимиз эркин айланиб юрдик. Шаҳар кўчаларини пиёда кезиб борарканмиз, Назар ака айтдики, трамвай депоси ёнида битта «намунали ошхона» бўларди, ўшанда биринчи қалам ҳақини ювганмиз, деб. Ўша жойни бир амаллаб топдик. Энди бу ер «намунали» деб аталмас экан. Буфети ҳам йўқ. Шунчаки бир лағмонхона. Ўскидан сакланиб қолган ёдгорлик – оқушлар сузиб юрган қўллару дарахт тагида най қалиб ўтирган йигит-қизларнинг суратлари. Яхшибоев сурат солинган девор тарафга қараб юрди.

– Биттадан овқат опкелинг, Саидкул, – деб буюрди менга.

Ошпаз туйнуғи ёнида одам кўп экан. Лекин мижозлар бизнинг меҳмон эканимизни сезишдим, навбатсиз ўтказиб юборишди. Иккита серқайла лағмон, икки туюр нон олиб, Яхшибоев ўтирган столга элтдим. Овқати мазали экан, паққос туширдик. Хизматчи хотин

бўшаган идишларни йиғиштириб кетди. Битта аччик чой сўровдик, дарров дамлаб келтирди.

– Бизнинг сарсонлигимиз мана шу ердан бошланган, Саидкул, – деди Яхшибоев маъюсланиб. – Деворлар ўша-ўша, лекин стол бошқачарок эди. У пайтлар намунали ошхоналарга нукул раҳбарлару фаоллар келишарди, негаким, овқати арзон бўларди. Кечки пайт таом нархи кимматлашиб, ресторанга айланарди. Ўриндиклари ҳам ўшанга яраша, тўкима креслолар...

– Кажава... – дея гап қўшдим.

– Ҳа, балли, кажава ўриндиклар, – деди у. – Сиз сўзни мендан кўпроқ биласиз, Саидкул.

– Унчаликмас.

Хўп денг энди... – Яхшибоевнинг ковоғи уйилгандай бўлди. – Хуллас, бизнинг ёзувчилик касалимиз шу ердан бошланган. Кейинчалик Ошномиз айна ўтиришни кўп марта эслади. У киши айтдиларки, менинг ўша кунги сарфу харажатим Булдуруқдаги бир лагифага ўхшаб кетаркан. Бизнинг кишлокда «Алмардоннинг биринчи ови» деган накл бор. Сизга айтувдим чоғи?

– Йўқ, Назар ака, ҳеч эслолмайман.

– Ҳай, майли, яна айтсам ҳам бўлар, – деди Яхшибоев мийиғида кулиб. – Бир замонлар Булдуруқда Алмардон деган бола бўларкан. Ўша бола ўсиб-улғайиб, балоғат ёшига етай деганида кишлокнинг нариги четида яшайдиган бир одамнинг эшагини ўғирлаб кетибди. Булдуруқда гап ётармиди, эшакнинг эгаси хабар топиб, сўроқлаб келибди. Келиб кўрса, эшаги ховлида турганмиш. Кириб, дарров козиқдан ечиб олибди. Боплаб сўкай деса, Алмардон кўринмасмиш. Ноилож сўкишни нася қилиб, ғов ёғочини тушириб, эшакни ховлидан етаклаб чиқиб кетаётган экан, бирдан Алмардоннинг энаси пайдо бўлиб, қўлига ёпишибди: «Жон ака, ташлаб кетинг! Жонимни сўрасангиз сўранг, лекин бу харгинани опкетманг, ахир, бу харгина – Алмардоннинг биринчи ови-я?!» Хуллас, Алмардоннинг энаси таблада турган тулпорини ечиб бериб, ўғирлик эшакни олиб қолган экан. Бизнинг биринчи қалам ҳакимиз ҳам шундай бўлган, Саидкул, яъниким, эшагидан тушови киммат! Эсласам, ўша пайтлар жуда бахтиёр эканмиз...

– Ҳозир-чи?

Яхшибоев гапимни серкатроқ деб хаёл қилди чоғи, бир зум синовчан тикилиб турди, сўнг ўйланиброк:

– Билмадим, ука, – деди. – Ҳозир энди пири бадавлатмиз шекилли. Ҳар калай, юбилейларда танқидчи укаларимиз шундай деб ёзишади-ку... Лекин, Саидкул, ўшанда ростдан ҳам бахтиёр эдик. Сиз балки ғофилдирсиз, лекин биз бир вақтлар ёмон йўлларга ҳам киргандай бўлувдик.

– Хабарим бор, Назар ака, – дедим ортикча гўллик қилиб ўтирмай.

– Э, бари бир ҳаммасини билмайсиз, – деди Яхшибоев. – Сиз билганларингиз – шунчаки ҳолва. Кўп савдолар кечган бу бошдан. Лекин бу ерда соврилган пулимиз ҳалол пул эди.

У яна нималарнидир эслади шекилли, жимиб қолди. Бир пиёладан чой ичиб, секин кўзғалдик. Яна шаҳар айландик. Кўпроқ Яхшибоев юрган йўллардан юрдик. Сўнг бир жойда, чамаси менинг ҳам бу ерда ўқиганимни хотирладими, секин гап қотди:

– Бир гап айтсам хафа бўлмайсизми, ука?..

– Аввал айтинг-чи, кейин ўйлашиб кўрармиз...

– Айтсам, Саидкул, ўша чоғларда сизни писанд қилмасдим. Оз-моз раҳмим келарди, холос. Лекин, барибир, буям бир адашган банда-да, деб ўйлаганларим рост. Ёзиб-чизиб юришларингиз кулгимни кистатарди. Рост, Саидкул, ёмон ғашим келарди, баъзи-баъзида, «қўйсанг-чи, жипирик, сенга ким қўйибди», деб айтгим келарди.

– Э Назар ака, инсоф қани? – дедим мен, ростдан ҳам ранжиб. – Ахир, детдомингни китоб қилиб ёз, деб айтган ким, сиз эмасми? Китобни чиқаришга ёрдам берган киши-чи? Ўшайам сиз эдингиз чоғи?

– Албатта мен, – деди Яхшибоев қулиб. – Энди, бўларкан-да, Саидкул. Қўйинг, хафа бўлманг. Хафа бўларингизни билсам, бу гапларни айтиб юрмасдим.

– Айтардингиз, – дедим, ҳамон ўзимга келолмай. – Сиз айтиб ургангансиз, Назар ака.

– Бу гапингиз ҳам рост, – деди Яхшибоев бирдан жиддий тортиб. – Ҳулласи калом, сизни кўпда менсимасдим. Тўғри, Ошно сизни тиришқок бола, деб мақтагандай бўларди. Ўзингизга ҳам айтган чиқар?

– Айни марҳаматдан қурук қолганмиз.

– Кесатманг, Саидкул. Айтмаган бўлса, бу унинг азбаройи камсукумлигидан, камтарлигидан. Лекин унинг сизни мактаганига, мана, мен ўзим гувоҳман. У мактарди, лекин мен ишонмасдим. Де-

макки, мен янглишган бўлиб чиқдим. Меҳнаткаш йиғит экансиз, хузурини кўриб юрибсиз. Ҳар ким ўз кунинга омон бўлсин. Биз бу ёқда бир-биримизни камситиб ёки бир-биримизни осмонга кутариб мактаб юрганларимизни сарик пуллик нафи йўқ. Кимнинг кимлигини вақт кўрсатади.

– Вақт-ку кўрсатар-а, лекин биз ўзимиз кўролмаймиз-да.

– Бўлди, Саидкул, асабни бузаверманг. Бу ёғи ҳакамликни вақтга ташлаб қўйиб, вақтдан умидвор бўлиб ўтиришга сизу бизда фурсат ҳам йўқ. Кутмай, зорланмай, борини дастурхонга тукиб туришимизнинг ўзи-да қагга давлат.

Эътироз билдирмадим. Сафаримиз қариётган чоғда орани бузгим келмади. Чидайсан энди, Саидкул, дедим ўзимга ўзим, сен унга ҳамроҳсан, ёшинг ҳам берирок, чидайсан энди...

Яна юриб кетдик. Йўлимиз ўша машҳур «Левича булбор»дан ўтарди. Хиёбонга яқинлашганда кичикрок бир кўчани кесиб ўтдик.

– Кулоҳ шу кўчада яшарди, – деди Яхшибоев. – Ўша бизга устозлик қилган одам. Айтувдим-ку, олимларнинг шанкасини киярди деб?.. Ушанинг кучаси. Чандан еттинчи уйда турарди. Уғиллари бор, деб эшитаман. Лекин улар бу уйда яшамайди, кишлоқда қолишган. Кулоҳ уйни арзон-гаровга сотиб, ўзи кишлоққа муаллимчиликка кетган. Уй харид қилган одамдан ширинкомани мен олганман. Сутфурушлик қиларди. Аммо-лекин, Саидкул, Кулоҳ деганимиз асли зўр одам эди. Бизни қўп қўллаган. Ушанинг ёрдами туфайли қорнимиз тўйган, эгнимиз кийим кўрган. Сўроқлаб келишса ёки ўзим топиб олсам, болаларига бирор яхшилик қилардим...

Хиёбондан ўтиб, дорилфунуннинг мармар коплатиб янгиланган биноларига тенглашганимизда, Яхшибоев бикинимга туртди:

Қаранг, Саидкул, Симхонинг будкаси!..

Вужудимга титрок оралади. Ботиниброк каролмадим. Назаримда, ҳозир ўша тарафдан марҳум этикдўзнинг «Саидкул ако!» деган хитоби эшигиладигандай эди.

– Симхоям зўр одам эди, – деди Яхшибоев.

Тағин юрагим увишди. Будкага қарадим. Эшиги ёпик эди. Деворлари мовий рангга бўялган, устида кичкина кизил байроқча хилпираб турарди.

– Симхо урушга борувди, – деди Яхшибоев. – Фронтдаям бир марта кўришганмиз. Днепрни кечув пайти эди. Лекин нариги кирғоққа етган-етмаганини билмайман. Бечора шахид бўлиб кетган чикар...

– Уни урушдан кейин учратувдим, Назар ака, – дедим. – Бир қўлидан айрилган экан.

– Қаранг-а! – деди Яхшибоев шодланиб. – Мен беҳабар эканман. Энди, бу ёқларга кам келамиз-да, Саидкул.

Яхшибоевга урушдан кейин бир муддат Ўртақўрғонда турганини, сўнг марказга кўчиб, яна бир муддат Ўртақўрғон театрини бошқариш учун қайтиб келганини эслатиб ўтирмадим.

– Қўли бўлмаса, қайтиб этикдўзлик килолмагандир? – деди у.

– Касбини ташлагани йўқ, – дедим. – Кейинроқ этикдўзларга катта бўлди, лекин ўшандаям мум билан сўзонни унутмади.

– Сиз мендан оқибатлироқ чикдингиз, Саидкул, – деб мактади Яхшибоев. – Бу ёқларга кўпроқ келаркансиз...

Дорилфунун биноси ёнида, бу ерда ўқитган ва ўқиган табаррук зотларнинг номлари битилган лавҳалар остида бир зум сукут сақладик.

Бир маҳал қарасам, атрофимизни ёш-яланг ўраб олибди. Менку, пана-пасткамда юрадиган одамман, сурат-пуратларим чикмайди ҳисоб. Сездимки, улар Яхшибоевни таниб қолишди. Салом бериб, андай ийманиброк ёнимизга келишди. Назар ака одамлар эътиборида бўлишни хуш кўрмайдими, хурсанд бўлиб, ёшлардан ўқишларини, туриш-турмушларини суриштира кетди. Ёшлар ҳам, анча дадиллашиб, ундан дастхат талаб қилишди. Кимдир консепт дафтари-ни тутди, кимдир ёндафтари-ни тутди. Қоғоз тополмай, жўраси ёки дугонасининг дафтари-дан бир варақ йиртиб узатганлар ҳам бўлди. Кўрсам, бу тадорик ҳеч тугамайдиган. Яхшибоев бетокатлигимни пайқади чоғи, менга кулиб қаради:

– Қани, Саидкул, сизам мундоқ ёллашиб юборинг.

Хуллас, Назар аканинг доврўғидан бир чеккаси бизга ҳам тегиб, ўзимга ўхшаган бўшангрок, дастхат олишдан умидини узиброк турган бир-икки камтарин-камсукум студент укаларимизнинг дафтарларига имзо чекдим:

«Назар Яхшибоев номидан – Саидкул Мардонов».

Кечқурун студентларнинг недир танганаси бор экан, ўшанга таклиф этишди. Ваъдани қуюқ қилиб, бир амаллаб қутулдик. Яхшибоев билагимдан тутиб, тагин хиёбон ичкарисига бошлади:

– Кетдик, Саидкул, буларнинг домлалари чиқиб қолишлари мумкин. Сизу биз норасмий келган одамлармиз, ўз билгимизча айланайлик...

Хиёбоннинг ичкарисиди буш харрак тошиб ўтирдик. Яхшибоевнинг ранги хиёл оқарган эди. Сабабини мўлроқ пиёда юрганимиз, боз устига, ёшлигимиз кечган жойларда кезганимиздан кўрдим.

– Ишимиз, Саидкул, анча инжик иш-у, лекин мана шунақа дастхат-пастхат ёзган пайтларингда жамийки машаққати эсингдан чиқиб кетади, – деди Яхшибоев. – Лекин шу кунга етгунча қанча азият чекмадик! Боя мен Қулоҳни бекорга эсламадим. У жуда мўлкенг одам эди, ўзи қўл учида кун кўрарди-ю, лекин бизларга недир зўр дунёларни ваъда этарди. Измида бўлса, ўша дунёларни олиб ҳам берарди. Қайфи ошганида масту мақтанчок бўлиб қолишлари ҳисобмас. Аслида у жуда қам ичарди. Беғараз эди, салга алданарди. Афсуски, биз у нстагандай Жулқунбой бўлолмадик, ука. Жулқунбой ростдан ҳам ягона экан. Унга эргашиб ёзганлар ҳам учради, аммо бирортаси ҳам ўхшатолмади, қайтага, халққа қулги бўлди. Бугун қарасам, биргина армоним қолибди. Бунинг адабиётга мутлақо дахли йўқ. Ўша сизга айтганим – Булдуруқда боғ қилолмадим. Армонки, қолган ҳаммасини бир тийин қилади: обрўйимни ҳам, унвонимни ҳам, борингки, бутун хонумонимни!..

Мен индамай ўтиравердим. Яхшибоевнинг армони оддий – ҳаммада ҳам бўладиган жўн ва шу баробарида ғоят самимий армон эди. У бугун негадир бошқача эди, овозида чуқур бир ҳасрат сезиларди.

– Айтинг-чи, Саидкул, – деди у бир маҳал, – айтинг, наҳотки, мен адашган бўлсам?

– Саволингиз қизиқ, – дедим. – Етмишни уриб қўйган одам шунақа гапларни айтса эриш туюларкан.

– Эришми, йўқми — бунисини билмайман, – деди Яхшибоев. – Лекин бу савол аввалроқ келмаган бўлса не қилай?

– Аввалроқ келмагани ростми ўзи?

– Қажда! – деди Яхшибоев. – Қелишга келган, лекин ўйлаб қуришга ҳафсала бўлмаган чоғи. Асли мен Булдуруққа қайтиб

кетишим керак эди. Ажабмаски, бир куни бориб кимсан Хотам Шүронинг ўрнини ҳам олардим. Бугунги нуфуз, бугунги доврук назаридан туриб каралса, Хотам Шүро тутган мавке кулгилирок туюлади. Халкни саводи билан эмас, азбаройи ғайрати билан ушлаб турган одам эди у. Қолаверса, ўша пайтлардаги Яхшибоев учун Хотам Шүродан улугрок зот бу дунёда йўк эди. Баски, Булдурукка кайтсам, Хотам Шүродай бўлиш истаги мен учун энг зўр орзулигича қоларди, эхтимолки, бир амаллаб ўша зўр орзуга эришардим, кўнглим таскин топарди, ўзимга ўхшаган камбағал кизга уйланардим, бола-чака орттирардим, кейин ушаларнинг даврасида, дунёдан мутлако рози бўлиб, кўз юмардим.

– Ўнгламаган тақдир экан-да, – дедим, гапни ҳазилга буриб.

– Йўк, Саидкул, – деди Яхшибоев. – Ўнгламагани – буниси, мен саксонни урай деганда эришганим. Унис, Булдурукда колгани – асл тақдир, ўнгидан келмаган асл тақдир.

– Билмадим, Назар ака, ҳеч ишонгим келмаяпти. Ахир, ўзингиз ҳам, Ошно ҳам... ёмон яшамаяпсизлар шекилли?

Эътироз қилдим-у, ўша захоти тилимни тишладим. Биз шу пайтгача Ошнони очикчасига муҳокама этмаган эдик. Аниқроғи, мен ўзим уни тилга олишдан истихола қилардим. Гўёки Ошнонинг номини кўшсам, бас, унинг нуфузи ўртага кириб, оқибатда мен Яхшибоевни андак камситгандай бўлиб чиқардим. Аммо янглишган эканман. Ошнонинг номини эшитгач, Яхшибоев асло оғринмади, кайтага, беписанд кўл силтади:

– Э, қўйинг-э, Саидкул! – деб хитоб қилди у. – Мен Булдурукка кетсам бас эди, ўшанда Ошно деганимиз, агар у бир эмас минг худо бўлсаям, мени кишлоқ бағридан асло узиб ололмасди. Узиб олиш у ёқда турсин, унинг ўзи ҳам узокка бормасди, мен билан изма-из Булдурукка қайтиб кетарди. Тақдир деганлари кизик ўйин экан, Саидкул ука. Агар мен ўшанда Ўртақўрғондан туппа-тўғри Булдурукка кетсам эди, кейинрок бориб колхозга ёки шўрога раис бўлардим, Ошномиз эса, кишлоқдаги катта мактабга директор бўларди, киш келди дегунча мактабга кўмир сўрайвериб, жонимдан безор қиларди. Лекин у зўр муаллим бўларди, негаким, одобни жойида, кийиниши саришта, ичмайди, чекмайди. Ширин-ширин гапириб не-не одамларнинг кўнглини гуллатарди, ажойиб шогирдлар етиштирарди, хуллас, бугунги кунга келиб, ҳар иккимиз ҳам пенсия-

га чиқиб, соколни калта кузаб, мўйсафиддар гурунгининг тўрида, мен ўзим – шўро ёки колхоз ишини дўндирганимдан, у эса – қанча шогирдидан кандидату қанча шогирдидан дўхтур наук ундирганидан лоф уриб ўтирардик!..

Яхшибоевнинг гапларида рад этиб бўлмайдиган мантик бордай эди. У ҳозир ноз-поз қилаётгани йўқ, рост сўзляпти. Англадимки, Яхшибоев самимият асносида ғоят жозибали одамга айланаркан, жозобаки, яна қайтиб ўша оддийгина мантик билан изох этилади.

Дилдаги тугун ечилгандай бўлди. Сафаримиз яна қанча чўзилган бўлса, Яхшибоев шунчалик очилиб бораверди. Мен ўзим ҳам ундан ортик хайиқмай кўйдим. Ўзим билмаган, билсам ҳам тушунмаган сиру асрорлар юзидан парда кўтарилгандай эди. Кўнглимда бачкана бир ғурур уйғондики, э, бу дунёда ҳақиқат ҳам бор экан-ку, ахир, мана, Яхшибоевдай олиймаком зот мени тенг кўриб гаплашиб юрибди, борини яширмапти.

Эҳ, ожизлик курсин, ожизлик курсин!..

Энди билсам, олиймаком зот ёлғизликдан қийналиб кетган экан. Атрофида неча-неча шотирлари бўлса-да, не-не улуғлар билан ошу катик эрса-да, бировга ичини ёролмас экан.

Менга ёрди ичини. Бирор сўзи колмадики, баҳам кўрмаган бўлса. Ўшанда кўнглимни тўлдирган бачкана ғурур сўниб битиб, ҳовурим босилиб, ўзимдан ўзим нафратланиб... ўйлайманки, Яхшибоев бошда ҳам, кейин ҳам мени сарик чақага олмаган экан. Агар сезган бўлсангиз, одам ўзи менсимаган кимсаларга сирларини кўпроқ айтади. Сабаб – ҳолатнинг ўз ичида, яъники – менсимасликда.

Ожиз ақлим етган ҳақиқат шуки, бизнинг беҳисоб гурунгла-римизда маталнамо бир ҳолат бор экан. Гўё Ошно – Искандари Зулқарнайн, Яхшибоев – Искандарнинг шохини кўриб ичига сиғдиролмаган сартарош, мен эсам – кудук, чуқур ва зимистон кудук. Яхшибоев бор гапини ўша бўм-бўш кудукка айтаверган, айтаверган, айтаверган. Кудук жим турган. Бечора сартарош билмаганки, айтилмиш сирлар бир кун бориб кудук губидан ғаров шаклида ўсиб чиқади.

Қолгани ўз-ўзидан аён. Сир деган нарса ғаров бўлиб ўсса, бас, кимдир муқаррар келиб ғаровни кесадию сибизга ясайди ва бу сибизга нукул битта куйни чалади: Искандарнинг шохи бор, Искандарнинг шохи бор!..

Энди киска муддат Ошно мавзусига ўтсак...

Қисса аввалида – «манзара» деган ўта китобий ном ва ҳар бири алоҳида ракам олган ёзувларда – Яхшибоев номига кўпроқ урғу тушган экан. Шундай бўлмоғи табиий эди. Чунки биз учун Яхшибоевнинг таржимаи ҳоли асосий муддао эди, Ошно мавзуси эса, шунчаки иловаю изох сифатида қўшилган эди, ҳолос.

Лекин ёруғ дунёда муқим нарса йўқ. Вақт ўтгани сайин Ошно мавзусига доир воқеаларнинг кўлами кенгайиб, залвори ошиб, охир-оқибатда Яхшибоевнинг қаламга олинган жамийки саъй-ҳаракатлари Ошно мавзуси учун дастлабки туртки бўлгани сезилиб қолаверди.

Ошно мавзуси – улкан кўрик. Уни очмоқ учун улкан салоҳият керак. Биз эса, ҳолимизни билиб, айни улкан мавзунинг Яхшибоевга дахлдор кичикроқ лавҳалари билан чекланамиз.

Яхшибоевнинг дастлабки пайтлари Ошнога васийлик қилгани бор гап. Лекин унинг васийлиги, бинобарин, дўстидан устунлиги Ўртақўрғон рўзномаси муҳаррирининг уйига Ошнони бошлаб борганию муддат ўтиб уни муҳаррирнинг нозикниҳол жияни Муяссарга уйлантириб қўйгани билан тугайди.

Ошнонинг кейинги тақдири ўша муҳаррирнинг номи билан чамбарчас боғлиқ. «Номи билан» деётганимизнинг боиси шундаки, муҳаррир урушнинг биринчи кунларидаёқ кўнгилли бўлиб фронтга кетган ва Сталинград остонасида кўплаб ўзбек ўғлонлари қаторида ҳалок бўлган эди. Ошно эса, айни ўша йили оғир ярадор бўлиб, госпиталда узок даволаниб, ниҳоят, қирқ учинчи йилнинг кеч баҳорида Ўртақўрғонга қайтиб келди. Муҳаррирнинг ўлимини ҳам шу ерда эшитди. Нияти – шаҳарда киска муддат туриб, сўнг хотини Муяссарни олиб Булдурукка кетиш эди. Лекин бу ният амалга ошмай қолди. Чунки шаҳар маъмурлари уни излаб келишди ва уч-гўрт кун ичида Ўртақўрғон рўзномасига муҳаррир этиб тайинлашди. Шундагина Ошно марҳум қариндошидан фақатгина ҳовли-жойи ва мансабини эмас, балки каттакон обрўсини ҳам меросга олганини тушунди.

Айни тушунча ёш ўғлонга қанот бағишлаганини айтмасак ҳам бўлади.

Дастлаб шаҳар аҳли уни «ўртоқ муҳаррирнинг домоди» деб атади. Токи бу номдан безиб, озгина ғурур пайдо қилиб, ўзи ҳам «ўртоқ

Фалончиев» деган номни олгунича, бир-икки йил ўтди. Рўзномага келсак, уруш йилларида у жуда кичкина эди – ҳозирги район газеталарининг ярмича.

Уруш тугаб, Яхшибоев ҳам Ўртақўрғонга қайтганида Ошнонинг рўзномаси тўрт марта йириклашиб, росмана газета шаклида чиқа бошлаган эди.

Еттинчи манзара

Ошно қирк олтинчи йилнинг кеч баҳорида икки ўғлию хотини Муяссарни олиб Ўртақўрғон вокзалига чиққанида, катта бир эшелон тула аскарларни кутиб оларини биларди, лекин улар орасида ўзининг жўраси Назар Яхшибоев ҳам борлигидан беҳабар эди.

Паровоз пишқириб-пишқириб тўхтади. Перрон четида қатор тизилган пионерлар сур тортиб, ноғора чалдилар. Юк вагонларининг хайҳотдай очик эшикларидаги ғовлар сурилиб, юзлари иссиқдан қорайган кизил аскарлар пастга сакраб туша бошладилар.

Назарни бирданига кўролмади. Шовкинга алаҳсиб, дўстининг вагондан сакраганини кўздан қочирган экан. Бир маҳал қараса, йигирма-ўттиз қадам нарида гимнастёркасининг орқаси тердан оқарган жуссадор аскар кетиб боряпти. Новча, қорувли, йирик одимлайди – Назарнинг ўзгинаси! Юраги кинидан чиқай деди, кителининг ёқа тугмаларини бўшатди, бакирмоқчи бўлди, лекин товуши чикмади... Катта ўғилчасининг қўлидан тутиб, аскарнинг ортидан юрди. Қўлида кенжа боласи билан Муяссар ҳам унга эргашиди. Янглишмаган экан, кизил аскар шу кетишда вокзалнинг ичкари майдонига ўтди-ю кишлоқлардан келадиган от-уловлар турувчи бурчакка йўл тутди.

– Домод! – деган хитоб келди орқадан. – Қайга кетяпсиз, домод!

Ошно ортга қайрилди. Кўрсаки, бошлиқлардан бири, қўлини сермаб перронга чорлаяпти.

– Нуткинғиз нима бўлади, домод?

Ошно ғолиб аскарларга қарата нутқ сўзлаши кераклигини шундагина эслади.

– Ўзинғиз сўзлай қолинг, устод! – деб бакирди у. Қизил аскар отарава бекатига жадаллаб борар эди.

Ошнонинг нутки ҳам аслида мана шунақаларга аталган – ҳамшаҳару ҳамқишлоқларга. Лекин булар нуткни пойлаб

ўтиришмайди. Келадилару вагондан сакраб тушадилар. Сўнг уйга ошиқадилар...

Бекатда от-улов камрок эди. Қизил аскар уларга якинрок бориб тўхтади, юзларига тикилди, таниш излади. Аравакашлар бир зумда уни ўраб олишдию сўроққа тутишди: ким, кимларнинг хеши, яна кимларни кўрди, қайга бормокчи?

Ошно кизил аскар берига ўтирилганида рўй-рост таниди. Назар, Яхшибоев Назар, тепишиб ўсган жўраси!..

Юраги хапrikaб турса-да, ўзини босди, секин ёнидан бориб, парвосиздай сўради:

– Жонузок арабни кутяпсизми, аскар йнгит?

Назар ялт этиб қаради. Бир зум серрайиб турди – кўзларига ишонмади. Сўнг бир сўз демай бағрига босди. Икковининг ҳам кўксидан чуқур хўрсиник отилиб чиқди, икковининг ҳам кўзидан ёш тиркиради.

– Жўражон! – деди Ошно энтикиб.

– Тирик экансан, ошна!.. – деди Яхшибоев.

– Одамни танитай кетибсан, жўра!

– Пешвоз чиқиб эдингми, ошна!..

– Муяссар ҳам шу ерда, Назар жўра. Ана, турибди!.. Яхшибоев Ошнони бағридан бўшатмай, ёнига қаради.

Муяссар икки-уч кадам нарида чақалоғини кўтариб турарди. Ортида яна биттаси, ўғил бола, дадасининг бегона амаки билан кучоклашганига ҳайрон боқиб турибди... Яхшибоев қўлларини бўшатиб, улар томонга ошиқди. Онасининг ортига бекиниброқ турган болани даст кўтариб, юз-кўзларидан ўпди, сўнг уни ўнг кўксига тутиб, Муяссар билан кенжасини чап кўксига босди – девқомат, адл, бағри кенг!..

– Тўнғичинг йнгит бўп копти, – деди кулиб. – Культурнийрок от топиб кўйгандирсан?

– Ҳа, – деб илжайди Ошно. – Оти – Комрон.

– Яхши исм экан.

– Ўзиям яхши бола, Назар тоғаси, – деб гап кўшди Муяссар.

Яхшибоев унга миннатдорона боқди. Эсладики, Муяссарни «келин» деб атарди. Лекин келин ўзини янада якинрок тутяпти, «амакиси» эмас, «тоғаси» деди, баски, ўзини сингил тутяпти.

- Балли, Муяссар синглим, – деди. – Умрингиз узок бўлсин. Бизам, мана, омон қайтдик, энди бу ёғи умримиз узок бўлади. Нима дединг, ошна?

- Тўғри айтасан, Назар жура, – деди Ошно. – Энди биз ўлмаймиз.

Яхшибоев Комронни ерга қўйди-да, каддини ростлади. Шунда кўксидаги орденлари жаранглаб кетди. Ошно диққат қилсаки, нишонлар жуда кўп, энг саралари, медали кам...

- Назар жура, – деб хазиллашди, – юлдузни йўлхалтага яширганмисан дейман?..

- Йўғ-э, – деди Яхшибоев, – борини такиб олганман, ошна. Ўзингдаям кўпдир?

- Менда озрок, – деди Ошно. – Лаънати фашист мўл-кўлрок орден олишгаям қўймади. Ярадор бўп колдим, жура, қирк иккинчи йил эди...

Яхшибоев дўстининг бўй-бастига синчиклаб каради.

- Э, энди битиб кетган, – деди Ошно сал хижолат чеккандай. – Бир-икки осколка бор, унияшм опташлаймиз.

Яхшибоев яқинрок келиб, яна кучди. Бу гал авайлаброк кучди. Аяганини Ошно сезиб турди, сезгани баробар дўстига меҳри ийди.

- Кетдик, Назар, – деди. – Аввал бизникига борамиз.

Яхшибоев тайсаллади. Юзида тарадди, Ошнога ялиниброк боқди:

- Улов гаплашсак девдим, ошна.

- Барибир, бугун Жонузок карвон келмайдиган кун.

- Эсингда экан-а? – деб илжайди Яхшибоев.

- Эсдан чиқарканми!

- Инжик чол эди лекин. Ёдингдами, карвоннинг йўлини тўсмайсан, деб айтгани? Энди бизни танирмикан?..

- Билмадим. Бошқа кўрганим йўқ. Балки дунёдан ўтиб кетгандир... Парво қилма, от-улов топамиз. Қани, юр энди...

Ошно Муяссарнинг кўлидан кенжасини олиб, вокзал майдонининг нариги тарафига йўл бошлади. Яхшибоев тагин Комронни кўтариб, бир кўлида халтаси, унга эргашди. Атай лўкиллаб юрди, Ошнога тенглашиб, секин байт ўкиди:

*Эй Комрон, оҳиста рон,
к'оромижонам меравад...*

Ошно кулди. У хам Саъдийнинг ғазалини ёд биларди. Дўстининг ғазалини андак бузгани ҳам хуш ёқди, атай туяюриш қилгани ҳам...

– Комрон кўп яхши йигит бўляпти, – деди жилмайиб. – Факат мен фронтдан келганда андак бегонасираб тургани ёмон бўлди, йук, энди тузук йигит нукси уриб қолди, кўрмайсанми, сендан ҳам чўчимаяпти...

– Э, ота ўғил! – деб мактади Яхшибоев. – Энди, бизам хотин олиб ўғил курсак, отини ўзинг қўйиб берасан-да, ошна? Ё менам Комрон қўяверайми?

– Ихтиёринг, – деб кулди Ошно. – Ноёб исм лекин.

– Бўпти, – деди Яхшибоев, – ўғилчанинг отини Комрон қўяман.

Кейинчалик, Мухсина хонимга уйланиб, ундан ўғил кўрганида, Яхшибоев айни ваъдасини эсдан чиқарган эди. Комрон дегани у пайтларда ростдан ҳам камёб исм эди, сўнроқ, Ошно юксалгандан юксалиб бир даражага етганида бу исм жуда кенг расм бўлдики, юртнинг улуғларидан тортиб, жўнроқ фуқароларига қадар – ҳамма-хамма ўғилларни невараларини эзгу умидлар билан Комрон атадилар. Комрон исми гўё кафолатнома эди, Комрон исминини кўксига гаккан йигитчаларнинг йўллари ҳам жуда тез ва равон очилиб кетаверарди. Ҳиндистон шоҳи Бобур ва ўғилларининг реакцион фаолиятини қаттиқ ва аёвсиз фош этган танкидчилар ҳам айни исмни эшитганда хижил тортиб қолар эдилар.

Лекин у пайтда, қирқ олтинчи йилнинг кеч баҳорида, Ўртақўрғон вокзалида, чошгоҳ махали, фронтдан зафар билан қайтган Назар Яхшибоев дўстининг беш яшар ўғлини кўтариб чеккароқда қантарилган «эмка» ва «виллис»лар тарафга кетаётганида, хали юрт оғалари комронпарастлик касалига йўликмаган эдилар. Унда Яхшибоев анча содда эди. Соддалиги шунчаки, дўсти «виллис»лардан бирининг эшигини очиб, кўлидаги йўлхалтани ичкарига узатганида:

– Э! – деб хитоб этган эди. Ошнонинг завқи келган, дўстига маънолироқ боқиб:

– «Э» эмас, «ха»! – деб, кетидан камтарона илжайган эди.

Сўнг улар – Ошно билан оиласи орқа ўриндикда, Яхшибоев олд ўриндикда, шофёрнинг ёнида – Ўртақўрғон шаҳри кўчалари бўйлаб ғизиллаб кетдилар. Дўстларнинг завқи чунон ошган эдики, бир чеккаси шофёрга ҳам юкиб, машинани тез хайдади, яккам-дук-

кам учрайдиган машиналарни, кўчаларни тирбанд қилган оту эшак кўшилган жўнрок уловларни бирин-кетин қувлаб ўтиб, пиёдаларни шошириб, тиркиратиб бораверди.

– Назар жура, – деди бир маҳал Ошно, дўстининг елкасига кўлини ташлаб, – Назар жура, сенга жура эканимдан фахрланаман!

Яхшибоевнинг ҳам кўнгли фахрга тўлди. Ахир, арзийди-да! Атай сени кутиб олгани хотинию болалари билан чикса, сенинг иззатингга етай деб атай чиким-дор бўлиб машина ёлласа... дўст дегани шунчалик-да, ахир! Дарвоқе, унинг ўзи ҳам чаккимас, айниқса – машина ҳар силкинганида жаранглаб кетадиган ордену медаллари билан, бир йил ёки икки йил эмас, беш йил ҳам эмас, нақ олти йил урушгани билан, шунча қирғинлардан омон келгани билан!..

Юраги туликди унинг. Юрагини кафтига барқашда тутгандек тутиб, дўстига инъом қиладиган шашти бор эдики, ховлиқиб деди:

– Мен ҳам фахрланаман, ошна. Бу дунёда сенинг борлигинг, Муяссар синглимнинг борлиги... яхши-да, ошна! Тирик кўришдик-а!!

Йиллар ўтиб, Ошно юксалиб, Яхшибоев ҳам унинг ортидан эргашиб, иккови ҳам ўзича бир даражага етганларида, Яхшибоев эҳтиётсизлик қилиб, торроқ бир даврада қирқ олтинчи йилнинг кеч баҳорида Ўртақўрғон шаҳри кўчаларида елиб кетаётган машинада туйган фаҳрини айтиб беради. Кўпчилик ишонмайди унга. Лекин ишонганлар ҳам, ишонмаганлар ҳам бирдай бош силкитиб маъқуллайдилар. Яхшибоевга шогирд тутиниб юрган ношукуррок бир йигит шу гапдан сўнг латифа тўқийдики, сичқон бир куни филни учратибди-да, унга қараб, сен менинг авлодим эканингдан фахрланаман, деб айтибди. Латифа Яхшибоевнинг ҳам қулоғига тегеди. Лекин у парво қилмайди. Жипирикка бориб айтинлар, деди у, билиб қўйсин, мен жудаям сичқон эмасман, Ошно фил бўлса, мен – камида каркидонман, фил сал ювош бўлиши мумкин, лекин каркидоннинг шохи қаттиқ, сузгани омон қолмайди!..

Писанда латифагўйнинг қулоғига етганми, йўқми – буниси номаълум. Лекин Яхшибоевнинг ўзи собик шогирдига қасд қилмагани аниқ. Ҳозир унинг исми ҳам эсда қолмаган. Бир йили Чоршанбиев қаттиқрок зотилжамга чалиниб, нақ уч ой касалхонада ётганида, Яхшибоев қўлсиз-оёқсиз қолганида ўша шогирдини кўмакка чақирмоқчи бўлган-у, исми ёдига келавермаган. Ўшанда кимдир

Одилбек Жумаев деган йигитчани тавсия этиб, то бу манмангина болакайни қора ишларга ўргатгунича озмунча асаби кетмади!..

Шаҳарнинг эски қисмига, дов-дарахти мўл маҳаллага етиб келдилар. Яхшибоев ховли эшиги олдида ўсадиган икки туп тут қиркилиб, ўрнида уч туп кичикрок қарағай экилганини кўрди. Ошнога ажабсиниб қаровди, у маъюсланиб изоҳ берди:

– Тутлар қуриб қолди, жўра. Ким билади, шулар урушни сезганми?..

Ошно дўстининг йўлхалтасини олиб, ичкарига йўл бошлаган ҳам эдики, шофёр хайиқиброк овоз қилди:

– Кутайми ё кетайми, каттакон?

– Кетаверинг, – деди Ошно, сўнг дўстига қулиб боқди: – Сен бирор кун меҳмон бўларсан, Назар жўра?

– Қирмасдан муҳлат сўрайсан-а! – деб ҳазиллашди Яхшибоев.

– Назар акам ҳақлар, – деди Муяссар ҳам қулиб. – Аввал кирсинлар, сўраш қочмас...

Шундай деди-ю ўзи болалари билан илдамлаб кетди. Яхшибоев эшикдан нари ҳатлаб, бир муддат тўхтади. Удумни унутмаган эди, ҳар қалай, аёл киши меҳмонхонани шай қилиб улгургани тузук.

Дарвоза олдида турган «виллис» шитоб билан ўрнидан кўзгалди.

– Тоғанинг мошиними? – деб сўради Яхшибоев, муҳаррирни назарда тутиб.

– Тоғаники, – деди Ошно, – лекин менга насиб қилган экан.

– Қайтмадилар. Менам шу ерда хабар топдим. Муяссар мендан яшириб юрган экан.

...Ўша қуни Ошно Яхшибоевни уйида олиб қолди. Аввалига ғамгин бўлиб ўтирдилар. Муҳаррирни ёдлашди, қолган дўсту биродарларни – биров ўлган, биров бедарак йўқолган... тирик қайтгани жуда кам. Лекин муттасил қайғу юракларга сиғмади. Яна ёшлик ва умидлар ғолиб келди – келажакка дохил гаплар бошланди. Ошнонинг бугунги кунда Ўртақўрғон газетасига муҳаррир эканини эшитиб, Яхшибоев жуда хурсанд бўлди.

– Зўр-ку! – деб хитоб қилди у. – Мениям ишга олсанг, ошнасини тиқиштиряпти деб ғийбат қилишмайдими?

– Нега? – деб хафа бўлди Ошно. – Сендай кадрлар жуда оз, жўра. Ахир, сен фронтовиксан!

– Овора бўлма, – деди Яхшибоев. – Мен Булдурукка кетаман.
– Колсанг тузук, – деди Ошно. – Шахарда оз бўлса-да умидвор йингит-кизлар бор, уларга ёрдам қилиш керак.

– Ўзинг ёрдам қилаверасан.

Шу пайт Муяссар ош сузиб кирди.

– Сен ҳам ўтир, Муяссар, – деб таклиф этди Ошно. – Назар акангнинг жамолига тўйиб ол, бугун-эрта Булдурукка кетса, кейин қайтиб кўрамизми...

– Уртақўрғондан Берлинга етган одамга Булдурукдан Уртақўрғонга кеп-кетиш чўт эканми! – деб қулди Яхшибоев. – Тез-тез кеп турамиз, ошна. Мен аввал бирор ишнинг бошини гутай... Айтмоқчи, Хотам Шуро соғ-саломатми? Борсам, дурустрок иш берам?..

– Беради, – деди Ошно. – Лекин сен шу ерда колсанг тузук.

– Бўлмайди, ошна. Икковимиздан бировимиз кишлокка қайтмасак – ғирт номардлик.

– Ориятли йингитсан-да, жўра! – деб завкланди Ошно. – Орденларни тақиб кишлокка кириб борсанг... роса байрам бўлади-да!

– Ошириб юбординг, ошна.

– Оширсам арзимадимми? Менга кара, жўра, тўғриси айт, бўйдоқликдан безмадингми?

– Булдурукка борайлик-чи, – деди Яхшибоев хижолат чекиб, – бироргаси топилиб колар...

– Топилиб колар эмиш. Талаш бўп кетасан-а, ўз кадрига етмаган нодон!..

Яхшибоев индамади. Уялди. Кизарди. Кейинчалик йиллар ўтиб, айни ўша ҳолатни – дўсти ва келини олдида уялиб кизарганларини эслаб ажабланадиган бўлди.

Муяссар дўстларнинг гапи нозиклашиб кетишини билиб, секин хонадан сирғалиб чикди. Лекин Ошно бўш келмади:

– Эй Муяссар! – деб чақирди хотинини. – Бу ёкка кел, ўтир, маслаҳат бер. Назар жўрам Булдурукдан қайлик излаб овора бўлиб юрадими, ке, шуни бегона қилмайлик, ўзингнинг яқинрок дугоналаринг йўқми?

Муяссар пойгакка, дастурхон учига омонатгина чўккалаб ўтирди, сўнг:

– Биттагина дугонам бор ўзи, – деди уялиб. – Оти Муҳсина...

– Анави чиройли кизми?

– Үша... Жуда чиройли киз. Сураткашнинг дукони деразасида фотосням илиғлик турарди, ўзи жанжал қилиб олдириб ташлаган.

– Йў-ук, бўлмайди! – деб кулди Яхшибоев. – Жанжалкаш экан, бўлмайди.

– Уялганидан жанжал қилган-да, Назар ака, – деди Муяссар, дугонасини химоя этиб.

– Сулув киз лекин, Назар жура, кейин армон қилиб қолмагин!

– Сулув бизга тўғри келмайди, ошна, – деди Яхшибоев. – Рашким ёмон менинг.

– Ақлли киз у, Назар ака, – деди Муяссар.

– Балли, Муяссар! – дея хитоб қилди Ошно. – Назар журам мени сен билан таништирган, энди мен ҳам уни бўлажак рафиқасига таништираман. Үша дугонангни бугунок меҳмонга айт. Хўш, Назар жура, танишмоқка тобинг борми?

– Йўк, ошна, – деди Яхшибоев кулимсираб. – Мен аввал сал узимга келиб олай, поезддан энди тушган одамни сулув кизга рўпара қилма, тагин ёқтирмай қолмасин. Аввал мундок ювиб-тараб, кейин, майли, кўрсат.

– Буям тўғри, – деди Ошно мамнунлик билан, сўнг хотинига юзланди: – Билиб қўй, Муяссар, сену мен Назар журамдан умрбод қарздормиз, энди мен узим унга совчилик қиламан.

– Майлингиз, – деди Муяссар. – Лекин аввал ўзлари бир кўрсинлар, маъқул топсалар, кейин сиз совчилик қиласиз.

– Ақлинг бутун, Муяссар, – деди Ошно. – Ана, битимга ҳам келдик. Қани, ўртоқлар, энди ошга хужум!..

Эртаси куни Ошно дўстини Булдурукка кузатди. Зарур ишлари бор экан, ўзи боролмади-ю, машинасини берди. Боролмагани учун каттик узр сўради. Иложи бўлса бу ёққа қайтиб кел, деб тайинлади, мени ёлғизлатиб қўйма, жура. Сендан қарзим қўп, деб таъкидлади, зора ёнимда бўлсангу бирор улушини узолсам...

Кучоклашиб хайр-хўш қилдилар. Мишжаларига ёш қалқди, кўнгилларида ғусса уйғонди. Бу туйғу улар иккови ҳам фронтга кетаётиб эслаб қолган чорасизлик хиссига ҳеч-ҳеч ўхшамасди. Қайтиш бор, кўришмоқ ҳам муқаррар, лекин негадир ғуссали... Ким билсин, балки ўшанда улар ҳар иккиси ҳам ёнма-ён, аммо буткул

танҳоликда ўтишларини элас-элас пайқашган чикар? Унда иккови ҳам навқирон эди, анчайин ғуссани менсимас, ҳагто ғуссадан ҳам лаззатланишга қодир эдилар.

Қирк олтинчи йилнинг кеч баҳорида Булдурукка қайтиб борганини Яхшибоевнинг узи латифага айлантириб юборади ва таржимаи ҳолини ёзган хушфёъл олимга ҳар гал кўшиб-чатиб, ўзгартириб ҳикоя қилади:

– Аҳмоқ эканмиз-да, болам. Булдурукка кириб бориб, дуч келган одамдан «яхшибаевский дом где?» деб сўрабман-а? Бечора довдираб қолди. Лекин тушунган экан, дарров кишлокнинг пастки овулини кўрсатди: «Ана гама, ана гама!..» Кейин, десанг, болам, аскар йигит уйига кириб борди. Отаси Яхшибой чўпон билан онаси Малла опа уввос тортиб пешвоз чиқишди. Ёздингми, болам?.. Балли, фақат Малла опани аслига тўғрилаб ёз, Малоҳат дегани булдурукчасига Малла бўлади... Энди аскар йигит остона ҳатлаб уйга киради-да, бирдан хитоб қилади: «Какая грязь, прямо свинарник!» Ёздингми? Буниси – ҳолва. Шифтга кўзи тушгандан кейин гамом худо уради, «... твою мать, разве можно жить в таком доме!» деб хайратланади.

Олим шўрлик бу гапларнинг ҳаммаси ёлғон эканини сезиб туради, лекин эътироз билдириолмайди – батафсил ёзиб олаверади.

– Ёзавер, – дейди Яхшибоев кулиб. – Ўлганимдан кейин чикарасан.

– Нафасни иссиқ қилинг, домлажон!

– Тўғри-да! – дейди Яхшибоев. – Сизлар тўқиб юрганларингдан кўра, мен ўзим тўқиб кўяқолганим дуруст эмасми?

– Дуруст, лекин образ сал сустлашиб кетмайдими?.. – дея секин эътироз билдиради олим.

– Йўқ, қайтага шунда образ тагин очилади, болам. Хўш, ёз яна... Ана ўша аскар бола, яъниким, мен, Яхшибоев Назар Яхшибоевич, уйдаги ивирсиғу қурум босган вассаю болорлардан жирқанган йигит, эртаси куни лом-мим демасдан отасининг чўпон таёғини олиб, ўтарни яйловга ҳайдаб кетади. Унинг олифталиги бир кунлик эди, холос!

– Ёзувчилик қайда қолди? – деб сўрайди биограф олим.

– Ёзувчилик кейин келади. Чўпон бола яйловда зерикиб ўтирганида урушда кўрганларини чўлтоқ қалам билан бир парча қоғозга тушира бошлайди, ўшанда унинг ўтари чўлга ўтлаб келган бошқа

ўтарга кўшилиб кетади-да, чўлтоқ калам соҳиби Ҳотам Шўродан каттик сўкиш эшитади!..

– Оддий чўпон проза ёзади! – деб хитоб қилади биограф олим. – Ибратли воқеа бу, домлажон, ҳайратга солайдирган даражада ибратли!..

Яхшибоев индамайди. Тўкилган жўн афсонага биограф олим яна ўзидан ҳам кўшишини сезиб туради.

Ўшанда афсона баттар жўнлашади ва ахийри бир ахборот гарзига қиради: ёш ёзувчи ижод билан чўпон меҳнатини баробар олиб борди, планларни доимо дўндириб бажарди, киёсан айтиш мумкинки, мабодо ундан бугунги улкан ёзувчи чикмаганида ҳам, юртга машҳур қахрамон чўпон чиккан бўларди.

Биографга ҳақиқатни айтмайди. Ҳақиқат шуки, у қирк олгинчи йилнинг кеч баҳорида Ошнонинг «виллис» маркали машинасида Булдурукка кириб келади. Йўл йўқлигидан машина қишлоқнинг пастки овулига ўтолмайди, чоғроқ бир сойликка тушиб, ўртадан кесган жар олдида тўхтади, ортга қайрилади, Яхшибоев эса йўлхалтасини елкага ташлаб, уйгача пиёда кетади. Ҳовлига қирганида сигир соғиб ўтирган онаси Малла опа гошдай қотиб қолади, чотига қистирган сатилини тушириб юборади, сигир чўчийди, сатил билан соғувчини кўша қилиб тепади, аёл бечора орқага ағдарилиб тушади, ўғил бориб уни кўтариб оладию беҳуш эканини кўради. Шовкинни эшитиб ичкаридан ҳасса суянган чол – Яхшибой чўпон чиқади. Ўғил беҳуш онасини кўтариб, унинг истикболига югуради.

– Келдим, ота, – дейди. Лекин ота уни эшитмайди, унинг қулоқлари оғир бўлиб қолган, ўғлининг қўлида беҳуш ётган аёлга ажабсиниб қарайди, ҳатто юзини секин ушлаб-сийпаб кўради, сўнг уйга кириб эски ёғоч чўмичда сув олиб чиқади-да, аёлнинг юзига сепеди. Сув томчилари ўғилнинг ҳам юзига сачрайди. Шунда у унутилиб кетган бир ҳидни – қозон четига битадиган қасмоқ ҳидини туюди; қозонда сут қайнаган, сут чўмичда шопирилган, чўмичга қасмоқ ҳиди уннаган. Она сал ўзига келади, шунда ўғил уни яйлоқ ҳовли ўртасида тиккайган супага элтиб қўяди. Намат излаб ичкари кириб, шипшийдам хонани, қурум босган шифтни кўради, лекин жирканмайди, аксинча, хўрлиги келади, чоғроқ шолча билан қурук кўрпачани олиб чиқиб, супага, онасининг ёнига тўшайди-да, отаси билан икковлашиб онани ўша жойга ўтказишади. Яхшибоев яна бир

бор уйга кириб чикади – болшш опкелади, буларни хам онасининг бикинига кўяди, сўнг ўзи четровка чўкади. Ота хассага суянган кўйи какқайиб тураверади. Шунда Яхшибоев онасининг кўк кийганини илк бор пайкайдию юраги ўртаниб кетади, отасига ялт этиб карайди:

– Сендан хат келмади, болам, – дейди Яхшибоев чўпон. – Укаларингдан келди, сендан келмади... Хайрият, тирик экансан, болам!..

Она бечора шоша-пиша бош ирғайди, секин ҳикиллаб йиғлай бошлайди, сўнг йиғи уввос йўқловга айланади.

– Мен келдим-ку, эна!.. – дейди Яхшибоев, баттар ўртаниб.

Она бечора аввалгидай бош ирғайди, тасдиқлайди, лекин йўқловдан ўзини тиёлмайди. Шундагина Яхшибоев тушуниб етади: у ўзи келди, укаларидан факат хабар келган, шум хабар, «корахат», кузгундай коп-кора!!

Ота хам ўзини тутиб туролмайди, таёғини отиб юборадию кампирининг ёнига ўтириб, унинг елкасига бош кўйиб йиғлайди. Ўғилнинг хам елкалари титрай бошлайди. Лекин у йиғлашга улгурмайди. Ҳовлига элу юрг окиб кела бошлайди – майибу мажрух аскарлар, ўғилдан ажраган чолу кампирлар, эрдан ажралган бевалар – хаммаси интизор, хаммаси юпанчга зор!..

Унинг ўзи эртаси кунни йиғлайди. Отасининг ўтарини чўлиғидан сўраб олиб, чўпон таёғини кўтариб даштга чикади. Чошгоҳда кўйларни сувлатиб, тушга якин кишлокнинг кунботаридаги тепаликка ётқизади-да, ўзларининг уйларига карайди, ёнларидаги уйларга карайди, кишлокнинг юқори қисми кўм-кўк, пастки тарафи эса дов-дарахтсиз эканини кўради. Ўзларининг такрондек ҳовлилари сахнида недир бир кичкина қора ўралашиб юрганини кўради, сўнг бу қорага яна биттаси қўшилади... отаси билан онаси... сингиллар уйли бўп кетган... икки укаси йўқ... келмайди... хувиллаган ҳовли, қари чол билан кампир, бири қар, бирининг кўзи хира, иккита ўғлидан айрилган...

Умрида биринчи бор ўзини ажратиб-унутиб ўйлаши эди – гўё у йўқдай, гўё узокдаги ҳовлида куймаланиб юрган икки қора нукта унинг отаси билан онаси эмас, йўқ, ўзининг тус отасию тус онаси, лекин унинг ўзи хам қайтмаган, ўлган, булар шунчалар ғариб, шунчалар кимсасиз!.. Юрагига олов туташди, куйди, жизғинак бўлди, кўй сийдиги анкиган каттик ерга ўзини урди:

– Ү эналарингни, Гитлер!!

Умрида сўкинмаган биограф олимга шуни айтасанми?

Йўқ, у ишонмайди. Китобий гапларни рост, рост гапларни китобий деб ўйлайди у. Унингча, сен қирк олтинчи йилда урушдан қайтиб, сўнг бир-икки йил меҳнат фронтида жавлон уришинг маъкулрок, чорва планларини дўндиришинг, мамлакатни тиклаш ишига муносиб улуш қўшмоғинг... Э, кўп, жуда кўп унинг талаблари!

Кейинрок қайғу сал сусаяди. Яхшибой чўпон ҳассасини ташлайди, танига сал мадор кириб, чўлиғининг ёнига тушади. Она ҳам умид билан яшай бошлайди. Айниқса, яна бир йил ўтиб, олинган иккита «қорахат»нинг бири ёлғон чикиб, уртанчаси Қобил қайтиб келганида. Қобил сал асабийрок бўлиб қайтади – боши ликиллайдиган, юзи пир-пир учадиган. Бир-икки йил ўтиб, куёв кутавериб қарикизга айланган бировига уйланиб, бола-чака кўриб, калласининг ликиллаши йўқолганида ҳам «Қобил кантужин» деган лақаби қолади.

Яхшибоевнинг чўпонлиги эса, нари борса бир ҳафтага чўзилди, холос. Бир куни Булдуруқнинг ғарбидаги яйловда сурувни ёйиб юрганида Ҳотам Шўро от чоптириб келди – узангиси битта, эгарнинг бир тарафида ёғоч оёғи посанги бўлиб турибди. Келдию чўпоннинг кўлидан таёғини олиб, ҳу узокка отиб юборди.

– Одам бўлмадинг, энағар! – деб бақирди. – Уч кундан бери пойлаб ўтирибман, келиб печатингни олмайсанми?!

– Йўғ-э, – деди Яхшибоев. – Мен маълимликка ўқиганман, жуда ёрлақасангиз, ана, мактабдан дарс обберинг...

– Маълимликда хор бўласан, энағар! – деди Ҳотам Шўро. – Ҳозирча мактаб бор, дарс ҳам бор, лекин кейин бариси йўқолади-ку... Беш йил тугал хотинлар бола туғмади-ку, энағар, шуни ҳеч ўйлаб кўрдингми? Энди сен кимни ўқитасан? Уйлан тезрок, туғдир хотинни, кўпроқ туғдир, йили итидан топиб уйлан, айт, йилига икки марта туғсин!.. Одам керак, энағар, одам йўқ, одамнинг бари урушда ўлиб кетди, хотинлар қолди фақат, ҳаммаси бева, ҳаммаси эр-сираган, эрга тегмагани ҳам бева, ҳеч ким олмайди энди, оладиган одам ҳаммаси қирилиб кетди!.. Ўзим туғдирардим, лекин иложим йўқ, макиён бўп қолганман, энағар! Энди сен хўроз бўлиб қолхозни кўлимдан олсанг ўласанми?!.

Ўшанда юрагига хазил сикканига койилки, Яхшибоев Хотам Шўро хакида хангома ёзди. Эраклар урушга кетган, қари раис бир гала хотин-халажни хирмонга йиғиб олиб, одам йўқ, энағар хотинлар, деб нолийди, туғинлар, деб ялинади, ўзим туғдирардим, лекин макиёндан фарким йўқ, деб айтади, хўрлиги келиб йиғлайди, хотинлар унга кўшилиб йиғлайди...

Эски кўрада, биров кўриб қолишдан хавфсираб, чўлтоқ каламда ёзди, ёзатуриб кулди, кўзларидан ёшлари қатор бўлиб оқаётганини билмай кулди. Гўё ўша хирмонни ўзи кўриб тургандай эди. Гўё ўзи ўша эрсиратган киз-жувонларга айлангандай, гўё унинг ўзи ёғоч оёкли раис чолдай... Раис чол бўлиб, байталига камчи босиб нари кетган ҳам ўзи, кулишиб-йиғлашиб, кейин адирдаги буғдойзорга таркалиб кетган, сийналари қақшаган кизу жувонлар ҳам унинг ўзи!..

Қизик тақдир экан. Ошнога элтади ўша хангомани. Лекин Ошно босмайди. Босиғи билан тушунтириб айтадики, мавзунни қалтис олибсан, жўра, совет беваларининг оғир қисматидан кулишга ўхшайди бу, обрўли раисга ҳам тегиб кетибсан, макиён деб атабсан, яхшими шу? Макиён бўлмасдан уруғлик буқами, деб куюнади ўшанда Яхшибоев, макиён бўлмаса аёлларнинг қисматига ачинармиди, инсоф қил, ошна, ахир, аслида уям шу муштипарларнинг бири, муштипарларнинг тақдирига шерик, агар қўлида бўлса эди, уларга атаб эрларини, не-не навкирон йиғитларни тирилтириб бермасмиди?..

Йўқ, Ошно унинг важҳларига кулок солмайди. Лекин дўстининг хангомасини ёдидан чиқармайди. Ўзи бундайроқ мансабга миниб юрган пайтида, ҳали баландроғига сакрамасидан бурун, эллик учинчи йилда, Яхшибоев Мухсинадан кўнгли совиб, Олияга мухаббат кўйганида эслаб қолади, сўнг ўзи муҳаррирга кўнғироқ қилиб ҳикояни чиқартиради, кейин ҳикояни гўринг нурга тўлгур Шариф қаттиқ уради. Ошонинг келажакни билгани шундан ҳам аёнки, гўринг нурга тўлгур Шариф худди у тахмин қилган айбларни тақди: муаллиф совет тулларининг оғир қисматини мазах қилган; босмачилар билан курашган, бир оёғидан айрилган ногирон бўлсада, уруш йилларида мамлакат ичкарисидаги меҳнат фронтида бекиёс жасорат кўрсатган соф виждонли колхоз раисига лой чаплаган...

– Чўпон таёғини судраб қадрингни оширмоқчимисан, энағар? – деб ўшқирган эди ўшанда Хотам Шўро. – Хужжатинг бор, келиб

шунга яраша ишни қилмайсанми? Номардсан сен, анави журанг ҳам номард! Икковингни не умид билан шаҳарга жунатиб эдим! Оғзимнинг елини совуриб гапирганларим эсингдан чиқдими, энағар!?! Журанг шаҳарлик хотинчасинини бутига тикилиб ётибди, йилда бир марта келмайди, гагида машина, бурни кутарилиб кетган, газетида бегоналарни мактаб ётибди! Келиб, бизнинг дардимизни сурамайдими? Жуда ўсиб кетган экан, ана, Булдурукка бир тегирмон сув келтирсин! Қара, ҳаммаёк қақраб ётибди-ку, кизиғар? Жуда ёзувчи бўп кетган экансан, ана, икковинг бамаслаҳат Тошканга хат ёз, бизга сув керак, деб ёз, бева-бечораларни туплаб имзо қўйдир!..

– Ошнам лайлак ҳайдаб юргани йўқ, Шўро бува, – деди Яхшибоев ковок солиб. – Маъсул лавозимда у, ишониб топширишган унга... Биздан булак ташвиши ҳам оз эмас.

– Кишлоғигаки қайрилмаса-я, кизиғар!.. – деб ғудранди Ҳотам Шўро.

– Ҳақорат қилманг!

– Ҳақорат қилсам, пишириб ейсанми! – деб баттар кизишди Ҳотам Шўро, сунг бирдан бўшашди, базўр эгардан тушиб, жиловни уловнинг бўйнидан ошириб олди-да, бу тарафга чўлокланиб келди, ёғоч оёғини чўзиб ўтирди. – Чарчадим, Назаржон, – деди зорланиб. – Келиб мухрни оларсан, деб ўйловдим. Сенда савод бор, менда икки-уч оғиз чийратма сўкишдан ўзга савод йўқ, болам. Худобага шукр, эсон-омон қайтдинг, бошқаларнинг кўпи келмади, лекин менинг додим етган экан, ўкка учмадинг, соғ-омон қайтдинг, энди ол мансабингни... Ўн йилдан бери кутаман, ўн йил-а!..

– Ўн бир йил, – деди Яхшибоев. – Беш йил ўқидик, кейин олти йил у ёқда... Раис бўлишим кийин, Шўро бува, мен ўқишнинг сал енгилини танловдим, ҳисоб-китобдан мазам йўқроқ.

– Ҳисоблайдиган нарсанинг ўзи йўқ, болам, – деди Ҳотам Шўро. – Ҳисоблайдиган пайт келгунча у ёғини ҳам ўрганиб оласан.

– Биргадликдан бошласам...

– Майли, биргадликдан бошлайсанми, бошқасиданми – ишқилиб, тез орада қўлимдан мухрни олсанг бўлди. Анави санғи журанг... келмайдими энди?

– Билмадим, Шўро бува. У ердаги мансаби анча улуғ, қўйворишмаса кераг-ов.

– Ўзга юртда султон бўлма, ўз юртингда ултон бўл!..

– Жуда ошириб юбордингиз, Шўро бува, Уртақурғон бегона юрт эмас, ўзимизнинг эл.

– Барибир, колхозни бошка-да!..

Яхшибоев мийиғида кулди. Ҳотам Шўрога Уртақурғонда колхоз йўқлигини тушунтириб ўтириш фойдасиз эди. У шахарга ўзи борган, бир вақтлар боргану мактаб ундирган, нўғой муаллималардан бир йўла бештасини бошлаб келган, район марказида ҳам бўлган, молияга учраган, банкга кирган, шахар одамларини кўрган, лекин фикр ин қадар – ўша-ўша, рости, завқи келди, ичида унинг соддалигидан кулди. Лекин Ҳотам Шўро, гарчи у кишлоғу шахардаги тартибу таркибни тугал билмаса-да, донишмандликдан маҳрум эмасди. Туғилганидан то ўлғунича бировнинг бир тийинини емаган бу содда одамнинг ғалати бир ақидаси бор эди. «Мен колхозчидан бир чақа пора олмадим, – дер эди у, – районга ҳам бир тийин пора бермадим, ўзимни мақтамоқчи эмасман-у, лекин ҳамма шундай қилса, масалан, колхоз районга пора бермаса, район областга пора бермаса, област республикага пора бермаса, республика Масковга пора бермаса... қандай соз бўларди-я! Ўшанда коммунизм бўлмасаям, эл-юртнинг қорни ўртача тўйиб яшарди».

Кейинчалик Яхшибоев Ошнога Ҳотам Шўронинг айни гапларини кулиб хикоя қилади. Ошно негадир кулмайди, аксинча, жиддий туриб даққи берадики, бу гапларга исбот керак, ўрток Яхшибоев, умуман, сиз бунақа енгил-елпи гапларни бас қилинг, ақс холда душман қулоғига чалиниб, кераксиз миш-миш тарқалиши мумкин. Хўш, ўрток Яхшибоев, деб сўрайди салмоқ билан, сиз қаерда бизнинг системадан яхшироқ системани кўрдингиз; ҳамма тенг ҳуқуқли; ҳамма баробар меҳнат қилади; меҳнатига яраша ҳақ олади; ўқиш бепул; медицина бепул; дам олгани борсангиз профсоюз йўлланма беради; бу гаплар эса – ғирт кўча гаплар, хўш, айтинг-чи, қайси колхоз районга пора берибди, қайси район областга пора берибди, област-чи?.. Балки сиз мени ҳам порахўрга чиқарарсиз? Майли, мен порахўр бўла қолай, ўрток Яхшибоев, лекин сиз нега республикага тўхмат қиласиз, хай, майли, республика – ўзимизники, республика сизни кечирар, лекин Москвага тўхмат қилишга қандай ҳақдингиз сизди? Дунё бедарвоза эмаски, илинган гапни байроқ қилиб юрсангиз! Инкор этмайман, бу хил қабих ишлар оз бўлса-да, айрим жойларда учрайди, айниқса, таъминот соҳасида, лекин сиз битта-икки-

та экспедитор ёки ревизорнинг хатосини олиб бутун жамиятнинг ёкасига ёпиштирасизми?.. Жамиятимиз жуда пок, ўрток Яхшибоев, жамиятимизнинг юзи жуда ёруғ, бир-иккита гўсхўрнинг ифлослиги унинг ойдек гўзал жамолини хира килолмайди! Агар шундай деб ўйласангиз, бекорга овора бўласиз!..

Яхшибоев Ҳотам Шўронинг, бу пайтга келиб ўлиб кетган Ҳотам Шўронинг ибтидоий фалсафасини сал бўлса-да замонавийроқ килиб тушунтиришга уринди: жамият жуда улкан машина, оксокол, шундай улканки, унинг икки юз эллик миллионта мурвати бор, битта мурвати ишламаса ёки кинғирлик килса, бас, бутун машинанинг харакатига путур етади. Одамлар сизга мурват эмас, деди Ошно ковоғини солиб, мурватда ирода йўқ, одамларда ирода бор, аклу идрок бор, фаҳму фаросат бор... хайронман, ўрток Яхшибоев, қачон биз жамиятга бу қадар механистик карашга барҳам берамиз, нахотки, сиз, ёзувчи бўлатуриб, шуни тушуниб етмасангиз? Билмадим, оксокол, деди Яхшибоев мулзам бўлиб, майли, жамият машина бўлмай кўяқолсин, майли, у жонли ва онгли мавжудот бўлсин, лекин унинг равнақи ҳар бир конкрет одамнинг ҳалоллиги билан ўлчанади, токи битта бўлса-да каллоб бор экан, жамият равнақи сусаяди! Эклектика, деб хитоб килди Ошно, дунёқарашингиз Ҳотам Шўро даражасида қолиб қотган экан, ўрток Яхшибоев, хайф сизга университет, хайф сизга илғор назария!..

Ўшанда Яхшибоев бошини ҳам килиб ўтирди. Бўлди, ғазабга учрадим, деб ўйлади, энди менга ҳам равнақ йўқ, шайтон йўлдан урди, гапириб нима қилардим, жамиятнинг поклигига шунчалар зор эдимми, ўзим пок бўлмагандан кейин, бировнинг ортидан кун кўрганимдан кейин, бировнинг таҳоратига намоз ўқиганимдан кейин... зарилми шу гаплар? Э, оламини сув босиб кетмайдими! Бунга-ям жон керак, ахир! Ҳотам Шўронинг гапида буткул бошқа маъно бор эди. У жамиятни сидирғасига покламокчи эмасди. Йўқ, орзуси янада баландроқ эди – ҳар бир одам ўзини ўзи покламоғини истарди. Ҳотам Шўро анойи эмасди, агар ҳамма лоакал ўз ҳалқумини покласа эди, ана унда кўрардингиз жамиятнинг равнақини, ошнам!.. Менинг шўрим қуригани шуки, ҳалқумим билан лафзимнинг ораси очик эди, йўқ, лафзим – ҳалқумим эди... Қани у поклик? Олти йил қон кечиб келган одам, минглаб шаҳарлару қишлоқлар ўрнида харобаларни кўрган одам, гурмаларнинг деворларидаги қонли ёзув-

ларни, уликларнинг саржин қилиб тахланганини кўрган одам, уруш тугаса, бас, ер юзида ёмонлик қолмайди, жамийки наҳс Гитлер билан жаҳаннамга кетди, деб ўйлаган одам... шу кўйга тушармидим? Тушдим-ку, ахир? Тушса бўларкан-да! Қайси шайтон мени йўлдан урди? Ким у, оғи нима унинг?!

Алами кўзиди. Ошнанинг кўзларига тик боқди, аччиқ-аччиқ таъналарни юзига отмоқчи бўлди. Лекин улгуролмади. Ошно чакконлик қилди. Болаларча илжайиб, гўё бир вақтлар Мойра деган кўча гўзалига илиқиб қолганида айбсинганидай, уялинкираб, кимгининкираб секин гап қотдики, ўртоқ Яхшибоев, сиз мендан кўпроқ китоб ўқигансиз, Максим Горький деган ажойиб пролетар ёзувчиси бор, ўртоқ Ленин унга юксак баҳо берган, қолаверса, сиз амал қилаётган методни ҳам ўша табаррук зот ихтиро этган, яъники – ўша ажойиб киши айтган бир гап бор: «Дунёда яхши одамлар жуда оз, лекин уларнинг салмоғи жуда бисёр», умуман, ўртоқ Яхшибоев, яхши одамлар ўзларининг ибратлари билан жамиятни олға жилдирадилар, мана, улардан бири – Қурбоной кизингиз, неча юзлаб ва неча минглаб хотин-кизларимизга ибрат бўляпти. Қурбоной кизимиз сиз ўйлаганчалик яхши эмас, деб эътироз билдирди Яхшибоев. Тўғри, гапингизда жон бор, деди Ошно, Қурбоной кизингизнинг таржимаи ҳолида айрим нуқсонлар бор, масалан, унинг яқин ўтмишда пистафуруш-савдогар бўлгани – бориб турган қусур, лекин биз учун унинг тузалгани муҳим эмасми, ўртоқ Яхшибоев, нахотки, айна ибратли жараёнда ўзингизнинг ҳам хиссангиз борлигидан фахр этмасангиз?

Йўқ, Яхшибоев фахр этадиган аҳволда эмасди; бу пайт – Қурбонойнинг менсимаслик касали хуруж қилган пайт эди.

Ҳотам Шўро ҳақидаги хангома эса, асл хангома эди. Уйдирма, бошидан адоғигача уйдирма-ю, лекин турган-битгани рост – унда Яхшибоев қулиб йиғлаган, йиғлаб қулган эди. Унда Яхшибоевнинг лафзи пок эди, умидлари ҳам, ниятлари ҳам бирдай оппоқ...

Буни у кейинроқ тушунди.

Қирқ олтинчи йилнинг баҳори тугаб, ёз фасли кирганида Ҳотам Шўро унга битта чўбир от бериб, даштга бригадир қилиб чиқарди. Устида сарғайган аскар гимнастёркаси, ўтлизта аёл, беш-олти ўсмир, учта чолу бигта қўли йўқ хисобчига бош бўлиб юрди. Буш қолди дегунча, сиёҳ-қалам олиб бир балоларни ёзарди. Қолхозчи-

лар хайрон булардики, нахотки, киркта кишининг мехнат кунини хисоблаш шунча киин булса? Ёшгина тул жувон буларди, оти – Кунсулув эди, кирк туртинчи йилда эрга теккану чилласини ҳам чиқармаган. Айникса шу синчков эди, неча мехнат куни олганини билмок истаб, нукул писиб келарди-да, елка оша қарарди. Яхшибоев уни сезиб колса, бас, Карим хисобчидан ялиниб олган қалин дафтарини шартта ёпарди. Вой, буйнингизда чумоли юрибди, деб хитоб қиларди Кунсулув, келинг, ўзим олиб ташлай... Олиб ташларди ҳам. Ҳар гал чумолини олиб ташлаганида Яхшибоевнинг бўз тани жимирлаб кетарди. Кунсулувнинг кўзлари ўткир эди, чумолино майда-чуйда кўнғизчаларни топишга уста эди. Чумолидан кўрқарди шекилли, ҳар гал йигитнинг буйнидан олиб ташлаётганида бармоқлари гитраб-титраб кетарди, нафаси иссик эди унинг, гўё тепангда битта эмас, иккита куёш куйдириб тургандай... айникса икки ўрим сочи буйнингни илондай ўрагани ёмон эди.

Яхшибоев чидарди. Ким билсин, бошқачарок тақдирдан умиди бўлганми ўшанда... Уяларди, Кунсулувдан қочиброк юрарди, атай ўзини аёллар кўпрок жойларга урарди, атай довдиррок кизларга хушомад қиларди. Довдир кизларнинг юзлари нақш олмадай кизаришини кўринг эди. Энг хунуклари ҳам малика бўп кетарди ўшанда!.. Раҳми келарди уларга, иложи бўлса-да, бир юмалаб киркта йигитга айланса, киркта киркин кизга уйланса, киркени ҳам бахтли қилса! Лекин бирига ҳам дахл қилмади-ку? Сабаби не? Виждони зўрлигимиз?!

Энди ишонгинг келмайди. Энди у гапларга сал енгилрок қараш мумкин. Лекин унда кийинрок эди... Бир куни пешинда, хирмонда дон созуриб, хориб-чарчаб, шабада тинган пайтида сомон ғарамига ёнбошлаганча ухлаб қолди. Нафаси қайтиб уйғонди. Кўрса, устида Кунсулув ётибди, икки қўлини юзларига маҳкам босган, елкалари калт-калт титраган... Илкис силкиндио тагидан сирғалиб чиқди. Аёл ғарамдан пастга думалади. Думалаган пайтида ҳам қўлларини юзидан олмади. Пастга тушиб, тупрокка беланди.

– Миянг жойидами, чилласи чиқмаган тул! – деб бақирди Яхшибоев.

– Чиллам чиқмагани рост, – деди аёл тупрокка беланиб ётган жойида. – Чимилдигим ҳам йнғилгани йўк.

– Чимилдиқ – эскилик саркити! – деб бақирди Яхшибоев.

– Мен ўзим саркит эмасман-ку, акажон!.. – деди Кунсулов. – Яхши кўрсан нима қилай, акажон?!. Опкетини мени, майли, каёкка десангиз ҳам кетавераман, опкетсани из бас...

– Эсингни йиғ, бор, машоғингни тер! Эл нима дейди, ўйламадингми, энағар?

– Қиз кўп-да, а? Туллингимдан ҳазар қиялпсизми?

– Уруш, Кунсулов, уруш... туллингига мен айбдор эмасман.

– Қиз бўлсам қарардингиз!.. Қизман мен, акажон, ишонмасангиз... ана, похолга ётқизиб кўринг!

– Энди шу гапни элга ёйишинг колди. Уятинг йук экан, Кунсулов!

– Элга ёймайман, сиз билсангиз бас-ку, акажон!.. Ўн гулимдан бир гулим очилмаган, акажон! Тозаман, акажон, Нуъмон аравакаш опкеладиган сувнинг ярмини ким ўғирлашини билмайсиз-да!.. Гўримга ғишт қалайди, лекин мен на қилай, акажон, кўнглим сизни тусаса, мен бечорада не айб?!.. Ё сизга бир бало бўлганми, акажон, нега ҳеч карамайсиз?!.

Яхшибоевнинг юзига қон тепди. Бир хаёли гупрокка беланиб ётган аёлни шарт кўтариб, ғарамга босиш бўлди, лекин... Лекин бу истак ғазабдан эканини сезиб турди. Бундайрок жун истак ҳам бордай эди, аммо одамлар кўришидан чўчиди. Чўчиманда ҳам, ҳамма нарса аён эди. Кунсулов энди ўзиники, аламзадалиқ қилмаса, бас, қасдлашмаса, бас – ўзиники!..

Секин бориб, аёлни ердан турғазди. Сочига илашган ҳасчўпларни олиб ташлади. Чанг босган кичкина дағал қулини олиб секин лабига босди – китобларда ўқиган эди, олти йил урушиб ҳам эсидан чиқмаган экан! Аёл бечора унга анграйиб тикилди, сўнг шоша-пиша кўйлагини кока бошлади.

– Шошмайлик, Кунсулов, – деди Яхшибоев. – Биламан, сен яхши... кизсан, лекин сал шошмайлик. Мениям кўнглим тусайди сени...

Шундай дедию шарт қайрилиб, ангорга оралаб кетди. Сал ўтмай шудгор бошланди. Бир гектарча жой эди. Хотин-халаж билан бирлашиб, шугина жойни шудгор қилиб, қовун-гарвуз уруғини қадаган эди. Палаги узайиб қолган экан, билиб-билмай, яшил пайкални эзгилаб, бандларини узиб кетаверди. Шудгордан нарига ўтганида, ортидан от дупури эшитилди. Қараса, Ҳотам Шўро...

– Нима қиялпсан, энағар чўпоннинг боласи! – деб бақирди раис. – Кўкка кўзинг ўрганмаган-да а? Битта аёл бокмаса, шунинг касдига палакни узасанми палакат?!

Яхшибоев хайратланиб тикилди унга. Тикилдию дарров тушунди – раиснинг бўйнига кичикроқ дурбин осилган экан.

– Ҳолингга қараб юр, бола, йўкса нақ кўзингни уйиб оламан!

– Э, менда нима айб! – деб кичқирди Яхшибоев. – Ўзи кеп тирғалди-ку?..

– Шундайми?.. – деди Ҳотам Шўро сал ўйланиб. – Кунсулув эдими?

– Ўша, бошқа ким бўларди!..

– Номардлик қилма, – деди Ҳотам Шўро. – Кўнглинг бўлса, уйлан шунга. Яхши нарса лекин, тул қолган-у, бўй кизларга бўй бермайди. Уйлан, итдай хизматингни қилади... Уйлан, энағар, кизлигини ковриб ейсанми?

– Гап-сўз купаяди.

– Гапдан кўркасанми ҳали? Э укам, билмабсан-да, бу, одамзод дегани Одам Ато замонидан бери гапиради-ку? Жағи тинганини ҳеч бир эшитганмисан? Уйлан-да, номард, Кунсулув бўлмаса – Ойсулув, тул бўлмаса – бўйдоғи, қачонгача белга бойлаб юрасан, баччағар? Шунча хотин-халажнинг орасида юриб, ҳамманинг кўнглини бузасан-ку? Эғали бўл-қўй! Нима қиласан, уларни ҳам, ўзингни ҳам қийнаб?..

Яхшибоевнинг унагиси бор эди. Унагиси борки, бир куни онасига маслаҳат солди. мен шу Кунсулувга уйлансам, эна. Она бечоранинг жаҳли чиқди. Оринг борми, деб кичқирди, шунча бўй киз гурганда Кунсулувга уйланасанми? Яхшибой чўпон аксинча, жўяли қилиб гапирди: қўй, кампир, буни уришма, азбаройи одамлигидан бу, бир тул бечорага қайишганидан, нега ўғлингни қойийсан, ахир, урушни очган у эмас, гирмон кисталок-ку? Гирмонни ер ютсин, деб қарғанди она, ўғлим омон келганига яраша тенгроғидан топсин-да, отаси, сатта¹ қиздан сайлаб олмайсанми?

Яхшибой чўпон улғудай содда одам эди. Кечкурун ўғлини ёлғиз қилиб, секин маслаҳат бердики, элу юртнинг удуми шу, болам, агар шу Кунсулувга кўнглинг кетган экан, аввал мундайроқ бир кизга уйланиб, кейин бўйида бўлмасидан хайдаб юбориб, расми-

¹ Юзта демокчи.

русумини келтириб, ундан кейин Кунсулувнинг ўзига оғиз солсанг бўлмасмикан, Назарбой?.. Яхшибоевнинг жаҳли чикди: бўлмагур урфни деб яна бир бечорани қурбон қилиш нимаси, ота? Яхшибой чўпон пинагини бузмади: мундайроқ бир хунугига уйлансанг ҳеч нарса бўлмас, болам?.. Ўғил баттар ғазабланди: бориб турган хурфот бу, ота! Яхшибой чўпон ҳам бўш келмади: менинг бўлганим шу, болам, сут билан қирган эди, энди жон билан чиқади!

«Мен-чи? – деб сўради ўшанда Яхшибоев алам билан. – Сизнинг болангизман-ку, нега мен ўзгара олдим-у, лекин сиз...»

«Сен сутнинг устидан ароқ ичиб қўйгансан, болам».

Отанинг хурфоти ҳам, элу юртнинг урфу удумлари ҳам – бариси ўз йўлига. Кейинчалик Яхшибоев худди шу мавзуда – бўй йигит эр қилган хотинга уйланиши мумкинми ёинки бева эркак қиз болага уйланиши мумкинми – ёзилган семиз-семиз китобларни ўқиб кулади, ўша китобларни таҳлил этиб неча-неча газетаю журнал саҳифаларини банд этган танқидчилардан ҳам кулади. Мажлисларда сўзга чиқиб, «э нодонлар, адабиётнинг вазифаси – муайян одамнинг иффатига қоровуллик эмас, – деб айтади, – адабиёт виждонни муҳофаза этади, ҳолос, иффат ҳам, ғурур ҳам, нафосат ҳам шунда!»

Айтади-ю, лекин гапларига ўзи ҳам ишонмайди. Энди бу гаплар унчалик тўғри келмайди. Унинг ўзига тўғри келмайди. Бу гапларни у жуда эрта, эллигинчи йиллар атрофида, гўринг нурга тўлгур Шарифга ўхшаган олимлару ёзувчилар Алпомишу Гўруғлиларни қалтак олиб ҳайдаб юрган пайтларида ўйлаган эди. Унда бу ўйлар ярашарди. Энди эса – қулгили. Худди ўша семиз китоблар-у, уларнинг сон-саноксиз таҳлиллари каби қулгили.

Фақат битта ҳис қолмаган, тинчлик бермайди у, уйқудан бездиради. Ўйлайдики, асл тақдир Булдурукнинг даштида, дони чош хирмон ёнида, чоғроқ похол тарами тагида қолиб кетди. Ўйлайдики, Кунсулув дегани кундан-да, ойдан-да сулувроқ эди. Муҳсинадан минг бора беҳроқ! Ҳаттоки Олиядан ҳам яхшироқ. Олиядан яхшилиги шундаки, Кунсулув ундан қурбон талаб қилмасди, ўзи садқаю ўзи қурбон бўларди; иккови бир тану бир жон бўлиб яшарди – бир уй тўла бола, қўрада сигирлару қўйлар; кенг бир ҳовли, ҳовлида – сон-саноксиз дарахтлар, бариси ям-яшил, қишин-ёзин яшил. Ўйлайдики, Кунсулув билан бўлса, бас эди, олмалари қишда ҳам гулларди!..

Энди унинг бор-йўклигини билмайди. Эса колгани: сочлари иккита ўрилган эди, кўзлари яшилрок, карашлари тик эди.

Шу, холос.

Саккизинчи манзара

Қирк олтинчи йилнинг йигирма саккизинчи декабрида Ошнодан кичкина мактуб келди. Мактуб йигирманчи декабрда ёзилган экан. Шаҳар почтасидан районга, райондан то қишлоққа етгунича роппароса саккиз кун ўтибди. Мухими — ичидаги мазмун эскирмагани. Янги йил базмига таклиф.

Ошнони соғинганини ўшанда сездим. Икки кунни бир амаллаб ўтказдим. Ўттизинчи декабрь кечкурун жуда эрта ётдим. Кўзи илинавермади. Тўшакда тулғаниб ётиб, вақтни бир амаллаб саҳарга етказдим-да, ўрнидан турдим. Ҳовлига чиқдим. Бостирмада турган отини эгарлади. Бир тўрва ёмни от бошига илдим, бир тўрвасини хуржуннинг кўзига солдим. Сўнг ювиндим. Талабалик давридан қолган шаҳарбоп кийимларини кийдим. Бошига отасининг тулкитумоғини бостириб, отини ечгани бордим.

Булдуруқдан чиққанида қор ёға бошлади. Шамол ҳам рўпарадан эди. Оти ҳам, ўзи ҳам кийналдим. Йўл йўқ. Бийдай чўл. Тонг оқарганида тулкию қорсоқларнинг излари, товушқон излари кўзга чалинди... Итлар ўйнаганими, бўрилар ўлжа талашганими — қоритит-пит қилиб ташланган жойлар. Пасту баланди билинмайди. Ўнг тарафдаги ясси тоғларни элас-элас қора олиб, улардан жудаям узоклашмай, жилонни тик тутиб, шарқ тарафга йўл солиб кетавердим.

Қорни очганидан билдиким, чошгоҳ келибди. Қўйнидан тугун олиб, бир бурда нон синдирдим. Ноннинг суви қочган экан, томоғига тикилган пайтларида, тумоғига илинган қордан олиб оғзида эритдим. Бир пайт чап тарафдан арава излари чиқиб келганини кўрдим. Соат ўтмай, икки аравани қувиб етдим. Суриштириб билдиким, йўлида тўғри кетаётган экан. «Қизил қаҳрамон»дан бўламыз, деди ёшгина аравақаш, Абдулла раиснинг қолхозидан... Овози негадир қалтираб чиқди. Шуним сездим чоғи, унинг шериги, соқоли сийрак пачаққина қол секин тасалли берди: чўчимам, болам, эми бегонага ўхшамайди, кимнинг авлодидан бўласан, полвон йигит?

– Яхшибой чўпоннинг улиман, – деди Яхшибоев, – булдуруклик чўпон бор-ку, ушанинг ули!..

– Биламан, – деди аравакаш чол. – Иккитаси кайтибди, деб эшигудим, сен кайси бирови бўласан?

– Каттаси, – деди Яхшибоев. – Ўртанчамиз кайтди, кенжамиз қолиб кетди, бува.

– Э, урушнинг эналарини!.. – деди чол. – Кенжаларнинг шўрини куритди-да, болам, кенжа ўз оти билан кенжа-да, ҳали суяги котмаган-да, ўзини ўтгаям, сувгаям ураберади-да...

– Катталардан ҳам кўпи қолиб кетди у ёқда, уруш ёш танламас экан, бува.

– Йўк, болам, – деди аравакаш. – Ёш танлайди, болам, катталардан кайтгани кўп бўлди, уруш авваламбор навжувонга киргнн келтирди...

Чол жимиб колди. Шунда Яхшибоев от жilовини тортиб, орқароқда келаётган ёш аравакашдан аста сўради:

– Кенжаси кайтмаганми буванинг?

– Кенжаси. – деди йигит ҳам овозини пасайтириб. – Ўн тўккизида кетувди, бизлар унда бола эдик.

– Уйланиб эдимиз?

– Уйланувди, – деди аравакаш йигит. – Боласи бор, энасиз кетиб колган. Чол ўзи ёлғиз кўлли, кампири ўлган, неварасиниям ортмоқлаб юради, бировга ишонмайди. Қаранг, ака...

Яхшибоев дурустроқ разм солиб, олддаги арава устига уйилган юк орасидан кичкина бир бола мўралаб турганини кўрди. Нариз борса – етти ёки саккизда, ғаму ташвишлардан холи, кўзлари кувгина, устига жул ўралганки, кичкина бир тиркишдан сапчадеккина бошча чикиб турибди. Чамаси, етимлигини тузукрок пайкамайди. Пайкамагани ҳам дуруст. Дунё кўрган бола эмасми, Яхшибоев отини сал кистаб якинлашиб борганида ҳам, жўрттага ковоғини уйганида ҳам чўчимади, тик бокиб кетаверди.

– Ўзингни танитганинг яхши бўлди-да, Яхшибойнинг ули, – деди чол, орқасига кайрилиб. – Сайдалибой сал чўчувди.

– Нимамдан чўчийди? – деб кулди Яхшибоев. – Устимда – пальто, маълимнамо одам бўлсам?..

– Э, гап кийимдами, болам. Энди-ку, юрт сал тинчиди, лекин уруш маҳали хар хил каззоблар пайдо бўлувди-да... У ёқда – Гит-

лер хароми, бу ёқда шунакалар... Э, нон ташиганнинг шури курсин эди, болам. Сайдалибойнинг қари отасиниям шу йўлда сўйиб кетншган-да!..

– Ундайларни отиш керак эди! – деди Яхшибоев ғазабланиб.

– Отилган, болам, – деди чол. – Жонузокнинг қарвонини тўсган экан. шарт милтиғини чиқариб отиб ташлаган. Қўркмаган-да, болам. Жонузок қўркмаган, бунинг отаси Тешабой қўрккан, бўлмасам, бунинг отасига Абдулла раис яширикча наган бериб қўювди. Энди, Жонузокда отнинг қалласидай юрак бор-да, болам!..

– У кишини менам қўргандайман, – деб эслади Яхшибоев. – Бизди бир вақтлар шаҳаргача бепул обориб қўювди. Ошнам билан ўқишга кетаётувдик. Шу қўрганим – қўрганим, ҳозир ҳам юрибдимикан?

– Ўтган йил бир учратувдим, – деди чол. – Бақувват эди. Э, ундай одамлар мингга қиради, болам. Биздан олдин биттагина қарвон юрган экан, қара, излари тайпок-тайпок, бугун чошғоҳда ўтгандай...

– Етиб олса бўлармикан? – деб сўради Яхшибоев, негадир ҳаяжонга тушиб.

– Қийиндир-ов. Туя секин юради-ю, йўли унади. Дарғомдан ўтиб қўйган чиқар. Лекин бу арабнинг қарвонига ўхшамайди, қара, туяси озрок, нари борса – ўн бештача... Сен шошилма, болам, ҳозирку баҳарнав, шамол зўрайса қийналиб қоласан, ҳаммамиз баравар кетаберганимиз маъқул, дардлаши-и-иб, биров-бирова эш бўли-и-иб... Нима дединг?

– Маъқул. Қарвон арабники эмаслиги аниқми?

– Оқ соқолим билан сенга ўтирик сўзлайманми, болам!

– Соқолингиз оқ-у, лекин озрок экан-да, бува! – деб хазиллашди Яхшибоев.

– Бунинг гапини қара, Сайдали! – деб илиб кетди аравақаш чол. – Бу, дейман, булдуруклик мардумнинг қўнгли ҳеч исмади-исмади-да!..

Гангур-гунгур гурунги қилиб кетаверишди. Қишнинг совуғи ҳам унутилгандай. Йўқ, унутилмаган, пальтодан ўтиб боряпти-ю, лекин анави жулға ўралган етти яшар болага қараб, унинг совкотмаётганини қўриб, сенинг ҳам юрагинг илийди. Олдинда – чолнинг аравақи, оқ ахтага қўшилган; орқада – Сайдали, малла оту сал чоғрок аравақи билан; икки ўртада – Яхшибоев, тагида

кора чўбири, гоҳ олдрокка ўтиб чол билан гаплашади, гоҳ ортроқда қолиб Сайдалидан гап сўрайди... аравалар ғичирлайди... отлар бетиним пишкиради... қор босган йўл секин-секин кийилиб боради...

Кеч кирдими, совуқ зўрайди. Аравакашларнинг устлари қалин эди, парво қилишмади. Яхшибоев отининг жоловини Сайдалининг аравасига боғлаб, ўзи ёнма-ён юриб кўрди. Пиёда юриб бадани кизигач, тагин отга минди. Йўлдаги от-уловлар ҳам қўпайди, йўлнинг тархи ҳам очилгандай бўлди – биров шаҳардан, биров шаҳарга кетиб борар эди.

Ниҳоят, Дарғомнинг лопиллаган кўпригидан ўтдилар. Дарёнинг суви қуриган, ўзани жаҳаннамдай қорайиб қўринар эди.

Ўртақўрғон бозори бикинидаги қатор қарвонсаройлардан бирига бориб тушганларида кеч шом эди. Араваларнинг юкини тушириб, шотиларни тепага «лайлак» қилиб қўйишди. Отларни ичкарига – сайисхонага киритдилар. Яхшибоев чўбирини тўрдаги охурга боғлаб, тумшугига тўрва илди.

Пул бермоқчи бўлиб, саройбоннинг хужрасига кирди. Кўрса – эски таниши, ўша. Ошно икковини роса лакиллашиб, уч-тўрт кун тугал отларнинг тезагини қуратган одам.

– Ҳа, амак, – деб хазиллашди, – ўқишга киритиб қўймайсизми ?

Саройбон тушунмади. Чамаси, у неча йиллар бурун қишлоқдан келган иккита мишики ўспиринни алдаганини унутиб юборган эди. Кўрдик, туппа-тузук кийинган бир одам, қарвонсарой аҳлига ўхшамайди.

– Юринг, меҳмон, – деб ялтоқланди, – сизга жойингизни кўрсатай. Алоҳида хонамиз бор, энди, чувринди-пувриндига ара-лашмай, тинчроқ ором олсинлар-да...

Яхшибоев унга пул берди. Отимдан хабар олиб туриш, деб таъинлади, мен кечроқ келаман, балки келмасман, лекин битта жой тахт тургани маъқул.

– Битдан мўлми? – деб сўради охирида.

– Йўғ-э, ака, – деди саройбон. – Битни синф сифатида тугатиб юборганмиз.

Ошонинг ҳовлиси чароғон эди. Қори қуралган, ғиштин йўлақлари саранжому саришта, йўлак четидаги гул пушталари қипиқ билан ёпилган, дарвозахонада бир чирок, йўлақлар устида

иккитаси, сўнг, айвонсифат узун бостирманинг тагида ҳам қатор чироклар, кўк, пистокки, кизил – мисоли томошабоғ!..

Ошно уни маҳкам кучоклаб олди. Муйнали пўстини елвагай ташланган экан, сирғалиб ерга тушди. Шошиб кўтариб олди, сўнг бир қўлида пўстинни тутганча, унис билан дарвозанинг тамбасини ўтказди.

– Э, отинг кўчадами? – деб сўради, дўстининг ўрма камчисига кўзи тушиб.

– Ташлаб келдим, тайинли жойда.

– Тезроқ юр, – деди Ошно. – Юпунроқ турибман, шамоллаб қоламан.

– Оббо! – деб кулди Яхшибоев. – Нозиклашиб қолибсанми, ошна, Булдурукнинг совуғи қаггикрок эди-ку, чидардинг-ку?..

Ошно ҳам унга кўшилиб кулди. Сўнг йўл бошлади. Бориб кенг дахлизга кирдилар. Бурчакда каттакон печка бозиллаб турган экан. Ошно унинг бошидан тумоғини олиб, илгич тахтанинг тепасига ташлади, пальтосини ечишга ҳам ёрдамлашди.

– Янгилаб олмабсан-да, – деди. – Ё пулинг йўқми?

– Пул бордай, – деди Яхшибоев. – Энди, шунга ўрганиб қолган эканман.

– Дарғом музлагандир?.. Йўлда қарамадингми?

– Қуриб ётибди, – деди Яхшибоев. – Эсингдан чиқдим, ҳар йил кишда қуриб қолади-ку?

– Тўғри-тўғри, – деб бош ирғади Ошно. – Қуриб қолиши тайин, тоғ яқин бўлгандан кейин қуриб қолади-да... Узоқдан оқиб келадигани қуримайди.

– Хотам Шўро Дарғомдан бир ариқ сув сўраяпти, – деб эслади Яхшибоев. – Шуни гаплашиб берсанг буларди. Ўзимиз ариқ казиб оборардик. Икки-уч буримдан ўтказсак бас эди, нарёғи – нишаблик, сув ўзи оқиб бораверади.

– Яхши, – деди Ошно, – уйлашиб кўрамиз. Менинг бир ўзимнинг қўлимдан келадиган иш эмас бу, мен бор-йўғи камтарин бир газетчидан, лекин катталар билан гаплашсак, балки кўнишар?..

– Бизга кўп эмас, бир ариқ сув керак.

– Юра қол, – деб қистади Ошно, – кейин гаплашамиз. Меҳмонлар маҳтал бўп қолишади. Йўқ, аввал ўзингни бир ойнага солиб ол...

Ошно бурчакка имо килди. Яхшибоев одам бўйи келадиган тош-ойнага ҳадиксираб якинлашди. Анчадан бери ўзига карамаган эди, кўрсаки, қадди-басти тузук, фақат кийимларининг охори кетган... Асли орденларини такиб олса бўларкан...

– Сокол ўсибди-да, ошна, – деди. – Эрталаб олувдим, йўлда ўсиб улгурибди.

– Парво қилма. Ё устара берайми?

Дахмаза бўп кетар. Ҳай, майли, бориға барака-да, ошна!..

Ичкари хонага ўтдилар. Ўртада – тўқис дастурхон ёзилган стол. Меҳмон кўп эмас. Турт нафар аёлу иккита эркак. Муяссар келин билан Ошнонинг ўзлари. Яхшибоев тўққизинчи киши бўлди.

– Ўргоқлар, танишингиз, – деди Ошно, Яхшибоевнинг елкасидан туртиб олға сураркан, – бу киши менинг мактабдош дўстим, ота кадрдоним, суянган журам Назар Яхшибоев бўлади.

Муяссар пойгакда экан, ирғиб туриб, Яхшибоевнинг тирсагидан тутиб, ўргароқдан, сулувгина бир кизнинг ёнидан жой кўрсатди. Меҳмонлар ҳам ўринларидан қўзғалиб, «ўтинг-ўтинг» қилдилар. Яхшибоев эркаклар билан қўл бериб сўрашди. Бирини, кексароғи ва улуғвори – Искандар Шоймардонов экан. Унисини – ёшроғи ва чиройлисини – Орифий. Тахаллусим, деб тушунгирди, а так исминим Ориф, шеърларимни ўқиган чикарсиз, йиғит?

Яхшибоев дудмалрок қилиб бош ирғади. Энди жойинга ўтирган ҳам эдики, ёнидаги сулув киз нозиккина қўлини узатди:

– Мухсинна.

Яхшибоев ялт этиб Муяссарга карадию, унинг маъноли илжайганини кўрди: ўша, ўша мен айтган Мухсинна.

– Назар, – деди Яхшибоев, кизнинг қўлини авайлаб ушларкан. – Булдуруқдан келдим, колхозда бригадирман.

– Қахрамон бригадир! – деб мактади Ошно. – Яқинда раис бўлади.

– Йўғ-э, – деди Яхшибоев кизариб. – Ошнаимиз ошириб юборяпти.

– Рост-да, жудаям рост-да!.. – деди Муяссар. – Мани ўртоғим ҳеч ёлғон гапирмайдилар.

Яхшибоев ёнидаги кизга тузукрок каради: сулув, ёши йиғирма учларда, Муяссардан анча ёш, ундан-да нозикрок, ундан-да кўркам... Мухсиннага мудом тикилгани Орифийнинг ғашига тегди чоғи:

– Мухсинахон – булажак санъаткор, урток бригадир, – деди гуё кизни узига тобе килгандай. – Бизга карийб хамкасаба... Дарвоке, сизнинг хам хамкасабангиз бор бу ерда, ана, домлажонимиз Александр Шоймардонович. У киши – ғузашунос олим.

Ғузашунос олим камтарона жилмайди. Ёнидаги рус хотин хам тавозе кўрсатди. Чамаси, улар эр-хотин эдилар.

– Тақдирнинг хазилини қаранг, йигит, – деб кулди аёл. – Бу кишининг асл исмлари Искандар эди, энди Александр бўп кетдилар. Мениям исмим асли Клавдия, лекин энди Комила опа бўп кетганман...

– Жуда соз-да, уртоқлар! – деб хитоб қилди Ошно. – Ҳакикий байналминал бу, ҳаракатдаги байналминал! Александр Шоймардонович – улуғ олим, ғузанинг эрганишар навларини излаётдилар, айтишларича, якин ун йил ичида пахтани сидирғасига машинада теришга утарканмиз.

– Ғуза барги тукилмаса машина теролмайди, – деб изох берди Александр Шоймардонович. – Сиз, Назаржон, канака чигит экасиз?

– Ғуза йўк бизда, – деди Яхшибоев. – Еримиз лалмикор.

– Хай аттанг, – деб бош чайкади олим. – Парво қилманг, ўзлаштириб юборамиз хали. Ўзбекистонда бир қарич хам ўзлаштирилмаган ер қолмайди. Ҳаммасига пахта экамиз хали!..

– Бизда сув йўк, – деди Яхшибоев. – Еримиз яхши, лекин сувимиз йўк.

– Сув келади, – деди Шоймардонов. – Дарёларни тўсамиз хали. Ана, жанубда Ўртақўрғон сув омборини қурмоқчимиз.

– Бизнинг кишлок чеккада қоларкан, домла.

– Тепадаям қурамиз. Тоғлардаги музларниям эритамиз. Хали кўп ишлар қиламиз!.. Ана, дўстингиз хам бизнинг лойиҳаларга ишқибоз, газетасидан каттақон минбар ажратмоқчи!..

Ошно бош эгиб, камтарлик қилган бўлди. Яхшибоев гапга аралашолмай қийналди. Олдида турган таомлардан тотингани кўл чўзди. Йўлда қавшаган бир бурда нони, корни очкаган эди. Энди бир бурда яхна гўштни олган хам эдики, Орифийнинг лаби жийрилганини кўрди.

– Вой, сизга вилка қўймабмиз-ку, – деди Мухсина унинг жонига ора кириб. – Ҳозир опкеламан...

Дик этиб ўрнидан турдию жавондан тоза пичоғу санчки келтирди. Санчкини чап қўлига, пичокни ўнг қўлига туткизди. Ҳаракагида недир бир таъкид бордай эди. Яхшибоев дарров тушунди, демак, вилкаси чап қўлда, пичоғи ўнг қўлда тутиларкан. Кулгиси келди, лекин сиртига чиқармади. Индамай овқатини еяверди. Гуруннга ахён-ахёнда кулок тутиб қўярди: шаҳар шимолида яна бир водокачка қурилди... поездларнинг қағнаши ёмон... битта детдом тугатилди, сабабки, бева аёллар болаларни боқиб олишди... инкилобнинг ўтгиз йиллигига тайёргарлик қандай боряпти, хусусан, сизнинг газетангизда... олимларни сафарбар этиш керак... шеърлар керак, йирик полотноларни босиш имкони кам, жамики имконият Тошкентга ўтиб кетди, барча идоралар ўша ёқда, Уртакўрғонда ҳам бирор кичикрок нашриёт очилса зиён қилмасди... менда ваколат йўқ, ваколатим бўлса, ўзим билардим нима қилишни... хўш, нима қилардингиз, ўрток Орифий?..

Яхшибоевнинг нафси сал ором олди. Оғзини сочиққа артиб, секин бош кўтарди, Орифийнинг салгина хўрозланиб турганини кўрди.

– Воҳамиз маданиятгни гуллатардим! – деб хитоб қилди у.

– Сизга ишонса бўлади, – деди Муяссар. Унинг овозида Яхшибоев андак кинояни илғагандай бўлди. Ажабсинди. – Қани у – театрни иккита қилганингиз?

– Бўлади, – деди Орифий. – Вақт керак, холос. Ахир, Мухсинага ўхшаган кадрларни бекорга тарбия қиялпимизми? Буларга ҳали катта майдон керак. Нима дедингиз, Александр Шоймардонович?

Ғўзашунос олим ёнидаги аёллар билан секин гаплашиб ўтирган экан, саволни тузукрок тушунмади:

– Суғориладиган майдон бизда ҳали оз, – деди.

– Кўнгиллар қакраб ётибди, – деди Орифий, унинг гапларига бошқача тус бериб. – Уларга зўр маданият керак. Кўнгил кўрикларини ўзлаштириш иши – энг буюк иш. Умрни тикишга арзийдиган иш.

Давра қарсақ чалди. Муяссар яна бир бор мийиғида қулиб қўйди.

– Мана, дўстимиз, лалмикор йигит, – деди Орифий сал рухланиб, Яхшибоевга бармоғини ўқталиб. – Сўраб кўринг, Александр Шоймардонович, бунинг кўнгли зиё тусамайдими? Тусайди! Ана, ўзи айтсин!..

Яхшибоев ғижинди. Хайриятки, Муяссар унинг ахволини тушунди.

– Орифийжон, – деди юмшокрок килиб. – Назар ака сиз ўқиётган дорилфунунни етти йил олдин битирган.

– Нега бўлмаса бригадир? – деб хитоб килди Орифий. – Ё бу киши иктисодни ўрганганми?

– Иктисодни, иктисодни, – деди Яхшибоев баттар ғижиниб. – Энди ўша билимларни ҳаётга татбиқ этиб ётибмиз.

Муяссар кулиб юборди. Ошно ҳам унга кўшилди. У жуда босиқ эди бугун, меҳмонларга кўпроқ эрк бериб кўйган эди, ўзи жуда кам гапирарди.

– Назар Булдурукни эшитганмисиз? – деди Муяссар Орифийга синовчан қараб.

– Эшитганман, – деди Орифий. – Бир-иккита китоби чиккан. Шу кишими?

– Шу, – деди Муяссар.

– Ўшамисиз? – деб сўради Орифий Яхшибоевнинг ўзидан.

– Э, у одам бошқа, – деди Яхшибоев кулиб. – У одам урушга кетган.

– Қайтмадимми?

– Қайтмади.

– Тўғри, – дея гапга кўшилди Ошно. – Урушга кетди-ю, кейин Уртақўрғонга қайтмади. Туппа-тузук калами бор эди лекин.

Яхшибоев дўстининг таънасини тушунди. Секин елка қисиб, иложсиз эканини билдирди. Сўнг эски аҳдларини эслатгиси келди: ахир, икковимиз ҳам Булдурукка кетмокчи эдик-ку? Сал туриб, фикридан қайтди. Айтса, Муяссарнинг оғринишидан чўчиди. Муяссар келини яхши кўрарди. Муяссар келин унинг иззатига етган доимо. Мана, бугун ҳам таклиф этган, манави мирзакурукда яккалатмай ўтирибди. Тузук, Муяссар келин тузук, Ошно Булдурукка борганида бундан ортиғини топиши кийин, майли, иккови кўша қарисин.

– Урушга борганмисиз? – деб сўради Орифий.

– Борувдик.

– Бизам борганмиз, – деди Орифий.

– Қайси фронтда бўлгансиз?

– Ҳаммасида.

– Орифий – хакикий аскар! – деди Александр Шоймардонович. – Узининг оташли сузлари билан курашган аскар! Унинг учун кадах кутарайлик!..

Яхшибоев бошда кўпрок алахсиган экан. Карасаки, каршисида кадахи лиммо-лим турибди. Чуқиштириб ўтирмади, дадилрок бўлай деб, кадахни олдню шартта сипкорди. Булдурукка борганидан бери ичмаган эди – кўкрагини куйдириб ўтди.

Ошнога каради. Ошно кадаҳини шунчаки хўплади, холос. Қойил, деди ўзича, зуваласи пишик бунинг, урушда юрибки ичишни ўрганмагандан кейин... гемир экан-да!..

– Муҳсина, сен юр, ошга караймиз, – деди Муяссар. – Назар ака, сиз-да юринг тузини кўрасиз.

Яхшибоев унинг нима ниятда чакирганини сезиб, дув кизарди.

– Э, мени кўйинг, келин, – деди уялиб. – Мен бир сахройи... ошнинг тузини билармидим!..

Аёллар чиқиб кетишди.

– Орифий ука, – деб илтимос килди Александр Шоймардонович, – шеърлардан ўкинг.

Орифий ноз килиб ўтирмади. Кўзларини юмиб, гавдасини майда-майда тебратиб шеър ўқий бошлади. Шеърлари хажвийрок мавзуда эди: аракнинг зарари, хурофотга карши, мулланинг қилмишлари, қиз-жувонга кўз олайтирган эшон. Мехмонларга, айникса, ғузашунос олимга маъқул бўлди.

– Газетага оборинг, номерга туширамиз, – деди Ошно, карсак чаларкан.

– Аввал борини босинг, ака, – деди Орифий. – «Бўри билан чўпон»им ҳалигача бўлимда чанг босиб ётибди.

– Униям босамиз. Кўпрок килиб босамиз.

– «Бўри»нгиз босилмаса керак-ов, – деб ҳазиллашди Александр Шоймардонович. – Исполком раисининг исмига сал уйкаш экан...

Шу ерда Яхшибоев ҳам ўзини тиёлмади. Ростдан ҳам, шаҳар ижрокоми раисининг исми Бўривой эди. Лекин ўзи – бутунлай акси, кўзидай юввош одам. Арзга кирган одамларга кўшилиб йиғлайди. Ҳар холда, ўша одам ҳақида айни латифанамо гаплар юриши рост.

– Исполкомдан рухсат олиб берайми? – деб хўрозланди Орифий.

– Шартмас, – деди Ошно, салгина кизариб. – Ўзимиз ҳал киладиган гап экан-ку, – шундай деб, Яхшибоевнинг ёнига келиб ўтирди, унинг кадаҳини тўлдирди. – Ол, жўра, совкотиб келгансан.

– Ўзинг-чи?

– Менга бўлмайди, буйракнинг мазаси йўқ. Окопда шамоллатиб куйганман.

– Йўғ-э, – деди Яхшибоев ишонмай, – шунча йил қору ёмғир кечиб, бунақа гапни биринчи марта эшитяпман.

– Аввал билинмовди, – деди Ошно, – энди билиняпти. Булдурук қалай, жойида турибдими?

– Турибди. Болаларинг дурустми?

– Дуруст. Энди ўзинг қачон уйланасан?

– Уйландим, – деб ёлғонлади Яхшибоев.

– Ростданми? Нега тўйга айтмадинг? Кимга уйландинг ўзи?

– Борганда кўрасан, – деди Яхшибоев жилмайиб.

– Э, ёлғонни йиғиштир!.. – деди Ошно.

– Бугун анави саройбонни кўрдим, – деди Ошно. – Ёдингдами, ҳу кишлоқдан келганимизда қўнган жойимизни... Йўқ, саройи бошқа шекилли-ю, саройбони ўша... Битлаб кетувдик-ку, эсингдан чикдими?

Ошно жавоб бермади. Ҳатто айни эсловни ёқтирмагандай бўлди. Яхшибоев сездики, у Орифий тарафга ўғринча бир қараб ҳам олди – гўё гапларини биров эшитишидан чўчигандай. Лекин Орифий гап эшитадиган ахволда эмасди, кўзларини юмиб шеърини ўқирди:

қатбим торин юрагимга созладим...

– Бефаросат экан-ку, – деб ғудранди Яхшибоев.

– Қўявер, – деди Ошно. – Сенга ўхшаганлар шаҳардан қочгандан кейин... кунимиз шуларга қолади-да.

– Келсам, газетангдан иш берасанми? – деб ҳазиллашди Яхшибоев.

– Йўқ, – деди Ошно бош чайқаб. – Ошна-оғайнигарчилик қилишга ҳаққим йўқ. Лекин бошқа зўрроқ иш топиб бераман.

– Ахир, буям ўшанинг ўзи-ку! – деб кулди Яхшибоев. – Ошна-оғайнигарчиликнинг ўзгинаси!

Ошнога унинг кулгани ёқмади. Аразлагандай жимиб қолди. Кейинги сафар кўрганидан бери сал тўлишгандай туюлди. Йўқ, тўлишмаган, ранги тиниклашган. Унда ёзнинг бўсағаси эди, офтобда қорайган эди... Лекин ўшандаям Ошно ўзи билан Булдуруқдан бирга келган ўсмирга асло ўхшамай куйган эди. Ҳа, дарвоқе,

Ўсмир қандай қилиб бола-чақали одамга ўхшасин, нимаси билан. хуснбузари биланми?.. Э, бор бўл-э, Назарбой, битта нарса бари бир ўзгармабди-ку, ахир! Қара, Ошнонинг ёноғига қара, ахир. Мой-ра босган тамға кетгани йўқ-ку!.. Умуман, бунинг ранги тиниққанми ёки захил тортганми? Захил тортгани ростга ўхшайди. Ахир, ўзи бўладими шунча дов-дасқакка эга бўлиб ўтириш? Қийналса керак? Ориятли йигит эди-ку? Энди-ку бахарнав, энди унинг номини билишди. обрўси бор, лекин дастлаб анча қийналгандир? Чеккан изтироблари жуда бўлмаганда ичқувнинг дардларига тенглашиб қолар?.. Йўқ, хар холда, бунинг кўп гапларни унутгани аниқ. Йўқса, ўзини бундан бирор ўн-ўн икки йил олдин талаган битларни эшитиб хавотирга тушмасди, атрофга ўғринча бокмасди. Сизга осонроқ, Назарбой, сиз таржимаи холингиздан уяладиган даражага етмадингиз. Шуниси кизикки, бу даражага Ошнодан кўра, сизнинг етмоғингиз муқаррар бўлиб туюларди. Ахир, бошдан олғирроқ эдингиз-да!..

– Ошна, – деди секин, – мендан ор қилаётганинг йўқми?

– Э, ўл-э, Назар жўра! – деди Ошно. – Ҳавасим келади сенга, ростини айтсам. Баъзида уяламан, бунга ишонишинг қийин... Гўё тайёрига айёр бўлиб ўтиргандайман...

Хайрият, деб ўйлади Яхшибоев, сезгирлиги қолмабди бунинг, ичимдагини ўқиб ўтирган экан. Умуман, ўқиш шарт ҳам эмас. Бошига тушган банда билади-да!

– Қизик экансан, ошна, – деди у бирдан меҳри жўшиб. – Менданки хавотир олсанг, унда ким қолади сенга – бу ёруғ дунёда қайишадиган? Агарки бугунги кунингдан норози экансан, унда мени сўксанг тузук, ахир, барисига мен ўзим сабабман-ку?

– Оиламиз тузук – деди Ошно уялинқираб. – Сендан миннатдор-миз, жўра.

– Бўлмаса, нега хадеб ғингшийверасан?

– Одат-да, одат, – деб илжайди Ошно. – Сени сал эртароқ кутувдим, гаплашадиган гапларим бор эди, намуноча кеч келмасанг?..

– Булдуруқдан келиш ўзи бўладими, яна тағин қишда...

– Айтмоқчи, Мухсинани кўрдинг-а?

– Хўш?..

– Энди, айтаман-да... Ростини, менинг бу гапларга хушим йўқроқ, лекин Муяссар қўймади... Яхши қиз лекин, кейин армон қилмайсан.

– Ичсам майлими?..

– Кизикмисан, ичгани кўйилган-ку бу... Мен ўзим ичмасам...

Яхшибоев шишадан қадахини тўлдириб ичди. Мусика эшитилди. Кимдир карсак чалди. Кўрдик, Орифий қўлларини икки ёнга ёйиб, елкаларини дириллатиб ракста тушаётир. Карсак чалаётган – Александр Шоймардонович. Олим. Ғўзашунос. Сув омбори курадиган одам. Дарвоқе, буларнинг барини бир одам удда килармикан?..

– Ишкилиб, мамнунмисан? – деб суради Яхшибоев.

– Нолисам барибир ишонмайсан, – деди Ошно кулимсираб. – Ишларим тузук, обрўдан ҳам бордай. Лекин ўзим ёзмайпман. Езмокчи буламан-у, лекин қўл бормаиди... Гуёки ҳеч маҳал макола-пакола ёзмагандайман.

-- Виждонли одамсан-да, – деди Яхшибоев. – Эсласанг, биз у пайтларда нон учун ёзардик.

– Бекор гап! – деди Ошно. – Кўнгил учун ҳам ёзган пайтимиз бўлган.

– Орифий ҳам кўнгил учун ёзади... Кўнгил бир чакага арзимаслиги ҳам мумкин.

– Кўй бу гапларни, ярашмас экан. Ҳа, айтгандай, бу гапларни Булдурукдаям айтасанми? Айтмасанг кераг-юв... омон юрибсан-ку!..

Яхшибоев кулиб юборди. Адашган бандалармиз, деб ўйлади, бутунлай ўзга лахжаларда лакиллаб юрибмиз, отамиз билан онамиз тушунмайдиган лахжада... Шундай бўлиши табиий шекилли? Ҳаёт, тадрижий такомил, тараққиёту аксилтакомил... Иборалар жуда кўп.

Бу мендан нима истайди ўзи, деб ўйлади, нахотки, мени унутиши шунчалар кийин бўлса, ахир, мен ўзим Булдурукда юрганим-да уни ҳар куни ҳам эслайвермайман-ку, бу ҳам мени тинч қўйса бўлмайдими? Нега тортинади бунча, нега бунча уялади? Ахир, мен унга ҳеч нарсани таънаю тама қилаётганим йўқ-ку? «Муяссар қўймади» эмиш!.. Балки сен ўзинг қўймагандирсан?..

Муяссарга дугона бўлса, унда буям бирор амалдорнинг кизи ёки жияни чиқар, деб ўйлади, энди, Ошно билан иккимизнинг киндигимиз шунчалар кагтик бойланган экан, бу бечора ҳам ўзига ўхшашимни хохлаб колгандир? Ҳарна, ёнингда яна битта ўзингга ўхшаган одам бўлса яхши-да, жамийки гуноҳни иккига бўлиш-чи? Ёмонми шу?..

– Уртақўрғонга келсам, яна ўғрибоши бўлиб кетаман-да! – деб киноя қилди Яхшибоев. – Ўзинг ўйла, мелисага тушсам, кейин

сўраб-суриштириб сенга ошна эканимни билиб қолишса... хунук бўлади-да, ошна!

– Парво қилма, мелисадан ўзим чиқариб оламан, – дея кўз қисди Ошно. – Одам ўлдирмасанг, бас.

– Буни кара-я! – деб бошини сараклади Яхшибоев. – Шунчалар ўсиб кетганингни билмаган эканман!..

– Бас қил, Назар!..

Ошно аччикланишга уринди, лекин улгуролмади. Муяссар билан Мухсина хонага кириб келдилар. Қўллариди – ош тўла лаганлар. Ҳил-хил пишган беҳи хиди димокларга урилди. Ошно бармоғини дўлайтириб дўк қилган бўлди-да, ўзининг жойига кетди. Мухсина ош тўла лаганни Яхшибоевга берди. Яхшибоев лаганни ўртага қўйиб, сўнг курсини сал четга суриб, Мухсинага йўл бўшатди.

– Ажойиб! – деб мактади Александр Шоймардонович. – Кўп хушхўр ош бўпти-да!

– Ишонманглар бунга, – деб ҳазиллашди хотини. – Мениям пиширган ошимни шунақа мактайди, менинг канақа пазанда эканимни... ана, Орифий ўзи айтсин!..

– Пазандасиз, янга, – деди Орифий. – Пазандасиз ягона!

Яхшибоев пайқадики, Мухсина унинг олдига қошиқ суриб қўйяпти. Гаши келди. Намунча меҳрибон бўлмаса, деб ўйлади, бекорга овора бўласан, ойимқиз, бу ерда қошиқда еганим билан, Булдурукка бориб қўлда ейвераман.

Қошиқда олиб тотинди. Ош ростдан ҳам мазали эди.

– Зўр! – деди Муяссарга қараб. – Зўр ош бўпти, келин.

– Автори ёнингизда ўтирибди, – деди Муяссар.

Яхшибоев Мухсинага қаради-ю, индамай қўяқолди.

Таърифни Орифий илиб кетди:

– Мухсинага таҳсинлар бўлсин! Бир армоним бор эди... Қирк тўртинчи йилда, фронтда юрганимда, бомба гагида қолиб ўйлаганларим шуки, жоним омон қолармикан, бориб Мухсинахоннинг қўлларидан палов еримиканман!..

– Қўйсангиз-чи, шоир ака, – деди Мухсина. – Сиз мени танимасдингиз.

– Энди, шоир одамда тасаввур кучли-да! Ҳозир аминманки, ўшанда аниқ сизни тасаввур этувдим. Энди сиз ҳам урушни бир тасаввур этинг, Мухсинахон, ўк мисоли ёмғирдай ёғилиб турибди, хар

кадамда бомба портлайди, жон деганингиз кил устида!.. Ўшанда ёзганман манави сатрларни:

*Ўқлар бўронидан сени соғ-омон,
Олиб чиқдим, эй, янграқ созим!..*

– Айни ўшандами? – деб кесатди Яхшибоев ўзини тутолмай. – Ахир, уқ ёғиб турувди-ку?

Орифий унга қараб ҳам кўймади. Яна шеър ўкиди, яна Мухсинага хушомад киларга ўтди:

– Фашист мерган эмас экан, Мухсиннахон, мана, соғ-омон қайтдик, лекин мужгон ўкидан кутулмоқ насиб этмаган экан...

Мухсина кизарди. Негадир Муяссарга таънаомуз қаради, сўнг Орифийга юз бурди:

– Уруш кўрган одам ҳам шунақа енгилтак бўладими?

Орифий хиринглади. Гўё ҳеч нарса бўлмагандай, ошга уннади. Муяссар ўрнидан туриб, патефонга пластинка қўйиб келди. Бирор ун минут жимгина тамадди қилдилар. Яхшибоев секин назар солди; ёнидаги киз жуда оз овқат еди, тортиниб, кисиниброк ўтирди.

– Соатингиз борми? – деб сўради бир маҳал бетокатлик билан.

– Шошиляпсизми? – деди Яхшибоев соатига қараб.

– Қачон ун икки бўларкин?..

– Ҳали бор озрок...

– Холам кутиб қолади. Ҳаяллама, деб тайинлаб эди...

– Ота-онангиз бу ерда эмасми?

– Бухорода... Онам қолган, иккита синглим бор. Отам урушда ўлган.

Яхшибоев жимиб қолди. Бу киз у ўйлаганидан сал бошқачароқ экан. Ҳар холда, бу ерлик эмас, узоқдан келган, ҳали ёш, Муяссарга қанақа алоқаси бўлиши мумкин?..

Сал ўтиб шуни сўради.

– Узоқ қариндошмиз, – деди Мухсина. – Тўғриси, менга эмас, мен турадиган уй эгасига... Холага қариндош. Холанинг эри отанинг кичик тоғаси эди, уям урушдан қайтмади. Ошнангиз фронтда эканида яқинлашиб қолдик, келиб рўзгорига қарашиб турардим, кўпинча тунаб қолардим.

– Дугоналиги рост экан-да.

– Рост... Муяссар опа билимли аёл. Ошнангизни яхши кўради.

– Уларни мен ўзим таништири анман.

– Биладан, Назар ака. Муяссар опам айтган...

Яхшибоевга ёқди «Назар ака» дегани. Кўнгли эриб бораётганини сезди. Қизга тузукрок разм солди. Чиройли эди, юзлари, ок, бўйинлари ок, бармоқлари ингичка, нозик, енгги узун баркут кўйлақда, кўйлаги тим кўк рангли, гуллари ҳам кўк, бирданига кўзга чалинавермайди, ёқаси тепароқдан ўйилган, ёқасининг чап буржида кўк капалаги бор, қанотларини ёзиб турибди, чиройли капалак, сидирға кўк ипакдан, киз гапираётганида қанотлари билинар-билинмас кимирайди...

Яхшибоев унинг тарзига ром бўлиб қолаётганини пайқади, атай гапни чет мавзуга бурди:

– Орифийни бекор хафа қилдингиз, – деди овозини пасайтириб.

– Э, ўлсин... – деб шивирлади Мухсина бошини бу тарафга сал эгиб. Сочлари Яхшибоевнинг юзига тегди, димоғига атиргул хиди урилди. – Фронтга бор-йўғи уч марта борган у, икки марта агиттеатрда, бир марта олмақоқи ортилган эшелонни кузатиб... Иўлда бўмбардимон бўлганми ёки ўзи тўкиганми, ҳадеб ўшандан вайсайди... Созини ўқлар бўронидан соғ олиб чиққанмиш... Э, синиб майда-майда бўлсин шунақа соз!.. Сиз билмайсиз, Назар ака, бир вагон олмақоқини Москвада сотган бу ярамас, отилмаганига шуқр қилсин!..

Қиз аччиқланганида чиройли бўлиб кетаркан. Яхшибоев шунисига маҳлиё эди ҳозир. Бейхтиёр гап котди:

– Капалагингиз чиройли экан.

– Ростданми? – деб гамза қилди киз.

– Рост. Капалакни бизда «губалак» дейди.

– Биздаям, – деди киз негадир қувониб. – Капалак эмас бу, Назар ака, бу – никоб, маска.

Яхшибоев гушунмади, ағрайиб қараб қолди.

– Ўлсин!.. – деб қулди Мухсина. – Биттаю битта кўйлагим шу, ёқасини куя еб кўйибди... Ўша жойини капалак тикиб бекитдим.

– Чевар экансиз!.. – деб мактади Яхшибоев.

– Ноиложликдан, – деди Мухсина. – Янги йилга бир ясангим келди-да. Сиз билмайсиз, уруш пайтида аёллар жуда қийналди, йигитларни кутиш бир ҳисса-ю, башанг қийнолмаслик бир ҳисса...

– Рост-а! – деди Яхшибоев, бошини сараклаб. Сўнг баралла кулиб юборди. Озгина кайфи ҳам бор эди, шу таъсир қилдими ёки кизнинг у ўйлагандан одмирок чиққаними – ишкилиб, шодон кулди. Давранинг диккатини тортди.

– Нима гап? – деб сўради Орифий.

– Шундай... – деди Яхшибоев, сўнг киз билан кўз уриштириб олиб, секин киноя қилди: – Кўкдаланинг бозорида олмакоки пуллаганим эсимга тушиб кетди...

Орифийнинг туси ўзгармади. Шунчаки маломат бўлса керак-да, деб ўйлади Яхшибоев, майли, маломат бўлгани ҳам маъқул, ахир, бу бечора ҳам бир бало сатрларни туқиштириб юрибди бу дунёда боумид. Яшайверсин-да!

Тўрдаги деворга илинган соатга кўзи тушди. Ун иккига атиги беш дақиқа колган эди. Шарт ўрнидан туриб, тўлкинланиб, мезбону меҳмонлардан изн ҳам сўрай демасдан, ўртадаги «шампанский»ни олди, очди, аёлларнинг олдиларидаги узунчок қадахларга тўлдириб қуйди, Мухсинанинг қадахини ҳам тўлатди. Сўнг ўзига арак қуйди.

Девордаги соат ун иккига бонг ура бошлади. Ҳамма ўрнидан турди. Қадахлар чуқишди. Яхшибоев бир маҳал караса, ҳамма ўтирган-у, улар Мухсина иккови юзма-юз турибдилар. У қадахини сипкордию шошиб жойига чўкди.

– Мен сизни бойвачча киз деб ўйловдим, – деди кизга секин.

– Камбағал қизман, Назар ака... – деди Мухсина.

– Йўқолсин золим синфлар!.. – деди Яхшибоев кулиб. – Яшасин йўқсиллар!..

Мухсина қадахни шунчаки лабига текизиб, яна столга қайтариб қўйди. Буниси ҳам Яхшибоевга ёқди. Қизнинг баркут қўйлаги ёқасига қўнган капалакка тагин кўзи тушди. Ягона пўрим қўйлаги шу экан, деб ўйлади, яширмади-я!.. Завқланди, сўнг раҳми келди – гўё қулида бўлса дунёнинг зару зебини унинг пойларига сочадигандай!.. Ярашаркан, деб ўйлади, бундан зурроқларини қийса, ким билсин, қанақа очилиб кетади!

Афсуски, Уртақўрғонга қайтиш йўқ, деб ўйлади, киз бу ерда қолади, кимгадир, дейлик, анави Орифийдака сўзамол маймунга насиб қилади. Рашки келди... Кейин ўзига танбех бердики, ўл-а, бригадир Яхшибоев, куни кеча Кунсулугга кўнглинг суст кетиб юрувдинг-ку? Лекин негадир виждони қийналмади. Сабаби –

Мухсинанинг яқинлиги; шундоқ биқинингда ўтирибди, тирсаги тирсагинга тегай-тегай дейди. Кейин бунинг анқовлиги ҳам бордай. Ҳар ҳолда, Муяссардан топириқ олгани аён, лекин ўзини бозорга солишга уринмади, суйкалгани йўқ.

Бирдан ўзининг ҳам Ошнога ўхшаб айни хонадай шинам, бұртма мебель билан безатилган (кейинчалик жиҳозларнинг «барокко» деб аталишини билиб олади) хонада, фозил дўстлар даврасида яшагиси келиб кетди.

Бир маҳал Муяссар яқин келиб, секин кулоғига шивирлади:

– Йигитмисиз ўзи, Назар ака?.. Ҳадемай кушча учиб кетади, жилла курса ошёнини билиб келинг.

Яхшибоев уялди. Уялганини ҳали-ҳалигача эслаб хузур қилади. Ушанда кизарганини сездим, Мухсина кулиб юборди:

– Мухсинани кузатиб кўйинг, деб айтдимми?

– Эшитибсиз-да, – деди Яхшибоев баттар хиҷолат чекиб.

– Эшитиш шартми, – деди Мухсина. – Муяссар опам кизик-да, Назар ака, фикри-зикри биз икковимизни гаништириб кўйиш. Сизни кечикди деб, зир югурганини кўрмадингиз!..

– Ростданми? – деди Яхшибоев. Уялганини унутгандай бўлди, кўнглида меҳр уйғонди. – Улар менга жуда қайишади, Мухсинахон, – деди. – Сизни менга айтишгани, эҳ-хе, баҳорда эди!.. Эсимдан ҳам чиқиб кетган экан...

– Хафа бўламан-а!.. – деб жилмайди Мухсина.

– Қайтиб олдим, – деди Яхшибоев унга оҳангини мослаб.

– Мен келажакда артист бўлмоқчиман, – деди Мухсина. – Худди Ҳалима опага ўхшайдиган зўр артист бўлмоқчиман. Муяссар опам режиссёр бўлмоқчи эди, лекин рўзғорга ўралашиб қолди. Афсус қилаётгани йўқ, тагин ошнангизга чакиб юрманг.

– Ҳалима опа бўлиш кийиндир-ов, Мухсинахон.

– Кўнглимни чўқтирманг, Назар ака.

– Қийинлигини айтдим, холос.

– Сиз унчалик зўр томошабин эмассиз, – деди Мухсина сирли кулиб. – Йўкса, сезардингиз... бугун сизга атаб томоша қўйилганини. Режиссёри – Муяссар опам. Артистлар – мен билан Орифий...

– Э, уям артистми? – деди Яхшибоев. – Балки сизнинг қайлигингиз ҳам бўлиб чиқар?

– Қўйсангиз-чи, – деди Мухсина ковоғини солиб. – Шунчаки бир кўғирчок-ку Орифий деганингиз. Амали – Александр Шоймар-

доновичнинг жияни экани, холос. Александр Шоймардонович – ошнангиз билан калнрок, иккови хадеб ғузани гаплашади. Келажакда катта режалари бор эмиш...

– Ҳеч балога тушунмадим.

– Нимасига тушунмайсиз? – деди Мухсина. – Сизу мен бўлмасам, Муяссар опам Орифийни бошига урадимми? Яна янги йил базмида-я!.. Сизни рашк қилсин деб чакирган-да!..

– Мен тузукрок рашк қилолмадим шекилли... – деб ғудранди Яхшибоев.

– Хафа бўлманг, – деб юпатди Мухсина. – Яхши ният билан қилган Муяссар опам, сизнинг артист қизлардан чўчишингизни у кайдан билсин.

– Чўчимадим, Мухсинахон... Дорилфунунда беш йил укиганмиз, ахир.

– Унда янаям соз, – деди Мухсина илжайиб, сўнг нозиккина кўлини узатди: – Келинг, энди бу ёғига яраш-яраш...

– Уришмадик чоғи?..

– Уришмасак ҳам... Балки кейин уришиб колармиз... Лекин хозирданок яраш-яраш... Келсангиз албатта хабар қилинг.

– Билмадим, – деди Яхшибоев. – Баҳорда бир келмасам... Иш кўп, синглим, колхозчилик-да...

– Майли, баҳорда бир келинг.

– Тўй қиламизми? – деб ҳазиллашди Яхшибоев.

– Уйлашиб кўрамиз. Бу ёқда Орифий кисталанг қилмаса...

– Орифийга тегманг. Мендан топширик шу.

– Шеър ёзиб бошимни айлантирса-чи?

– Парво қилманг. Мен ҳам шеър ёзиб келаман.

– Сиз носир эдингиз чоғи? – деб кулди Мухсина. – Эсдан ҳам чиқиб кетгандир? Ёзиб турибсизми?...

– Сизга атаб ёзаман энди...

Шуниси кифоя. Яхшибоевнинг ўша тун Мухсинани уйигача кузатиб қўгани, йўлда айтилган шамаю илмоқлар шусиз ҳам семириб кетаётган қиссамизга оғирлик қилади.

Аммо бир нарсани айтиш шарт: у айна ўша қирк еттинчи йилда бири сирлирок тарзда «М.га...» ва яна бири ошкора тарзда «Мухсинага» аталган иккита ҳикоя ёзди. Ҳикоялар Мухсинага

аталгани билан, вокеаларнинг барчаси Кунсулувга дохил эди. Ёшгина беванинг тақдирига ачиниш бор эдики, бу ҳикояларни танкидчилар Яхшибоев тузукрок нарсалар ёзолмай қолган пайтларда газета архивларида излаб топишади, қайта эълон қилишади ва ҳатто сезгиррок биттаси ёзадики: «Бу бевани севмай туриб, унинг тақдирига бунчалик эш бўлиш мумкин эмас».

Кунсулувни севиб ёзилган айни қайғули ҳикоялар бечора аёлнинг ўзига хиёнат қилади. Ҳикоялар шаҳарга жўнатилиши биланок, мафкуравий йўналиши ҳам, маҳорат савияси ҳам бирдай маъқул топилади. Ошнинг газетасида бирор жумла кискармай босилади. Мактов олади. Яхшибоевнинг росмана ёзувчи экани таъкид этилади, унинг Булдурук даштида юргани ҳам таҳсинга сазовор деб топилади, яъники – ёзувчи халқ орасида, ёзувчи ҳаётнинг қайнок оқимида, оддий одамлар билан бирга бунёдкорлик қиляпти. Яхшибоевнинг иккинчи ҳикояси билан баробар худди ўша номернинг ўзида Яхшибоевнинг ғаллакор бригадаси планни бажаргани ҳақидаги хабар ҳам босилгани бежиз эмас – адабиёт ва ҳаётнинг уйғунлигини яна бир бор таъкидлашни истаган эди Ошно.

Яхшибоев билан Муҳсинанинг ўша янги йил кечасидан сўнг мактуб ёзишганлари аниқ. Гарчи бу ёзишмаларнинг киссага айтарли дахли бўлмаса-да, эслатиб қўйган маъқул: қирк еттинчи йил баҳорида Булдурук почтачиси Ибройим чўлок, қайфи бор эканми, бир даста хатни боши узра кўтариб: «энағар Яхшибой чўпоннинг улининг шаҳарда хотини бор экан!» деб айтган экан.

Маст одамнинг гапига биз бугун унчалик эътибор бермаймиз. Лекин у пайтлар, айниқса – Булдурукка ўхшаган чет қишлоқда, келадиган жиндай хабарга ҳам интиқ бўлиб яшайдиган жойда, Ибройим чўлокнинг сўзларидан сўнг узункулок маҳобатлар урчигани муқаррар. Эҳтимолки, бу миш-мишларнинг бир чеккаси Кунсулувга ҳам бориб етган бўлса...

Кунсулув эллигинчи йилда қайнотасининг уйидан отасининг уйига кетади. Ўша йили Худойназар деган подачига эрга тегади. Болалари борми-йўқми, ўзи хозир тирикми – буни Яхшибоев билмайди.

Азоб берадиган хотиротдан қочиб яшайди у.

Ҳар ҳолда, Кунсулувдан воз кечмоқ унчалар осон бўлмагани аниқ. Лекин унинг қирк еттинчи йилнинг баҳорида Уртақўрғонга

келгани, Мухсина билан кўришгани, кўришмоқ на, Бўзтоғ этакларига бирга сайрга чиккани ҳам ою кундай равшан.

Ўшанда улар бирор ўн киши эдилар. Муяссар ҳам улар билан боришга мойил эди, лекин эрининг кўнглига қаради; Ошнонинг ишлари кўп экан, шуни баҳона қилди. Кейинроқ Яхшибоев ўйладикки, Ошно бор-йўғи кичкина одамларга қўшилмоқни истамаган экан. Қизлар етти киши эди, йиғитлар – бор-йўғи учта. Қизларнинг баъзилари Мухсина билан ўқир экан. Яхшибоев даврага тезда сингишиб кетди. Негадир янги ганишлар дашту даладан эмас, адабиётдан сўрашарди. Гўё унинг чўбир отни миниб далада куйиб юришини билмагандай. Шуниси Яхшибоевга ёқди. Ғурурланди. Пинжида Мухсина бор эди, ҳалиги гапларни эшитиб киз ҳам қувонарди, у қувонгани сайин Яхшибоевнинг ғурури янада ортарди. Мухсина кизларнинг ичида энг кўрками эди. Эғнида одми чит қўйлак, бошида одмигина чит рўмол эрса-да, ясанган маликалардан ҳам ўтиб тушарди лекин!.. Гўбалак қани, деб сўраган эди ўшанда Яхшибоев, гўбалак учиб кетибдими? Э, гўбалакниям куя еб қўйди, деб кулган эди Мухсина, сўнг қўлларини икки ёнга ёзиб, эркаланиб, тантикланиб қочган эдикки, «етолмейсиз, етолмейсиз, етолмейсиз!..»

Ўх, ёшлик, ёшлик! Ўшанда Яхшибоев етган эди, етгану киз бечорага қарчигадай ташланган эди, агар Мухсина уялмаганида, агар қуйироқда қараб турган бир тўда қизлар бўлмаганида эди!.. Йўқ, барибир ўзини тутолмади. Етдию маҳкам қучди, сўнг лабидан қуйдириб ўпти!..

Бўзтоғ этакларидан шаҳарга қайтишганида, ҳамма уй-уйига тарқаб, Яхшибоев билан Мухсина Ошнонинг ҳовлисига боришди. Ошно ишдан қарчаб қайтиб, хобхонада андак ором олаётган экан. Муяссар унинг номидан узра айтди. «Дўстингиз жуда қийналиб кетди, – деб нолинди, – ҳозир бошқа ишга ўтказишмоқчи эканлар, иззат қилишгани яхши-ю, мен тентак жуда кўрқаман, ахир, бу киши қўл учида ишлаб ўрганмаганлар, тагин янги ишда узлиқиб қолмасмиканлар?..» Яхшибоев унга тасалли бердикки, йўқ, ошнамиз жуда пишиқ, ҳар қандай ишни ҳам эплаб кетаверади. Қарангки, айни суҳбат устига Ошнонинг ўзи ҳам чиқиб қолди: «Ўв, Назар, жўраммисан ёки бориб турган ғанимми, – деб хитоб қилди, – ўз ҳолимни ўзим биламан, хўш, янги ишга ўтсам, сен келиб ёрдам берасанми?» Қишлоқда туриб ҳам ёрдам бераверамиз, деди Ях-

шибоев кулиб, биз у ёқда моддий бойликлар яратамиз, сен бу ёқда бошқариб турасан. Беҳазил, деди Ошно, сен шахарга келишинг керак, болаликдаги гапларни унут, шахару кишлоқ – бариси бир юрт, ҳеч ким сени яккалатиб қўймайди, келсанг, ўзимиз уйлантириб қўямиз, нима дединг, Муяссар?.. Муяссар жавоб бермай, Мухсинага қаради. Мухсина дув қизариб хонадан қочиб чиқди. Оббо, деди Ошно, намунча уятчан бу дугонанг, Муяссар, бўлажак артистга ҳеч ўхшамайди-я!.. Қилиғингиз курсин, деб жилмайди Муяссар, киз бечорани хижолат қилдингиз, энди бу уйга келмайдиган бўлади! Келадди, деди Ошно қонил ишонч билан, Назар бор экан, у келмай қайсига боради, аммо-лекин, сен аям қойилман, жўра, шундай кўркам кизни дарров ром қилиб олдинг-а!.. Унчаликмас, деди Яхшибоев уялиб, шунчаки танишмиз, холос. Энди, одам аввал бундок танишиб, ундан кейин уйланади-да, жўра, деб ҳазиллашди Ошно, ахир, у эски замонлар ўтиб кетди-да – келиннинг юзини гўшангада кўрадиган!.. Хўш, қалай, деди Яхшибоевни гапиртирмай, маъқулми, тўйни бошласак ҳам бўлаверадими? Мухсина яхши киз-у, бир жиҳати бор, деди Яхшибоев очигига қўчиб, мен бу ердан уйлансам, кейин, табиики, бола-чақа кўрсам, кейин улар Булдуруқдан узилиб қолмасмикан? Қизик-ку гапларинг, деди Ошно хайратга тушиб, сен қайси замонда яшайсан, жўра, биз бу ёқда маҳаллийчиликка қарши курашиб ётсанг-у, бу акам тиш-тирноғи билан булдуруқчилик қайфиятига ёпишиб олсалар! Энди, юртда, деб эътироз билдирди Яхшибоев, энди, болалар ота юртини билса тузук-да... Билди, деди Ошно, билдириш сенинг бурчинг, жўра, хўш, қалай, розимисан?

Яхшибоев узил-кесил жавоб айтолмади. Булдуруққа қайтиб кетди. Бориб, уч-тўрт кун яшаб сездики, кўнгли негадир алағда, қанот чиқарса-да, шахарга учиб кетса... Токи бу туйғуни унутгунича бир ой ўтди. Хайриятки, бу орада арпага ўроқ тушдию бошдан-оёқ ташвишга қўмилди-қолди.

Бўғдой ўрими ҳам тугаб, хирмонлардаги дон-дун ташиб олинган бир кез эди. Райондан чопар келиб айтди-ки, бохабар бўп турунлар, эртага ижрокўм раиси келаркан. Келса келавермайдими, деб менисимади Ҳотам Шўро, ҳар ой кўриб юрганимиз ижрокўм-да, ё энди шох чиқарибдими? Э Ҳотам бува, деди чопар хўрсиниб, ўзимизнинг ранс эмас, тепароқдан, нақ Ўртақўрғондан келаркан. Ҳа, унисими, деди Ҳотам Шўро, униси ким эди, Мирзақуловми? Мирзақулов кетган, деди чопар, янгиси эмиш.

Ижрокўм раисини кутиб ўтиришганида колхоз идорасининг шип-шийдам ҳовлисига чанг босган пастаккина «Москвич» кириб келди. Эшигидан кутган амалдорлари эмас, Ошно тушди. Тушибок, машина ёнига чўлокланиб борган Ҳотам Шўрони кучоклади, кейин бошқаларни – ҳаммаси таниш, ҳаммаси кадрдон!

– Назар жўра, кочиб колдини-а! – деб хитоб килди у, четрокда турган Яхшибоевга кўзи тушиб. – Ё, Булдурук дегани – тупканинг таги, тополмайди, деб уйловдингми ?

Жўралар иссиқ кўришдилар. Ошно Яхшибоевнинг тирсагидан тутиб, секин ичкарига бошлади. Сал юриб ортга бурилсаки, бошқалар жойидан жилмабди, Ҳотам Шўро бетокат, икки кўзи ховли дарвозасида.

– Ҳа, Шўро бува, – деди Ошно, – юрмайсизми энди?

– Ҳозир бораман, болам, – деди Ҳотам Шўро, – сен ўзимизнинг одам, айбга буюрмайсан, анави раисиниям кутиб олайлик.

– Оббо! – деди Ошно шўх кулиб. – Юраколинг, раисга бало борми!

– Йўғ-э, – деди Ҳотам Шўро, – харна, катта одам, хар куни ҳам келавермайди, иззатига етмасак хунук бўлар...

Ошно индамай бориб, Ҳотам Шўронинг кўлидан тутди, унинг кулоқларига нимадир деб шивирлади, сўнг иккови бошлашиб Яхшибоевнинг ёнига келдилар. Яхшибоев кўрсаки, Ҳотам Шўронинг оғзи кулоғида, хадеб ишшаяди.

– Э Назарбой, бу, кизик иш бўпти-ку!..

– Нима бўпти, – деди Яхшибоев, – ҳўкиз туғибдим, Шўро бува?..

– Э, қачон сенинг эсинг киради, – деб ранжиди Ҳотам Шўро. – Сенга гап айтган мен ўзим аҳмокман. Гофилсан сен, дунёдан бе-хабарсан. Анов куни келган чопарга суюнчи берибмидик ё йўкми?

– Йўғ-э! – деди Яхшибоев. – Ростданми?

– Рост бўлганида қандоғ! – дея, ёғоч оёғи билан депсинди Ҳотам Шўро. – Навбат ўзимизга тегибди, Хорунбой ўша раиснинг ўзгинаси экан!

– Писмик! – деди Яхшибоев, сўнг Ошнонинг елкасига мушт туширди. – Олдинрок айтсанг ўласанми? Йўк, ростини сўзла, тагин бизни алдаётган бўлма, ғунажин азобига йўлиқасан лекин!

Ошно жимгина кулиб тураверди. Яхшибоев сездик, бу гапларда ҳеч маҳобат йўк. Ошно ростдан ҳам катта амалга минибди. Ранги

хам тиник, салобати ҳам ошгандай... Орага чегара тушганми, йўкми – шуни билмоқ истаб, дўстига тузукрок тикилди, лекин кўрмади ўша чегарани, раисни эмас, ошнасини кўрди, уялинкираб илжайган ошнасини, гуё ўзининг айни саодатидан айбсинаётган ошнасини!..

– Яша! – деди туликиб. – Э, сенинг юрагингга койил! Шунча гапни ичингда саклаб юрибсан-а!..

– Куйгандан мен куйдим! – деди Ҳотам Шўро. – Эрталаб битга товукни ушлатиб, патини юлиб кўювдим. Билсам сўймас эдим-а, хай аттанг!..

– Э Шўро бува, – деб кулди Ошно. – Раисга товукшўрва бор-у, ҳамкишлокка йўк экан-да!..

– Куй, паст кетма бундай, – деди Ҳотам Шўро. – Сенга товук ярашмайди, болам, сенга атаб кучкор сўяман.

– Шартмас, – деди Ошно, бирданига ранжиб. – Шартмас, Шўро бува. Умуман, мен бунақа келмоқчи эмасдим. Кутиб олиш ҳам шарт эмасди. Шўрим курсин, қайси куни кишлокка ўтаман, деб гуллаб кўйибман. Улар сизга чопар юборибди. Яхшимас, Шўро бува, хушомадгўйликдан қачон қутуламиз, а? Нахотки, мен ўзим туғилиб ўсган кишлокдан ҳам иззат талаб қилсам!? Умуман, куллик кайфиятидан қачон қутуламиз? Қўшни кишлокдан бирор оксокол келса, униям шундай кутиб оламизми? Асло! Қўшни кишлокнинг оксоколи ўзи келиб, ўзи кетади. Амалдор бўлса – бошқа гап. Уни кутиб олиш шарт. Фаолларни йиғиб, пойига поёндоз тўшаймиз.

– Сен эканингни қайдан билай, – деди Ҳотам Шўро. – Катта келади, кутиб олинглар, деб топширик бериб кетди-да... Кейин, Хорунбой, бизда унақа поёндозлар ўзи йўк...

– Энди бемаъни топширикларга қулок солманг, Шўро бува, – деди Ошно. – Сиз инкилобчи одамсиз. Босмачига қарши курашгансиз. Керак бўлса, ўша катта одамлар келиб сизнинг этагингизни тавоф қилишсин!

– Йўғ-э, болам, унчаликмас, – деди Ҳотам Шўро хижолат чекиб. – Энди юртчилик, ҳамма одамнинг ҳам кадрига етсак деймиз-да... Лекин сенинг келганинг дуруст бўлди, энди сен менинг жонимга оро кирмасанг бўлмайди, манави кофирга айт, айт шу кофирга, – Ҳотам Шўро Яхшибоевга бармоғини бигиз қилди, – олсин раислигини, мен энди ярамай қолдим, кел, пайсалга солмайлик бугунок мажлис қилайлик.

– Шошилманг, Шуро бува, – деди Ошно. – Менам бундок кишлокни айланай, тагин одамлар, «бу баччагар туғилган жойнга мажлис қилгани келибди», деб мазаммат этиб юришмасин.

Ошно Булдурукка ўз майли билан келган экан – салкам бир ҳафта турди; азали жойларга кўнгил сўраб борди, оксоқоллар билан гурунглашиб, бир талай насихату бир дунё дуо олди. Энг эса қоладигани шу бўлдики, битта илғор соғувчи хотиннинг кўзи ёриган экан, эри келиб илтимос қилдики, Ошно, аввалига сал хижолат тортиб, кейин беҳад севиниб, хай, майли, бизнинг ўғилчага эш бўлиб юрсин, бунинг ҳам исми Комрон бўлсин, дея ном ҳам кўйиб берди (кейинчалик бу болакай Ошно фаолият кўрсатган давр тарихини ёзиб, ўттиз етти ёшида академик бўлади). Ҳафсаласи етганини қарангки, Булдурукнинг мурғак аҳлига атаб машинасига бир қоп ўйинчоқ ортиб келган экан; шофёри, Николай деган сап-сарик йигит, бола-бақрага улашиб чикди.

Яхшибоев хурсанд эди. Бойси аён: Ошно керилиб кетмабди, кадрдонларни унутмабди, қайга борса уни ёнида олиб юрди, йўл-йўрик сўради, қай дастурхонга қайси таом тортилмасин, лаганнинг серёғу серғушт тарафини Яхшибоевга ўнглаб қўйди, энди, дўст дегани шунча бўлар-да!..

Ошнонинг ўша сафаридан иккита муҳим тафсилот қолди.

Биринчиси Ошно машинасига ортиб келган ўйинчоқларга дохил. Гап шундаки, Булдурук болалари магазинларда сотиладиган ўйинчоқларга ўрганмаган эдилар, шу сабабдан, ота-оналар айна ғаройибот қаршисида фарзандларидан-да ошароқ лол қолиб, фарзандлардан-да ошароқ чўчиб, ҳадиксираб, инжикланиб қўл чўзган болакайларнинг қулоқ-бошига тарсаки тушириб, Ошнонинг совғаларини чет-чақага авайлаб бекитиб қўйдилар. Кейинчалик Ошно юксалгандан юксалиб, аввалроқ жўн суратлари, сўнгроқ рангли суратлари минглаб, юз минглаб чоп этиладиган замон келганида, Булдурук аҳли ҳам эл қатори айна суратларга атаб махсус тоқчалар ажратдики, айрим тоқчалардаги суратлар тагида ўйинчоқ қуёнчалар, айикчалар, кўзичоқлар, маймунчалар, шерчалару филчалар ва бошқа бир талай мавжудотларнинг жажжи нусхалари ҳам турарди. Тоқча эгалари, яъники, ўз замонида тарсаки еб, ўйинчоқларни тузукроқ ушлаб кўришга ҳам улгурмаган болакайлар, эндиликда танбалу ношуд авлодларига чексиз бир фахр ва росмана қуюниш

билан панду насихат қилардиларки, ана, ўйинчок совға қилган Катта Амаки, у киши бу ўйинчокни сени яхши ўқисин, отаси билан онасининг гапига кулок солсин, нукул «беш» баҳо олсин, деб совға қилган, яхшироқ ўқи, ер ютқур (галварс, бебош, безори, бетайин), агар яхши ўқисанг, Катта Амакидай бўласан, одамлар сеням сурагингни токчага қўяди!

Биринчи тафсилотнинг Булдуруқдан етишиб чиккан сон-саноксиз мансабдор шахсларга ибрат бўлгани тайин.

Иккинчи тафсилотга биргина Яхшибоевнинг ўзи гувоҳ. Бу тафсилотни у ҳеч қачон ташига чиқармаган. Ташига чиқарса холи хароб бўларини сезган.

Ошно Булдуруқка келганининг эртаси эди. Чошгоҳ маҳали Яхшибоевни машинасига солиб, кишлок жанубидаги каттакон кир тарафга олиб кетди. Иссиқ эди, боз устига йўл ўрлов, машинанинг суви қайнаб, кирнинг ярим белига ҳам чиқолмади. Тушиб, Николайга рухсат бердилар. Бир маҳал Ошно кулиб гуриб таклиф этдики, кани, Назар жура, бир чопайлик, ким олдин тепага чиқаркан?

Шундай дедию илдам югуриб кетди. Яхшибоев унинг оргидан чопди. Ошнога тенглашиб, унинг елкасига илиғлик, фронтдан ўлжа килиб келтирилган дурбинни юлиб олди.

– Аямай қўяқол, Назарбой, – деб кулди Ошно. – Барибир сендан олдин чиқаман!

– Чикиб бўпсан! – деб кийкирди Яхшибоев.

Ёнма-ён, пишнаб, ҳарсиллаб, тепага қараб чолиб кетавердилар. Йўлда Ошно устидаги сарғиш жужунча кителини ечиб отиб юборди. Зум ўтмай ордан етиб келиб, Яхшибоевнинг елкасидан олға итарди:

– Суягинг оғирроқ, Назарбой, сал ёллашай!..

– Аввал ўзинга боқ!

– Мен шунчаки тўлишганман, холос.

– Хомсемизсан!

– Кўп гапирма, чарчаб коласан!..

Ошно хохолаб кулганича, мисоли улоқдай енгил-енгил сакраб, ўйноқлаб, илдамлаб-ўзиб кетаверди. Яхшибоев ҳарчанд уринди ҳамки, унга етолмади.

Тепага чикиб, Ошонинг қўлларини икки ёнга силкитиб-силкитиб нафас ростлаётганини кўрди.

– Буниси ҳисобмас, Назар жура, – деди Ошно кулимсираб. – Дурбин оғирлик килди сенга. Умуман, ҳолинг хароб, Назарбой, беваларнинг ортидан кўп югурсанг керак-да, силланг куриб қолибди.

– Югуриб бўпсан, – деб тўнғиллади Яхшибоев. – Хотам Шўро куриб қолса, нақ пешонангдан дарча очад!

– Хотам Шўро – зўр одам, – деди Ошно. – Сен унга тухмат қилма, сен тентакнинг ҳолингни тушунмасаям, беваларнинг ҳолини гушунади.

– Бу гапинг рост, – деб илжайди Яхшибоев, бениҳтиёр Кунсулувни эслаб.

Қўлидаги дурбинни кўзларига тутиб, кишлок тарафга қаради. Аввалига тоғ этагидаги арчазор кўринди, арчазор этагидаги булок, булок этагидаги боғ, окка бўялган уй, Ошнонинг туғилган уйи, кишлокдаги яғона оқ уй, Яхшибоевнинг ўзи оҳак топиб келган, атай окка бўяган, журам энди катта одам бўп кетди, ўзига ухшаган катталарни этаклаб келса уялмасин, деб...

Пастроқда яна бир-икки боғ, пастроқда мевали дарахтлар қамайиб, ўрнини қайрағочлар олади, бу тарафларга булок ёз пайтлари етиб келмайди. Янада пастроқда қайрағочлар ҳам йўқолади – жуну қурук ховлилар, атрофи ўралган ёки ўралмаган майдончалар, майдончаларнинг бир буржида молхонаю яна бир буржида мўриси хунук қўққайган пастак ясси томли лойшувок қулбалар.

Кишлоқдан ташқарида ҳам кўзга илингудай нарса йўқ. Таптакир қирлару сойликлар, ўт-ўлани жавзога етмасдан кўйиб жизгинак бўлган. Ҳадемай Қарши тарафдан гармсел келадию олов пуркай бошлайди, куму тупроқни мисоли сел қилиб ёғдиради, кўз очирмайди, туну кун тинмай эсади, жонга тегади, эрта тонгда суякларинг зирқираб уйғонасан.

Атрофдан кўз узиб, Ошнога қаради. Бу пайтда Ошно ерга чордона куриб ўтирарди. Чамаси, у ҳам ғуссага берилган эди.

– Кишлоғимиз жуда хароб-да, Назар, – деб овоз берди секин.

– Нимасини айтасан, – дея бош ирғади Яхшибоев. – Аввал билинмасди, лекин юрт кезиб келганингда сезиларкан...

– Ота-бобомизнинг топиб маскан тутган жойини қара!..

– Лекин, баҳорда зўр, – деди Яхшибоев дўстига тасалли бериб. – Бекор баҳорда келмадинг, ошна. Ўт-ўлан яшнаб турган пайтда келсанг эди, икков ялангоёқ шудринг кечиб юрардик. Мунақаси эсинг-

дан ҳам чикиб кетгандир... Аммо-лекин, мен юриб кўрдим, бир ёқда ўт-уланлар, бир ёқда кизғалдоқлар... Йиғлагинг келади, аммо-лекин!

– Йиғлагингми? – деди Ошно илжайиб.

– Йиғладим, деб тан олди Яхшибоев. – Кўнглим бузилиб турувди ўзи. Рости, мен ҳали бир кўним топганим йўқ, ошна. На хотин бор, на бола-чака бор... Ишдан қочмайман, биласан бунн, лекин тутиб турган ишим ҳам омонатдай. Хотам бува, раисликни ол, деб қўймайди, бадкорлик қилиб, чин кўнгилдан айтмаётгандир, деб уйлайман, лекин қараб турсам – чин кўнгилдан айтяпти. Биласан, кишлок жойда раислик катта амал, лекин мени буям қувонтирмайди.

– Шаҳарга оикетаман сени, Назар жўра.

– Э, оғзим бор деб гапирасан-да, – дея қўл силтади Яхшибоев. – Шаҳарнинг ўзи бўладими, битимдан бошка давлатим бўлмаса менинг, шаҳарда нима қиламан?

– Ишлайсан, уйланасан, ана, Мухсинга... ёмон кизми у?

– Яхши киз, – деди Яхшибоев. – Лекин мен...

– Э, қўй шу инжиклигингни! – деди Ошно койиниб. – Яхшиси, мен билан юр, ўзим ишга жойлайман, биргалашиб ишлаймиз. Сен билмайсан, Назар жўра, лекин менинг ниятларим кўп. Қара, анави сарғайган даштга қара, анави хароба кишлокка қара, нахотки, сену мен бу масканни гуллата олмасак!? Гуллатамиз, жўра! – Ошнонинг бўғзига йиғи тикилди, хўрлиги келди, сўнг, зўр бериб ютиндию дўстининг кўзларига қулиб қаради. – Гуллатамиз, Назар жўра! Бу ерлар ҳам сонга қиради, яшилдан либос қияди, боғу бўстонга айланади!..

– Энди, сен катта одамсан, – деди Яхшибоев, – хув бирда айтиб эдим, Дарғомдан бир арик сув олиб берсанг, деб...

– Ҳаммаси бўлади, Назар! – деб хитоб қилди Ошно. – Қараб турасан, ҳали бу ерлар лолазор бўлади! Ажабмаски, Булдурук деган совук номдан кутулиб, Лолазор деган рангин бир номни олса!..

– Балли, ошна! – деб қийқирди Яхшибоев ҳам завкланиб. – Рост айтасан, бу ер ҳали лолазор бўлади! Сув келса, бас, лолазор бўлади!

– Сув ҳам келтирамиз, Назар жўра!

– Ў яша, ота ўғли, аканг қарағайнинг ошнаси!.. Яхшибоев Ошонни маҳкам қучоқлади. Азот кўтариб, чирпирак айлантирди.

– Белни синдирасан, ўв бесўнақай! – деб қичқирди Ошно, ранги ўчиб.

Яхшибоев чўчиди. Дўстининг фронтдан ярадор бўлиб кайтганини эсан чикарган экан, бирор кори хол рўй бермадим, деб чўчиди. Ерга кўйиб, билагидан тутиб, секин юзига боқдики, дўстининг жонига садка бўлса!.. Хайрият, Ошнонинг афтига кон югурди, кайтадан думоғи чоғ бўлиб, дўстига гап котди:

– Сенсиз бир ўзим ёлғизланиб қоламан, Назар. Шаҳарга бор, жиддийроқ бир маслаҳат килайлик. Энди адресим бошка, ҳукумат уй берди.

– Тоғанинг жойи тузук эмасмиди? – деб сўради Яхшибоев сод-далик қилиб.

– Яхши-ю, лекин тоғанинг уйи-да, – деб илжайди Ошно, сўнг секин ёрилди: – Тўғри келмади, жўра, юзимга биров солмайди-ю, лекин... Бамисоли ичкўёв эдим-да...

– Тўғри кипсан! – деди Яхшибоев. – Бирда меннинг ҳам хаёлимга шу гап келувди.

– Дўстки шуни уйлагандан кейин, ғанимдан не умид, – деди Ошно. – Муяссар тузук, бегимга солмайди, колган қариндошлар ҳам жуда меҳрибон. Хушвакт Давлатович деган бир ўртоғимиз бор, шу киши маслаҳат берди. Қарасам, маслаҳати жуда жўяли.

– Тўғри айтибди, энди сен – катта одам, бировнинг уйида туриш ярашмайди.

– Бас қил, Назар, – деди Ошно, ковоғи солиниб. – Катталиқка бало бўрми, ўша сен билган журангман-да...

Яхшибоев недир деб эътироз билдирарга оғиз жуфтлади, лекин ботинмади. У Ошнонинг ўша ўзи билган журасидан сал бошқачароқ эканини сезиб турарди. Қамтарлик қилгани яхши, лекин катталиғи, қўли узунлиғи бор гап, узатса ҳамма жойга етади, буниси яхши, айниқса, у туғилиб ўсган масканга яхши, бу маскандан ҳам хароброқ жойни излаб топиш жуда қийин, ҳаммаёқ шип-шыйдам, қузни қувонтиргудай зироати йўқ, лекин Ошно жаҳд этса, бу ёқда элнинг ўзи ҳам бош қўшса, бас, Булдурук дегани нақ шаҳарга айланиб кетар!

У яна сарғайган қирларга боқди, кичик воҳа тубида ҳансираб ётган кишлокка боқди, лекин кўнглида азалги андуҳни туймади, андуҳ қайгадир учиб кетгандай эди. Тўлиқди, тўлиқкани баробар Ошнога эшиттирмай, секингина шивирлади: хали бу ерлар лолазор бўлади!..

Бир ой ўтиб, Яхшибоев шаҳарга бориб ўрнашди. Ошно уни олдинроқ ўзи бошқарган газетга ишга киритиб қўйди.

Уч ой ўтиб, Яхшибоев Мухсинага уйланди. Тўй зўр ўтди. Булдуруқдан Хотам Шўро бошлик бирор ўнтача киши келди. Келин тарафдан ҳам шунча одам келди. Қолганлари Ошно билан Яхшибоевнинг таниш-билишлари, каттаю кичик рахбарлар, журналистлар, домлалар эди. Давра хийла олачалпок эрса-да, гарчи куёв йиғит шуни ўйлаб ийманиб турса-да, тўйда Булдуруқ ахлининг узун чопонию кандир желагидан кулган кимса бўлмади. Қайтага, улар келиб, ўзларидан чиққан икки саодатманд инсон – Яхшибоев билан Ошнониинг икболини янада бўрттириб кўрсатгандай бўлдилар.

Хуллас, тўй яхши ўтди. Ошно янги келин-куёвга тоғанинги уйи-да тураверишни маслаҳат берди. Лекин Яхшибоев унамади – карам бўлиб қолишдан чўчиди. Умуман, у Ошно ишлайдиган мухташам бино яқинига йўламасди ҳисоб. Ўзининг ишхонасида ҳам унаётган кезлар эди, уйга келса – ёшу кўркем хотини, иссиқ-совуғи тайёр, биттагина шалок столлари бор, гоҳ Мухсина ўтириб ролини ёдлайди, гоҳ Яхшибоев ўтириб ҳикоясини ёзади. Ижара кулбалари торгина эди, лекин Мухсина асло инжимасди. Қўяберинг, Назар ака, деди, ҳали бизга атагани ҳам бордир. Яхшибоев унинг сўзларига инонди. Қайфияти зўр эди, ҳикоя тугул, шеър ёзса ҳам арзийдиган!..

Яхшибоевнинг энг яхши ҳикоялари, килни қиркка ёрадиган ҳалол танқидчиларни ҳам ўйга толдирадиган ҳикоялари ўша ижара кулбада ёзилган эди.

Бу кулба, аниқроғи, кичкина дахлизу кичкина хона, шаҳар четида эди. Тагидан ариқ ўтарди. Тунлари каламушлар чийиллаб безор қиларди. Мухсина кўркеди, Яхшибоев юпатарди. Ахил эдилар. «Кўркек, – деб қуларди – Яхшибоев, каламушдан кўркесанми?» «Ўзингиз кўркек, – дер эди Мухсина ерга боқиб, кўксига тушган икки ўрим сочининг бирини секин силаб. – Ўзингиз кўркек, – дер эди, – кампирдан кўркемасиз». Ростдан ҳам, Яхшибоев ўзларини ижарага қўйган сержаҳл кампирдан чўчирди, йук, чўчимасди, шунчаки, кишлоки эканига бориб ийманарди, айникса – тунлари... Мухсина тўйгуларга тўймасдан, эхтирос оғушида ширин-ширин хитоблар қилганида унинг оғзини кафти билан тўсардики, жим, кампир эшитилади!.. Бўлмаса, кампирнинг кулбаси айри турарди бу ҳовлида,

кампирининг кулоклари сал оғирроқ эди, кампир уларнинг тўс-туполонини мутлақо эшитмасди. Мухсина эридан ботирроқ эди, баралла айтардики, эшитса – гўрга, кўйнинг кампири, уни йўқ деб ўйланг, Назар акажон, ўзимнинг акажоним, излаб-излаб топган акажоним, сизлаб-сизлаб ўтаман энди!..

Бу сўзлар унинг ўзиники эди, ёдаки сўзлар кейинроқ келди. Келдию гулдай аёлнинг юзига никоб бўлиб ёпишдики, сидириб ташламокнинг чораси топилмади.

Ғалати дамлар экан, энди эслаб ишонмайсан. Ўйлайсанки, ўша мен эдимми, ўша Мухсина эдимми?

Агар ўшалар биз бўлсак, бугунги риёкор чол билан шанги ёсу-ман қайдан келди? Уртада нелар бўлди ўзи? Не синоат? Қайси дев-нинг афсуни аралашди?

Ўртада нелар бўлди ўзи?..

Тўққизинчи манзара

Ўртада яна бир мухаббат боби борки, бундан йигирма саккиз йил мукаддам, Ўртақўрғонда, аниқроғи, Ўртақўрғондан ўттиз чакирим чеккада, кетмончилар чумолидай сочилган сойликлардан бирида, «штаб» деб аталмиш брезент қапа ёнида, бошига кизил дуррача тангиган, хушқад, хушрўй аёлни ранжитганидан бошланади. Аввали айтган эдики, умримда инжирнай аёлни биринчи бор кўришим, деб... Буниси анча жўяли чиккан. Сўнг айтган эдики, умримда куп аёлларни суйганман, лекин уларнинг орасида бирорта ҳам найнови бўлмаган, деб!.. Шуниси инженер аёлга ёкмаган. У новча эди, лекин бесўнакай найнов эмас. Кўзлари мовийга мойилроқ. Яхшибоев суриштириб билдики, дурагай экан: онаси – рус, отаси – тожик. Кейинроқ хазил қиладиган бўлдики, онанг – рус, отанг – тожик, сен ўзинг – ўзбексан, Олия. Сабабки, Олия ўзбекчани чийлаб гапирарди. Новча эди, кўзлари мовийга мойил эди, сочлари тим қора, юзлари бежирим, гўё Ўртақўрғон сув омбори қурилишида эмас, атир-упа чиқарадиган озода фабрикада ишлайдигандай. Яхшибоев қурилишга келганининг иккинчи куни эди. Танишув дебодасида. Ошно, штаб бошлиғи, ҳукуматнинг қурилишдаги вакили Олиянинг қўлидан тутиб, секин олға итарган эдики, Назар жўра, танишиб ол, ўртоқ Мўминшоева Олия Мубиновна, маҳаллий инженерларимиздан, энг ишонган ва суюнган кадримиз...

Танишиб-синашиб колганларида Олия тергар эди: айтинг, сиз суйган хотинлар ростдан ҳам кўп эдими? Яхшибоев пинак бузмай айтарди: ха, кўп эди, лекин бариси пакана эди, мен бечора, қачон новча аёлни учратаман, деб армон қилардим.

Аслида, шунгача у Мухсинадан ўзи аёлни кўрмаган эди. Олияга ҳам умид боғлагани йўқ, шунчаки шўхлик қилди, шўхлиги хали не балоларга гирифтор этарини ўйламади, ўйлайдиган пайт келганда қараса, Мухсинани тамом унутибди, хаёлида нуқул Олия, хушқад, хушбичим, кўзлари мовийга мойил, сочлари тим қора аёл. Уйда ҳам, кўчада ҳам ўшани ўйлайди. Ҳаттоки хобхонада ётганда ҳам эслаб кетаверди. Хайриятки, Мухсинанинг ўрнида ҳам уни тасаввур этмокнинг иложи йўқ, хайриятки, Мухсина умуман ўйламоққа имкон бермайди, кучганида ҳам, суйганида ҳам бирдай гапирди; ижарачи сержаҳл кампирдан кутулиб, қарзу қавола қилиб ховли олганларидан бери айниқса очилиб кетган, овози ҳам очилган; овози жуда майин, овози жуда машқли, ўн саккиз яшар кизнинг овозига ўхшайди, ноз қилади, истиғно қилади – хуллас, ўзини унутиб бошқаларни ўйлашларига имкон бермайди; ўнлаб ролларни ёд билди, гоҳ Офелия, гоҳ Дездемона, гоҳида Жамила, гоҳида Нурхон... турли сузлар, турли қайфиятлар... бариси аралаш-қуралаш бўлиб кетадики, уларнинг орасидан Мухсинанинг ўзини ахтариб топиш қийин.

Балки шу бонс Олияга оғиб кетгандир? Мухсинанинг ўзини йўқотгани, ахтаргани, чандон ахтаргани-ю, лекин тополмагани бонс?

Яхшибоев хотин жинсига тегишли сахна қахрамонларини (гуринг нурга тулгур Шариф хушёрлиги гутмасдан жўнрок суҳбат қурганларида уларни «қахрамонкалар» деб атади) новча деб тасаввур этолмайди – бариси Мухсинга бўйдош. Шукр қилардики, кўнгилининг тубида севикли бир аёл бор – Олия, новча, хушбичим, хушрўй, кўзлари мовийга мойил, сочлари тим қора, ҳеч кимга ўхшамайди, ягона, якто!..

Унинг бандаси бўлмок қанчалар соз!

Сув омбори қурилишига, «Ўртақўрғон ховузи» номли газетага муҳаррир бўлиб борганидан, токи қурилиш ҳам, газета иши ҳам тугаб бўлгунча, бу ёғи яна шаҳарга қайтиб ҳам бир-икки йилча Олиянинг бандаси бўлиб юрди. Энди эслаб армон қиладикки, дузахга туш-

сам ҳам майлийди, Мухсинанинг жавобини беришим керак эди, деб!..

Алам қилади, лекин – начора.

Олиянинг оргидан шунча вақт югурди, ахийри унга эришди, озгина муддат яқинлик қилди. Мухсинанинг талоғини айтиб, Олияга уйланмоқчи бўлганида Ошно кўнмади. Талокнинг дарагини эшитиб, шошилинч чақириб олиб, уч марта хитоб қилди: уят, ўртоқ Яхшибоев! Сиздан буни кутмаган эдик, ўртоқ Яхшибоев!! Халк нима деб ўйлайди, ўртоқ Яхшибоев!!!

Қизик, Ошно ўша пайтлардаёқ халкнинг номидан гапирар экан. Гўё ун миллионлик халк Яхшибоев билан Мухсина хонимнинг кўйди-чикдисини кўриш учун суд залига келадигандай!

Ошнонинг монелиги Яхшибоевнинг ғашини келтирди, айтдики, ўртоқ Фалончиев, ундовлари кўпайиб кетмадимми?

Ошнонинг туси ўзгармади. Яхшибоев шундан хулоса қилдики, Ошно ўзини батамом тутиб олибди, ҳаттоки ғазабни келганида ҳам бўғишмайди, оқармайди, қизармайди, қайтага, гинаомуз жилмаяди.

Яхшибоевнинг идаосидан Ошно сал хушёр тортди, хафа бўлди чоғи, хўрсинди, сўнг айтдики, узр, ўртоқ Яхшибоев, сиз билан ҳамон дўстмиз, деб хаёл қилибман, ундов белгилари учун ҳам узр, ўзим пайкамаган эканман, ўртоқ Яхшибоев, лекин сиз яхши пайқабсиз, ҳар қалай, ёзиб юрган одамсиз-да...

Хаёлга келганини қарангки, ўзи не ахволда-ю, Ошнога ёзмай кўйгани алам қияпти, деб ўйлади. Ҳаттоки ачинди унга. Алам қилармиди, йўқми – ишқилиб, кейинчалик Ошно бунга ҳам ярашганли бир изох топди: ҳар ким қўлидан келганини қилиши керак, мен ёзишга ожизлик қиламан, қоғоз қоралаб мохиррок ўртоқларга қулги бўлишимдан не маъно?

Мардлик – яхши нарса, айниқса – таникли одамларнинг мардлиги. Ошно қирқ йил тугал бирор сатр ҳам наср ёзмади, ёзмагани учун не-не мохир одамларнинг таҳсинига сазовор бўлди: инсофли экан, ёзолмаслигини тан олди, ахир, чиқариш қўлидан келарди-ку!.. Ана, бижғиб ётибди-ку! Ана, ўзлари тугул, хотинлари, қизлари, қуёвлари... токи неварая чевараларига қадар... ҳаммаси ёзиб ётибди-ку!

Ошнонинг иқрорида андак намоёншкорлик бўлиши ҳам мумкин эди, лекин Яхшибоев билардики, Ошно ихлос қилса чинакам мохир бўлмоқнинг уддасидан чиқарди; бир йўла икки жабҳани эплашига қўзи етмади, бинобарин, чин маънода камтаринлик қилди.

Ошно ҳазиллашиб айтардики, арбоб аҳлидан биргина яхши шоир чиккан. Алишер Навоий деган киши, шоир бўлганда ҳам беназиру бекиёс!.. Кейин, ўзининг ҳам арбоблиги бўртиб колмаслиги учун, камтарликнинг иккинчи боскичига утарди: жосуслардан Даниель Дефо, кулфурушдан Артюр Рембо, дўхтирдан Чехов чиккан. У айна рўйхатни истаганча давом эттиришга кодир эди. Шундан ҳам аёнки, умр бўйи адабиётга хаваси сунмаган, умр бўйи китоб ўқиган, эхтимолки, ўзларини моҳир санаб чиранмачоклик қиладиган маҳмадана зукколари мот этиш учун ҳам шу нарсаларни билган.

Лекин бу тафсилотлар кейинги даврларга тааллуқли. Кейинги даврларки, дейлик, Фаластиндан қувилган бир шоир келиб Ошно билан суҳбатлашади, Абу Нувосу ал-Мусуллийнинг байтларини аслида эшитиб ёқа ушлайдики, канийди, ҳамма арбоблар ҳам шундай бўлса!..

Меҳмонлар билан гаплашиш канчалар осон. Меҳмонларнинг кўзлари доимо унғ бўлади. Меҳмонлар доимо муъжиза излашади. Муъжиза бўлмаган жойлардан ҳам муъжиза топишади. Бусиз мумкин эмас, бусиз саёҳатнинг маъноси йуқолади.

Дўстларнинг суҳбати эса оғирроқ кечади. Айниқса – эски дўстларнинг суҳбати. Ушанда Яхшибоев, гарчи минг гумонга борса-да, гарчи кўркса-да, бор-йўқ умидларини тикиб бўлса-да. Ошнога ростини айтди. Сен «ўрток Яхшибоев»ни қўй, ошна, деди, жўнроқ гапир, меннинг аҳволимни ҳам тушун, сенга умуман сал осонроқ, сен дўстлигингни ҳар кадамда таъкидлашинг мумкин, ҳар бир таъкиддан сўнғ обрўнинг терак баробар ўсади, лекин мен-чи?.. Мен дўстликни пеш қилолмайман, пеш қилсам бас, ҳамма, биринчи навбатда – сен ўзинг, бу муттаҳам бирор нарса тама қияпти, деб уйлайсан, билиб қўй, сендан дўстлик тама қилмайман, майли, ўз холимга қўйиб бер, мен шу Олияга уйланай, Мухсинадан ажралай, уям бир кунини кўриб кетар, болаларни ташлаб қўймайман, бунисидан хотиринг жам бўлсин, рости, сен энди катта одамсан, сен билан дўстлашиш ҳам хавфли, сен билан ёнма-ён юриб юксалиш мумкин, лекин сен учиб кетсанг, бас, ёнингдагилар тугул, ортингдагилар ҳам бирин-кетин учиб кетади, тақдирлари барбод бўлади; агар ростдан дўст бўлсанг, мени тинч қўй, ошна, менга ҳалал берма, охири илтимосим шуки, менга касд қилма, қўлламаслигинг мумкин, лекин асло касд қилма, одамзод мўрт бўлади, синдириб қўйишинг мумкин...

Ошнони умрида охириги марта сенсираши эди. Кейин бу хил муомала, номига булса-да, бирор марта ҳам такрорланмади. Ошнонинг узи баъзида ийиб кетиб «сен»га утарди-ю, раъбат кўрмасди. Яна расмий оҳангга кайтишига тўғри келарди: урток Яхшибоев, Назар Яхшибоевич, мухтарам дўстимиз, ҳурматли адибимиз ва ҳоказо.

Уйлаб каралса, ушанда Ошно жуда самимий гапирган экан. У айтдики, сендан воз кечолмайман, Назар жура, чунки ичиб қўйган касамим бор. Энди сен гапга тузукрок кулок сол, деди, сен Мухсинасиз яшашинг мумкин, лекин мен Муяссардан воз кечолмайман. Муяссар Мухсинадан воз кечолмайди, мен сендан воз кечолмайман... бу ёғига чидайсан, жура... куриб турибсанки, бу халкани ҳеч узиб бўлмайди, янаям уйлаб кўр, Мухсина сен уйлаганчалик ёмон эмас, ақлли, дидли аёл, танилиб боряпти, энди сен болалари билан кўчага қувиб чиқарсанг, эл нима дейди?

Тўппа-тўғри. Ошно аини уша пайтдан бошлаб элу халқ номидан гапира бошлаган экан.

Элни ўртага гиққани Яхшибоевга ёкмади. «Ўрток Фалончиев, – деди, – менга сизнинг дўстлигингиз керак эмас, касамингизни кайтариб бердим, энди мени тинч қўйинг, касд килсангиз ҳам майлига, озод замонда яшаяпмиз, нари борса, ёзганларимни бостирмайсиз, лекин оттириб юборишга кучингиз етмайди!..»

«Нодон экансиз, урток Яхшибоев! Иззатингизни билмас экансиз! Бўпти, боринг, сизга ёмон булса, биз учун яхши у, Мухсинахондек санъаткор аёлни кўчада колдирмаймиз, кўрасиз хали, тенгини топиб узатамиз ҳам!..»

«Билганингизни қилинг».

«Сизга рухсат, урток Яхшибоев».

«Рухсатсиз ҳам кетабераман, бу ёғига миямни котирмасангиз бас!..»

Иддао қилди-ю, тағин Ошнонинг авзойи ўзгармаганини кўрди. Қиёфаси майину мулойим эди. Гуё қуйингандай, жони ачигандай, жони ачигани боис аччикрок гапиргандай. Ахир, ошна-да, жони ачийди-да!..

Бир ҳафта ўтиб, Мухсинага узил-кесил айтди: ажрашамиз.

Мухсина эътироз билдирмади: майли, дадаси, сизниям қийнаб қўйдим, бир ёқда – сахна, бир ёқда – болалар, вақт топиб ҳолингиздан хабар ололмасам, сиз айтганча бўлаколсин...

Яхшибоев гангиб колди. Хотин уввос тортса, жанжал кутарса бир нави эди, лекин бунақаси – жимгина, хокисор бўлиб туриши, жуъяли гаплар айтиши тушига ҳам кирмаган эди. Тузукрок баҳона чиқиб колар деб, атай гап кўзғади: мен бошқасини топдим, Мухсина, кўп уйладим, иккиландим, лекин унга уйланмасам бўлмас экан.

Мухсина шунда ҳам ўзини йўқотмади: нимаям дердим, дадаси, зорим бор-у, зўрим йўқ, кўнглингиз тусаганини қилинг.

Яхшибоев баттар авжига минди: кўнглим ўшани тусайди!

Мухсина индамади. Хўрсинди, холос. Хўрсиниғи қайси пьесадан олинганини Яхшибоев чақолмади. На Офелия ва на Дездемона бундай хўрсинарди. Уларнинг хўрсиниқлари нозикрок, айни саҳнабон эди, улар хўрсинганларида кўкраклари енгилгина кўтарилиб-тушар эди. Мухсина жўнрок хўрсинди, сўнг саҳнага ярашмайдиган қилик қилиб, бурнини тортди. Бошқа бир сўз демай, қўшни хонага ўтди. Раҳми келди Яхшибоевнинг. Асли Мухсинанинг айби йўқ эди. Иккита бола туғиб берди, иккиси ҳам – ўғил. Бирига Яхшибоев ўзи исм қўйди – Аввалбек бўлди. Унисига отаси исм берди – Оллоёр бўлди. Оллоёр экани кўпда ёкмади. Лекин чол кишига қаттиқрок гапирмади. Майли, ўсаверсин-чи, кейинрок ўзгартириб олинар. Қолаверса, охирги фарзандлари эмас, пуштикамар ҳали тула, қолганларига замонавийрок, мафкуравийрок исмлар ҳам топилиб колар... Хуллас, унда, у замонда, барчаси жуъяли эди. Унда Олиядан дарак йўқ эди. Унда Мухсина ёкарди. Ёкмайдиган ягона жинҳати шу эдики, у ҳар кеч ёки кеч оралатиб саҳнага чиқарди, гарчи Алпомиш газетларда узлуксиз урилиб турса-да, саҳнада юрган ботирлар ҳали кўп эди, негадир ҳамма ботирлар парда ёпилиши олдидан ўларди ва Мухсина ўлаётган ботирларнинг бошларида ўтирар эди. Шу, холос. Бугун эса, ахвол бу... ёкмайди. Дастлаб жуда ахил эдилар, шаҳар четида, ижарада, ғариб бир кулбада, жаҳлдор кампирнинг ғазабидан кўркиброк яшар эдилар. Кулба тагидан ариқ ўтарди, тунлари каламушлар чийиллаб безор қиларди, Мухсина кўркарди, Яхшибоев юпатарди. Бугун келиб, хоналар кўп-у, олдинги инотлик йўқ.

Яхшибоев харчанд уринмасин, кўнглида шафқат топмади. Йўқ, шафқат бордай эди, лекин мухаббат йўқ мухаббат сўнган, қолган-қутган учкунларини ҳам ҳозиргина ўзи тепкилаб ўчирди.

Ё тақдири таваккал, дедию шахд билан ичкари хонага ўтди. Қайғурма, Мухсина, деди, ёлғизланиб қолмайсан, Ошно ўзи сенга эр топиб бермоқчи.

Мухсина унга ялғ этиб каради. Хўрлиги келди, йиғисини аранг босиб айтдики, уялинг, Назар ака, мени бунчалар изза қилманг, майли, ошнангиз сизни уйлантириб қўяколсин.

Яхшибоев яна уни ғазаблантиришга урниб кўрди: унинг топгани менга ёкмайди, Муяссар иккови сени топишган эди, оқибатини кўриб турибсан.

Мухсина чидади, индамади. Бешикдаги боласини ечиб олиб кўкрак тутди. Сути қочган экан, бола эмолмай йиғлади. Алла айтди. Алласи негадир шўхрок эди:

*Йиғлама, йиғлама, болажон,
Ёнгоқ чақиб бераман,
Тошбақанинг оёғига
Иллар тақиб бераман...*

Атай ўқтамлик қилаётганини Яхшибоев сезиб турди. Бетокат бўлди. Хайриятки, бола тезда овунди, асалу ёғ омухтаси суртилган эмизикни шиминганча ухлаб қолди. Мухсина ўрнидан турди. Бешикка ташланган рўмолини олиб бошига танғиди – гўё номаҳрамдан ниймангандай!..

«У жудаям чиройлими?»

«Сенга баробар кеп қолади».

«Артист эмасдир?..»

«Инженер».

«Хотиндан ҳам инженер чиқаркан-да».

«Артист чиққандан кейин... инженер ҳам чиқсин-да!..»

«Сизга артистлигим ёкмайди, Назар ака. Лекин мен ёмон хотин эмасдим-ку? Худолиғ юзасидан айтинг, бирор марта ноҳўя қадам босдимми? Ярим йилдан бери уйда ўтирибман, кўнглим сахнани тусайди, лекин иложим йўқ. Артистлигимни айбситманг. Назар ака, менга теккан касал бу. Иккита кўчқордай ўғил туғиб бердим, лоақал шунини ўйламадингиз, Назар ака!..»

«Болаларга қарашиб тураман».

«Шартмас, Назар ака. Ўзим боқиб оламан».

«Балки болаларни кўрсатмайман ҳам дерсан?»

«Нега? Келиб кўраверасиз, ўзингизнинг пуштингиз... Фақат озгина сабр қилинг. Бизлар тузукрок бошлана топиб олайлик. Кейин – майли, қаршилигим йўқ...»

«Шу уй сеники. Болалар билан қолаверасан».

«Қололмайман, Назар ака. Майли, сиз ўзингиз шу ерда туринг, сиз эркак одамсиз. Бизга биттагина хона топиб берсангиз, бас, бу ерда яшашим кийин, харна, маҳалла-кўйчилик... сўрашадим...»

Яхшибоев муросани кутмаган эди – мамнун бўлди. Ҳафта деганда яхшигина бир уйни ижарага олди. Уша ерда ўзи бирор ойча яшаб, рахту рехтини тузатди. Мухсинани куч-кўрони билан олиб кетгани келиб, ховли дарвозасига кулф урилганини кўрди. Кўшни хотин чиқиб айтдики, кичкинаси билан касалхонага тушибди. Каттаси ҳам ўзи билан экан. «Эрим сафарда юрибди, сафардан қайтса айтинг. Аввалбекни олиб кетсин», деб тайинлабди.

Яхшибоев сўраб-суриштириб, улар ётган касалхонани топди. Ичкарига қўйишмади – юқумли касалларни даволашар экан. Қоровул чол озгина пора олиб, бирор ун дақиқа йўқолиб кетди-да, Аввалбекни етаклаб чиқди. Ой тугал айри яшаб, кўздан чиқарган экан – бола бир муддат бегонасираб турди. Яхшибоевнинг кўнгли бузилди. Болани кучоклаб, юз-кўзларидан ўпди. Шундагина унинг кўлчасида тумордек бир хат борлигини пайқади. Хотини йиғлаб туриб ёзган шекилли, сиёҳкалам икки-уч жойда чаплашиб кетган экан. Билдики, Оллоёвнинг мияси шамоллабди, юқумли дард экан-у, Аввалбекка юққани йўқ. Мухсина – рози. Яхшибоев қайтадан уйланиши мумкин, фақат у касалхонадан чиққунча, Аввалбекка қарашиб турса бўлди...

Аввалбекни эргаштириб, ижарага олган ховлисига қайтди. Ишхонага хабар юборди: бир ой отпусқа сурайман. Аввалбекни ювинтириб, қорнини тўйғазиб, бояги хатни боз уқиб чиқди. Миясига келган фикрдан ўзи ҳам чучиб тушди: атай қилган, атай шамоллатган, мочағар! Болани улдириб бўлса ҳам, мени йўлдан қайтармокчи!!

Аввалбекни рўпарасига утирғизиб, ниятини айтди: аянг касалхонада ётибди, ўғлим, энди сенга янги ая обераман.

Аввалбек мантиқни тушунмади: ўзимнинг аям бор-ку, дада?

Ортиқ қийнаб утирмади болани. Бозорга чиқиб, егулик харид қилиб келди. Йўл-йўлакай магазиндан уч-тўртта ўйинчок ҳам сотиб олди. Келтириб айтдики, Аввалбек ўғлим, ўйинчокларни янги аянг бериб юборди.

Аввалбек суюниб чапак чалди: янги аям яхши экан!

Яхшибоев эски «масала»ни кўзғади: янги аяни опкелаверамизми, ўғлим?

Аввалбек «масала»га бошқача ёндошди: майли, аям иккита бўлаколсин, опкелинг, дада.

Яхшибоев «янги ая»ни олиб келолмади. Олияга бориб айтдики, сал сабр этасан, зарур ишлар чиқиб қолди. Олия кутиб урганган эди, қолаверса, жудаям умидвор эмасди, рози бўлди. Яхшибоев ортга қайтиб, Аввалбекка унинг исмини ҳам айтди: янги аянгнинг исми – Олия.

Икки-уч кун ўтиб, яна бир талай ўйинчонки қўлга киритиб, бола тамом қўнди: майли, дада, Олия аям бўлаколсин.

Кўзи оч эди Аввалбекнинг. Ҳалигача, яъники минг туккиз юзу саксон учинчи йилнинг октябрига қадар, Аввалбек гагини келтирган пайтларда бот ва бот эслайдикки, сен, бола, туккан онангни тўртта ўйинчонка сотгансан, деб!..

Тўрт ой тугал касалхонага қағнади. Мухсинани бекорга ёзғирган экан. Ичкарига зўрға руҳсат олиб, кўз кўзга тушиб англадики, хотини беайб экан, бечора чўп булиб қолибди, булмаса, ейиш-ичиши жойида, ўзларига алоҳида палата, дори-дармон ҳам старли, лекин боланинг аҳволи ўзгармаган, бир кун ҳушёр бўлса, икки кун беҳуш, нуқул кўзлари ёшланади, инграйди, на онани, на отани танийди...

Яхшибоев врачга учради. Ёшгина аёл экан, кўзларини ерга қадаб айтдики, умид жуда кам, Назар Яхшибоевич. Бош врачга учради. Унвони доцент экан. У пайтлар бунақа унвонлар жуда кам эди. Сусти босди, ялинниқираб, аҳволини баён этди, қараса, доцент ҳам унга ялингандай боқяпти: умид кам, Назар Яхшибоевич, умид йўқ ҳисоби, лекин болани оёққа турғизамиз, бир ёғи – сизнинг ҳурматингиз, у ёғи – тепадан топширик... Хуллас, оёққа турғизамиз.

Яхшибоев хурсандлигидан бош врачни кучоклаб олай деди. Кучокламокчи бўлганида, доцент бошини ҳам қилиб айтдики, қувонишга ҳали эрта, Назар Яхшибоевич, бола оёққа турганида ҳам... нарёғи қийин... бу касалнинг номини менингит дейишади, тузалганда ҳам акли ноқис бўлиб қолиши мумкин.

Менингит ростдан ҳам ёмон экан. Бола ярим йил деганда ўлим чангалидан кутулди. Нина санчилавериб, бадани илма-тешиқ бўлиб кетди. Дори ёйилмай қотган жойларида тошдай қаттиқ ғурралар қолди. Йиринг бойлаган жойларини кесиб ташлашди – урнида чуқур-чуқур чандиқлар...

Бола нимжон бўлиб ўсди, учга кирганда зўрға тетапоя бўлди, тўртга кирганда тили чиқди, камгап, одамови, мўмин-мулойим...

Хайриятки, акли кўтоҳ бўлиб қолмади. Бирор ўн ёшларда сал-пал эт олди, кейин бу ёғига тупна-тузук ўсди, улғайди, уйланди, болачака орттирди, бугунги кенжа ўғил Оллоёрга айланди.

Қийин дамлар эди ўшанда. Ошно, гарчи оғринган эрса-да, уларни ташлаб қўймади, ўзи бормаса ҳам, касалхонага хотини Муяссарни юбориб турди, кейин топширик ҳам бердики, бош врач бўлмиш доцент ҳадик аралаш, болани албатта оёкка турғизамиз, деб айтганлари – худди ўша бонедан.

Ўнинчи ва энг кўримсиз манзара

Бу орада Олия камокка тушди. Гуноҳи оғирроқ эди – сув тарайдиган тўғонлардан бирининг қуввагини тузукрок ҳисобламаган экан, айни ўша тўғондан сув қочиб, ўзан ёқасидаги ўнтача уйни, ўнтача снгирни ва яна битта чакалок беланган бешикни окизиб кетди. Уйлар бузилди, снгирлар чўкди. Ёғоч бешик шарофати билан чакалок омон қолди-ю, лекин етказилмиш моддий зарарнинг ўзиёқ бир одамни камашга етиб-ортарди.

Суд бўлди. Яхшибоев судга борди. Олияни кўрди. Олия негандир ундан уялмади. Қора курсида ушрганча жилмайиб бош ирғади. Умуман, у ўзини сал ғалатирок тутди – айбловчи айблаганида ҳам, уйсизу молсиз қолган гувоҳлар куюниб сўзлаганларида ҳам, кейин, ҳукм зикри олдидан ярғокбош окловчи чикиб оклаганида ҳам... бирдай жилмайиб ўтирди. Устида байрамларда княдиган пўрим қўйлагн, сочларини чамбарак шаклида турмаклаган, чиройли, гўё кўркамлиги жабрдийдалару ажримчиларнинг ғашига тегарини сезмагандай, очилиб-сочилиб ўтирди. Ярғокбош окловчи уни турмадан асраб қолишга, жилла курса муддатни қийишга чандон уринди ҳамки, натижасн бўлмади. Нутқи жуда қулгилн чикди. Ўзбекчаю тожикчани аралаш-қуралаш қилиб айтдики, ҳурматли гражданин рафик судиёлар, ин духтар хали ёш, авом халқимиз духтарларидан имрўз қадар инжирнай чикмаган, шу яктагина духтаримиз инжирнай бўлиб эди, пешонамизга ортик кўринди. уй бузилса боз яна уй кураминз, инак ўлса боз яна инак харид киламинз, лекин ахир... сувга оккон яктагина писарча омон қолдилар-ку? Ҳурматли ва иззатли гражданин рафик судиёлар ва гражданин рафик даъвогарлардан ўтинчимиз шулқим, улар курсни сиёҳда ўлтирган инжирнайн зебо-

га раҳм қилсалар, каттарок иштарафи жарима солиб, духтаримизни хибсдан озод қилсалар!.. Ҳовузи Уртақурғонга жам эгилмиш об, яъники сув шул қадар бисёрки, туғонга зур келиб, туғонни ағдариб, дах нафар уйни, дах нафар инакни ва яна як нафар писарчани оқизиб кетди, аммо-лекин уй топилади, инак ҳам топилади, баъдаз... писарча омон қолганларидан кейин, яқтагина инжирнай духтаримизни суд қилиб турмага солишимиз шартми? Боз қилмайдурман, деб ваъда берсину бу ёғи омон-омон бўлсин!..

Яхшибоев Уртақурғонда таникли эди. Залга келиб ўтирганини одамлар билди. Суд ранси ҳам билди, билгани шуки, у ўтирган бурчакка қарамасликка уринди. Қораловчи гапириб, окловчи гапириб, сўнг яна қораловчи гапириб, Олиянинг ўзи охириги сўздан воз кечиб, суд хайъати маслаҳатхонага кириб, сўнг залга қайтиб чиқиб, республика номидан беш йил қамок муддатини эълон қилди. Одамлар тарқалди. Маҳбусани милиционерлар олиб кетди. Яхшибоев залда ёлғиз қолди, чиқиб кетолмади. Шунда суд ранси секин келиб айтдики, майли, Назар Яхшибоевич, хайрлашиб олинг, машинани бир муддат саклаб турамыз. Гуё гуноҳқордай, кўзларини ердан олмай гапирди. Яхшибоев индамай, судья кўрсатган эшикка қараб юрди. Эшик орти узун бир йўлак экан. Йўлакнинг нариги учиди – иккита милиционер, бериқоқда, оқ девордан ярим чиқиб турган голланд печи ёнида – Олия, хушқад, хушрўй, пўрим кўйлагига, кўзлари мовийга мойил, сочлари тим қора, залдаги мағрур жилмайишлари йўқ, мунғайибгина турибди.

– Шундай бўл қолди, Назар ака, – деди. – Мени ёзғириб юрманг.

– Қелолмадим, – деди Яхшибоев ўпкаси тўлиб. – Балки бир уриниб кўрармиз, Олия?

– Шартмас, – деди Олия. – Ўзим уриниб кўрдим, лекин нафи бўлмади. Ростдан ҳам айбдор эканман чоғи.

Ўзи не кўйда-ю, Яхшибоевнинг аҳволидан ҳам хабардор экан:

– Қийналибсиз, Назар ака. Бола тузалиб қолдими?

Яхшибоев индамади.

– Ўзингизни эҳтиёт қилинг, – деди Олия. – Тагин менинг қасримга қолиб юрманг.

Шундай деб, Яхшибоевни маҳкам қучди. Қолган-қутган ўқтамлиги ҳам йўқолди, кўзларидан шашқатор ёш оқизиб, ўқраб-ўқраб айтдики, менинг заррача айбим йўқ, Назар ака, майли, мени

суймай кўяқолинг, уйланмасангиз ҳам майлига, айбим йўқлигига инонсангиз бас, айбисиз деб ўйласангиз, у ёқларда юришим ҳам осонроқ бўлади. Назар ака!..

Во ажаб, кейин эслаб ҳеч ишонмади, ишонгиси келмади, замонлар ўтиб, ўксаси котиб кетганидан кейин, айнаи ўша лахзаларни ўйлаб куладиган, хаттоки сўкинадиган бўлди, лекин ўшанда – узундан-узук йўлак ўртасида, ок девор ичидан ярми туртиб чиққан коп-кора голланд печи ёнида, елкасига бош қўйганча ўкраётган хушқад аёлнинг тин қора сочларини силаб, сас чиқармасдан... юм-юм йиғлаган эди!

Олия унга ҳеч маҳал бугунгидай, бемажолу беумид гурганидай яхши кўринмаган эди. Уни суйиши тайин эди. Лекин авваллари, нотаниш гўшаларда – Самарқанду Бухоро, Кўкону Фарғона, Хеваю Урганч, эҳ, Олияни у қайларга олиб бормаган эди! – эмин-эркин бирга юрганларида, хусусан, у норғулу бақувват, аёл эса хушқад, хушфёъл, бир-бирларига меҳрибон, бир-бирларига муносиб... халойиқнинг хавасини келтириб, сиртдан саодатманд, лекин ич-ичларидан зил кетиб (ахир, бу намойиш аслида хуфя эмасми?) юрганларида ҳам, олдироқ. Олия уни менсимасдан, менсганда ҳам балки эгали эканини ўйлаб, ўзини олиб қочиб юганида ҳам, кейинроқ, тақдирга ган бериб, ўзини унга гамом топширганида ҳам... оппоқ чойшабларга иболи бурканиб ёки оппоқ чойшабларни отиб юбориб, илондек тўлғаниб, юз-кўзларидан хассос ўпганларида ҳам... бунчалар суймаган эди. Сездики, аввал суйганлари бекор экан, суйган пайтлари ҳали суйишни билмас экан. Шунда хаёлига ярк этиб бир жумла келди: улар бир-бирини кўзёшига беланиб суйдилар.

Бу жумла савил қолди. Ўзи ёзмади, шогирди Чоршанбиев эплаб ёзолмади, хатто – ҳолатни айри тушунди чоғи, – лабини жийириб қулдики, йиғлаб туриб ҳам суйиб-эркалаб бўладими, Назар Яхшибоевич, воқеа қайда кечяпти ўзи, кўчадами ёки тўшақда?..

Яхшибоев ғазабланди, лекин воқеанинг суд биносида, гувоҳлар ўтирадиган узундан-узук йўлакда кечганини айтолмади. Пайкадики, бу жумла энди ўзига ҳам қулгили туюла бошлаган экан. Ғазоби ҳам шунчаки, зўракироқ, азбаройи худбинликдан... ғирт самимий жумла, маҳоратдан холи.

Энг оғир йил эди ўша йил. Бир ёғи хотин билан кенжатоё ўғил касалхонадаю ўзи тўнғичи билан уйда, бир ёғи Олиянинг аҳволи

бунака оғир, яна бир ёғи шуки, Уртақурғонда ҳам Шариф Валломат деган зўр танкидчи чикиб (гуринг нурга тўлгур Шарифнинг узгинаси!), калам аҳлини кон какшатмоқда эди. Фанимларини бирин-кетин яксон қилиб, бир муддат каловланиб қолди-ю, Алпомишу Гўруғлига осилиб юрди. Лекин бундан муроди хосил бўлмади, кўнгли қурбон тусаб, янги фанимларга – ҳали тирик юрганларга ўтди.

Яхшибоев тилга тушиб улгурган ёзувчи эди. Энди у камровни анча кенг оларди; қолоқ ва саводсиз Туркистон аллақачон илғор ва саводхон Урта Осиёга айланиб, миллий республикалар тузилган, бинобарин, маҳаллий халқлар ҳам ўзларининг мустақил атамаларини олиб, уруғчилигу элатчилик каби зарарли қусурлардан фориғ бўлиб, уруш йилларида бошқа халқлар билан жипслашиб, бир жону бир тан бўлиб, янги даврга қадам ташлаётган пайтлар эди. Гуринг нурга тўлгур Шариф, Яхшибоевнинг хикоя ва қиссаларини синчиклаб ўқиган экан, ёмонроқ қаҳрамонлар орасидан битта тожик, битта қирғиз ва битта қозокни топиб даъво қилдики, Яхшибоев – қардошлиқ душмани, Яхшибоев – миллатчи унсур, умуман, Яхшибоевни тийиб қўядиган фурсат келди. Яхшибоевнинг ўзи танкидда жўн арифметикадан ўзга жиддийроқ маъно тополмади. Кичкина «лукма» ёзиб раддия билдирдики, қардош халқ вакилларидан бор-йўғи учтаси ёмон экан, лекин яхшиларини ҳам санашни унутмайлик, умуман, модомки гап миллатчилик хусусида экан, ана, ўрток Шариф яна бир ҳисоблаб кўрсин, мен ёзган нарсаларда салбий ўзбеклар ҳам топилади.

Ҳафта ўтмай, гуринг нурга тўлгур Шариф навбатдаги мақоласини эълон қилди.

«Ҳа, ўртоқлар, Назар Яхшибоевнинг салбий ўзбеклари ҳам кўп, ҳатто ҳаддан ташқари кўп, лекин барибир уни миллатчилар рўйхатидан учириб бўлмайди. Диққат қилсак, Назар Яхшибоевнинг ўзбеклари шунчаки жўн ўзбеклар эмаслигини кўрамыз. Уларнинг бири Ўшда, яъники қирғизлар диёрида туғилган, яна бири Чоржўйда. Яъники гуркманлар диёрида туғилган, бошқаси Хўжандда, яъники Ленинободда, биродарларимиз бўлмиш тожиклар диёрида туғилган, боз бир қаҳрамони борки, буниси Чимкентда, яъники қозоклар диёрида туғилган. Хўш, нега бу салбий қаҳрамонлар яқкаш қардош халқлар диёрида туғилади? Хўш, қозок

ёки кирғиз, туркман ёки тожик биродарларимизнинг диёрлари шунчалик ёмонмики, унда туғилган ўзбеклар сидирғасига салбий бўлса? Ўртоқ Яхшибоев нимага шама қияпти? Мухит ёмонлиги-гами? Бу кишини «ўртоқ» дейишимиз ножоиз асли, лекин – майли, ҳозирча озодликда юрган экан, айни атамани ундан аямайлик ва яна бир бор суриштирайлик: сиз ким билан биргасиз, ўртоқ Яхшибоев? Оға-ини халқларни бир-бирига қарши қўйишдан мақсадингиз нима? Қилаётган ишингиз шунчаки сиёсий кўрликми ёки онгли тарздаги сиёсий бузғунчиликми? Сизнинг устозларингиз ким, ғайри унсурлардан эмасми? Халқларни ўзаро гиж-гижлашни сизга ким ўргатди? Сиз кимга хизмат қияпсиз ва бу хизматингиз эвазига нима оляпсиз – дўлларми ёки фунт стерлинг?..»

Гўринг нурга тўлуқ Шариф чаток эди, нуқул белдан пастидан оларди. Яхшибоевни ҳам бирор йилча обориб-опкелиб турди. Ўргилай бир замон экан, хайрият, омон қолди. Омон қолиб ўйладики, йўқ, энди мен ўлмайман, камида мингга қираман.

Олия – турмада, ўзининг ахволи – бу қадар, Ошно ҳам қайғадир писиб кетган, писмаган-у, лекин баттар юксалган, юксалгани баробар узоклашган. Ўша кунларда Мухсинна жонни а ора кирди. Қўлида касал боласи билан бир йил тугал уйда ўтирди, тикиш-бичишга уста экан, буюртмалар олди, эрнинг сармоясини тугаб, бирор сатри ҳам босилмай турган пайтларда оилани ўзи тебратди.

Олия хиёбга олинганидан сўнг бир ярим йил ўтиб, айни баҳор фаслида, биғиллаб-биғиллаб қичкина чакалоқ туғилдики, унга Сокина дея исм қўйдилар. Исмида озгина ирими ҳам бор эди: бир ёғи – йиғлоқи бўлмасин деган ният, бошқа тарафи – падарлаънати Шариф Валломат сал тинчирмикан, деган бир илинж.

Бу орада Ошно Ўртақўрғондан кўчиб кетадиган бўлди. Энди Ўртақўрғон унга торлик қилиб қолган, кенгрок фаолият кўрсатсин, деб, марказга таклиф этишган эди.

Сокинанинг чилласи чиққан кун – (билганини қаран!) Муяссар хоним билан қўлтиклашиб кириб келдилар. Ортларидан шофёрлари каттакон тоғора кўтариб кирди. Муяссар хоним Мухсинани кучоклаб ўпди. Мухсинна бу хил иззатни кутмаган эканми, уввос тортиб йиғлаб юборди.

Эх, қанчалар ночор эканини ўшанда сизди Яхшибоев!

Ошно унга қўл берди, сўнг елкасидан секин кучди. Аёллар тарафга ишора қилиб, мулоим жилмайди. Айтмоқчи бўлдики, парво қилма, буларники ҳисобмас, асли буларнинг лойи кўз ёши билан қорилган. Хотини ўқраб йиғлаётганини, Муяссар хоним уни сал жеркиброк юпагаётганини эшитиб, Яхшибоевнинг баттар хўрлиги келди. Шариф Валломатининг «шарофати» билан ишдан кетиб, тиш қавағига бекитганини ҳам еб-йитириб, ҳаттоки бир-иккита гиламларини ҳам сотиб, шип-шийдам уйда, хотинию учта боласи билан ғариб бўлиб ўтирганини биларди, лекин айни ҳолатни бировнинг кўзи билан кўрмаган эди, бугун кўрди, кўрганда ҳам Ошнонинг кўзи билан кўрди, алами кўзғади, бир хаёли Ошнони сўкиб хайдамоқчи ҳам бўлди («Нега келдинг? Томошагами? Аҳволимни билардинг, нега олдинроқ сўрамадинг?»). Лекин журъати етмади, аксинча, ялтоқланиб сўзладик, ивирсик учун узр, ўрток Калонов, бошқа бир ховли топувдик, юқларни ўша ёққа элтиб қўйиб, бу ёғи сал омонат ўтирибмиз.

– Э, – деди Ошно, – хали бу ховлини сотдингизми, ўрток Яхшибоев?

– Нархини келишолмай турибмиз, – деб ёлғонлади Яхшибоев.

– Унсиннинг нархи қалай бўлди, қиммат эмасми?

– Ярмини тўладик.

– Бекор қипсиз, ўрток Яхшибоев, – деди Ошно. – Ўзингизга жабр қипсиз. Биз Тошкентга кетадиган бўлиб қолдик, бизнинг ховлига қўчиб ўтсангиз дуруст эмасми?

– Қурбимиз етармикан?..

– Қурбга бало борми! – деб қулди Ошно. – Соддалигингиз қолмабди. Ҳукумат қурган уй, арзимас ижара ҳақини тўлаб турсангиз бас-да.

Яхшибоев бунақа марҳаматни қутмаган эди, тағин қўнгли бузилди. Ошно унинг аҳволини тушунди чоғи, ховли ҳақидаги гапларни тугатиб, бошқа мавзуларга ўтди. Янги лавозимдан чўчияпман, ўрток Яхшибоев, деди, афсуски, энди рад қилмоқнинг ҳеч иложи йўқ. Ишкилиб, бундан бу ёғи бизни унутиб юборманг, марказга борганларда мундоқ кириб турунг, ҳарна, туғишган бўлмасак ҳам, тегишиб ўсган биродарлармиз, оилаларимиз ҳам яқин, ажабмаски, келажакда куда-анда бўлиб кетсак.

Яхшибоев гек ўтирди – Ошно билан куда-андачилик киларига хеч кузи етмади.

Муяссар хоним Мухсина хонимни суяди, деди Ошно, усиз марказда зерикиши турган гап, энди, сиз ўзингиз, тушунган эр сифатида, дугоналарнинг фироғини енгиллатиш чораларини ҳам ўйлаб кўрарсиз, ўрток Яхшибоев?.. Яхшибоев бошини эгиб айтдики, хўп, ўрток Калонов, сиз нима десангиз – шу. Ошнога унинг камтарлиги маъкул тушди. Яна бир-икки маслаҳатини атай таъкидлаб айтди:

– Мухсина хоним – ноёб талант, – деди. – Унинг кадрига етинг. Сизга топширик шу, ўрток Яхшибоев.

– Хўп.

– Ўзингиз ҳам ижодни ташлаб қўйманг, сиздан ҳам умидимиз катта. Мухсина хонимдек аёлнинг йўлдоши ҳам талантли бўлиши фарз. Уқдингизми, дўстим?

– Уқдим.

– Янги ховлига бир ҳафта ичида кўчиб ўтасиз. Тегишли ўртокларга кўрсатма берилган, транспортни ўзлари ташкил қилишади.

– Хўп.

– Бу ховлини сотиб, пулни рўзғорга ишлатинг.

– Хўп.

– Бу ёғи Шариф ака билан қалинрок бўлишга ҳаракат қилинг.

– Хўп.

Яхшибоев рози бўлди-ю, хато қилганини пайқади. Ахир, Шариф Валломат билан қанақасига қалин бўлиши мумкин, бошга мағзава тўкиб турганда-я?!

– Менинг кўзим ўнг, – деди Ошнога қарамай, – лекин у ўзи ёмон одам.

– Ёмон бўлса – ўзига, – деди Ошно. – У сиз билан ярашмоқчи бўлиб юрибди. Келса, ноз қилиб ўтирманг. Душман битта бўлсаям озайгани яхши.

– Хўп.

– Мухсина хонимни эҳтиёт қилинг. Янги ховлининг шарт-шароити анча тузук. Болаларга ҳам қулай. Гаражи бор, боғи бор. Хўш, Мухсина хоним энди сахнага қайтаверса ҳам бўлади. Зудлик билан бирорта хизматчи ёлланг.

– Хўп.

Ошнонинг таъкидлари кўп эди. Яхшибоев гап қотмади ҳисоб, нукул маъқуллаб ўтирди. Рости, хурсанд эди. Айникса – Шариф Валломатнинг ярашмоқчи эканидан хурсанд. Ҳадеб бош ирғайверса эришроқ туюлишини ўйлаб, ўзи ҳам секин гап қўшди:

– Умуман, Шариф ака ғалатирок шахс.

– Шахс эмас, шунчаки бир тўтиқуш, – деди Ошно кулимсираб. – Тўтиқуш-у, жаллодликка ҳам хуши бор. Бу гапни ўзига айта кўрманг. Жаллод дегани бировнинг амрини бажаради, хўш, мен кимнинг амрини бажаряпман, ҳукмдоримни топиб берасан, деб жанжал қилиши мумкин.

– Хавфли экан, – деди Яхшибоев эти жунжикиброк.

– Парво қилманг, ўртоқ Яхшибоев, – деб юпатди Ошно. – Шариф акага айтилди, энди сизни тинч қўяди.

Яхшибоев ўйланиб қолди: хўш, нега энди тинч қўяди? Нега унга энди айтилди? Ёинки аввал сал бошқароқ айтилган эдимми?

Гумонини ташига чиқаролмади. Чўчиди. Ахволини чамаи чўт қилди. Ҳозирча чўнтагида хемири ҳам йўқ, бир амаллаб ховлини сотса, Ошнонинг ховлисига ўтса, шароити зўр, болаларга қулай, бу ёғи хизматчи ҳам ёллайди... Илдаога бало борми! Талантни асрамоқ керак. Шундай топширик бўлди. Ошно кулиброк айтса-да, бариси – жиддий. Энди унинг жилмайишларига ишониб бўлмайди. Эҳтимолки, энди у йиғлаганда ҳам жилмайиброк йиғласа керак...

– Дугонажоним сизни еру қўкка ишонмайди, – дея гапга суқилди Муяссар хоним. – Шунчалар суядики, бошқа одам бунақанги бахтдан ёрилиб ўларди!

Муяссар хонимга топган ташбеҳи ёқди. Қикирлаб қулди. Ошно хотинига жилмайиб қаради. Кўпроқ жилмайди чоғи, аёлнинг туси ўзгарди, хижолат чекди:

– Илюё, омон бўлинг, – деб ғўлдиради.

– Раҳмат, Муяссархон, – деди Яхшибоев аёлни хижолатдан кутқариш учун. – Фақат мен гумроҳлик қилиб... Муҳсинахоннинг қадрига етмаяпман шекилли.

– Шундай ўйда эканингиз тузук, дўстим, – деди Ошно рағбат билдириб. – Баъзида мен ўзим ҳам, Муяссар хонимнинг қадрига кўпда етмаяпманми, деб ўйлаб қоламан. Биласиз, иш кўп, нукул ташвиш...

– Ёлғон айтяптилар, – дея таңтикланди Муяссар хоним. – Бу киши оила учун доимо вақт топадилар.

– Ҳар ҳолда, ўртоқ Яхшибоевнинг вақти меникидан кўпроқ бўлмоғи керак, – деди Ошно. – Ёки мен нотўғри гапирдимми?

– Тўғри, ўртоқ Калонов, – деди Яхшибоев. – Ҳаракат қиламиз, ўртоқ Калонов.

Шундай деб, зўрма-зўраки хиринглади. Алами келди. Уйладикки, бу гапларнинг ўришу аркоғи аллақачон тахт қилиб қўйилган, энди булар пухтарок қилиб поёндоз тўқишяпти, холос. Кейин ерга ташлаб, оёқ артишади.

Ўзларининг измларини бировнинг бўйинига тақдир қилиб ортишяпти, деб ўйлади, тақдир эмас, бориб турган бўйинтурук, энди у Олияга асло эш бўлолмайди. Бу тақдирда Ошнога ўрин бор, Муяссар хонимга ўрин бор, уларнинг кадрдонлари бўлмиш Мухсина хонимга майдон анча кенг, ажабмаски, бу тақдир бор-йўғи Мухсина хонимнинг тинч ва осойиш яшамоғи учунгина ўйлаб топилган бўлса... Токи унинг кўнгли бут бўлсин, умр дафтарига доғ тушмасин, мен эсам... мен ким бўпман, шунчаки бир и л о в а, холос!

– Кўрган куним курсин, ўртоқ Яхшибоев, – деб зорланди Ошно. – Бир карашда, фаолият деганлари жуда зўр нарсадай туюлади. Лекин унинг кўлами канчалик кенгайса, одамзод сирдошга шунчалик зор бўлар экан. Сиз – менинг сирдошимсиз, дўстим, фақат сизга дардимни бемалол айтишим мумкин.

Яхшибоев унинг сўзларини таҳдид деб тушунди, шу боис, таскин бермокка ошиқди:

– Тўғри айтасиз, ўртоқ Калонов. Мен тилига пишиқ одамман.

– Балли, ўртоқ Яхшибоев! Фақат биргина илтимос: гапларимни тазйик деб ўйламасангиз.

Яхшибоев индамай қўяқолди. Боя ўйлаганлари холва экан. Таҳдид эмас бу, бориб турган тазйик. Ошно зукко одам, сўзни чертиб танлайди. Закийлигини ўзи ҳам сезмаса керак. Ҳасаднинг келади унга. Одамзод хотинини ҳам шунчалар суядими, ахир? Устига гард юктирмайди-я! Унинг ҳаловатини ўйлаб нималар қилмайди дейсиз! Жўрани қурбон беришдан ҳам тоймайди. Дарвоқе, энди жўра эмас, энди у – дўст... Бечора, бояқиш... вой сенинг қоқиндиғинг бўлай!..

Мухсина хоним гапга қўшилмади. Хоксоргина бўлиб ўтирди. Савол сўрашганда ҳам жавоб бермайди, эрига мўлтираб қарайди – изн сўрайди.

Яхшибоев ачинди унга. Қийин, деб ўйлади, нияти ёмонмас бўнинг, неки килса мени ўйлаб қияпти, мени кизганганидан, азбаройи суйганидан... агар суймаса, унда болалар туфайли, менинг болаларим туфайли.

Иzzат шунчалик бўлар?!

Қўнгли муздай эди. Сездик, энди ҳеч қачон илимайди.

Меҳмонларга «олинг-олинг» қилиб утирди, сабаблию бесабаб илжайверди. Узича, такаббуруна қуляпман, деб ўйлади, лекин илжайиши мулозамат ўрнига ўтаётганини қўриб англадики, қибри буткул йўқолибди, довтирлиги, дали-ғули экани, думбулликлари... бариси бенз йўқолибди, уларнинг ўрнида – шунчаки бир табассум, шунчаки бир ялтоқланиш, ожизликки, бу энди ҳеч қимни ажаблантирмайди, айниқса – Ошно билан Муяссар хонимни.

Нархи бир пул бўлганини ҳам шунда пайқади. Ўзини қимматрок сотишга чоғланди, токи кейин садақа сўралганда айна шу қимматрок нархи буларнинг ёдида турсин. Жилла курса, бай пулини очикойдин айтиб олиш керак. Ёлғиз экани писандмас, майлига, булар уч киши бўлса – отасининг гўрига! Яхшибоев ҳам ёлғиз эмас, у айна лаҳзада ҳам мол, ҳам молфуруш ва ҳам даллол эмасми? Ҳар ҳолда, харидор дегани олаётган молининг феълини тузук-қурук билиб олгани маъқул, токи унинг қисир-бўғозлиги ҳам, сўзонғичлигию тепонғичлиги ҳам ниҳон қолмасин.

– Оксоқол, – деди Ошнога боягидай ялтоқланиб қараб, – Уртақўрғон ховузини қурган пайтларимиз эсингиздан ҳам чиқиб кетгандир?

– Нега?.. – деди Ошно. Сергақланди чоғи, чап қоши хиёл кўтарилди. – Буюк қурилиш... замона шарофати... нега эсан чиқаркан, ўрток Яхшибоев? Сиз ўйлаб ганиряписизми?

– Полвон йигитлар кўп эди.

– Ўзингизга ухшаган, – Ошно қутилмаганда лутфга ўтди. – Қурсатган ғайратларингиз ҳам эсимизда, ўрток Яхшибоев.

– Полвон аёлларимиз ҳам кўп эди, – деди Яхшибоев. – Эсингиздами, оксоқол, Мўминшоева деган инженер аёл бўларди?..

Ошно бирдан жиддийлашди. Яхшибоев сездики, айна мўлжалга урибди.

– Умуман эсимда бордай... – деб чайналди Ошно.

– Ўша камалибди.

– НуҒ-э!

Яхшибоев фурсатни бои бермай, аёлларга каради – иккисининг ҳам лаблари гезарган, жағлари осилай-осилай деб турибди.

– Ҳай агтанг! – деди Ошно. Айби йирик эканми?

– Билсам сиздан сўрармидим, – дея кўрслик килди Яхшибоев колган-кутган журъатини йиғиб. – Шу, оксокол, ўша аёлга кунглим суест кетгандай ҳам бўлувди. Ўзингиз таништириб қўйгансиз, эсдан чиқдимми?

– Сезмаган эканман, Назарбой жура, – деди Ошно, сўнг хотинига кулиб каради: – Эшитяпсизми, Муяссархон, кадрдонимизнинг суюлганини?

Муяссар хоним хандон отиб кулди – кадрдонларининг суюлганига мутлако ва қатъиян ишонмаслигини билдирди. Мухсинна хоним ҳам дугонасига қўшилиб кулди:

– Вой, хазилингиз ҳам бор бўлсин, дадаси!..

– Аёл ноҳак ётибди, деган гумоним бор, – деди Яхшибоев. – Унга бирор ёрдам беролмайсизми, оксокол?

– Гумонингизни текшириб кўрамиз, – деди Ошно жиддийлашиб. – Айби йўқ бўлса... бўшатиб юборишади.

– Барака топинг, оксокол.

– Бечора аёл!.. – дея бемаврид хитоб килди Мухсинна хоним. – Ундаям бола-чака бордир?

– Хотирингиз жам бўлсин, боласи йўқ. – деди Яхшибоев унга тик қараб. – Бола килиб улгурмаган. Оилали бир эркакка дуч келган экан.

Мухсинна хоним бақрайиб колди. Чамаси, эридан бундайин сурбетликни кутмаган эди. Вазият анча жиддийлашди. Ошнонинг ковоғи солинди:

– Назарбой, – деди таҳдид билан, – тагин ўша эркак ўзингиз эмасмисиз?

– Мен ўзимман, оксокол, – деди Яхшибоев.

– Вой, ўйлаб гапиряпсизми!.. – деб кикирлади Муяссар хоним. – Шу хазилингиз учун дугонам сизни ташлаб кетади-я!

– Кетмайди, – деди Яхшибоев. – Кетса, аввалроқ кетган бўларди. Туғримми, Мухсинна?

Мухсинна хоним индамай бош ирғади. Ўзини содбабаёвликка солди – гўё бу гапларнинг унга дахли йўқ, шунчаки пайров, қўйди-

чикди пайрови, бехатару беэиён, негаки, айбдор айбини юз фоиз буйнига оляпти, хўрозланиши бекор бунинг. ахир, ким ҳам осонликча жон бергиси келарди!..

– Ўртоқлар, – деди Ошно томок кириб, – уртоқлар, бўлди энди, ўзимизга дохил гапларга қайтайлик, бегоналарни гапириб нима килдик?

– Майли, – деди Яхшибоев. – Лекин, оксокол, ўша аёл ҳам сизга бегона эмас, чунки сиз – юрт оғаси, у – сизга сингил. Тўғрими?

– Маъкул, – деди Ошно чиройи очилиб. Ийди, ийгани баробар недир марҳамат килгиси келди: – Гап бундай, уртоқ Яхшибоев, биз бу масалани жиддий қараб чиқамиз. Сиз эса, кўнгилни тўк тутиб, ижодни гуллатаверинг!

– Шартми шу? – деб сўради Яхшибоев.

– Албатта-да, – деб кулди Ошно. – Яна бир шартни шуки, янаги ҳафтадаёқ биз турган ховлига кўчиб ўтасиз. Яна бир шартки, Мухсина хоним тезроқ саҳнага қайтсинлар. Кейин...

– Бу шартларни аввалроқ ҳам айтувдингиз, оксокол.

– Гапни бўлманг, Назарбой, – деб жеркиди Ошно. – Бу гапгиси анча жиддийроқ. Ўзингиз ҳам тузукроқ иш топинг. Қалам ҳақига оила тебратиш кийин.

– Бир-икки жойга ариза берувдим, ишга олишмади.

– Сиз яна ариза ёзинг, – деди Ошно. – Ўйлайманки, бу гап илтимосингизни рад этишмайди.

– Майли, оксокол, фақат менинг шартим ҳам эсдан чикмасин.

– Бу ёғини бизга қўйиб беринг, – деди Ошно, сўнг хотинларга юзланди: – Бу кишининг шартини – ўша аристон аёл. Дўстимга нима бўлган, а? Жуфти ҳалолнинг ёнида тап тортмай қандайдир бегона хотинни гапиради-я! Уни озод этишга ёллашсам, тагин ўшанга уйланиб кетмайдими бу? Хўш, ким кафиллик беради?

Муяссар хоним билан Мухсина хоним бирдан сергак тортдилар. Яхшибоев ҳал этгувчи фурсат етганини англади.

– Мен кафиллик бераман, – деди. Шундай дедию аёлларнинг юзлари ёришиб кетганини кўрди.

– Вой, намунча ваҳима!.. – деб ҳазиллашди Муяссар хоним. – Кафолатга бало борми! Дўстингиз ёруғ дунёда ёлғиз бир аёлни – менинг дугонам Мухсинахонни яхши кўради. Тўғрими, Назар ака?

– Сиз доимо тўғри гапирасиз, Муяссархон. — Яхшибоев ортик савдолашиб ўтирмади, жавобни қиска килди. Сўнг эр-хотин

меҳмонларнинг бир-бирларига қараб, маънодор жилмайганларини пайқади. Буларнинг вазифаси битди, деб ўйлади, шунга келишган эди, энди секин жилаверишса ҳам бўлади.

Янглишмаган экан – меҳмонлар тезда чикиб кетишди. Уларни кўчагача узатиб қайтди. Қайтса, Мухсина хоним стол тўрида маъюс ўтирган экан. Қўйиб берилса, тавба киладиган чоғи бор. Хайриятки, Яхшибоев олдинроқ гап қотди:

– Овқатга уннанг, хоним. Ҳали-замон ялоқхўрлар кеп қолиши мумкин.

– Уят бўлди, дўстингизни тузукроқ меҳмон килолмадик, – деди Мухсина хоним. – Сухбатга аралашмокни менга ким қўювди...

– Энди хизматчи ёллаймиз, – деб юпатди Яхшибоев. – Овқатни ўша килади, сиз сухбатдан четда қолмайдиган бўласиз.

– Назар ака, уларни атай чақирганим йўқ, – деди Мухсина хоним овози сал қалтираб.

– Қизик гапирасиз, хоним, – деб илжайди Яхшибоев. – Дўст бўлгандан кейин келади-да. Меҳмонга айтиб тўғри қилибсиз. Боз устига, улар бошқа ёққа қўчиб кетишлари керак, яна қачон кўришамиз...

– Энди қийналиб қолмаймизми, ишқилиб?

– Йўқ, хоним, қийналмаймиз. Ошномизнинг дасти баттар узун бўлади энди.

– Сизни яхши кўрарканлар, дугонам айтди.

– Энди мени ҳамма яхши кўраверади, хоним.

– Ёмонми?..

– «Ёмон» деб ким айтди? Яхши, хоним, яхши бўлганда қандай!.. Тузукроқ овқат қилиб, кейин қўшниларга чикиб турунг. Ким келганини кўрмаганингиз маъқулроқ.

Афсуски, Мухсина хоним ўша кеч келган меҳмонларнинг барчасини кўрди, хаттоки уларга чой қўйиб ўтирди. Яхшибоев англадики, унга ҳам алоҳида топшириқ бўлибди. Ичида, баттар бўл, деб ўйлади, майли, ҳаммасини кўр, ҳамма гапни эшит, зора ўзингнинг ҳам худди мен каби қўғирчоқ эканингни пайкасанг...

Кечки меҳмонларнинг аввали – гўринг нурга тўлгур Шариф Валломат эди. Қелиб, бўккунича еб-ичиб, Жулқунбою бошқа «унсурлар»ни роса сўкиб, охири Яхшибоевнинг ҳали чоп этилмаган қўлёзмаларини олиб кетди. Сўнг ярим йилча ўтиб, ўша қўлёзмалар чоп этилганида, изидан икки-уч такриз чиқарди. Такризларида Ях-

шибоев тамом оқланган эди. Ушандан бошлаб, то Шариф Валломатнинг қазосига қадар, улар иккови жуда инोक яшадилар – гўринг нурга тўлгур Шариф, дўсти Яхшибоевнинг ғанимларига мисоли кутурган кўппакдай ташланиб юрди.

Яна бир меҳмон – Ўртақўрғон шахрининг энг атанган адвокати эди. Келиб, егулигу ичкиликдан озгина тотиниб, маҳбуса Олия Мўминшоеванинг номидан ариза битганини айтди; айб Олияда эмас, тўғонни ночоррок қилиб лойихалаштирган олимларда, қолаверса, аёлни судда ҳимоя этолмаган нодон оқловчида экан.

Учинчиси олим – адвокатга кўшилиб келган ирригатор олим эди. У емай-ичмай, камтарину камсукум бўлиб ўтирди. Адвокат уни таърифлаб айтдики, бу киши мавзедаги барча сув хавзаларини беш бармоғидай биледи, кимсан зукко ғузашунос олим Александр Шоймардоновичнинг суйанган шогирди, ҳозир бу кишини ҳам устозига кўшиб Тошкентга таклиф этишган, агар зарурат бўлса, устози иккови қайси воҳада қанча ёмғир ёғишини, ҳаттоки лигрига қадар, ҳисоблаб беради, шу жиҳатдан, ҳибсдаги Олия Мўминшоевага катта ёрдами тегиши мумкин. Ростдан ҳам, унинг ёрдами теғди: аёл ярим йил деганда оқланиб чиқди.

Меҳмонлар Олия ҳақида гапираркан, Мухсинна хонимнинг юзи қилт этмади – Яхшибоев ҳайратга тушди. Ғазабланди. Меҳмонлар эшитмайдиган қилиб, секин қулониға гапирди:

– Оромингиз сал қимматга тушмадим, хоним?..

– Йўқ, – деди Мухсинна хоним баралла овозда. – Сизга қимматга тушган бўлса эҳтимол.

Ўҳ сен, ғари маккор, деб ўйлади, илон экансан, сени кўйнимга солган мен ўзим аҳмоқ!.. Уролмади, сўқолмади, қайтага, дами ичига тушиб, ғамгин тортди. Ҳоли аянчлигини ўйлаб, бирдан йиғлагиси келди. Бўғзига қадалган тугунни бир зўр билан ичга ютди-да, жўнрок ўйлай бошлади. Энди кўнгил ўнганмайди, деб ўйлади, бир умр ёмон кўриб ўтаман, во дариғки, «қалб» дегани билан «қаллоб» деганларининг илдизи бирлиги рост экан!..

Тўртинчи меҳмон – ижроком вакили – ҳаммадан кейин келди. Унинг келишини Яхшибоев кутмаган эди. Вакил Яхшибоевга тузукрок эътибор бермай, Мухсинна хонимнинг ўзидан, «қайси кун кўчсангиз қулайроқ, опажон», деб сўради. Мухсинна хонимнинг, гарчи анчадан бери ишга чиқмаган эрса-да саҳна машки эсида қолган

экан – кўзларини ерга кадаб, «кўчиш муддатини рўзгор эгаси биланди», дея жавоб килди. Яхшибоев, ноилож, хаёлига келган бир кунни атади.

Кўчишга ўзи аралашмади. Негаки, у яна бир бор ариза ёзган, бу гал аризаси инобатга ўтиб, тузуккина лавозимда – уттиз нафар ходим, котиба ва ҳатто иккита муовин билан иш бошлаган эди.

Кейинчалик ўзи ҳам Уртақўрғондан Тошкентга кўчиб, янги жойда эришган каттарок лавозимларидан ҳам воз кечиб, биргина нуфузнинг кучи билан яйраб яшаётган кезлари, тожик оғайниларининг таклифини қабул этиб, кўшни диёрга сафар қилганида Олиянинг дароғини эшигди. Олия камокдан қутулиб ота юртига қайтган, шу ерда бир помири тожикка тегиб, учта боласи билан хур ва фаровон кун кечириётган экан. Бориб бир кўрай деди-ю, ботинмади. Ёнида Мухсина хоним бор эди, боз устига, гумонали эди – ярасини тирнашни истамади.

Тўртинчи фарзанд туғилмагани – бутунлай бошка масала. Ҳомилани олдириб ташлагани учун юрак бетлаб бир шапалок урганида Мухсина хоним дугонаси Муяссар хонимга кўнғирок қилгани, Муяссар хоним эри Ошнога арзу дод айлагани, Ошно эса дўсти Яхшибоевга кўнғирок қилиб қойгани, бирор йилча юксак меҳрини дариғ тутгани... ким билсин, яна неча муддат Мухсина хонимга мутероқ бўлиб яшагани ҳамон ёдида турибди, ҳамон аламини кўзгайди. Токи Мухсина хонимнинг сонсиз-саноксиз хархашалари Муяссар хонимнинг ҳам, Ошонинг ҳам меъдаларига тегиб, ахир яна бир бор юкоридан кўнғирок бўлиб, «Ўртоқ Яхшибоев, бу инжик хотинни сал тийиб олинг-э!» деган рухсат бўлгунча, эҳ-хе, яна канча қовун пишиғи ўтади!

Х I Б О Б

Бемор

Эрталаб, нонуштадан қайтиб келиб, одати бўйича йўлакдаги дераза рафига суяниб ховлини томоша қилаётган пайти эди. Кўрса, «элчи» қурмағур касалхона дарвозасидан чикиб кетяпти. Эни ўшаники, йўқ, адашмади, ўшанинг ўзи, неча кундирким кўравериш шаклу шамойили ёд бўлиб кетди.

Палатага кириб амин бўлдики. «элчи» бу гал анча шошибди, келтирган пакетларини холодильникка жойлаштиришга ҳам улгурмай, барисини стол устида қолдирибди.

Навбатчи ҳамширани чакириб уришди.

– Касалхонами бу ёнқи карвонсарой? – деб сўроқлади. – Илинган каламғи-қасанғи кириб келаверса-я!

Ҳамшира индамай турди. Навбатчи врач келди, кейин бўлим мудири, бошқалар... Ҳаммасининг юзида хижолат, ҳаммаси сукутда.

– Миллион сўм пулимни ўғирлашди, деб даъво қилсам-чи? – деди Яхшибоев бош врач муовини Раҳматов ҳам етиб келганида.

– Бизда ҳеч ўғирлик бўлмаган, Назар Яхшибоевич... – ботинмайгина эътироз билдирди навбатчи ҳамшира.

– Жим бўлинг, кизгина! – деб жеркиди уни Раҳматов. – Домла кўчма маънода гапиряптилар. Қандайдир бетайин кимсалар домланинг вақтларини ўғирлашяпти. Домла учун вақт дегани миллион сўмдан ҳам қиммат, шуни тушуняпсизми?

Навбатчи ҳамшира баттар мулзам тортиди. Яхшибоев йиғин ахлига қараб илжайишга уринди:

– Узр, инжиқлик туюлиши мумкин, лекин айтмасам бўлмасди, ўртоқлар.

– Э, айтиб тўғри қиласиз!.. – деди Раҳматов. – Орамизда гинакудурат бўлмасинг, ҳаммасини очик юзга айтиб олайлик.

– Балли, Раҳматов болам! – деди Яхшибоев мурасага келиб. – Қизимизга жазо бериб юрманглар, хали ёш экан.

– Жазо бериш керак, токи эсидан чикмасин...

– Шусиз ҳам эсидан чикмайди. Билингни, мен уни васийлигимга олдим. Токи кетгунимча. Кетганимдан кейин ҳам. Уқдингми, Раҳматов болам?

Раҳматов бош эгиб, уққанини билдирди.

– Энди санитар хотинларга айтинглар, менинг палатамдаги лашлушларни йиғиштириб олишсин.

– Кетяпсизми, домлажон? – деб сўради Раҳматов ташвишга тушиб.

– Кетмайман, – деди Яхшибоев. – Анави халта-палталарни, ичидаги лаш-лушлари билан... Хушомадга опкелишган. Порага. Уқдингми, болам?

Яхшибоев йиғилганларни тонг қолдириб, виқор билан нари кетди. Ўл-а, деб ўйлади, касалхонани нақ саҳнага айлантириб

юбординг-ку! Лекин зур бўлди, айникса – бошланиши! Хотимаси ундан ҳам зур! Энди Яхшибоев бу ердан тузалиб чикиб кетади-ю, то яна тумовга учраб кайтиб келгунича афсона кезиб юради: оксокол – принципли одам; оксокол – порани ёмон кўрадилар; оксокол бир гал сезиб қолиб шундай тўполон қилганлар!!!

Ҳамшира кизгинани ҳимоя этгани-чи?

Яхши, деди ўзича, Мухсина хонимдан унча-мунча юккани рост экан.

Ўулакнинг нариги учига бориб кайтганида йнғин таркаб улгурган эди. Биргина навбатчи ҳамшира стол ёнида ўтирибди. Юзлари кизарган, ботиниб қараёлмайди.

– Қизим, – деди Яхшибоев секин. – Чироғингиз ёник қолибди...

– Раҳмат, – деди кизгина шошиб. – Раҳмат...

Шошиб чирокни ўчирди. Уйку кўнган киприкларини пирпиратиб илжайди. Яхшибоев ҳам илжайди. Оталарча, меҳри жўшиб, қараса, кизгинага раҳми келиб кўзларидан ёш оқизадиган...

Қарияпмиз, деб ўйлади, болафеъл бўлиб қоляпмиз, сал нарсага кўнгиб бузилаверади энди...

Ўзининг палатасига кирмади; эшик очик экан, ҳали фаррош кампирлар «элчи»нинг изларини йўқотиб улгурмаган. Ёндаги эшикни тақиллатди. Ичкаридан овоз бўлди. Кирди. Қўшниси, хумқалла олим, дераза олдида ўтириб соқол олаётган экан. Елка оша қарадию шошиб ўрнидан турди, қаравотдан сочик олиб, совун сурқалган юзини артди:

– Келинг, домлажон!..

– Ўрток Остонов кетдиларми?

– Кетдилар, – деди Хумқалла. Овозида недир ғайирлик зухур бўлди.

– Хосиятли палата экан палатангиз, болам, – деди Яхшибоев. – Ўрток Остонов тепага кўтарилиб кетган эмишми?

– Кўтарилмай баттар бўлсин, – деб тўниллади Хумқалла.

Ёкмабди, деб ўйлади Яхшибоев, халқ тўғри айтган ўзи, дўстни душман қилмоқ эрсанг – бирига амал бер, деб!.. Нима қилдик энди, ажралиб кетишсинми? Ё буням кўтариб юборамизми?

– Болам, – деб гап бошлади, – тузалиб қолдингизми?.. Отингиз ҳаёлимдан кўтарилибди, Эркинов эди шекилли? Вадим Анваровичми?..

– Эркинов, – деди Хумкалла. – Эркинов, домлажон. Отим Шамси, Шамси Камарович.

– Зур экан-у, халигача билмаганимни! – деб ажабланди Яхшибоев. – Қариллик-да, Эркинов болам. Энди эрдан чикмайди. Шамси Камарович! Қандай ажойиб! Ҳам шамс, ҳам камар! Қандай замонавий бирикма! Менга яна бир бирикма жуда ёқди: Александр Шоймардонович! Ўзи ёқмайди, жиширик бир чол, лекин исми ёқди. Александр Шоймардонович! Таннийсизми уни?

– Э, у кишини танимайдиган одам борми! Гениал ғузашунос-да!

– Гениал эмасдир-у, лекин ақлли одам. Бахога сахий экансиз, демак, сиз ҳам хали кўтариласиз. Бир-иккита долзарб мавзу бор, шунни ёзинг. Сиздек бакувват очеркачига мендек бир қари гулки маслаҳатчи бўлмаса қийин, нима дедингиз?

– Бош устига, домлажон! Узр, бу ўтиришда... сокол олаётиб... Мен бир чой кўйиб юборсам...

– Шаргмас, жоним укам, шаргмас. Сиз баҳузур соколни олаберинг. Мен бир хол сўраб кўяй дедим-да... Дарвоқе, нега бу ерда ўтирибсиз? Ваннада сув йўқми?

– Қоронги у ер, Назар Яхшибоевич. Лампочка куйиб қолибди.

– Нима бало, уртоқ Остонов кетатуриб суғуриб олиб кетдимкан? – деб талмовсиради Яхшибоев.

– Йўғ-э, синган бўлса ахлатга чиқариб ташлагандир-да.

– Алдаяпсиз. У киши опкетиши мумкин, менимча, жудаям мумкин.

– Вообшимто мумкин, – деб илжайди Эркинов. – Рост, шу гап менинг ҳам хаёлимга келувди, домлажон.

– Аммо-лекин, назари пастрок экан дўстингизнинг, – деб кулди Яхшибоевич. – Лампочка магазинда тикилиб ётибди, олганга яраша анави... артадиган қоғозни ўрама билан кўтариб кетмайдими, ҳарна, тахчил матоҳ-да.

Иккови бир зум кўз қадашиб турдилар. Ахийри Эркинов чидолмади, пикиллаб кулиб юборди:

– Авлиёсиз, домлажон!

– Махобатдир-э, Шамси Камарович? – деб ўсмокчилади Яхшибоев.

– Рост, домлажон, опкетгани рост, қоғознинг ярмини опкетибди...

– Маломатингиз ошиброк кетди, ука, ахир, у бор-йўғи ярмини олибди-ку, – деди Яхшибоев ёлғондакам ковок уйиб. – Инсофли экан.

Ортиқ гап кавлаб утирмади. Менам жуда паст кетяпман, деб ўйлади, эрмагим Остонақулга ўхшаган нириски майдакашлар бўп қолди. Манави, Эркинов, Шамси, боз устига – Қамарнинг бола-си, буям ундан беҳроқ эмас. Палахмоннинг тоши булар, кимнинг соқконига тушса, ўшанинг ғанимига бориб тегади. Илоё тегмасдан кетсин, бунақа тошларни вақтида тоқчага териб қўйган маъқул, олиб отишга кулай.

Палата эшиги секин чертилди. Рухсат бўлгач, ичкарига оқсоч профессор бош суқди:

– Бир минутга, Назар Яхшибоевич, сизда ишим бориди...

Кираверинг. духтир. Торгинманг.

– Хуфярок гап эди-да, – деб хижолатомуз илжайди профессор.

– Менинг ўрток Эркиновдан яширадиган сирим йўқ, – деди Яхшибоев. – Гапираверинг.

Эркиновга қараб, унинг талтайганини кўрди; ўтиргиси, сирни эшитгиси бор эди.

– Боринг, – деб шипшитди Яхшибоев. – Бир шамоллаб келинг, Эркинов болам.

Эркинов илдам туриб, эгнига пиджагини илди:

– Мен бир шамоллаб келай, – деди баралла овоз чиқариб. – Сизлар бемалол гаплашиб олинглар.

Оқсоч профессор ичкари кирди. Эркиновнинг чиқиб кетгани сабаб бўлди. гуё бу даргох ўзиники эмасдай, кимтиниброк турди, ҳатто кизариндики, Яхшибоев, айни ҳолдан завқи ошиб, мулозимат қилишга мажбур бўлди:

– Қани, духтир, уялманг, чуқинг бу ерга... Профессор кўрсатилган курсига ўтирди.

– Укалардан ҳол сўраб юрувдим, – деди Яхшибоев чуқур сўлиш олиб. – Бизнинг аҳволимиз маълум, энди буларга қувват берсин, биз етмаган кунларга ҳам булар етсин!..

– Эркиновнинг касали оғирмас, – деди профессор.

– Э, ёшларни жин урармиди, касалнинг зўри мана, бизда-да, духтир!

– Сизниқиям баҳона, Назар Яхшибоевич, – деб жилмайди профессор. – Ҳали бақувватсиз. Тишларингиз бутун.

– Тиш бутлиги – насиба бутлиги.

– Бизда тиш йук, Назар Яхшибоевич, лекин насибадан умид узмаганмиз.

– Хизмат, дүхтир? – деб сўради Яхшибоев мукаддима чўзилиб кетганини пайқаб. – Кабинкага чакирсангиз бўлади, мен узим борардим?..

– Бўлмасди, – деди профессор. – Мен узим сизга ялиниб келдим. Биттагина аппарат керак касалхонага.

– Пул йўкми?

– Лимитни еб бўлганмиз. Куп пул ажратувди, лекин бу аппарат янги чиккан, хисобга киритмаган эканмиз.

– Пул-ку, топилар, лекин сизга жун пул керакмас-да, ўрток Вахобов? Туғри тушундимми?

– Валюта керак, Назар Яхшибоевич.

– Афсуски, ёрдам беролмайман, дүхтир. Менинг китобларим чет элларда босилмайди, мени факат уз халким ўқийди.

– Чет элда босилаётганлар ҳам узимиз катори, Назар Яхшибоевич.

Демакким, Ошно келаркан, деб ўйлади Яхшибоев, анави Раҳматовга ҳам шу тайинлаган, токи Яхшибоев кетмай турсин, озгина хизмат қилсин, кейин – майли, тўрт тарафи қибла, уйда ўладими, сахрога бош олиб чиқиб кетадими, лекин аввал шу битта аппаратни ундириб берсин.

– Сиз роман-номан ёзиб турасизми, ўрток Вахобов?

– Йўғ-э, маломат қилман, Назар Яхшибоевич.

– «Ўзимиз катори» деганини иза айтдим-да, – деди Яхшибоев пинак бузмай. – Аммо-лекин, ёзсангиз бўларди, сердаромад иш.

Профессор мазахни сизди, оғринди, лекин чурк этмади.

– Қанча пул керак? – деб сўради Яхшибоев.

– Ярим миллион.

– Кўп экан. Госплан хал қиладими?

– Улар жуда хасис, Назар Яхшибоевич. Биласиз, аппарат менга эмас, касалларга керак. Бугун яна биттаси нобуд бўлди.

– Аппарат сизга керак, ўрток Вахобов, – деди Яхшибоев. – Бу касалхонага сиз бошликсиз, обрўси ҳам сизники. Агар ўшандай аппаратдан учта сўраб, кейин иккитасини кишлок касалхонасига жўнаганингизда эди – мен сизга ишонардим. Ҳозирча, кечирасиз-у, ишонолмай турибман. Дейлик, Какайди кишлок касалхонасига.

– Каерда у?

– Билмадим, лекин шунака кишлок бўлиши мумкин-да, ўрток Ваҳобов.

– Ёрдам беролмайсизми? – деди профессор хафсаласи пир бўлиб.

– Кисталанг килсангиз, иложим канча, мажбур бўламан, – деди Яхшибоев. – Менгаям жон ширин, тагин жahl устида маргимуш-паргимуш бериб қуясизми... Ёрдам беришга мажбурман. Лекин бу – жуда майда масала, ўрток Ваҳобов. Гапириб утиришга арзитайди. Сиз аввал ўзини из бир уриниб кўринг, кучингиз етмаса, ана унда бизга келасиз.

Ваҳобов индамади. Каттик ранжиди. Ранжигани ростдирки, югуртудай бўлиб палатадан чиқди. Яхшибоев деразага юз бурниб ўтирган эди, ёнгинасидан хилпираб ўтган оқ халат этагини кўришга улгурди, холос. Қайрилишга хуши бўлмади.

Балли, ўрток Яхшибоев, деди, ал-касосул мин-ал-ҳақ, озгина китиклаганимиз тузук бўлди. Ўзига ўзи ўхшамай қолди бу оксоч дўхтир, кимсан профессор, кимсан Ваҳобов, нуқул киноя қиладиган, ичимнинг равонлигидан, ичимда сўз турмаслигидан нақл этадиган Ваҳобов, икки гапининг бирида «азизим» деб эркалайдиган Ваҳобов, мушук-сичкон ўйнайдиган Ваҳобов, хўш, энди ким мушугу ким сичкон бўлди?..

Бировга қолган кун – кун эканми!..

Кекчиман, деб ўйлади, эсимдан чиқмайди ҳеч гап. Ушанда, бу бечора аския қилганида, чирой очиб қулгандай ҳам бўлувдим, во ажаб, роса ўтиб кетган экан-да... мадда ёрилиб кетди-я... Лекин, барибир, номардлик бўлди, Ваҳобовнинг ожизрок пайтини пойлаганим ёмон бўлди. Энди дори-порини аяши мумкин, лекин... маргимуш бермаслиги аниқ. Мағрур экан қурмағур, киборгина, билимли, дидли, дунё ўзимники деб ўйлайди – мисоли чиройли хотиннинг эридай!.. Дарвоқе, бунинг хотини кексароқ, ўзининг тишлари тушиб кетган, сунъий жағ билан юрибди, хотиниям бирор марта тиш ташлаган чиқар? Ажаб, бировни чўян қозондай қизитдим-у, ўзимнинг қўнғлим муздай. Асаб мустаҳкам шекилли-да?..

Секин ўрнидан туриб, ташқарига – йўлакка чиқди. Дераза ёнида турган Эркиновнинг ёнига борди. Эркинов ялтоқланиб илжайди.

Буниям анави Остонақулга қўшиб жўнатиб юборсам бўларкан, деб ўйлади Яхшибоев, хира пашша бўлади энди, бекор кирдим, бе-

кор гаплашдим... Энди бирор маврид кутишга мажбурман, бирорта мансабми, хушхабарми...

– Ҳамширага айтинг, Шамси Қамарович, – деди, – сартарош Мишани чакириб берсин...

– Унғайсизрок-да, домлажон.

– Урганинг, Шамси Қамарович. Уялган киз эрсиз қолади.

– Майли, – деди Эркинов. – Сизам сокол олдирасизми, домлажон?

– Мени қўятуринг, болам. Сокол олдирсам чиройли бўп кетаман. Бугун мени кўргали кўп одам келади, мундок... касалга ўхшаб гурмасам бўлмайди. Асал кизим! – деб чакирди Яхшибоев навбатчи ҳамширани. – Мишани топинг, бу кишининг палатасига кирсин. Кейин монтер боланиям топинг, бу кишининг чироғи ўчиб қолган эмиш.

– Лампочка бор, Назар Яхшибоевич, – деди ҳамшира. – Запас олиб қўямиз.

Ҳамшира стол ғаладонини кавлашга тушди.

Яхшибоев ўзининг палатасига кирди. Дахлизчада секин хиргойи бошлади-ю, дарров жим бўлди. Ичкарида кимдир ўтирганини сезди. Шошилмай, ваннахонага кириб, юз-қўлини чайиб, артиниб, шундан кейингина ичкарига ўтди. Янглишмаган экан: тўнғич ўғил келибди. Негадир севинмади, шу пайтгача бирор марта келмаганини эслади, сўнг бадгўйлик билан ўйладики, буям бекорга келмаган, онаси кузгун бўлгандан кейин, кузгунчаям хид-пид олиши тайин-да.

– Аввал, – деди хиёл ажабланган бўлиб. – Сенмисан?

– Ада, – деди Аввал, сўнг ўрнидан туриб, отасини кучоқлади. – Тузалдингизми, ада?

– Тузалапман, тузатмай қўярмиди.

Тузалмасам сенга соз бўларди, деб ўйлади ичида. харна, мерос-перос дегандай. Васият-пасият деган нарсани эшитиб келган чиқарсан?..

– Келолмадим, ада.

– Келувдинг, болам. Аянг билан келувдинг, – деб эслатди Яхшибоев. – Ичкарига кирмасанг ҳам, мен сезиб турдим-да. Ота бўлгандан кейин сезади-да, болам.

Диққат қилса, кўнгли бузилиб боряпти. Ўзини ўзи ёмон кўриб кетди. Бўлди-э энди!

– Киrolмадим, ада, уялдим. – деди Аввалбек. – Кирсам сўкар эдингиз.

– Сўкмас эдим, болам, – деди Яхшибоев. – Асли сени болаликда кўпрок сўкиш керак эди, энди жуда кеч... Хўш, нега уялдинг?

Аввалбек индамади. Бошини қуйи солди. Яхшибоев кўрдик, ўғли қарий бошлабди. Бошида пиёладай тепакал; сочини орта силлик тарашида шу синоат бор экан. Ранги синикканрок. Йўк, бошдан шундай, бирор йиғирма ёшидан бери – наша-папа чекса керак. Чизган суратлари ҳам ўзинга ўхшайди – сўниқрок. Қизилу яшил ранглар деярли учрамайди – гўё бу суратларни Яхшибоевнинг фарзанди чизмагандай. Сураткашларнинг ранси худди шу гапни айтган: ўртоқ Яхшибоев, бу суратларни сизнинг ўглингиз чизмагандай, уларда бахт ва шодлик нафаси сезилмайди.

Мен унинг бахтидан қиймадим чоғи, деб ўйлади Яхшибоев, сб-ничиши жойида эди, қийинчиши, юриш-туриши жойида эди, хотин жонивордан ҳам иккита оббердим, иккисини ҳам кўнгил бериб олди, кўнгил берган-у, хотинликка олмаганлари ҳам унча-мунча бўлса керак. Уй ҳам оббермокчи эдим, ўзи унамади. Менга ёкмади-ю, лекин тўғри қилди, сабабки, ўзинга тузукрок, алоҳида рўзғор тутиб, алоҳида ташвиш чекмайди, топган-тутгани чўнтакка қолади. Шу ишларига караганда анча ақлли йиғигдай, лекин нега унда бугун бунчалар маъюс?..

– Союзга ўтдингми, Аввал? – деб сўради Яхшибоев. – Эсимдан чиқибди суриштириш.

– Бир йил бўлди-ку, – деди Аввал ғижиниброк. Ҳа, дарвоқе, сураткашларнинг раисига айтганига ҳам бир йилдан ошди. Аввалбекнинг суратлари сўниқлигидан раис курмағур худди ўшанда нолиш қилувди. Ғингшиди лекин, ёшлардан полиди, одобни билмайди булар, деди, буларнинг қўлига ўтса борми, ҳаммаёқни остин-устун қилиб юборишади, ғўримизга тупуришади, Назар Яхшибоевич!

Турган гапки, унга Яхшибоев ишонмади. Раис анча суллоҳ эди. Йўк, суллоҳлар сал ақлли бўлади, бу – ғирт аҳмок. Қарига ёшни ёмонлайди, ёшга қарини ёмонлайди, ўзинча қафтларини бир-биринга ишқалаб хузур қиладики, боладим бу лакмаларни!

Ўзинча лакиллатдим, деб юради-ю, ёшлару қариларнинг оркаваротдан иноклашиб кетганидан, ўзаро мулозамаат қуюқ эканидан буткул беҳабар: аввал сиз, оксокол! Йўк, йўк, аввал сиздан, сиз ёш-сиз, укажон!

Лекин, сураткашларнинг раиси нафани билади. Энди, шуниям билмасинми! Аввални союзига қабул қилганида камтарлик қилиб келмади, лекин ўзи а унвон текканида келди, келиб Ошнони мактаб ўтирди, гўё қаршисида Яхшибоев деган жонли одам эмас, балки Ошно кўйиб кетган магнитофон тургандай: энди, у киши жуда буюк одам... у кишининг бевосита раҳбарлиги остида... у киши маъқул кўрсалар... замон руҳини у кишидан ўргансак арзийди...

Ушанда Яхшибоев ғижинди. Вой сен пандавоки, ростданам магнитофон бўлиб мансабиндан учириб юборайми, деб ўйлади, лекин унвондор рассомнинг серфарзанд эканини эслаб, ғазабини тийди. Бир ҳисобда, сураткаш бечора ҳам ўзича ҳақ эди. Сабабки, Аввалбек сураткашлар союзига Ошнонинг сурати билан ўтди. Сурат аслидан кўчирма эди. Сеансга бир соатча сарф бўлди-ю, лекин тайёргарлиги роса бир ойга чўзилди. Ошно ушанда пахта билан овора эди: бугун – у воҳада, эртага – бу воҳада. Хайриятки, Муяссар хонимнинг кўнгли дугонаси Мухсина хонимни тусаб қолди-да, Ошно билан Яхшибоев ҳам уларнинг висолига илова бўлиб, каттакон ховлининг кенг саҳнида учрашдилар. Мольберг тайёр эди, бўёқлар тайёр эди. Радиочиларга қойилки, айни ўша соатда каттакон бир областнинг пахта планини бажартиришган экан, шунинг шодиёнасини эфирга қўйиб юборишди. Бир ёқдан Рўзмат Ғойипов рапорт бeryпти, бир ёқдан артист халки қарсиллатиб ашулани оляпти, фарғонача, хоразмча, фузулийча; дастурхон жуда тўкин, ҳаво очик – иссик ҳам, совук ҳам эмас: дастурхон атрофида Ошно билан Яхшибоев иккиси ёлғиз, иккисининг ҳам кайфияти чоғ, иккисининг ҳам хаёлида миллионлаб эгатларга сочилган теримчилар, осмонни ўпай деб турган улкан пахта хирмонлари – фахр, шуур уфқидаги алвон шафаклар! Шунда Яхшибоев секин таклиф қилдики, оксокол, шундай ажойиб кунда бир суратга тушсак. Ошнонинг суратга тушишга майли бор экан, хиёл афсусланиб айтдики, иложимиз йўқ, ўртоқ Яхшибоев, Уста Абрам командировкага кетган. Яхшибоев Ошнонинг шахсий фотографи Москвага маҳсус плёнка ундиргани кетганидан воқиф эди. Агар руҳсат берсангиз: сураткаш ўзимиздан чиқарди, деди, мана, фарзандимиз Аввалбек мусаввирликка ўқиган. Э, шундайми, деди Ошно жилмайиб, бу, ўртоқ Яхшибоев, фотограф тузук эди-да, рассом халки одамни сал толиқтиради-да. Албатта, оғир иш, деди Яхшибоев, сизу бизки пўзага туриб шунча қийналамиз, рассом бечора-

ларнинг аҳволини тасаввур этаверасиз. Ошно сал юмшади. Майли, деди, ёш авлоднинг кўнгли қолмасин, ўғлини из рассом эканидан бе-хабар эканман, ўрток Яхшибоев, мен уни дипломатликка ўқитасиз, деб ўйлаган эдим. Яхшибоевнинг юраги шув этиб кетди. Ҳозир юзимга солади, деб ўйлади, мен ўғлингни ўқишга киритиб кўювдим, дипломатликка ўқиётувди, энди нега рассомлик қилиб юрибди, деб айтади!.. Йўқ, бекорга хавотир олган экан, Ошно ортикча гап қавлаб ўтирмади. Аввалбекнинг дипломатлик ўқишини ташлаб, рассомлик қилиб юрганини кечирди. Бу орада Аввалбекнинг ўзи уйдан чиқиб келди. Эғнида одмирок қийимлар, шими ҳам, кўйлаги ҳам ёзувсиз, сидирға матодан – Яхшибоев либослар Оллоёрга тегишли эканини дарров пайқади – саломлашиб, одоб билан бир муддат сукут сақлаб, кейин, буйрук бўлгач, гўё энди эшитгандай хиёл ажабланиб, хи-жолат чекиб, чўчиб-ҳадиксираб, уйга қайтиб кириб, гўёки махсус тайёргарлик кўрган бўлиб, ахийри дастурхондан сал нарига учоёқ мольбертини ўрнатди. Ошно жиддийлашиб, курси суянчигига яғрин ташлади. Аввалбек фанер тахтачага мойбўёқлардан лахта-лахта сиқиб чиқариб, илдам ишга киришди. Яхшибоев мольберт ёнига бориб, Ошнога қаради: рангли суратлардаги аксига жуда ўхшабди, кенг стол ортида ёлғиз ўзи ўтирибди. «Ҳорғинроқ қилиб чиз, – деб секин шивирлади ўғлига, – хорғин бўлсин, ўйчан бўлсин, кейин анави совук бўёқларингни камроқ қил...» Ошонинг хурпайиброқ олганини кўриб, унинг ҳам ёнига борди. «Чарчабсиз, оксокол, – деди, – лекин чарчок сизга ярашаркан, энди, шунча халқнинг ташвишини чеккан одам хорийди-да...» Лутф Ошнога ёқди шекилли, ростдан ҳам юзига хорғин тус берди – гўё хаёли паришон, гўё эл ғами елкасидан юк бўлиб босган... Яхшибоев ичида кулди. Четроқда турган курсига жимгина бориб ўтирди. Ичкаридан хотинларнинг шўх қийкириги келди – Муяссар хоним билан Мухсина хонимнинг гурунги авжида эди. Қийкирик яна такрорланди. Ошно сал безовталанди чоғи, маънодор томоқ кирди. Яхшибоев уй остонасида туриб, юрт оғасини ағрайиб томоша қилаётган Робиға-Робия-Робига секин имо қилди: айт, ўчиришсин. Хизматчи хотин ичкари кириб айтди. Кулги секинлашди, сусайди. Лекин ғўнғир-ғўнғир овозлар ҳам шўх эди. Нимадан кулади булар, деб ўйлади Яхшибоев, тағин биз икки-миздан кулаётган бўлса-я? Шунақа гумони бор эди. Бошдан бор эди шунақа гумони. Гарчи Муяссар хоним катталик қилиб, Мухсина хо-

нимдан пайти-пайти билан аразлаб турса-да, аслида тили бир буларнинг. Ажабмаски, бир замонлар икки дугона маслаҳат килиб, мана, ихтиёримизда Булдуруқдан тентираб келган иккита содда-меров бор, биридан арбоб, унисидан арбобга маддоҳ ясаймиз, деб келишиб олишган бўлса! Кейин улар куръа ташлаган, арбоблик Ошнонини, маддоҳлик менинг чекимга тушган. Шунака бўлиши мумкинми? Жудаям мумкин. Э, бу хотин зотининг макри кирк эшакка юк бўлади. Ана, биттаси, галатепалик Эломоновнинг хотини, Гунафшами, Райҳонми – ишқилиб, кайсидир гиёҳнинг отини кўйиб олган ўзига, ўшайам эридан амалдор ясагани аён-ку! Айтмоқчи, уларнинг ўғлиям рассом эмиш, кимсан Шамси Туранинг суратини чизган деб макташарди. Тўғри, Шамси Тўра Ошнонинг қаршисида бургут ёнига кўнган попишакдай гап, лекин улар учун катта-да... Қолаверса, гап катта-кичикликда эмас, йўриқнинг ўхшаш эканида. Эндиликда Шамси Тўра Эломоновдан юз ўғирди, хўш, пайти келса, Ошноям биздан юз ўгирадими?.. Дарвоқе, Эломоновнинг тақдирини ҳозирча ўнгласа бўлади. Бу жуда осон, дейлик, ҳозир уни эслаган бўламузу Ошнога айтамуз.

Айтди ўшанда. Ошно Эломоновни хадеганда эслайвермади. Лекин Яхшибоев билардики, эслайди, эслаши аниқ, кимсан Давлат Хушвақтов ўзи уйлантирган, ўзи мансабга кўйган кимсани эсламай иложи йўқ, сабабки, у пайтларда Хушвақт Давлатов Ошнодан нуфузлроқ эди, бинобарин, унинг шоғирдларига андак ғайирлиги бўлган, хусусан, Эломоновга ҳам. Хайрият, Ошно эслади, лекин баҳона топди: «ўзингиз ўйланг, ўртоқ Яхшибоев, беобрў одамни қайта тикласак, боз устига, у одам Галатепадан бўлса, орамиз анча яқин, тилига кучи етмаганлар бизни маҳаллийчилик қиляпти, деб ўйлашмайдими?» Доғули эди Ошно. Яхшибоев яна бир бор тан берди. Ноилож қолиб дедик, агар рухсат бўлса, мен ўзим унга ёрдамлашсам, шунга ваколат берсангиз. Майли, деди Ошно, ёрдам беринг, лекин ваколатингизни ошириб юборманг, ўртоқ Яхшибоев. Шу жойнинг ўзидаёқ Бакировга кўнғирок килиб Ошнодан салом айтди, сўнг, ўртоқ Эломоновга бирор иш берсангиз, деб тайинлади, енгилроқ бўлса ҳам майли, дейлик, газет-пазетдан. Бакиров хушламай турди, эътироз қилдики, ўртоқ Эломонов газет ишини мутлақо билмайди, деб. Унда муҳаррир килиб тайинланг, деди Яхшибоев аччикланиб, муҳаррирликни эплайди! Шу билан гапни тугатиб,

яна дастурхон ёнига қайтди. Ошно муқим бир алпозда туравериб толиккан бўйнини сал буриб хазиллашди: мен бежавотир жон таслим қилсам ҳам бўлавераркан, ўртоқ Яхшибоев, сиз топширик беришни зўр ўрганибсиз. Энди, оксоқол, Бакировга хаддимиз сиғадида, деди Яхшибоев айбдорона жилмайиб, ҳали кичкина эканида, катта ўқишни эндигина тугатай деб гурганида уни ёнингизга етаклаб борган мен ўзим эдим-да. Гуноҳга қоласиз, ўртоқ Яхшибоев, деб қойинган бўлди Ошно, кадрларингиз хато қилса, биринчи навбатда сиз ўзингиз жавоб берасиз.

Бакиров панд берганини, Эломоновни бор-йўғи ҳафтада бир чиқадиган варақига муҳаррир этиб тайинлаганини Яхшибоев кечикиброк билди. Ғазабланди, лекин бундок танига ўйлаб қараса – Бакиров ҳақ экан. Эломоновнинг лойи бўшрок. Ҳозирча, токи муовини Қўшшаев қилган қилғилиқларнинг хиди босилгунча сабр қилган маъқул, кейин, ажабмаски, бирор шаҳар-пахаргами, район-пайонгами ижрокум ранси қилиб ўтказилса, ана унда тузук бўлади, токи пенсияга чиққунича ўша жойда ғимирлаб юраверади... Лекин ҳозирча бу гаплар йўқ. Ҳозирча Аввалбек Ошнонинг сурагини чизяпти, совуқрок рангларни камрок ишлатиб чизяпти, мана, чизиб тугатди ҳам, хонимлар ҳам чиқди, уларни Яхшибоев чақирди. Келиб, иккиси ҳам суратга тикилиб қолди. Яхшибоев Ошнога қаради, кўрса, Ошнонинг юзида кўркувга ўхшаган бир нарса, вой содда, деб қолди ичида, киз боланинг кўнлига ўхшайди бунинг кўнгли, хунук кўринмоқдан чўчийди.

Сурат яхши чиқди. Фақат Муяссар хоним қийнқ топнишга уринди: кўзлари ғамгинрок. Хайриятки, Ошнонинг ўзи сурагини бориб кўрди, маъқул топди, айниқса – ўйчанлигини, хорғинлигини. Сўнг Муяссар хонимга қулиб дедикки, тўғри айғасиз, хоним, сиз қаршимда бўлмаганингиздан кейин албатта кўзларим ғамгин бўлади-да!..

Кейинрок сурат сал тўлдирилди. Сабабки, Ошно бўм-бўш стол ёнида ёлғиз ўтирган экан, теграсига бир гала ёзувчини, бир гала олимни, бир гала артистни чизиб, нақ бир деворни оладиган қилиб катталаштириб, сўнг муаллиф бўлмиш фарзандларнинг сарвари Аввалбек «Илму прфон гулшани» деган номни отаси Яхшибоевдан қарзга олиб, сураткашларнинг союзига элтдики, ҳамма қарсақ чалиб қабул этди – суратиниям, ўзиниям.

Мана, бугун, касал отани кўргали келиб, бошини ҳам қилиб ўтирибди. Шундоқ келмасди, бирор балони бошлаб келган: ё машинани симеғочга обориб урган, ё маст бўлиб мелисага тушган, ёнки... Яхшибоев ортик бош котириб ўтирмади, Аввалбекнинг ўзи айтишини кутди.

– Ога, – деди Аввалбек. – Маслаҳат сўраб келдим.

– Хўш, ўғлим?.. – Яхшибоевнинг кулоқлари динг бўлди. Аввалбек «ога» сўзини камдан-кам айтарди, «ада»га кўпроқ урганган эди. Мухсина хонимнинг ўргатганики, кўпроқ пул сўралганда, қўлланади. – Хўш, ўғлим?

– Сизнинг хотинингиз нечта? – деб сўради Аввалбек.

Яхшибоев бунақа саволни кутмаган эди. Ўғлига тузукрок каради: йўқ, маст-паст эмас, наша чеккан бўлсаям кеча ёки бурноғи кўни чеккан, туппа-тузук ўтирибди.

Бир вақтлар менга ая оббераман деган эдингиз.

Яхшибоев бу гапни қачон айтганини аниқ эслай олмади. Чамаси. Олияга хуштор бўлиб юрганида айтгандай. Тўғри, фақат ўшанда айтиши мумкин эди. Олиядан бошқасига тузукрок кўнгил қўймаган, кўнгил эмас, шарг қўйганки, болангга эмас, ўзингга алимент тулайман, деб. Сўнг ҳаммасини бир-бир эрга бериб кутулган.

– Тушунмадим, болам, – деди Яхшибоев талмовсираб.

– Хотинингиз нечта, деб сўрадим.

– Саволингга жавоб бермасам, болам, одамни уялтирма. Биламан, оила – муқаддас нарса. Жазман-пазман бўлган бўлиши мумкин, лекин мен доимо сизларни уйлаганман, сени, укангни, синглингни...

– Аямши-чи?

Яхшибоевнинг жаҳли чиқди:

– Нима, сен бу ерга терговчи бўп келдингми?

– Сўрадим-да, ада, нега жаҳлингиз чиқади, – Аввалбек тамакидан сарғайган тишларини кўрсатиб қўлди.

Э худо, деб ўйлади Яхшибоев ёғиниб, бу ҳали мендан олдинрок кетади. афт-ангорига кара, искирг, қилтирик, маймуннинг ўзгинаси, ўзимдан бўлганига ишонгим келмайди.

– Сен сал босиқрок бўл, ўғлим, – деди у ғазабини босиб. – Ўзбекчиликда ўғил отадан бунақа гапларни сўрамайди. Ҳар банда хаддини билгани маъқул. Жазман асраш сенинг қўлингдан келмайди, болам. Битта хотинни эплаб юрсанг ҳам катта гап.

– Эплаёлмай қолдим, ада.

– Унда нашани ташла.

– Нашадамас гап, кўнглим йўқ унга. Ҳайдайман.

– Ҳолингга қара, ўв! – деди Яхшибоев овозини баландлатиб. – Биринчидан, сен ҳали хотин хайдайдиган чокка етишганинг йўқ, у сени хайдаса ярашади.

– Билмадим, ишқилиб, ажрашамиз... Шунга келувдим.

– Аянг нима дейди?

– Аям келини тарафда.

Хайрият, деб ўйлади Яхшибоев, Муҳсинна хонимнинг ҳам серса-воб қилиқлари топилади. Аслида у киши савобга муҳтож эмас; ўғил талок айтса, келин уйдаги лаш-лушларни талокка кўшиб кўтариб кетишидан чўчийди, холос. Аввалбек эса мутлақо чўчимайди. У онасига нисбатан ақллироқ, Тамаранинг чўлтоқ супургини ҳам олиб кетмаслигини билади. Тамара эрдан ҳам, уйдан ҳам, айникса қайнонадан аллақачон безор бўлиб улгурган, уни бу ерда ушлаб турган ягона нарса – қаппайган қорни. Ортиқча асабийликдан кўркади, зиёни тегмасин дейди. Аввалбекка қолса, ажабмаски, гумонасини вақтида олдириб ташлатган ҳам бўларди. Буниси аниқ, анча ой аввал, ҳали қорин қаппаймасдан туриб, эр-хотин бир-икки ҳафта тўрсайиб юришган эди. Мас ала ўшанда муҳокамага қўйилган. Аввалбек ундаган, Тамара кўнмаган. Энди, қарабсизки, манави олабўжи қилтириқдан ҳам зурриёт қолади. Тамара – жўнгина рабобчининг кизи, отасининг илғорлиги кизига қўйган замонавий исмидан нарига ўтмаган, жўжабирдай жон, уйда яна икки-учта кизи бўй етиб турибди, энди бу қайтиб борса ортмоғини орқалаб... яхшими шу?

– Аҳмоқсан, Аввалбек! – деди Яхшибоев. – Асли туғилмасанг бўларкан.

– Мендан сўраб ўтиришмаса не қилай? – деб хиринглади Аввалбек.

Гап таъсир қилмайди, деб ўйлади Яхшибоев. Ўйладию бирдан осойиш топди. Барибир, фойдаси йўқ эди. Биринчи бор сўкиши эмас, лоф бўлсаям бирор минг бора моховга ошна қилиб сўққандир?.. Балки шунинг учунмики, териси қалин бунинг, жуда қалин, кўзини лўқ қилиб тураверади. Бугун нима ниятда келганини тушуниб бўлмапти. Тамарадан бежизга ажралмоқчи эмас, бирорта расом-пассом қизалокқа илиқишиб қолган бўлиши мумкин. Тавба,

мана шу маймундан, илннган хотинга эргашиб кетадиган мана шу бузоқдан босик-мулойим дипломат чиқишини уйлаган Ошнонинг хам дидига қойил!..

– Энди кимга уйланмоқчисан? – деб сўради Яхшибоев.

Аввалбек шу гапни кутган экан, сал чиройи очилди.

– Биринчи хотинимга, – деди, сўнг отаси хайратга тушиб улгурмасидан давом этди: – Бўлмади, ада, Тамара яхши одам, лекин... кўнглим биринчи хотинимда экан, кечикиб билдим, асли ажралмасам буларкан, лекин аям қистаб қўймади, туғмас деди, бало деди, баттар деди, мана энди, қўлдан чикариб утирибман...

– Туккан эмишми? – деб секин гап қушди Яхшибоев.

– Уғил туғди, – деди Аввалбек фахр билан, гўё ўзи туккандай. – Исмини Назар деб қўйди.

– Эри кўнибдими?

– Э, эрми у, лагта-ку!.. – Аввалбек, чиройи тобора очилиб, бенисанд қўл силтади. – Номига эр-да, ада.

– Шу, мен бугунги ёшларнинг ишларига кўпда тушунмайман, Аввалбек ўғлим, – деди Яхшибоев. – Бугун ажрашади, эртага ярашади. Хўп, майли, Тамарага талок айтдинг хам дейлик, лекин эртага яна ярашаман деб ялиниб бормайсанми?

– Гап битта, ада, бормайман. Ок фотиҳа берсангиз, бас.

Яхшибоев ўғлидан айни сўзни эшитиб хайратланди. Хайрати таркаб уйладики, э, сен садкаи ок фотиҳа кет, сенга берилган фотиҳа манзилига етмасдан қорайиб қуйиб кетади.

– Мен розиман, болам, – деди, сўнг секин ихранди. – Бир кунлик умрим борми-йўқми, сизларга атаганман. Лекин Тамарани хозирча ташлаб қўйсақ бўлмайди.

– Уям шу фикрда, – деди Аввалбек.

– Ким? – деб сўради Яхшибоев тушунмай. – Тамарами?

– Йўғ-э, Тамара ҳеч нарсани билмайди. Биринчи хотиним шундай деяпти. Биласиз-ку, ада, у жуда юмшоқкўнғил.

– Рост айтасан, болам, – деди Яхшибоев. – Ростдан хам юмшоқкўнғил. Сен энди чўпоннинг боласидан хам бир ҳикмат эшит. Битта бурибосар итимиз буларди ўтарни кўриқлайдиган. Шунга ялоқда овкат берардик. Отам раҳматли нашавандрок одам эди, итини хам ўзи катори кўрарди, ўтарнинг ҳурматини килиб, итининг ялоғини ҳар наврўзда янғилар эди. Буни караки, Олапар

деган бўрибосар янги ялоқда ювинди ялаганидан кейин эскисига қайрилиб ҳам қарамасди.

– Мени итга ўхшатманг, ада!

Ўхшатмадим, болам, сен унга ўхшамайсан. Айгмоқчиманки, агар Олапар сенинг ўрнингда бўлса аввал қуйган хотинига қайтиб яна уйланмасди.

– Мен уйланаман!

– Билганингни қил, болам. Лекин икки эр қўрган хотин бирига қаноат қилармикан?..

– Сиз муҳаббат нелигини билмайсиз, ада! Муҳаббат ўзини ўзи туйғзади!

Ол-а, деди Яхшибоев ичида, сен қилтирикни туйғизиши мумкин, лекин уни тўйдиролмайди. Худо кечирсин-у, лекин собик келин сал йўрғарок эди, ўзим билмайман, сезганим йўк, лекин Оллоёр бечора ҳали бўйдоқ эканида бир-икки бор шикоят қилиб келганки, ада, келинингиз қўймаяпти, деб!.. Хайриятки, инсофи бор экан кенжа ўғилнинг, аканинг хасмига қўз олайтирмади, хайриятки, менинг ёшимга додлаб келди, хайриятки, келинники боз хуруж қилса дош беролмай юрмасин деб Оллоёрнинг ўзини ҳам уйлаб қўйдим. Тўғри қилган эканман, мана, иккови ахилу инोक яшаб юрибди, гулдай фарзандлари бор, тўнғич келин эса... кетди, энди униям фарзанди бордай, лекин фарзанд кимники экани аниқ эмас... Туймайди у, икки нафси ҳам ёмон унинг, опкетган лаш-лушлари озлик қилган шеклили, яна бир марта Яхшибоевнинг хонадонига салб юриши қилмоқчи, бу гал юришида бандан мўмин Яхшибоевни қурбон қилиб, меросдан каттарок улуш олиб кетмоқчи! Мана, оласан!.. Яхшибоев қандайдир салбу жалбчиларнинг юришларидан қулайдиган қўрғон эмас, пойдевори мустаҳкам, қалити тайин жойда турибди – иштонбоғга осиглик, сенга ўхшаганларнинг қўли егмайди!

– Болам, – деди сал ўзини босиб, мен-ку розиман, лекин аянг билан уканг рози бўлмайди-да. Боз, биласан, Оллоёрга собик келиннинг турки қўп ёкмайди.

– Укам билан эмас, мен билан яшайди у, – деди Аввалбек.

– Кечирасан, мен билмабман, – деб кесатди Яхшибоев. – Лекин укаям бир кунлик эмас-да. Мен ўлсам, бир-бирларингга суянасан деб ўйловдим-да, ўғлим, бу ёғи қандай бўларкан? Қолдирадиган озгина меросимни икковингга улашиб берсам, узаро инोक бўлиб,

кам-кустни гўлғазиб яшайсизларми, деб эдим-да, болам. Иккиланиб колдим, Аввалбек, сен бу ёқда мухаббат деб турганингдан кейин...

– Барибир уйланаман, ада!

– Унда меросдан маҳрум бўлсанг-чи? – деди Яхшибоев.

– Мерос керакмас менга! – деб баггар хўрозланди Аввалбек. – Майли, меросни бутунича Оллоёрга колдираверинг!

Яхшибоев, ичнини ит тирпагандай, ёмон безовта бўлди. «Васиятнинг овозаси бунгаям бориб етибди, – деб ўйлади, – кейин бу анави манжалаки собик келинга айтган, кейин собик келин бунга яхшилаб сабоқ ўргатганки, майли, рози бўл, ҳамма меросни Оллоёр олақолсин, деб!.. Яъники, унда Тамара ҳамма нарсадан маҳрум бўлади, унда Тамара кетади, кейин мен келаман, деб ўргатган, Оллоёр – аммамнинг бузоғи, Оллоёр – виждони бор аҳмок, улушингни узингга қайтариб беради, деб ўргатган, канжик! Доғули ёсуман, бунинг ҳам макри собик қайнонасининг макридан кам эмас. Йўқ, ёсуманларга қоладиган меросим йўқ меннинг!..»

– Майли, Аввалбек, мен розиман, – деди Яхшибоев. – Мухаббатни танлаб тўғри қилибсан. Тамарани ўйлаб қайғурганинг ҳам дуруст. Биринчи хотинингга ҳам раҳмаг айтиб қўй, жуда олижаноб экан. Меросни Оллоёрга колдираман. Лекин Тамарани боласи билан хор қилиб қўйсақ ҳам бўлмайди, яхшиси, сенинг улушингни Тамара билан боласига васият қиламан. Зора шу арзимас нарса уларнинг ярасига малҳам бўлса... Шу гапларни тўнғич келинга бориб айтсанг. Менимча, уям ишнимизни маъқул топади. Майли, энди бор, болам, бориб хушхабарни етказ, ажабмаски, суюнчига собик ва булажак келинимиз девзирадан ош дамлаб келса!..

Аввалбек индамай ўрнидан турди. Аҳволи анча аянчли эди. Недир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади, лекин айтолмади. Хайрият, деб ўйлади Яхшибоев, хайрият, озгина йиғитлик сиёғи қолган экан, гапини қайтариб ололмаяпти. Начора, энди иккинчи хотин билан қолишга мажбур. Биринчи хотин учинчи хотин бўлиб қайтиб келмайди. Собик келинининг ақли-хуши жойида, мерос Тамарага ўтганидан кейин ўлганда ҳам бунга тегмайди. Шунча қирғиндан омон чиккан экан, Яхшибоев деган қирчанғи казо муҳлаги етиб ўлганида ҳам сендақаларга таслим бўлмайди. Оллоёрга меҳрим баланд эканини биласизлар, Оллоёрнинг бўшанг эканини биласизлар, Оллоёрнинг сахий эканини биласизлар, лекин Яхшибоев деган

кирчанғи чол сиз билган бушанг ва сахий Оллоёрни шунака хасис килиб кўйсинки, нақ чангаллаб коласизлар! Васиятга шундай бир модда илова қиламизки, Оллоёр меросдан йилига факат фалон сўм олиши мумкин, дейлик, йилига уч минг сўм, бир тийин ҳам ортик эмас, қани, ўшандаям сенларга сахийлик қилиб кўрсин-чи! Сахийлик қилолмайди, ўзиям хаддидан ошиб кетолмайди, майда чайнаб ейишга мажбур, майда чайнаганда Яхшибоевнинг яхшию ёмон йўллар билан топган пули бир неча авлоднинг умрига ҳам етиб-ортади!..

Яшанг, ўрток Яхшибоев! Яша, Назар, яша, Яхшибой чўпоннинг соддагина ули!

Завкланди. Камдан-кам буларди бунака қувнок дақиқалар. Одамзод ўзининг зукколигини вақти-вақти билан англаб турса яхши-да, ахир! Бенхтиёр ўзини Ошно билан қиёслаб кўрди. Ошнонинг донолиги аниқ, лекин унинг донолиги сал мавхумроқдай, сал расмийроқдай, унинг донолиги, сирасини айтганда, кўпроқ ёдаки сўзлар билан ифода этилади, Ошно одамнинг кўнглини эмас, омманинг кўнглини ўйлайди, лекин билмайдики, омманинг кўнгли дегани – аслида одамнинг кўнгли, аввал биттасининг, сўнг иккитасининг, ахийри, кўплаб одамларнинг кўнгли!.. Ошно биров билан ёлғиз қолишдан чўчийди, чамаси, ўзидан катталар билан ёлғиз гаплашганида унча-мунча даққи эшитган бўлса-ю, энди, ўзидан кичкиналар билан гаплашганида ҳам ўша таниш хадик туйғусидан қуғула олмаса!.. Ошно гўё ўзининг ўзгачарок эканидан ийманиб яшайдигандай, гўё унинг ғурури кемтикдай, гўё юксалганига ўзи ҳам ишонмаётгандай... Ахир, неча ўн йил бўлди-ку пастдаги нарвоннинг олиб қўйилганига!

Асли мен унинг ўрнида бўлишим керак эди, деб ўйлади, Ошно бечоранинг соддалиги бор, уни ишонтириш ҳам, алдаш ҳам осон, мени эса, ишонтириш мумкин-у, лекин ҳеч қачон алдаб бўлмайди, негаки, мен аввало либоснинг астарини кўраман, кейин аврасига солиштираман, негаки, менинг хотирам зўр, юксалган чоғимда нарвонни пастда унутиб қолдирмайман, йўқ, ўзим билан томга чиқариб оламан, токи кейин ҳам аскотиб қолиши мумкин, токи ёнғин маҳали пастга сакраб оёқларим синиб кетмасин!.. Негаки, Ошнонинг Муяссар хонимдан ўзга кимарса борки, бирортасига ҳам муҳаббати мумкин эмас, мана, мен ўзимни, кўз очиб кўрган дўстини, ўттиз йил

ичида бирор ўттиз марта унутиб, ўттиз бора қайта эслади, ҳатто бир гал Ўртақўғонга сургун ҳам килди, ҳар гал қайтиб эслаганида мен бечоранинг ярамга малҳам суркадим деб ўйлайди, билмайдики, ҳар гал қайтиб эслаганида кўнглимда чандик қолади! У яхшидан ҳам яхшироқни излайди, янги топган яхшилари ни не биландир сийлайди, собик яхшилари ни раңжишини асло ўйламайди, мудом сийлагувчи одам ахирни бориб сийланувчилар қўлидаги ўйинчокка айланиб қолишини тасаввур ҳам этолмайди. Энг ёмонни – мактовни ёктиргани, макталган пайтида шамдай эриб гамом бўладики, тафтига қўлини иситиб олганлар канча! Агар мен унинг ўрнида бўлсам эди, каттиққўлроқ бўлардим; бировни бесабаб сийламасдим; сийлаганимда ҳам, биров бунни билмасди, бинобарин, сийлов умидида мени йўлдан урадиганлар бўлмасди, бинобарин, мактовлардан суюлиб кетмасдим; ахир, мана, неча йилдирки, бировга бўйин бермайман; мухаббатимни ҳам, нафратимни ҳам биров сезмайди – ҳаммага бир хилдайман; ўзим тенгига ҳасад килмайман; пастрокларни ўз исми қолиб отасининг исми билан атайман; каттарокларни ҳам вақти-вақти билан чақиб оламан; натижа шуки, мендан чўчишади; биров яхши кўрмайди, бунисини биламан, лекин нафрат деганлари сийловталаб мухаббатдан минг бора аъло эмасми? Қолаверса, нафрат деганимиз аслида нафрат ҳам эмас, шунчаки ҳадик, эхтимолки, нафратга айланиши мумкин ҳам эди, лекин ошкоралик ғанимларга наф келтирмайди, завол келтиради, баски, ошкор этилмаган нафратни ўйлаб бошимни котирайми? Ошнонинг ўрнида бўлсам эди, сал кенгрок бўлардим, холос. Ошно-чи? Ошно – ўта кенг. Ошно меъёрни билмайди. Биров беш кило пахтани бошкалардан кўпроқ терса, бас, «балли, азамат!» – деб кучоклайди, оғиз-бурун ўпишади. Мен-чи? Мен нима дердим? Мен айтардимки, тузук, ҳаракатингиз маъқул, ғайрат қилаверинг. Шу, холос. Ана ўшанда газет саҳифаларида жавлон урадиган «азамат»ларнинг сони ҳам камрок бўларди, бинобарин, гап кам-у, иш кўпроқ бўларди. Ўзимдан каттароклар буйрук берганида «хўп бўлади!» демасдим, «ўйлаб кўрайлик» дер эдим, ёкмаса ёкмасин эди, лекин ўйлаб кўриш хали тақикланган эмас, бир амаллаб чидашарди.

Ҳаёл суриш ҳам тақик этилмаган, дейлик, ҳозиргига ўхшатиб, кимлигини унутиб, бор-йўғи Аввалбек деб аталмиш нашаванд овсарнинг орзусига ғов бўлганинг сабаб, ўзини камида Олатов чоғлаб турган чоғингда.

Ҳар ҳолда. Ошно – Ошно, сен эса ҳозирча Яхшибоевсан, аввалроқ ҳам шундай эдинг, рӯзи киёматда ҳам айни номга «лаббай!» дейишинг тайинроқ. Дарвоқе, маҳшарда фамилияни айтиб чакиришмайди.

– Боракол, болам, – деди хастароқ охангда. – Бориб айт, Робиға юмшоқроқ овқат килиб келтирсин. Таксига пулинг борми?

Аввалбек мазахни бирдан пайқади. Ғазабини зурға босиб:

– Минг сўм керак. – деди. – Қарзим бор, узмасам бўлмайди.

– Минг сўм оғизнинг ели экан-да, болам. – деб ух тортди Яхшибоев. – Минг сўм учун мен неча марта ўлиб-тирилишимни биласанми?

– Сизда кўп, бобой! – деди Аввал хунук тиржайиб.

Хайрият, деб ўйлади Яхшибоев, ана энди ўзингга ўхшадинг, болам, ота билан гаплашини ярашмайди сенга, сенга бобой билан гаплашини осонроқ, бобойнинг синиши ҳам осон, бобой тушмагур сенга минг сўмни садака килиб юбориши мумкин, лекин буям ниманингдир эвазига бўлиши керак-ку, хўш, ниманинг эвазига, бекордан-бекорга минг сўм олаверасанми, галварс?

– Беш юз етар?

– Минг сўм! – деб чўрт кесди Аввалбек.

– Тўрт юз! – деб, бирданига таҳдидга ўтди Яхшибоев.

– Тўққиз юз! – деб сал пастроққа тушди Аввалбек.

– Уч юз эллик!

– Саккиз юз!

Ортиқ савдолашиб ўтирмади Яхшибоев. Дафтарчасини олиб, уч юз сўмга чек ёзиб берди. Аввалбек чекилган ракамдан норози бўлди, ковоқ солган куйи палатадан чиқди.

Ғунончани кайириб олдик, деб кулди Яхшибоев ичида, энди тагидаги «Волга»ни ҳам Тамара келинга хатлаб берсак, унда оёқларига тушов тушадик, анави байталчанинг атрофида кишнаб айланишлар тамом эсидан чикиб кетади.

Афсус килдики, шундай кизик ташбехлар зое бўляпти. Эринчок эдим, йўқ, ғайратли эдим, лекин илмим етмади, осонига ургандим. Ахир, анави чоршанбию жумабойлар сузнинг кадрига етармиди! Ўзим, ўзим, мен ўзим бўлишим керак эди!!

Хўш, нега бўлолмадим унда?

Мени Ошно бузди, деб уйлади, лекин уйига ўзи ҳам ишонмади. Сабабки, Ошнони мен ўзим яратдим, деган ботиний бир ғурури бор эди.

Факат уни кейинчалик идора этолмадим, у тушган кўйнинг бор куламини бошдан тасаввур этмаган эдим, пайти келиб жуда шошдим, боиси – Уртақўрғонда ҳаяллаб қолганим, Ошнонинг ортидан бу ерга вақтида келмаганим. Келсам эди, унинг бирор қадами ҳам назардан кочмасди, рост маънода ҳам шу – Назардан кочмасди. Мен кечикиб келдим. Келганимда Александр Шоймардонович Ошнонинг пинжига кириб улгурган эди, икковлашиб бор дунёни оппок пахтага буркашга бигим тузишган, асов дарёларни жиловлашга киришган эдилар. Ғузашунос чол юриш иштирокчиси эди, мен эса, шунчаки келиб қўшилган бўлдим, холос. Иборалар кўп, ибораларнинг маънолари ҳам кўп, ҳар бирини чақиш керакки, кейин қўлингда фонус бўлиб йўлингни ёритади. Энди уйлаб қарасам, ғузашунос чол тажрибалироқ экан. Ўша кезларда, ўша қирк олтинчи йил кетар кечаси Ошнонинг уйида учрашган пайтимизда, чолнинг жияни Орифий алмойи-алжойи шеърларини ўқийвериб қулоқни юлиб қўлга олиб берганида, мен Мухсинани ундан рашк қилиб аҳмоқ бўлганимда, биз ҳали шунчаки пиёдалар эканимизда, ғузашунос тушмагур пиёданинг бири муқаррар гарзда фарзинга чиқишини сезган экан. Ажабмаски, нуфузини ишлатиб, Уртақўрғон сув омбори қурилишига Ошнони, айна Ошнони бошлик қилиб жўнатган ҳам унинг ўзи бўлса!.. Ғузашунос чол янглишмади, Ошно юксалдию суву хавонинг ихтиёри унинг қўлларига ўтди. Ерни қўлга олдики, нукул ўзи билан шогирдларининг навларини эқтирди; сувни қўлга олдики, иккита азим дарёнинг йўлини тўсиб, ҳар кадамда биттадан тўғон, ҳар икки кадамда биттадан сув омбори қуриб, Оролни қурибди; бандаргоҳи бор шаҳарларни, юзлаб кемаларни қирғоқдан ўнлаб километр нарига отиб юборди, қуйи ўзан лабидаги иккита воҳани қурибди, аввал гужумларини, сўнг олмаю ўригини, ҳали навбат одамларига ҳам келади!..

Ғузашунос чол маккор чиқди. Эндиликда шундайин қудратлики, агар Африкода бирор давлат тўнтариши бўлса, энг аввал, бу ишда Александр Шоймардоновичнинг қўли йўқмикан, деб сўрашади.

Пиринг шайтон бўлса, мазхабинг маълум.

Лекин, жиддийроқ ўйласак, Ошно бошдан эҳтиёткор эди-ку?

Бугун хашаки армон билан эсланадиган беғубор ёшлик дам-ларни ростдан ўшандай эдимиз? Ёшлик, дорилфунун... Ёшлик жудаям беғубор бўлмагандирки, дорилфунунда сафларни тозалаш кампанияси борар эди, домлалару талабалар сафи сийраклашиб колар эди ҳамки, тозалаш тугай демасди. Яхшибоевга биров дахл килмасди, у чапани эди, кўкрагини очиб юрарди, сиёсатдан гапирмасди – ундан кўркишарди. Лекин Ошно қандай соғу омон колди? Ошно фаол эди, хушбичим эди, хушмуомала эди, яхши ўқирди – хасалга арзигулик эди! Бугунги дўст – эртанги душман, ўзим доғсиз қолайин деб ўзганинг юзига лой чапаш... куп эди бунақаси, куп эдики, бугунги нуруний чоллардан анча-мунчаси балчик юки кетмаган кўлларини бекитолмай гаранг. Ошнонинг бугун ҳам кўллари оппок, ўшандаям ок эди. Иродани қаранг! Тазйик темирдан эди-ю, Ошно чап бериб кетарди. Э, у пайтларда Ошно эмасдиям, шунчаки, Булдурук деган гадойтопмас кишлоқдан ўктамрок ҳамкишлоғи Назарга эргашиб келган соддагина ўсмир эди! Лекин зехн... зехни дуруст экан-да, а? Бўлмаса, тозалаш пайтида у ҳам минбарларга чиқишга мажбур эди. Бошкалар минбарга чиқиб, очикдан-очик: «Булар – душман, буларнинг хатоси – кечирилмас, бизнинг йўлларимиз ҳеч қачон кечинмайди!» – деб хитоб киларди. Ошно эса бақирмасди. У бугун лаънатлар бўронидан эгилган одамларнинг руҳи билан қачонлардир юзма-юз келишини биларди, уларга ачинарди, аяб гапирарди: «Келинлар, улуғ келажакни биргаликда курайлик. Бўлингани бўри ер, деб айтишади, орамизда бўлингандар ҳам, бўрилар ҳам бўлмасин, ҳамжихат бўлайлик, мафқурани ростлаб, саодат дамларини ҳам биргаликда кўрайлик».

Қизиқ, бирор марта ҳам сўкмаган экан-а?

Қизиқ, нега унинг «таслимчилик» руҳидаги сўзлари ўшанда бирор кишида ҳам шубҳа уйғотмади? Бирор сеҳрли жозибаси бор эди-ми, мисоли Муҳаммаднинг пешонасидаги нурдай?..

Тозалаш мажлисларидан ижара кулбаларига қайтиб маъюс бўлиб коларди. Айтардики, қийналдим, Назар жўра, мағзава тўқолмадим, ким ҳақу ким ноҳақ эканини биз билмаймиз, балки улар ҳақдир, балки – булар, ростига гап, кечалари уйқум қочади.

Яхшибоевнинг уйқуси яхши эди. Ошнонинг ҳадигини кейинчалик тугал тушунди. Лекин унда тузукрок эътибор ҳам бермаган,

шунчаки юпатиб айтганки, сени биров чертса, бас, кон қусдираман, ошна!

Соддаликни қаранг!

Маълум бўладики, Яхшибоев сиёсат учун яратилмаган экан-да? Бўлмаса, униям жуда аҳмок деб бўлмасди, пухтагина эди, макри одмирок эрса-да, бўлажак сиёсатчини лакиллайтиш учун бемалол етиб-ортарди.

Бир ёқдан беради, бир ёқдан уради, деб айтганлари тўғридай. Хайриятки, ўшанда эҳтиёт бўлишни ўйламагани. Ўйласа бас эди, бир балога гирифторм буларди. Эҳтиёткорлик Ошнога ярашади, анави ғузашунос Шоймардоновга ярашади, негаки, ғузашунос ҳам аслида сиёсатчи, бўлмаса, ўша йилларда бошка миллат вакилига уйланиб, Клавани Комилага айлантириб, ўзини Искандардан Александрга айлантириб олармиди? Аралаш никоҳ эди бу. Сиёсат ва кўрқув аралашган никоҳ. Янгича Комилаю янгича Александрлар юртимизда кўп, ажабсиннадиган жойи йўқ, лекин ғузашунос чолнинг эллик олтинчи йилга келиб Комилани яна Клавага айлантириб, қўлига талок хатини бергани-чи? Ўзининг исмини ҳам яна қайтиб «Искандар» қилиб олди, лекин халқ, барака топсин бу халқ, эса саклаб қолган экан – хали-хануз Александр Шоймардонович деб атайди. Ҳозирги хотини ҳам Комила, бу Комила ҳам анча қариб қолди, лекин нариги Комиланинг талок хати қўлига текканида бу Комила ёш эди, аспирантка эди, ғузашунос Александрнинг ортидан чигит солинган тоғорачани кўтариб юарди. Тоғорачадаги чигитларнинг мағзи пучрок эди, лекин мағзи тўқ чигитлар четда қолиб, миллионлаб гектарларга айна тоғорачадан уруғ сепилди, сабабки, тоғорачанинг эгаси бошкалардан зўррок, нуфузлирок, доғулирок, кабиҳрок, палидрок, ифлосрок, балою баттарок чикди!

Искандар ҳам шунака бўладими?

Ташбехлар ноўрин, деб ўйлади Яхшибоев, киёслаганда бунинг ракиблари тугул, оғиз-бурун ўпишган харифлари ҳам фариштага айланиб қолади!

Алами кўзиди. Ошнони сўқди. Бузок, деди, ғузашуноснинг етовидаги бузок, аслида уям хариф, бошка харифлар билан қўшилиб, еру сувни халфана қилиб ейишди. Яйловлар йўқолди, боғу роғлар йўқолди, бугунги кунда Яхшибоев бозордан бир кило гўшти саккиз сўмга, бир кило ўрикни уч сўмга олади!

Халк нима деб ўйлайди, ўртоқ Яхшибоев?!

Шуни эслаб қулди. Халк нима деб ўйлаётганикан? Жим турибди шекилли. Ҳа-я, жим турмаганда ҳам, дардини мен билан Ошнога айтармиди!

Сирасини айтганда, мен ҳам халқнинг бирима-да. Қалинлик, дўстлик, ошнолик, боришги, ҳарифлик деганлари бариси ёлғон аслида. Бариси – сароб, босиброқ тикилганда тарқаб кетади. Лекин тикилиб қарайдиган одам йўқ. Эҳтимол, кейинроқ топилиб қолар... Ҳозирча мен усталик қилишман, йўлни топишман. Жабрдийда бўлиб кўриниш кийин эканми! Ана, Саидкул Мардонни Булдурукка обориб, итдай ишлағиб, роса икки гектар жойга боғ эктириб, роса дийдиё қилдим-ку? Уям лакка тушди, ишонди. Умуман, ишончли одам у. Улигини ишониб топширсанг ҳам бўлади. Ҳар ҳолда, итларга ташлаб юбормайди. Худодан кўрқади. Йўқ, одатда бунақалар худосиз бўлади, булар кўпроқ ўзларидан кўркишади, виждон деб ағалмиш азиз матоҳлари бор, ушани кўтариб югурганлари югурган; аравага қўшилган отдай хоришади, пешонадан реза-реза терни артиб олишади, билишмайдики, қўллари – бум-буш, ҳеч вако йўқ. Искандари Зулқарнайнинг қулидай, буш, бум-буш! Искандар сал ақллироқ бўлган, у бор-йўғи ўлаётган пайтида қўлларини бушатиб олган, лекин Саидкул Мардонга ўхшаган афандиларнинг қўллари туғилган чоғидан бери бум-буш!

Лекин Ошно менга панд бергани рост. Ҳаммаёққа сувни сувдай окизган одам, мендан бир тегирмон сувини аяди. Биргина шу армоним рост эди менинг. Лекин Ошно армонимни ушалтирмади. Сабаби – Булдурукнинг ўйдим-чуқурлиги, текислаб бўлмаслиги, пахта унмаслиги. Ваъдаси эрдан чиқди. Аввалроқ эсида эди, ҳатто кишлоқнинг номини ҳам ўзгартирган эди, ҳаттоки муҳр заказ қилган эдики, бундан буён ва то абадул-абад Булдурук кишлоғи Лолазор деб аталсин. Хайриятқи, Ҳоғам Шўро муҳрни йўқотиб қўйди, атай йўқотдимми ёинки тасодиф туфайлими, лекин Ошно иккинчи гал муҳр заказ қилишга эринди – энди жабҳа кенгайган эди, энди юксалиш пайти келган эди.

Демак, Ошно мени алдади, деб айтишга ҳақким борми?

Йўқ, собитроқ туриш керак, ўртоқ Яхшибоев, дарахт кесилганда ёнидаги бачкиларнинг омон қолиши кийин. Қучайса ё битта, ё иккитаси қучаяди, лекин уларнинг ҳам томири туташлиги донмо эса

гуради. Омон колганида ҳам, ҳеч қачон дарахт номини ололмайдн, бачки дея аталаверади. Бачки минг улғайганда ҳам четда қолиб кетаверади, кесилган дарахт ўрнига бошқасн экиладики, буни си бутунлай бошқа дарахт.

Салокатли бўлишга онт ичди.

Ич-ичида алам гуйдики, йўриқдан чиқиб кетмокнинг ҳеч иложи йўқ. Бир душманнм тўғри айтиб эди, мен тан олиб эдим, лекин тўғри гапларини бошқаларга ҳам айтиб юрмасин деб, Шарифнинг, гўриш нурга тўлгур Шарифнинг кўли билан яксон қилиб ташладим, қайтиб ўшланмади. Уям бир дарахт эди асли, ёнида бачкилари ҳам бор эди. Шарифнинг оташи зўрлигини қарангки, дарахтни ҳам, бачкиларини ҳам қуритди – худди тағи а бутифос куйгандай қилди. Лекин ўша душманнм закнй инсон эди. Гапимиз чап тушиб колганида айтган эдики, э Назар, сен бор-йўғи чнябўрисан, холос, арслон ўзи ов қилади, ўлжасини тириклай тугиб иссиқ қонини ичади, чнябўри эса, арслондан қолган-қутган ўлимтигу майнб-маслукларни териб юради. Ўзига бино кўйган эди душманнм, лекин арслонга дуч келолмади, бор-йўғи чнябўрига ем бўлди, холос. Чунки бу пайтга келиб чнябўри кучга тўлган эди, бу пайтга келиб бир замонлар кимсан Гўруғлино Алшомншларга қарши гурзи кўтариб чиққан пахлавон – гўринг нурга тўлгур Шариф Валломатдек синалган соҳибқирон аслида ўша чнябўрининг бир панжасига айланган эди.

Йўқ, энди ортга чекиниб бўлмайдн.

Бир соатча ўтиб, қабулга тайёргарлик бошланди. Палатани ювиб-супуриш аслида Марфа Павловнанинг иши эди, лекин кампирга ишонншмаган чоғи, иккитагина озода врач хотин, бири супурги, бири латта осилган гаёқ кўтариб келишди. Пилесос судраган йнгит ҳам врачлардан эди.

Безовта қилишгани Яхшибоевга ёкмади. Оҳори кетмаган кийим кўтариб қирган аёлни қувиб юбориб, қаравотига ялпайиб ётиб олди. Фаррошликка келган хотннлару эркақлар иш бошлаёлмай, гарант бўлиб турдилар. Хабар кетган чоғи, бош врач муовини Раҳматов музоқарага келди.

– Домлажон, – деди ялтоқланиб, – бошқа бир палата ҳозирлаб куйдик, беш минутга ўша жойда дам олиб ётсангиз. Беш минутга, бор-йўғи беш минутга... Унгача палатангизни ярақлатиб беришади.

– Э, бор-э! – деб кўл силтади Яхшибоев. – Мен касал одамман, сенга колса, келадиган одамни пастга тушиб кутиб ол, деб айтарсан?..

Раҳматов кўрсаткич бармоғини лабларига босди: тсс!.. Кулгили эди. Яхшибоев унинг майдалигидан кулди. Танини енгил титратиб куларкан, завк билан ўйладики, сен бунгаям ён бер, ўртоқ Яхшибоев, ахир, айни лаҳзалар Раҳматовнинг умридаги энг ёркин лаҳзалар бўлиши ҳам мумкин-ку? Балки бу кейинчалик бола-чақаларига, ўртоқ Фалончиев ўртоқ Фалончиевни кўргани келганида мен палатадан ахлат ташиганман, деб мактаниб юрар? Хайриятки, анави оксоч профессорнинг ўзи келмагани, бўлмаса, унгаям хурматим колмас эди.

– Вазифанг оғир, Раҳматов болам, – деди ниҳоят, кулгисини бас қилиб.

– Илтимос, домлажон, – деб кўлларини кўксига қўйди Раҳматов.

– Ҳаддингдан ошяпсан. болам.

Раҳматов асабийлашди. Қўлини кўксидан олиб, оқ халатининг чўнтагига тикди, мушт қилиб тугмоқчи эди, лекин ўнг чўнтак торлик қилди, баттар асабийлашиб, чўнтакдан дўппайиб турган нарса-ни олди.

Атир экан. Қутиси йилтирок, ёзувлари йилтирок, чиройли кутича – бир тарафи шаффоф, ичидаги шишача кўриниб турибди.

Яхшибоев супурги кўтарган врач хотиннинг кўзлари хайратдан катта очилганини кўрди. Аслроғи шекилли, деб ўйлади, бу бечора бака бўп колди-я.

Индамай ўрнидан турди-да, шиппагини оёқларига илди.

– Ўн иккинчи палата, – деди Раҳматов қувониб. – Энди, айбга буюрмайсиз-да, домлажон.

Яхшибоев йўлакка чиқди. Ўн иккинчи палата тўрроқда эди. Боришни истамоди – нима килади дазмолланган чойшабни ғижимлаб? Лифтга караб юрди. Пастга тушиб, кузги атиргуллар очилган майдонни кесиб ўтди. Майдон четида ўтирганлар ўринларидан туриб таъзим қилишди. Алик олди. Икки оғиздан илик сўз айтган бўлди. Кўрсаки, узоқ бурчакда ҳалиги кишлоки раис... оти нимайди... Ҳазраткулов, йўк, Маматкулов мўлтираб караб турибди. Якин келиш тугул, бош ирғаб саломлашишга ҳам юраги дов бермайди. Бечора, деб ўйлади, сенгаям етибди-да Ошнонинг хабари, бу ёқда ана-

ви аҳмок Раҳматовнинг сир саклайман деб лабига бармок босганига ўлайми! Сен ҳали соддасан, болам, деб ўйлади, бу жойларга ўша кишининг келишини тасаввур ҳам этолмайсан, унинг мени кўргали келишини эшитиб, куни кеча мен билан гаплашганларинг ёдингга тушиб, хаяжондан ёрилиб ўлай дедингми? Бу нарсалар бизга жуда таниш, Маматқулов укам, отинг Чорибой эди чоғи? Анави таъзим қилганлар ҳам аслида мендан хурқади, болам, лекин уларнинг таомилли бошқа, уларники ёлғон, сеники рост, болам, сен ҳали бузилиб улгурмадинг, ҳали белинг қаттик, букилиб ўрганмагансан, агар менга букилиброк таъзим қилсанг, кейин, кишлокка қайтиб, ўзингдан ўзинг хазар қилиб қолишинг ҳам мумкин, Чорибой болам. Шундай, ўртоқ Маматқулов, ҳали оҳори кетмаган раис укам, сен анави таъзимчиларга нишонма, ҳозир сен нийманиб, бу одамлар Яхшибоев ўлса ҳассакаш бўлади, деб ўйлаётган чиқарсан? Йўқ, болам, менинг ҳассакашим йўқ – шуниси алам қилади!

Ёшгина бир ҳамшира гулдаста келтириб тутди. Эсладики, аввал ҳам гул берган эди бу киз, лекин унда қимлигимни билмасди, билмагани бонс, самимий узатган эди гулини, лекин бу гал... бу гал намойишкорлик бордай. Ҳагтоки тиззагинасини букиб таъзим ҳам қилди. Вой қизгина, фаришта қизгина, вой сен бокира қизгина, бузилишинг шунчалар осон экан-да, а?

Сенгаям Ошннинг дарағи етибди-я!

Секин гулни хидлади, лекин димоғида гул хидидан ҳам ўткиррок ва муаттаррок бир бўйни туйди. Қараса, ёнидан тўрхалта кўтарган бир соҳибжамол ўтиб боряпти, бўй ҳам ўшаники, нима бало, атирга чўмиладими булар?!

Атир сал кўпайиброк кетди, деб ўйлади, биргина бадантарбиячи хотин атирга бефарқрок чиқди, қолган ҳаммаси, ҳамма одамлар, ҳамма палаталар атир хидига бурқанди-қолди.

Викор билан, солланиб-солланиб кета бошлади. Қум тўшалган йўлак тоза қилиб супурилган экан, сув ҳам сепилган экан, йўқ, ҳагтоки қумнинг ўзи ҳам янгиланган экан.

Эътиборингдан айланиб кетай, одамзод! Бахшилар топиб айтган лекин: дам – бу дамдир, ўзга дами дам дема! «Ушбу дам»ни қўшиб таҳрир қилган дostonшунослар ушбунни пишириб ебди, асли яхши, асли – ҳақиқат! Яша, ўртоқ Яхшибоев, бу қунигдан ўл, лекин айни дами яшаб қол! Бу дунё омонат эканини унутма!

Рўпарасидан хумкалла Эркинов чикди. Юзида тавозе, югуриб келиб пинжиги кирди.

– Устоз! – деди тўликиб. – Бир маслахат бор. деб эдингиз, шунга...

Оббо, деб ўйлади Яхшибоев ғижиниб, шогирд яна биттага кўпаядиган бўлди. Хира пашша бу, ўлгандаям шогирд бўлолмайди. Зуваласи хом, шогирд дегани чўбир отдай пишик бўлиши керак, бу эса бир марта улоқка ярайди, холос.

– Сабр килинг, Шамси Камарович, – деди табассум килиб, – сизга бериладиган топширикни аввал бир пишитиб олайлик.

Эркинов таъзим қилди. Эргашмоқчи эди, лекин ортдан етиб келган Раҳматов халал берди.

– Домлажон, унутиб колдирибсиз, – деди у, – сайрга чикибсиз-у, лекин бунни унутибсиз.

Яхшибоев унинг кўлидан ҳассасини олди. Чиройли ҳасса эди. Аждар бошли ҳасса. Аждарининг туркидан одам кўркадиган ҳасса. Шогирди Равилбой совға қилган эди бунни, кайдандир узокдан – Голландияданми, Португалияданми олиб келган экан. Ажнабийча ёзуви ҳам бор. Лекин бу замонда ёзувга ҳам ишониб бўлмайди, ажабмаски, Ачавотдаги ажнабийларнинг ёзуви бўлиб чикса...

Ҳассани ўртарағидан тутиб, чап кафтига шапиллатиб уриб кетаверди. Хиёбон узун эди; узун, серсоя, салкин, ён тарафлардаги дарахтлар тубидаги ўтлар халигача ям-яшил, ердан диккайиб чиккан темир найчалар учида шабнам пуркалиб турибди.

Атир кўпайиброк кетди, дея бот эслади, ишкилиб, яхшиликка бўлсин. Биз бечораларга эрталаб юз ювадиган ироки совун билан, сокол киртишлагандан сўнг суркайдиган мундайрок атир ҳам кифоя эди, лекин Ошнога ярашмас экан-да...

Киноя килаётганини сездию шайтонга хай берди: ношукурлик қилманг, ўрток Яхшибоев.

Хаёлига келган калтис фикрдан чўчиб тушди. Нима бўларди, деб ўйлади, анави кумлок майдончага югуриб қайтсам-да, кизғиш кумни тепкилаб туриб Ошнони баралла бўралаб сўксам... нима бўларди?

Таъзим қилавериб букланиб колган қадларни ростлаш учун недир бир олижаноб иш қилиш керак-да, ахир! Ушанда қадлар тикланади, анави «ҳассакашлар» кўлингдаги ҳассани тортиб олиб, чалажон қилиб савалайди! Қизик томоша бўларди, лекин!..

Дарвоке, Мирза Охун лакабли бир яхудийи фотограф бор, кас-би арзимас-у, лекин фоли йирик, секин бош ликилллатиб, секингина жилмайиб айгадики, вот уйдет катта, и будет тамаша!

Лекин hozircha томоша бошлангани йук. Томоша умуман булмаслиги хам мумкин – билет олганлар пулига куйиб колади, холос. Хозирча атир сепиняпти, тушажак тундаги уйку харом булди деявер!..

Иримчи эди Яхшибоев. Ошно билан биринчи бор аразлашиб колганларига хам шу атир сабаб булувди. Уртакургонга «сургун» килинишидан сал олдин, олтмишинчи йилларнинг уртароғида Сурхондарёнинг Тожикистонга туташ бир районига бордилар. Обод жойлар экан, боз устига, Ошно билан урушда катнашган бир-икки фронтовик журалар хам топилди, уларни хам бирга олиб юриб, йул-йулакай тузукрок мансаблар билан таъмин этиб, ахийри, илгор бир колхозга етдилар. Колхоз Ошнонинг келишига пухта hozirlik курган экан – бечора кун буйи тасма кесишдан бушамеди. Гоҳ янги мактабда тасма кесади, гоҳ янги боғчада тасма кесади, гоҳ – касалхонада, гоҳ – хаммомда... Кун пешиндан окканда кишлок четидаги улкан молхонанинг тасмасини кесишга борди. Зур молхона экан лекин. Ем-хашак узи келиб турибди, сув узи келиб турибди, гунг деган нарса узи ташкарига чикиб кетяпти – хуллас, сигирларнинг узларига иш қолмаган ҳисоб – сут берншеа, бас. Елинлари ерга тегай деб турган хар зотдор сигирларки, Яхшибоев бунақасини умри бино булиб курмаган эди. Молхона унга ёқди. Хайрати ошгандан ошаверди. Бир маҳал караса, молхона хавосидан куракни тулдириб-тулдириб шмиряпти, молхона хавоси бутунлай узгача, фирт ифори, йук, ифор деганлари хам ип эшолмай колади, нак мушку анбар, гуё «Минг бир кеча» ичига кириб колгандайсан, гуё сен шахзодасан, hozir хипчабел малика муком килиб киради, йук, у аллақачон кирган, факат кузга чалинмай турибди – париларнинг одати шунака узи, аввал кузга чалинмай туради-да, кейин бирдан пайдо булади, хушингни оғдиради, бир карашда кунглини забт этолмасанг «пирр!..» этиб учиб кетиши хам мумкин... Ана шунака анвойи хидлар!

Ажабки, пари йук эди, шунчаки сигирлар, зотдор-у, лекин барибир сигир, охурдаги емишни еб булиб, энди хузур килиб кавш кайтараётган сигирлар.

Ана сенга назокат! Ана сенга меҳмондӯстлик! Нозик димоқлар озорланмасин деб, сигирларнинг жунига атир суртиб чиқишибди-я!

Маъмурчилик замон бу, бўлмаса, мингта сигирга атир етказиб бериш осонми!

Хайриятки, пиқ этиб кулиб юборганини биров сезмади. Ошно район раҳбарлари билан гаплашиб турганида, четроқда колган колхоз раисининг ёнига борди. Раис ҳали ёш эди, корақошу корақуз эди.

– Қаерда таълим олгансиз, мулла йигит? – деб сўради.

– Москвада, деди раис фаҳр билан, – Тимирязев академиясида.

– Кадрларимиз кучайиб боряпти, – деди Яхшибоев Ошнога қараб. – Отасига раҳмат ўша Темирниёзовнинг, яхши ўқитибди.

Ошно кинояни пайкамади. Дўсти улуғ олимнинг номини бузиброк айтганидан хижолат бўлди, холос.

– Молхона яхши қурилибди, – деди район раҳбарларига юзланиб. – Энди мана шунақа олижаноб молхоналарни кўпайтирайлик.

Э худо, дунё бунчалар тор бўлмаса! Олижаноб молхоналар, ахир, бу асли Ошнонинг ибораси-ку? Расм бўлиб кетган экан-да? Қайси кунни анави Чорибой укамиз Маматқулов ҳам шу гапни айтгандай бўлди, демак, юккан экан-да унгаям?..

Олижаноб молхоналар! Ахир, буям бир шиор экан-да, а?

Нодон Яхшибоев, аҳмок Яхшибоев, шўринг қуримаса, уч-тўрт бор бирга сафар қилибқ ўзингни х о с одам чоғлаб қолармидинг!

Ўша суҳбатни аниқ-таниқ эслади. Жавзо қирмаган эди – буниси аниқ. Сабабки, Сурхон дегани анча жанубда, жавзода ўтлар сарғайиб улгуради, лекин унда кўм-кўк эди, улар тушган машина қизғалдоқлар қоплаган қиру адирларни оралаб елиб борарди. Олдинда кўк чироғи липиллаган «Волга», орқароқда яна бир қатор «Волга»лар, ўртада ўзлари, оғир, учганда ҳам имиллайдигандек туюлувчи чиройли лимузин, қўшнилари юртига – Регар шаҳрига томон борар эдилар. Шофёр билан уларнинг орасида шиша девор бор эди.

– Сурхон ахлининг ишлари ёқдими, ўртоқ Яхшибоев? – деб сўради Ошно.

– Тузук, – деди Яхшибоев. – Мен бу ёқларга биринчи бор келишим. Қиёслаш имкони йўқ.

– Ёзувчи одам кўпроқ кезиши керак, айниқса – сиздек босиқ ёзувчи. Енгилтак ёзувчиларимиз ҳам бор, ўртоқ Яхшибоев. Кеча

биттаси очерк ёзиб, меням кўшибди: «Хорун Калонович шарақлаб кулди».

– Ўқидим, – деди Яхшибоев. – Умуман маъқулдай.

– Менга маъқулмас, – деди Ошно. – Илтимос, унга айтиб кўйинг, минбаъд мени кўшмасин. Мен кумғон эмасман – шарақлайдиган!..

– Хушомадни ёмон кўрасиз, оксокол, – деб мактади Яхшибоев. – Бир гал саратонда лойга ботиб колганимиз ёдингиздами? Тупрок йўлдан борувдик, чанг кутарилмасин деб сув сепишган экан?..

– Шундайми? – деди Ошно хиёл ажабланиб. – Эслаёлмайман, ўрток Яхшибоев.

– Энди, сиз кўп юрасиз-да, оксокол, – деди Яхшибоев, – кайси бириям эсингизда гурсин... Унда, лоақал бугунги молхона эсда тур-гандир?

– Молхона зўр курилибди.

– Баҳаво экан, оксокол, шуниси менга ёкмади. Мен чўпон бо-ласиман, жўнликни хуш кўраман, дейлик сигирдан атир хиди эмас, гўнг ва жун хиди келишини истайман.

– Кекчи бўлиб колибсиз, ўрток Яхшибоев, – деди Ошно жилмай-иб. – Тушунинг, азизим, ҳамма ҳам сиздек зукко эмас. Биров-лар борки, тавозе қиляпман деб ўйлаб, аслида хунук тиржайиб кўйганини билмай қолади. Яъниким, лутф деганлари ҳам одамига яраша. Сизда – анча нозик, буларда – сал кўполрок... Лекин, бариси бир лутф-да, ўрток Яхшибоев. Биз сизни жуда кадрлаймиз, аммо буларни ҳам сиздан кам кўрмаймиз...

Яхшибоев бирдан хушёр тортди.

– Оксокол, – деди мурасасозлик билан, – балки бу сизга ёкмас, лекин лутф билан хушомадни фарклашимиз керак. Хайриятки, қоракўз раиснинг инқилобдан кейин туғилгани, олдинрок бўлсайди, юрт оғалари келганида хотинини ҳам тортиқ қиларди!..

– Оббо сиз-э, ўрток Яхшибоев! – Ошно тиззаларига уриб кулди. Қаттик кулди. Кулгиси шиша девордан нарига ҳам ўтди шекилли, рулдаги шофёр безовталанди, ортга қарамоқчи бўлди, лекин та-о-милни бузмасликка акли етди.

Анави очеркачи тўғри ёзибди, деб ўйлади Яхшибоев, бу ростдан ҳам кумғондай шарақлаб кулади.

– Тагин бировларга анави баҳаво молхонани гапириб юрманг, ўрток Яхшибоев, – деди Ошно сал жиддийлашиб, сўнг, сал ўйлаб

туриб, яна жилмайди. – Гапирсангиз ҳам майли, барибир биров ишонмайди. Эҳтимолки, аҳмокликдир бу, лекин, ўрток Яхшибоев, бариси сизу бизни иззат қилишганидан. Халкимизнинг меҳри дарё. Дарвоқе, жўн дарёни жиловлаш мумкин, лекин меҳр дарёсини асло тусиб булмайди.

Ошно охирги сўзларини тарих учун айтаётганини Яхшибоев сезиб турди, лекин негадир эслаб қолганга иштиёқ йўқ эди. Ошнинг кўп қулиб, кўп жилмайгани хадигини оширган эди, кўнгли ашиқлик тусади:

– Оқишиб кетадими, оксокол?.. – деб секин сўради.

– Оқишиб кетиши ҳам мумкин. Тошқин одам танлаб утирмайди, ўрток Яхшибоев, каттаю кичик баробар унга...

Хайрият, Ошно эслатди. Бавосита бўлса-да, барибир эслатди. Ўртақўрғонни, сув омборини, тўғонни, Олияни, сувга оқиб кетган-у, ёғоч бешик туфайли омон қолган гўдакни, Олиянинг озодлиги эвазига Яхшибоевни сотиб олганини эслатди.

– Тўғон бошида турган одам-чи? – деб кесатди Яхшибоев. – Аямайдими? Меҳр дарёси-ку бу дарё?.. Дарғаси бор-ку бу дарёнинг?

– Дейлик, у кўрмай қолади, – деди Ошно тик қараб, юзидан тавозени узмасдан, – шунақа бўлиши ҳам мумкин-да, ўрток Яхшибоев?..

Ошқора таҳдид эди бу. Таҳдид не бўлиши Яхшибоевнинг эсидан ҳам чиқиб кетган экан, эшитиб ғамгин бўлиб қолди. Ҳарна, иззат-этиборга ўрганган одам, назардан қолгиси келмасди. Шаккоклик қиларга тоби бордай эди, лекин кучи етармикан?.. Шаккоклик – йўқчилик дегани асли, иззат йўқ, обрў йўқ, ола қарашлардан ўзга ҳеч нарса йўқ. Эвазига – озгина ғазаб ва озгина ғурур билан яшайсан, холос.

Яхшибоев ўшандай яшашга уриниб кўрди. Ошно уни бир муддат тинч қўйди, сафарларга Александр Шоймардоновични олиб кетадиган бўлди. Яхшибоев ҳам ўзича сафар ихтиёр этди, ҳеч кимга айтмасдан шаҳардан чиқиб кетди. Тоғдаги чўпон танишининг ўтовиди бирор ўн кун беташвиш яшади: қирғизлардан кимиз олиб ичди; тандирқабоб еди; икки-учта хикоя ёзди. Тунлари ўтов ёнига чиқиб юлдузларга боқди, оламнинг бемисл чексизлигини қайта-қайта идрок этди, ўзининг, бошқаларнинг, ҳаттоки Ошнинг ҳам айна бемисл олам олдида арзимас зарралар эканини ўйлади.

Шаҳарга қайтса – ҳамманинг юзида ташвишу ҳадик. Билсаки, ўн кундан бери Ошно бетўхтов сўроқлаётган экан. Бориб, унинг

тундлигини кўрди. Умрида биринчи бор Ошнони бунчалар тунд кўриши эди. Ҳайикмади, кўзларига тик қаради. Узр, деди, сал кечикдим, аввалроқ огоҳ этмаган экансиз, ўзимга яраша ишларим бор эди. Ошно унинг кўзларидаги саркашликни пайкади, совуккина жилмайди, сўнг, хол-ахвол ҳам сўрамай, бирдан расмий оҳангга ўтдики, сиз, ўртоқ Яхшибоев, фақат ўзингизни эмас, элни ҳам ўйланг, зудлик билан Ўртақўрғонга кетишингиз керак, у ёқдаги ишларни тартибга солиб бермасангиз бўлмайди. Яхшибоев бу гапларнинг шунчаки лалми дўк эканини сезиб турарди, андак ялинса, важ кўрсатса қоларини ҳам биларди, лекин ўша ўн кунлик озодлик шавқи сўнмаган экан, паст тушгиси келмади.

«Сургун» муддати роса уч йилга чўзилди. Ўзи ҳам, Муҳсина хоним ҳам Тошкентга унвондор бўлиб қайтдилар. Муҳсина – майли, лекин ўзининг унвонда мазах бор эдики, Яхшибоевнинг хўрлиги келарди, имкон топса-да, ўша фармонни бекор қилса. Ҳайриятки, анави хушфезъл олим болаларнинг эс-хуши кирарли-чиқарли бўлса ҳам, Яхшибоевнинг илк унвони – «Хизмат кўрсатган артист»ни эсламасликка фаросатлари етади.

Ошно пешин ҳордиғи махали келди. Ёнида профессор Вахобов билан бўйдор бир йиғит бор эди. Ранги синиккан экан – буни Яхшибоев узок сафар заҳматиға йўйди. Отасига раҳмат, шунча баҳру уммонларни кезиб юрса-да, тегишиб ўсган жўрасини унутмабди.

Яхшибоев айна ҳолатда кўришиш таомили канақа бўлишини билмай, бир зум каловланди. Ошно ўзи кутқарди уни, зуд юриб келиб бағрига босди. Қучоклашган пайтларида Яхшибоев Ошно оёқ учларида кутарилганини сезди, хижолат бўлди, беихтиёр тиззаларини озгина букди. Ўйладики, манави дўхтир билан кўрикчига бало борми жўралар учрашган пайтда!..

– Бурга тепдим, ўртоқ Яхшибоев!? – деб хитоб қилди Ошно. Хитоби сунъийроқ чиқди. Унинг ҳам гувоҳлардан хижил экани сезилди. – Бу нима қилиқ, – деди овозига андак шўх тус бериб, – нега ялпайиб ётибсиз бу ерда?

– Неғалигини, мана, лукмонлардан сўрайсиз, – деди Яхшибоев профессорга ишора қилиб. – Жавоб сўрасам қунмайди, бу ёғи – кампания даври, четроқда қолиб кетганим алам қилади, лекин – начора, ётибмиз-да...

Ошно Ваҳобовга каради.

– Бир ҳафтада руҳсат берамиз, – деди профессор. – Бу кишининг дарди оғирмас, лекин сал дам олишлари керак.

Яхшибоев сездики, профессор инжиганини унутмабди, хаёлида – ўша аппарати. Буниям, анави камгап боланиям кеткизиш керак, деб ўйлади, суҳбатга ҳалал беради.

– Тўғриси, булар мени гаровга ушлаб туришибди, – оксокол, – деди Яхшибоев кулиб. – Битта аппарат бор экан, шуни раҳбарлардан ундириб оббермасангиз жавоб йўқ, деб рўй-рост айтишди.

– Ҳали ҳибсадан, денг? – деди Ошно сал ажабланиб. – Сиз бунақа зуравон эмасдингиз шекилли, ўрток Ваҳобов?..

Ваҳобов зўраки илжайди.

– Буниям тушуниш керак, – дея давом этди Яхшибоев, – ўзини эмас, менга ўхшаган бедаво беморларни ўйлайди. Бор-йўғи ярим миллион турар экан.

– Валюта қатъий ҳисобда, ўрток Яхшибоев, – деди Ошно жиддийлашиб.

Яхшибоев хато қилганини сизди. Касал одамнинг гаплари сал бошқачарок бўлиши керак эди. Тўғри, турк-тароват касалга ўхшайди, соқол ўсган, кўзлар киртайган, ранг заъфарон, лекин гаплар анча тирик. Ярашмайди, беморга ярашмайди.

– Энди, оксокол, – деди ихраниб, – у аппарат сиз ўйлагандай такчил матоҳ эмас. Москвада бор, Ленинградда бор, Киевдаям бор, бу ёғи козок дўстларимиз билан тожик дўстларимиз ҳам сотиб олиш тараддисада. Энди, шугина арзимас нарса бизларда бўлмаса... уят эмасми?

– Оббо сиз-эй, ўрток Яхшибоев, миллий ғурур, денг? Биз сизни анча камситибмиз-да, а?..

Ваҳобов саросимага тушди. Чамаси, у орзу қилган аппарат Душанба тугул, Москванинг ўзида ҳам йўқ эди ҳали. Яхшибоев Ошнога сездирмай имо қилдики, парво қилма, розилик берса, бас, тафсилоти эсидан чиқиб кетади.

– Беморингиз жуда тамагир чикди, профессор, – деди Ошно кулиб. – Тезроқ руҳсат бермасангиз, яна бир балоларни талаб қилиб қолиши мумкин. Майли, касал одамга рад жавоб этиш ўзи қийин. Сиз бирор ҳафтадан кейин телефон қилинг, профессор, эсга солишсин. Хўш, яна қандай илтимослар бор?..

Профессор зийрак эди, иззати битганини сезди. Недир жуяли бир бахона топиб, палатадан чиқди.

– Сиз ўрток Саломов билан боғланинг, Темирбек, – деди Ошно хамрох бўлиб келган буйдор Ингитга қараб. – Агар Тураев сўраса, шу ерга, ўрток Яхшибоевнинг кабинетига... узр, палатасига улашсин.

Ингит ҳам Ваҳобовнинг ортидан жунади.

Яхшибоев дурустрок диккат қилди. Ошно ғамгин эди. Ранги баттар захил тортибди, ёноғидаги чандик билинмай кетибди – устидан чуқур бир ажин тушибди. Аввалги сафар кўрганида бу ажин йўқ эди.

– Узоқда турибки хол сўрадингиз, оксокол, мен фақирнинг бошим осмонга етди, – деди Яхшибоев. Кўнгли бузилди, кўзлари намланганини сезди. – Минг раҳмат, оксокол.

– Кўйинг, Назарбой, – деди Ошно уни исми билан атаб, – боладан бери синашта бўлсак... Биз яна кимгаям сиғинамиз...

Яхшибоев Ошно расмиятни қўйиб исми билан атаганига ажабланмади, аташи шарт ҳам эди, касал кўргали келганда андак хонаки илтифот бўлмасдан иложи йўқ, лекин анави – «сиғингани» нимаси?

Нега у бунчалар мулоийм бугун?

Яхшибоев хушёр тортди. Эсладики, қайси куни узоқ мамлакатда туриб сўроклаганида ҳам овозида зорланиш бордай эди. Юртни соғинганини айтувди, илгариям сафарга куп чиққанини, аммо бу гал ўзгача соғинганини...

«Қариб қоляпмизми, жура?»

Дарвоқе, ўша кунги суҳбатнинг «жура»сиям бор эди. Ошно тугул, Яхшибоевнинг ўзи ҳам унутиб юборай деган «жура». Нима бало, бунинг тагига сув кетдимикан? Нега бу ерга келди? Менинг нимага сиғинади, ана, гирой маддохлари бор-ку, ҳар гал ишлари тушганида «Сиз – Отамизсиз!» деб тушларида ҳам тамшанадиган!

Тушунолмади. Тушунса, ваҳма босарини пайкади. Атай меровлик килиб, чет-чакадаги гапларни бошлади:

– Жонимдан безор бўлдим, оксокол, – деди. – Бир хира пашша ҳафта тугал тинчлик бермайди, бирор ғаним катлимга юборган уни, нукул хушомад қилади, нукул совға-салом кўтариб келади...

– Иззат қилишганидан, – Ошно Яхшибоевнинг дийдиёсига парво қилмади. – Эл севган адибсиз, Назар Яхшибоевич.

– Э, эл севмай багтар булай! Улгудай сурбет, туркини кўрсам жинни бўп қолай дейман!..

Ошно ортик рағбат кўрсатмади, жиддийлашди:

– Асабийлашманг, урток Яхшибоев, соғликни уйлани.

– Э, мени кўяберинг, деди Яхшибоев чуқур ух тортиб. – Сафарингиз яхши бўлдимми?

Тузук. Эндигина нуллини топиб келаётган улка экан. Кичкина орол. Табиати гузал. Асосан санёхлар ҳисоби а кун кўради. Уч-тўртта балик заводи бор.

– Савод, маданият масаласи қандай?

– Унчаликмас. Биз уларга ўз тажрибамизни айтдик. Инкилобгача бор-йўғи икки фонз саводхон бор эди, ҳозир – юз фонз, деб айтдик.

– Ишонишдимми?

– Менимча, кўп ишонишмади. Энди, ўртадаги фарқ жуда қағда-да, Назар Яхшибоевич, фаи ва техника жуда гуллаб-яшнади-да.

Яхшибоев гап мавзуси четга оғиб кетганини сезди. Ошно ёзувчи ёки журналист эмаски, кўрган-билганларини газетга сотиш олдидан оғзаки пишитиб оляпти, деб уйласанг. Агар бирор дарди бўлмаса ҳозир ўрнидан туради, вақти оз бунинг, бемор кўргали йингирма минут сарфласа ҳам катта гап.

– Қайтишлари билан яна сафарга чиқадилар, деб эшитдим, – деди Яхшибоев. – Яна хорижгами?

– Пуғ-э, – деди Ошно, – хорижга яна боришга имкон қайда. Энди бир вилоятлардан хабар оламиз. Болали аёлга ухшаб, у ёқларда ҳам кўнглим алағда бўлаверди.

– Пахта тузукми?

– Тузук.

– Менам радио эшитиб тураман, – деб ёлғонлади Яхшибоев. – Хоразм билан Самарқанд ғайрат қилаётган эмиш.

– Уларнинг ҳаракати ёмонмас, лекин Кўшдарё ўзиброк теряпти.

– Дарвоқе. Ёшулли дипломни олдимми?.. Яхшибоев калтис гапирганини пайқадю тилини тишлади. Ошнога шу нарсани эслатиш шари эмасди. Воҳага раҳбар қилиб гайинланган кишининг бор-йўғи ўрта маълумоти борлигини кўпчилик билмасди. Ҳагто Ошнонинг ўзи ҳам буйрук чикканидан кейин билди...

– Хотирингиз жам бўлсин, урток Яхшибоев, – деди Ошно унчалик хушламай. – Ёшулли институтда сиртдан ўқирди. Хатога кел-

сак, уни уз вақтида тан олганмиз... Қолаверса, кадримиз ишончни оклади, суръати ёмонмас.

Яхшибоев бошдан Ёшуллини ёқирмасди. Бир гал воҳага борганида қабул қилмасдан районма-район қочиб юрган. Бундок қараганда, иззатини жойинга қўйгандай эди – жой тайёр, борадиган манзиллар аниқ ва бири-биридан баҳаво, ҳатто Ёшулли минадиган маҳсуе самолёт ҳам хизматида, фақат унинг ўзи тутқич бермайди.

Кекчи эди Ёшулли. Яхшибоевнинг Ошнони рашқ қилиб, ўзига «горилла» деган лақаб қўйганини кечиролмасди. Кейин унинг қаттақон бир мажлисда чаласавод раҳбарларнинг узундан-узук рўйхатини ўқиб берганини ҳам ҳеч унутолмасди. Рўйхат бошида Ёшуллининг номи бор эди. Ёшулли нодон эди. У ўша кезларда Яхшибоевнинг Ошно билан яна аразлашиб қолганини билмасди. Билса эди, чаласаводлар рўйхати шунчаки дўқ-пўписа – зора Ошно озгина чўчиса, деган илинж аломати эканини пайқарди.

– Энди, бу ерда ётишингиз ярашмайди, Назарбой, – деди Ошно сўлиш олиб. – Сизсиз анча қийналиб қоляпмиз.

Аён бўлдики, Ошно кетмокчи эмас – дард билан келган. Ишқилиб, яхшиликка бўлсин. Ҳозир у недир бир камчиликдан сўз очади, турган гапки, тасодифий камчилик, социализм учун характерли эмас, лекин шундай бўлса-да...

– Бирор топширик борми? – деди Яхшибоев гапни чўзиб утирмай.

– Қасал одамга топширик бериб бўларканми, – деб қулди Ошно. Қулгиси беўхшов чиқди. – Биргаликда Булдуруққа борсак, деган илтимосим эсингиздами?

Ошно дардини айтолмай қийналаётганини Яхшибоев тушуниб турди. Булдуруқ – шунчаки бир баҳона. Агар қўнгли ростдан ҳам Булдуруқни тусаб қолган бўлса, унда ёмон – бунинг гапига сув кетгани аниқ.

– Озгина маслаҳат бор, балки йўлда бафуржа гаплашармиз, – деди Ошно сал туриб.

Яхшибоев тинчланди. Хайрият, баҳона экани рост чиқди. Булдуруқни бошига урадимиз Ошно!

– Дарвоқе, оксоқол, мен Булдуруқда боғ қиялман, – деб мактанди.

– Ғоят олижаноб! – деб мактади Ошно. – Бизнинг номимиздан ҳам кўчат эккандирсиз?..

– Эсдан чикибди, – деди Яхшибоев атай. – Рости, кўчатни Саидкул Мардон экиб берди. Ҳу Ўртақурғонда етим бола бўларди-ку, уша...

Зехн солиб турди. Ошнонинг юзи килт этмади. Чамаси, у Саидкул Мардонни буткул эсдан чиқариб юборган эди.

– Эсимда... – деб ғудранди. – Айтинг, қабулга бир келсин.

– Қачон?

– Кейинроқ. Яхшиси кишда. Ҳозир вақт тиғиз, тушунасиз...

Кишда қабул тайинладими, ҳали умиди бор, деб ўйлади Яхшибоев, ҳўш, унда нега бунчалар маъносиз?..

– Қолган ишга қор ёғади, оксокол, – деди. – Лоақал бўлажақ суҳбатнинг мавзусини айтсангиз, мен шунга яраша гайёргарлик кўрсам.

Бу гап Ошнога маъкул тушди. Чамаси, ўзининг ҳам пайсалга солгиси йўқ эди.

– Тайёргарлик маъносида бўлса – майли, – деди. – Гап шундаки, бир-икки танкидий мавзулар чикиб қолди. Бир карашда арзимас камчиликлар. Аслида ҳам арзимас. Лекин камчилик деган нарса умуман бўлмаса тузук-да, Назар Яхшибоевич. Мавзуга харидорлар кўп, лекин сиз синашта одамсиз.

Яхшибоев бошини қуйи эгиб, миннатдорлик билдирди. Ошно яна нималардир деб чайналди, лекин мақсадга бақамти келавермади. Чамаси, айтмоқчи бўлган фикри фақат ўзига тегишли эди. Бировга айтмаган, бировга айтиб ҳам бўлмайди, акс холда, ўнинчи даражали бирор амалдор орқали жўнгина топширик бераверса ҳам бўларди.

– Қўшиб ёзиш деган гаплар ҳам чикиб қоляпти, – ниҳоят, Ошно гапнинг учини чиқарди.

Хабарим йўқ экан.

– Талмовсираманг. – деди Ошно оғриниб. – Эшитган чиқарсиз.

– Эшитган нарсаларимнинг ҳаммасига ишонишим шартми?

– Текшириб кўрилса зиён қилмайди.

Яхшибоев караса, Ошно ҳали-вери ичини ёрмайди. Обдон эзгилаб кўради, пиштади, кейин... Эҳтимолки, кейин ҳам тайинлироқ бир гап айтмас.

– Оксокол, – деди секин, – аввал мен айрим фикрларимни айтсам. маъкул бўлса, шунга яраша маслахат берсангиз...

– Маъкул.

– Йўқ, аввал сиз эшитинг. Самаркандда бир гирой бор. Уни қайси журналист тошанини билмадим, лекин доврўғи анча баланд. Етмиш центнердан ҳосил олади. Ери юз гектар, лекин аслида икки юз...

– Геройларга тегманг, ўртоқ Яхшибоев.

– Мен ўз кўзим билан кўрганман, оксокол, ери кўп, юкори ҳосил яширикча ер эвазига.

– Унга тегманг, ўртоқ Яхшибоев, – деб такрорлади Ошно. – Балки тузукрок сорт беролмаган олимлар бордир?

– Александр Шоймардонович, – деди Яхшибоев узок ўйламадан.

– Эсингиз жойидами!.. – Ошнонинг жаҳли чиқди. – Бошқаси куриб кетганми сизга! Академик олимга тил тегизасизми?

– Билмадим унда, – деди Яхшибоев ҳафсаласиз. – Акс ҳолда лўлнча муолажа бўлади, холос.

– Тушунолмадим, – деб асабийлашди Ошно.

– Шунчаки, қон чиқариш... Эсингиздами, оксокол, Булдуруқда лўлиллар чаккани устара билан секин тилиб қон чиқарарди?..

– Зарбулмасални кўйинг, ўртоқ Яхшибоев, – Ошно жилмайишга уринди, лекин ўхшатолмади. – Сизнингча, жаррохлик қилиш шунчалар шартми?

– Шарт, оксокол. Менимча, жудаям шарт. Керак бўлса, мана, мен ўзимни қурбон қилишим мумкин. Ўзимни ва яна бир кишини.

Бу гап Ошнога таъсир қилди:

– Шартмас, Назарбой, – деди. – Сизни авайлашимиз керак.

– Бошқа илож йўқ, оксокол. Дейлик, мен ўзимни, ўзимга қўшиб Тўпорини қурбон қилишим мумкин.

– Бемаъни гап! – Ошно ўрнидан туриб кетди.

– Чиданг-да, оксокол, – деди Яхшибоев. Танига недир куч оқиб қираётганини сезди, баттар ялпайиброк ўтирди. Шу лаҳзада ўзининг Ошнодан устун эканини сезди, яйради. – Мен ўзимни аямаяпман-ку?

– Халқ-чи, ўртоқ Яхшибоев, халқниям ўйламайсизми? Сиз айтгандай жаррохлик қилсак, халқ обрўсига доғ бўлиб тушмайдами?

Яхшибоевнинг энсаси котди. Индамай ўтираверди. Ошно торикди, сал мурасага келди:

– Дейлик, Кенжабоевни... – деди секин. – Камчиликлари аён, ишни эплаёлмади.

Кенжабоевни эслади Яхшибоев. Пачаккина бир ўзбек, таёкдай тўғри, тўғрилиги – бошига бало; ўзи емайди, бировга ҳам едирмайди, дабдабани хушламайди, плани учма-уч ёки маррага етмайди, сабабки, кўшимча ери йўқ, икки тоғ қопқасида чигит ундиради, холос.

– Кенжабоев халқ эмасми?

Ошно индамади.

– Халқнинг ўзига ташласак-чи? – деди Яхшибоев. – Ким яхшию ким ёмонлигини айтиб берар?

– Анархия бўлади, ўрток Яхшибоев!

– Каттарок қурбон берилмаса бўлмайди, оксокол. Жиддийроқ ўйлаб кўринг. Ҳозирча мен кичикроқ бир тадбирни пишитиб тураман. Мақола тайёр. Бир вақтлар Александр Шоймардонович йўқка чиқарган эди. Энди фаҳм қилсам, ўзингиздан ҳам фатво бўлгандай...

– Хўш?

– Ҳозир у одам бетоб.

– Қурбонойми? – деди Ошно ранги бўрдай оқариб.

– Худди ўзи. Балки мен индамаган ҳам бўлардим, оксокол. Ҳар нечук, ўзимнинг ҳам хиссам бор унинг ёлғончи бўлишида. Лекин бир гап бўлдики, мен ортик чидолмайман... Мени ўламан деб кўрkitмоқчи бўлди, бунисиям майли, лекин... агар ўлсам, икки кўлим оксоколнинг ёқасида кетади, деб айтди!.. Уни шу кўйга солган – шахсан сиз экансиз!

– Қурбонойни мен ўлгандан кейин фош этасиз, ўрток Яхшибоев!

Яхшибоев Ошнонинг титраб кетганини сизди. Ошириб юбормадимми, деб ўйлади, сал рандаланса ҳам бўларди, тем более у бечора бу гапни айтгани ҳам йўқ, шунчаки бўҳтон, лекин у мегажин баттарроғига ҳам арзийди – лакиллатгани етар!

– Қурбонойни фош этиш керак, – деди Яхшибоев қатъий. – Кейин навбат Ёшуллига... Ёшуллинг кимлигини яхши биласиз, оксокол.

– Ўрток Яхшибоев!.. – деди Ошно бакиргудай бўлиб.

– Лаббай, оксокол? – деди Яхшибоев пинак бузмай. – Гапиринг.

Ошно, гўё бўғилгандай, томоғини ишкалади. Ростдан ҳам бўғилган экан, овози хиркираб эшитилди:

– Назар, – деди, – худо кўрсатмасин, бировга ўлим тилаган ёмон, лекин менга қолса...

– Биладан, оксокол, – деди Яхшибоев, – сизга қолса, аввал менга навбат берардингиз.

– Йўқ, Назар, – деди Ошно титраб-қакшаб, – икковимиз бир кунда ўлганимиз маъқул. Ўшанда сен менга мағзава туқишга улгуролмайсан!

– Мағзава тўкмайман, – деди Яхшибоев жилмайиб. – Бор-йўғи менгаям очикрок гапириш имкониини бердингиз. Истаган пайтда йўқотиб юборишинг мумкин, – у ўзи ҳам сезмаган ҳолда «сен»лашга ўтди. – Ёдингдами мени соғиб олганинг? Савдомиз Ўртақўрғонда пишувди! Олияни қаматиб, озодлиги эвазига мени сотиб олувдинг! Хунимдан қолган озгина насияни эслатишга ҳаққим борми, йўқми?!

– Тезрок тузалинг, ўрток Яхшибоев, – деди Ошно эшикка йўналиб. – Безовта қилганим учун узр. Гапимни қайтиб олдим, мен сиз билан Булдуруққа бормайман!

Ошно илдам чиқиб кетди. Яхшибоев номига йўлаккача кузагган бўлди. Кўрса, дўстига ҳамроҳ бўлиб келган бўйдор йигит четроқда кутиб турибди. Қагор тизилган палаталарнинг айримларида эшик кия очик. Эшиклар ортидан бировлар ўғринча мўралаган, тўрда – йўлакнинг охирида оқ халат кийган касалхона раҳбарлари махтал бўлиб кўз тиккан...

Ошно унинг чикканини сизди. Бир-икки кадам юриб, ортига қайрилди. Бош ирғади – хайрлашган бўлди. Яхшибоев ҳам мардумкўрсинга қўлини кўксига қўйди.

Бинойидай манзара, деб ўйлади, озгина чекиниш бўлди-ю, лекин – майлига, ахир, эрта-индин унинг ҳам чекиниши бор-ку? Ўшанда ҳисоб тенглашиб қолар?.. Қайрилиши, бош ирғаши муқаррар эди, шуни билдимки, ортидан чиқдим, чикмасам гап-сўз кўпаярди, бундок эса – манзара жуда кўримли, ахир, болаликдан кадрдон кимсаларнинг дийдоридан улуғроқ нарса борми, айникса – дўстлардан бири бемор эканида!..

Сухбат оғиррок кўчди. Ошно ғазабланди. Лекин Яхшибоев унинг ғазабига қўниқиб қолган. Муҳими – мақсадни ошқор қилди. Энди унга эришмоқ шарт. Қурбоной билан Шоймардоновда азалдан қасди бор. Пайт пойлаб юрарди, мана бугун ўша пайт келди. Ошонинг ўзи қутқу берди. Уям сезаркан. Дарвоқе, у бошдан ҳам се-

зиниб юрарди. Муттахамларни каттик сўккан кезлари кўп бўлган – токи етмиш еттинчи йилгача, инқилобнинг ҳам, ўзининг ҳам олти-миш йиллик тўйигача. Етмиш еттинчи йилдан кейин сўколмай колди. Сабабки, ўзининг ҳам лафзи булғанди. Етмиш еттинчи йилнинг баҳорида Катта Пахтакор келдию бу ёғи ҳаммага омон-омон бўлди. Катта Пахтакор аслида пахтакор эмасди, лекин пахтани жонидан ортик кўрарди. У кишининг маслаҳати билан «Олтинтоғ альпинисти» деган миллий ўйин ҳам таъсис этилган эдики, бу ўйинчилар пахта бунтига ким тезроқ чиқади, деб куч синашар эдилар. Яна бир гал кекса сувчининг кўлидан тутиб, «бу кўл – тилла кўл», деб таърифлаб эдики, ҳамма ёқда сувчи сурати ва Катта Пахтакорнинг хикмати битилган алвонлар илинди, ҳаттоки Қўшдарё воҳасида кафти тепага караган кўлга ҳайкал ҳам ўрнатилди. Ҳайкал ганчдан эди-ю, сиртига тилла ранги суртилган эди. Афсуски, бу кўлнинг умри узок бўлмади, шўри куриб, ўтрок лўлилар яшайдиган кишлок ёнига, каттакон йўл ёқасига қўйилган экан, кишлок аҳли соддалик қилиб, бу ёдгорлик бизнинг тиланчиликда ўтган ўтмишимизга ишора, деб янглиш тушуниб, коронғи бир кечада «тилла кўл»ни ўғирлаб кетишди. Ёшулли ёмон қутурди ўшанда, лекин айбдорни тополмади. Топарди ҳам, лекин лўлилар жамоаси йиғилиб келиб, ҳаммамизни камайсан, деб қолишидан чўчиди. Яна битта ҳайкал кураммизми, деб Ошнога маслаҳат солди, лекин бу пайтга келиб Катта Пахтакор оламдан ўтдию лўли жамоасининг гуноҳи унут бўлди. Лекин унғача бўлган воқеалар ҳам чакки эмасди, хусусан, Катта Пахтакорнинг етмиш еттинчи йилда иккинчи марта келиши... Келиб айтдиларки, «5» рақами – жуда яхши рақам, аммо «6» рақами ундан ҳам яхши, баски, «5» рақамини «6» рақамига айлантириш жуда осон, пастдаги кемтикни бекитиб, кейин тепадаги тўғри чизикни салгина тепага эгасиз – тамом-вассалом! – «5» рақами «6» рақамига айланади-колади! Ошно кайфи хушлигида айни ҳазилни ғурур билан гапириб юрарди; рақамни алмаштириш чўт эмас, лекин ортидаги «миллион»ни қайдан топамиз, оқсоқол!

Кизик, деб ўйлади Яхшибоев, ўша суҳбатда бўлганим йўқ, лекин кўриб-эшитгандайман. Ошонинг ҳазили ҳам, Катта Пахтакорнинг ҳазили ҳам жуда жўяли кўчган. «Минг» сўзи мингиллаб айтилади, тарози босмайди, «миллион» сўзи-чи? Завк билан айтилади у, залвори сезилмайди, мисоли ҳавода кезган мезондай енгил!..

Кизик, деб ўйлади Яхшибоев, ўшанда Катта Пахтакор нима деган экан? Шу ўй баробарида Катта Пахтакорнинг унутилмас овозини эслади, нималар деганини ҳам аниқ-таниқ тасаввур этди: надо, Харунчик, надо?!

Худди шундай. Бу сўз ўша йилларда Ошнонинг тилидан тушмасди – надо! Қайдан олингани сезилиб турарди.

Ошнога кўшилиб ғарбий воҳага борганини эслади. Катта мажлис бўлди. Ҳамма бўғзингача мажбуриятни олди. Охирида Ошнонинг ўзи гапирди. Унда Ошно жуда рухли эди, гапини эшитган одамга рухини юктирмай қўймасди. Дарвоқе, уям ваъда бердики, воҳани гуллатамиз, азиз ўртоқлар, қақроқ чўллар обихаётга ғарк, бўлади, тепароқдан нақ саккиз миллиард кубометрлик сув омбори курамин! Қийкирик, қарсақ бўлиб кетди! Уни тик туриб олқишладилар. Сурон тиниб, ҳамма яна жойига ўтириб бўлгач, Ошно ҳеч гап айтмагандай, воҳа раҳбарига юзланди-да, жўнгина сўради: бу йил сизларда ҳам маккани совуқ уриб кетгандир, ўртоқ Матқаримов? Воҳа раҳбари саволни кутмаган экан, дабдурустдан довдираб қолди, сўнг шошиб хитоб қилдики, тўғри, устод, бу йил анча оғир киш бўлди, олдинроқ экканимиз учун маккани совуққа олдириб қўйдик. Оғирқарвон одам эди ўртоқ Матқаримов, дарров тушунолмади, нафақат у, зал тула халойиқ ҳам тушунмади – пурмаъно саволга жавоб ахтариб, бир-бирларига ағрайиб боқдилар. Хайриятки, Ошно хатосини сезди, уларга тасалли бердики, хавотир олманглар, азиз ўртоқлар, кечки маккадан оз-моз омон қолгани бор, қолаверса, бошқа воҳаларда ҳам эргачи макка битмади ҳисоб, давлат суғурта идоралари табиий офатни ҳисобга олади, бу ёғи «ок олтин»ни киш-кировга қолдирмай йиғиб-териб олсак – марра бизники!

Дехқонларнинг хайратланганича ҳам бор эди – ўша йили макка жонивор бир унди, бир унди!.. Яхшибоевнинг шаҳардаги бир тутам ерига экилгани нақ икки қулоч бўлиб бўй чўзганидан кейин, далада экилгани нечоғлигини тасаввур этаверасиз. Фақат макка экилган дала кам эди, бедапоя кам эди, нўхатпоя, обию лалми полизлар кам эди... ҳамма жойга пахта экилди. Мевазор боғларга трактор тушди, қундаков қилар-қилмас, устидан чигит экиб юборилди. Қўриқлар очилиб, ҳали сизот сув оқиб кетадиган қувурлар ётқизилмай туриб, уларга ҳам чигит экилди. Александр Шоймардоновичнинг уруғ со-

линган тоғораси нақ кайнар хумча эди – ҳаммаёкка сепилди, токи қишлоқдаги болалар бокчаларининг гулзорларига ҳам чиғит экилди.

Катта Пахтакор «надо!» деб турди.

Ошно унга жўр бўлди: «надо!»

Воҳа раҳбарларининг икки кўллари кўксига: «бажарамиз!»

Лекин марра узок чиқди – бажаришолмади. Ўша йили Қурбоной бир ўзи минг тонна терди – бажаришолмади. Қурбонойнинг издошлари ғайрат қилдилар – бажаришолмади.

Ҳар куни соат иккида радиодан камчидай қарсиллатиб айтишардики, ғайрат қил, пахтакор, урин, пахтакор, сурин, пахтакор – озгина қолди!

Озгинаси – бир миллион эди.

Катта Пахтакор шахсан ўзи яна бир бор келиб кетди: «Надо, Харунчик!..» Бу гал овозида порозилик бордай эди: юқорининг та-лаби шу!

Ошно Катта Пахтакордан ҳайикарди. Бу ёғи – олдинда олтмиш ёши. Ё тулик тантана, ёнқи пенсия. Ғамгин тортди. Воҳа раҳбарларини йиғиб олиб, ҳосилдан ташвишдаман, деб айтди, пахтакорларимиз ғайрат қилишлари керак, ваъдага вафо – марднинг иши!

Йўқ, у бекорга гашвиш тортган экан – план байрамда бажарилди.

Катта Пахтакор кўнғирок қилиб мақтади: яшанг, азиз дўстим! Ошно камтарлик қилди: халқ яшасин, халқнинг иши бу!

Ошно Катта Пахтакор билан суҳбатини катта мажлис минбарида туриб оқизмай-томизмай айтиб берди, унинг иссиқ ва каттакон саломини топширди. Ошнодан кейин Ёшулли сўзга чиқди: бажариш оғир бўлди, ўртоқлар, лекин биз ички резервларни ишга солдик! Ёшуллидан кейин Мағкаримов минбарга кўтарилди-да, кўксини ҳам, бошини ҳам мағрур кўтариб хитоб қилдики, биз ҳосилдорликни қирқ центнерга кўтардик!!

Аён бўлдики, олти миллион тонналик осмонўпар «оқ олтин» тоғлари Ошнонинг олтмиш ёшига совға экан.

Худди бир шоир айтганидай: «Юнонлардан кўркурман, ҳада келтирсалар ҳам»¹.

¹ Вергилий сағри.

Тантаналар зўр бўлди ўша йил. Ошно олтмишга кирган кунни газетада сураги чиқди, ёнида – чиройли фармон.

Яна бир гала киши мукофот олди. Рўйхат катта эди, шу сабаб, ҳар бир область газетаси ўзига тегишли қисмини босиб чиқарди.

Ўнгирмата шоир ҳашар қилиб, «Тантана» деган манзума ёздилар. Бастакорлар қуй басталадилар – оратория бўлди. Аммо битта манзума кам кўринди шекилли, Ошно етмишга кирганида кўпроқ ёзилар деган умидда Ёзувчилар союзига ўша йилнинг ўзида юз нафар янги аъзо қабул қилинди. Ажаб қаноат!..

Рух кўтаришди эди.

Болага ўхшайди, деб қулди Яхшибоев юмшоқ уринда тепага қараб ётаркан, ким айтади раҳбару йўлбошловчи деб!..

Палата жимжит эди. Пашша учса ҳам эшитилади, лекин учадиган пашшанинг ўзи йўқ, деразаларнинг сиртидан майда тешикли симтўр тутилган – пашша тугул, чанг зарраларини ҳам тутиб қолгудай.

– Болага ўхшайсан, Ошно, – деди овозини баралла қўйиб. – Қизалоклар шунақа аразлайди, энди сенминам ўйнамайман, деб! Булдуруқда мен билан бормас эмиш! Борасан, ошнам, бориб томоша қиласан, икки кўзинг ҳам очинг-у, ҳеч балони кўрмайсан. Сўқирлик ёмон, лоакал ўзингни сал чеккароқдан туриб кўролмасанг ёмон!..

Ўулакда қизларнинг қулгани эшитилди. Бечора ҳамширалар, деб ўйлади Яхшибоев, овозларини соғиниб қолишибди, Ошно қелганида сақлаган сукутларининг қасдини олишяпти.

Нариги хона эшиги очилди. Юмшоқ шипиллаган товуш – бадантарбиячи хотин шиппак қийиб келяпти. Оти нимади?.. Ҳа, Анбар, Анбар отин...

– Подъём, Назар Яхшибоевич!

Овози шўх-у, кўзлари ғамгин. Худди Ошнонинг кўзларидай. Нима бўлдикин, буням алдашдими?..

– Эртага, Анбарой, эртага... Бугун юрагим ёмонроқ.

Кўксига қўлини қўйди. Сезса, ростдан ҳам зарблар тезлашгандай.

– Графикни бузаямиз, Назар Яхшибоевич.

– Э қизим, сиз графикни айтасиз, бу ёқда дунё бузилиб боряптику, – деди Яхшибоев. – Майли, эртага қиламиз машқни, бу ёқда мен озгина куч йиғиб олай... Маъқулми, хоним?

– Шўхсиз, Назар Яхшибоевич, – деб кулди Анбар.

– Ўзга илинж қолмаса на қилай. Буям бир таскин-да. Суяксиз тил, айланавараркан-да, Анбарой.

– Палатанинг хавоси ўзгача-ку? Фаранги атир, нима бало, жазманингиз келувдими?

– Топдингиз, Анбарой. Жудаям инжик. Чикиб кетаётганида кўрмадингизми?

– Мен ишга энди келишим, Назар Яхшибоевич.

– Дугоналарингиз айтгандир?..

– Йўк, – деди Анбар. – Дугонам йўк хисоби. Бу ерда ярим ставка ишлайман, келаману кетаман.

– Топармон хотин экансиз, куёвбола хурсандми, ишкилиб?

– Бўлмаса-чи!

Озгина кулишиб, бадантарбиячи хотин кетди. Ҳамшира келди. Уколини килиб, у ҳам кетди. Энди навбат кимники?.. Сокина келмокчи эди, лекин кўлида касал боласи бор, кўнгирок килиб турибди – шуниси ўзи кифоя. Чоршанбининг келиши аниқ. Ажаб-маски, бирорта нотариусни ҳам бошлаб келса. Ҳожатбарор йигит, баъзида шуниси ғашга тегади. Шу билан тамом. Бугун кеч бўп колди, Ошнонинг келиб-кетгани хабари эрта чошгоҳгача таркалиб улурса ҳам катта гап. Қарабсизки, тушга яқин гурас-гурас бўлиб кела бошлайдилар. Дарвоқе, суҳбатга «тафсилот» тўкиб улгуриш керак. Минг лаънат бунақа ҳаётга, тузукрок бир нарса ёзиш ўрнига аллақандай суҳбатларнинг мақбулрок тавсифини бичишга мажбурсан! Ўзингнинг бичилганинг шу!..

Йўк, шартмас уларни қабул қилиш. Раҳматовга айтиш керак, токи дарвозахонага ҳам, навбатчи ҳамшираларга ҳам тайинласинки, ўрток Яхшибоевнинг товлари қочиб турибди, пархезлари каттиқ.

Умуман, бу ердан жўнаворилса ҳам бўлади энди. Ошно келди. Озгина муолажа бўлди. Рухият тузук. Битта-иккита янги латифа ҳам бордай... Тўғри, Ошно яна бир марта келиши ёки кўнгирок килиши мумкин, лекин шугина нарсани деб касалхонада ялпайиб ётиш шартми? Ҳамма гап очиқ-ойдин айтилди, энди масала Ошнонинг муҳим қарорга келишига боғлиқ. Уйга борсаям бути йиртилмайди.

Нариги хона эшиги нозик чертилди. Рухсат бўлгач, оқ халат кийган чиройли хотин кирди. Уни Яхшибоев илгари кўрмаган эди. Аврокчи экан, саломлашиб, ширин-ширин сўзлаб, стол устига

чийдан тукилган саватчада гул куйиб кетдики, Яхшибоев боисини сўрашга ҳам улгурмади. Уйлаб кўрса, чий саватчада гул келтириш – олиймаком таомилга тегишли.

Чиройли хотиннинг хурмати деб ўрнидан турган эди, тагин ётиб олди. Столдаги саватчага дурустрок каради: гуллар дуркун эди, гўё коғоздан ясалгандай. Демак, фармойиши яқинда берилган, Ошно бу ердан аразлаб чикиб кетганидан сўнг. Бу нимаси бўлди? Яраш-ярашми? Ёинки културний одамнинг юзқуришмас бўлиб кетаридан олдин қилган илтифотими?

Чиғирик ўзи секин ғижирлаб айланиб ётувди, деб уйлади, сен бир қаровчи эдинг, бўшаган мурватини сал тортсанг, мойсираган жойига озгина мой суртсанг бас эди, яна минг йил бўлсаям айланаверарди, лекин сенга чиғирик суръати суст туюлди, ажабки, булдуруклик бўёкчивачча кўнглига кибр уя қурди, ўзингни салкам худо чоғладинг, шўринг қуриб жўн чархпалакни чархи фалак тусмол этдинг, кучаниб-кучаниб пишанг бердинг, қарабсанки, ўзинг ҳам чирпирак бўлиб айланиб кетяпсан, челақларнинг бири бут бўлса, бирининг таги уйик, қайси қандайлигини кўролмайсан – тўхтатишнинг ҳеч иложи йўқ, айланиб турган жойида созлашинг кийин, ўзинг омон қолсанг ҳам катта гап, шу боиски, чора изляпсан, менинг ёнимга келишинг ҳам бежиз эмас, биласанки, бир ипга бойланган бузоқлармиз, ўзиб кетиш йўқ, бири каттиқрок тортса униси бўғилиши тайин, биласанки, мен сени сотолмайман, балки ўзим ҳам талвасага тушиб, сенга бирор чора излай бошларман?..

Ташбехга бало борми! Турган-битгани бачканалик!

Бояги гапим – гап. Қурбон бериш керак. Пастлик қилиб, биргина Қурбоной билан Шоймардоновни атадим, сабабки, уларнинг турки ёкмайди. Лекин буям аслида лўлича муолажа. Буларнинг юзтасини қўшиб боғласанг ҳам битта саржин бўлмайди. Шунчаки кўғирчоклар, димоғи шишган пистафуруш билан миясига қурт тушган ғўзашунос чол, уммон тагида ҳар наҳанглар ётибдики, Ошнонинг ўзи ҳам улардан кўрқади.

Дадилрок бўл, Ошно, ўзинг тан ол, ўзинг фoш эт, ўзинг қайтадан тартибга сол, ҳозирча жилов қўлингга турибди, шундан фойдаланиб қол, Қарбало даштига чик, бошингга қул сеп, токи тан олинган гуноҳлар рўйхати кейинрок бориб виждонли кишининг тазаррусига айлансин!

Нахотки, шунгаям аклинг етмаса?

«Булдурукка сиз билан бормайман, урток Яхшибоев!» Хўш, борганинда нима қилардини? Энди сен билган Булдурук қолмаган ҳисоб. Булдурукка бир тегирмон сув келтиришга унамадинг, маҳаллийчилик деб жар солишларидан чўчидинг. Ўзингга қолса, Булдурук ахлини бошка ёкка кўчирма қилиб ҳам юборардинг. Дарвоқе, аслида ҳам шундай бўлди. Ёзиш-чизишни биладиган булдуруклик борки, башараси сенга ёкса, бас, ҳаммасини ўзга музофотларга раҳбар этиб кўчириб юбординг. Туяқуш бошини қумга тикаркан-у, кети очилиб қолганини кўрмас экан!..

Эсингдами, Ошно? Назар жура, дединг, сени мен шу қакраган чўл четида туғилдик... Эсингдами? Бурчимиз, Назар жура, дединг, фарзандлик бурчи – кўриб турганинг чўлни чаманга айлантирамиз! Энди бу ерлар бўстон бўлади! Янтоқлар ўрнида лолалар унади!

Булдурукка Лолазор деб ном қўйдинг. Хайриятки, Ҳотам Шўро Лолазор муҳрини йўқотиб улгурди, лекин одамларнинг ёдида сен берган ном ҳадик бўлиб яшай бошладики, яна бир латифа туғилди, таърифини келтирсам ёлғончига чиқаман, ишонган кимса қулгидан тиришиб ўлади!

Туғилган жойингга мажлис қилгани борасан. Минбар ясаб беришади, ушанга чиқиб ваъз ўқийсанки, замонамиз ёруғ, одамларимиз серғайрат, ҳар юз бош она қўйдан икки юзтадан қўзи олган зарбдор чўпонларга шон-шарафлар бўлсин! Лоақал тутилсанг эди!.. Йўқ, нутқинг равон сенинг, ваъзни тўкиб берган аҳмоқнинг «она қўй»лари Булдурукда жўнгина «совлик» деб аталиши хаёлингга ғам келмайди. Ахийри ваъз чақирик билан тугайди: олижаноб молхоналар қурайлик!

Майдон одамга тўла. Минбар олдида, минбарнинг икки ёнидаги икки-уч сўтих ерда турфаранг лолалар ўсиб ётибди. Майдон теграсида шамшод тераклар шамолда қарсақ қалиб турибди. Ел эсиб турибди-ю, мажлис мутасаддилари лоҳаслангандай. Соатларига ўғринча қарашади. Сўкишмаса ҳам, ичларида ранжийдиларки, бунчалар эзма бўлмаса!.. Мажлис тугайди, одамлар тарқайди, сен машинага ўтириб Уртақўрғонга жўнайсан, мансабдор шотирларнинг ҳам сен билан жўнайди. Сен кетгач, минбарни омборхонага киритиб қўйишади. Минбар атрофидаги лолаларни машинага солиб шаҳарга жўнатишади. Уларни ердан қавлаб олиш жуда осон. Қавланмайди

хам, шунчаки тупрок четга сурилса бас, хар лола туни сопол тува и билан очилиб колади. Шахар гулхонасига кайтиб боргунча бирор унта тувак синиши хам мумкин, лекин синмай соғ коладиган минглаб туваклару уларда унган турфа рангли минглаб лолалар олдида бу кичкина курбон нима деган гап! Ошно ваъз айтганда чапак чалган улкан теракларнинг тақдири сал аянчлирок. Улар тувакда ўсмайди, уларни кўчириб хам бўлмайди. Тонг сахардан то пешингача чапак чалиб туришади, кечга якин барглари секин сўлийди, сабабки, теракларнинг томирлари йўк, гуркираб ўсаётган жойларидан арралаб кесиб келишгану Ошно сўзлайдиган тап-тақир майдон четларига кадаганлар...

Алҳазар, алҳазар, тавба дегулик, биродарлар!

Радиога кулок тутди: тузук, хозирча тузук. Мазмун жойида, оханглар босикки, кабул килди, бориб кўрди, хамроҳ бўлди, маъкуллади ва хоказо. Демак, Ошно – от устида. Лекин бу отга кўпда ишониб бўлмайди, Тўпорининг асов айғирларига ухшайди, дуч келган жойда эгардан ташлаб юбориши мумкин.

Эслов асносида асаби бузилган эди, радио эшитиб хам ўнганмади. Йўлакка чиқди. Дераза ёнига борди. Пойлаб гурган эканми, кайдандир Раҳматов пайдо бўлди:

– Тузукмисиз, домлажон?..

– Эзма бўлма, болам, бориб ишингни кил, – деди Яхшибоев. Терс бурилиб кетмокчи эди, настда, касалхона ҳовлисида иккита норғул эркак оқ мато ёпилган замбил кўтариб кетаётганига кўзи тушди.

– Курбоной опа, – деди Раҳматов.

Яхшибоевнинг юраги шиғ этиб кетди. Гангиди, лекин сония ўтиб сезса, кўнглида кайғу йўк, кайтага кувонгандай, кувонч эмас-у, лекин недир сн иллик туйгандай...

– Оксокол видолашиб колдиларми? – деб сўради секин.

– Улгуrolмадилар. Опа чошгоҳда узилувди. Кўп ачиндилар...

Миясига ярк этиб урилдики, э, билган экан-да! Думбуллик курсин, Курбонойни эслатиш хеч шарт эмасди, мен ахмок мархуманинг кўлларини Ошнонинг ёкасига элтиб ёпиштирибман-а, темирдан экан, додлаб юбормаганига қойил, аммо-лекин!.. Култепани кавлаш ортикча эди, аммо шу нарса туртки бўлди, Ошно салгина ёрилди, ҳадигини ошкор этди, энди менга озгина ваколат берилса... Йўк, ваколатга бало борми, ўзимда озгина журъат топилса бас-да!

Яна шу тахлит ўйласа қувончи юзга тепишини пайқади, ҳеч қутилмаганда Раҳматовга дўк урди:

– Шифохона эмас бу – жиннихона! Биттаси ўз ажали билан ўлса, иккитаси асабу қўрқувдан ўлади бу ерда!

Раҳматов ағрайиб қолди. Сал тисарилди.

– Ўликни ҳовлидан олиб ўтишни ким ўргатди сизга? Шунча халқ ётибди бу ерда, ҳаммаси дунёдан умидвор, оғироек хотинлар бор, менга ўхшаган дийдаси каттик чоллар чидаши мумкин, лекин бошқалар-чи?

– Узр, домлажон, – деб ялинди Раҳматов, – чошгоҳда узилувди, коронги тушгунча пойлаш қийин, тушунасиз...

– Тушунмайман! – деб бақирди Яхшибоев. – Ер остидан йўл қилинг эди!

– Албатта, домлажон, таклифингизни бугунок раҳбариятга ет-кизамиз...

– Сен ўзинг ҳам ярим раҳбарсан! – деди Яхшибоев. – Менинг йўлимни пойлагунча, бориб тегишли вазифангни бажар! Хушомадгўй, ялоқхўр!..

Йўлакда томошабинлар йиғила бошлади. Раҳматов ортик чи-долмади, урра қочди. Навбатчи ҳамшира бир стакан сув билан дори келтирди. Яхшибоев ҳабдорини ижирғаниб ютаркан, беҳол сузлаган бўлди:

– Ууу... – сувни ичиб, стаканни қайтарди. – Узр, кизим, кизишдим. Қурбонойдек ажойиб кизимизни бериб қўйсаг-а!.. Бедодлик.

Ҳамшира бир ёнида, Эркинов бир ёнида, палатага олиб кириш-ди, уринга ётқизишди. Қайтиб чиқаётганларида Яхшибоев секин чақирди:

– Шамси Қамарович...

Эркинов ортга қайрилди. Яхшибоевнинг илтифотли жилмай-ганини кўриб севинди, курси олиб, ёстик тарафига бақамти қўйиб утирди.

– Болам, – деди Яхшибоев бу ён ўгирилиб, – бир маслаҳатли иш чиқиб эди, шунга, азбаройи ҳаддим сиғиб...

– Бош устига, домлажон!

– Гап бундай, – деди Яхшибоев. – Менинг аҳволимни кўриб ту-рибсиз. Қарилик, болам, тан олмасдан иложимиз йўқ... Лекин ҳали

кўп яшаймиз. Ана, Александр Шоймардонович яшаб юрибдилар-ку. Тўксондан ошди-я!..

– У киши хали бақувват, – деб мактади Эркинов.

– Ночоррок бўлса аяш мумкин эди, лекин у киши деҳқонларнинг бошига кўп кулфатлар солди, Эркинов болам, – деди Яхшибоев. – Ҳозир унинг энг авж маҳали, газетда зўр қилиб урсангиз, бас, эртагаёк бутун республика сизни таниб олади!..

Иўғ-э, – деди Эркинов кўзлари жовдираб. – Менинг кучим етмайди, домлажон. Энди, у киши каёқдаю мен каёқда! Қўрқаман, домлажон!..

– Бўлмаса, Маткаримовни бошлаб уринг, Шамси Қамарович!

– Э, бўлмайди! – деди Эркинов ўрнидан туриб. – У киши ҳам тепа билан тузук, оксоқоллар нима дейди?

– Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин, Шамси Қамарович. Оксоқолнинг биттаси бугун келиб кетди. Нега турдингиз? Ўтиринг! Эркинов руҳсизланиб ўтирди.

– Майли, мен ёзаман, лекин барибир чиқармайди, домлажон.

– Чиқарамиз, болам. Менинг имзом кафолатга ўтадимиз?

– Э, қанийди!.. – Эркинов сал жонлангандай бўлди.

– Йўқ, ростини айтинг, – деди Яхшибоев ковоғини очмай. – Айтинг, соавтор бўлсам хафа эмасмисиз?

– Бу мен учун шараф, домлажон!

– Балли, Шамси Қамарович! – деб мактади Яхшибоев. – Эртадан ишга киришасиз. Тайинлаб қўямиз, палатангизга бошқа касал келмайди. Бир ўзингиз хилватда ижод қилаверасиз. Мен сизга бир хил фактларни бераман. Факт – биздан, меҳнати – сиздан. Шухрати – ўртада таксим. Хўш, розимисиз? Жавобини бирдан айтасиз, биров билан маслаҳатлашадиган иш эмас, хабари етса улар ҳам отни камчилаб қолишлари мумкин! Масъулиятли иш, Эркинов укам, сизга ишонганимиздан!..

– Кўнмай иложим канча, – деди Эркинов маъюсланиб.

Тўғри айтасан, деб ўйлади Яхшибоев, иложинг канча, қачонгача пана-пасткамда писиб юрасан, ўйнасанг йирикрок тикиб ўйна – ё бор, ё йўқ!

Эркиновга далда беришга чоғланди, лекин оғиз очишга улгурмади – эшиқда Чоршанбиев кўринди, унинг ортидан жиккак бир яхудий чол кўринди, баробар салом беришди...

ХИ БОБ

Қиссанавис

Сафаримизнинг Уртақўрғон қисмини коралаганимга анча бўлди. Энди унинг охирига – Булдурукка борганимиз таърифига ўтамиз.

Олдинроқ хабар етган экан шекилли, кишлоқ раҳбарлари иззат-икром билан кутиб олишди. Яхшибоев иккимизга атаб қўй сўйилди; тўн кийдик, ширин-ширин хушомадлар эшитдик.

Бориб қўнган жойимиз колхоз боғи экан. Боғ десак лоф бўлиб кетаркан, дарахтзор десак туғрироқ; гужумлари кўп бир дарахтзор-ки, ёз пайтлари жоннинг хузури бўлади.

Бир кеч меҳмон бўлиб, эртаси кўни чошгоҳ маҳали кишлоқни айлангани чиқдик. Хароброқ жойлар экан. Бир тарафи узунасига дашт, қолган ёқлари пастак-пастак қирлар, улардан нарида яситоғлар, бариси қўнғай қараган, бариси қўмлоқ, кишда қор тутмайди, бинобарин, гиёҳ ёки бута зоти битмайди.

Бундай жойлар юртимизнинг жанубий вилоятларида кўп учрайди. Чамаси, аждодлар ўтроқ бўлмоққа аҳд этганлар-у, қўчманчилик йўсинидан узил-кесил кетолмаганлар, шу боисдан тоғлар орасидаги серсув ва серунум ерларни менсимай, қўйроқдан, бир тарафи даштга, қўчманчи халқининг ризку рузи бўлмиш даштга чиқиб кетадиган сершабада яйдоқ ерларни қароргоҳ тутганлар.

Гарчи юрт кезиб юриб, ҳар қандай манзарага ҳам қўзларим ўрганиб қолган эрса-да, Ошно билан Яхшибоевнинг туғилиб ўсган кишлоғини сал бошқачароқ тасаввур этган эдим.

Шу гапни Яхшибоевнинг ўзига ҳам айтдим.

– Баҳорда кеп қўрмагансиз, баҳорда жуда зўр бўлади бу ерлар, – деб қулди у. – Баҳорни соғиниб яшаймиз бизлар, Саидқул ука. Сиз у – ёзин-кишини кўк рангга ўрганиб қолган. Боғингизда арча-парчаям қўринувди чоғи?

– Э, буям бир эрмак-да, Назар ака. Ҳавасга иккита қарағай опкелувдим, энди ўсиб ётибди.

Бизам заказ қилганмиз, Саидқул. Ҳаммасидан заказ қилганмиз. Сувимиз кам, ука. Сада-пада сувга ўч эмас, лекин мундайроғи... сувга ишкибозига кийин. Мактабнинг кичкина чорбоғи бор, болалар сагилда сув ташиб ўстирган. Кейин анави кеп қўнган жойимиз. Те-

пада яна бир-икки жойлар бор, энди у ёклар булокка якин – бежиз а Ошно ўша ёқда туғилмаган-да!..

– Одамнинг икболи ҳам сувга боғлиқ экан-да?.. – деб ҳазиллашдим.

– Бўлмаса-чи! Агар эътибор қилсангиз, менинг таржимаи ҳолимда Уртақурғон сув омбори ёйилиб ёғибди, Акмал Пулатнинг таржимаи ҳолида Фарход канали айқириб оқадн... Яна мисол керакми?

– Мени болаликда сел оқизиб кетган, Назар ака, – дедим ҳазиллашиб. – Ҳамма сувдан фойда кўрган-у, биргина мен...

– Ношукур бўлманг, Саидкул, – деди Яхшибоев гапимни бўлиб. – Агар сел оқизмаса, ким билсин, бу кунларга етармидингиз-йўқми?..

– Шундайку-я, лекин... кўнглим бутроқ бўлармиди, дейман-да.

– Ҳали сизми – кўнгли ярим? – деди Яхшибоев. – Ростдан ҳам ношукур экансиз, Саидкул. Мен сизга укаларингизни топиб бердим, бағрингизни бутладим-у, оғзингиздан чиққан гапни каранг-а!

– Узр, Назар ака.

Уялдим. Ўйласам, Яхшибоев ҳақ, мен ростдан ҳам ношукурлик қиялман, ҳаддимдан ошялман.

– Узр, – деб такрор сўз котдим. – Тил қурғур ўрганиб қолган экан-да.

– Сизга осон, Саидкул, – деди Яхшибоев бирдан маънос тортиб. – Сиз ўлсангиз, анави укаларингиз бариси йиғилиб боради, кўз ёш тўқади, ишонинг, росмана кўз ёш тўқади. Менга сал кийинроқ, мен ўлганимдан кейин тамом унут бўламан, Саидкул!..

– Бўлмаган гап, – дедим. – Назар ака, сизга нима бўлди, ўнг ёғингиз билан ётувдингиз чоғи?

– Рост гапнинг ўнгу чапи бўлмайди, ука. Лекин азанинг чорасини ўйлаш керак. Жуда бўлмаса, пул борида икки-учта гуяндага чўтал бериб кўяман. Қишлоғимга келдим-у, лекин сизни ўз уйимга оборолмадим, Саидкул. Сиз шунга ҳеч эътибор қилдингизми?

– Энди, бу элда ҳамма хонадон сизники, – дея секин эътироз билдирдим.

– Туғри, ҳаммаси меники, лекин биттаси ҳам ўзимники эмас. Ўзимизнинг кулбамиз бузилиб кетган. Укам Қобил ўн беш йил бурун ўлди. Болалари қолган, лекин улар билан борди-келдимиз йўқ. Икки ўғли бор, ўқишга кўяй, деб эдим, бири ҳам унамади, юришибди чўпон таёғини судраб... Балки шундай бўлгани ҳам маъқулроқдир.

– Излаб боришмайдимиз?

– Боришмайди. Бир гап боришган экан, ўзим уйда йўқ, хўжайкамиз иззатини қилмаган шекилли... Булар бир гап айтмайди, Мухенна хоним тан олмайди. Ҳакамлик қиларга менинг ҳам хушим йўқ... Э, яшаб юрибмиз-да, Саидкул. Ташвишимиз жуда оз қолди.

Яхшибоевнинг сузларига кулоқ тутиб, бир нарсадан таажжубга тушдим: бу одамнинг мактанчоқлиги ҳам, киборлиги ҳам, борингки, беҳад беписандлиги ҳам бордай, лекин айни қусурларнинг барчасига недир дийдиё аралашгандайки, эшитган одамга унчалик малол келмайди. Ростки, мен унга эргашиб юрганамга ўзим ҳам тушунмайман. Менсиз ҳам халфаликка ишкибозлари жуда кўп; гаҳ деса қўлнга қўнадиган шогирдлари борки, Булдуруқ тугул, жаҳаннамга деса ҳам бирга бораверишади; азбаройи содикликларидан эмас, балки Яхшибоевга ишонганларидан, Яхшибоевнинг жаҳаннамдан ҳам омон чиқишини билганларидан. Мен тама қилгудай ночор эмасман. Ўз кунимни ўзим кўриб юрибман, бировдан олдин, бировдан кейин. Хўш, нега у мени сафарга бирга олиб чиқди? Нахотки, бор-йўғи кўнгли савоб тусаб қолгани шунга боис бўлолса?

Ўлиб-тирилиб яхшилиқ қилишга интилгани тайин. Тўпори билан таништиргани ҳам бежиз эмас. Тўпори – элнинг эркатоийи, унча-мунча одамни қабул қилмайди, деб эшитганман. Тўпори хақида икки оғиз гап ёзиш – ёзувчи халқи учун шараф ҳисобланади. Лекин мен бунда шарафни ўйламадим, Тўпори билан бирга юрдим, қилган ишларини кўрдим, меҳрим тушди унга, кейин телевизорчиларнинг микрофонига фикримни айтдим. Ёлғон гапирмадим, кўнгилдан гапирдим. Қолаверса, минг камтарлик қилиб юрганам билан, менда ҳам худбинликдан озгина топилади, касбимни иззат қиламан, умуман, икки центнер кўпроқ ҳосил олган кимсани макташнинг ўзимга шараф билмоқдан оро қиламан. Ёзувчининг пахтакорнинг ютуқларини макташдан ўзга вазифалари ҳам борки, баъзи ўртоқларнинг йиллик ҳисобот мажлисларда сузга чиқиб, «Биз пахтакорлардан қарздоримиз, ўртоқлар, халигача улар хақида тузукроқ роман ёзилмади», деб жон қуйдиришлари менинг қулгимни қистатади.

Бўлмаса нима – унинг кўнглидаги? Биргина боғ қилмоқ истагимиз? Менинг боғбонлигим не қадар эканини нахотки у билмаса? Айтса, бас, Шредер институтга кўчиб чиқмасмиди – Яхшибоев ака-мига боғ экиб берамиз, деб?

Недир синоат бордай эди. Ичим кизийдики, тезрок билсам!.. Ахийри чурк этмай юраверишга карор килдим. Гап сўрамаган одам доимо ютиб чиқади, негаки, хар кандай сўрокнинг ичида сўраган одам ўзи эшитмок истаган жавоб таппа-тахт туради – шуни илғашга фаросат етса, бас.

Нихоят, масала сал ойдинлашди. Ростдан ҳам, Булдурук сафаридан мақсад – боғ кўкартирмок экан. Колхоз раисининг кирошар машинасига тушиб, сойликлар оралаб, кишлокнинг жануброғига, ясси тоғлар тарафга жўнадик. Мен у тарафларда ҳовли-жой йўк бўлса керак, деб хаёл килган эдим, йўк, кишлок хали биз кетган сойликнинг икки лабини ошён тутган экан. Тупрок йўлни чангитиб, ниҳоят, уйлардан холи бир жойга – япаски кир бағрига чиқдик. Борсак, бу ерда кўчат ортган иккита юк машинаси турибди. Район газетаси юборган бўлса керак, битта жингалаксоч йигит чикиллашиб суратга тушириб юрибди. Эрта ёки индинга пайдо буладиган хабарчанинг сарлавҳасини тасаввур этиб, мийиғимда кулдим: «Назарбоғ шовул-лаяжак!..» Уйқашлигини ўйладимми, ўзим билмасдан такрорладим: «Назарбоғ, Ҳазорбоғ, Назарбоғ...»

– Сув йўғ-у, оксокол? – дедим Яхшибоевга қараб.

– Парво килманг, Саидкул, – деди Яхшибоев, сунг куйироқдаги яккам-дуккам гужумлар ўсган сийрак ховлиларга ишора килди: – Ана у жойларда дарахт ўсгандан кейин, бу ерда ўсмас эканми? Улар кудукдан суғоради, энди бизга атаганиям бордир. Нима дединг, урток Махсумов?

– Энди, хадеб ижтимоий келиб чиқишимни юзимга солаверасизми, Назар Яхшибоевич? – деб ялтокланди колхоз раиси.

– Гапни камрок кил, кўрсат хунарингни, мулланинг ўғли! – деди Яхшибоев. – Қани у артизан деган матоҳинг?

– Шу ерда, – деди раис. – Сал тепарокда. Нима килдик, кўчатни «терраса» килиб экамизми?

– Буни Саидкулдан сўрайсан, – деди Яхшибоев.

Раис ёнимга келиб, аҳволни тушунтирди. Қирни текислаш жуда осон, лекин унда ернинг тархи бузилади. Бир метр тагроқда кум қатлами бор, пастда унчалик билинмайди-ю, лекин тепарокдан бульдозер юргизган-да очилиб қолади – кейин у жойга кўчат қадаш кийинрок.

– Тупрок тўкамизми? – дедим мен.

– Менимча, шартмас, оксокол, – деди раис. – Бульдозернинг курагини юзарок тутиб, беш-олти жойдан «терраса» солсак, ҳам сувнинг оқишига кулай, ҳам бу ёғи ёмғир-помғирда жар бўлиб кетмайди. Жўяк олиб, ер тагидан труба ёткизсак кимматга тушиб кетади.

– Оксоколнинг пули кўп, – деб хазиллашдим. Нар и борса битта китобнинг пули-да.

– Кўчат машинада экан, куриб қолмайдими? – деб сўради Яхшибоев.

– Хотиржам бўлинг, илдизини намлаб туришибди.

– Бўлмасам, ука, энди бульдозернингизни чакираверинг, – дедим мен.

Токи қишлоқдан бульдозер келиб, қир бағрини гўрт-беш жойдан «терраса» қилиб тилғунича, биз Яхшибоев билан пастроққа тикилган қичкина чодир остида гурунглашиб ўтирдик. Қолганлар яқин келмади. Назаримда, раиснинг ўзи ҳам чўчигандай эди.

– Назар Яхшибоевич, – дедим. – Қўлингиздан ҳар бало келади, лекин нега бу ишга олдинроқ қўл урмадингиз?

– Ошириб юборасиз-да, Саидкул, – деди Яхшибоев камтарлик қилиб. – Мен бир сув министри эдиммики, истаган пайтда қақраган жойларга сув опкелтирсам?..

– Бир оғиз айтсангиз бас эди, Ошнинг ўзи кўрсатма берарди.

– Йўқ, Ошнинг ҳам қўлидан келмасди бу иш. Ошно сиз ўйлагандан кўра ожизроқ, азизим. Ошно Булдуруққа сал унроқ қараса бас эди, бир гала ғанимлари бош кўтариб, маҳаллийчилик қиляпти, дея айюҳаннос солишарди. Шундан қиёс қилаверинг.

Ғапимиз шу ерда узилиб қолди. Қолхоз раиси дастурхон, бир чойнак чой кўтариб келди. Ўзларнинг майдалаб тураверинглар, деб яна ишига кетди.

– Ошно – камтарин инсон, – деди Яхшибоев сал туриб. – Камтаринлиги шундан ҳам маълумки, бундан йигирма йилча олдин, ҳали ҳозирги улуғ мартабага етмасдан туриб, қичиқроқ раҳбар экасида битта районга «эртага етиб бораман» деб хабар беради. Уша районга элтадиган кенг асфальт йўл бор эди, лекин у киши негадир четроқдан айланиб борадиган заранг йўлни танлайди. Район раҳбарлари шуни ҳам билиб олишган экан, эртаси қуни Ошно минган машина ҳалиги заранг йўлдан кетиб бораётса, саратонда жижинак бўлиб ётган тупроқ йўлга мўл-қўл сув урилган эмиш!..

Хушомадни ёмон кўради у киши, район марказига бориши билан мажлис чакириб, бир-иккита раҳбарни ўша мажлиснинг ўзидаёқ мансабидан олиб ташлади.

– Худди ўзингиз кўргандай гапирасиз-а, – дедим мен.

– Кўрганим рост-да, – деди Яхшибоев кулиб. – Лекин, Саидкул, падарлаънатилар хушомадни роса ошириб юборган экан. Машина йўлда қолиб кетди. Сув сепадиган машиналарни катор килиб чиқарган экан раҳбарлари, севалаб сениш ўрнига нақ боткокка айлантриб юборишибди. Саратонда машинамиз лойга ботиб колса-я!..

Яхшибоев ўша манзарани аник-таник эслади чоғи, котиб-котиб кулди. Мен ҳам ўзимни тутиб туrolмадим.

– Рости, ўшандаям мана шундай кулганман, – деди у. – Мен куляпман-у, Ошнонинг ғазоби ошади, денг! Ҳозир ўйласам, бояғи район раҳбарларининг ишдан кетишига бир жихатдан менинг шайтоний қах-қаҳам ҳам сабаб бўлган экан. Лекин Ошнонинг принципиаллиги ҳам чакки бўлмаган. Энди, одам бирга ўсиб-унганидан кейин ўрганиб қоладими, Ошнонинг кўп хислатларини аввал пайқамаган эканман, кейинчалик, у билан озми-кўпми бирга ишлашиб, баъзида талашиб-тортишиб билдимки, табиат у кишига ўзгача бир зукколик, ўзгача бир ишчанлик ато этган экан. Мақтасам сизга хушомад туюлишини биламан, лекин...

– Бемалол, Назар Яхшибоевич, – дедим. – Мен бир чеккада юрган одамман, кими аям чиқарардим.

– Чеккада турганини из чакки-да, Саидкул, – деб койиди Яхшибоев. – Сизам бундай жамоат ишларига аралашинг, одамовилик ҳеч маҳал яхшиликка олиб келмаган. Союздаги мажлисда ҳамма сўзга чиқади, оғзига кучи етган ҳам гапиради, кучи етмаган ҳам... Лекин сизнинг гапирган пайтингизни ҳеч эслаёлмайман.

– Айтадиган гапим йўқ, Назар Яхшибоевич.

– Бас, Саидкул! Ошикча камтарлик росмана тамагирликка ўхшаб кетади. Сизга ким кўйибди камтарликни, камтарлик, ана, Ошнога ўхшаган катта одамларга ярашади, сизу бизники айб эмас, одамзод вақти-вақти билан мактаниб турмаса бўлмайди. Тошкентга қайтайлик, сизни бир Ошнога таништираман.

– Шартмас, Назар ака, биз кўпдан бери танишмиз.

– Э, дарвоқе, – деб кулди Яхшибоев. – Менинг эсимдан чиқай дебди. Энди, Саидкул, таниш одам тез-тез учрашиб туриши ҳам

керак-да. Тўғриси айтсам, айрим ёмон одамлар Ошнонинг ожизлигидан фойдаланади. Ҳа, хайрон бўлманг, ундаям ожизлик бор. Дейлик, қадимги удуғларга таклид қилмоқчи бўлади. Айтишлари-ча, ўшал зотлар ёнига қирган одамга недир яхшилик қилишни фарз биларкан. Ошноям шундай... ажабмаски, сизгаям кавартир-павартир инъом этиб юборса!..

– Менинг ҳовлим кенг, Назар ака.

– Кўнглингиз ундан ҳам кенгрок! – дея гапни буриб кетди Яхшибоев. – Қаранг, Саидкул, булар бир балони бошлаб юрмасин. Қарани кирнинг соғ жойи қолмади-ку?

Тракторлар гуриллаб ишлаётган ёкка қарадим. Юк машинасидаги кўчатлар аллақачон туширилган экан. Чуқур хандакка қатор қилиб тизиб қўйилибди. Колхоз раиси ҳашарчиларга нимадир деб гап уқтиряпти. Ниҳоят, машиналар жўнаб кетди. Ерни «терраса» шаклида тилган тракторларнинг ҳам уни ўчди. Ҳашарчилар қўлларига кетмону бел олиб чуқурчалар қазига киришган пайт Яхшибоев ўрнидан кўзгалди.

– Ўв, Махсумов! – деб чақирди. – Бери қара, Махсумов!

Колхоз раиси югуриб келди. Яхшибоев ҳамёнини олиб, иккита йигирма бешталик чиқариб берди:

– Буни михайнизаторларингга берасан, болам.

– Э, ҳашар-ку бу, оксоқол! – деб қўл силкиди раис.

– Трактир давлатники, болам, зора ёққан ермойининг ҳақини тўлаб қўяй. Энди анави кўчат опкелган мошинларингнинг нархини айт.

– Кўчатнинг пули ўзи етади, оксоқол, мошина ҳақиям ўшанинг ичида эди.

– Шундайми? – деди Яхшибоев. – Ундай бўлса – тузук. Энди Саидкул акангга сувнинг қулоғини кўрсатсанг-да, кейин бориб менинг машинамни миниб келсанг, қалити мана, олақол, болам...

Колхоз раиси қалитни олди:

– Машина чанг бўлади-да, оксоқол.

– Отасининг гўрига, Махсумов болам, ҳайдаб келавер!.. Одамларингга руҳсат бер, улардаям рўзғор бор, мени деб ишдан қолмасин.

– Сизники – табаррук, оксоқол.

– Жилпанглама, болам, барибир дум ўсиб чикмайди, – деб жеркиди Яхшибоев. — Билиб қўй, сенга ҳақ бермайман. Отангга ўтқазиб

кўйган жойим бор. Кейин сен раис одамсан, ўлай агар, одамларнинг хакидан еб юрган чикасан!

– Оксоко-ол!.. – деб чийиллади раис, лекин ортик гапиролмади, менга ялиниброк каради.

– Назар ака ҳазиллашяпти, – деб юпатдим мен.– Емаган бўлсангиз бу гап сизга юкмайди, ука.

– Шундайку-я... – деб чайналди раис, сўнг секин таклиф килди: – Юринг, Саидкул ака, сизга кулокни кўрсатиб келай.

Раисга эргашиб, кирнинг тепа қисмига чиқдим. Кўрсам, унча-мунча одамнинг хаёлига келмайдиган бир иншоот: артезиан казилиб, трубадан сув отилиб турибди. Труба остида – каттакон цемент ҳовуз. Ҳовузнинг бир тарафига яна труба ўрнатилганки, тўпланган сув ўшанга оқиб ўтяпти. Хаёлимга келгани сувнинг ҳароратини кўрмоқ бўлди: кайнок эмасмикан, зироатга ярайдими?.. Йўқ, хайриятки, салгина илик экан.

– Оксокол эридилар, – деди раис. – Ҳам ўзларининг боғига, ҳам одамларга... Бизам пастроқдан битта боғ қиламиз, деб турибмиз.

– Ўзингизгами?

– Йўғ-э, колхозга... – деди раис уялиброк. – Элники – бизники, Саидкул ака. Аммо-лекин, оксоқолимиз зўр одам... Бизам сал ёллашдик, лекин асосий оғирни ўзлари кўтардилар.

– Тузук, – дедим. – Энди, ука, оксоколнинг боғига кетадиган кулокни кўрсатсангиз.

– Оёғингизнинг тагида-ку, – деб кулди раис. – Мана, манави тарновча-да. Нариги трубанинг оғзи бекилса, бас, сув бу тарафга секин оқиб чиқаверади. Оксоколнинг боғи яқин, жилдираб турса кифоя. Цемент-пемент килиб ўтирмадик.

– Шум экансиз, Махсумов, – дедим. – Лекин сизникиям тўғри.

– Энди, оксоколдан ҳам фойдаланиб қолайлик-да. Бу ёғи бизнинг ҳам хизматимиз сингади, бокка қарашиб турамыз. Хўп, мен борай, Саидкул ака. Оксоколнинг кайфияти сал бошқачароқ, кейин сўкиб-негиб юрмасин.

Пастга тушиб бордим. Яхшибоев қапа ёнида хашарчилар билан гаплашиб турган экан. Аралашмай, чеккароқда турдим. Одамларнинг бегидир кулишларидан сездимки, Яхшибоев ўзининг лаҳжасида гапиряпти, унинг улуғлигию салобати тамом унут бўлган, ўртада ҳадик аталмиш девор йўқ – ҳавасим келди.

Нихоят, Яхшибоевнинг «Волга»си йўлда кўринди. Раис уни қапа ёнида тўхтатиб, калитини келтириб эгасига тутди. Бир нарсага эътибор қилдим: машинани ҳайдаб келишга бошқа бирорта оёғи енгилроқ кишини юборса ҳам бўларди, лекин раиснинг ўзи борди, оксоколнинг юзидан ўтолмади, истиҳола қилди.

Яхшибоев калитни олдию ҳаммага руҳсат берди. Раис бошлик бир-икки киши тихирлик қилган бўлди, лекин у унамади, жаҳли чиқди. Охири шу бўлдик, одамларни ҳайдагандай қилиб кетқизди.

Рости, тушунолмадим. Лекин меҳмон одамман, сўроқ сўрардан тилимни тийдим. Яхшибоев орқа ўриндикда ётган йўлхалтани олиб, ичидан кийим-бош олди-да, бирини менга қаратиб улоқтирди:

– Манг, Саидкул, рабочий кийим!

– Янги экан-ку, Назар ака?

– Ҳамма гап шунда-да, ука. Атай ирим қилиб олдим. Кўркманг, хуни бор-йўғи йиғирма сўм. Княверинг, размери сизники!

Қарасам, ўзи ҳам битта кенг-мўл костюмни олиб эгнига иляпти. Ноилж кийдим сарпони. Эгнимга мос келди.

– Коржома муборак, Саидкул! – деди Яхшибоев.

– Кушук, Назар ака. Ўзингизга муборак бўлсин!

– Кулук, кулук. Аммо-лекин, Саидкул, биров кўрганда кулгининг зўридан ёрилиб ўларди, лекин... Майли, укасининг қорнига! Нима дедингиз? Янги ишга янги сарпоям керак-да. Бокка кетган пулим биринчи томга келган, хосиятли пул, яхши пул.

– Классик асарлар жамланган экан-да? – деб ҳазиллашдим.

– Классик эмасдир-у, лекин ўзим ёзган нарсалар-да. Айбга буюрмайсиз, Саидкул, баъзида керагидан ошиқроқ лакиллаб кўяман. Менга-ку оғир ботмайди, лекин мардикорлик қилган укаларнинг шаънига кўпам яхшимас. Мен иримчи одамман, ука. Бу боғнинг номини ичимда «Ҳалолбоғ» деб атадим, ҳалол пулга, ҳалол меҳнатимга барпо бўлади бу.

– Мен ўзимча «Назарбоғ» деб кўювдим, – дедим мен. Бир муддат бурун мазахомуз ўйлаган гапларимни эслаб, рости, уялиб кетдим.

– Бунисиям тўғри, – деди Яхшибоев. – Бу ном сал кейин қуйилади, нима дедингиз? Мен ўлганимдан кейин қуйилса тузук-да?

– Ўлимни ўйламанг, Назар ака.

– Э, кизикмисиз, дунёга устун бўлармидик! – деди Яхшибоев. – Ўламингиз-да бир кун, агар насиб этса!

– Ҳаммага насиб этади бу.

– Ишкилиб, жўялироғидан насиб этсин. Қани, гапни камрок килинг, Саидкул. Сизни бугун роса ишлатаман. Анави кастумни кийиб кўрдини из, шими қолсин-у, лекин пинжагини ечиб улоқтиринг – терлаб кетасиз! Ана, биздан улги олинг!

Яхшибоев эғнидаги пиджакни ечиб отиб юборди. Кўйлагини ҳам ечди-да майкачан бўлди. Тани ҳали бақувват экан. Оқ бўлса-да, мушаклари пишк. Ноилож мен ҳам счиниб, майкачан бўлдим у пачакрок гавдани намойиш этдим.

– Белкуракни олинг! – деб буюрди Яхшибоев. – Бизга кетмон опкелинг, ҳар ким ўзига ярашадиганини килсин!

Гапни мухгасар этай, азизлар. Боисики, бу ёғига иш кўпрок бўлди. Икки кун босиб ишладик. Яхшибоев рост айтган экан, роса терладим. Таним ҳорганликдан қакшайди, денг, лекин айни чоғда недир серзиён маъданлар терга қўшилиб чиқиб, баданим тозарганини сезиб турибман.

Азал-абад қаррагу қўзиқулок ўсган кир ёнбағри-ю, мўъжизани қарангки, шу ерда ҳам бирор газ тубликда нам сакланиб қолган экан. Яхшибоевдан боисини сўрасам нукул кулади: парво қилманг. Саидбой, шуни тушунгунча мен ўзим бирор етмишни қоралаб бордим, лалмирокмиз бизлар, тоққа яқинроқ жойларда нам мўллиги аждодларимизнинг хаёлига ҳам келмаган, аждодларимиз уй-жой қуришга эмас, қора ўтов тикишгаю қўйга қўра ўрашга уста бўлган!

Шимнинг балокларини шимариб олган, қўлида тиғи ялтираган оғир кетмон, ҳар ўн қадамдан биттадан ўрача қазиб боряпти. Мен ўрачалар билан кўчат туширилган хандак орасида бўзчининг мокисидай қатнайман. Кўчат келтириб чуқурга қўяман, танасидан тутиб гураман, Яхшибоев ўрачага тупрок тортади. Ҳар ўнта кўчат жойини топганида, иккимиз ҳам иккитадан сатилни қўлга олиб, тепага – цемент ховузга қараб югураемиз. Ҳамма ёқни янги қуйилган бетон ҳиди, сув ҳиди, қакраган тупроқдан кўтарилган ховурнинг тотли ҳиди тутиб кетганки, таърифига тилим ожизлик қилади. Хурсандлигим шунчаликки, Яхшибоевга секин гап отаман: мени боғбон қилиб ёлламайсизми, оксокол? Кечикдингиз, Саидкул, дейди у, битта булдуруқлик қолга зақалат бериб қўйганман, йил бўйи хабар олиб туради, ҳар бир тўқис унган кўчат учун мукофот ҳам белгиланган!

«Манави қарағайларингиз унмайди бу ерда, оксокол!

«Меники унади. Саидкул, ният қилганман, унмаганига қўймайман! Яна беш йилда нақ ўрмон бўп кетади!»

«Арчани зичрок экайлик, оксокол, сийрак бўлса қийшиқ ўсади».

«Сийраги тузук, бемалол ўсади. Ёғочни бошқа ёқдан топиб келамиз».

«Сарой қурасизми?»

«Шийпон кураман. Сизга ўхшаган дўстлар келганда маза қилиб ўтиради».

«Унгача ким бору ким йўк!»

«Ўлмаган кул кўради!..»

«Ўлманг, Назар ака!»

«Ўладиган номард йўк, Саидбой! Анави гужумдан бир дона опкелинг, шу ерга экайлик, шу ернинг сояси бошқача бўладиган кўринади!..»

«Мана, опкелдим, иккита опкелдим. Қай бири тузукрок?»

«Пақанаси тузук, шохчаси кўп экан. Қани, чуқурга қўйинг. Ил-дизиям тузук экан, қаранг. Э, ҳали бунинг тагида кўп соялаймиз, Саидкулбой!»

«Айтганингиз келсин!»

Экавердик кўчатни. Кўп экдик лекин. Акас экдик, қарағай экдик, арча экдик, чинор экдик, қуйроқда сийрак қилиб ёнғок кўчатидан экдик. Лоф бўлсаям, бирор икки гектар жой очилган экан. Кўчат коплади шунча жойни. Тасаввур этаманки, яна ўн йилдан сўнг бу ерда росмана ўрмон шовуллаб туради, деб!.. Бир фасл олдинги истехзо қилганларим бекор экан, суратга туширгани келган жингалаксоч журналист йигитчанинг топажак ва қўяжак сарлавҳаси ҳам жўяли, умидбахш, яшашга ундайдиган! Э, яхши одам экан бу – Яхшибоев деганлари! Дулвор экан бу, дали-ғули, бегидир, олижаноб!! Э, буниям кўнглида дарди кўп экан лекин!!!

Кўнглим инонмокка мойил эди менинг. Инонмок на – алданмокка мойил. Лекин айни майллар ёнида шайтон ҳам ошён қурган эканми, бир пайт уйга толдимки, нега биз нукул мевасиз дарахтлар эжямиз, нукул кўримли дарахтлар эжямиз? Олма қани, ўригу шафтоли қани? Бундай иссиқ жойлар ер юзида ўзи кам, тикилса, бас, сув берилса, бас, хурмою лимму ҳам ўсади-ку?

– Раис келса айтинг, – дедим Яхшибоевга. – Олма-полма кўчатидан ҳам опкелсин. Шафтолиям зиён қилмайди. Ёнғокнинг

орасига экамиз, токи ёнғок катта бўлгунча мевасидан тотиниб турса бўлади.

– Ким тотинади? – деди Яхшибоев, бирдан юзи қув оқариб. – Тотинадиган одам борми?

– Бола-чакангиз-чи?

– Э, келмайди улар бу ёқларга! – деб кичкирди Яхшибоев. – Падарига лаънат унақа бола-чаканинг!

Тилимни тишлаб қолдим. Кайфият бузилди. Айникса – менинг кайфиятим. Билдимки, Яхшибоевнинг нияти биргина шовуллаган ўрмон барпо этиш эмас, балки ўрмонга кўшиб ном ҳам қолдириш экан. Чинору ёнғок деганлари камида минг йил яшайди, балки ундан ҳам кўпроқ. Бу ёғи номи «Назарбоғ» бўлса, бу ёғи чинорларнинг ҳар бири минг йилдан яшаб берса, минг йил орасида қирқилганлари боз новда сўрса... нақ мангуликнинг ўзи-ку бу!

Яхшибоев сезгир экан, кўнглимдан ўтган гапларни дарров пайқади.

– Ҳар кимнинг қўлидан келгани-да, Саидкулбой, – деди маъюс тортиб. – Боягина айтувдим-ку, эсингиздан чиқдимми? Мен ўлганимдан кейин бирдан унут бўламан, деб эдим-ку?

Эслаб кўрсам, ростдан ҳам айтган экан – мен ўзим тузукроқ эътибор қилмабман.

– Сиз ҳарнеки қутлуғ орзуни ҳам ирқит қилиб кўрсатишга кодир экансиз, Саидкул, – деди у сал туриб. Овозида оғрик бор эди, эшитиб, раҳмим келди. – Мен жудаям сиз ўйлагандай каззоб эмасдирман? Ҳай, майли, каззоб ҳам бўлақолай. Лекин бориб турган каззобда ҳам пайти-пайти билан виждон уйғониши мумкинми? Ўйлангки, мендек каззобда ҳам бир лаҳзага виждон уйғонди, уйғондию кейин мен боғ қиларга бел боғладим. Борингки, ўғри қариганда сўфилик ихтиёр этган бўлақолсин! Ҳарна, сўфи ўғридан сал беҳроқ-ку, Саидкул иним?

Индамадим. Киёс ахтаришу фарқни чакиб ўтиришга ҳушим йўқ эди. Қолаверса, шундоқ кўз ўнгимда ўнлаб, юзлаб кўчатлар қад ростлаб турар эди. Бизнинг шикваларимизу турфа хил аламларимиз ўсиб-унажак биттагина чинор олдида сарик чақага ҳам арзимайди аслида.

– Бўпти, бахслашмайлик, – дедим, Яхшибоев ҳамон мендан садо чикарини қутаётганини кўриб. – Лекин шарти бор, сизнинг мангу

дарахтларингизни оралагиб мевалисидан ҳам экамиз. Майли, пулини мен тўлайман.

– Менин ниятим, пули ҳам меники бўлиши керак.

– Билганингизни қилиш. Лекин мева унмаса ҳисобмас. Сизнинг бола-чақангиз емаса, ана, Булдурукда хар куни ўнтадан туғилиб ётибди, ўшалар ейди.

– Ҳалоли бўлсин ўшаларнинг; – деди Яхшибоев. – Лекин, Саидкул, ишонинг, пулим ҳалол пул.

– Биламан, – дедим, – лекин ниятга сал бадлик аралашгани ёмон-да, Назар ака.

– Мен сизни кўпда тушунолмаймак, Саидкул. Ёзган нарсаларингизниям танқидчи укалардан ром қилдириб оламан. Сизни тушунмаймак, Асқад Мухторни тушунмаймак, яна бир-иккитаси бор... Жоннинг хузурини кўрмайсиз, нукул йўқ гапларни гапириб, ўқувчининг бошини оғритасиз.

– Ижодга тегиш йўқ, Назар ака. Хар кимнинг ўз билгани бор. Сиздаям шу. Бизнинг айбимиз шуки, кўпроқ уйлаймиз. Кўпроқ шубҳа қиламиз. Тафтишга ўчлигимиз бор. Ҳагтоки мақолниям тафтиш қиламиз. Бўлмаса, манави мақолга ким шак келтиради: «Яхшидан боғ қолади»? Хар холда, мевали боғ қолгани тузук-да.

– Яхшидан боғ қолади... – деб такрорлади Яхшибоев. – Мен яхши одам эмасдирман, Саидкул, лекин мendan ҳам боғ қолади.

Хуллас, айтганимни қилмай қўймадим. Махсумов сим тўр ортилган машина билан келганида мевали дарахтларнинг кўчатидан буюрдим. Бу ёғи биз кўчатзорнинг теграсини сим тўр билан ўраб улгургунча оламжаҳон шафтоли кўчати келди. Ўрик кўчати озроқ экан. Олма топилмабди. Лекин чораси бор экан, нариги ҳафта бозордан олинади, кейин Булдурук аҳли ўзлари хашар қилиб қадаб чиқади.

Шафтоли кўчатини ўзим экиб чиқдим. Яхшибоев қапа остида ўтирди. Зериккан чоғлари машинасининг моторини чуқилаган бўлди. Секин-секин кайфиятим ўнгланиб бораверди. Ичимда Яхшибоевни олқайман, денг. Агар бу иш ҳаёлига келмаганида, ким билади дейсиз, мен яна қачон дашғ хавосини хидлар эдим. Гиёҳларнинг номлари ҳам ёдимдан чиқай деган экан, бир-бир хотирда тиклаб чиқдим: ёвшан, янток, каврак, каррак, қушқўнмас, читир... Бир ёқдан хурсандман-у, лекин бошқа ёқдан хўрлигим келади:

ўтган умр сув экан-да, деб ўйлайман. Ё бир менда шундай туйғу бормикан, ахир, бекорга сувга оқиб кетмаган чикарман? Ҳарнеки яғмоннинг ҳам интиҳоси бор, деб ўйлайман, табиат деганлари кўп сахий, ҳеч кимдан меҳрини дариг тутмайди, йўқни бўлдиради, камни тулдиради, бағрим кемтик эди, мана, энди гўлай деяпти, йўқ жойдан укалар топдим, Холмўминнинг гақдирини елкамга олдим, залвори-га чидашим керак энди, бир кимсанинг яшалмаган умри менинг умримга ҳам уланди, токи қолган умримни тугалрок ва муносиброк ўтказай, кўнгилнинг майллари хатолни бўлмасин, шунча адашганим етар, бундан бу ёғига зийраклик ато этсин!

Яхшибоевга келсак, унинг қисматини фожиа атарга журъатим етмади. Бир орзуси бор эди, мана, кечикиб бўлса-да, амалга оширяпти, болаларидан сал норози экан, лекин уларнинг ростдан ҳам ёмон эканига ким кафиллик беради? Ўзимдан киёс этай, агар мен ҳам бийдай чўлдан маскан килсам, майли, у жойлар келажакда боғу бўстонга ҳам айлансин, хўш, менинг болаларим шу ерларга келармиди? Лоақал мева пишиғида тотингани бўлса-да, келармиди?

Дарвоқе, нега мен чўлдан маскан изларканман? Бор-ку у – маскан дегани. Холмўминнинг қабри, Абдужабборнинг ховлиси, бир гала иниларимнинг уй-жойлари. Наҳотки, менинг болаларим кел-маса?

Келади, дедим ўзимга ўзим, улар албатга келади. Келишига ишондим. Ишонч бонс, кўнглим ўсди. Кўнглим ўсгани баробар Яхшибоевга ҳам ён бердим. Ўйладимки, умид билан, тақдиру табиатга илтижо қилиб ўйладимки, улар ҳам келсинлар. Келсинлару кетган пайтларида ҳам манави кўчатлар ўсиб-униб пайдо этажак сершовкин боғни кўнгилиларида муқим тутсинлар!..

Ниҳоят, учинчи куни кечга яқин иш тугади.

Иккимиз ҳам мамнун эдик.

Махсумов кўй сўйиб, гўштини товоқларга бостириб, шўрвасини каттакон термосга солиб келди. Шофёри бир яшиқ ичкилик ҳам тушираётганини кўриб, Яхшибоевнинг жаҳли чиқди:

– Аралаштирма буни, мулланинг ўғли! – деди кескин. – Айт, ортсин мошинга!

Шофёр ўзи ҳам эшитди чоғи, яшиқни машинага қайтариб солди.

– Балли! – деди Яхшибоев. – Ана энди ўзинг салт келиб ўтиришинг мумкин. Қани, бери кел.

Шофёр йигит ийманиброк келди. Гидамнинг бир четига утирди. Махсумов ҳаммага шурва сузди. Гуштни туғради. Сузмадан чалоб килди. Овкатланиб бўлгач, Яхшибоев уларга рухсат берди:

– Майли, боринглар. Махсумов болам, мана пул, коровул чолга берасан, – шундай деб, пул узатди. – Иложи бўлса, колхозинг ҳам маош тайинласин. Мен бу боғни нариги дунёга кутариб кетмайман, колхозга қолади.

– Одамлар устимиздан ёзмасмикан?.. – деб мулоҳаза килди раис.

– Ёзганнинг қули синади!.. – деди Яхшибоев. – Шуни мажлис килиб бошқаларга айтиб қўй. Агар шу учун сени мансабдан олиб ташласа, унда ўзинг боққа коровул бўласан. Маошингни ўн баробар тўлайман. Қаҳрим ёмон менинг, мулланинг ўғли! Бир туп кўчат қуриса, нак энангни кўрсатаман!

– Энди, оксокол... битта-яримтаси қурийди-да... – деди раис ботинмайгина.

– Қуритмайсан, – деди Яхшибоев. – Янаги баҳорда битта қолдирмай санаб оламан.

– Хўп, оксокол.

Махсумов таъзим қилганича ортига тисарилди. Аввал эътибор қилмаган эканман, энди яна эсга тушди: аввал ҳам бир-икки гал, худди ҳозиргидай, то машинага қадар ортига тисланиб борган эди.

Раис жўнаб кетди.

– Феълингиз чарсрок, Назар ака, – дедим.

– Э, шунгайм ота гўри қозихонами? – деб қулди Яхшибоев. – Қўрқок нарса бу ўзи. Мулланинг ўғли. Отаси мен билан бир классда ўқиган. Қироати яхши дейишарди. Бунинг ўлиб-тирилишида маъни бор, Саидқул, бу орден-порден олиб беради, деб умид қилади.

– Орден обберадиган одатингиз ҳам борми?

– Бэ! – деди Яхшибоев. – Йўл бўлсин бизга! Ҳазил-хузул гап ташлашиб ўтириб, қош қорайганини билмай қолибмиз. Оёқнинг чигилини ёзмок истаб, секин кўзғалдик. Тепага, цемент ҳовуз ёнига чиқдик. Сув бир маромда шариллаб оқиб ётган экан. Осмонда заррача ғубор йўқ, юлдузлар тиник пориллаб турибди.

Ҳовузнинг нариги томонига, харсанглар қалашиб ётган тарафига ўтиб ўтирдик.

– Яхши бўлди, – дедим. – Дам олдим лекин, Назар ака.

– Менам сизни дам олсин деб опкелган эдим-да.

– Гапингиз рост бўлса, унда раҳмат айтишга тўғри келади.
– Илмоқ килмасангиз бўлмайди-да, Саидкул! – деди Яхшибоев кулиб.

– Энди, сиздай улуғ одам билан юрган фақирнинг кўнглига минг хил гумон келади-да, оксокол.

– Ёлғон! – деди у. – Сиз аслида мени кўп менсимайсиз.

– Узингиз-чи?

– Менам... сиз қатори. Лекин энди менсимай иложим йўқ. Бог килиб бердингиз-а, Саидкул иним.

– Ҳашар килдик, Назар ака. Сизниям бир кун хашарга айтаман ҳали.

– Бораман, Саидкул. Эрталаб яна йўлга тушамиз, иним. Аввалроқ айтолмадим, иймандимми ёки ўзи бир илинадиган жойи йўқмиди... Энди айтавераман, ҳар ҳолда, кўчат холида бўлсам, орқада боғим бор-да, Саидкул, нима дедингиз?

– Нимайди у гап, нукул боғни орқа килиб қолдингиз? – дедим мен.

– Васият килмоқчиман, Саидкул. Уйларингиз мужмалроқ бўлса-да, йўриғингиз ўта жўн. Йўриғингиз яхши сизнинг, Саидкул, ўта содда. Ҳамкасбларнинг орасидан сизни танлаганимда хато килмаган эдим.

– Тушуниксиз, Назар ака, васиятга бало борми?

– Кўркманг, оғзакиси бу, – деди Яхшибоев. Овози сал титрагандай бўлди. Сездимки, майнавозчиликнинг кези эмас, бу одам анча жиддий гапиряпти. – Қўлингиз тоза, деб эдим, эсингиздами?

– Э, у гапларни қўйинг...

– Камтарликни йиғиштиринг, Саидкул. Сиздан бир умр миннатдорман. Ирим шуки, кўчатларни тутиб турдингиз, мен бор-йўғи тупроқ тортидим, холос. Мен тупроқ тортишга устаман, Саидкул, сезган чикарсиз?

– Бемаъни шамалар бу, Назар ака.

– Гапни бўлманг, Саидкул. Мен ростдан васият килмоқчиман. Васиятим шуки, мени Булдурукка опкелиб кўмасиз. Қабристонга, Ҳотам Шўро ётган жойга яқинроқ кўясиз. Неки бўлсам, ўша киши туфайли бўлдим. Балки у тузукроқ такдирни менга раво кўргандир, балки мен унинг тилагига муносиб чикмагандирман, лекин бориди, бори!.. Қулги бўлишдан чўчийман, ўзимга қолса, жасадимни Ҳотам Шўронинг ёнига эмас, манави кўчатлар экилган бокка

кўмишни сўрардим. Лекин биласизки, мен Толстой эмасман, шунчаки бир хаваскор, увонга уч хаваскор. Тошкентда қолиб кетсам – уяг. Тошкентда қолам, увонга учнашадно муносиб одамларнинг ёнига кўмишади. Унда мен багтарроқ кулги бўламан, иним. Ҳар ким ўз холини билгани маъқул. Бир хил аҳмоқлар Чиғатойдан икки газ ерни орзу қилишади, мен эмас... кўрқаман, Сандкул иним, кўрқаман! Менга шу ер тинчроқ!

– Қиёс учунми? – дедим ўзимни тиёлмай.

– Ҳақорат қилманг, иним, – деди Яхшибоев. – Мен сизни одам деб гапиряпман. Сизни шунча кундан бери судраб юришимдан ғараз шу – васиятимни айтиш. Очиғини айтинг, мени шу ерга келтириб кўмасизми?

«Аввал ўлинг-чи, кейин бир гап бўлар!..»

Худо кечирсин-у, лекин шу гапни айтиб юборишимга бир баҳя қолган экан ўшанда. Хайриятки, айтмадим. Бошимни ҳам қилиб турардим. Ростини, Яхшибоевнинг гапларига заррача бўлсин ишонмадим. Ҳаммани оғзига қаратиб юрган одам, элнинг эркатойи, неча-неча шотирлари имосига маҳтал турадиган одам, келиб-келиб менга, бор-йўғи қучат ўтқазишу пайванд ўтқазишга ярайдиган бир кимсага васият қилишни эриш туюлди. Йўқ, мен ўзимни ўзим камситмаяпман, аксинча, ўзимни мактаяпман, ўшандаям, ҳозир ҳам жудаям ўлиб қолган ёзувчи эмаслигимни сезаман, мен ўзим сезаман-у, лекин Яхшибоевнинг ҳам хаёлига айни ўйнинг қилишига ақлим бовар қилмайди. Ҳар бир кимсанинг тан маҳрамадан ташқари яна бир хил маҳрамлари бўладики, бирига мафқурангни, бирига ёмон нафсинини, яна бирига яна недир ниҳон ётган сирингни ошқора тортиқ этасан, ундан ҳам айни инъомни оласан – бунда ҳеч қандай ҳадик йўқ. Ибо ҳам бўлмаслиги мумкин, сабабки, иккала тараф ҳам баробар ҳуқуқли.

Яхшибоев билан неча кундирки бемалол сирлашиб юрибмиз-у, суҳбатимиз осойиш ўрнига ҳадик беради одамга – у менга ишонмайди, мен унга ишонмайман.

Энди, ўзинг заррача ишонмаган одам бисотидаги энг охириги нарса – ўлигини сенга ишониб топширганига нима дейсан?

Яхшибоев кўнглимни уқди.

– Майли, бошқа бир васий топишга уриниб кўраман, Саидкул иним, – деди. – Фақат шу гап шу ерда қолинг. Атаганича яшаб турамиз энди...

Индамадим. Рости, бир муддат иккиланган пайтим ҳам бўлди. Ишонмоққа мойиллик туғилди. Лекин яна бир истихоло борки, мен ҳам унга ўхшаган банда бўлсам, мендаям иссик жон, бировнинг маъракасини бўйинга олмоқ азбаройи манманлик эмасми, деб ўйлайман. Сен ундан кейинроқ ўласан, деб биров менга кафолат бериб қўйибдими?

Ахийри чекиндим. Васийликни зиммага олдим. Ичимда унга сўз бердим-у, ўзига айтмадим. Бу одамнинг табиати савр хавосига ўхшайди деб ҳаёл қилдим, бугун бундоқ, эртага ундоқ, балки мени синаш учун, атай мазах қилиш учун ўйлаб топгандир гапларини?

Мазах бўлмоққа ҳушим йўқ эди.

Булдуруқ сафаридан қайтгач, бир муддат иноклашиб, ҳаттоки борди-келди қилиб турдик. Бизнинг хотин бечора хурсанд, шаҳар четида, бир ёғи қишлоққа туташ яшаганимиз боисми, биз Яхшибоев билан гурунг қилиб ўтирган чоғларимизда, ўзига тегишли меҳмонни – Муҳсина янгани олиб, кўчаларни айланиб келади, денг!.. Вой қишлоқи, вой мактанчок, деб куламан ичимда, янгани жамоатга кўз-кўз қияпти-ку!.. Муҳсина янга тушмагур ҳам чиқишимли кампир экан, бизнинг хотинни бир зумда ўзига ром қилиб олди-қўйди.

Яхшибоев билан меннинг гурунгларимиз ҳам чакки эмас, дунё бўлмаса-да, чорак дунёнинг тақдирини хусусида бош қотирамиз. Бир тарафи Тўпорини мақтаб Москва телевизорига чиққанман, турли табриклар, турли таклифлар ёғилиб турибди, нашриёт китоб қилиб беришни сўрайди, киносценарий қилишни... Одамзод машҳур бўли кетиши ҳеч гапмас экан. Аввалроқ бир жойда эслатганимдек Москвадан Бурцев деган одам қўнғирок қилди. Чет элга кетадиган бир журналга мутасадди экан. Айтдики, Саидқул Мардонович, қахрамонингизни бизнинг журналга очерк қилиб берсангиз, гажрибаси бой кўринади, шояд унинг ишлари бошқа китъалардаги уйғониб келаётган халқларга ибрат бўлса!..

Фурур патларим тиккайиб кетганини кўрсангиз эди! Хайриятки, русчани дурустрок билмаслигим эсимга тушди, йўкса, ваъда бериб юборишим мумкин эди. Жавобни мужмал қилдим. Ўша кунёк телефонда Яхшибоевга маслаҳат солдим. Шошилманг, Саидқулнинг, деди, телевизор билан радиода истаганча валаклаш мумкин, лекин ёзув қолади, бировни мақтаб ёзишга ружу қўйманг, хусусан,

Тўпорига ўхшаган кимсаларни... Юрагим шув этиб кетди. Бирор гап борми, деб сўрадим. Ҳозирча ҳеч гап йўқ, деди Яхшибоев, лекин устидан ариза кўпайган эмиш. Бинойидай йигит эди-ку, дедим саросимага тушиб. Э, чумчукюрак экансиз-ку, Саидкул иним, деб кулди Яхшибоев, кўркманг, сиз Тўпорини бор-йўғи телевизорда мактабсиз, ахир, уни китоб қилиб ёзганлар ҳам оз эмас, хусусан, биз ўзимиз ҳам ёзганмиз, бирор қорихол бўп қолса, аввал биздан сўрашади, ушанда сизни химоя этишга қурбимиз етар?.. Ҳар эҳтимолга қарши, бирорта манман ранс ҳақида ҳикоя ёзиб қўйинг, сўрашганида, мана, унинг салбий жиҳатларини ҳам вақтида фош этганмиз, деб айтасиз!..

Яхшибоев маслаҳатини айтиб, изидан пихиллаб кулса, симда бирор «замикайни» бўлибдимми, деб уйлабман. Соддасиз, Саидкул иним, деб қойиди у сал ўтиб, сизам мундоғ мослашинг, ёзувчи деган ҳар бир замона одами бўлиши керак.

Рости, оқсоқолнинг шу гапини ҳеч сингдиролмадим. Мен у айтганчалик содда эмасдим. Замонавийлик билан замонасозлик ўртасидаги фарқни дурустгина тушунардим. Арбоб ёзувчиларнинг китоблари босмадан чиқишига илҳақ ҳамқасабаларимни ҳам билардим, токи биринчи бўлиб мактаса!.. Китобдан олдинроқ тақризларини босиб улгурган ялоқхўрларни ҳам кўриб турардим. Вақтида уларга аччиқ гапирган пайтларим ҳам бўлган. Яхшибоев шу нарсаларни билмаслиги мумкин эмас. Лекин у – тулки, ҳозир мени замонасозликка қорлади, кези келса, мен барча замонларга мос мангу адабиётни айтувдим, деб осонгина қутулиб кетади.

Алам қиладигани шуки, Тўпори билан мени ўзи таништирди-ю, энди бу гапларнинг учини чиқаряпти. Демак, аввалдан ҳам билган экан-да? Ўзи ёзиб юрган одам, эндиам ўзи ёзаверса бўлмасмиди? Ёинки азбаройи ичи ачиганидан, уни химоя этмок истаганидан мени бирга олиб бордимми? Яъники, бировнинг воситасида химоя этади, нафи тегса – тузук, нафи тегмаса – аллакандай Саидкул Мардон деган кимсанинг ёмонотлиг бўлгани қолади!.. Яхшибоев эса – оппок, Яхшибоев – дўмбок...

Қонимга ташна бўлиб ўтирган эдим, дарвозада машина сигнал берди. Чикиб очдим, Яхшибоев экан. Хушламаганимни сезди-ю, парво қилмади.

– Мени кутқаринг, Саидкул иним, – деди. – Ёрдам сўраб келдим.

Ноилож ичкарига таклиф килдим. Нон-чай келди. Дастурхон устида секин ичини ёрди:

– Қалтис ишга қўл уряпман, Саидкул, соавтор бўлмайсизми?

– Хуш?..

– Александр Шоймардоновични урмоқчиман!

Ўйланиб қолдим. Аввалига ишонмадим. Ғўзашунос олимнинг номини кўп марта эшитганман. Яхшибоевнинг уни ёқтирмаслигини ҳам сезганман. Ғўзашунос ҳам буни кўп ики суймайди. Ўртада бўлишолмаган бирор нарсалари бўлса керакки, адоватлари шунча йилдан бери чўзилади. Яхшибоев олимни Союз минбаридан туриб уч-тўрт каттик чандигани ҳам эсимда...

– Шоймардоновнинг навлари бир пулга киммат! – деди Яхшибоев. – Шунга биласизми?

– Кимнинг навлари тузук? – деб сўрадим. – Исботига нимангиз бор?

– Оддийгина фаросат ўзи кифоя, – деди у. – Хуш, розимисиз? Ё кўркасизми? Огохлантириб қўяй, кўркаса арзийдиган одам, Ошнога пирдай бўп қолган, еру сувнинг маслахатини биргаликда пишитишади.

– Мен Ошно билан ош-қатик эмасман.

– Учраштириб қўйишим мумкин.

– Шартмас, Назар ака, – дедим. – Аввал бирда ҳам айтиб эдим, мени ўз холимга қўйинг. Шусиз ҳам қозоним кайнаб турибди.

– Намунча асабийсиз? – деди Яхшибоев тушунмайроқ, сўнг бирдан кулиб юборди: – Тагин бояги гапларга учиб юрманг, Саидкул ука. Тўпори ўз жойида турибди. Ошно тирик экан, Тўпорининг мушугини пишт деёлмайсиз.

– Ғўзашуноздан Ошнонгиз воз кечдими? – деб кесатдим.

– Воз кечмаган, – деди Яхшибоев жиддийлашиб. – Лекин албатта воз кечади. Унинг кўзини очишимиз керак. Сизу бизнинг вази-фамиз шу. Ёзувчи халки каттаю кичик – ҳамманинг кўзини очиши керак.

– Мен пахтачиликни билмайман, Назар ака.

– Лоқал ғўзани биларсиз?

– Билмайман. Ғўзадан пахта унади, шунисидан вокифман, холос.

– Э, унда ростдан ҳам билмайсиз экан! – деди Яхшибоев. – Ғўза дегани бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимлик асли. Унинг пахтачи-

лигу план деган нарсалар билан сарик чақалик иши йук. Ғузанинг иши чигитни вояга етказиш. Пахтаю момик – уша чигитни ураб, иссиғу совуқдан химоя этадиган туклар, холос. Биз уша тукига ишқибозмиз. Тукли чигитга учмиз. Бир хил ғузалар борки, чигити кипяланғоч бўлади. Бир хиллари борки, чигити тукли-ю, тукининг ранги кулранг ёки тим қора бўлади. Лекин бизга оқ тола керак. Негагини биларсиз?

– Бўяшга қулай, – дедим мен.

– Балли! Александр Шоймардоновнинг навлари мусулмони навлар, бу навлар бир чақага киммат, биров сотиб ҳам олмайди, ўзимизнинг заводу фабрикалар бир амаллаб бўзга айлантиради.

– Навнинг ҳам мазхаби бўларканми?

– Энди, туки калта, демокчидан-да, – деб илжайди Яхшибоев. – Александрнинг навлари бариси кечпишар, барги кеч тукилади, ярим кўсаги тиржаймасдан ўтиб кетади. Эллигинчи йиллардан қолган навлар. Янгиларини ўтказмайди, тушунапсизми? Янги нави ўтказадиган комиссияга ҳам ўзи раис бўлиб олган, тушунапсизми?.. Сиз шуни ёзишингиз керак.

– Мен ёзмайман, – дедим катъий қилиб. – Биларкансиз, ўзингиз ёзинг. Менинг кучим ҳам, билимим ҳам етмайди.

– Бориб ўрганинг. Гражданлик бурчингиз бу. Саидқул иним. Уйда бикиниб ётгунча, мундоқ кўчага ҳам чиқинг, халқнинг аҳволидан хабар олинг. Александрнинг кечпишар ғузасининг баргини тўқаман деб қанча захарли дори ишлатишимизни биласизми? Ҳар йили кузда дорилашнинг процентини газетда беради. Юзга етса бас асли, лекин юз элликка еткизганлариям учрайди! Халқнинг тақдирини ҳам ўйлайсизми, иним? Мен шаҳарда яшайман, кишлоқ устига сочилган дори бу ёққа етиб келмайди, деб ўйлайсизми? Хато қиласиз! Биз авлодларга нималарни мерос қилиб қолдираимиз? Шоймардоновлар сувини сиқиб, қуришиб-қакшатган ерними? Қисир бўп қолди-қу еримиз! Сизам бундоқ ўйланг, Саидқул иним!..

Қарасам, Яхшибоевнинг росмана жаҳли чиқяпти. Боя шубҳага борганим учун ўзимни койидим. Унинг гапларида жон бор эди. Айниқса, дала устига пуркаладиган дорилар ёмон эди. Ўзим ҳам синаб кўрганман. Бир гал Сирдарё лабида дам олиб ўтирганимизда устимиздан самолёт учиб ўтган-да, нариги қирғоқдаги далага дори сепган. Шамол ўша тарафдан экан, қуқунларини бу тарафга суриб

келиб, устимизга ёғдирган. Мезбонлар чидамли экан, лекин кечга бориб менинг мазам кочган, иситма нақ қиркка етиб, уй эгаларининг юрагини уйнагиб, меҳмонга борган жойимизда роса бир ой касалхонада ётиб чикканман. Мақола ҳам ёзганман, лекин чиқаришмаган, кайтага, узимни айблашганки, техника хавфсизлиги қондасига риоя қилмагансиз, деб!..

Алашим қузиди. Узимнинг ҳам жаҳлим чиқиб, тобим қочгани, мақола ёзганим, бировларга ёмон қуринганимни Яхшибоевга зарда қилгандай айғиб бердим.

– Борми ўша мақола? – деб сўради.

– Бор, – дедим. – Шкафда чанг босиб ётибди. Олинг, майли, ўз номингиздан бостирсангиз ҳам майли.

Мақола тайинли бир жилда турувди, топиб келиб, қўлига тугқаздим.

– Сизнинг фамилиянгизни ҳам қолдирамиз, Саидкул, – деди Яхшибоев, қўлёзмага бир қур қўз ташлаб. – Мен узимни тикиштирмасам тузук эди, лекин, тушунасиз, сизга қалқон бўлаоладиган бирорта териси қалин қарқидон керак. Нима дедингиз?

– Билганингизни қилинг.

– Чикарамиз, – деди Яхшибоев. – Ҳозирча менга рухсат. Бориб бир маслаҳат қилай. Эртага чошгоҳда келаман. Эртага анави Александр Шоймардоновични фош этамиз. Унда менинг азалдан қасдим бор, Саидкул ишим. Лекин уйламангки, фақат қасди борлиги учун тиш қайрапти, деб... Иўқ, ука, уни фош этиш – ижтимоий адолатни тикламоқ демак. Қураш оғир бўлиши тайин, бу – ер учун, сув учун, борингки, халқимиз учун қураш бўлажак!

... Эртаси куни чошгоҳ маҳали Яхшибоев тагин келди. Қелиши билан бизнинг болаларга амр қилдики, булар бориб машинадан анчагина юк тушириб олишди – Назар ака йўлда бозорга қирган экан.

– Парво қилманг, Саидкул, – деди. – Соавторликка суқилганимнинг хақи бу.

– Бекор чикимдор бўлсиз, – дедим. – Барибир гонорар ололмайсиз.

– Жудаям оламиз-да! – Яхшибоев шундай деб, қўйнидан бир тўда газета чиқарди. – Уқинг, Саидкул, саводингизни оширинг!..

Шошиб газетани очдим. Қўрсам, иккинчи бетида кечаги мақола босилибди. Ҳеч ишонгим келмади.

– Намунча тезкорлик, Назар ака?

– Сизга колса маколани сичкон еб кетарди, – деди Яхшибоев. – Рост гап хор бўлганини кўришга токатим йўқ. Мухаррирнинг нак бўғзидан олдим. Аммо-лекин, ёмон хира эканман, Саидкул, чеккадан караган одамга жуда хунук кўринса керак... Э, кўйинг унисини, мухими – чикардик! Бирорта сўзи ўзгармади. Йўқ, ўзгарибди, анави «бутифос» деганингизни «доривор» деб аташибди, холос!

– Барака топинг, Назар ака, – дедим тўликиб.

– Э, кўйинг-э! – деди Яхшибоев. – Бу ишни чин кўнгилдан килди, деб ўйлайсизми? Биздаям ғараз бор, укам. Охиратимни ўйлаб килдим бу ишни. Ўлсам, баччағар Яхшибоев нукул китмирлик билан ўтиб кетди-я, деб айтишларини истамайман. Уқдингизми? Савоб ишлар ҳам керак одамга!..

Хуллас, бу ёғи байрам бўлиб кетди. Яхшилаб ош дамлаб, оксокол келтирган ноз-неъматлару бизнинг ўзимиздан чикканларини дастурхонга чош этиб, гурунгни гуллашиб юбордик. Ичкилик йўғ-у, сархушлик бордай.

– Бу, Александр Шоймардоновни нима килдик, Саидкул? – деди Яхшибоев. – Юраверсинми халкни алдаб ёинки суробини тўғрилаб кўяколамизми?

– Ўзи пишиб қолгандай-ку, Назар ака, – дедим. – Кўйинг, уч-тўрт кунлиги борми-йўқми... Балки унинг шогирдлари тузукрок навлар яратиб берад.

– Бокибеғамсиз, Саидкул! – деб таъна килди Яхшибоев. – Ёзувчи кишига ярашмайди. Уни тезрок фош этиш керак.

– Бўпти, фош этамиз, – дедим. – Лекин мен аввал бир жиддий ўрганиб чикай...

– Ўрганишга кўп вақт кетади, Саидкул, – деди Яхшибоев норози бўлиб. – Сиз менинг гапимга ишонаверинг, фактлар ҳаммаси тахт турибди, ярим кунлик иши бор, холос. Икков эртага эрталабдан киришсак, тушгача фельетон тайёр бўлади!..

– Йўқ, – дедим катъий. – Аввал ўзим ўрганай, сизнинг фактларингизни кўшиш кочмайди.

– Оббо, инжик экансиз-да, аммо-лекин! – деб хитоб килди Яхшибоев. Жахли чиккани сезилди. Лекин зум ўтмай ўзга оҳангга ўтди: – Ҳай, майли, ғўзашунос хозирча яшай турсин... Энди сизга шахсий илтимосим бор, агар кулмасангиз айтсам...

– Бемалол, Назар ака, қўлимдан келса – бош устига.

– Қўлингиздан келади. Саидкул, – деди у бошини ҳам қилиб. – Рости, уят бу, лекин ўзимнинг қўлимдан келмагач... начора... бурноғи йили бир роман кораловдим, ука. Коралама ҳолида чанг босиб ётувди. Рўзғорда харажат қўлайдими, бир куни янгангиз пул деб хархаша қилганида ўшани эслаб қолдим. Биласиз, бизда сарф кўпроқ, вақти-вақти билан томиб турмаса бўлмайди... Ўлганимнинг кунидан қўлёмани топиб қайтадан ўқидим. Маъқулдай кўринди. Энди, ўзимизнинг таржимаи ҳолимиздан олиб ёзилган нарса-да, оламзод қачон ўзини ўзи ёмон кўрибди! Хуллас, маъқулдай кўринди. Чоршанби укамизга «нимлоларини кўриб бер, бизда янгича саводдан йўқ», деб қўлтиклатиб юбордим. Бир ой деганда қайтариб опкелди. Хурсанд, денг, оғзи нақ қулоғида. Зўр бўлди, устоз, роман жуда очилиб кетди, деб мактанди. Тушунолмай қолдим, кейин қўлёмани варақласам, баччағар бошдан-оёқ таҳрир қилиб ташлаган экан! Сўкай десам – иложи йўқ, бир чеккаси Чоршанбига ўхшаган шо-гирдлар олдида муттаҳамман, очерка-почеркаларимни беминнат-гина ёзиб бериб юришади. Лекин уларнинг аригинални асарларга тумшук сукканларига чидаб туролмадим! Бу роман меники эмас, сеники бўпти, Чоршанби, менинг қўлёмам қани, деб айтдим. Қўлёмангиз шу, деди кўзини лўқ қилиб, мен озгина таҳрир қилдим. Э, таҳриринг билан қўшмозор бўл, деб сўқдим, мен имлосини тuzатиб кел, деб эдим, сен бўлсанг!.. Э, сизир, деб сўқдим, гулзорга оралаган сизир, сен гулнинг хидини билармидинг!.. Хуллас, ишларим расво бўлди, Саидкул ука, қайтадан тиклай десам, қўлда ёзилган ягона нусха эди, бу ёғи – Чоршанби тушмагур қоп-қора қилиб бўяб ташлаган, менинг ёзувим қайда, уники қайда – ҳеч ажратиб бўлмайди! Ноилож битта кўзи ўткир машинистка хотинни топиб, уч нусха қўчиртириб, биринчи нусхасини сизга опкелдим.

– Бажонидил, – дедим. – Ўқиб фикр айтаман.

– Шундай қилинг, – деди Яхшибоев. – Ўзингиз бир ажрим қилиб беринг, қайси бири меники, қайси бири Чоршанбига тегишли – бир аниқлаб беринг. Бизда савод масаласи жудаям замонавий эмас, Саидкул ука. Бунисини мен ҳеч қачон яширган эмасман. Таҳрир қилсангиз ҳам майли, хафа бўлмайман. Фейлимни биласиз, мардга – мардман!..

– Э, битта қўлёмани ўқиш чўт эканми!

– Барибир, жуда ўнғайсиз бўляпти-да, Саидкул иним, – деди Яхшибоев хижолат чекиб. – Бошқаларга кўрсатай десам, рости, юрагим бетламайди, макташларидан кўрқаман. Энди сиз ўзингиз менга рост гапни айтасиз, жудаям ёмон бўлса, унйам айтинг, ёкиб юборамиз! Укасининг корнига, битта бемаза китоб кам бўлса кам-да!..

Э, яхши ният қилинг-э, Назар ака, – дедим. – Аввал бир ўкиб кўрайлик, кейин бир гап булар. Лекин огоҳлантириб қўяй, ёмон бўлса, ўзим гулхан калашиб юбораман.

– Ташланг бешни! – деб хитоб қилди Яхшибоев. Нонлож «беш»ни ташладим. Кўзларига қарадим -- ёниб турибди, мисоли ютуқдан умидвор картабозининг кўзларига ўхшайди. Чол балодай, деб ўйладим, бу қурмағур ёмон кўлёмани ёкишдан ҳам тоймайди. Рўзғор ночорлигидан гапирганлари шунчаки бир йўлнга, бели бакуват, шу битта романсиз ҳам амаллаб кунини кўраверади.

– Сизин Александр Шоймардоновдан озод қилдик, ука, – деди қулиб. – Бир ўзим беллансам ҳам бўлаверади.

– Нега? – дедим. – Агар унинг иши ростдан ҳам ёмон бўлса, мен ҳам қўшнламан сизга.

– Йук, – деди Яхшибоев. – Сиз жанжалкаш эмассиз, Саидкул. Жиддий айбларини ўзим айтаман. Шаллакилик қисмини... у ёғини – Нурмат деган жиннирок шогирдим бор, ўшанга топшираман!..

Шундай деб, ёнида турган юпкагина сарик чамадончасини олди.

– Тимсоҳ терисидан, – деди сиртини силаб. – Рио-де-Жанейродан олганман. Сизга порага опкелдим. Кўлёмани ўкиб берсангиз, бас.

– Бемаъни гапларни қўйинг, Назар ака.

– Э, кизикмисиз, Саидкул, совға-ку бу! – деб қулди Яхшибоев. – Менда яна биттаси, янада зўрроғи бор, сизга ёмонроғини опкелдим. Уйда чамадон тикилиб ётибди, лекин тимсоҳ терисидан шу иккитаси. Бирини сизга илиндим. Агар олмасангиз, унда кўлёманям қайтариб опкетаман. Асл мол, Саидкул, олинг!

Тимсоҳ териси канака бўлишини билмайман, лекин сифатли сахтиённи фарқлай оламан. Чин сўзим, чамадонча менга ёқди:

– Поралиги ёмон, бўлмаса олардим, – дедим.

– Э, мен ўзим порахўрман-ку, Саидкул, сизга пора берармидим! – деди Яхшибоев тажанг бўлиб. – Совға бу, худонинг каж бандаси!

Шундай деб, чамадончани очди-да, ичидан семиз қоғоз папкани олди.

– Мана! – деди. – Қўлёмани олдим. Қўлёмани ўқимайсиз, лекин чамадончани оласиз!

Нафс курсин, чидаб туrolмадим, сахтиёну сарик чамадончани олдим. Қарасам, бармоқларим чамадончанинг ғадир-будур сиртини меҳр билан сийпалаяпти.

– Э, – деб ғудранди Яхшибоев ҳамон жаҳлидан тушмай, – Яхшибоев ҳаммагаям пора беравермайди, азбаройи хадди сикканидан...

– Бўлди-да, Назар ака, – дедим кизариб. – Мана, олдим-ку... Қани, қўлёманиям чўзинг бу ёкка.

– Нуқ, – деди Яхшибоев нозлаиб. – Қўлёмани бошкага уқитаман.

– Гапни камроқ қилинг, Назар ака!

Хуллас, роса савдоланиб, ахийри қўлёмани ҳам олиб қолдим. Яхшибоевнинг ростдан ҳам жаҳли чиққан экан, кета туриб:

– Мен сизни Самарқандга обормокчийдим, лекин энди обормайман, – деди. – Қўп ажойиботлардан курук коласиз.

– Майли, бормасам ҳам, – дедим қулиб. – Шусиз ҳам ишларим қўп. Менам роман ёзйпман. Бу ёғи сизга мардикорчилик...

– Ув Саидкул, дўстга хиёнат йўқ! – деб пўписа қилди Яхшибоев. – Бизнинг романи тезроқ ўқиб берайсиз, сизни биламан, ортга ташласангиз қолиб кетади, ўзингизнинг романингиз келаси беш йилликда ҳам тугамаса керак.

– Мен сиздан пишиқроқ ишлайман.

– Менам ишлаган бўлардим, Саидкул иним, – деб ҳазиллашди Яхшибоев бирдан юмшаб, – лекин асарларимни хушомадгўйлар пишмасидан хомталаш қилиб кетишади. Бизда кет йўқ, иним, боси-иб ўтирадиган! Аке холда, менинг чангимния кўролмайдиколардингиз! Ҳаммангиздан ўзиб кетардим!..

Ростдан ҳам, Назар ака беназир ёзувчи бўлиши мумкин экан. Романининг ҳажми кичкина эди – нари борса икки юз варақ. Яхшибоевнинг, аввал ёзувдим, кейин ташлаб қўювдим, кейинроқ эслаб топиб олдим, чангини артдим, деганлари ёлғон. Сабабки, воқеаси жуда янги – менинг кечмишларим. Етимлигим, қийналганим, ўқиганим, уйланганим, умр бўйи кўнгли ярим бўлиб яшаганим ва, ниҳоят, Холмўмининг дарагини топганим, шу бахонада яна бир талай жигаргўшалар орттирганим...

Яхшибоев қўлёманга ўзини қўшмаган эди.

Яхшибоев ёлғон айта туриб, ўзининг гунохидан кечишимни ҳам аник билган эди. Дадил илтимос қилиб келишининг боиси шуки, мен бу қўлёзмага қўз югуртирсам, бас, кейин бош кўтаролмай қоламан.

Қойил қолган жихатим шу бўлдики, автор мен ўзим ёзган илк китобни, эҳтимолки, ўзи ўқиган ягона китобимни бутунлай ўзгартириб талкин этган эди. Талкин жўяли эди, агар мендан бошқа ўқувчи кўрса, балки бу қўлёзма ўша китобчага назира тарзида битилганини сезмасди ҳам...

Яхшибоев менинг оҳангимни топган эди. Журъатсизрок эканимни ҳам биларди, бўлиб ўтган воқеаларга бежоғ бермаган эрса-да, ўйлаб топилган воқеаларга, дейлик, жиддийрок ҳаракат ёки суръат талаб этиладиган жойларга ўзининг феъл-атворидан ҳам озгина қўшган – ҳуллас, менинг тийнатишни анча очиб юборган эди.

Энг ажойиби – менинг кўнглимни пайкагани эди.

Хом жойларини пишитиб, жумлаларни силлиқлаб, кемтик кўринган жойларига ўзимдан қўшиб боравердим.

Бирор эллик бет қўлёзмани кўриб бўлдим. Ўша куннинг ўзида. Кечга яқин яна қўлимга олдим. Кабинетга қамалиб олиб яна бирор ўн бетини таҳрир этдим. У ёғига қўлим боравермади,

Қолган қисми жуда хом эди. Таҳрир этса арзирмикан, деб, охиригача синчиклаб ўкиб чиқдим. Тугатдим-ку, хафсалам пир бўлди. Тахминан олтмишинчи бетлардан бошлаб оҳанг бирдан ўзгарди. Бу ёғида ғайрат йўқ эди. Аввалги серғайрат авторнинг сабри тугаб, бирдан эринчок ва танбал кимсага айланиб қолгандай. Бу ёғини жуда оғриниб, малол олиб ёзгандай... Гўё у бир ёкка шошилиб турган-у, ўлганининг кунидан ушланиб қолиб, манави беҳис-бетуйғу жумлаларни ёзгандай, янада аниқроғи – биров унга айтиб туриб ёздиргандай!..

Ахён-ахёнда ялт этиб бирорта мақол ёки матал чиқиб қолади. Буниси – Яхшибоевга тегишли. Кейин яна ўша зерикарли оҳанг, чучмаллик, йиғлоқилик, гўёки қаҳрамон – яъники мен ўзим! – бошқаларга таъна қилаётгандай: сенлар бахтиёрсанлар, мен – етимман, сенларда менинг қасдим ёки алашим бор!.. Энг ёмони шуки, етимнинг исми – Нормўмин!..

Жаҳлим чиқиб кетди. Сездимки, Яхшибоев айтиб турган, Чоршанбиев деган шогирди китирлатиб ёзган! Дастваб эллик бетни Ях-

шибоевнинг ўзи бир амаллаб қоралаган. Эҳтимолки, унияма айтиб тургандир-у, Чоршанбиевдан бошқа шогирди, ундан талантлироқ, кулоғи дингрок шогирди қоралаб берган. Кейин менга ўхшаган беминнат мардикор топган-да, ўшанга хомакироқ тахрир эттириб олган!..

Ёмон алам қилди. Кетган меҳнатимга ачиндим. Ҳалиги қалам тегизган эллик бетини қарасам, бинойидай, ўкиса бўлади, босса ҳам бўлади, ажабмаски, босилгандан кейин авторига илик гаплар ҳам айтилади.

Лекин автори ким бўлди бунинг?

Бир маҳал диққат қилсам, эшик тақилляпти. Қулфлаб олган эканман, бориб очдим. Ичкарига хотиним кириб келди, юзи тўла хавотир:

– Саид ака, – деди, – намунча ғудранасиз?

– Саид эмасман, Нормўминман! – деб бақирдим.

– Ким бўлсангиз ҳам майли, барака топкур, лекин сўкинманг, болалар эшитади!

– Сўкинмасам ҳақким кетади, хотин!..

– Ўзингизни босинг, дадаси.

– Кенжатоинг қани? – деб сўрадим.

– Свидайнага кетган, – деди хотин ботинмайгина. – Ярим кечасиз қайтмайди.

– Санғи! – дедим. – Нега аввалроқ айтмадинг?

– Энди, шаҳар узоқда-да, дадаси... – деди хотиним. Бечоранинг гапи «да-да-да-да» бўлиб эшитилди. Сезиб ўзи ҳам уялди. – Ўғлингиз эрта қайтади-ю, автобуси камроқ-да...

– Қиз ўзи тузукми? – дедим сал юмшаб.

– Тузук. Ўзи билан ўқиркан. Ўтган йили курсдошлари билан келувди. Гаплашиб кўрувдим, кейин ўғлингизга маслаҳат бердим.

– Ёмонсан, – деб мактадим. – Бўпти, тўнғичингни чақир, машинани кўшсин!

Хотин бечора хайрон бўлди, лекин эътироз билдиrolмади. Тўнғич ўғилни бошлаб келди. Икков машинага ўтириб, тўғри шаҳарга қараб кетдик. Тунда келмаган эканман, Яхшибоевнинг ховлисини топгунча анча қийналдик. Хайрият, чойхона қоровули айтиб берди. Дарвоза ёнига етиб, ўғилга кўча бошида кутиб тур, деб буюрдим. Ўғил кетди. Ўзим кўнғирокни босдим. Кўп кутмадим.

Дарвозахона чироғи ёниб, ёш бир йигит дарчани очди. Назар аканинг кенжа ўғли Оллоёр экан. Ичкарига таклиф этди. Унамадим. Ниҳоят, отасини чакириб юборди. Яхшибоев уйкусираб чикиб келди:

– Саидкул?! – деди ажабланиб. – Тинчликми, иним?

– Назар ака, – дедим бор журъатимни йиғиб, – Назар ака, ўзини из ёзсангиз ўласизми?!

Индамади. Юзимга қараб турди. Аввал эътибор қилмабман, кўзлари совуқ экан. Ёки менга хира ёруғда шундай кўриндим, билмадим...

– Мана, – дедим кўлига папкасини тутқазиб. – Эллик бетини кўрдим.

– Кечиринг, Саидкул, – деди. – Қайтариб опкелиб тўғри қилдингиз. Сизга ярашмайди. Мен аҳмоқман, сизни ҳақорат қилибман... Майли, анави чоршанби-поршанбилар ўзлари кўриб берар... Айб менда. Саидкул, кечиринг. Э, ука, менам ўзим исгаб шу кўйга тушганим йўқ, менам бир замонлар бошқача эдим... Сиз билмайсиз, Саидкул, бир маҳаллар мен зўр эдим!.. Майли, борақолинг, оворагарчилик учун узр, мен ўзим ҳам эрталаб бориб опкелмоқчи бўп гурувдим.

– Оворагарчилиги бор эканми, – деб кесатдим. – Эллик бетини пишиқлаб чиқдим. Бу ёғи битгунича, борини радио-надиога, газетпазетга пуллаб гурасиз, оксокол.

Яхшибоев мик этмасдан ичкари кириб кетди. Мен ҳам орғимга бурилиб, кўча бошига қараб юрдим. Бирор йигирма қадам юрганганимни бишаман, орқада дарчанинг ғижирлагани эшитилди:

– Саидкул! – деган овоз келди. – Бу, қўлёманинг чамадончасини унутиб қолдирибсиз-ку!..

Кўча бошига қараб югурдим. Юрагим бўғзимга келгудай эди. Машина ёнига етганимда ўғлим бечора кўркиб кетди. Аптечасидан дори олиб ичирди.

– Ҳайда, – дедим. – Уйга яна бир бориб келамиз. Яхшибоев инъом этган сарик чамадончани қайтариб олиб келганимда тун яримдан ошган эди. Бу гал кўнғироқни босиб ўтирмадим, дарвозага яқинлашдимۇ чамадончани девордан нарига отдим!..

Шу билан оғайнигарчилик тугади, Яхшибоев билан юзқуришмас бўлиб кетдик.

ХІІІ БОБ

Бемор

Эрта тонгда Эркиновни уйғотди: туринг, болам, сайрибоғ киламиз. Эркинов ёктирмади, лекин – начора, юз-кулини чайиб, унинг ортидан эргашди. Узун-киска бўлиб дарвозахонага етдилар. Яхшибоев коровулни озгина мактаб, бугун бандман, ёнимга хар кимни ҳам кўявермайсииз-да, оғажон, деб тайинлади. Кейин Эркиновни етаклаб, боғ турига юрди. То баланд бетон деворларга етгунча ғузашунос Шоймардоновга гаъриф берди: бебахо чол, ғайрати икки оламга сиғмайди, аттангки, тариқча ниймони йўк!..

Ортага кайтишда ғанимининг жамийки заиф жихатларини оғзаки руйхат килди. Сиз ёзаверинг, болам, деди Эркиновга, кейин биргалашиб тахрир этамиз, менда яна жиндай милтиқдори бор, ушаниям ора-орасига кўшиб юборасиз, портлаганда вахмаси зўр бўлади. Эркиновнинг ҳамон иккиланиб турганини кўриб кулди: латта бўлманг, болам! Сўнг бикинига каттик тургди, на до, Шамси Камарович, тепада ҳам шу фикр!

Разм солиб, Эркиновнинг анча рухланганини сизди.

Палата эшигини очганида димоғига нозик атир хиди урилди. Ол-а, деди, кечаси билан шу ерда ухлаб, тушимизга гулзор кирмагани!..

Деразаларни ланг очиб юборди. Дарахтларда мажлис бошлаган кушлар хуркиб учиб кетди.

Эмлагани келган хамширага гап котдики, Рахматов боламга айтсангиз, бизнинг палатада ўз қули билан биттагина исирик тутатиб юборса...

Хамшира ҳеч балони тушунмади, лекин одоб юзасидан илжайиб бош ирғади.

Бирор беш дақиқа утиб телефон каттик жиринглади. Яхшибоев трубкани хушламайроқ олди-ю, бирдан юзи ёришди. Кўнғирок килаётган киши Зоҳид эди – жанубий вохалардан бирининг бошлиғи, ширинсўз ва камтарин йигит.

– Гуноҳкорман, Назар ака. Бугун борсам-да, бир қошиқ конимни сўраб олсам?..

– Ахвол сўрадингиз, шунинг ўзи етади, укажон. Энди отдайман.

– Иложи йўқ бормасликнинг, Назар ака, – деб кулди Зоҳид. – Билет олиб қўйганман, аэропортдан гапиряпман.

– Ёмонсиз, укажон! – деб ҳазиллашди Яхшибоев. – Бошқа ишларингиз бор-у, мени кўриш шунчаки баҳона эмасми? Дейлик, бирор-та чиройли жувон...

– Э, канийди! – деб кулди Зоҳид. – Кўркаман, Назар ака. Масьул ишдаги ўртоқларнинг кўпчилиги шунака кўрқок бўлади. Шу жиҳатларини ўйласам, шартта ариза ёзгим келади.

– Балли, ўзимиздан экансиз! – деб мактади Яхшибоев. – Ростини айтаверасиз, аммо-лекин!.. Келинг, укажон, кутаман.

Трубкани жойига қўйиб, яна ўринга чўзилди. Зоҳиднинг келишига яна бир ярим соат бор. Бир ярим соатдан кейин жилмайиб кириб келадик, нима бўлди, Назар ака, бурга тепдими?

Зоҳид худди шу иборани ишлатиши тайин. Сабабки, у гапирганда Ошнога таклид қилади. Ёшулли унга зарда аралаш «Ворис» дея лакаб қўйгани бежиз эмас. Ошнонинг ўзи қўйган лакаб бошқачароқ, меҳрга бой – ЗАКИЙ. Ошнадан таърифини эшитгандирки, кимсан Катта Пахтакорнинг ўзи ҳам кейинги гал келганида «Зоҳид – зукко-ю, аммо ўлғудай зоҳид», дея сўз ўйини қилган. Мазмуни шуки, Зоҳид ҳали бўйдок эканидаёқ катта бир районни бошқарган йигит эди, уйланганидан сўнг бемалол бир воҳани ишониб топширдилар. Довруғи ҳам чаккимас – бутун мамлакат биледи. Сабабки, Ошно уни марказий газетлардан бирида роса мактаган: бу ўртоқ – замонга муносиб инсон, ҳалол, покиза, закий ва тадбиркор, мен бу ўртоқ билан ёнма-ён ишлаётганимдан бахтиёрман.

Баъзида Яхшибоев ҳайратга тушарди: ажаб, одам боласи ҳам шунчалар омадли бўладими?

Умуман, Зоҳиднинг келиши маъқул иш. Об-ҳавони биледи, баҳонада якин бир-икки йилга фол очиб олиш мумкин.

Зоҳид – суҳбати соз йигит.

Беш йил бурун эди, шаҳрини кўрсатди. Атай ярим тунда, эл ухлаган маҳали кўчага олиб чиқди. Ой яримта бўлган чоғ эди. Атроф жимжит, кимсасиз. Чорбурчак гишт тўшалган саҳнлар, мачиту мадрасалар... Пештоқлари баланд, гумбазлари баланд, миноралари улардан-да баланд – эски замонга тушиб қолгандайсан. Зоҳиднинг шаҳри Ўртақўрғондан ва, ҳатто, Самарқанду Хевадан ҳам салобатлироқ эди. Яхшибоев ўшанда сездди ўзининг ғирт саҳройи эка-

нини. Шахрингизнинг сусти босяпти, укажон, деб хазиллашди, титрокка тушяпман, шундан билингки, бизнинг кўчманчи аждодларимиз шахрингиз дарбозасида каттарок бож тўлагани аник!..

Зоҳид хотиржам эди – гуё бу кўхна шахристонни ўзи кургандай.

Манави мадрасада бобокалонимиз мударрис бўлганлар, Назар ака, деди фахрланиб. Яхшибоевнинг ишонмаганини пайкаб изох берди: шубхангиз уринли. Назар ака, мен ўзим бошқа шахарда туғилганман, у ёкдаги жўн мадрасага бобомиз мударрислик килганлар, афсуски, ўша мадрасани ўғиллари, яъники менинг отам бузиб ташлаганлар, энди, у пайтлар ўтмиш дегани бирдай коп-кора кўринган-да... Туғилган шахримда отамнинг хатосини тузатиб, бобомизнинг мадрасасини таъмирладим, ўша тажрибани эндиликда бу улуғ шахарда ҳам татбик этяпман, оксокол дўстингиз катта ёрдам беряптилар...

Зоҳид бармоқларини букиб санай бошлади: кўшк таъмирига – миллион, арк таъмирига – миллион, ажнабий сайёҳлар хон харамини кўришга ишқибоз, шунням ярим миллионга таъмирлаб, тежалган ярим миллионни ёзги саройга ишлатамиз. Қарабсизки, жарак-жарак пул! Ўн йилга қолмай жами харажат қопланади. Ўзимизнинг одамларга бор-йўғи йигирма-ўттиз тийиндан патта сотамиз, лекин капиталист ажнабийларга билет икки-уч сўмдан камига сотилмайди, энди, камбағалдан юлган пулини биринчи йўксиллар мамлакатида қолдириб кетгани тузук-да, Назар ака?... Жинкўчалардан олиб ўтиб, ахийри эски бир бино эшигига рўпара килдики, хуфя жойим бу, Назар ака, пари-пайкарлар билан шу ерда учрашамиз.

Калити бор экан, эшикка осиглик кулфни очди. Ичкари кириб чирокни ёқди. Гумбаз ости курумдан қорайиб кетган бир жой экан, жудаям кўламли эмас, чамаси, ёнида йирикроқ мачит бўлгану бу жой таҳоратхона хизматини ўтаган – деворлари кошинсиз. Яхшибоев диккат килса, бу ер мисгарликка ўхшади. Кўралар, ўчоғу қозонлар – ҳамма нарса мухайё. Тўрда каноп тортилган ромлар тескари қаратиб тизилган. Бунақасини биринчи бор кўриши эмас, ўғли Аввалбек ҳам рассомлик қилади, лекин Зоҳиднинг ҳам бунақа ҳунаридан огоҳ бўлиб, хайратини яширолмади. Айбимни фақат сизга очяпман, Назар ака, деди Зоҳид қисиниб-кимтиниб, биров эшитса кулади, лекин боя айтганим рост – илхом париси бизнинг ғариб масканга ҳам ахён-ахёнда келиб туради...

Чизган суратларини бирма-бир кўрсатди – жуяли эди. Яхшибоевнинг меҳри жушди, ошириброк мактади. Зоҳид бағтар уялди, лекин мактов ёккани юз-кузидан сезилиб турарди. Кўнгли бағтар ийиб, унғ бурчакка торғилган брезент пардани кўтарди: бу ёкка, Назар ака.

Навбатдағи бўлмада ҳам учоқлар бор экан. Қозонлар тагига газ ўтказилган. Қозон агрофида турли қолишлар қалашиб ётибди. Ҳаттоки битта-иккига ҳайкалчалар ҳам бор. Бири кўзга жуда таниш туюлди. Диккат қилса, Катта Пахтакорнинг калласи!.. Олиб кўрмоқчи эди, Зоҳид изи бермади: кўлингиз булғанади, Назар ака, ҳозирча бу модель, пластилиндан ясаганмиз, кейинроқ мисга ўтказамиз. Элимизда меҳмон бўлувдилар, деб изох берди, ёнларида уч кун бирга юрдим, энди муборак киефаларини ёддан тикласам деб эдим, ҳеч ўхшағолмаяшман. Ўхшабди, деди Яхшибоев, айниқса – кўздағи шижоат, нигоҳнинг ўткирлиги, ақлнинг камрови!..

Росгини айтинг, деди Зоҳид, хушомад бўп туюлмайдими бу? Ишонинг, чин кўнгилдан ишладим, деди, сиздан бошқага кўрсатганим йўқ, умуман, манави устахона жудаям хуфя, ёрдамчим билан яқин бир ўртоғим биледи. холос, энди сиз ҳам билдингиз, азбаройи меҳрим ва ҳурматим зўрлигидан опкелдим, агар иложи бўлса бир муддат тек турсангиз-да, мен пластилинда хомаки модель қилиб олсам...

Олижаноб йиғит экансиз, укажон, деди Яхшибоев тўлиқиб, уялманг бу ишдан, сиздай санъатга уч раҳбар фарзандларимиз кўпроқ бўлса қошқийди, афсуски, сизлар жуда озчиликсиз, каттароқ бир раҳбаримиз роман ёзади, милиция министри шеър уқушқик ёзади, мана сиз – ҳайкалтарош ва рассом экансиз. Шу, холос. Бу жудаям оз, Зоҳиджон иним, эҳтимолки шу нарса – озчилик эканингиз сизни хиҷолатга солар? Уялманг, азизим, санъатни тушунмайдиган кўру гўмроҳлар уялсин!

Зоҳид жуда хурсанд бўлди. Кўчалик костюминини деворга қоқилган темир қозикка илиб, қоржомасини олди. Шартмас, укажон, деди Яхшибоев унинг қўлидан тутиб, кейинроқ – майли, ҳозирча ўлимга чап бериб юрибмиз, бундан кейин ҳам бирор ун беш-йигирма йил мўлжалимиз бор, сизни шусиз ҳам чарчатдим, кейинроқ маҳсус келаман.

Зоҳид бир муддат унамай гаранг қилди. Лекин Яхшибоевнинг қатъий ваъдасини олиб, ахийри кўнди. Устахонадан чиқиб

кароргохга йул олдилар. Зоҳид уша тун уйнига кетмади, Яхшибоевнинг ёнида қолди. Каттакон хонада эрталабга қадар гурунглашиб чиқдилар.

...Эшик секин чертилди. Яхшибоев бир зум уйланиб қолди: нима қилсин, ётиб-ихраниб қарши олсинми ёки ўзи бориб очсинми?

– Кираверинг, Зоҳид укажон! – деб овоз берди. Овози дадилроқ эшитилгани учун, ортиқ уринда ётишни маънисиз билди. Туриб, тўшакни сал тартибга келтирди, халатини эгнига илиб, белбоғини боғлади.

Палатага кирган киши Зоҳид эмас, бадангарбиячи жувон Анбар экан.

– Э, сизмисиз...

– Ҳа, бошқа бирор аёлни кутяпсизми? – дея ёлғондакам ковок уйди Анбар. – Шошмай туринг, янгамларга чакаман.

Яхшибоевнинг қўнгли ғаш бўлди. Ич-ичига кулок тутди. Сездикки, жувошнинг оҳанги Мухсинани эслагани ёкмабди. Умуман, Мухсинани эслагиси йўқ, оилани ҳам уйламокчи эмас, майда-чуйда гаплар бу, ахир, олдинда йирик-йирик фоллар турганда биғта фосик хотин билан оқпадар фарзандлари а бало борми!..

Анбар гўё бир нарсани туйқусдан эслагандай тек қотди.

– «Ж`озе», – деди сал туриб. – Ёмонсиз, Назар Яхшибоевич!..

Яхшибоев зўраки илжайди:

– Фарангидан мазамиз йўқроқ.

– Атирининг номи шунақа, – деб тушунтирди Анбар. – «Ж`озе» – мен рози дегани, Назар Яхшибоевич. Роса сепган экан меҳмонингиз.

– Э!.. – деб қўл силтади Яхшибоев. – Анави галварс Раҳматов боламнинг иши бу, энди исриқ тутатиб бермаса бўлмайди. Нодонлар қўп дунёда, Анбар отин... Шошманг, нима дедингиз номини?.. «Мен рози»?.. Ким рози, Анбар отин? Нимага рози? Раҳматов розими ёки мен?..

– Билмасам, – деб қулди Анбар. – Чамамда, икковингизга ҳам унча ярашмайди. Менинг билишимча, бу агирни факат аёллар ва факат тунда суртишади. Таомили шу...

Яхшибоев аввалига ҳангу манг бўлиб қолди. Сунг тиззаларига шапатилаб баралла кула бошлади:

– Оббо Раҳматов! Оббо энаси бузук!..

Кулаётган асносида ичкарига Зоҳид кирганини пайкамади. Пайкаганида кеч эди – ҳадеганда ўзини йиғиб ололмади. Боз устига, қуриб кетмагур Анбар ҳам шарақлаб қуляпти. Бир қўлида гул, бир қўлида юпка жилд тутган хушқад йиғит нариги хонада сўз айтарга фурсати имкон тополмай турибди.

– Э укажон! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Келинг, укажон! Хабарингиз етиб, мана, отдай бўп қолдим, гижинглаб турибман, бу ёғи, мана. Анбар отин ҳам «Мен рози» деяпти!..

Зоҳид ночор жилмайди. Анбарга қараб тавозе билан бош ирғади. Аёл кулоқларигача қизариб кетди.

– Назар Яхшибоевич! – деб хитоб қилди. – Тухмат бу!..

– Албатта тухмат, – деди Яхшибоев. – Манави навқирон йиғитларга шунақа лоф қилиб турмасак бўлмайди-да, Анбар отин. Қани, бери келинг, Зоҳиджон, келинг, бир ўпай!..

Зоҳид, қатгакон воҳанинг бошлиғи, камтарин-у, лекин салобатли йиғит, юрак бетламай келиб пинжигга кирди унинг. Яхшибоев маҳкам кучди, атай маҳкам кучди, билак мушаклари таранг тортилганида зўриқиш сезмади, аксинча, кониқиш туйдики, бу забардаст йиғитлар ҳам Яхшибоев чолнинг бардамлигини кўриб қўйсин!..

– Кўп яхши йиғитсиз-да, жоним, – деди Зоҳиднинг қулоғига. – Рост, сизни соғинган эканман, бошим осмонга етди, аммо-лекин...

– Балонинг ўқидай экансиз-у, менинг бекорга овора бўлганимни, – деди Зоҳид. – Бурга тепганга ҳеч ўхшамайсиз, Назар ака.

Яхшибоев Анбарга ялт этиб қаради. Анбар буни «кет, халал берма» маъносида тушунди, секин сирғалиб хонадан чиқди.

Дарвоқе, унда айб йўқ, деб ўйлади Яхшибоев, Ошно билан Зоҳиднинг уйкаш сўзлашини менадан ўзга шайтон сезмаган...

– Анбар отин, кейинрок келарсиз! – деб хитоб қилди Яхшибоев нариги хонага қараб. – Айбим бўйнимда – сизга неча кундирки бевафолик қиляпман!..

– Балосиз, Назар ака! – деди Зоҳид. – Духтир аёлларни ҳам ром қилиб олибсиз.

– Бошқа иложимиз йўқ, укажон, – деди Яхшибоев. – Қани, ўтиринг, жичча гурунги беринг, шахрингиз қалай, кайфияти, ҳолати, маишати?..

Зоҳид курси қўйиб ўтирди.

– Йўқ, аввал сиздан сўраймиз, Назар ака, – деди қулиб. – Шундай қилиб, чиройли дўхтир хотинлар билан дон олишиб ётибман, денг?..

– Албатта-да! – деди Яхшибоев бирдан гуппилиги тутиб. – Күринг, хавас килинг, укажон!..

– Хавас ҳам гапми, хасад қиялпман, Назар ака, – деди Зо-хид. – Отамиз исмимни билиб куйган экан, аёл зотига ботиниброк каролмайман...

– Бэ, куйсангиз-чи укажон, – деди Яхшибоев. – Одам ишонади-ган гапни гапирсангиз-чи?

– Ростини айтайми? – Зоҳид кутилмаганда жиддийлашди. – Буни фақат сизга айтаман, Назар ака. Битта-яримтаси а кунглим суе кетган пайтлар ҳам бўлган, лекин мансаб курғурдан айрилиш-дан куркаман.

– Муҳаббат – энг катта мансаб, муҳаббат – энг зур эътикод, – деди Яхшибоев андак жўшиб. – Сабабки, муҳаббатга чалинган одам ёмонликка кўл уролмайди. Ана шундай ажойиб нарса – муҳаббат!..

– Энди, сиз шоир одамсиз-да, Назар ака, – деб илжайди Зо-хид. – Мен ерда юрган жўн амалдорман. Баъзида канот бойлаб уч-гим келади-ю, лекин иложим йўк.

– Эзма бўп колибсиз, укажон, – деди Яхшибоев. – Қискарок га-пиринг, умрингизда бирор марта росмана ошик бўлганмисиз?

– Бир эмас, икки марта ошик бўлганман, Назар ака.

– Хўш?

– Э, ярамни тирнаманг, Назар ака!..

– Оббо! – деб кулди Яхшибоев. – Билсангиз, ука, агар менга колса эди, мансабини тузуккина эплаб турган одамларни кўкқисдан бир йил ёки икки йилга ишдан бўшатиб ташлардим, сабабини айтиб ўтирмасдим, кейин яна бирдан мансабга тайин этардим, аввалгиси-га эмас, ундан ҳам баландроғига...

– Тушунмадим, Назар ака...

– Албатта тушунмайсиз-да, укажон. Сиз мансабга ўрганиб колгансиз. Гўё сизга шу амал отамерос килиб берилгандай. Агар бир-икки йил бекорчи бўлиб юрсангиз эди, ана ўшанда кимнинг ким эканини аниқ билиб олардингиз, кейин, мен сизни баландрок мансабга тайин этганимдан кейин, бемалол ва ҳалол ишлаб кетардингиз.

– Маъкул гап, – деди Зоҳид. – Мен буни ўйламаган эканман.

– Хўш, унда нимани ўйладингиз? Курук мансабнинг ўзиними?

– Ростини айтайми?

– Ие, бу нима деганингиз? – деди Яхшибоев сал аччиғланиб. – Рост гапириш – бурчингиз эмасми? Кўйинг, ука, пластинкани ал-

маштирайлик, мансабингиз – ўзингизга ҳады, бояги гапдан келинг... Нимани гапирувдик?..

– Аёлларни айтувдингиз, Назар ака. Мен иккитасига кўнгил берганимни айтувдим.

– Балли!.. Ана шундан гапиринг.

– Гапирадиган жойи йўқ, Назар ака. Аёллар бобида омадим чоппаган менини. Эҳтимолки, омадим юришган ҳам бўларди, лекин кўнгилдаги хадик бисёр эди. Шўрим курсини менинг, Назар ака, умрим бино бўлиб иккитагина аёлга кўнгил қўйганман, умидвор ҳам бўлганман, лекин шубҳам гаркамаган... Шубҳам икки гал ҳам рост чиккан, Назар ака. Шубҳа килиб, уларнинг дафтарчаларини варақлаб кўрганман, ҳар икки дафтарчадан ҳам Ёшуллининг махфий телефон номерлари чикиб қолган.

Яхшибоев бирдан жонланди. Каравогдан туриб, курсига ўтди. Зоҳид курсисини унга томон буриб ўтирди.

– Ўйт! – деб ғудранди. – Қасди бор экан-да?

– Бошдан қасди бор, Назар ака. Мен унинг қўлида ишлаганман, нодонлигини биламан. Шунини сезади. Ёмон ишларини ҳам биламан. Қўлидан келса, тегирмонга солиб туярди, хайриятки, сизга ўхшаган хомийларим бор...

Яхшибоев хушомадни билмаганга олди. Бор вужуди кулоқка айланиб, курсини Зоҳидга яқинроқ сурди:

– Хўш-хўш укажон, тушунарлироқ қилиб гапирингчи?..

Зоҳид бир муддат сукут қилди, сўнг умидсиз қўл силтади:

– Бас келиш қийин, Назар ака, нуфузи зўр унинг. – Олдиндан таслим бўляпсиз, укажон, ярашмайди.

Курашини керак.

– Мен курашолмайман, – деди Зоҳид. – Лекин сизга айтаман, керак бўлса гувоҳларни рўпара ҳам қиламан... Бизнинг одамлар саҳрода ғалати бир қарвонни тутишди, Назар ака. Учга зўр мошина, одамлари қуролланган. Хайриятки, қон тўқилмади. Бизнинг одамлар устун келди. Тинтилганда ярим миллион пул чиқди. Шуниси шубҳали кўринди – бор-йўғи ярим миллион учун қарвон юргизиш шарт эмасди. Йириги мошинларнинг бензин соладиган бакида экан. Нақд беш пуд тилла. Ёшуллининг ота юртига борадиган йўлни биласиз, бизнинг воҳадан ўтади.

– Бўйнига қўёлдингизми ?

– Қаёқда! Ёшулли мен билан хамон кулиб сўрашади. Лекин кичкина бир деталчаси бор, Назар ака. Карвон кўлга тушгандан кейин бирор ой хам ўтмай, Ёшулли бошқараётган воҳа билан унинг ота юрти орасида самолёт рейси очилди. Воҳалар тарихан бир-биридан йироқ, аввалдан борди-келди қилмаган, куда-андачиликлар йўқ, самолётлар бўш катнайди ҳисоб...

– Карвон аҳли кайда?

– Ҳозирча турмада. Сўрок давом этяпти. Бирортаси хам бўйнига олмаяпти. Кўп чўзилади ҳали. Маҳбусларнинг ёнига одам қўймаймиз, лекин турма хизматчиларига ишониб бўлмайди, икки ўртада хат-пат тапишлари тайин.

– Ахволингиз оғир экан, укажон.

– Секкироқ айтасиз, Назар ака! Ёшулли – маккор, мени эзиб ташлаши мумкин... Шунга, атай сизга сиғиниб келдим...

Яхшибоев ўйланиб қолди. Зоҳид жудаям содда эмас. Беш йил бурун кўзларини шифтга қадаб меъморлигу санъатдан гапирган серзавк йигитга ўхшамайди. Кўнглида ҳадиги бор. Сирини менга ошқор этгани сал тушуниксиз. Ошнога айтса тузук эди. Ё унга ишонмайди-ми? Ёинки, Ошнони Яхшибоев кўғирчоқ қилиб ўйнатади, деб ҳаёл қиладими бу?..

– Сизни културний йигит деб юрардим, – дея таъна қилди. – Биринчидан, мен авлиё эмасман, укажон, токи сиз сиғиниб келсангиз. Иккинчидан, мана, касалхонада ётибман, ичим пўкроқ. Таянч тутганингиз менинг ўзимга маъқул кўринмайди, укажон.

– Қайга борай бўлмаса? – деди Зоҳид руҳи тушиб.

– Ёшуллидан муттаҳамлик жойингиз йўқми?

– Йўқ, Назар ака, бу ёғидан кўнглим тўқ.

– Заифроқ жойингизни топиб туйқусдан мушт тушириб қолсачи? Жигарингиз эзилмайдими?

– Кўркаман, Назар ака.

– Ҳа, балли, энди ўзингизга келдингиз. Ёмонсиз, укажон, қариган чоғимда аждарҳонинг қомига рўпара қиялпсиз. Нима, чол кинининг жони жон эмас эканми!..

Зоҳид писиб қолди. Яхшибоев унинг ахволидан завқланди, ёйилиброк қолди:

– Битта сассик чол кам бўлса кам-да, а?..

– Йўғ-э...

Яхшибоев урнидан турди. Дераза ёнига борди. Боғ тарафдан салкин шабада эсаётган экан. Пастга караб, фаррош хотинлар яккам-дуккам хазонларни супуриб юрганини кўрди.

– Сиз менга ортиқча тош кўйиб юбордингиз, укажон, – деди ортига қайрилиб.

Зоҳид жойидан гурди, хона ўртасида кўл ковуштириб тек қотди.

– Бекорга овора бўлганингиз қолди, – дея давом этди Яхшибоев. – Атай одам ёллаб, мени касалхонада ортиқча ушлаб туриш шарт эмасди.

Зоҳид кизарди. Қизаргани Яхшибоевга маъқул тушди.

– Санъатдан лоф урасиз-у, тутган йўлларингиз анави тўнка Ёшуллинг йўлидан фарқ қилмайди, – дея боз давом этди Яхшибоев. – Биргина хира пашша пайдо бўлиб, ҳафта тугал тинчлик бермади. Совға-салом ташийвериб жонимдан безор қилди. Ўзимча, кимнингдир менда ёмон қасди бор, манави турки совукни юбориб, ажалимдан беш кун бурун ўлдирмоқчи, деб ўйладим.

– Узр, – деб ғудранди Зоҳид. – Мен унга, хира пашша бўл, деб айтганим йўқ, ҳолларини сўраб тур, деб тайинлаганман.

– Ҳол сўрарга кимни юборишни ҳам билиш керак-да, укажон! – деб ғазабланди Яхшибоев. – Бориб турган йўлтўсар-ку юборган элчингиз! Каттик ўйланиб қолдим, укажон. Сиздаям иккита юз борга ўхшайди. Бирини – ўша мен билган санъату назокатга мойил йигит, униси – анави элчининг эгаси... тил бормайди-ю, айтарга мажбурман... ҳушомадгўй, ялоқи бир кимса!.. Боз устига, савдогар кимса! Ҳуш, бу ерда атир савдосини ташкил этган ким? Сизми?

Зоҳиднинг кўзлари хайратдан қатта-қатта очилди. Хайрият, деб ўйлади Яхшибоев, буниси мояқбардорларнинг иши экан. Лекин топширик-чи, топширик буники эмасми? Лоқал шама қилган чикар?..

– Ўлимдан хабарим бор, лекин... – деб гап бошлади Зоҳид.

– Ишонаман, – деб тўнғиллади Яхшибоев унинг сўзини бўлиб. – Нодонга иш буюр, ортидан ўзинг югур.

– Мен у нодонни... ҳали мен... онасини кўрсатаман, Назар ака!

– Ана бу ишингиз – ғирт бемаънилик! – деб бош чайқади Яхшибоев. – Сизга ҳеч ярашмайди, укажон.

– Қизишибман, Назар ака.

– Қизишманг, укажон. Доим совуқкон бўлинг. Худди илондай. Айтишларича, илоннинг қони совуқ бўлармиш.

Зоҳид илкис каради. Ёқтирмади ташбехни. Яхшибоевнинг кўнглига ғайри бир ваҳм ораладики, э овсар, ким билан гаплашаётганингни биласанми ўзи? Аждархонинг катта-кичиги бўлмайди, ҳалимдай эшилиб тургани билан, буям ўзича бир воҳанинг эгаси. Сал эҳтиёт бўл. Буларнинг бирига ҳам ишониб бўлмайди, ҳаттоки манавиндай сиғиниб келганларига ҳам ишониш қийин, негаки, сиғинмок – тама демак, тама эса – озгина хўрланмок демак, агарда дунёнинг ишлари чаппасига кетса, айтайлик, Ошнонинг гали битса-да бу йигит унинг ўрнига ўтса... ўшанда ҳозиргидай хўрланганию бояги совук ташбехни эсламайди, деб ким кафолат беради? Ёшулли бунга бекордан-бекорга «Ворис» дея лакаб кўймагандир?.. Неча йилдирки, чет-чақада биқиниб олиб, Ошнонинг гали қачон тугашидан фол очишади. Ёшларга йўл бермаяпти, деб минғирлашлар ҳам бошланди. Хўш, фолнинг зўри энди кимнинг чекига тушади?

Ишқилиб, Зоҳиднинг номзоди ёдда тургани маъқул. Бу йигит сиртдан караганда камтарину камсуқум, лекин кўнгли тубида бошқачарок орзулар ниш ураётган эрса-чи?.. Кети тоза бўлса бас-да. Бугун от устида турган Ошнонинг шохи борми? Ахир, уям вақтида Зоҳидга ўхшаган жўнрок амалдор эди-да!..

Ўзгача манзират қилди Зоҳидга. Гуё у эрта-индин хумо кушини бошига кўндириб оладигандай, иззатини жойига қўйди: «элчи» келтирган неъматлардан тўкин дастурхон ясади, ҳамшира қизларга чой буюрди, гап орасида ҳазиллашмокни ҳам унутмади, бизники шу, оқсоқол, ўзиникини ўзига едирамыз.

Зоҳид одоб билан бош эгиб турди, сўнг секин эътироз қилдики, оқсоқоллик – сизга тан, Назар Яхшибоевич, менга қолса, боз яна «укажон» деб атаганингиз маъқул.

– Эрта-индин кўтарилиб кетсангиз, кейин нима қиламиз? – деб қилди Яхшибоев.

– Сизсиз қайгаям кўтариламыз, Назар ака! Пастми, баландми, бошимизда муқаррар ўзингиз бўлажаксиз!

– Ваъда – ёмон нарса, укажон. Кейин афсус қилиб юрасиз.

– Ҳеч-да. Устоз шогирдга оғирлик қилган пайтини эшитганим йўқ. Боз айтибдиларки, қари билганни пари билмас. Агар бир қошиқ конимдан ўтсангиз, шогирд сифатида озгина эркатик қилсам...

– Совға-салом бўлса керакмас, – деди Яхшибоев хўрқиброк. – Шусиз ҳам ошириб юбордингиз.

– Бошқача нарса, Назар ака, кўриб хурсанд бўласиз.

Зоҳид йўлакка чиқадиган эшикни очиб овоз берди:

– Кутяпмиз, ўртоқ Дўстов!

Бўйрукка махтал бўлиб турган экан чоғи, элликларни коралаган мўйдор киши устига ок мато ташланган оғиргина бир юкни палатага олиб кирди. Зоҳид бурчакка курси сурди – юк ушанга кўйилди. Сўнг юкчи Яхшибоевга таъзим бажо келтириб, соғлик тилаб, секин гисланиб чикиб кетди.

– Боадаб, боадаб, – деб кулди Яхшибоев, – бу, дейман, укажон, махеус мактабингиз борга ўхшайди.

– Улар-ку боадаб, лекин мен ўзим беадабман, – деди Зоҳид бурчакда, ок мато ташланган юк олдида туриб. – Беадаблик килиб, бир ёғи азбаройи мухаббатим зўрлигидан... шу ишга қўл урувдим. Асли – сиздан, жиндак хизмати – биздан, хуллас, агар малол кўрмасангиз, кичкинагина бюстингизни опкелувдим...

Ўзига сирлироқ тус бериб, кўзбойлоғичдай илдам бир ҳаракат билан юк устидаги матони кўтарди. Яхшибоев бир муддат лол бўлиб қолди. Айтарга сўз тополмади. Бориб, Зоҳидни бағрига босди.

– Асли рухсатингиз керак эди, – деди Зоҳид салгина кимтиниб. – Лекин сизнинг камтарлигингизни билганим учун, сал бебошлик килиб... берухсат...

– Ўхшабди, – деди Яхшибоев, сўнг, гарчи кўнглида катта ўзгариш рўй бермаган эрса-да, охишта хўрсинмокни лозим топди. – Қўлингиз дард кўрмасин, иним.

– Энди, устозларнинг сиймолари ёд бўлиб кетган-да...

– Раҳмат, Зоҳиджон. Ўзи шунақа бир ҳайкалча керак эди. Насиб этса, гўримга кўйдираман буни. Атай васият қиламан ҳали. Пуғ-э, васият тузиб кўйилувди, балки алоҳида бир мода илова қилдираман...

– Э, кўйинг-э, оксокол, – деди Зоҳид норози бўлиб. – Лоакал музейга деб айтинг!

– Ҳай, майли, музейга бўлса – музейга-да, – деди Яхшибоев. – Асли сиз мансаб учун эмас, санъат учун туғилгансиз, укажон. Ҳалиям шу машмашали ишни ташланг.

– Озгина қолди, оксокол. Бир-икки йил ишлаб берайлик, кейин албатта санъатга ўтамиз.

– Озгина қолди? Худди пора йиғаётган одамга ўхшаб гапирасиз! – деб кулди Яхшибоев. – Оббо Зоҳид укам-э, оббо

санъаткор-э! Шундай ажойиб юракни қайси кўкракда олиб юрасиз, а? Қандай сиғдирасиз?.. Қаранг, кўзларини қаранг Яхшибоевнинг!.. Ҳшабди-я? Қошларини-чи? Аммо-лекин сал ёшартириб юборибсиз қирчанғи чолни! Буниси – минус.

– Бизга – минус, сизга – плюс, – деди Зоҳид. – Осон кўчди лекин, Назар ака. Устахонамни кўргансиз.

Аввалроқ улуғ оксоқоллардан бирининг портретини яратган эдим, эсингиздами?.. У киши билан иккинги анча Ҳшаб кетаркансиз. Айниқса, қошу кўз бобида!..

Яхшибоев хайкалчага ботинмайгина қўл тегиздию Ҳшал захоти тортиб олди. Мисоли бармоқлари куйгандай бўлди: ажаб, мисоли жони танидан сизиб чиқиб, совук маъданга ўтиб кетаётгандай эди!.. Иримчи эмасди-ю, субҳонолло айтарига бир баҳя колди.

Чўчиганини сездирмаслик учун зўраки илжайди:

– Бўрданми бу, укажон?

– Бронзадан, Назар Яхшибоевич. Қолипи тайёр турибди. Хоҳлаганча нусха олишингиз мумкин.

– Биринж, денг, азизим, биринж. Эсингизда борми, дostonларимиздаги баҳодирларимиз юз ботмон биринждан ясалган гурзиларини кўтариб юришади?..

– Тил бобида нўнокмиз, устоз. Лекин дostonлар ёдда бордай. Зап баҳодирларимиз ўтган-да!..

Яхшибоев Зоҳиднинг завкини тушунолмади, ҳаттоки ғашни келди, бояги аҳдини унутиб, чақиб олди:

– Авваллари баҳодирларимиз биринжни жангга кўтариб қирган бўлсалар, эндиги баҳодирларимиз биринждан хушомад кўтариб юришади!

– Бошқа на илож бор, – деб қувлик қилди Зоҳид. – Бугунги кунда уруш тарғиботи учун жазо белгиланган, Назар Яхшибоевич. Қолаверса, сизу бизнинг чин эҳтиромни хушомаддан ажратишга қурбимиз етар?..

– Юқтирмайсиз-а! – деб кўз қисди Яхшибоев. Юмшади, ёйилиброк қулди. – Сизга ишонаман, укажон, кўпинча рост гапирасиз.

– Агар ростига кўчсак, биргина илтимосимиз ҳам бор...

Яхшибоев сергақланди. Шуни кутган эди. Тортик бўрдан бўлса ҳам бир нави эди, лекин атай қолип ясатиб, атай биринж-

дан қуйганидан кейин... изидан бирор илтимос бўлмоғи ҳам тайин эди-да, ахир. Лекин қўлдан келармикан? Тагин бу хайкалтарош ар-боб тошни сал оғирроқ қўйиб юборган бўлса-чи? Ҳол келмасдан, зурикиб, ажалдан беш кун бурун ўлиб кетсам-чи?

– Ҳуш, укажон?...

– Бу ёғи росмана хушомаднинг ўзгинаси, Назар ака. Ожизлигимни сизга сездирмаслигим керак эди, лекин – начора... Ҳайкал ёлғиз эмас...

– Икки нусхамин?

– Бутунлай бошқа нусха.

– Каттанинг хайкалими?

Зоҳид сал иккиланиброк турди, сўнг кўзларини юмиб тасдиқлаган бўлди, сўнг чапини қисиброк буткул сунъий, ўзига ярашмайдиган шанғи овозда кулди:

– Миноранинг суратидан биттасини опкелувдим, устоз.

Яхшибоев унинг аҳволини тушунди – кейинги сўзлар деворларнинг кулоғига айтиляпти, токи деворлар кейинчалик тилга киргудай бўлса, ёлғон гувоҳлик берсин.

– Ортикча ташвиш орттириб юрасиз-да, укажон, – деди Яхшибоев ҳам кўз қисиб, гўё ўзи ҳам деворлардан чўчигандай бўлиб. – Обрули-эйтиборли йигитсиз, бировдан камлик жойингиз йўқ. Лекин, мени кечиринг-у, сиздек тўқис укаларимиз бўртик жойдан кемтик ахтариб юрадиганга ўхшайсизлар. Бозам билмадим, балки ақлим сусайгандир менинг...

– Кўнгил учун-да, устоз, – деди Зоҳид сал дадиллашиб. – Азбаройи кўнгил учун.

– Манавиниси, – Яхшибоев курсида турган бюстга ишора қилди, – анавинисига илова экан-да, яъниким, минора сувратига?

– Шундай дейишингизни билардим, – деди Зоҳид оғриниб. – Майли, нима деб ўйласангиз ўйланг, лекин менга ёрдам беринг.

– Жиддийроқ баҳона топиб келгандирсиз?

– Баҳона йўқ. Бўлса эди, ёнингизга сизиниб келмасдим.

Яхшибоев танг аҳволда қолди. Зоҳиднинг илтимосини тугал англади, ёқтирмади, лекин... Эсладики, кўп йиллар бурун, ҳали ўсмир эканида, укасининг баданига тепки тошиб оғирлашиб қолганида, энасига қушилиб қайсидир пиру авлиёнинг мозорига борувди. Отасининг пичоғи билан товукни сўйиб, авлиёнинг гўрига қонини оқиза туриб, энасининг илтижосини эшитувди: дард билан келдим,

пирим, дард булмаса келмасидим, кенжатоим касал, тузалса яна келаман...

Укаси тузалиб кетувди-ю, лекин энаси савдолашганини унутиб, авлиёнинг кабрига кайтиб бормаган эди.

Ўук, бу гал бошкачарок. Бу гал томошабин булиб туриш кийин. Шунчаки савдомас бу: даллоллик қилиш керак, хатто ундан ҳам баттарок – кўшмачилик!

Ягона юпанч шуки, Ошнонинг туркини томоша қилиш мумкин. Зур томоша бўлади лекин – бир хайкалчага қарайсан, бир хайкалчанинг аслига. Бири тек туради, униси эса – сенинг гувоҳ эканингни хушламай безовта. Қиснади, ғижинади, ажабмаски, алаmidан депсиниб ҳам юборса! Наҳотки, Зоҳид шуни тушунмаса? Шундай закий йигит-а?!

– Айтинг, – деди Зоҳидга, – либосни келтиришсин.

Зоҳид топширик бергали ошиғич чиқиши билан пик этиб қулиб юборди: ўла-а, Яхшибоев, қайдан ўргандинг киборликни, нақ граф бўлиб кет-э! Либосни келтиринг, уловни ҳозирланг, машварат жам бўлсин! Шундай фармон бериларди чоғи?..

Ошнонинг дала ҳовлиси кенгу мул, баҳаво, хўб саранжом эди: боғни қуршаб-тегралаб турган ар-ар терақлару пойларига тангача офтоб тушмайдиган баланд чинорлар, улардан-да келбатли тўртбеш жука; қизғиш қумли йўлақлар четига батартиб экилган арчалар – тўк яшил, оч яшил, токи қумушранг хилигача; қирғоғига шағал тушалган икки серсув арик, ҳар арик йўлида биттадан ҳовуз, гирдларига мажнунтоллар салом бериб турибди; ҳар эллик кадамда биттадан шийпонча, турфа шаклда – думалоқ, тўртқунжак, олти қунжак ва ҳоказо, барининг-да теграси очик, устига рангдор шифер қопланган; энг ўртада – атиргуллар йил ҳисобидан охири бор қийғос гуллаётган очик саҳнада – оппоқ бир бино, катта ҳам, кичик ҳам эмас, ҳашами ҳам ўртача – Ошнонинг камтарлигидан нишона.

Миниб келган машиналари сиртда – махсус жойда қолди. Ўзлари соқчиларга хужжат кўрсатиб ичкари кирдилар. Дастлаб қўрганлари – ўнг қўлдаги симтўр билан тўсилган майдончада шўх-шодон қийқириб чавгон ўйнаб юрган ўн чоғли йигит-қиз бўлди. Бари кўркам эди бу ёшларнинг, бари дурқун, баданлари ок, юзлари силлик, гарчи қийқириб юрсалар-да, қиёфаларида недир сиполик – Ошно-

дан улги бордай. Неваралари, деб уйлади Яхшибоев, шу борда андак хато қилган ошнамиз, улуғ одамлар асли бефарзанд бўлгани маъқулрок ўшанда ўзингни элга тўларок бахш этасан, зурёдларни уйлаб, зурёдларга тақдирлар яратиб овора бўлмайсан, пировард, сендан жилов кетган пайтларда манавиларни биров хўрлаб ҳам юрмайди...

Э, тарозиси бор-да бу дунёнинг!

Қизғиш қумли йўлакдан бора туриб бир-икки боғбонни, бир-икки гулчини, аравача минган бир-икки гўдагу аравача сурган ёшгина оналарни ҳам учратишди. Тинчдай эди бу олам. Кўринган одамларнинг барчаси осойиш, юзларида хадик йўқ, арикнинг шовқини демасанг, ҳаммаёқ – осуда, тинч, гулусиз.

Муяссар хонимнинг ҳам кайфияти тузук экан – ёзги ошхона ёнида қаршилади, ичкари бошлади. Донмо тахт турадиган тўкин дастурхон юзидаги докани олиб, манзират қилди. Иссиқ нон келди – ўзи синдирди. Самоварнинг симини тоққа тикди, у ҳам иссиқ турган экан, бирпасда қайнади, ўзи дамлаб, ўзи куйди. Жуда одми эди Муяссар хоним – эгнида чит кўйлагу кишлоқ аёллари княдиган бежоғсиз нимча, бўёқсиз, тақинчоқсиз (лоақал бирорта балдоғи бўлса қани), ғоят камтарин, ғоят камсукум. Дарвоқе, хол сўради. Аввалига Мухсина хонимнинг соғлиғини суриштирди, кейин Яхшибоевнинг ўзига ҳам озгина далда берди:

– Сизга ярашмайди, Назар ака, эшитдим, девдай одам «тобим кочди» деб дўхтирларни лақиллатаётган экансиз.

– Дев ҳам қарир экан, Муяссархон.

– Ундай деманг, Назар ака, сиз шундай дегандан кейин Мухсина билан менинг ҳам ёшимиз билиниб қолади.

– Йў-йў! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Асло, Муяссархон! Дев қарийди, лекин парилар қаримайди!..

Лутф Муяссар хонимга ёқди. Бармоғини дўлайтиб, Яхшибоевга ширин «дўқ» қилдики, Яхшибоевнинг кўнлига бу нарса таскин берди: демак, бу улуғ рўзғорда ҳамон тўқислик ҳукмрон экан, бизнинг кемтиқларимиз ҳам битиб кетажак.

– Шунчаки реймўнт, – деб қулди Яхшибоев сўзни атай бузиб. – Ичида озгина эркалиги ҳам бор.

– Кейинги пайтларда эркалигингиз ошиб боряпти, Назар ака, – деди Муяссар хоним, сўнг, Зоҳидга бир қур қараб олиб, хижолато-муз сўради: – Укамизни илгари кўргандайман?..

– Кўргансиз, – деди Яхшибоев. – Оксоколнинг содик шогирдларидан.

– Хуш кепсиз, – Муяссар хоним Зоҳидга атаб табассум қилди. – Ҳа-я, кўганим рост, исмингиз... исмингиз тилимнинг учида турибди...

– Исмин – Зоҳид.

– Бу, келинниям опкелавермабсиз-да, Зоҳиджон? Эсингиздан чикмасин, янаги гал албатта опкелинг.

– Куллуқ, янгамулло.

– Э, бу ёғи қандок бўлди, Назар ака, – деб ҳазиллашди Муяссар хоним. – У ёқда Раънохон синглим динга қарши курашиб ётса-ю, укамиз мени «мулла» деб ағаса?..

– Сир шу ерда қолади, Муяссархон, – деди Яхшибоев.

Яйраб бораётганини сезди. Муяссар хоним зукко хотин эди. Олиймаком давраларнинг ҳадисини олган; эри улуғ мансабдор бўлмаса эди, ташки ишлар министри қилиб тайинланса ҳам бўлаверарди.

– Касал ётган жойимдан туриб келдим, – деди Яхшибоев бошини ҳам қилиб. – Кўнглим безовта бўлаверди. Ҳамроҳсиз кўчага чиқишим ҳам қийин, хайриятки, кадрдон укамиз Зоҳиджонни худо етказди, шу кишини паноҳ тутиб, зора йиқилган жойимда суяса, деб...

– Тузалиб кетасиз, Назар ака.

– Умидим бор, Муяссархон. Аммо гап касалликда эмас. Бир гуноҳ қилиб қўйдимки, бу дардим ҳаммасидан ҳам оғирроқ. Касаллик асоратими, мен галварсдан хабар олгали борганларида... сал ҳаддан оширман... Шунга, бир қошиқ конимни сўраб олай деб атай ҳузурингизга келдим, билингки, қолган-қутган жоним сизнинг кўлингизда.

Яхшибоев сўзларни сал бетартиб тизганини, керагидан ошиқ баландпарвоз оҳанг тугганини пайқади, лекин Муяссар хонимнинг хайрихоҳлик билан тинглаганини кўриб озгина таскин топди. Демак, Ошно хафа бўлганини унутган, унутмаганида ҳам Муяссар хонимга ошқор этмаган, ичига ютган.

– Сизники – айб эмас, Назар ака, – деб юпатди Муяссар хоним. – Парво қилманг. Ахир, мен қанча озор етказмайин... воз кечиб кетолмайдилар-ку?..

– Энди, сиз – кўз очиб кўрган маҳбубалари бўласиз-да.

Муяссар хоним боз маъқуллаб бош ирғади. Яхшибоев ичида кулдики, соддаю гўл, сенга гал етгунча Ошнонинг кўзи бир-икки бор очилиб-юмилиб улгурган эди-я, хусусан, Мойра вокеаси, юздаги чандик... Қизик, чандикни қандай изох этган экан Муяссар хонимга? Мусичадай кукулашиб искашган пайтларида буюм жим турмагандир, нозиккина бармоқлари ўша чандикка теккандир, текканидан сўнг ажабланиб сўрагандир?..

– Мен фақир, гарчи болаликда тегишиб ўсган эрсам-да, дилда кўркувим бор, – дея давом этди. – Ўйлаганимки, кексалик зўр келган пайтда, танимга йиллар танга-танга бўлиб ёпишиб, нақ қари лаққага айланган пайтимда... афвга лойик жойим қолдимикан?

– Лаққада танга бўлмайди чоғи, Назар ака? – деб илжайди Муяссар хоним.

– Ана, холос! – деди Яхшибоев бош сараклаб. – Мия суюлгани шу-да, Муяссархон. Афвга лойикмас деганим... энди, дўстлигимиз жуда эскириб кетдими, деган хавфим бор-да. Яшириб нима қилдим.

– Бу борада мен ташвиш тортсам ярашади, – деб кулди Муяссар хоним. – Айтадиларки, дўстнинг кексаси яхши, хотиннинг – ёшроғи!

– Ажойиб! – деб хитоб қилди Яхшибоев. – Э, бизлар ҳам юрибмиз-да сўзларни тўқиштириб! Сизга тенг келиш кийин, Муяссархон! Шунча заковат билан яна камтарлик қилишингизга қойилман, аммо-лекин!

Мақтади Муяссар хонимни. Буюк аёлсиз, деди, баъзида шуни ўйлаб жоним оғрийдики, сиз шундай зўр талантни муҳаббатга алмаштирдингиз; боз ўзимга таскин бераманки, йўқ, у кишининг муҳаббатлари ҳам талантлари қадар буюк, муҳаббатлари кимсан Ошномиз тимсолида кадрини топгани янада соз; ўйлаб-ўйлаб, ахийри айтаманки, Муяссар хоним – бахтли аёл, хақиқий Шарқ аёли, бутун Шарққа она атаса арзийдиган аёл, Муяссар хонимнинг муборак тақдирларини кўзимизга тўтиё этсак ҳам оз, бу тақдирга она халқимиз, яъниким, менга она, сизга эса фарзанд бўлмиш халқ ўз қалбида эхтиромдан ҳайкал тикламиш!

– Баски, сиз талантингизни муҳаббатингизга қурбон этиб заррача ҳам янглишмагансиз! – деб тугатди у мадҳияни.

Муяссар хоним ийди, сал хижолат чекди, лекин гапни бўлмади.

– Ёшим улуғ-у, лекин мен ҳам сизга фарзандман, Муяссар хоним, – дея баттар авж қилди Яхшибоев.

– Сиз билан Муҳсиноҳоннинг тақдирларингиз ҳам чакки-мас, – деди Муяссар хоним. – Ҳарнеки хавасга, хавас ҳам гапми, ёппа тақлидга молик тақдир бу, Назар ака!

Зоҳид бир чеккада бош ирғаб утирди. Эшиқдан пешгир бойлаган бир аёл бош суқди-ю, ош сузарга рухсат сўради.

– Баҳузур, – деди Яхшибоев кўксига кўлини босиб. – Мен парҳездаман, Муяссархон.

– Узр, янгамулло, – деди Зоҳид ҳам тилга кириб. – Сизнинг кимматли вақтингизни олмайлик.

– Шундайми? – деди Муяссар хоним, ортикча кистаб ўтирмасдан. – Унда болаларнинг ўзларига сузаверинг, Санталатхон.

Ошпаз аёл кетди. Зоҳид Яхшибоевга ялинганнамо бокди. Яхшибоев сездики, муқаддима анча чўзилиб кетибди.

– Оксоқолнинг ўзларини ҳам учратарман, деган умидда эдим, – деди у.

– У киши Бухорода, – деди Муяссар хоним. – Пахта ташвиши, Назар ака. Кечқурун қайтсалар керак. Бирор хизмат бўлса, менга айтсангиз ҳам бўлаверади. Ё менга ишонмайсизми?

– Йўғ-э, одамни уялтирманг, Муяссархон. Асли ният – сизни зиёрат қилиш эди. Боз бир сабабки, укамиз Зоҳиджон узоқ йўл босиб келибди. Қўлларида гулдай хунари бор. Манманлик балоси курсин, ёшим улуғлигини орқа қилиб, бу кишига биргина бюст заказ қилувдим. Қўнглимдагидан ҳам зиёда ишлабдилар. Сиз ҳам бу укамизнинг санъатига баҳо берарсиз деб...

– Мен санъатшунос эмасман-ку, Назар ака. Ўзингизга ёккан бўлса бас-да.

– Шундайку-я, лекин... Сазамни ўлдирманг, Муяссархон, сиз ҳам укамизнинг санъатини бир кўринг.

– Майли, – деди Муяссар хоним. Овозидан сал инжигани сезилди.

– Дастёрлардан бирини юборсангиз, – деб илтимос қилди Яхшибоев. – Ўзимиз опкиролмадик, ўнғайсизрок туюлди.

– Тўғри ўйлабсиз, – деди Муяссар хоним, сўнг стол тагига қўл чўзиб, тугмачани босди. Эшиқда булар боя йўлда учратган гулчилардан бири пайдо бўлди.

– Ўзингиз бирга борасизми? – деб сўради Муяссар хоним Зоҳиддан.

– Энди, бу укамиз ҳам окбилак бўлиб ўрганиб қолган, – деб илжайди Яхшибоев. – Бу киши қалитни берсалар-да, гулчи укамизнинг ўзлари опкесалар. Багажикда турибди. Синдирмай опкелсинлар.

Зоҳид қалитни берди.

Ошнога аталган совға бирор қирқта чаноғи опшок очилган сершоҳ ғўза тупи бўлиб чиқди. Янги нав, деб тушутирди Зоҳид, вохамиз олимлари энди иш бошлаганларида шахсан ўзлари фатво берган эдилар, мана, нафаслари зўр экан, кўнгилдагидан ҳам зиёда бир нав яратилдики, биргина тупини узок йўлдан ҳаммамиз учун ҳурмагли зотга атаб опкелдик. Яхшибоев хитоб этди: офарин, Зоҳиджон, закий йиғитсиз!

Муяссар хоним ҳам шодлигини яширолмади: ажойиб! Кўриб қувонадилар!

Зоҳид камтарона илжайиб айтдики, ҳурмагли янгамулло, бу бир оддий ғўза бўлгани билан олтиндан ҳам қиммат, шу боис, рамзий тарзда, ғўза тупи ўрнатилган чорбурчак тахтачани гилла рангига бўядик.

Яхшибоев тағин хитоб этди: қойил, Зоҳиджон, бу тарафини ҳам боладингиз!

Муяссар хоним сўз қўшарга улгурмади – Зоҳид иккинчи кутини қўлига олди. Хижолатдаман, янгамулло, деди, рости, сал беадаблик бўляпти, Назар Яхшибоевични қалқон этиб олиб келганимнинг маъноси ҳам худди шунда. Начора, деб бояғидай камтару хоксорона илжайиб, бошқа чорам йўқ менинг, азиз сиймонғизни ўз қўлларим билан биринжга қўчирган эдим, рухсатингиз билан тақдим этсам.

Яхшибоев айни сониянинг тантанавор эканидан завқланди: бу сўзни ўзим ўргатганман, Муяссархон, биринж дегани нақадар чиройли сўз!

Муяссар хоним биринж сўзини тушунмас экан, бир зум лол бўлиб турди. Хайриятки, Зоҳид узок қуттириб қўймади, қутидан қичкина хайқалчани олди. Буниси ҳам бюст экан, буниси ҳам аслига ўхшаш, ўхшаш-у, сал ёшроқ қилиб ишланган.

– Войй! – деди Муяссар хоним. – Мен ўзимми?!

– Ўзингиз, – деди Яхшибоев, лекин ичида озгина ранжидики, хоғинлигига борди бу, зағизғонга ўхшаб, йилт этган парсани кўрса чидаб туролмайди, қим айтади улуғ давраларни кўрган деб!..

– Асли тиллодан ишлашим керак эди, янгамулло, – деди Зоҳид айбснниброк. – Шунга арзийсиз.

– Курсам бўладими? – гуё ботинмагандай сўради Муяссар хоним.

– Э, кизикмисиз, янгамулло!.. – деб хитоб эгди Зоҳид.

Одобли йигит эди у, ўзи узатмади, хайкалчани Яхшибоевнинг кўлига авайлаб кўйди-да, четидан ушлаб турди. Залворлигина экан. Биринж, деб ўйлади Яхшибоев, биринж дегани Менделеев оксоқолнинг жадвалида бормиди ўзи?

– Эҳтиёт бўлинг, Муяссархон, – деди хайкалчани хонимга узатаётиб. – Оғиргина экан.

– Олги кило, – деди Зоҳид. – Мураккаб котишма бу, янгамулло.

– Худбинлик курсин, – деб илжайди Муяссар хоним. – Одамзод ўзига ўзи ёқади-да.

Шундай деб, гуё ёшгина кизалоқ кўғирчоғини суйиб эркалагандай, хайкалчанинг юзидан ўпди, бурнидан тишлади, секин, жуда секин, жуда авайлаб!.. Ёрунга ҳам тутиб кўрди, хатолиғ топмади, мамнун бўлди!

Яхшибоев билан Зоҳид илжайиб қараб туришди. Сўнг Муяссар хоним бирдан жиддий горди, хайкалчани дастурхоннинг четига кўйиб, Яхшибоевга юзланди:

– Сизга икки оғиз гапим бор, Назар ака.

Зоҳид тушунди, ташқарига йўналди. Яхшибоев диккатиини жам этиб, Муяссар хонимга тикилди. Зоҳид андозани кўпроқ юнонлардан олган, деб ўйлади, хонимнинг ёноклари андак бўртганрок, ёшлигида лўппиюз эди, кексайганда эт қочиб, суяклари бўртиброк қолибди, аммо-лекин кўркамлиқдан ҳали-да бордай, йўқ, кўркамлиқ эмас, салобат бу, салобат ҳам эмас, бизнинг кўнглимиздаги жўнгина бир ҳадик, мабодо Муяссар хонимнинг ўрнида мен бўлсам ҳам, салобатимдан не-не отлар хўркиб ўларди!.. Нега энди Муяссар хонимнинг ўрнида бўларкан? Ошнонинг ўрнида! Мўҳими – Ошнонинг ўрни. Муяссар хонимнинг ўрни – хотинлик, холос. Энди, сиз, ўртоқ Яхшибоев, минг хоҳлаганингизда ҳам бу ўринга даъвогар бўлолмайсиз!..

Ўйлари ўзига нашъа қилди. Илжайди. Сергакланиб кўрдики, Муяссар хонимнинг юзида недир ташвиш, бояги қувноклиги учиб кетгандай...

– Мени не балога рўбару этиписиз, ўртоқ Яхшибоев?

Яхшибоев курукрок оҳангга чалғиб, сўзларнинг маъносини даб-дурустдан англамади. Тавозе билан илжайиб тураверди. Илжайгани Муяссар хонимга ўтиринкирамади.

– Мен бу совғани ололмайман, ўртоқ Яхшибоев, – деди у овози-ни баландлатиб. – Устасига тўлайдиган пулим йўқ.

– Ташвиш тортманг. Устаси – Зоҳиджоннинг ўзи.

– Барибир ололмайман.

– Нега? Менгаям опкелувди, мен олдим-ку? Иззат килиб келтир-ган буни, Муяссархон, олмасангиз хафа бўлади.

– Хафа бўлаверсин. Порага ўхшаб коляпти бу, ўртоқ Яхшибоев.

– Йигит кишининг сазаси ўлмасин, Муяссархон. Болалардан бировига совға киларсиз. Бошқа кимсанинг тасвири бўлса эдики, унда музейга элтиб берса бўларди, лекин сизу бизнинг бюстимизни у ёкка қўйиб бўлмайди – ҳар хил фикрлар туғилади. Ягона илож – олиш. Олиш ва унутиш.

– Шундайку-я... – Муяссар хонимнинг овозида тараддуд зухур этди. – Мен олардим-у, лекин дўстингиз нима дер эканлар?..

– У кишига айтмайсиз – вассалом!

– Йўқ, – деди Муяссар хоним катъий оҳангда. – Олмайман, ўртоқ Яхшибоев. Қандай олиб келган бўлсангиз, ўшандай даф қилинг. Анави ғўзаниям, хайкалчаниям. Мехмонга тушунтиринг.

– Жилла курса менинг сазамни ўлдирманг.

– Бас, ўртоқ Яхшибоев, – деди Муяссар хоним аччиқланиб. – Сизни энди кўраётганимиз йўқ.

Яхшибоев рад жавобидан бир ҳисса-ю, беписанд оҳангдан минг ҳисса оғринди.

Намунча, деб хаёл килди, эркаклигидан айрилган амирнинг ягона хотинидай кескин гапиради-я! Энди кўраётганинг йўқ, лекин мен ҳам сени бугун кўриб турибманми? Ким эдинг ўзи сен? Жўн бир муҳаррирнинг ўзидан ҳам жўнрок жиянчаси эдинг-да! Дарвоқе, раҳматли муҳаррир унчалик ҳам жўн эмасди. Унинг Ошнога дастлабки кезларда трамплин бўлгани рост. Лекин Ошно барибир Ошно-да, унинг қандай Ошно бўлгани муҳиммас, бугунги нуфузи ҳисоб, агар Ошно бўлмаса эди, ким билади, қайларда юрардинг қашанда режиссёр хотин бўлиб – Ўртақўрғон муздрамидами ёинки Ўртақўрғон радиосидами?

Йўқ, бу ҳам, Ошно ҳам муҳиммас, ошни пиширган асли мен ўзим – Назар Яхшибоев бўламан. Капгир буларнинг кўлига ўтиб, Ўртакурғон муздрамига «сургун» бўлиб, бирор икки-уч йил уша ёқда донини териб юрган мусича ҳам мен ўзим – Назар Яхшибоев. Мусича эканманки, халигача дастурхондан тушган увокларни териб юрибман. Қўшмачининг жаззаси шу!..

Каҳри келди Яхшибоевнинг.

– Келиной, – деди сўзга урғу бериб, – менинг хизматларимниям биласизми?

Муяссар хоним сесканди. Юзи оқаринкиради.

– Намунча иддао? – деди. – Хаддингиздан ошяписиз, ўртоқ Яхшибоев.

– Иложим канча, – деди Яхшибоев такаббуруна илжайиб. – Сиз, хоним, мулозиматга шунчалар ўрганиб колгансизки, энди энг қуюқ саломга ҳам алиқ олавермайсиз. Хаддан ошганимнинг боиси шуки, бетамизлик баҳонасида зора эсингизда колсам...

– Бахонингиз тўғри, ўртоқ Яхшибоев, – дея ачитди Муяссар хоним.

– Аямайсиз, келиной. Тус бўлмаса ҳам, тутинган кайноға эдим-а!

– Эсимдасиз, ўртоқ Яхшибоев. Эсимиздасиз, эсламай ўлиб-мизми?

Бўшашди, деб ўйлади Яхшибоев ичида кувнаб, ёнига Ошнони ҳам тортдими, демак, бўшашгани аник.

– Э, мен айтдим-қўйдим-да, Муяссархон, – деди. Ўзининг ҳам бўшашиб-сўлжайиб бораётганини пайкади. Жим турса, бас, лахза ўтиб арзонгина бир лутф эшитадию кавуши ўнгланади. Журъатини йиғиб, Муяссар хонимнинг кўзларига тик қаради: – Эшагингиз лойдан ўтганига. эх-хе, неча замонлар бўлди!..

– Тушунолмадим...

– Тушунасиз, хоним. Сиз тушунмаган савдо бор эканми!

– Тамагиррок экансиз, ўртоқ Яхшибоев. Дарвоқе, мени дўстингизга унаштираётган пайтингиздаёқ... кўнгилда шу гаплар бор эдими?

– У пайтлар беғараз эдим.

– Энди ғаразлими?

– Шароит ўзгараркан, хоним. Дунёда оқибатни ўйлаган ўзи аҳмоқ.

Муяссар хоним илкис урнидан турди:

– Ошкелган порангизни опкетинг, уртоқ Яхшибоев!

Яхшибоев кўрасаки, хонимнинг ғзаби ростдан ҳам ошган. Ё тавба, деб уйлади, саврнинг хавосига ухшайди-я! Бир муддат бурун лутф дегани икки орада мокидай катнаётган эди, энди бўлса... Сабаби не? Нега Зоҳидни чиқариб юборди? Совғасини узигаёқ қайтариб узатса бўларди-ку? На иложи қоларди унинг, қўлтиклаб опкетаверарди-да!.. Нега менга чимрилади? Арпасини хом урдимми? Совғани олади, барибир олади! Нозлари бекор – олади!

Ажаб, агар тирилик келса... муҳаррир тоғаси буни танирмиди? Кимнинг тақдирига мўлроқ лол бўларди – Ошногами ёипки жиянгами? Асли у жиянчани менга атаган эди. Ҳа, ха, куёвликка номзод асли мен эдим! Куёвликка, сўнг куёвлик баҳонасида келадиган жўнроқ мансабларга, сўнгроқ саъйи ҳаракат билан забт эгилажак улўроқ мансабдорликка, борингки, Ошноликка мен ўзим номзод эдим! Ажаб, шунга уйлансам, бугун келиб росмана бир халққа ота бўлиб утирардим?..

Тақдири биргина инжик хотинчага боғлиқ бўлган халқаям суф-э!..

Онаси отасидан яширикча совға оладиган халққа нималар дейсан яна?

Онаси унутган халққа-чи?

Зоҳиднинг – закий бир фарзанднинг – исминики эсламаса-я!?

Яхшибоев ишонмади. Недир ғирромлик бўлаётганини сезди. Зоҳид Ошнога содиқ шогирд бўлса, бутун бир воҳани бошқариб гурса, кунора тилга тушса, жамийки раҳбару жами фуқарога ибрат этиб кўрсатилса... халқимиз онаси шундай фарзандни тузукроқ эсламаслиги ҳам мумкинми, ахир?

– Порани мен бермадим, – деди Муяссар хонимга. – Берган одамнинг узига қайтаринг.

– Ёкиб юбораман!

– Пахтани-я! Миллий ифтихор-ку?!

Завқланди Муяссар хонимнинг аҳволидан. Хоним депсингудай бир аҳволда эди. Яна озроқ кутку қилинса, бас, нақ жазавага тушарди, кейин қарабсизки, то Ошно Бухородан қайтиб келгуннча тинчмайди, Ошно келгач, бор воқеани оқизмай-томизмай етқизади, сўнг Ошно Зоҳидни чакириб олиб дакки беради, менга эса... менга ҳеч

нараса демайди. Мен энди кекса одамман, йўқотиб юбориш уят; менга худодан ўлим тилаш мумкин, холос – бошқа чораси йўқ.

– Ҳаддимдан ошдим, Муяссархон, – деди овозини сал титратиб. – Худо шоҳид, кўнглимда сизга озор бермокни истамадим. Сизга озор бермок – нонқурлик билан баробар.

– Шу-да, – деди Муяссар хоним, – килғиликни қилиб бўлиб, кейин...

– Э, мени энди қуряписми, Муяссархон! Эски билганингиз сассик чол – сухтаси совук Назар Яхшибойман-да!

Муяссар хоним ўзини мажбурлаб бўлса-да, мийиғига кулги чикарди.

– Боринг, Назар ака, – деди. – Касалхонадаки ётиб шунчалар безорилик киларкансиз, соғ пайтингизда сизнинг феълингизга чидаган дугонамга раҳмим келяпти.

– Уни менга ўзингиз оббергансиз, Муяссархон.

– Шунинг учун куяман-да, нафасим ичимда, бировга нолиш килолмасам...

– Оксоколга айтакўрманг!

– Э, у кишининг ташвишлари ортиб ётибди!.. Муяссар хоним чуқур ух тортди. Юзидаги жаҳл аломатлари сўниб, аввал-азалгидай одми тусга кирди, одми чит кўйлагининг узун энгидан чиқиб қолган недир бир ипни топди, сал эгилиб тиши билан узиб ташлади.

– Дугонамни сўраб кўйинг, Назар ака, – деди, сўнг кўлини берди: – Хайр бўлмаса. Анави йигитчага айтинг, минбаъд совға-салом кўтариб келмасин. Дўстингиз эшитса хафа бўладилар. Бир умр машошга яшаб келаётган одам у киши, кўнгиллари хижил бўлишидан чўчийман.

– Айтмай қўяқолинг, Муяссархон.

– Энди тушунгандирсиз менинг аҳволим қийинлигини? – деди Муяссар хоним ўпкаланиб.

Яхшибоев бош ирғаб, тушунганини аён этди. Икковлашиб, ёзлик ошхонадан чиқдилар. Ташқарида Зоҳид кўринмасди. Муяссар хоним арчалар қуршовидаги йўлак бошига қадар келди, сўнг яна бир бор кўл бериб хайрлашди.

Яхшибоев бирдан энгил торгди. Қизғиш кумни ғижирлатиб, шахдам одимлаб кетаверди. Дарвозахонага яқинлашиб, симтўр билан уралган майдончада чавгон ўйнаётган ёшларга яна кўзи тушди. Ичи

ачишиб уйладики, бу уйинларнинг ҳам чеки бор, менинг кетаримдан Ошнонинг кетари оғиррок, ортида юки кўпрок, обрў билан кетса баҳарнав, лекин... Ишқилиб, буларга кийин бўлади. Куёвбаччалару келинпошшаларга осонрок, соз тушган лаҳзада этак қокиб кетиб юборишлари мумкин, лекин зурёдларнинг ўзларига кийин. Зўри бор-у, лекин зари йўқ Ошнонинг. Зари бўлгандаям қор қилмайди, сабабки, зарнинг зўри пана-пасткамда юрадиган дўкончиларга иш беради, аммо асло зўрга эмас, зўрга зар вафо қилмайди.

Шу ўйлар билан овора, дарвозадан ташқарига хиёл ғамгин бўлиб чиқди. Зоҳид бу ерда ҳам кўринмас эди.

Катта йўлгача пиёда юриб, бир амаллаб такси тутиб, ичида Зоҳидни бўралаб сўкиб, касалхонага етиб борди. Эшик оғзида қўлларини белга тираганча фаррошларга буйруқ бераётган Раҳматовни кўриб, баттар кайфияти бузилди. Имлаб чақирувди – югуриб келди.

– Домлажон, кайларда юрибсиз? – деди ховликиб. – Айтмай кетибсиз, хавотир олиб ўтирувдим. Сайр яхши бўлдимми?

– Овсар бўлма, Раҳматов! – деди Яхшибоев, – Мени касалхонангда керагидан ортик саклаб турдинг-а? Саклаган ҳар кунингга неча пулдан олдинг, энаси бузук?

– Маломат қияпсиз, домлажон!

– Маломатни кўрсатаман сенга! Қайси идорадан келаётганимни биласанми?

Раҳматовнинг юзи бўзариб кетди. Ўзини ташлаб юборадими, деб кўрқди Яхшибоев. Шилликкуртга қўли теккандек ижирғанди: э, садқан одам!

– Энди... сиз улуғ жойларда юрасиз-да, домлажон!.. – деб ғулдиради Раҳматов.

– Бор-э! – гўё пашша ҳайдагандек қўл силтади Яхшибоев. – Бола-чакангни ўйласанг-чи, номард. Бу ёғига писта қилиб юр, акс ҳолда туйнукдан юлдуз санатиб кўяман!

Раҳматов урра қочди. Яхшибоев ичкари кирди. Лифтда ўзининг каватига кўтарилди. Эшиги ёпик экан. Навбатчи ҳамшира қалит олиб келди:

– Уч-тўрт киши сўраб келди, биттаси палатада ўтирган экан, ўзингиз йўқсиз, кўнглингизга келиб юрмасин деб қулфлаб қўювдим.

– Яхши кипсиз, она қизим.

Палатага кириб, кўчалик либосини ечди. Касалхона кийимини эгнига илса, гўё дарди оғирлашадигандай, бир муддат курсида майкачан ўтирди. Тўпикларида оғрик сезди. Гуппилигинг қолмабди, деб койиди ўзини, икки оғиз мактовга учиб, ахийри кўчада қолиб кетдинг... Нима бўлди ўзи? Нега кутиб турмади бу закий йигит? Муяссар хонимнинг айниб қолишидан чўчидими? Ёинки бирор тиркишдан кулок тутиб, аччик-тиззик гапларнинг учини эшитиб қолдими? Дарвозадан ташқарида кутса ўлармиди? Жуда бўлмаса – кўчада кутса... ким уни танирди машина ичида? Қайга келганини, ким билан учрашганини, не илинжда кутиб ўтирганини биров билиб ўтирибдими!..

Зоҳид келтирган ҳайкалчани излаб, бурчакдаги курсига қаради. Курси бўш эди. Ҳайкалча телевизор устига кўчибди. Кимдир устига доқа ташлаб қўйибди. Ҳамшира кизгина бўлса керак. Фаросати мўл буларнинг, отасига раҳмат... Ҳайкалчанинг очилиш маросими бўлиб ўтганидан беҳабар, парда тутишга ҳожат қолмаганини билишмайди-ю, аммо... одоби маъқул, одоби кўп маъқул, одоби жигарингни эзади!

Аҳмоқман, деб ўйлади, аро йўлда қолиб кетарканман, даллоликка боришим шарт эдими? Муяссар хонимга совға топшириш шунчалар муҳим иш эдимики, бунга мен аралашсам, Раҳматов аралашса, анави падарлаънат «элчи» аралашса?.. Мени касалхонада лақиллатиб ушлаб туриш шунчалар шарт эдими?.. Зоҳиднинг ўзи шундоққина ими-жимиде элтиб қўяқолса бўлмасмиди? Нима бало, тентакми булар? Агар менинг боришим шунчалар шарт экан, касалхонадан руҳсат бериб, кейин уйда зерикиб ўтирган пайтимда бирга опкетишса бўларди-ку? Қайга қочиб кетардим?..

Муяссар хоним ёқтирмади мени. Зоҳидни ҳам ёқтирмагандай бўлди, лутфи ҳам яримта бўлди. Ўзим-чи? Ўзимнинг гапларим-чи? Рост, энди қилаётган ишим эмас, қўйган пахталаримни бир жойга уйсам, Ошнонинг қоғоздаги пахта хирмонларидан ҳам баландроқ бўлиб кетади. Аммо мен бу гал ҳеч маъно кўрмадим. Тажанглашдим, пахта орасига қалампир аралашиб кетди – энди, ким билсин, сувоғига неча арава лой кетади! Закий укамиз Зоҳид, гўё мум тишлагандай, жим ўтирди, ўзини кўрсатолмади, менинг ёнимда ўрма қамчидай равон чарсиллаган тилига буров тушди... Наҳотки, Муяссар хонимнинг салобати шунчалар бўлсаки, кимсан Ошнога ворис-

ликка даъвогар кимсаларнинг ҳам юраги така-пука бўлса? Дарвоқе, ворислик ҳам гумон ичида фарқ бўляпти. Муносиб одам Ошнога аллақандай ғузапоя, Ошнонинг хотинига биринж ҳайкалча ташиб юрармиди! Қўлга тушмоқдан кўркадиган ташмачидай, мени ўзига соқчи қилиб олармиди?.. Суф-э, бунақа ворисликкаям!..

Ўзича мулоҳаза этдики, Зоҳиднинг тутган йўлида ҳам недир бир мантик бордай. Ишқилиб, изчиллиги бор бунинг, оёғи ердан узилмаган, анави тўнка Ёшуллага ўхшаб аллақандай олтин қўлларга ҳайкал қўйиб, лўлиларга кулги бўлиб юргани йўқ. Зоҳиднинг закийлиги бор гап, бу – реалист, бориб турган реалист, негаки, бу қўйган ҳайкалларнинг эгалари бор: урток Яхшибоев, урток Муясар хоним... Дарвоқе, шахрига борганимда кўрган яна бир ҳайкалим борки, униси – айтарга тил бормаиди! – кимсан Катта Пахтакорга дохил. Мен кўрганда пластилин ёки мумдан эди, кейин қолип ясалгани, бирор маъданга кўчгани аниқ. Нахотки, кимсан Катта Пахтакорнинг тийнати ҳам жўнгина бронзага кўчган бўлса?

Кўнглига шубҳа кирди. Эти жунжикиб, титраб-қалтираб бораётганини сезди. Шарт бордию телевизор устида турган ҳайкалчанинг устидаги докани сидириб олди. Бўйнидан ушлади-ю, сесканиб кетди – гўё бўғилиб бораётгандай эди. Ирим қилиб, пастроқдан ушлаб кутарди. Оғиргина экан. Ичкари хонага ўтди-да, каравотга ўтирди. Тумбада турган ошпичокни олиб, ҳайкалчанинг ортига зарб билан урди. Тўғ изи қолдимикан, деб, кўзойнақ тақиб қаради. Из, ҳайриятки, йўқ эди. Кўнгли тинчланди. Ҳайкалчани тумба устига қўйди. Нариги хонага қайтиб, касалхона кийимини устига илди. Дераза рафидаги кичкина динамикнинг қулоғини буради. Ахборот берилаётган экан. Аввалига кичик расмий хабар бўлдики, Ошно Бухоро области далаларини бориб кўрди, пахта ҳали мўл, пахтакорларнинг ғайратлари бу йил ҳар йилгидан ҳам зиёда, қатгаю кичик – мактаб боласидан тортиб токи кекса отахонлару онахонларга қадар Ошнонинг оташин чақириғига бир оғиздан «лаббай» дея жавоб бериб, қўнлик терим суръатини янада оширмоқдалар...

Қўнлик маълумотномада ҳам Бухоронинг шахди анча баланд эди.

Эртага Самарқандга ўтса, Самарқанднинг шахди ҳам баландлашиб кетади, деб ўйлади Яхшибоев, сўнг бу ёғи – Жиззах, Сирдарё. Э, олти миллион дегани бизга қор эканми!..

Муҳими – таҳлика йўқ экани. Муҳими – Ошно от устида.

Телефон жиринглади. Бориб олса, Зоҳид йўклаётган экан. Депутатскийдаман, устоз, деди, билетим бор эди, караб ўтиролмадим, гуноҳим жуда оғир, лекин бир кун юварман, оксоқол?..

Яхшибоев унга кўнда хуш бермади: кетсангиз, бир йўла анави «элчи»ниям ўзингиз билан опкетинг, укажон.

Хўп, устоз, ўзим билан опкетмайман-у, лекин у сизни ортик безовта қилмайди, деди Зоҳид, яхши кунларда кўришгунча хайр, устоз. Бугунги беадаблик учун яна бир бор узр сўрайман, аммо, сезишимча, кайфиятингиз унчалик ҳам бузилмаганга ўхшайди.

Яхшибоевнинг энсаси қотди: менинг кайфиятим ўзимга боғлиқ, укажон. Озгина ухлаб олсам, тағин ёш йигитча бўлиб уйғонаман, менинг кўнглим тинч, укажон, сизга ўхшаган ёш йигитчалар минг уй билан қариб боряпти, биз эса... биз – тетикмиз, укажон! Бизга кўз тегмайди! Бизнинг теримиз калинрок!

Зоҳид гапни ўзига юктирмади, хағто аския ҳам қилди: бизнинг ҳам умидимиз шундан, устоз!..

Яхшибоев ўзини тутолмади, калтисрок жавоб қилди: ёшларда тери юпка, укажон, айни довулга тортадиган!

Зоҳид «анковлик» қилди: довули нимаси, устоз?

Яхшибоев тушунтирди: ноғора-да, укажон!

«Худо урдими, яккалатиб қўймассиз, устоз?»

«Бизнинг ишимиз – чекка, укажон!»

«Зора курса, шогирдларнинг меҳри тушов булар?..»

«Қишанларни узиб ташлаганмиз, укажон, ҳали қулунлик пайтимиздаёқ узганмиз, қирчанғининг боши янада очик, биров катта умид билан эгарлаб ҳам ўтирмайди!..»

«Омон бўлинг, устоз. Ухласангиз, яхши тушлар кўринг».

Зоҳид трубкани қўйиб қўйди. Яхшибоевга суҳбат оханги энди ёқиб келаётган эди, зарбулмасал сабил қолаётганига ичи ачиди. Трубкини аппаратга эмас, тумба устига ташлади. Ричағни босиб, «3» рақамини бир бор терди-да, қайта ричағ босди... Иримчи эди, «3» рақами ёқмади, «7» рақамини герди. Ҳар қалай, хафт дегани хосиятлирок туюлди унга. Бас, булди бугунча. Зоҳид билан хайрлашди. Энди бировдан қўнғирок кутмаса ҳам бўлаверади. Озгина мизғиш керак. Пешиндан кейин... йўқ, эртага эрталаб уйга руҳат сўрайди.

Эмлагани ҳамшира келди. Оғриқдан тиришиб сўрадики, кизим, захарли дориларингиз ҳам борми? Ҳамшира тушунмади: вой, домла, захарни нима қиласиз? Яхшибоев кулдики, бир йўла тузалардим-кўярдим-да, кизим! Ҳамшира ёш бўлса ҳам, насихатгўйроқ эди: хавас қилманг, домла, ана, нариги корпусда битта чиройли келин-чак захар ичиб ётибди, кўрган азоблари курсин, зўрға тирилтириб олишди.

Яхшибоев игна сукилган жойига босилган пахтани бармоғи билан тутиб, ёнига ўтирилди:

– Нима бало, қайнатаси камалибдими?

– Йўғ-э!.. – деди ҳамшира ҳадиксираб. – Билмай ичиб кўйган эмиш.

– Билмай ичган яхши, – деди Яхшибоев. – Билмай коласан – вас-салом. Мен бошдан кўрокман, кизим. Сизга ўхшаган бирорта кўли энгил ҳамшира атай укол қилмаса...

– Вой, нима деяпсиз! Бизда унакалар йўқ, коллективимиз яхши коллектив. Кейин унақа дорилар ҳам йўқ. Бориям главврачнинг сейфида туради.

– Биламан, – деди Яхшибоев. – Ваҳобов – ўлгудай хасис одам. Энг керакли нарсани сейфига кулфлаб олади. Қайтага, анави Раҳматов болам дуруст... Ҳалиям ўшани бошлиқ қилиш керак сизнинг яхши коллективингизга.

Ҳамшира киз ҳайрон бўлди, сўнг ҳеч қутилмаганда кўпол гапириб қўйди:

– Эсингиз жойидами, домла! Раҳматов – бўрининг ўзгинаси-ку?

– Бўримас, – деди Яхшибоев ранжиб. – Бўримас у, шунчаки шокол. Сиз ёшсиз, кизим. Шокол нималигини билмайсиз. Илгари шокол кўп бўларди, лекин Шоймардонов деган даюс ғўзашунос жамийки тўқайларга ўт қўйиб, бечораларни кириб юборди. Умуман, шоколни камситганимиз ҳам нотўғри, жудаям ёмон махлук эмас асли, ўлимтик еганини айтмасанг, бошка айби йўқ ҳисоби...

Ҳамшира мажозга тушунмай елка қисди-да, асбобларини шошиб йиғиштира бошлади.

Бирор соат ўтиб палатага Биринчи Ёрдамчи кириб келди. Яхшибоев уни кўриб, фавқулодда бир иш чиқиб қолганини сизди. Бир ёғи, Ошно мендан аразламабди, деган ўйдан қўнгли кўтарилди, лекин айни чоғда шунчаки хабарчи ёки телефон қолиб, кимсан Биринчи

Ёрдамчининг ўзи келганидан тахликага тушди. Сўрай деса, Биринчи Ёрдамчи Ошно кутаётганини айтибок ташқарига чикиб кетди.

Кўча кийимини илиб, тезда пастга тушди. Машина эшик оғзида кутиб турарди. Бориб утирди. Биринчи Ёрдамчи йўлда сал-пал хол сўраган бўлди: тузалиб колдингизми, бола-чақа омонми ва хоказо. Яхшибоев жавоб кайтаришга улгурмасидан, бошқа тарафга ўтиб кетди. Ҳаммасига курғокчилик айбдор, Назар Яхшибоевич, деди, гриппу тумов ҳам, бу ёғи ҳосилдорликнинг пасайиб кетгани, нарх-навонинг ошаётгани... Яхшибоев индамай кўяколди. Биринчи Ёрдамчининг бозорга кирганию нарх-навони суриштирганига шубҳаси бор эди. Бозам худо билади, деб ўйлади, балки кирар бозорга, кириб гап ўғирлар, кейин Ошнога еткизар?.. Чидаб туролмади, зарда қилиброк айтдики, нарху навони Александр Шоймардовдан сўрайсиз, яйловни, боғу роғни йўкотган – ўша киши.

Биринчи Ёрдамчи илжайиб кўйди. Яхшибоев билан Шоймардовнинг азалий ғанимлигини биларди у. Ошннинг гоҳ бунисига, гоҳ унисига оғиб, оғмаган тақдирда ҳам навбати билан оз-оздан ён бериб туришини ҳам биларди.

Ошно Бухорода эди-ку, деб ўйлади Яхшибоев, нечук ошиғич кайтибди? Ё ростдан ҳам бирор кор-хол рўй бердими?..

Юраги безовта бўлди. Чалғимок истаб, машина деразасидан ташқари кўчага қаради. Кўча азалгидай эди: машиналари, дарахтлари, одамлари... Ҳеч нарса ўзгармагандай. Ёнида утирган Биринчи Ёрдамчига кўз кирини ташлаб, унинг хотиржам эканини кўрди: ўша-ўша, семиз, юзи кўпчик, оғирқарвон.

Вактнинг ўтиш маромини тутгандай бўлди Яхшибоев. Ўзини бўш кўйди – вақт дегани мисоли дарё, сокин, пўртанасиз, у эса бешикда тинч оқиб боряпти. Пайт келиб, мавжлар бу бешикни кирғокка охиста элтади. Қад тиклайдию офтоб нури акланган топ-тоза қумлокни кўради. Қирғок – кимсасиз, сассиз, хаттоки мавжларнинг қумлокқа чалпиганида эшитилмайди. Ётади маза қилиб, балки сал мизғиб олади, кейин уйғониб кўрсаки, дунё ҳамон осойиш, чароғону чиройли – қараб ҳеч тўймайсан!

Шуурнинг бир чеккасида машина тез юраётганини илғарди. Буриملарда шиналарнинг чийиллаган товушини ҳам илғарди. Кўзларини юмиб кетаверди.

Ниҳоят, манзилга етиб боришди. Лифту зина қилиб, Ошннинг каватига кўтарилдилар. Биринчи Ёрдамчи ичкаридан хабар олди-

да, сал кутиб тураркансиз, деди. Яхшибоев кутди. Бирор йигирма дакикалардан сўнг рухсат бўлиб ичкарига ўтди. Ошнонинг тўрда ёлғиз ўтирганига кўзи тушди. Расмият килди-я, деб ўйлади Яхшибоев, шартмиди мени қабулхонада сарғайтириш?..

– Ўртоқ Яхшибоев! – дея хушнуд хитоб килди Ошно, сўнг илдам ўрнидан туриб, кенг хона ўртасига чиқди. – Айбга буюрмайсиз, зарур масала юзасидан кўнгирик килиб қолишди.

Кучоклашиб кўришди. Яхшибоев ажабланди, лекин барибир ийди, иягини Ошнонинг елкасига қўйиб, хўрлик аралаш ўйладики, аввалроқ қайда эдинг!..

Ошно уни бурчакдаги диванга таклиф этди. Ўзи-да ўтирди. Кўлини диван киррасига тираб, кузларини пастга қадаб, бир муддат жиддий ўйланган бўлди, сўнг хижил бўлиброк сўз бошлади:

– Улуғ оғамиз рус халкида ажойиб бир одат борки, ўртоқ Яхшибоев, ширинликни одатда таомдан сўнг гортадилар. Мен ҳам шунга риоя қилсамми, деб эдим-у, аммо сабрим чидамаяпти. Бас, шуни билинг-да, белни бакувват қилиб туринг, насиб этса табрикка борамиз уйингизга...

Яхшибоев индамади. Улуғ оғани ўртага тикиш шартми, деб фикринди. Ўзимизнинг ўзбакияда ҳам «суяк ташлаш» деган ажойиб бир одат борки, ортидан ҳар не иш ҳам битиб кетаверади. Ошнога қараб жилмайди, бош эгиб куллуқ қилди – таомили шу эди.

– Сабабини сўрамадингиз?.. – деди Ошно ранжиброк.

– Узр, азбаройи қувончимдан...

– Сизни энг юксак фахрий унвонга тавсия этдик, ўртоқ Яхшибоев!

– Раҳмат, оксокол. Айбга буюрмайсиз-у, ўша кутлуғ кунларга етармиканман?..

– Етасиз! – деди Ошно жўшиброк. – Албатта етасиз. Боз шу унвон мадад бўлиб, яна бирор юз йил яшайсиз, ўртоқ Яхшибоев. Нима дедингиз?

– Сиз нима десангиз – шу-да, оксокол.

– Рухингиз йўқ, ўртоқ Яхшибоев?

– Дардим оғирроқ, оксокол. Энди, агар сиздан топширик бўлса, яна юз йил яшашга мажбурмиз.

– Чатоксиз, ўртоқ Яхшибоев!..

Ошно рағбат билдириб кулди. Яхшибоев ҳам илжайди. Ниҳоятда сергак эди у. Ошнонинг кулгиси сал зўраки эканини сезарди. Шу

боис ўзига эрк бермади. Тинглаб, тасдиқлаб туравердики, Ошнога бу купда ёқмади. Ошно бировларнинг дардини эшитиб ўрганган эди. Дардни эшитиб бўлиб, кейин ташаббусни қўлига олар, ўша дард йўсинида хакамлик қилар эди-ки, ҳукми эшитган хамсуҳбати муқаррар гарзда олқашга ўтарди: раҳмат, ота, ташаккур, ота.

Ҳозир у Яхшибоевдан норози бўлди, лекин сиртига чиқармади, гарчи ошиқча ташвиш бўлса-да, ўзи гап котди:

– Ҳув бир гап – телефонда эди чоғи – рост гапни айтган экансиз, ўртоқ Яхшибоев. Асли жойингиз – пахта даласи эди. Бунинг ўрнига касалхонада ётиб, руҳингиз-да, мизожингиз-да кўп сусайиб кетибди. Ҳалиям кеч эмас, энди беш миллион тонна бердик, қолган бир миллионига ҳисса қўшсангиз ярашади.

– Пахтакорга ҳозир гап ёқмайди, оксоқол. Радиода гапириб кўяқолай, ҳар калай, ўзимни кўриб сўққанидан, овозимни эшитиб сўққани маъқулроқ.

– Тушунолмадим, ўртоқ Яхшибоев?.. – Ошнонинг бирдан ранги ўчди.

Яхшибоевнинг ўзи ҳам кўп тушунмади. Афсус қилдики, шу гапларни айтиш зарурмиди? Ҳар йил қилиб юрган ишимиз – далага чиксак чиқибмиз-да, ҳам ҳаво алмашади, ҳам кўзга тушамиз, бирорта райком секретари ёки ижрокўм раиси ҳамроҳ бўлади, ичида ўлдиргиси бор-у, сиртида табассум қилади: бу энағар ишдан қўйди, деб!.. Майли эди-да, ўшаларни зиёфатга озгина чикимдор қилиб келаверардик-да!..

– Далада ҳосил мўл! – деди Ошно жаҳл билан. – Зое қилмай йиғиб олсак, миллион тоннадан ҳам зиёдроқ чиқади.

Далада ҳеч вако йўқ, деб ўйлади Яхшибоев, сенга телевизорчи ёки киночиларга атаб қолдирилган бир-икки чекни кўрсатган улар. Наҳотки, шуниям билмаса? Билмаса, шўри курсин бунинг... Агар билса-чи? Билиб-кўриб туриб гапираётган бўлса-чи?..

Юраги ториққанини сизди. Бир-икки энтиқиб нафас олди.

– Дўхтир қакирайми? – деди Ошно.

– Йўғ-э, – деди Яхшибоев, – Ҳозир ўтиб кетади.

Юрт оғасининг қабулида ўлиб қолиш уят бўлади.

Ошнога ёқмади бу гап. Бўзариб-гезариб, танбех беришга шайланган эди, Яхшибоев илдамлик қилди;

– Узр, оксоқол. Ростдан ҳам ўлим кўзимга кўринади чоғи, на каттани, на кичикни аямайдиган бўлиб қолдим.

– Бемаъни хаёлларни кўйинг, ўрток Яхшибоев, – деди Ошно озгина юмшаб. – Сиздан жиддий режалар кутамиз.

– Бори шу-да, оксокол. Режа – ёшларнинг хасми.

– Ошиғич ишингиз бўлмаса, озгина айлансак, – деб таклиф қилди Ошно. – Далада юриб ўрганибман, кабинетда ҳаво етишмаётгандай туюлади.

– Майли, оксокол. Шошадиган жойим йўқ менинг. Қачонки сафар ихтиёр этсам, ана, йўлим ўнг, беминнат, шартга ёғоч отга миниб кетавераман.

Ошнонинг энсаси котди:

– Пластинканинг нариги тарафини кўйсак, ўрток Яхшибоев.

Рост, деб ўйлади Яхшибоев, менга нима бўлди ўзи? Қайда ва кимга бўлмасин, нукул ўлимдан гапираман? Нозу ишва бу, йўқ, турган-битгани гишва. Лекин бирдан ижобатга ўтиб кетса-я! Ўзи айтсаки, ҳай, майли, Яхшибоев бандамнинг ҳам ўтинчига чора топилсин?.. Дарвоқе, ўзи йўқ, Ошно бор, холос. Ошнонинг лақаби бошқачарок: ўзлари. Таъкид зўрайган чоғда – шахсан ўзлари. Ённки – ҳаммамиз учун ардокли. Аммо кейинги атама – нўнок ўғирма, холос. Катта Пахтакорга тегишли хушомадни шўринг курғур ўзбек тилига ағдаришган.

Ошно уни бокка олиб чиқди. Боғ озода эди. Турфа дарахтлари бор. Йўлкалар пичок тиғидай тўғри. Ҳовузчаларнинг суви зилолки, тубидаги тош тўшаб чизилмиш шакллар яккол кўринади.

– Лола дарахти, – деди Ошно бориб тўхтаган жойларида. – Қаранг, қандай чиройли. Буни Жанубий Америкадан келтириб эканмиз. Ҳозир шаҳарда анча кўпайиб қолди.

– Булдуруккаям элтиб эксак бўларкан.

Ошно кинояни пайқамасди.

– Булдурукда кўкармаса кераг-ов, – деди у хаёли паришон бўлиб.

– Чарчабсиз, оксокол...

– Иш кўп. Бугун кечаси Самарқандга жўнаб кетаман. У ёқдан Хоразмга ўтмоқчиман... Ҳиндларнинг бир худоси бўларди, ўрток Яхшибоев, оти нимаиди?.. Ҳалиги... мингта кўллиси бор-ку?..

– Шива, – деди Яхшибоев. Хайрият, Ҳиндистонга борганида кўриб-суриштиргани эсда қолган экан, мана, керакли жойда асқотди. – Исми – Шива, оксокол.

– Ўшанга хавасим келяпти.

– Ишончли кадрлар – кўлингиз-да, оксокол.

Ошнонинг юзига ғамгинрок кулги кунди. Кўзлари киртайгани баттар билинди.

– Ўртоқ Яхшибоев, – деди у, дўстининг билагидан олиб. – Атай бокка олиб чиқдим. Сизга айтадиган хосрок гапим бор.

– Бажонидил, оксокол.

– Таклифингизни ўйлаб кўрдим. Қурбон берилмаса бўлмас экан. Вазифангиз анча енгиллашди. Қурбоной кизингиз вафот этди. Энди сизга гап тегмайди ҳисоб...

– Тўпори бор, оксокол.

– Тўпори – кичкина одам, ўртоқ Яхшибоев. Сиз қурбон сифатида эмас, фош этувчи куч сифатида зарурроксиз. Жиддийрок қурбон керак, дейлик, Ёшулли...

– Қурбим етармикан, оксокол. Ўзимни қурбон этиб юборади у.

– Хавотир олманг, сизни ҳимоя этишга кучимиз етади ҳали.

– Нуткингиз тайёрми?

– Шошилманг, ўртоқ Яхшибоев, – деди Ошно сал жеркиброк. – Сиз аввал фош этинг, менинг нутқ сўзлашим кочмайди. Ёшуллига доир ҳужжатларни бугуноқ оласиз. Мақола тайёр бўлиши билан хабар беринг. Газеталарга ўзлари элтиб беришади. Мақола чикқанидан сўнг бирор ўн кун узокрок жойга кетганингиз маъкул.

Ошнонинг жеркигани Яхшибоевга ёқди. Ҳали умид бор экан, деб ўйлади, Ёшуллини бирёкли килсак, кейин навбат Тўпориға, кейин...

– Шоймардонов нима бўлади?..

– Ўзингизга хавола, ўртоқ Яхшибоев. Менимча, андак сабр қилган тузук. Бу ёқдаги ишларни битказиб олинг аввал. Ёшулли ҳазилакам одам эмас.

– Мақола мажлисдан кейин чикмайдими? Қоидаси шунақа эди чоғи?

– Мажлисни бизга қўйиб беринг, ўртоқ Яхшибоев. Сизнинг ишингиз – мақола ёзиш. Ҳужжатларни тўлиқ оласиз. Ҳеч ким билан гаплашмайсиз.

Яхшибоев англадики, аҳвол анча жиддий. Асли бирорта турмага бориб, тинчгина камерада ётиб олган маъкулрок эди, деб ўйлади, қоғоз билан довод келтириб беришса бас-да. Йўқ, буниси бўлмас экан, дарров ғийбат урчийди. Башара айбдор – ҳамма танийди.

Марказий матбуот масаласи калай? – деб сўради.

– Ёлғиз эмассиз, урток Яхшибоев. Шу тарика топширик бошқа бир-икки ишончли кишиларга ҳам берилган. Сиз биргина ўз жабхангизни эпласангиз кифоя.

– Сиз ўзингиз тозамисиз, оксокол?

– Тозаман, Назар жура, – деди Ошно унинг кўзларига тик қараб.

Яхшибоевнинг йиғлагиси келди. Оғир кунда мени эслади-ку, деб ўйлади, колган-қутган меҳр бор экан-да!.. Бунинг ўзи тоза бўлса, бас, Ёшуллию яна бир-икки гушнанинг суробини тўғрилаш кийинмас. Аввал Ёшулли, кейин Тупори, анави ғузашунос Александр чол.

– Айбга буюрмайсан, Назар, – деди Ошно қўл узатиб, – насиб этса, алоҳида бир гаплашамиз.

Бинодан руҳи кутарилиб чиқди. Зиналардан чаккон одимлаб гушди. Курсаки, Биринчи Ёрдамчи машина эшигини очиб турибди. Кириб утирди. Эшикни ёпгали қўл чўзган эди, Биринчи Ёрдамчи ҳам машинага чиқаётган экан.

– Шарт эмасди, ука.

– Топширик шу, Назар Яхшибоевич, – деди Биринчи Ёрдамчи.

Машина шитоб билан ўрнидан қўзғалди. Катта кўчага чиқаётган пайтларида олдиларига яна бир машина тушиб, тепасидаги чироғини ёкиб, гавжум чоррахаларда чинқириб, йўл очиб кетабошлади. Ун дакика ҳам ўтмасдан касалхонага етиб келдилар. Яхшибоев Тошкентда бундай дабдабаю асъаса билан юрмаган эди – хурсанд бўлди.

Биринчи Ёрдамчи эшикни очиб, Яхшибоевнинг тушишига ёрдамлашди. Қўлтиғидан олиб, бино сари бошлади. Яхшибоевга мулозимат ёкмади, лекин рад этарга чора топмади. Биринчи Ёрдамчи ўзининг бу ерда пайдо бўлиш сабабини недир ҳаракат билан изоҳлаши керак эди, яъники, Яхшибоев қабулда бўлди, тоби йўқлиги боис, Ошно унга иззат курсатиб, суяб-таяб бормок учун хос ходимини қўшиб юборди.

Палатага қадар бошлашиб келди Биринчи Ёрдамчи. Ичкарига ҳам кирди. Сўнг чап қўлтиғидан чарм жилд чиқариб узатди:

– Ҳаммаси шу ерда, Назар Яхшибоевич. Яхшибоев тушундики, Ёшуллига доир гаплар. Жилдни шарт очиб кўз ташлагиси келса-да, ўзини тутабилди:

Тумбага қўяқолинг, ука.

Биринчи Ёрдамчи жилдни ичкари хонага олиб утди. Яхшибоев курдики, бориб ёстик тагига тикяпти.

Ҳали бу йиғма каравот қуйиб ётиб олишдан ҳам тоймайди, деб уйлади Яхшибоев, тезроқ кетса тузук эди, жилдни очсам, Ёшуллининг ишларини билсам...

– Хўп, ука, – деб қўл узатди у. – Опкеб қўйганингиз учун раҳмат.

Биринчи Ёрдамчи эшик тарафга караб юрди. Қабзадан тутиб, секин ортига қайрилди.

– Назар ака, – деди, – бир маслаҳат берсам оғир олмайсизми?

– Хўш?..

– Фақат орамизда қолса?..

– Қолади.

– Энди кечроқ, Назар ака, – деди Биринчи Ёрдамчи. – Улгуролмайсиз.

Яхшибоев бақрайиб қолди. Эшик ёнида турган кишига дурустрок тикилди. Биринчи Ёрдамчи кузларини олиб кочмади – сокин ва жиддий караб тураверди. Шуниси махв этди Яхшибоевни, лекин кунгилдаги шубҳа, бу атай кутку соляпти, деган уй голиб келиб, шаллакилик қила бошлади:

– Нонқўр! Тузини еб, тузлуғига тупурган!

– Назар ака, – деди Биринчи Ёрдамчи босиқлик билан. – Гап орамизда қолади, деб ваъда бердингиз.

– Ярамастар! – деб бақирди Яхшибоев. – Ялайвериб, кетини нақ оқ-ем қилиб юбординглар, энди ҳамманг қочасанлар!

– Қочаётганим йўқ, – деди Биринчи Ёрдамчи. – Бутун саъй-ҳаракат зое кетади, деб айтяпман.

– Ёшуллидан қанча пора олдинг? – дея баттар дағдаға қилди Яхшибоев.

– Ёшуллининг падарига лаънат! – деди Биринчи Ёрдамчи ҳам овозини баландлатиб.

– Айт, неча минг олдинг?

Биринчи Ёрдамчи ожиз қолиб, бошини сараклади.

– Бор! – деди Яхшибоев. – Бориб мени Ёшуллига сот, бирорта одамқушни ёллаб юборсин!!

Биринчи Ёрдамчи индамай чиқиб кетди. Яхшибоев курсига чўкди. Бақирдиш асносида толиққан экан, озгина нафас ростлади. Илжайдики, қойилмаком саҳна бўлди, агарда Ошно курса садокатим зўрлигидан хўнг-хўнг йиғлаб юборарди!..

Ичкари хонага ўтди. Ёстик устидаги жилдни олиб, тумба устига ташлади. Секин ўринга чўзилди. Тушак қаттиқ туюлди – гўё тош тикилгандай. Туриб матрасни кўтарди. Кўрасаки, симтўр устида битта ясси картон қутича ётибди.

Бир муддат ҳадиксеираб турди: энағар Зоҳид, ўшанинг иши! Қутичанинг моҳияти не эканини биринчи лаҳзадаёқ англаб етган эди, лекин ўшал моҳиятни қай йўсинда ҳал қилишни билмай қолди. Сал ўтиб англасаки, дастлабки ҳадик ўғиб кетибди. Бўғилмади, юраги ҳам санчмади. Осмон ўйилмади, ер ҳам ёрилмади. На яшину ва на момоқалдирок бўлди. Қулоқ тутиб, палата ичи жимжит эканини сезди. Қўрқувдан ҳоли, хос бир жимлик эди бу. Шунчалар жимликки, кориннинг қулдирагани бемалол эшитилади!..

Бир ўзи эди. Ёлғиз. Танҳоликда эди. Ёлғиз эди танҳолик бағрида, ҳар гал исқанжага оладиган танҳолик туйғусининг бу гал оғуши пардай юмшоқ туюлди. Боя ёстик бошига қаттиқ ботганини элас-элас эслади, ажабланди, сўнг яна осойишталик қаърига шунғиди.

Қутичани очди. Пуллар бариси янги эди. Янгики, қалбакими деб ўйлайсан! Бариси юзталиқ. Жўн қоғоз билан даста-даста қилиб ўралган. Жўн қоғоздан бойланган белбоғчалар устида Давлат банкасининг сиёҳ муҳрлари бор.

Ўзининг пули кўп эди, аммо ўзининг ўша кўп пулини жамланган бир ҳолатда тасаввур этмаган эди. Кўп пулни ўйлаганида кўз олдига аниқ бир манзара келмас, шунчаки бир кибрли сурур туярди, холос.

Кўп пул чиройли бўларкан. Кўп пулда тартиб бўларкан. Қутича ичи тўла, теп-текис, даста-даста, белбоғли, муҳрли йирик пуллар...

Санади – бор-йўғи ўнта пачка чиқди. Кўзига кўп кўринган эди, озгина экан. Озгина, деб илжайди, кўриниш ҳисоб эмаскан-да? Юзтага юзтани зарб этсак – ўн минг, бунисини яна ўнга зарб этсак – юз минг!

Қутичадан сидириб олиб, матрас остига тикди. Ўзи устига бостириброк ўтирди – гўё ишончли бўлсин деб!

Ҳаром, деб ўйлади, ҳаром пул бу, ҳаром, ҳаром! Э, энасини эшак қувласин, бариси бир қоғоз-да, ҳалол-ҳароми борми бунинг! Ҳеч гапмас!

– Ҳеч гапмас! – деди баралла овоз чиқариб. – Худо йўқ. Худонинг йўқлиги тайин. Демакки, бу дунёда мени тергайдиган кимса йўқ. Мен ҳеч нарсани билмайман, мен ҳеч нарсани кўрганим йўқ.

Матрас остига қўл тикиб, бир дастасини олди. Мухрли белбоғини йиртди. Санаб утирмади. Санокдан кўнгли тўк эди. Шунчаки сувқоғознинг бармоқлар орасида шитирлашига кулоқ тутди. Завқ билан хотирладики, Ёшулли қурмагур, кимки юзталиқ дастасини пора қилиб келтирса, опкелган кимсанинг юзига қаратиб отаркан: «Муни нима қиламан, манглайи қора, кетимни артаманми?! Бор, қизилидан опкел!»

Дарвоқе, нега қизилидан опкелмади булар? Қизили қани? Қизилини кимга оборди? У ёққа кетдими? Муяссар хонимга? Ошнога!?

Пешонасига муштладики, э, ўл-э, Яхшибоев, овсар, лакма, олифта, гуппичопон! Эчкемарга ўхшаб шишасан-у, ёрилиб ўлганингда ақлинг қиради!

«Асли тиллодан ишлашим керак эди, янгамулло!»

Зоҳид худди шундай деди. Кейин-чи? Кейин Янгамулло гўёки кизалоқдай хайкалчани кўғирчоқ қилиб ўйнади. Тантикланиб, хайкалчанинг юзгинасига юзларини суйқади, бурнидан тишлаб олгандай бўлди...

Пробасини кўрганими бу?

Айтдики, худбинлик курсин, одамзод ўзига ўзи ёқади-да. Вой, сенга ўргатган муаллимингни!..

Бўлмаса, ёшини яшаб бўлган кампирга ким қўйибди тантиқланишни! Тўғри, гримни камроқ қилган бу хоним, ёши улуғ-у, лекин Мухсинадан ёшроқ кўринади, бир ёғи – эрнинг амали, қолаверса, юзнинг терисини устароқ дўхтирларга торттирган... лекин, барибир, тантиқланишни ким қўйибди бунга!

Зоҳидни танимайди-я? Танимаган одамдан тилла оладими? У, маккор хотин, шайтонниям лақиллатишга кодир экансан-а! У, энағар Янгамулло!

Юраги қаттиқ ураётганини пайқади. Қўлидаги пулни яна матрас тагига тикиб, секин ўрнига ётди. Хаёллари айқаш-уйқаш эди. Бир амаллаб чалғиди. Тасаввур этдики, у ҳали бола, кичкина бола, оёқларида эчки терисидан кичкина бошмоқчалар, Булдурукнинг дашти-да, пасткамроқ бир сойликда бурган оралаб юрибди. Бурган ҳиди ўткир, бурган ичи чангли, оралаб боргани сайин поялар чайқалиб, жимит уруғчалари ерга тўкилади, жизловуқлар жизиллаб учади, йўқ, жизловуқмас, бурган пишган пайтда жизловуқлар

ўлади, бодбарак, яъниким нинначилар, губалаклар... Э, эналари ўлсин губалакнинг, губалакни ўйлаб бўлмайти, губалакни ўйласанг, бас, бирдан ўлим соатинг яқинлашади-колади, негаким, губалак дегани – аслида арвоҳ, бу арвоҳни учратганингда сезганинг йўк, Яхшибоев, агар эсингда бўлса, қирқ олтинчи йилнинг охириги шомида, Ошнонинг уйида, ҳали тилла ҳайкалчани қўғирчоқ қилиб ўйнашни ўрганмаган Муяссарнинг уйида, меҳмонлар орасида чиройли бир кизалок бўларди, исми – Муҳсина эди, кўк кўйлақда эди, кўйлагининг ёқасида кўк губалаги бўларди! Сенинг жанозанг худди ўша кезде – ёқадаги арвоҳ-губалакни қурган заҳотинг ўқилган, ўртоқ Яхшибоев! Гурқовларнинг – Ошно билан Муяссар эди! Улар шунча йил отсрочка бериб келишди, лекин энди, бирор қирқ йил ўтказиб, жонингни суғуриб олишмоқчи!

– Олишадиям! – деб ихранди, сўнг бориб, йўлакдаги ҳамширани чақирди: – Қизим, битта камфара опкелинг!

Ҳамшира киз тезда келиб укол қилди. Врачни юборайми, деб сўради, лекин Яхшибоев ётган жойида бош ирғади: йўк, керакмас.

– Қўзим илинибди, – деб ёлғонлади. – Тушимга ёшлигим кирибди, кизим. Шунга, сал ошиқча ҳаяжонланиб...

Ҳамшира киз унинг тепасида бир муддат индамай турди. Қўзларидан ҳеч нарса англаб бўлмасди. Лекин Яхшибоев билдики, кизалок ачинапти, ўзи соппа-соғ, манави чол эса яшарини яшаб бўлган, умрни озгина бўлса-да чўзмок истайди, ҳар хил уколлару камфаралар ҳисобига, аммо юрак дегани илвираб қолган. Қизалок инсофли, кизалок ўзининг жудаям соғлом эканидан, манави илвираган юрак эгаси ерга кириб, чириб-битиб бўлганида ҳам яшайверишидан уяляпти. Кейин озгина хадиги ҳам бор. Бу масканда ҳамма Яхшибоевдан чўчийди.

Яхшибоев ким ўзи, ким бўпти у? Ошнонинг салтанати туғдирган бир мужмал ҳодиса-да бўям! Ёки бошқачами? Формуласи нима унинг? Формуласи не бўлмасин, таркибига Ошнодан салгина аралашгани аниқ. Кимки нуфузли кимса бор, унинг вужудига Ошно аралашган. Ошно – ҳаво, Ошно – ер, Ошно – сув, Ошно – нон... Ошно – ҳамма нарса... Хўш, унда Ошнога тилла тахтачага ўрнатилган ғўзапоя нега керак бўп қолди?! Ошно учаётган ариши аълода тилла дегани лой эмасми?

Нима етмайди унга? Ёинки малонкаларга элтиб берадимиз?

Менга-чи? Менга нима етмайди? Ўн даста юзталиқни кўриб жинни бўлай дедим. Уларимга бир баҳя қолган пайтда... нима қиламан бу дасталарни? Искот қиламанми! Искот деганлари ҳам амалга қарайдими? Меники – юз минг сўм! Ошноники... юз минглаб ўлчаб бўладими унинг искотини? Ў, энағар Ошно! Еб тўймаган Ошно!!

Инонмади. Инонса ўларини сизди. Инонса – дунё кунпаякун бўлади, инонса... Кўнглининг туб-тубидан аянч бир хўрсиник отилиб чиқди. Йўқ, деди кўкрагига муштлаб, йўқ, йўқ! Йўқ!! Йўқ!!!

Оғриди кўкраги. Боз муштлайверди. Ҳолдан тойгунча. Ҳолдан тойиб, каравотга сулайиб қолгунича.

Кулоғи шанғиллади. Бир зум хуши оғганини сизди. Гуё тўрт тарафни ок туман билан ўралгандай эди. Туманми, ок бўзми, ок деворми... Кафан! Миясига урилган фикрдан чўчиб тушди. Чаккаси ҳар лўқиллаб оғриганида биттадан сўз айтиб турди: Муяссар! Ошномас! Муяссар! Ошномас! Муяссар! Ошномас! Энағар Янгамулло!..

Жим қолди. Ақлини сал тинитиб ўйладики, менинг Янгамуллога керагим йўқ эди. Зоҳидга кераклигим – гувоҳ ўтганим. Янгамуллонинг холи олиб қолиб суҳбатлашгани, гуё яқин тутгани – шунчаки чалғитиш, ҳолос. Мен энди шерикман. Янгамуллога шерик, Зоҳидга шерик... Ошнога-чи? Йўқ, унинг билмаслиги аниқ. Билса эди, Зоҳид унинг йўқлигини пойлаб юрмасди. Хуфёна бикиниш, менга атай «элчи» юбориш, анави Раҳматовга ўхшаган қумурсқаларни сотиб олиш ва ҳоказо макру хийлаларга ҳожат не? Шерга шерик бўлмиш маҳлук чиябўрилар билан ўлжа баҳам кўрмайди!

Демак, бу дунёдан ҳали умидвор бўлиш мумкин. Умидвор бўлиш мумкин-у, дурустрок ўйлаб кўрса ҳам зиён қилмайди. Янгамулло билан Зоҳиднинг биринчи бор савдо қилишасангани аниқ. Йўқса, Зоҳид бу ишни бир неча йил бурун бошламас эди. Мен кўрган устахона, Катта Пахтакорнинг хайқали, кўраю ўчоқлар, ниҳоят, менинг росмана биринждан ясалган хайқалим... шерикликка тортилган одамни чалғитиш учун хўб тайёрланди у. Охирги таввақал – ўн даста юзталиқ пул – бугунги учрашув маҳсули, ҳолос. Юз минг пора – Зоҳиднинг янгича услуби. Масалага чуқуррок қирилса, унда Зоҳиднинг бу дунёдан умидворлиги анча катта экани аён бўлади. Муяссар хонимга берилган пора – Ошнодан кейинчалик ҳам наф кўриш. Энг арзон йўл бу, хотин орқали иш кўриш – бориб турган гўшналик, лекин бу нарса ҳамон эскирмаган, энди-

ям эскирмаса керак. Зоҳидга карагудай бўлсак, Ошно хали эгарда маҳкам ўтирибди. Лекин Янгамуллонинг қилиғини қандай баҳолаб бўлади? Паст кетмадимми? Токи Ошно тирик экан, унинг хору зор бўлмаслиги аниқ. Ёки у охиратни ўйлаб пора олдими? Охиратни, яъники Ошнонинг мансабдан кетишини ўйлаб, ўзининг ва зурёдларининг келажак маишатларини ўйлаб? Ошно кетса, бас, буларга ит ҳам қайрилиб қарамайди – на Янгамуллога, на ўғил-қизларгаю не-вара-чевараларга! Ўзи бева қолади, фарзандлар хотинсиз ёки эрсиз қолади, хўш, унда нима бўлади? Ҳар бири биттадан бута тагида... тарқаб-гарқалиб кетадимми? Аёл одам-да, кўриб-қакшаб колгани билан, барибир – аёл, демакки, у хонадонни ўйлапти. Униям тушуниш, тушуниб кечириш мумкиндай.

Хулоса не? Ошнонинг кетишими? Қандай кетади? Қачон? Ўрнига ким келади? Келадиган одам омон қўядими?..

Янгамулло шунчалар охират ташвишига тушиб қолганми, бас, Ошнонинг заволи яқин!

Ким келади? Зоҳидми? Йўқ, Зоҳид номуносиб одам. Зоҳид умидвор ҳам эмас. Умидвор-у, лекин Ошнадан умидвор. Унинг учун Ошно дегани – оламнинг киндиги. Киндик бир куни бориб узилишини билмайди ҳам.

Хўш, Ошно кетаркан, Зоҳиддан умид йўқ экан, унда гувоҳлик ҳақини нима қиламиз? Қайтариб берамизми?.. Қайтиб олмаса-чи? Гумонга борса-чи? Олишни истамади, демакки, мени сотмокчи, деб ўйласа-чи? «Элчи» ўрнига бирорта одамқушни юбориб, шундок суробимни тўғрилаб қўйса-чи? Қўлидан келади буларнинг. Ёшул-лининг қарвонини юрак бетлаб тўсган одам, битта сассик чолни ўлдириб юбориши чўт эканми! Дарвоқе, ўшанда, саҳрода қарвон тўсилган чоғда неча одамнинг жони асфалософилинга кетган экан? Билмайсизми, ўрток Яхшибоев?

Ёинки шу дақиқадан бошлаб, Ошнони сукамизми? Золим атай-мизми? Халкни унутган, мансабини ўйлаган, шахсига сиғинган ва хоказо деб?

Катталарики пора олган халк қирилиб кетса бўлмайдимми!

Юраги ёмон санчди. Ғужанак бўлиб, қўл-оёқлари тиришиб, оғрик ўтиб кетишини кутди. Юрагига ваҳм тушдики, нахотки ўлсам?! Ўлсам маъқул эди, лекин тўшак остидаги искот билан ўлиш!! Шармандалиқ-ку? Иснод-ку?

Умрида биргина лахзани – ўзи мухаррир тоғага учрашгани-ю мухаррир тоғанинг жиянгинаси тугунга ўроғлик ош кўтариб кирган лахзани лаънатлади. Ошнони овора килиш шарт эмасди, деб уйлади, ўшанда мен ўзим жиянчага уйланиб кўяколсам бир нави эди. Жилла курса, Ошно бу даражага етмасди. Мен унга эргашиб бутим йирилмасди. Мабодо жиянчага уйланган кимсага Ошнолик мартабаси насиб этари мукаррар экан, балки мен ўзим Ошно булардим-у, лекин бунчалар расво бўлмасдим. Менинг кўлим каттиқрок эди, мен жилловни маҳкамрок тутардим, мени алдаб бўлмасди!

Ошнонинг ўрнида мен бўлсам, мен юксалсам, дея бот савол берди ўзига, бу энди мумкинмас, лекин ўшанда, айти мумкин бўлган чоғида... нима буларди? Яхширок бўларди! Мен адолатлирок бўлардим. Инсофлирок бўлардим!

Ўзи ҳам сезмагани ҳолда кула бошлади.

– Омон бўлсин бу халк! – деди бош сараклаб. – Ўшанда унинг тақдири менга – булдуруклик битлики Назар Яхшибой улига боғлиқ экан-да!..

Лаънатга лойик яна бир лахза бор эдики, буниси унга дохил эмасди. Буниси якин ўтмишдан эди. Ошнонинг якин ўтмишидан. Катта Пахтакор биринчи бор матонатга ундаган чоғдан. Келиб айтдики, на до! Яна бир миллион, атиги бир миллион, кўлингиздан келади, азизим!

Ошно эътироз қилдики, йўқ. отамиз, менинг кўлимдан эмас, халкнинг кўлидан келармикан?

Катта Пахтакор айтдики, мен ҳам худди шу нарсани назарда тутдим, азизим, ахир сиз халкнинг энг яхши ўғлонисиз-ку!

Ўйланиб юрди ўшанда Ошно дегани. Ошно ўйланиб юриб, дардини Яхшибоевга ёрди: мен нима дейман-у, кўбизим нима дейди! Шундай дедию тилини тишлади – гўё Яхшибоев Катта Пахтакор билан ҳар кун эрталаб бирга чой ичадигандай. Албатта бажарамиз, деди овозини баландлатиб, бажармасдан кўймаймиз!

Яхшибоев ҳам ўшанда чўчиди. Чўчиди-ю, лекин жўялирок қилиб айтди: сал кенгашиб иш тутилса маъкул эди, оксокол. Ўрнингизда мен бўлсам, рост гап, куткуга учмасдим.

Ошно худди шу гапни пойлаб тургандай эди. Яхшибоевнинг «сиёсий хато»сини эшитди-ю, ковок-тумшугини осди: шу-чун ҳам менинг жойимда эмассиз, ўрток Яхшибоев!

Яхшибоевнинг оғзидан илдоо чикиб кетишига сал қолди. Илдоо-ки, э нодон, хотинчанга уйлансам бас эди, мен ҳам сенинг ўрнингда бўлардим!

Айтолмади. Аксинча, ялтоқландики, энди, оқсокол, жойимизни биз ўзимиз ҳам биламиз, ишқилиб, пойгакдан қувилмасак бўлди.

Бугун қарабсанки, пойгакдаги жойнинг баҳоси юз минг сўмга чиқди!

Пойгакнинг қадри ошди-ю, маскандан путур кетгандай. Бу ёғи – икки йилдирки, Катта Пахтакор деганлари безағу нишонлари терилган етмишта ёстикчанинг олдига тушиб жунаб қолди. Энди Ошно ҳам кетса... Жун кетса, пирига ухшаб безағу нишонларни ортидан етаклаб кетса бир нави эди, аммо бир олам ғавғони гашқарида қолдириб кетса нима бўлади? Шартми бугун пойгакдаги жойни юз минг сўмга сотиш? Балки ҳозирданок бошқа масканга, бошқа дав-раю бошқа пойгакка ўтиб ўтириш керакдир? Турган гапки, номардлик бўлади, лекин биргина шу истихолани тусик билиш ақлданми?

Э, эналари ўлсин, биринчи бор номардлик қилишимми? Шунча йил ёнида юрдим, шунча йил сотилдим, чаканаю улгуржи, очиғу хуфёна, энди тараддудга бало борми!

Биринчи савдомиз – ҳалол савдо эди. Ўзимни сотиб, Олияни қутқардим ушанда. Юлдузим ярк этиб, яраклаш ҳам гапми, пориллаб ёнган лахзалар эди!

Кейин бир уюм тезакка айландим. Бир уюм тезакдай бурқидим. Тутуни зур-у, тафти йўқ. Баски, ўлган чоғимда ошпоқ кафани а эмас, жўнгина тезакқонга ўрансам ярашади.

Нихоят, тинчланди. Озгина мизғиб олди. Тетикланиб уйғонди. Чоршанбиев келди. Хурсанд, оғзи қулоғида.

– Раҳмат, устоз, – деди. – Ишга жойлашдим.

– Қайга жойлашдинг, болам?

– Билмаганга оласиз-а! – деди қулиб Чоршанбиев. – Газетга жойлашдим. Мудир муовини. Ойлигиам чакқимас – юз етмиш сўм. Яна ошади, деган гаплар бор экан. Аввалига ноз қилишувди, кейин бирдан рози бўлишди. Сиз қўнғирок қилганини изни дарров сездим, устоз.

Яхшибоев унинг хусусида ҳеч жойга қўнғирок қилгани йўқ эди. Лекин узига айтиб ўтирмади. Майли, шундай деб уйлагани

хам тузук, жилла курса ўлганимдан кейин бир-икки йил эслаб юради.

– Чоршанби ўғлим, – деди нечукдир меҳри ийиб. – Энг содиғи сен экансан. Мени азбаройи ёмон кўрган пайтларинг ҳам бўлгандир, аммо... барибир ташлаб кетмадинг, болам!

– Сизни ташлаб кетиб бўладими, устоз!

– Ташласанг арзирди, болам. Сени Суяркулга муовинликка кўймаган киши – асли мен бўламан, болам.

– Ёлғон гапирманг, устоз!

– Рост, – деди Яхшибоев. – Фақат буни ёмонликка йўйма, болам. Мен сенинг холингни яхши биламан. Адашиб кириб колгансан бу йўлларга. Сендан ҳеч бало чикмайди, болам. Сен ўзинг ёзма, биров ёзганларни оз-моз тузатиб юравер. Лекин улардан раҳмат эшитишдан умидвор бўлма. Маошингни оқлаб олавер – шуниси муҳим. Чангалинг юмшок сенинг. Аслида мен ўзим ҳам юрган бир Чоршанбиман. Лекин менда чангал зўр. Мен – бургутман, болам, сен бор-йўғи муснчасан! Мен насибамни тепароқдан юлиб оламан, сен эса пастда териб юрасан.

– Гапингиз рост, – деди Чоршанбиев. – Энди, ҳар кимнинг кўлидан келгани-да...

– Хафа бўлма, болам. Мен бургут эмасман. Бургут қаноти билан туғилдим-у, кўганим – кузғуннинг куни бўлди. Баландини мўлжал килувдим, болам, қурбим ҳам етарди, лекин...

– Сиз – зўр адибсиз, устоз! – деб эътироз билдирди Чоршанбиев.

– Ёлғон гапирма! – деди Яхшибоев қовоқ солиб. – Менинг ожизлигимни англамайдиган даражада аҳмоқ эмасдирсан, болам? Нима, мени магазинга кирмайди, деб ўйлайсанми? Қираман, жудаям қираман. Ўн томлигим чанг босиб ётганини кўрмайди дейсанми? Қураман, болам. Магазинчилар ҳам мени танишади. Лекин мен эмас, улар ўзлари уялиб четга қарашади. Энди ун беш томга ариза бераман. Олишади, чиқаришади. Чиқармай кўрсин!.. Пул керак, жон болам, Мухсинага, Аввалга пул керак. Исканани тириклигимда бут ушлаб туришим керак. Пулим бўлмаса биров мени бир тийинга олмайди, жоним болам!.. Ҳозир меннинг пулим кўп, жудаям кўп! Кеча саҳрога чиқиб, қарвонни таладим!..

– «Минг бир кеча»дан адашиб қолиб кетган экан-да, устоз? – деб ҳазиллашди Чоршанбиев.

– Топдинг! – деди Яхшибоев кувониб. – Адашган карвонни таладим! Менга қара, болам, сенга харж керак эмасми? Айтавер, уялма, қарз бериб тураман. Еб кетарга десанг ҳам майлига!..

– Сиздан қарздорман-ку, Назар ака... – деди Чоршанбиев кизариб.

Яхшибоев завкланди. Қойил, деди ўзича, Чоршанби хали кизаришни биларкан, Чоршанби кизаришни биларкан-у, мен бўзаргандан бўзариб боряпман. Қара-я, бир махаллар олган озгина қарзини ҳалигача эсдан чиқармабди. Неча йилдирки, қуллук қилиб юради, қуллук ҳам гапми, куллик қилади, қарзини неча баробар қилиб тўлаганини ўйлаб ҳам кўрмайди бу галварс!

– У қарзимдан кечганман, болам, – деди. – Сен қарзимни ўн хисса қилиб чиқаргансан, болам.

Даст ўрнидан турди-да, ичкари хонага ўтди. Матрас тагида ётган пул дасталаридан бирини олиб қайтди.

– Ма, манавини ол, – деди. – Арок-парок олиб ич, аёллар билан маишат кил. Йўқ, бу сенинг кўлингдан келмайди. Майли, укасининг қорнига, майли, бола-чақангга ишлат. Сенга ҳалол бу пул. Чунки, сен – халқсан, мен буни халқдан юлиб олганман, энди сенга қайтаряпман. Майда чайнаб есанг, бу пул сенга уч йилга етади. Факат битта илтимосим бор, болам, иложи бўлса, пулни олгин-да, ўзингга бошқачарок бир касб топ. Қабристонга гўрков бўлиб ўтсанг ҳам майлига.

– Устоз!!

Чоршанбиев кўрқди. Ўрнидан туриб кетди. Ортга тисарилди.

– Устоз-пустозингни кўй, Чоршанби! – деди Яхшибоев. Йигитнинг кўлидан маҳкам тортиб, бу тарафга новдадай қайириб олди. Пулни чўнтагига тикди. – Устозингни кўй! Сен шогирд эмассан, болам, шогирдда бўлади устоз! Сен... шунчаки мардикорсан! Мардсан, бировларнинг қорида юриб ўласан!..

Чоршанбиев шошиб чўнтакка қўл тикди, пулни чиқармокчи бўлди, лекин Яхшибоевнинг вазоҳатидан кўрқди. Курсига беҳол ўтириб колди.

– Ўтники – ўтга, сувники – сувга... – деб гўлдиради Яхшибоев.

Чоршанбиев унинг нима деганини англамади. Лолу ҳайрон эди.

– Қарзга олай, устоз?.. – деди тили калимага келиб. – Ўзингиздан узолмасам, болаларингизга қайтарарман?..

– Шартмас. Топсанг берарсан, топмасанг еб кетарсан, шунгаям ота гўрими!..

– Қайтараман, – деди Чоршанбиев титраб-какшаб.

Қайтармайди, деб ўйлади Яхшибоев, ажаб, қайтармасини билсам-да ичим ачишмайди-я!.. Дунёдан тўйганим шуми? Майли, бермаса бермасин, бермагани тузук, ўшанда гуноҳнинг жиччаси – ундан бир қисми! – бунинг ҳам бўйнига тушади.

Оббо, деди, шу жойдаям хисобингни йўкотмадинг-а, ўрток Яхшибоев!? Бунда не гуноҳ? Порани олган – сен ўзинг. Қўркма. Барибир худо йўқ, нариги дунё ҳам йўқ, ҳеч ким сени пора тутганлар билан юзлаштирамайди. Қизик, деб ўйлади, худо бўлса агар, худою нариги дунё деганлари бўлса, охиратда юзлашиш эҳтимоли бўлса... ўшандаям олармидим? Йўқ, ололмасдим, кўрқардим!..

Кун бўйи шогирдларига пул улашди. Бировга «қарз» деб берди, бировга «еб кетар» деб. Битта-иккита нозикфеълларидан тилхат ҳам ёздириб олди, токи кўнгли таскин топсин, деб!

Кечкурун, шогирдларнинг кети узилиб, пулнинг ҳам чўғи кетиб қолганида, гумбага тиккан тилхатларини йиғиб олиб, хожатхона тешиги устида пора-пора қилиб тўғрадики, мана сенга пора! Кўпроқ берсанг ўлармидинг, қурумсок!

Нихоят, шунча кун деганда қизи Сокина касал боласи билан келиб кўрди. Гапи жўн, либоси жўн, оғирқарвон бир хотин бўпти. Яхшибоев озрок суҳбатлашиб, кизининг дилида рўзғори, эрию болачақасидан ўзга вако топмади. Хотини жам бўлди. Тинч-осойиш яшаб ўтади, деб ўйлади, хавотир олмасам ҳам бўлаверади. Бир кўнгли, матрас остида ётган пулдан олиб узатиш бўлди-ю, кўрди – ирим қилди.

Мухсина хоним кўннироқ қилиб, йигирма йил бурун бирга ишлашган артист хотинни ғийбат қилди: нукул канизакларни ўйнаган-у, ўтган ойда медаль олибди! Биз бечораларни биров ёлчитиб эсламайдиам, бўлмаса, доимо бош партияларни ўйнар эдик!..

Яхшибоев жерқди: инсоф, ўв кампир, инсоф! Икковимизникини қўшсак, нақ бир эшакка юк бўлади! Керак бўлса, ана, меникени ҳам қўшиб саланглатиб тақиб юринг!..

Эркинов «суюнчи» тиларга кирди:

– Битай деб қолди, домла! Энди, анавинда айтган милтиқдорингиздан қўшиб юборсак.

– Шукол! – деб бакирди Яхшибоев. – Нукса, сени узингши портлатиб юбораман!

Эркинов кочиб чикди. Яхшибоев эътибор бериб караса, кулига бир пой бошмоғини ушлаб олган экан. Кулиб юбордики, отсам зур буларди, ammo-лекин!

Академик Шоймардоновнинг кунғироғи кутилимаган иш булди. Неча йилдирки бир оғиз сүрокламаган одам, бирдан телефон килди. Мақтади, кукларга кутардики, сиз хали минг йил яшайсиз, Назар Яхшибоевич, биздек олимларга ухшаб худа-беҳуда куч сарф этганингиз йук, қаҳва ичмайсиз, арақ ичмайсиз, папирос чекмайсиз, роману киссага келсак, булар бариси – кунгил хуши, кунгил байрами, баски, байрамдан ҳам зерикиб буларканми!

Кунғирок сабабини уйлаб боши котган эди, тузукрок жавоб айтарга ҳам улгурмади. Академик Шоймардоновнинг лутфи яна улангандан уландики, хали халкимиздан куп ажойиб асарлар карздорсиз, Назар Яхшибоевич, айни аклингиз пешланган пайти, жамийки тажрибани сандикка солиб олгансиз! Лекин сизи а хасислик ярашмайди, сандикдаги мулкни халкка улашмок керак!

Яхшибоев хамон тушунмас эди. Тушунадиган сүз булгани ҳам йук. Шу боис, сал куполрок гап килдики, урток Александр Шоймардонов, сизнинг хуфя хизматингизни билмас эдим, бугун эрталаб юз минг сўм пора олувдиму сандикка тикувдим, шуниям билиб олганингизга койил-э!

Шоймардонов пихиллаб кулди. Яхшибоев унинг башарасини аник тасаввур этди. Килтирик бир чол, буйинларидаги томирларигача кукариб куриниб колган, жони ҳам узилгудай... лекин ҳеч узилмайди! Кашчей! Улмас Кашчей бу знағар!

Шоймардонов туйгунича кулиб булиб, сунг овозини пасайтирдиди, Назар Яхшибоевич, сиз билан биргина куришсак деб эдим! Узингиз келасизми ёки мен борайми? Албатта, сизга кийинрок, касалхонада экансиз, лекин уйлашимча, касалингиз шунчаки бир бахона, сиздек паҳлавон адибимизнинг тумовга чаллинишини мен бечора ҳеч тасаввур этолмайман... Энди, агарда ёшга карасак, келиш – сизнинг бурчингиз. Бурч турган жойда тумовни бахона этолмайсиз, азизим Назар Яхшибоевич!

Яхшибоев бетоқат була бошлади. Шоймардонов билан савдоси ҳеч маҳал пишмаган, эндиликда ҳам пишмасини билади. Хуш, нега

уни а лутф килиш керак? Ким бунти у ўзи? Ғузашунос бир иприскида!

– Менинг дардим оғир, ўртоқ Шоймардонов, – деди. – Сифилисга чалинганман.

– Ийй!.. – деб кулди Шоймардонов симнинг нариги учида. – Шунгаям ваҳмами, Назар Яхшибоевич! Мана, биз ўзимиз ҳам неча марта булганмиз ушанақасидан!

– Илмингиз шу-да, – деб кесатди Яхшибоев. – Умр бўйи пахта қўйиш билан машғул бўлдингиз, азизим ўртоқ Шоймардонов.

Александр Шоймардонов кесатикка парво қилмади. Тагин пихиллаб кулди. Тагин мактадики, биз аслида бир-бирига муносиб рақиблармиз, Назар Яхшибоевич, агар пайтида ақлни йиғиб олиб, пайтида иттифок тузганимизда эди, бугунга келиб бутун дунё пойимизда ётарди!

Яхшибоев индамай кулок тутиб тураверди. Энағар ургимчакка ўхшайди, деб ўйлади, менинг ўзимни ошикча баҳолаб ургимчакка менгашларим бекор, хақиқий ургимчак – мана шу чол, Александр Шоймардонов, юзга кирган чол, буткул дунёни ипларига ураб-чирмаб олган қари ургимчак!

– Азизим Назар Яхшибоевич! – деди ғузашунос олим. – Сизнинг халкка меҳрини из ҳаммага маълум. Қилган хизматингиз ҳам бекиёс. Хусусан, еру сувни аяш, келажак авлодларимизга ҳам недир насиба колдириш борасида кўп ёздингиз. Адашган пайтларингиз ҳам бўлди, аммо ниятларингиз бошланок пок эди сизнинг!

– Ўртоқ Шоймардонов! – деди Яхшибоев унинг гапини бўлиб. – Мақсадга келинг. Менинг вақтим йўқ, тушунинг. Сиздан бошқа ташвишларим ҳам тикилиб ётибди.

– Мақсад шуки, икков аввалги низоларни бутунлай унутсак. Аслида битта мақсадга хизмат қилаётган одамлармиз, шундоқ экан, бу юртнинг равнақи учун биргалашиб курашсак бўлмайдими?

– Кимга қарши курашамиз?

– Э, ҳазилингиз ҳам бор бўлсин!.. – деди ғузашунос ранжиб. – Қариганда бировга қарши бормокни бизга ким қўйибди!

– Чаён дегани барибир чаён-да, оксокол?..

Шоймардоновни кутилмаганда йўтал тутди. Гуёки кўксига чалингандай, узок-узок, босиб-босиб йўталди, Яхшибоев, гарчи ғазаби кўзгаб келётган эрса-да, ғанимининг машинга қойил колдики, бу

чол қай вақтда йўталишни аниқ билади, занғар! Кутганидай бўлди. Йўтали тугаб, Шоймардонов яна бир-икки бор томок кирди, сўнг секин, ҳеч гап бўлмагандай суриштирдик, узр, Назар Яхшибоевич, охириги сўзларингизни тузукрок англамай қолдим, малол келмаса, яна бир қайтарсангиз?..

Яхшибоев қайтариб ўтирмади. Чолни яна гапга солди. Гумон қилдик, бу ўргимчак менинг фитнамдан вокиф бўлибди, кимдир сотган, ажабмаски, анави Эркинов сотган чикса!.. Нима бўпти, осон-ку бу замонда сотиш, салкам бошмоқ бошига тушай деб турганидан кейин, шартта палатадан қочиб чиққану Александрга телефон қилган-да! Яширадиган жойи йўқ. Ўзимок айтишим мумкин буни. Чолнинг умри тугади ҳисоб. Қачонгача яшайди?.. Бунинг ниятни билиб олгани – ошқича ташвиш. Асли Эркиновга ҳам суяк ташлаш керак эди. Ўшанда мик этолмасди. Бошига чиқиб ўтирсанг ҳам жим турарди завкланиб, ох-ох, нақадар хушбўй, деб!..

Диккат қилсаки, ғўзашунос олим недир дунёкараши тор кимсалар хусусида вайсаяпти. Ҳаттоки бир жойда ўзини ҳам ўша қавмга қўшиб юбордик, мен ҳам вақтида тушунмаганман, ақлим етмаган, атрофлича ўйлаб кўрмаганман, лекин адашмоқ ҳисобмас, адашмоқ ҳисоб-у, лекин сарҳисоб хатоларни тузатишни ҳам четлаб ўтолмайди, хусусан, кимсан Сукротдек бир олим айтганки...

– Сукротни тикиштираманг, ўртоқ Шоймардонов, – деди Яхшибоев, тоқати тоқ бўлиб. – Агар билмоқчи экансиз, ана, билиб олақолинг, сизга қарши суиқасд тайёрланыпти.

– Суиқасд? – деб қайта сўради Шоймардонов. – Аниқрок гапиринг, Назар Яхшибоев – фитнами ёки суиқасдми?

– Суиқасд!

– Орифийнинг қули борми?

Ўл-а, деб ўйлади Яхшибоев, ҳар кимнинг ўз қушандаси бўларкан-да! Орифий – бунга жиян, тоғасининг соясига салом бериб юрарди-ку, қачон оралари бузилиб улгурди?

– Хотирингиз жам бўлсин, ўртоқ Шоймардонов, – деди. – Шунчаки фитна бу, уюштираётган – мен ўзимман. Қалқону дубулганинг зўридан тутиб, химояга шай турасиз энди!

– Газетга урасизми мени? – деди ғўзашунос, сўнг қутилмаганда қулиб юборди. – Қачон ақлингиз қиради, Назар Яхшибоевич? Оламини сув олиб кетай деганда, сиз бир чалажон олим билан беллашиб юрасизми?

Яхшибоев сергак торти. Александр Шоймардоновнинг ўзгачарок дарди борлигини сезди.

– Хўш? – деб суради. – Гапиринг, ўртоқ Шоймардонов?

– Назаримда, замон ўзгарадиган кўринади, Назар Яхшибоевич, – деди ғўзашунос, сўнг бир муддат сукут қилди-да, секинрок овозда суради: – Балки ёнингизга борарман, Назар Яхшибоевич, телефонда айтиладиган гап эмас бу..

– Гапираверинг, ўртоқ Шоймардонов.

– Янгича тактика керак, Назар Яхшибоевич.

– Сизда лагандан кўп эди-ку?

– Жиддийрок бўлинг, Назар Яхшибоевич!.. – ноҳос дўк урди Шоймардонов. – Эрта-индин оламни сув олади, битта кемага тўшайлик, деб атай ёрдам кўлини чўзяман.

– Дарға ўша-ўшами? – деди Яхшибоев менсимай. – Ёки сиз лаганга соладиган бошқа бировнинг кетини мўлжалга олиб улгурдингизми?

– Дарға ўша-ю, лекин кема қўлдан кетган, Назар Яхшибоев!

– Шуми холос?

– Озми шу? – деди ғўзашунос олим. – Одамлар хато ўйлашади, Назар Яхшибоевич. Керак бўлса, ана, сиз ўзингиз ҳам гувоҳ ўтасиз, сизга ишонаман, азизим. Биласизки, ер-сув сиёсати меники эмасди, мен бошданок алмашлаб экиш тарафдори эдим. Дўстингизга, неча бор, ерни аяш керак оксокол, деб айтган ҳам менман асли. Лекин у менга кулок солмади. Илмни ҳам ўз измига бўйсундирди. Кераксиз лойихалар тузилди, қанча-қанча сувлар кумга сингиб кетди, денгиз қурий бошлади. Одамларнинг маишати ҳаминқадар. Мен нукул ва нукул пахта экишнинг зарарли оқибатларини ўз вақтида кўра билганман ва хулосаларимни очикчасига айтганман.

– Эслаёлмадим, ўртоқ Шоймардонов, – деди Яхшибоев ғзабини зўрға босиб. – Қайда айтган эдингиз? Ўша мажлисда мен ҳам бор-мидим?

– Мақолаларимда айтганман, лекин чиқаришмаган.

– Ҳозир қайтадан ёзясизми?

– Аввал ёзганман, дедим-ку?! Дўстингиз шахсан ўзи тақиқлаб қўйган ўша хайрли ишларимни!..

Хайриятки, исмини атамасди, деб ўйлади Яхшибоев, демак, хали умид бордай. Александр ҳозирча Ошнодан чўчийди. Арслон

чүзилиб ётибди-ю, бу занғар ёнига боролмай гаранг – тирик ёки ўлик эканини билмайди. Қолаверса, дўстингиз дейишида ҳам маъно йўқ эмас – мен шўрликка зуғум ўтказмоқчи. Вой энағар қаламуш, пўртана бошланмасидан югуриб қолганини кара! Нега бунча ваҳима қилади? Ёки кема ростдан ҳам қояга қоқилдими? Сирти бутундай-ку? Сирти соғ бўлса, ичига сув ўтмаса бас-да, пачок жойларини текнелаб олиш кийинми!

Нима қиламиз энди? Энасини ахтарамизми? Ғузашунос чол бирор юзга бориб қолган, энасини ахтариб топиш кийиндай. Барибир, ўзига юктирмайди. Жилпанглаб тураверади. Орқаю олди бирдай текис бунинг, қай тараф зўр бўлса, ўша тарафга кет буради, йўқ, бурмайди, бунинг кети биттамас, ўнта, юзта, мингта... турган-битгани кет – дуч келганини очиб қўяди – вассалом!

Ташбеҳи маъкул тушиди ўзига. Кулиб юбормасидан трубкани кафти билан бекитди. Йўқ, кулолмади. Куладиган мавриди эмасди. Кўнгил тубига чўккан ҳадиғу ташвишлар устун келди. Аксинча, Ошнонинг онасини ахтардики, э нодон, э пасткаш, кимларни шотир тутганингни билсанг энди, балки бунчалар юксак жойларни ихтиёр ҳам этмасдинг, баччағар!

Дилини умид тарк этаётганини сезди. Бўғзидан аччиқ хўрсиник отилиб чиқдики, номард худо, озгина тўкис этиб яратсанг ҳаққинг кетармиди? Жилла курса, озгина фаросат берсанг, окни окка, қорани қорага ажратарга қурбимиз етса!.. Жилла курса, сенинг асл ўлчовини билан сен яратган бандаларнинг ўлчовлари озгина бўлса-да бир-бирларига мос келса – ахир, сен ўзинг камтаринсан-ку? Собирсан-ку? Комилсан-ку? Ёинки инсонларни ирkitрок жойдан олиб яратганинг борми, дейлик, нажасдан?!

Қўлидаги трубка зириллаётганини пайқади, демакки, ғузашунос чол ҳамон жавраяпти. Кулок солиб ўтирмади. Микрофонга бирикки каттик чертди-да, чолнинг унини ўчирди.

– Александр ака, – деди кулиб. – Мен умримни яшаб бўлдим, ташвишим қолмади. Сиз хали ташвиш қилсангиз ярашади, сиз эндигина юзга қиряпсиз, хали неча-неча гулларингиз очилмасдан турибди. Тезроқ ҳаракат қилинг, ўртоқ Шоймардонов? Нега жимсиз?..

– Гапираверинг... – сустрок жавоб келди трубкадан.

– Бировга завоқ тилаш – гуноҳ. Завоқ тиламайлиг-у, шунчаки завоқ фурсатини тасаввур этайлик. Назаримда, сиз аллақачон тасав-

вур этиб улгурибсиз, Александр ака, гапимни тез ва осон тушуна-
сиз.

– Хўш-хўш? – ғўзашуноснинг овози бирдан жонланди.

– Дўстим казо килса ёки амалдан кетса, бас, уни сўкадиганлар шу кадар кўпаядики, четроқда индамай турганлар анча жўяли бўлиб туюлаверади. Ҳақиқий жабрдийдалар одоб юзасидан четга чикиб турадилар, Александр ака, сизу менга ўхшаган дўстлари, кимки унинг ялоғидан тўйиб ювинди ялаган бўлса, ўшалар кимошдига кўйиб сўкади!..

Фолингиз даҳшатли-ку, Назар Яхшибоевич? – дея пихиллади Шоймардонов. – Балки ўнгидан келмас?..

– Кулма, жипириқ! – деди Яхшибоев. – Сенга колганда ўнгидан келади! Э, сенинг ота-бобонгнинг суяқларига!..

Сўкишини Шоймардонов эшитдими, йўкми, дуруст англамади – узук гудок чалиниб колди. Майли, деди, ғўзашунос хисобмас, ўзим билан ўзим гаплашдим асли. Умрдан кисмаса бўлди, ҳаммасини кўрамиз. Сўкадиганлар кўп. Ҳали от ўғрилари ҳам Ошнодан жабр чеккан бўлиб чикажак. Замон зайлини энди кўраётганим йўк. Шундай пайт келадик, мурғак кизчаларни бузган моховлар ҳам маразларини Ошнога чаплайди! Лекин мен индамай тураман. Ажаб-маски, сукутим боис одамларга фаришта бўлиб туюлсам. Менга тегиншмайди. Тегиншолмайди. Сабаби ёшим улуғ, боз кейин мен унчалик ҳам ёлғиз эмасман. Ошнонинг пойига патак бўлганлар оз эмас. Ошнони ётиб еганлар-чи? Жуда кўп улар! Бири дала ховли олган, бири машина олган, бири – унвон, бири – нишон!.. Худо урибдими! Ошно тутул, Ошнога маъкул кимсаларни, хусусан, Тупорини, Ёшуллини, мархума Курбоний кизимизни мактаганлар сон мингта. Уларни кўяйлик, менинг ўзимни мактаганлар-чи? Йўк, менга дахл қилишолмайди. Дахл қилишгандаям, бир чўкишда қочираман уларни!..

Трубкани тумба устига ташлаб, тўшакка ҳорғин чўзилди. Телевизор устидаги парда ёпилган хайкалчасига кўзи тушди.

Э Назарбой, деди ўзига ўзи, сизга ким кўювди?.. Юрсангиз бўлмасмиди Булдурукда – отангизнинг чўпонтаёғини кўтариб! Кўйларга «хайт», эчкиларга «чача» деб!.. Тинчроқ бўларди-ку, Назарбо-ой!.. Қилтирик ошнангизнинг кўнгилчаси шаҳар тусаб колганида бикинига урсангиз бўлмасмиди, Назарбой?.. Кунсулув

деган содда бир кизга уйланиб, бола-чака орттириб, Кунсулув озлик килса, яна бирорта Ойсулувни унга кундош қилиб... айшингизни сури-иб!.. юрсангиз бўлмасмиди? Модомики, сизни худо кўш қўлаб урган экан, пайтида гуноҳингизни сўраб олиб, сотилмасдан, токи Олиянинг турмадан чиқишини кутиб турсангиз ҳам бўларди-ку? Қамалган биргина у эмас-ку? Қамалганларнинг кўпи чиқиб келди-ку? Турмадан чикса, офтоб кўрмаган юзига сизни кўриб қон юурса... Во дариғ-а! Қони юурса, ўзи қонидан-да илдамроқ юурса... сиз ҳам юурсангиз... Назарбо-ой! Яхшибой чўпоннинг содда-баёв ули-и-и!.. Бугунги кунда итдай ўлиб қоларингизни ушанда ҳам сезган эдингизми?.. Қани бугун Олия? Кунсулув қани? Хотам Шўро-чи? Ошнонинг қилтирик пайти?.. Ёшлик! Болалик! Кеч, кеч энди, Назарбой! Кечиккан банданинг аҳволи шу – йўли жуда равон унинг, чиққан жойи очик-ойдин кўриниб қолади! Увламоқдан ўзга чора йўқдай. Фақат ит бўлиб эмас, итнинг вангиллаши хунук, итнинг думини биланглатгани хунук, зора курса, бугун, маҳшарингиз ёвук қолганида бўри бўлинг, ўртоқ Яхшибоев!.. Гингшимай туринг!!

Инграб юборди. Дил йиғига лиммо-лим эди-ю, кўзлари куп-курук эди. Ажаб, деб ўйлади, биров томошабин бўлса эди, йиғисиз ҳам йиғлар эдим. Томошабин учун яшадимми ҳали, бариси томоша эдими ҳали? Ким кўрсатди бу томошани? Наҳотки, яна Ошно бўлса? Локал бирор марта кўғирчоқ бойланган ипни узиб юборсанг нетарди, энағар тақдир?!

Муъжиза рўй бериб, балки кўғирчоқ ўзи юриб кетармиди ўз йўлига?

Баъзида кўғирчоқ бор-йўғи кўғирчоқ эканини унутади ҳам, Ошно четрокка чиқиб ваколат берадики, бири бориб иккинчисига ҳамла қилади. Бугун Ёшуллининг навбати, эртага – Зоҳидники... Дарвоқе, нега у Зоҳидни қурбон қилмаяпти? Аввалроқ ўзининг ҳам тилла ҳайқалчаси ҳадя этилганми? Агар Зоҳидданки тили қисик бўлса, Ёшулли ўн хисса ошириб қўйгани аниқ. Ёшуллининг сотишидан қўрмайдими?..

Яхшибоев Ёшуллининг қиёфасини эслади: рапидаюз, бароккош бир қимса, сифлатаъбки, бадқовоклиги салобат ўрнига ўтади. Қўнглида заррача риюя кўрмади. Боз эсладики, Ошно бир гал Ёшуллини вафодор деб таърифлаган эди. Нокас-у, лекин вафодор! Ақлга сиғмайди!

Шу жойда Яхшибоевнинг дилида бехос бир туйғу уйғондики, бадани титраб кетди: буям бир томоша асли! Ёшулли тириклай кўлга тушмайди! Буни Ошно яхши биледи, Ошнонинг бор умиди ҳам шундан!..

Бўғилиб бораётганини сезди. Бўйинбоғини ечиб олиб, четга улоктирди. Бориб девордаги тугмачани босди. Хиёл ўтмай ҳамшира келди. Ортидан бир эркак киши ҳам кирди. Ок халатда-ю, врачга ўхшамайди – мускуллари бўртиб турибди. Яхшибоев ўзининг хибсда эканини сезди. Токи мақола битмагунча бу ердан чиқолмайди. Биров билан тузук-курук гаплашиш ҳам йўқ. Боя ғузашунос чолнинг куткусини ҳам эшитган бўлар. Хайриятки, ўзининг гуллаб юбормагани... Дилда нафрат мўл эди, лекин томчиси ҳам тўкилмади. Тўкилмагани боисдирки, юракни захарлаб юборяпти. Такдирга тан бериб, ҳамширага билагини тутди.

Дори баданига ёйилиб, сал ором олди. Ҳамшира хонадан чиқди. «Мускул» ҳам унинг ортидан эргашди, Яхшибоев анчагача қимирламай ётди.

Ахмоқман, деб ўйлади, нега розилик бердим? Қўрқдимми? Ёинки анави ҳезимкаш Зоҳиднинг ташлаб кетган «суяги» кўл-оёғимни бойлаб қўйдими? Булардан қўрқулик, атай ўзлари уюштирган бўлишлари ҳам мумкин. Лекин унда Янгамуллонинг хайкалчасини қайга тикамиз? Йўқ, Зоҳид мустақил иш тутгани аниқ. Гирдибодга кейинроқ тушдим, чирпирак бўлиб айланиб, чангу ғуборида бўғилиб ўлмасам гўрғайди. Бу тарафи Ошнога боғлиқ. Машки йўқ унинг, шунча йил гўплаган машки унут бўлгандай, агар зўр берса, кучаниб бўлса-да томоша кўрсатолса, ишонтирса, бошига кул сепса... Ишқилиб, кет очилмаса бўлди, сочга кул сепилгани ҳисобмас. Кул кетади, хушбўй шампун суртиб ювилса, бас, қумушранг сочлари бирам товланадики, миллат ўғлонлари фахрдан ёрилиб ўлади.

Яхшибоев бирдан тетик тортди. Нариги хонага ўтиб, телевизорнинг мурватини буради. Ахборот берилаётган экан. Байроқлар билан безалган бинони кўрсатишди. Сўнгра байроқлардаги кизғиш ёғду одамларнинг уст-бошига, кенг майдонда тизилган самолётларнинг канотларига кўчди. Ўнг бурчакдан ерга қўнаётган яна бир самолёт кўринди. Сўнг – Ошно, бошка расмий кишилар, ёрдамчилар, кўрикчилар, гул кўтарган кашшофлару комсомоллар... катталар олднда, кичиклар орқароқда... биргалашиб пешвозга юрдилар.

Диктор хотин эълон қилдики, узок мамлакатга кетатуриб Тошкентда қиска муддат тўхтаб ўтувчи зотни кутиб олиш маросими бўлди. Яхшибоев Ошнонинг Бухородан нега ошиғич қайтгани сабабини энди англади. Курси қўйиб, тузукрок жойлашиб ўгирди. Ниҳоят, самолёт яқинрок келиб тўхтади. Узиюрар зинапоя ғириллаб бориб самолёт корнига такалди. Эшик очилиб, аввалига кўк кийимли соҳибжамол киз, сўнг Тошкентда Қиска Муддат Тўхтаб Ўтувчи Зот кўринди. Пастга илдам тушиб келди. Ошно, юзида табассум, олға юрди, кучок очди. Тошкентда Қиска Муддат Тўхтаб Ўтувчи Зот негадир ачомлашмади, факат кўл узатди. Шу лахзада камера Ошнонинг юзини катта қилиб кўрсатдики, Яхшибоев унинг саросимада эканини аниқ-таниқ кўрди. Кейин Ошно ёйилиб табассум қилди. Тошкентда Қиска Муддат Тўхтаб Ўтувчи Зот ҳам илжайди. Лекин Яхшибоев ҳали-хануз Ошнонинг юзидаги тахликаю саросимани кўриб турарди.

Тамом, деб ўйлади, анави ёрдамчиси рост айтган экан, энди барибир улгуролмаймиз. Иккови нукул ачомлашиб юрарди, икковининг дўстлигию иккови мансуб халқларнинг дўстлигини манзума ҳам қилиб эдик, бас, бугун ачомлашмаган экан, Ошнонинг куни битгани аниқ.

Диктор хотин Тошкентда Қиска Муддат Тўхтаб Ўтувчи Зот билан Ошнонинг қиска муддатли суҳбати тафсилотини хабар қилдики, Тошкентда Қиска Муддат Тўхтаб Ўтувчи Зот республика меҳнатқашларига меҳнатда омад тилади, қолган бир миллион тонналик мажбуриятни ҳам ўз вақтида ва нест-нобуд этмасдан йиғиб-териб олишларига юксак ишонч билдирди.

Сўнг айтдики, Тошкентда Қиска Муддат Тўхтаб Ўтувчи Зот «...шу куннинг ўзидаёқ қўшни мамлакатга жўнаб кетди».

Яна айтдики, Ошно ҳам «...пахтакорлар ҳузурига жўнади».

Яхшибоевнинг мазаси кочди. Курсидан туриб, ихрана-ихрана ичкари хонага ўтди. Ўринга чўзилди. Худ-бехуд бўлиб, тўшақда тўлғаниб ётаверди. Сал ўзига келиб, концерт садоларини эшитиб, телевизорни ўчиришни унутганини сезди:

Ўзбекистонда бугун ҳамма – пахтакор!..

Энағар шоирлар ҳам оғзига келганини ёзаварқан-да, деб хаёл қилди, эси йўқми буларнинг, уялмайдими?

– Ошно пахтакорлар хузурига жунаб кетди, – деди овоз чиқариб. – Пахтакорлар хузурига бориб нима килади, лойдан чиқариб берадими? Хосил барибир йўқ-ку? Ёки воҳа раҳбарларининг тепасида туриб олиб, қўшиб ёзасан, деб талаб этадими? У, энағар Ошно! Қаноат қилсанг нетарди? Айтсанг бўлмасмиди ўша Катта Пахтакорингга, қўлимдан келмайди, деб? Қарғишга қоламан, деб?!.. Силабсийпала эди, жуда кўнавермаса, унғаям бирорта тилла ҳайкалча совға қил эди!.. Йўқ, қўрқасан! Пахта нархи ошсин, дейишганида, пахта жуда кўп-да, давлатимиз зиён кўради, деб айтган давлатпарвар ҳам сен ўзинг!

Қаҳри келди. Тасаввур этдики, Ошно айни лаҳзада пахта даласида. Дала – қоп-қора, поялар – шип-шийдам, чаноклар – бўмбўш, Ошно ўзи совуқда дийдираган... Э, қорайган ер қолдими ўзи, деб ўйлади, ҳаммаёқ туздан пес бўп қолди-ку! Шўр босган далага қўяман Ошнони. Оппок шўр босган далада, оппок шўрни ҳидлаб, оппок шўр кўзларига оппок пахтазор бўлиб кўриниб турса... ўлса... бундан ҳам ортиқроқ шараф борми ўзи?!.

Чўчиди – гуё кўнглидагини биров ўкиб тургандай. Қулоғига ашуланинг авжи кирди:

*Тўлдириб қуй қадаҳларни, янграсин алёр,
Халқлар – озод, Ватан обод, ҳамма – бахтиёр!..*

Эшитмаслик учун бошини ёстикка бурқади. Ёстик ости тошдай қаттиқ эди...

ОХИРГИ БОБ

Қиссанавис

Яна навбат ўзимга келди. Чарчадим. Умрим бино бўлиб бунчалар кўп нарса ёзмаган эдим. Қогоз тахламини кўриб, рости, ўзим ҳам қўрқиб кетяпман.

Лекин бу ёғи оз қолди. Шу нарса кўнглимга мадад ҳам таскин берапти. Мен бир жўн воқеалару жўн одамлар ҳақида ёзиб юрадиган, ўзи-да жўн қаламкашман. Бу гал жиддийроқ мавзуга қўл урдим-у жоним азобда қолди. Хайриятки, тўқиб-бичмадим. Борини қогозга тўширдим. Яхшибоев билан бирга юрганларим наф қилди.

Аслида, қўлғезмаларни Яхшибоев бошини естиққа буркаган жошда тугатиб қўяқолган маъқул эди. Ушанда у тирик бўлиб ёдда қоларди ва, турган гапки, ўқувчининг бўлажак воқеаларни янада бўрттириброқ, янада жонлироқ хаёл этишига имкон туғиларди. Мен ўзим ҳам қўшимча таъвишидан қутулган бўлардим.

Афсуски, бўрттириб тасаввур этадиган воқеанинг ўзи йўқ. Яхшибоевнинг қуни битган, аниқроғи, бир қунлик умри қолган.

Гарчи аразлашиб, кўргали бормаган бўлсам ҳам, унинг касалхонада эканидан хабардор эдим. Мухсина янги телефон қилиб: «Назар Яхшибоевичдан айрилиб қолдик!» – деганида шонгим келмади. Бақувват одам эди, турмушда ҳам унчалик қийналгани йўқ, нега энди келиб-келиб... Йўқ, шартмас ёзини нималарни ўйлаганимни. Барибир тутуриқсиз чиқади. Улимнинг ёлғони бўлмайти, деган бир гап бор. Мен ушанда дарров шондим-у, лекин Мухсина янганинг «сизга васиятлари бор экан», деган сўзларидан шубҳага тушидим. Зудлик билан етиб бордим, тумонат йиғи-сигини кўрдим. Мухсина янги ишииб кетган кўзларини артиб, қўлимга сариқ сахтиён чамадончани тутқазганида, рости гап, кўнглимдан яна бир бор «мазах эмасми бу?» деган ўй кечди. Йўқ, васият ростдан ҳам ёзилган экан. Хотини бола-чақасига аталгани алоҳида-ю, буниси шахсан менга қарата ёзилган. Назар ака жасадини менга ишиониб топширибди, токи мен ўзим бош-қош бўлиб, бировларга хор қилдириб қўймасдан, Бўлдуруққа элиб Хотам Шўронинг оёқ тарафида ерга топширарканман.

Бадбинлик қурсин, васиятнинг шу моддасини ўқиётган чоғимда, марҳум Амир Темурга тақлид этмантими, деган шум фикр миямга келдики, бу пошишо ҳам ўлигини устози Саид Бараканинг пойига қўйдирган экан. Лекин васият жуда жўяли ёзилган эди. Мени анчайин менсимай юрган кишининг росмана эҳтиром кўрсатганини пайқаб, мавриди бўлмаса-да озгина гурурланганимни ҳам айтмасам бўлмас. Яна бир модда менга маъқул бўлдики, Яхшибоев ўзининг «ҳалол пули»дан (қоғозда худди шундай деб ёзилган эди) Бўлдуруқдаги мактабнинг кам-кўстига атаб нақ ўн минг сўм маблағ қолдирибди.

Мухсина янги мени четга чиқариб, «васият мазмунини айтиб берсангиз», деб илтимос қилди. Мен айтиб бердим. «Билсам, сиз-

га кўрсатмаган бўлардим, – деди Мухсина янга. – Сургучланган экан, очишга ботинолмадим. Саидқулжон, балки ошқора этиб юр-массиз? Назар Яхшибоевични шу ернинг ўзида, обрўлироқ давра-га қўйганимиз маъқул эмасми? Ҳарна, бола-чақаси бориб қабрини сунтуриб-сидириб туриши мумкин-ку?..» Иккиланиб қолдим. Янганинг гаплари жўяли туюлди. Энди қўнай деб турганимда, Мухсина янга мактабга аталган пулнинг чорагини менга атаб қолдики, рад этардан ўзга чора тополмадим. Билдимки, у кишининг нияти жасадни эмас, пулни олиб қолиши экан. Ранжидим. Бир-икки оғиз гапириб қайириб ташладим. Янга маломатга уста экан: «Ўзингиз еб кетмоқчисиз!» – деб қичқирди. Шунда азага тўпланган уч-тўрт кишини чақириб, уларга васиятни ўқиб бердим-да, гуноҳни бўйнимдан соқит этдим. Мухсина янга иложсиз қолди, сўнг: «Булдуруққа берадиган ўлигим йўқ, ўзим шу ерга қўмаман!» – деб айтди. Елиб-югурди. кимларгадир қўнғироқ қилди, йиғлади-сиқтади, лекин ниятига етолмади.

Эҳтимолки, етган ҳам бўларди, лекин айни ўша кунларда катта бир арбоб ҳам вафот этиб, кўпчилик ўшанинг мотами билан овора эди – беванинг арзини тинглайдиган киши топилмади. Бу ёғи мен ҳам ўжарлик қилиб туриб олдим. Модомики биров мени одам деб васият қилибдими, гина-қудуратни унутиб, айтган буйруғини ба-жаришим керак эди.

Назар аканинг жасадини кичикроқ бир залга ювиб-тараб қўйдик. Ҳамкасблар келиб видолашдилар. Одам анча оз бўлди. Саббаби – ўша арбобнинг вафоти. Булдуруқ узоқ бўлгани учун, гур ўстида сўзланадиган нутқлар ҳам шу залгинанинг ўзида бўлақолди. Тенгдошлари, шогирдлари «тинчиб ором ол, азиз дўстимиз!» деб видо сўзларини айтдилар.

Жўнаб кетаётган пайтимизда Мухсина янга уввос тортиб йиғлади. Шайтонлаб қолди. Шу боис уни Тошкентда қолдиришига мажбур бўлдик. Марҳумнинг жасади ортилган қора белбоғли автобусга ўғли Оллоёр билан хотини, кейин қизи Сокина иккита боласи билан чиқди. «Болалар қўрқади, ана, бошқа енгил машиналар ҳам бор, ўшанга чиқақол», деб ундашганида ҳам қўнмади. «Майли, болалар ҳам қўриб қолсин!..» – деди йиғлаб.

Ўртақўрғонга етганимизда Яхшибоевнинг кўёви ҳам автобусга чиқди. Пешинда Булдуруққа кириб бордик. Аввалроқ теле-

грамма бериб қўйган эдим, лаҳад тайёр экан. Бизни кутиб олган қишлоқдошлари тўғри қабристонга юришга унашмади. Уликни узоқроқ бир қариндошининг уйига тушириб, бир-икки соат «меҳмон» этишди, йиғи-сиги қилишди, етти аждодини, узини йўқлашди, сўнг қайтадан ювиб-тараб, кафанга ураб, толтобутга қўйиб, ёшув қари навбати билан елкага олиб қабристонга элтдилар. Мулла чақирилган экан. Жаноза ўқилаётган пайти, қурқоқлик қурсин, тагин устимдан ёзиб-негиб юришмасин деб чеккароққа чиқиб турдим. Лаҳад атрофидаги тиз чўкиб утирган юзлаб одамларни кўриб, алам билан ўйладимки, ҳамманинг ҳам туғилган гўшаси бўлсин экан! Меники қайда, мен улсам қай гўшага бораман?.. Ака-ука тутинганларим менга ҳассакаши булармикан?..

Жасад лаҳадга қўйилаётган чоғи ҳамма гўр лабига ёпирилиб борди. Ҳамма қаради. Тушундимки, улим дегани гўё бир либосу шу лаҳзада ҳар ким бу либосни ўз эгига ўлчаб кўряпти!

Бирдан «Отажон!» деган овоз эшитилди. Одамлар ажабланиб қарашди. Марҳумнинг қизи Сокина эркакларга қўшилиб қабристонга қадар келган экан. Эри, марҳумнинг кўёви, қизариб-бўзариб, элатдан уялиб, Сокинани нарига олиб кетди.

Гўрга тупроқ тортдик. Сўнг ўлик чиққан уйга таъзияга йигилдик.

Ўша кунийёқ марҳум васият этган пулни мактаб директори-га гўвоҳлар олдида топшириб, тилхат олиб, тилхатни Оллоёрга бердим. Хижолат чекиброқ олди. Олди-да, ҳамёнига буклаб солиб қўйди. Билдимки, бориб ойисига кўрсатади.

Шу, холос. Назар ака Яхшибоевнинг бу ёруғ дунёга йўқликдан сафарию бу дунёдан йўқликка қайта сафари шу билан тугади. Яна бир нарсани салкам унутай дебман. Бу – Оллоёрни отаси ўтказган боққа олиб борганим. Биргалашиб экканизмизни айтдим унга. Дарахтлар деярли ҳаммаси амал олиб, анча юксалиб қолган экан. Оллоёрга насиҳат қилиб ўтирмадим, бўшироқ бўлса-да, бамаъни йигит экан – нима демоқчи эканимни шўсиз ҳам тушуниб турарди.

– Аввал акам билан бирга келамиз, – деди. – Аввал акам етиб келолмади, Рига тирафга кетувди, адресини билолмадик. Йигирмасига албатта келамиз.

– Бўлдуруқда йигирма бўлмайди, – дедим. – Бу ерда еттиси бор, қирқи бор.

– Билмас эканман.

– Айби йўқ, – дедим. – Халқ бир-у, яна турфа-турфа-да, ўғлим.

«Ўғлим» деганимга ажабсинди. Ўзим ҳам хижил чекдим. Сўнг дилимда бир илиқлик тўйдимки, бу бўшангу босиқ йигитга меҳрим товланди.

– Тез-тез кеп тургин, – дедим сенсираб, янада яқинроқ олиб.

– Келаман, – деди Оллоёр. – Аямниям опкеламан.

Содда эди Яхшибоевнинг ўғли. Ойиси отасининг қишлоғига бирор марта ҳам келмаганинн сездириб қўйди. Қизарди. Начора, мен ўзимни эшитмагану сезмаганга солдим.

Эртаси куни Булдуруқдан Тошкентга жўнаб кетдим. Оллоёр ўша ерда қолди отасининг еттисини ўтказгали.

Яхшибоевнинг ўлимию дафнига атай тўхталганимнинг яна бир боиси шуки, сал ўтиб, ҳали марҳумнинг тупроғи совиб улгурмасидан майда-чўйда гийбатлар урчий бошлади. Бири шуки, Яхшибоев ўз ажали билан эмас, балки касалхонада чиққан ёнгиндан сўнг, тутундан бўғилиб ўлган эмиш. Ҳаттоки, «бадани куйган экан», деган маҳобатлар ҳам бўлди. Кейинги гап гирт ёлгон. Гарчи ўзим юлмаган бўлсам-да, Яхшибоевнинг кўзга чалинган жойларида куйик изларини кўрмаганман.

Ёнгин ҳам анча пуфлангани муқаррар. Яхшибоев ётган палатада ишлаб турган телевизордан ўт чиққани рост. Лекин врачларнинг тахмин қилишларича, марҳум бу арзимас, тутун ҳиди сезилган заҳоти ўчирилган ёнгиндан анча олдин жон берган, бинобарин, ёнгин ҳам ҳудди шу сабабдан – пайтида телевизор мурватини бўрайдиган одам йўқлигидан ўт олган.

Яна бир гийбат шуки, гўё Яхшибоев ҳолига қарамасдан, касалхонада ишлайдиган жувонлардан бирига тегишиб, ҳаттоки рағбат кўриб, ўша жувоннинг бағрида жон таслим қилган эмиш. Ёлгондакам уятни йигиштириб қўядиган бўлсак, бунақа ўлим – чиройли ўлим ва энг осони. Лекин Яхшибоев аёл вужҳидан ўлмагани аниқ. Айтишларича, гўё ўша аёл ёш экан, чиройли экан, эридан ажралган экан, кўнгли эркак тўсаб юраркан, – хуллас, ўзи қарайдиган беморни йўлдан урибди. Хўш, у аёл ёш экан, чиройли экан, бўйдоқ экан, кўнгли тўсаган экан, унда Яхшибоевни бошига урадимиди! Тўғри, Яхшибоев ҳали бардам эди, аврамоққа ҳам сўз топарди, лекин... Барибир тасаввур этиш қийин! Бўйдоқ хотин имласа, бас,

не-не ёш йигитлар югуриб келган бўларди! Яхшибоевнинг ўлигини ўртага тиқиб, гийбат урчителига ҳеч ҳожат қолмасди. Эмишки, ўша аёл марҳумнинг кучига эмас, балки жарақ-жарақ пулига учибди. Худди шу жойга келганда миш-мишларнинг миси чиқади, сабабки – Яхшибоевнинг ўлиmidан сўнг ёстиқ тагидан анча-мунча пул чиққан. Пул учун қари чол билан бир ёстиққа бош қўйган аёл ўша ёстиқ тагини титиб кўрмасмиди, деган ҳақли савол тўғилади.

Дарвоқе, ўша аёл кимлиги ҳам аниқ эмас. Биров ҳамширалардан, дейди, биров врачлардан, деб айтади. Ҳаттоки аллақандай бадан-тарбия инструкторини орага тиққанлар ҳам учрайди.

Ёстиқ остидан чиққан пуллар кимники экани ҳам хийла замон узунқулоқ гап бўлди. Сабабки, кейинроқ қўлга олиниб, суд қилиниб, охири отувга ҳукм этилган бир кимса, бошиқалар қаторида Яхшибоевни ҳам тилга олиб, мен унга ҳам пора элтганман, деб айтган эмиш. Афсуски, мен судга қатнашим йўқ. Умуман, ўша суд анча махфий ўтгани, биров билиб, биров билмай қолгани ва пировард кўпчилик фақат ҳукмдан огоҳ этилгани сир эмас. Хуфяликдан кўзда тутилган мақсад ҳам анча тушунарли; токи ошиқча овози бўлмасин, йўқса, халқ раҳбарлардан кўнгил узади. Ғоят қўлгили гап. Халқ кимга меҳр қўйиш-қўймаслигини ўзи билиб олаверади. Мавзуга қайтадиган бўлсак, ўша отувга ҳукм этилган кимсанинг айни Яхшибоевни тилга олганига шубҳам бор. Кейин ўша кимсага атай бағишлаб ёзилган бутун бошли романлар ҳам борки, жиноятчи раҳбарнинг ўз муаллифлари четда қолиб, сўнги пайтларда ёлчителиб қалам ҳам тебратмаган Яхшибоевга пул инъом этгани эриш туюлади. Ўша кимса шухратга ўч эди, агар китоб ёзмаслигига кўзи етса, Яхшибоевга бирор тийинни ҳам раво кўрмаган бўларди.

Булар, албатта, менинг ўз тахминларим. Тахминларни четга қўйсак, марҳумнинг ёстиги остидан чиққан пулларнинг бариси Муҳсина хонимга топширилган. Аниқроғи, янга дастлабки соатлардаёқ ҳали одамлар эс-ҳушини йиғиб олмасларидан, жасад ётган палатани синчиклаб кўздан кечирган, пулни ҳам ўзи топган. Топган чоғида бировларнинг кўзи тушиб, кейинроқ бояги тахлит гийбатлар урчиб кетган бўлса эҳтимол.

Маросимларнинг барчаси ўтиб, ҳар хил маҳобатлар чиқаверганидан кейин тегишли ташиқлотлар Яхшибоевнинг қилган

ишию қолган жамғармалари нисбатини солиштириб қўрганларидан хабарим бор. Менимча, ҳисоб жуда тўғри чиққан. Хаттоки, жамғарма дегани ишдан камроқ ҳам келган. Ўзгача бўлиши мумкин ҳам эмасди: шунча йил яшаган, шунча китоб чиқарган ва – энг муҳими – шунча бор босмадан чиқарган одамнинг пулга зориққанини тасаввур этиши ўзи қийин.

Назар ака Яхшибоевнинг ўлимига доир гийбатларни шунчаки рад этиши учун санаб ўтиши ҳам аслида маломат сирасига киради. Лекин менинг биттагина узрим борки, ўша маломатдан осонгина қутуламан. Узрим – марҳумнинг ўз ажали билан ўлгани ҳақидаги ҳужжатни қўлимда тутганим ва дафнга руҳсат олиш учун Бўлдуруқ қишлоқ Советига элиб топширганим.

Шу билан Яхшибоев мавзусига нуқта қўйиб, ўзимнинг шарҳимга ўтаман. Сезиб турибсизки, соғ-омон юрибман. Кайфиятим ўртача. Кейинги тўрт-беш йил ичида қўрганларимни шууримга жойлай олмасдан қийналаман.

Уч-тўрт марта тутинган укаларимдан хабар олдим. Ўзлари ҳам тўмонат бўлиб, бола-бақралари билан Тошкентга келиб кетишди. Уйимиз тўлди. Бола-чақага малол келадими, деб чўчиган эдим, йўқ, қайтага булар ҳам хурсанд бўлишди. Ўзим укаларни олиб юрдим, хотин – келинларни, болалар – кичкинтойларни. Меҳмонларнинг боши осмонга етди! Аммо уларнинг қувончи меникига тенг келармиди! Ўша кунлари мен учун байрам бўлди. Кечагина бегона, бугун қадрдон бўлиб қолган укаларимнинг кўзларига боқиб англадимки, ришталар мустаҳкам, ўлим тиги узмаса, бошқа нарса узолмайди. Э, йўқ, ўлим ҳам узолмайди...

Бир марта Бўлдуруққа бориб, Назар аканинг боғидан хабар олдим. Эшитдимки, ўгли Оллоёр, қизи Сокина эри билан, – баъзида бирга, баъзида айрича, – ишқилиб, келиб қарашиб туришар экан.

Бир марта Тўпорининг колхозига бордим. Тўпорини телеви-зорчиларга ўзим мақтаган гўлзорда, фаввора ёнида бир мўддат ўтирдим. Хайриятки, ҳеч ким кўринмади. Тўпорининг ўзи турмада, одамлар пахта билан овора, боғда жон зоти йўқ экан.

Энг сўнги янгилик – икки кун аввал укам Абдужабборнинг келиб кетгани. Аввал Тошкентга – уйга борибди, сўнг улардан адрес олиб бу ерга ҳам топиб келибди. Тўйга айтимчи экан: «Кичик ўғлимнинг

қўлини ҳалоллайман, бир ҳафта аввал хабарини берай деб келавурдим».

– Телеграмма берсанг кифоя эди-ку, – дедим ранжиб. – Борардим, тўйингни ўтказиб берардим.

– Э ака, тушиб айтмасам ҳисобмас-да... Уйингизга тушиб айтай десам, бу ёққа қочиб кетибсиз... Мана, Москвага тушиб айтяпман-да!..

– Анча чиқимдор бўпсан.

– Э ака, пулдан гапирсангиз, укаликдан воз кечаман! – деб шанғиллади Абдужаббор. – Ўзи сиздақа маълимнамо одамлардан инсоф қочган, салом берсанг, бас, пул сўрагани келди, деб ўйлайди.

Бир амаллаб тинчитдим. Тузукроқ разм солиб қарасам, аввалги сафар кўрганимдан рангпарроқдек туюлди. Кўнмаганига қарамай, шаҳарга элиб, Цукерман деган дўхтир ошнамга кўрсатдим. Ревматизмга чалинган экан. Дори ёзиб берди. Баҳор билан кузда захдан эҳтиёт бўлишни ўқтирди. Сўнг айтдики, агар тузалмаса, янаги баҳорда опкелинг, операция қиламиз.

Ўзига билдирмадим. Ғамгинроқ бўлиб қолдим чоги, ҳадиксираб сўради:

– Тинчликми, ака? Таржима қилмадингиз?..

– Тинчлик, – дедим. – Сал ўзингни аяр экансан. Ҳадеб лой-пойга уринаверма.

– Хавфлироқ эканми?

– Йўқ. Тузалиб кетасан, уки. Тузалмасанг, тузатамиз.

– Ана бу ўғил бола гап! – деди Абдужаббор. – Қайтага зўр бўлди, шу баҳона билан бу ерларга яна бир келамиз.

Дўхтирнинг ёнидан чиқиб, укам билан шаҳарни томоша қилдик. Ўзимнинг ҳам кўрмаганимга анча бўлиб қолган экан (нуқул самолётдан тушамизу бирор чекка гўшага жўнаймиз), укам баҳонасида кўп жойларни айландим. Бақириб-чақирганига қарамай, қайтишига ўзим билет олиб бердим.

Икки кун меҳмон бўлиб, бугун эрталаб Носир деган қозоқ шоирига қўшилиб шаҳарга кетди. Қардошимиз уни аэровокзалдан автобусга солиб юборадиган бўлди.

Хуллас, яна ёлғиз ўтирибман. Олдимда – бир тахлам қоғоз. Яна беш-олти саҳифа тозаси – четроқда турибди. Биттаси – қўлим остида. Олдидаги манзил шундоқ кўриниб қолгандай. Сўзларнинг

келиши ҳам анча осонлашган. Сал ўтиб, ёзувларим охирлайди ва мен танимга ҳордиқ бераман. Ҳордиқни жуда соғиниб қолдим. Ҳордиқсиз юрагимнинг дош бериши қийин. Озгина ҳордиқ оламан, сўнг уйга жўнайман. Тузукроқ тўёна олиб, бола-чақани етаклаб, укаларимнинг тўйига бораман.

Шунча гапни китобат этдим-у, лекин дастлабки онлардаёқ кўнглимга ин қурган хижилликдан қутула олмадим. Мақсадим – Яхшибоев ёки Ошно, ёинки Тупорига ўхшаш кишиларни қоралаш эмасди. Уларни қораловчилар, маош оладиганлари ҳам, маош олмайдиган ҳавасмандлари ҳам бижғиб ётибди. Йўқ, менинг йўригим сал бошқачароқ. Шу ишга қўл урганимдан буён, мана, яқинда уч йил тугал тўладаки, виждонимни сўроққа тутаман:

АГАРДА ЯХШИБОВНИНГ ЎРНИДА МЕН ЎЗИМ БЎЛГАНИМДА-ЧИ?

АГАРДА МЕН ЎЗИМ ОШНОГА ОШНО БЎЛГАНИМДА-ЧИ?

ЎШАНДА НЕ БЎЛАРДИ?

Бу саволларга нима деб жавоб беришни билмайман. Ишонолмайман ўзимга. Шубҳам мўл менинг. Замонлар ўзгача эди. Қўтқу деганлари ҳам улғу эдики, Ошнога ошно бўлсам, рағбат кўрсам, менинг ҳам Яхшибоевга айланишим мўқаррар бўлиб туюлади,

Ҳар хил Ошнолару Яхшибоевларга қарши вақтида енг шимариб роса қурашганмиз, деб томоқ йиртаётган ва недир янги садақалардан умидвор бўлаётган тенгдошларимдан фарқли ўлароқ мен ўзимнинг ўша кезларда ҳам, бугун ҳам жуда ожиз эканимни сезаман.

Ягона истагим шуки, лоақал, уч-тўртта элдошу тилдош укаларим, ҳали лафзи ҳам, бўғзи ҳам бўлганмаган уч-тўрт киши, ўз эътиқодларига менинг истиҳоламини ҳам эш этса, шу баҳонада менинг танимга ҳам кирса, менинг кўзим билан кўрса, менинг қўлогим билан эшитса – хуллас, ўзга авлод одамларининг аҳволини тушуинса, ўшаларнинг ҳаётини ўз умрига жуда қисқа бир муддат, пайванд қилса, сўнг уйласа, кўп ва хўп уйласа! Қийналиб, азобланиб, қулиб, йиғлаб уйласа-ди, минбаъд ўзлари ўша йўриққа тушмаса!..

Истагим ўнгидан келар-келмасин кўрарга умрим етмайди. Лекин аниқ биламанки, ҳар кишининг ўз замони ва ўз Ошинаси бор, ҳар киши ўзича бир буюк қўтқуга дуч келади. Қўтқуга учмаса – шараф қўчгани, қўтқуга учса – завол топмоғи тайин.

Тилагим: ёшлар асло завоЛ топмасин, иймонлари мудоМ бут бўлсин!

Менинг таъвишим битди. Шу билан кечмишлар китобини ёнаман. Яхшибоевдан хотира бўлиб қолган сариқ сахтиён чамадончага соламану нацириётга топираман.

Ирим қилиб ўтирмайман, биламанки, айб биргина сариқ сахтиёнда эмас. Ҳарнеки хурофотнинг яратувчиси – бизу сиз – ўзимиз бўламиз.



МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА УРНИДА	3
I БОБ. Бемор	10
II БОБ. Қиссанавис	37
Биринчи манзара	62
Иккинчи манзара	72
Учинчи манзара	81
III БОБ. Бемор	87
IV БОБ. Қиссанавис	111
Туртинчи манзара	119
Бешинчи манзара	126
Олтинчи манзара	131
V БОБ. Бемор	140
VI БОБ. Қиссанавис	185
VII БОБ. Бемор	214
VIII БОБ. Қиссанавис	248
IX БОБ. Бемор	282
X БОБ. Қиссанавис	327
Еттинчи манзара	336
Саккизинчи манзара	357
Туккизинчи манзара	387
Унинчи ва энг кўримсиз манзара	396
XI БОБ. Бемор	410
XII БОБ. Қиссанавис	462
XIII БОБ. Бемор	491
ОХИРГИ БОБ. Қиссанавис	547

Адабий-бадиий нацир

МУРОД МУҲАММАД ДҮСТ

ЛОЛАЗОР

Роман

Мухаррир	<i>И. Аҳмедов</i>
Рассом-дизайнер	<i>У. Сулаймонов</i>
Техник муҳаррир	<i>Л. Хиждова</i>
Кичик муҳаррирлар:	<i>Д. Холматова, Г. Ералиева</i>
Мусаххих	<i>Ш. Ҳакимова</i>
Компьютерда саҳифаловчи	<i>Ф. Ботирова</i>

Нашриёт лицензияси А1 № 158, 14.08.2009.
Босишга 2016 йил 22 февралда рухсат этилди.
Бичими 60x84^{1/16}. Офсет қоғози.
«Times New Roman» гарнитурасида офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 32,55. Нашр табоғи 32,27.
Адади 3000. Буюртма № 16-99.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20.
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

Дўст, Мухаммад Мурад

Д 99 Лолазор [Матн]/М.М. Дўст. – Тошкент: «O‘zbekiston», 2016.
– 560 б.

ISBN 978-9943-28-466-1

УЎК: 821.512.13-3

КБК 84(5Ў)6

18.300€.

Мирод Мухаммад Айт
Тодфи

ЛОЛАЗОР

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-466-1



9 789943 284661